

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Δ/7ρα

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΜΟΥ
Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Δεσφ. ελα. 3970/1965

Γα 56 33

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τοῦ παρόντος βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς πρώτην ἔκδοσιν τὸ 1922 εἰς τὴν σειρὰν δημοσιευμάτων τοῦ ἀρτιστυτάτου τότε Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τὰ ἐκτυπωθέντα ἀντίτυπα ἔχουν ἐξαντληθῆ ἤδη πρὸ τοῦ ἔτους 1935.

Ἐπειδὴ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἔπαυσε καὶ σήμερον ἔτι, μετὰ τὴν πάροδον τόσου χρόνου ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεώς του, νὰ εἶναι χρήσιμον εἰς τοὺς ἐπιθυμῶντας νὰ γνωρίσουν τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν πολιτιστικὴν σημασίαν ἑνὸς μέρους τοῦ ἐκ παραδόσεως ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἦτοι τῶν μνημείων τοῦ λόγου, οὐδὲν δ' ἔτερον ἔργον ἐξεδόθη ἔκτοτε πρὸς ἀντικατάστασιν του, ἐθεώρησα ἐκ τούτου σκόπιμον τὴν ἐπανέκδοσίν του ὑπὸ βελτιωμένην μορφήν.

Πρὸς τοῦτο ἀπηυθύνθη κατὰ τὸ 1961 εἰς τὸν συγγραφέα, ὅστις ἐδέχθη πρότασίν μου περὶ ἐπεξεργασίας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ἐπηκολούθησεν εἰτα ἡ σχετικὴ ἔγκρισις τῆς Ἀκαδημίας, μετὰ πρότασιν τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς αὐτὸν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1962 τῆς συμπληρώσεως καὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ βιβλίου. Ἐνεκα ὅμως ἄλλων ἐπιστημονικῶν του ἀπασχολήσεων ὁ συγγραφεὺς ἐπεβράδυνε τὴν σχετικὴν ἐπεξεργασίαν, τὴν ὅποιαν φαίνεται, ὅτι ἤρχισε μόλις κατὰ τὸ 1963. Μετ' ὀλίγον οὗτος ἠσθάνησεν, οὕτω δὲ δυστυχῶς δὲν ἐπέτυχε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀνασύνηταξιν τοῦ ἔργου, ὡς ὑπελόγιζον καὶ εἶχον προτείνει εἰς αὐτόν. Ἡ ἐργασία του αὕτη περιορίσθη κυρίως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν δημῶδων ἄσμάτων. Τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια ἐπεθεώρησεν ὁ συγγραφεὺς ἀσθενῆς πλέον ἐπιτροχάδην, δὲν κατέστη δὲ δυστυχῶς δυνατὸν νὰ ἔλθῃ μετ' αὐτοῦ εἰς συνεννοήσεις ἐπὶ ζητημάτων τῆς ἐκδόσεως πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐπελθόντος τὴν 18 Μαρτίου 1964.

Οὕτω τὸ βιβλίον ἐκδίδεται ὡς ὁ συγγραφεὺς τὸ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν μέ τινας παρ' ἡμῶν ἀναγκαίας βιβλιογραφικὰς εἰς αὐτὸ προσθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν ἐντὸς ἀγκυλῶν. Ἐλπίζομεν ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς ὅλους ὅσοι ἔχουν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν

η'

ἐκ παραδόσεως πολιτισμὸν τοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῆς φιλολογίας καὶ τοὺς διδασκάλους διὰ τοὺς ὁποίους ἐπίσης προορίζεται ἡ ἔκδοσις.

Ὁ συντ. κ. Δημ. Οἰκονομίδης, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐκτ. συντ. κ. Ἄγγ. Δευτεραίου, ἀνασυνέταξε τοὺς πίνακας τοπωνυμίων, ὀνομάτων, λέξεων καὶ πραγμάτων, ὃ δὲ συντ. κ. Στέφ. Ἡμελλος ἐβοήθησε κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν εἰς τὰς διορθώσεις τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων καὶ εἰς βιβλιογραφικὰς, ὡς ἄνω, συμπληρώσεις.

Καθηγ. ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ
Διευθυντῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ

Ὁ ἀναγνώστης ἄς μὴ περιμένη νὰ εἴρῃ εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὴν λύσιν ὄλων τῶν λαογραφικῶν προβλημάτων, ὅσα γεννᾷ ἡ παρατήρησις τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ λαογραφία εἶναι νέα ἐπιστήμη, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα πλὴν τῶν συστηματικῶν, ἀλλ' εἰς ὀρισμένα μόνον θέματα ἀναφερομένων, ἐργασιῶν τοῦ Πολίτου ἐλάχιστα ἄλλαι ἐργασίαι ἔγιναν, καὶ αὐταὶ πάντοτε μὲ ἄλλους σκοπούς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρχαιολογικούς. Ὡστε καὶ ἂν τὸ ἐπιθύμει ὁ συγγραφεὺς, θὰ τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ δώσῃ ἐν πλῆρες καὶ ἐπιστημονικὸν ἔγχειρίδιον λαογραφίας τοῦ βίου τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφοῦ λείπουν αἱ ἀπαιτούμεναι προεργασίαι. Σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι ἄλλος. Εἶναι νὰ δώσῃ μίαν ὅπωςδὴποτε γενικὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας καὶ τῶν θεμάτων τῆς καὶ νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ τοὺς λαογράφους συλλογεῖς, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ συνδράμουν τὸ Λαογραφικὸν Ἄρχεῖον εἰς τὸ συλλεκτικὸν του ἔργον, νὰ προσελκύσῃ νέους φίλους διὰ τὸ λαογραφικὸν ἔργον καὶ νὰ δώσῃ μορφήν καὶ σύστημα εἰς τὰς συλλεκτικὰς ἐργασίας καὶ ἐρεῦνας. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ κατ' ἐξοχὴν πράγματα ἀποβλέπει, καὶ παραδείγματα καὶ κείμενα περιέχει κάπως περισσότερα, τὰ ὅποια εἰς ἐπιστημονικῶς ἀδυστηρότερον συντεταγμένον βιβλίον θὰ ἦσαν ἴσως περιττά, ἐνταῦθα ὅμως ἐθεωρήθησαν ἀναγκαῖα πρὸς πληροστέραν καὶ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διαφώτισιν τῶν συλλογέων. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς ξένα ἔργα καὶ ἡ ἀναγραφή τοιούτων ἐκρίθησαν περιτταί. Τοιοῦτον εἶναι τὸ βιβλίον. Θὰ εἶναι δ' εὐτυχῆς ὁ συγγραφεὺς, ἐὰν ἐπέτυχῃ τοῦ σκοπομένου.

Σ. Π. Κ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΚΔΟΣΙΝ

Τὸ βιβλίον τοῦτο συνεγράφη καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 1922, ὅτε ἤμην ἀκόμη διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς δημοσιεύσεως ἐκτίθεται ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Σκοπὸς του δὲν εἶναι νὰ λύσῃ ὅλα τὰ λαογραφικὰ προβλήματα, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ δώσῃ γενικὴν τινα ἰδέαν τῆς λαογραφίας καὶ τῶν θεμάτων της, διὰ νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ κυρίως τοὺς λαογράφους συλλογεῖς εἰς τὸ ἔργον των. Τὸ βιβλίον ἐπρόκειτο νὰ περιλάβῃ ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς λαογραφίας, δηλ. κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγον (Μέρος Α') καὶ τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις (Μέρος Β'). Δυστυχῶς ἕνεκα τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχωρήσεώς μου δὲν κατώρθωσα νὰ συμπληρώσω αὐτὸ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Β' μέρους.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην διατηρῶ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐκδοσιν, μολονότι δὲν θεωρῶ αὐτὴν ἐπιτυχῆ, διότι ἡ μεταβολὴ αὐτῆς θὰ προὔκαλει πλήρη ἀνασύνταξιν τοῦ ὅλου ἔργου. Ποία ἡ διαίρεσις, τὴν ὁποίαν προτιμῶ, θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης κατωτέρω εἰς τὸ κείμενον, διευτυπώθη δὲ καὶ εἰς τὸ ἄρθρον μου «Δαϊκὴ ζωὴ», τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν (τόμ. Γ', σ. 811).

Τὴν δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ Α' μέρους ἐπροκάλεσεν ἡ ὑπόδειξις τοῦ τωρινοῦ διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ὅστις, ἔχων ὑπ' ὄφιν τὴν ἐξάντησιν τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ ὡς προχείρου βοηθήματος διὰ τοὺς λαογραφούντας, εἰσηγήθη εἰς τὴν διοικοῦσαν τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ἀκαδημαϊκὴν Ἐπιτροπὴν τὴν ἀνατύπωσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἀρκεταὶ μεταβολαὶ ἐπῆλθον καὶ εἰς τὰς γενικωτέρας περὶ τῆς λαογραφίας ἀντιλήψεις μου, ἀλλὰ καὶ εἰς τινὰς λεπτομερείας, ἔνόμισα ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὴ ἡ ἀπλὴ ἀνατύπωσις, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπεν ὠρισμένα σημεῖα νὰ ἀναθεωρηθῶσιν ἢ συμπληρωθῶσι χωρὶς πάντοτε τὸ βιβλίον νὰ ἀλλάξῃ μορφήν καὶ σκοπὸν, τὰ ὁποῖα καὶ εἰς τὴν Β' ἐκδοσιν παραμένον τὰ ἴδια.

Ἰδίᾳ πλήρῃ ἀνασύνταξιν καὶ συμπλήρωσιν ἀπήρτει ἡ εἰσαγωγή ἔνεκα τῶν ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἑφεξῆς γενομένων ἐν Γερμανίᾳ κυρίως συζητήσεων περὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν σκοπῶν τῆς λαογραφίας, περὶ τῶν ὁποίων ἦτο ἀπαραίτητον νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἐξ αὐτῶν κινδυνεύει ἡ λαογραφία νὰ ἀλλάξῃ καθ' ὀλοκληρίαν θέμα καὶ σκοπόν.

Τὸν εἰσηγηθέντα τὴν Β' ταύτην ἔκδοσιν κ. Γεώργ. Κ. Σπυριδάκη καὶ τὰ μέλη τῆς ἀποφασισάσης αὐτὴν Ἐφορευτικῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Ἐπιτροπῆς, οἱ ὁποῖοι μοῦ ἔδωκαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγχρονίσω ὅπωςδῆποτε τὸ παλαιόν μου ἔργον, εὐχαριστῶ θεομῶς.

ΣΤΙΛΙΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

- Λ. Α. = Λαογραφικὸν Ἄρχειον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- P a s s o w = ARNOLDUS PASSOW, Τραγούδια Ρωμαίικα, Popularia carmina Graeciae recentioris, Ἀθήναι 1860.
- Λ α ο γ ρ. = περ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, τόμ. Α' - Κ', 1909 - 1962.
- Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παροιμίαι = Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παροιμίαι, τόμ. Α' - Δ', ἐν Ἀθήναις 1899 - 1902.
- Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις = > Παραδόσεις, τόμ. Α' - Β', ἐν Ἀθήναις 1904.
- Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί = > Ἐκλογαί ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Ἀθήναις 1914.
- Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Λ. Σ. = > Λαογραφικά Σύμμεικτα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931.
- Η. Μ. Ε. = Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΕΝΝΟΙΑ, ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Α'. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ¹

Ἡ λαογραφία, καθὼς καὶ ἡ λέξις δεικνύει², εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ὑποκείμενον τῶν ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων αὐτῆς τὸν λαὸν καὶ εἰδικώτερον τοὺς κατὰ παράδοσιν λόγους καὶ πράξεις τοῦ λαοῦ. Καὶ ὡς παρατήρησις μὲν λαϊκῶν λόγων καὶ συνηθειῶν, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, εἶναι παλαιά, παλαιότατη μάλιστα. Ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἔμφυτον περιέργειαν καὶ τὴν παρατηρητικότητα τῶν λαῶν, τῶν ὁποίων προσελκύουν τὴν προσοχὴν καὶ παρατήρησιν καὶ πολλάκις διεγείρουν καὶ τὸ σκῶμμα των οἱ ξενότροποι λόγοι καὶ τὰ ξενότροπα ἥθη τῶν γειτονικῶν ἢ τῶν μακρὰν οἰκούντων λαῶν, ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅστις ἀρέσκειται, ἂν ὄχι λεπτομερῶς νὰ περιγράψῃ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ μνημονεύῃ καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ ξένα ἥθη· καλλιεργεῖται κατόπιν ὑπὸ τῶν παλαιότατων λογοποιῶν, οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς εἰς τὰ ἔργα των προφορικὰς παραδόσεις συνεκέντρωσαν περὶ λαῶν καὶ πόλεων καὶ τόπων, καὶ ἥθη καὶ ἔθιμα περιέγραψαν, τελειοποιεῖται δὲ τέλος εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν περιεργότατον τοῦτον ἐθνολόγον ἐρευνητὴν, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότατην ἡμῶν

1) Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον μου «*Λαογραφία*» εἰς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τόμ. 10, σ. 996, 997 - 999.

2) Τὴν λέξιν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους εἰσῆμινεν ὅλως διόλου ἄλλο πρᾶγμα, τὸν κεφαλικὸν φόρον, εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ν. Γ. Πολίτης κατὰ τὸ 1884 ἀντὶ τῆς ἀγγλικῆς Folklore. Οἱ Γερμανοὶ πρὸς δῆλωση τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης μεταχειρίζονται τὴν λέξιν Volkskunde (γνώσις τοῦ λαοῦ, λαογνωσία), οἱ Δανοὶ Folkeminder (ἀναμνήσεις τοῦ λαοῦ), οἱ Ἴταλοὶ, ὁσάκις δὲν θέλουν νὰ μεταχειρισθῶν τὸν ἀγγλικὸν ὄρον, μεταχειρίζονται τὴν περιφρασὴν Tradizioni popolari (παραδόσεις τοῦ λαοῦ), οἱ δὲ Γάλλοι Traditions populaires, αἵτινες ὁμως δὲν δύνανται νὰ ἔχουν τὴν εὐρύτητα, τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ προσδώσωσι οἱ μεταχειριζόμενοι αὐτάς. Περὶ τούτων βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Ν. Γ. Πολίτου ἐν Λαογρ. Α' (1909) 3 κέ.

πηγήν διὰ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων πεπολιτισμένων καὶ ἀπολιτίστων λαῶν¹.

Ἡ παρατήρησις τοῦ Ἡροδότου εἶναι συστηματική, καθ' ὅσον στρέφεται καὶ πρὸς τὴν φύσιν τῆς χώρας καὶ πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὴν ἱστορίαν του, ἐξετάζουσα τὴν «ζόην» αὐτοῦ², δηλ. τὸν ὕλικόν του βίον, τοὺς νόμους³, δηλ. τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, τὰ τε κοινωνικά, ὅπως εἶναι ὁ γάμος, ἡ ἀνατροφή τῶν παίδων, τὰ συμπόσια κτλ., καὶ τὰ θρησκευτικά, ἦτοι τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, θυσίας, μαντικὴν, ὄρκους, νεκροὺς κτλ. Ἄξια δὲ σημειώσεως εἶναι καὶ αἱ συγκριτικαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας κάμνει, μεταξὺ τῶν ὁμοίων βαρβαρικῶν νομίμων, ὡς καὶ τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἑλληνικῶν.

Ἡ ἐθνολογικὴ παρατήρησις προάγεται ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων» σύγγραμμα, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἰπποκράτη, εἰς τὸ ὁποῖον καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως εὐρεθῇ ἡ αἰτία τῶν διαφορῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν ἢ τε σωματικὴ διάπλασις καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ διαίτα καὶ οἱ νόμοι τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὁ συγγραφεὺς εὕρισκει ταύτην εἰς τὰς «μεταβολὰς τῶν ὥρέων καὶ τὴν φύσιν τῆς χώρας»⁴, ἦτοι εἰς τὴν διαφορὰν τῶν κλιματολογικῶν καὶ γεωγραφικῶν συνθηκῶν. Ἡ γνώμη αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐθνολογικὴν θεωρίαν, τῆς ὁποίας τὸ κῦρος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ συνόλῳ νὰ παραμένῃ ἀμείωτον.

Ἐν τούτοις ὅλη αὐτὴ ἡ παρατήρησις τῶν ξένων κυρίως λαῶν δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ *λ α ο γ ρ α φ ι κ ή*, διότι στρέφεται πρὸς ξένους λαοὺς, τὸν πολιτισμὸν τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ. Στροφή πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν γίνεται μόλις κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, πρῶτος δέ, ὁ ὁποῖος παρετήρησε καὶ περιέγραψε συστηματικῶς ἦθη ἑλληνικά, ὑπῆρξεν ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Κ ρ ι τ ί α ς. Οὗτος εἰς τὰς ἐμέτρους Πολιτείας του, τῶν ὁποίων δυστυχῶς ἀποσπάσματα μόνον διεσώθησαν, προσεπάθησε νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα ὅχι μόνον τοῦ πολιτεύμα-

1) Πρὸβλ. K. TRÜDINGER, Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie, Basel 1918.

2) I, 157. *Λυδοὶ τὴν πᾶσαν διαίταν τῆς ζόης μετέβαλον.*

3) I, 173. *νόμοιοι δὲ τὰ μὲν Κρητικοῖσι, τὰ δὲ Καρικοῖσι χρέωνται.* I, 195. *νόμοιοι δὲ αὐτοῖσι ὡδὲ καιεσιτάσι.* II, 77. *τρόπῳ δὲ ζόης τοιῶδε δὴ χρέωνται.* I, 200 καὶ ἀλλαχοῦ. I, 202. *τούτων μὲν αὕτη λέγεται διαίτα εἶναι.* I, 215. *Μασσαγεται δὲ ἐσθητὰ τε ὁμοίῳ τῇ Σκυθικῇ φορέουσι καὶ διαίταν ἔχουσι...*

4) *Εκδ. I. L. HEILBERG, σ. 68, 15.

τος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅλου βίου τῶν πόλεων. Ἐπιπλέον καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἔθνογραφικὸν μᾶλλον παρὰ λαογραφικόν¹.

Λαογραφικὴ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ γίνεται ἡ παρατήρησις, ὅταν εἶχεν ἀρχίσει πλέον νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν πολλῶν, δηλ. αὐτῶν, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν λαόν, καὶ τῶν ὀλίγων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸν σύγχρονον ἢ ἀνώτερον λεγόμενον πολιτισμόν.

Ἡ διάκρισις αὕτη ἤρχισεν ἐν Ἑλλάδι μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Ἦδη οἱ Ἐλεάται Ξενοφάνης καὶ Παρμενίδης, οἱ Πυθαγόρειοι καὶ βραδύτερον οἱ σοφισταί, διέκρινον τὴν δόξαν τῶν πολλῶν, τὴν ὁποίαν ἀπέροπτον μετὰ περιφρονήσεως ὡς ψευδῆ, ἀπατηλὴν καὶ ἀναξίαν λόγου, ἀπὸ τῆς ἀληθείας, ἥτις εἶναι κτήμα μόνον τῶν ὀλίγων, τῶν φιλοσόφων². Βραδύτερον ὁ Ἀριστοτέλης προσδιορίζει σαφῶς τὴν φύσιν τῆς δόξης ταύτης τῶν πολλῶν. Αὕτη κατ' αὐτὸν εἶναι πρῶτον ἀναπόδεικτος, οὐχὶ δηλ. προῖον λογικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως εἶναι ὁ ὄρισμός, ἀλλὰ προῖον ἀμέσου ἐντυπώσεως καὶ ἐμπειρίας³, δεύτερον πάτριος⁴ καὶ ἀρχαία καὶ τρίτον δημοτικὴ⁵. Πλὴν τούτων ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθη εἰδικώτερον καὶ περὶ τὰς παροιμίας, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς «παλαιᾶς φιλοσοφίας, ἐν ταῖς μεγίσταις ἀνθρώπων φθοραῖς ἀπολομένης, ἔγκρατα λέιμματα περισωθέντα διὰ συντομίαν καὶ δεξιότητα». Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης προηγήθη τοῦ Ed. Tyler εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐπιβιώσεως στοιχείων παλαιότερων περιόδων πολιτισμοῦ εἰς τὰς νεωτέρας. Κατήρτισε δὲ καὶ συλλογὴν παροιμιῶν, διακρίνας αὐτὰς σαφῶς ἀπὸ τῶν γνησιῶν⁷. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀπορρίπτει

1) H. DIELS, *Fragmenta der Vorsokratiker*, 5^e Aufl. von NALTHER KRANZ, Berlin 1935, τόμ. II, σ. 378 κέ.

2) Παρμενίδης 1, 29.

3) 1143β, 11. *Ὅστις δὲ προσέχει τῶν ἐμπειρῶν καὶ προσβυτέρων ἢ φρονημάτων ταῖς ἀναποδείκτους φάσεις καὶ δόξαις οὐχ ἦτιον τῶν ἀποδείξεων* διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα ὁρῶσιν ὁρθῶς.

4) 1074β, 10. *Καὶ κατὰ τὸ εἶκος πολλάκις εὐνοημένης εἰς τὸ δυνατόν ἐκάστης καὶ τέγνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάσιν φθειρομένων καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων ὡς λείψανα περισσεῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ μὲν οὖν πάτριος δόξα καὶ ἡ παρὰ τῶν πρώτων ἐπὶ τοσούτων ἡμῶν φανερά μόνον.*

5) 989α, 10. *Φησὶ δὲ καὶ Ἡσίοδος τὴν γῆν πρόωτην γενέσθαι τῶν σωματίων. οὕτως ἀρχαίαν καὶ δημοτικὴν συμβέβηκεν εἶναι τὴν ὑπόληψιν.*

6) 1474^b, 5.

7) Βλ. κατωτέρω εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν.

τελείως, ὅπως οἱ παλαιότεροι φιλόσοφοι τὴν δόξαν τῶν πολλῶν, διότι πιστεύει καὶ εἰς τὴν ἀνακύκλησιν τοῦ πολιτισμοῦ, πολλάκις, πρὶν προχωρήσῃ εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις καὶ ἀποδείξεις, ἐξετάζει καὶ ταύτην προσπαθῶν νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν λανθάνοντα ἐν αὐτῇ πυρῆνα ἀληθείας. Τοῦτο ὅμως ἤγαγεν αὐτὸν εἰς καθαρῶς λαογραφικὴν ἔρευναν καὶ ἐργασίαν. Εἰς ταύτην πιθανώτατα ὀφείλεται καὶ ἡ μεγάλη περισυναγωγή τῶν κατὰ τόπους πολιτευμάτων, ἢ συναγωγή βαρβαρικῶν νομίμων καὶ αἱ σποραδικαὶ μνεῖαι καὶ ἐρμηνεῖαι διαφόρων μύθων καὶ παραδόσεων. Πλὴν τούτων εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὀφείλομεν καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ αἰτιολογικοῦ χαρακτῆρος ἐνίων μύθων¹, ὡς καὶ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ ἐν τῇ μυθικῇ δημιουργίᾳ², ἔτι δὲ καὶ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῶν βίων, ὡς ἀποτόκων τοῦ εἶδους τῆς κυρίας τοῦ ἀνθρώπου τροφῆς³.

Αἱ γινῶμαι αὐταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἂν καὶ δὲν κατέληξαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πλήρους καὶ αὐτοτελοῦς λαογραφικῆς ἐπιστήμης, συνέτελεσαν ὅμως σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τε ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐθνογραφικῆς καὶ λαογραφικῆς παρατηρήσεως. Ὁ Θεόφραστος συνεχίζει τὴν περὶ ἀνακυκλήσεως τοῦ πολιτισμοῦ θεωρίαν τοῦ διδασκάλου του, ὃ δὲ Δικαίαρχος εἰς τὸ περὶ «Βίου τῆς Ἑλλάδος» ἔργον του προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰκόνα τῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, δεχόμενος ἐν ἀρχῇ βίον τινὰ ἐντελῶς φυσικόν, ἀνευ οἰασθῆποτε τέχνης καὶ προσπαθείας, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος ἐφθασε βαθμηδὸν πρῶτον εἰς τὸν ποιμενικὸν βίον καὶ ἔπειτα εἰς τὸν γεωργικόν. Παρατηρεῖ δὲ καὶ οὗτος ὅτι οἱ φθάσαντες εἰς τὸν γεωργικὸν βίον διετήρησαν πολλὰ ἐκ τῶν προγενεστέρων βίων στοιχεῖα, δεχόμενος οὕτω καὶ αὐτὸς τὴν ἐπιβίωσιν⁴. Ἐκτὸς ὅμως τῆς θεωρίας ταύτης ὁ Δικαίαρχος εἰς τὸν «Βίον τῆς Ἑλλάδος», μὴ σφωζόμενον δυστυ-

1) Περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίας Ζ', 35. 580^a, 16. *τούτων δὲ τὴν αἰτίαν ἐν μύθοι λέγουσιν.*

2) Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α', 9. 1074, 5^b. Πολιτ. Α' 2, 1252, 26^b. *ὡσπερ δὲ καὶ τὰ εἶδη ἐαυτοῖς ἀφομοιοῦσιν οἱ ἀνθρώποι οὕτω καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν.*

3) Ἀριστοτ., Πολιτ. Α' 8 1256, 40^a κέ. *οἱ μὲν οὖν βίοι τοσοῦτοι σχεδὸν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν, νομαδικός, γεωργικός, ληστιμικός, ἀλιευτικός, θηρευτικός.*

4) c. MÜLLER, FHG II, σ. 233 κέ. — Frag. 4 Varro, De re rustica II, 1. *Tertio denique gradu a vitā pastoralī ad agriculturam descenderunt, in quā ex duobus superioribus retinuerunt multa, et quo descenderant ibi processerunt longe dum ad nos pervenirent.*

ζῶς, ἐξήτασε καὶ ἄλλα λαογραφικὰ θέματα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν περι-
σωθέντων ἀποσπασμάτων. Εἰς τὸν Δικαίαιρον ἀπεδίδοντο καὶ ἀπο-
σπάσματα τινα, σφριζόμενα εἰς διαφόρους κώδικας, τὰ ὅποια ὁμως ἀπε-
δείχθησαν βραδύτερον, ὅτι προέρχονται ἀπὸ τινος Ἑρακλείδου¹.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς περιπατητικούς πίστιν εἰς τὴν δό-
ξαν τῶν πολλῶν ἀπέδωσαν οἱ στωϊκοί, οἵτινες καὶ ἐχρησιμοποίησαν
αὐτὴν ὡς στοιχεῖον ἀποδείξεως τῶν ἰδίων θεωριῶν, ἐρμηνεύοντες καὶ
πολλάκις παρερμηνεύοντες αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν δι' ἀλληγοριῶν, διὰ
τὰ τὴν προσαρμόσουσιν εἰς αὐτάς². Τὸ παράδειγμα τούτων ἠκολούθη-
σαν βραδύτερον οἱ νεοπλατωνικοὶ καὶ νεοπυθαγόρειοι.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνεπτύχθησαν περισσότερο ἢ τε ἔθνο-
λογικὴ καὶ ἡ λαογραφικὴ παρατήρησις. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρώτης
συνετέλεσαν πολὺ αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων
αὐτοῦ, αἵτινες ἔφεραν τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς λαοὺς ὄχι
μόνον πολιτισμένους ἀλλὰ καὶ ἔντελως πρωτογονικούς, εἰς δὲ τὴν ἀνά-
πτυξιν τῆς λαογραφικῆς, τοῦτο μὲν τὸ φιλολόγικον ἐνδιαφέρον
τῶν φιλολόγων καὶ ποιητῶν, ὧν οἱ μὲν ἐζήτουν ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἐρμη-
νεύματα διὰ τὴν κατανόησιν τῶν παλαιῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων,
οἱ δὲ παλαιοὺς μύθους διὰ τὴν ποίησίν των, τοῦτο δὲ καὶ ρωμα-
τισμός τις, δηλ. τάσις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὸν φυσικώτερον βίον,
ὅποια ἐκδηλοῦται εἰς τοὺς βουκολικοὺς ποιητάς, καὶ τέλος τὸ περι-
γητικὸν καὶ τοπικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποιον κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους ἀνεπτύχθη διὰ τὰς ἱστορικὰς πόλεις καὶ χώρας τῆς κλασ-
σικῆς Ἑλλάδος.

Ἐντεῦθεν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ἑλληνορωμαϊκὴν περίοδον
μέχρι τέλους τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔχομεν πολυαρίθμους συγγραφεῖς, μὴ
σφριζόμενους δυστυχῶς, οἱ ὅποιοι εἴτε περιγράφουσι τὸν βίον διαφο-
ρων ἐξωτικῶν λαῶν, εἴτε περισυλλέγουσι λαογραφικὴν ὕλην καὶ πρα-
γματεύονται διάφορα ἐπὶ μέρους λαογραφικὰ θέματα, οἷον περὶ παροι-
μιῶν, μαντικῆς, θυσιῶν, ἐθίμων κτλ. εἶτα καὶ περιγράφοντες τὴν
Ἑλλάδα, ἀποθησαυρίζουσι ποικίλας τοπικὰς παραδόσεις καὶ ἔθιμα.

Λεῖψανα τῶν συγγραφέων αὐτῶν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Διόδωρον

1) Βλ. FR. PFISTER, Die Reisebilder des Herakleides. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar mit einer Übersicht über die Geschichte der griechischen Volkskunde, Wien 1951.

2) Βλ. τὸ ἄρθρον μου «Ἡ ἕρησκεία τῶν ἀρχαίων» ἐν Μεγάλῃ Ἑλλην. Ἐγκυκλ., ἐκδ. β', τόμ. I, σ. 143 κέ. Πρβλ. καὶ H. PINARD DE LA BOUILLAYE L'étude comparée des religions, Paris 1929, τόμ. I, σ. 27 κέ.

τὸν Σικελιώτην, τὸν Σιράβωνα, τὸν Ἀθήναιον, ὁ δὲ Πανσανίας, ἀντιγράφων ἐν πολλοῖς τὸν Πολέμωνα, συνεκέντρωσε πολυαρίθμους πληροφορίας περὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ ἔθιμων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τέλος καὶ ὁ Πλούταρχος, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν στωϊκῶν, οὐ μόνον σποραδικῶς ἐγκατέσπειρεν εἰς τὰς συγγραφάς του ποικίλας λαογραφικὰς εἰδήσεις, ἀλλὰ καὶ συστηματικῶς ἐπραγματεύθη διάφορα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἔθιμα εἰς τὴν λεγομένην «*Κεφαλαίων συναγωγὴν*». *Α' Ρωμαϊκῶν*, *Β' Ἑλληνικῶν*», προσπαθῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτά. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς κατ'αρχὴν λαογραφικόν. Πολυαρίθμους λαογραφικὰς πληροφορίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰ περιωθέντα ἀρχαῖα εἰς τοὺς ποιητὰς σχόλια.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω λαογραφικῆν παρατήρησιν ἤσκησαν καὶ διάφοροι ἰατροὶ καὶ φυσιοδίφαι, οἱ ὅποιοι καὶ ἐγκατέσπειραν εἰς τὰ ἔργα τῶν πολυαρίθμους λαογραφικὰς εἰδήσεις, σχετιζομένας πρὸς τὰ θέματα, τὰ ὅποια πραγματεύονται. Μεταξὺ αὐτῶν ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιοι εἶναι ὁ Ἰπποκράτης πρῶτον, ἔπειτα ὁ Αἰλιανὸς καὶ ὁ Γαλιηνός. Τέλος πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ συλλογαὶ διαφόρων μαγικῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους, μολοντί ὁ σκοπὸς αὐτῶν εἶναι πρακτικὸς καὶ ὄχι ἐπιστημονικὸς.

* * *

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐξακολουθεῖ ἡ λαογραφικὴ παρατήρησις, ἀλλ' ὄχι πλέον ὡς σκοπὸς ἑαυτῆς. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας παρατηροῦν τὰς δοξασίας καὶ τὰ πατροπαράδοτα τοῦ λαοῦ ἔθιμα ὄχι ὅμως διὰ νὰ τὰ μελετήσουν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὰ στηλιτεύσουν ὡς λείψανα εἰδωλολατρίας καὶ ἔργα τοῦ διαβόλου. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἔκκλησιαστικοὶ ρήτορες, καθὼς καὶ οἱ σχολιασταὶ τῶν ἱερῶν κανόνων, περιλαμβάνουν λαογραφικὰς εἰδήσεις. Ἐπειτα οἱ ἀγιογράφοι καὶ οἱ χρονογράφοι ἀρκετὰς εἰδήσεις παρέχουν περὶ τοῦ συγχρόνου λαϊκοῦ βίου. Ἐπίσης καὶ σχολιασταὶ ἀρχαίων κειμένων, ὅπως ὁ Ἀρέθας καὶ ὁ Εὐστάθιος, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων, πολλὰκις ἀνατρέχουν εἰς τὸν λαόν, διὰ νὰ ἀντλήσουν ἐρμηνείας διὰ τὰ ἀρχαῖα¹. Ἀπὸ τοῦ ΙΑ' ὅμως αἰῶνος παρατηρεῖται καὶ ἐδικωτέρα στροφή πρὸς τὴν λαογραφίαν, μολοντί οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς εἶναι ἐλάχιστοι. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ κατὰ

1) Πρὸς. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, Ἀθήναι 1950, τόμ. Α'— Β'.

τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἀναγνώρισις βαθυτέρας τινὸς ἐννοίας εἰς τὰς δοξασίας τῶν πολλῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἡμέρα τῆς ἡμέρα αὐξουσα χοῆσις τῆς δημώδους γλώσσης. Τὸ πρῶτον παρατηροῦμεν εἰς τὸν κατ' ἔξοχὴν καὶ ἀπὸ σκοποῦ λαογράφον, τὸν Μιχαὴλ τὸν Ψελλόν, ὅστις πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ διαφόρους συγχρόνους δεισιδαιμονίας, ἔθιμα καὶ παροιμίας¹. Τὸ ἴδιον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς συλλογεῖς δημῶδων παροιμιῶν, οἵτινες προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν εἰς αὐτὰς βαθυτέρας θεολογικὰς ἐννοίας. Ἀξιόλογος ὡς συλλογεὺς παροιμιῶν εἶναι καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Πλανούδης².

* * *

Μετὰ τὴν Ἄλωσιν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν συνεχίζονται αἱ λαογραφικαὶ παρατηρήσεις ἐκ μέρους κληρικῶν διὰ σκοποὺς διδακτικoὺς καὶ ἐκ μέρους ἀρχαιολογούντων διὰ σκοποὺς ἐρμηνευτικoὺς τῆς ἀρχαιότητος. Ἐχομεν ὅμως καὶ ἓν πραγματικῶς λαογραφικὸν ἔργον, ἐπιστολὴν τοῦ Χίου καθολικοῦ μοναχοῦ Λέοντος τοῦ Ἀλλάτιου, ἐπιγραφομένην «*De Graecorum hodie quorundam opinationibus*»³. Ὁ Ἀλλάτιος ἐθεώρει τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἔρευναν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἕξ ἴσου σπουδαίαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων, παρέχει δὲ καὶ πληροφoρίας ἀξιολόγους ἐκ Βυζαντινῶν συγγραφέων.

* * *

Εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἡ λαογραφία, πολὺ πρὶν ἐμφανισθῆ ὡς ἐπιστήμη αὐτοτελής, ἤρχισε νὰ καλλιεργῆται ἐντατικῶς διὰ τρεῖς κυρίως λόγους⁴. Πρῶτον ἀπὸ ἐνδιαφέροντος καθαρῶς φιλολογικοῦ,

1) Μιχ. Ψελλοῦ, Ἐρμηνεῖα εἰς κοινολεξίας. (Κ. ΣΑΘΑ, Μεσ. Βιβλ., τόμ. 5, σ. 525). — Περί τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης. (Αὐτ., σ. 527). — Εἰς τὴν φωνὴν τὴν λέγουσαν «Σήμερον τὰ ἅγια ζόντουρα». (Αὐτ., 532. Κεφ. 4).

2) Περί τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν βλ. Κ. KRUMBACHER, *Mittelgriechische Sprichwörter*, München 1893. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Geschichte der byz. Literatur*, σ. 903 κέ. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Παροιμία*, Ἀθήναι 1899, τόμ. Α', σ. 5' κέ.

3) LEO ALLATIUS, *De templis Graecorum recentioribus, ad Ioannem Morinum; De narthece ecclesiae veteris, ad Gasparem de Simeonibus; nec non de Graecorum hodie quorundam opinationibus, ad Paullum Zacchiam, Coloniae Agrippinae 1645.*

4) Βλ. τὸ ἄρθρον μου: «Gli studi folklorici in Grecia», *Lares* 2 (1931).

δεύτερον ἀπὸ ἀρχαιολογικοῦ, καθ' ὅσον ἀνεγνωρίσθη ὅτι ὁ νεώτερος βίος διασφύζει πλεῖστα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου, συμπληροῦντα τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν σχηματίζομεν, καὶ τρίτον ἀπὸ ἐνδιαφέροντος πατριωτικοῦ, ἀποσκοποῦντος εἰς τὴν διὰ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ καὶ τῶν λαογραφικῶν στοιχείων ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον πρὸς ἀνατροπὴν κυρίως τῶν θεωριῶν τοῦ J. Ph. Fallmerayer.

Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν δημῶδη λογοτεχνίαν, δηλ. τὰ ἄσματα καὶ τὰ παραμύθια, ὁφείλεται δὲ εἰς ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κυρίως τοῦ ρωμαντισμοῦ ἤρχισαν ἐν Εὐρώπῃ νὰ περισυλλέγωνται καὶ νὰ μελετῶνται τὰ ἄσματα καὶ τὰ παραμύθια, πρῶτος δὲ ὁ ὁποῖος συνέλεξε δημῶδη ἑλληνικὰ ἄσματα ὑπῆρξεν ὁ ἐν Βιέννῃ διπλωματικὸς ὑπάλληλος Werner v. Haxthausen, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνεκοίνωσε τὴν συλλογὴν του εἰς τὸν Γκαίτε¹. Οὗτος, εὐρὼν ταῦτα ἀξιόλογα μετέφρασεν ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ἐν τοῦ Χάρου, τὸ ὁποῖον καὶ προῦκάλεσεν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν. Ὁλίγον βραδύτερον ὁ Γάλλος φιλόλογος C. Fauriel, βοηθούμενος ὑπὸ διαφόρων λογίων Ἑλλήνων, διαμενόντων εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κατήρτισε καὶ ἐδημοσίευσεν (1824) ἀρκετὰ ἄσματα μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ ἀξιολογητάτης εἰσαγωγῆς². Ἡ συλλογὴ τοῦ Φωριέλ μετεφράσθη μετὰ ἐν ἔτος (1825) ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ποιητοῦ Γουλιέλμου Μύλλερ εἰς τὴν γερμανικὴν³, κατόπιν δὲ καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν ρωσικὴν, ἐκίνησε δὲ τὸ ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον τῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ συλλογὴ καὶ ἡ δημοσίευσίς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων πολυαριθμῶν ἄσμάτων εἰς περιοδικὰ ἢ καὶ αὐτοτελῆ βιβλία, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσεν ὁ Arnoldus Passow εἰς ἓνα τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Τραγούδια Ρωμαίικα, Carmina popularia Graeciae recentioris*». Lipsiae 1860. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν συγκεντρωτικὴν ταύτην δημοσίευσιν τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς ἐξηκολούθησε καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον. Ὡς πρὸς τὰ παραμύθια ὤθησιν εἰς τὴν συλλογὴν αὐτῶν ἔδωσεν ὁ J. G.

1) Ἡ συλλογὴ ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν KARL SCHULTE KEMMINGHAUSEN καὶ GUSTAV SOYTER ἐν Münster i. W. 1935.

2) C. FAURIEL, Chants populaires de la Grèce moderne, recueillis et publiés, avec une traduction française des éclaircissements et des notes. Paris 1824—1825.

3) C. FAURIEL, Neugriechische Volkslieder übersetzt von Wilhelm Müller, Leipzig 1825.

von Hahn, ὁ γνωστός ἰδρυτὴς τῆς ἀλβανολογίας. Οὗτος, διαμείνας ὡς πρόξενος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκίαν, περισυνέλεξεν ἑλληνικὰ καὶ ἀλβανικὰ παραμύθια, τὰ ὁποῖα καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν¹. Μέρος τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων ἐξέδωκε μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ J. Ρίο². Τὸ παράδειγμα τοῦ v. Hahn εὗρε μιμητὰς ἐν Ἑλλάδι, εἰς πολλὰ δὲ περιοδικὰ ἐδημοσιεύθησαν ἀρχαῖαι συλλογαί.

Παράλληλον πρὸς τὸ φιλολογικὸν αὐτὸ ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ παλαιὸν ἐν Ἑλλάδι ἐνδιαφέρον διὰ τὰς παροιμίας, τῶν ὁποίων πολυάριθμοι συλλογαί ἐδημοσιεύθησαν, τὸ δὲ συγκεντρωθὲν ἐκ τούτων ὕλικὸν ἐπεχείρησε βραδύτερον νὰ δημοσιεύσῃ ὁ Ν. Γ. Πολίτης εἰς ἓν σῶμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἔμεινεν ἡμιτελές³.

Τὸ δεύτερον ἐνδιαφέρον, τὸ ἀρχαιολογικόν, ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεζήτησαν εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν ἐρμηγνύματα διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Ὁ Χ α ρ ί σ ι ο ς Μ ε γ δ ά ν ο ς εἰς τὸ «Ἑλληνικὸν Πάνθεον» (1812) καὶ ὁ Γ ρ η γ. Πα λ ι ο υ ρ ί τ η ς εἰς τὸ βιβλίον «Ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία» (1815), καὶ ὕστερότερον ὁ Ἄνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς⁴ καὶ ὁ Β. Θεοτόκης⁵, καὶ εἴ τις ἄλλος συχνὰ παρελλήλιζον πρὸς τὰ ἀρχαῖα τὰ νεώτερα. Τὸ ἀρχαιολογικὸν τοῦτο ἐνδιαφέρον παρεκίνησε καὶ ξένους ἐπιστήμονας, ἰδίᾳ Γερμανούς, εἰς τὴν μελέτην τῆς γλώσσης καὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ὅπως εἶναι ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος, ὁ Κούρτ Βάξιμου⁶ καὶ ἰδίᾳ ὁ Βερνάρδος Σμίτ (Bernhard Schmidt), τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον «Ὁ λαϊκὸς βίος τῶν Νέων Ἑλλήνων καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης» (Das Volksleben der Neugriechen und das Hellenische Alterthum, I, Leipzig 1871) σκοπὸν ἔχει, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, νὰ παραστήσῃ συστηματι-

1) J. G. v. HAHN, Griechische und albanesische Märchen, gesammelt, übersetzt und erläutert von —, Leipzig 1864, μέρ. 1—2.

2) JEAN RIO, Contes populaires grecs publiés d'après les manuscrits du dr. J. — G. de Hahn et annotés par —, Copenhague 1879.

3) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παροιμιαί, τόμ. Α'—Δ', 1899—1902 μέχρι τοῦ λήμματος ἐλεῶ.

4) ANDREA PAPADOPULO - VRETO, Memoria su di alcuni costumi degli antichi Greci tuttora esistenti nell'isola di Leucade nel mare Ionio, seconde edizione, Napoli 1825.

5) Β. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Détails sur Corfou, à Corfou 1826.

6) C. WACHSMUTH, Das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864 (=Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐν τῇ νέᾳ μετ. ὑπὸ Ἑμμ. Γαλανοῦ, Κεφαλληνία 1868).

κῶς καὶ ἐπιστημονικῶς τὸν λαϊκὸν βίον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτοῦ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

Τὸ ἀρχαιολογικὸν τοῦτο ἐνδιαφέρον ἐν Ἑλλάδι πολὺ ταχέως προσέλαβε μορφὴν πατριωτικὴν. Ὡς γνωστὸν κατὰ τὸ 1830 ἐξεδόθη τὸ πολύκροτον βιβλίον τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Φαλλμεράυερ περὶ Πελοποννήσου¹, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος ἰσχυρίσθη ὅτι οὐδὲ ρανίς αἵματος ἑλληνικοῦ ῥέει εἰς τὰς φλέβας τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἶναι ἐξελληνισμένοι Σλάβοι, Ἀλβανοὶ καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος φυσικὰ ἐκίνησεν εἰς ἀντίδρασιν τοὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονας, οἱ ὁποῖοι ὡς πρόχειρον τεκμήριον τῆς συνεχείας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐχρησιμοποίησαν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν βίον ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος περιέχει πολλὰ στοιχεῖα κοινὰ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Ἐντεῦθεν ἐπήγασαν διάφορα ἔργα, ὅπως τοῦ Ἐμ. Βυβιλάκη «Βίος τῶν νέων Ἑλλήνων ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τῶν ἀρχαίων πρὸς ἑρμηνείαν ἀμφοτέρων» (1840), τοῦ Γ. Λευκίου «Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων καὶ τύποις κοινωσάντων ὅτι οὐδεὶς τῶν νῦν τὴν Ἑλλάδα οἰκούντων ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐστὶ» (1843), τοῦ Κ. Πιττάκη «Ὑλὴ ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ νῦν κατοικοῦντες τὴν Ἑλλάδα εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» (1852) καὶ ἄλλα τινά.

Τὰ ἔργα ταῦτα συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἐνταθῇ ἡ συλλογὴ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὕλικου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος οὐ μόνον διάφοροι ἐπιστημονικοὶ σύλλογοι, ἀλλὰ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἡ Πολιτεία. Τῆς κινήσεως ταύτης τέκνον ὑπῆρξεν καὶ ὁ Νικόλαος Γ. Πολίτης, ὁ πατὴρ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Οὗτος λαβὼν μέρος εἰς τὸ προκηρυχθὲν ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ «Πανδώρα» Ροδοκανάκειον διαγώνισμα, τοῦ ὁποῖου θέμα ἦτο «νὰ συλλεχθῶσιν ὅσων πλείστων ἑλληνικῶν τόπων τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ συνήθειαι καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς σφζομένοις συγγραφεῦσι μνημονεύμενα, ὅπως γνωσθῇ τούτων ἡ ταυτότης καὶ διαφορὰ», συνέγραψεν εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν (19 ἐτῶν) τὸ ἀξιόλογον ἔργον: «Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον καὶ ἐβραβεύθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν μέρει εἰς δύο τομίδια (1871—1874), εἶναι δὲ γνωστὸν συνήθως ἔκ τοῦ ὑποτίτλου του ὡς «Νεοελληνικὴ μυθολογία». Τοῦ βι-

1) J. PHIL. FALLMERAYER, Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters, I. Stuttgart und Tübingen 1830. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Fragmente aus dem Orient, 1845. Βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλα.

βλίου σκοπός κατά τὸν συγγραφέα εἶναι ἡ ἀναίρεσις τῆς θεωρίας τοῦ Φαλλμεράνερ.

Β'. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν οὐ μόνον συνεκεντρώθη ὀγκώδης καὶ ποικίλη λαογραφικὴ ὕλη, ἀλλὰ καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ιστορικῆς ἐξετάσεως τῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αἱ ὁποῖαι συνήθως ὠνομάζοντο «ζῶντα μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἐν τούτοις δὲν δύναται ἀκόμη νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς υπάρξεως ἐν Ἑλλάδι λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Αὕτη διεπλάσθη μετὰ τινα ἔτη ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀναπτυχθείσης ἐν τῷ μεταξὺ εὐρωπαϊκῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κυρίως τοῦ ρωμαντισμοῦ εἶχεν ἀρχίσει ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἔρευνα διαφόρων λαογραφικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐν Γερμανίᾳ ἐδημοσιεύθησαν δημῶδη ἄσματα καὶ παραμύθια, ἐν Γαλλίᾳ παραμύθια, ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ ἐμελετῶντο ὄχι μόνον τὰ ἄσματα καὶ τὰ παραμύθια, ἀλλὰ καὶ αἱ παροιμίαι καὶ τὰ ἔθιμα καὶ αἱ δοξασίαι καὶ αἱ δευσιδαιμονίαι καὶ τὰ παρόμοια ὑπὸ τὸ ὄνομα *λαϊκαὶ ἀρχαιότητες* (popular antiquities). Εἰς τὴν χώραν αὐτὴν ἐδόθη τὸ πρῶτον (1846) καὶ ἴδιον ὄνομα εἰς τὰς ἀρχαιότητας αὐτὰς ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου William John Thoms, τὸ ὄνομα *Folk-lore*, ἥτοι «ἡ γνῶσις τοῦ λαοῦ» (= ὅ,τι ὁ λαὸς γνωρίζει)¹, ἐθεμελιώθη δ' ἡ μελέτη τούτων καὶ θεωρητικῶς ὀλίγον βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἐθνολόγου Edward Tylor (1871) διὰ τῆς θεωρίας του περὶ ἐπιβιώσεως εἰς τὰς νεωτέρας περιόδους τοῦ πολιτισμοῦ στοιχείων παλαιότερων αὐτοῦ φάσεων (survivals). Ἐκτοτε τὸ ὄνομα *Folk-lore* ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀσχολουμένης περὶ τὴν λαϊκὴν ταύτην γνῶσιν, ἐγένετο δὲ δεκτὸν καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμη εἰς πολλὰς χώρας, ἐνῶ εἰς ἄλλας μετεφράσθη, ὡς π. χ. ἐν Γερμανίᾳ εἰς *Volkskunde*². Ἐν Ἑλλάδι ἐδόθη, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ὄνομα ἴδιον εἰς τὴν διαμορφουμένην ἐπιστήμην ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου (1884), τὸ ὄνομα *Λαογραφία* κατὰ τὰ **δ η μ ο γ ρ α φ ί α**, **ἐ θ ν ο γ ρ α φ ί α**, **γ ε ω γ ρ α φ ί α**

1) PAUL SEBILLOT, *Folk-lore*, Paris 1913, σ. 1. «The lore of the people; le savoir du peuple».

2) Περὶ τούτων βλ. τὸ ἄρθρον «Λαογραφία» τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ ἐν *Λαογραφία*, τόμ. Α', 1909, σ. 5 (= Λ. Σ. τόμ. Α', σ. 2).

κτλ.¹. Εἰς αὐτὸν δ' ὀφείλομεν καὶ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐπιστήμης τὸν δημοσιευθέντα εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἄρθρον τοῦ «Λαογραφία», τὸ προταχθὲν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς «Λαογραφίας, Δελτίου τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας» (1909). Κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην «ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς κατὰ παράδοσιν διὰ λόγων, πράξεων ἢ ἐνεργειῶν ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ· δηλ. τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας, ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος, μὴ προεληθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ὑπερόχου τινὸς ἀνδρός, αἵτινες κατ' ἀκολουθίαν δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν μόρφωσιν, καὶ ἐκείνας, αἵτινες εἶναι συνέχεια ἢ διαδοχὴ προσηγηθείσης κοινωνικῆς καταστάσεως, ἢ εἶναι μεταβολὴ ἢ παραφθορὰ ἄλλοτος ἐλλόγων ἐκδηλώσεων τοῦ βίου ἐν τῷ παρελθόντι. Συνεξετάζει δ' ἀναγκαίως καὶ τὰς μὴ ἐκπορευομένας μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ἀλλ' ἀφομοιουμένας ἢ συναπτομένας στενωῶς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν».

Ὁ ὀρισμὸς οὗτος εἶναι συγκεκριτομημένος μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ἀλλ' ἔχει καὶ μερικὰς ἀτελείας. Πρῶτον' ὀμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀποσιωπᾷ δὲ τὸν ὀλικόν, δηλ. τὴν τροφήν, τὴν κατοικίαν, τὸ ἔνδυμα καὶ εἴ τι ἄλλο, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν σπουδαῖα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, καὶ τὰ ὅποια ἐν τούτοις περιλαμβάνει εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων. Δεύτερον' ὁ ὅρος ψυχικὸς βίος εἶναι κάτι πολὺ εὐρὺ καὶ διὰ τοῦτο ἀκαθόριστον, ὑπάρχει δὲ καὶ κίνδυνος ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἡ λαογραφία νὰ μετατραπῇ εἰς εἶδος ψυχολογίας, τὸ ὅποιον καὶ ἔγινε ὑπὸ μερικῶν Γερμανῶν λαογράφων. Ἐντὶ τούτου προτιμότερα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου πνευματικοῦ βίου. Τρίτον' τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον κοινωνικὸς βίος, ὅστις συνετέλεσε νὰ ταυτισθῇ ὑπὸ τινῶν ἡ λαογραφία πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν. Τέταρτον' ἀκολουθῶν τὴν περὶ ἐπιβιώσεως θεωρίαν τοῦ Tylog τονίζει πολὺ τὸ κατὰ παράδοσιν. Τοῦτο δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ σφαλερὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ σημερινὸς λαὸς ἔπαιψεν ἢ δὲν εἶναι εἰς θέσιν πλέον νὰ δημιουργῇ. Ὁ Πολίτης κατανοῶν τὸ ἄτοπον, προσεπάθησε νὰ διορθώσῃ αὐτὸ προσθέσας ὅτι «ἡ λαογραφία συνεξετάζει ἀναγκαίως καὶ τὰς μὴ ἐκπορευομένας μὲν ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ἀλλ' ἀφομοιουμένας ἢ συναπτομένας στενωῶς πρὸς τὰ κατὰ παράδοσιν», ἀλλ' ἡ προσθήκη, νομίζω, δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ ἄρῃ πλήρως τὸ ἄτοπον. Πέμπτον' καὶ ἡ αἰτιολογία τῆς γενέσεως τῆς παραδόσεως, ὡς ὀφειλομένης εἰς τὴν δύνα-

1) Βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, ἐνθ' ἄν.

μιν τῆς συνήθειας, καὶ ἡ παραβολὴ τῶν ἐγκαταλειμμάτων τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰ παλαιοντολογικὰ κογχύλια, τὰ προσκεκολλημένα ἐπὶ τῶν βράχων τῶν ὄρεων ἀπὸ παλαιότερων γεωλογικῶν περιόδων, δὲν μὴ φαίνονται ἐπιτυχεῖς. Ἡ συνήθεια εἶναι κάτι τὸ ἀδρανές, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνει μὲν τὸ παλαιόν, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ δημιουργήσῃ τι νέον, ἐν ᾧ αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ ὄχι μόνον ἐπαναλαμβάνουν τὰ παλαιά, ἀλλὰ καὶ δημιουργοῦν διαρκῶς νέα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκάστοτε συνθηκῶν¹. Π. χ. ἡ μαντική, δημιούργημα παμπάλαιον, ὄχι μόνον ὑφίσταται, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ διαρκῶς νέας μεθόδους. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχον οὔτε χαρτομαντείαν οὔτε καφεδομαντείαν, διότι τὰ παιγνίδια χαρτῶν καὶ ὁ καφρὸς ἦσαν τότε ἄγνωστα. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τυφλὴ συνήθεια, ἡ ὁποία τὴν διατηρεῖ, ἀλλὰ κάποια ψυχικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου ἐσωτερικὴ, βαθεῖα, ἐρριζωμένη εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκρίζωσῃ οὔτε ὁ φιλοσοφικὸς οὔτε καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς ὀρθολογισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπολέμησε καὶ πολεμεῖ τὴν μαντικὴν καὶ τὴν μαγείαν καὶ πᾶσαν ἄλλην παρομοίαν δεισιδαιμονίαν, καθώρισε δὲ καὶ ἐπιτίμια εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικὸς κανόνας κατὰ τῶν ἀσκούντων αὐτάς.

Ὁ νηφάλιος Θουκυδίδης εἰς τὸν διάλογον τῶν Μηλίων ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν εὐρισκομένων εἰς δεινὸν κίνδυνον, μὲ μεγάλην ὀξύνοϊαν παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι, ὅταν ἐκλείψουν πλέον αἱ φανεραί, δηλ. αἱ λογικαὶ ἐλπίδες, τρέπονται πρὸς τὰς ἀφανεῖς, τὴν μαντικὴν καὶ τοὺς χρησμούς καὶ ὅσα τοιαῦτα παρέχουν μὲν ἐλπίδας, ἀλλ' ὀδηγοῦν εἰς τὴν καταστροφὴν². Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον οἱ κινδυνεύοντες, οἱ ὁποῖοι προστρέχουν εἰς τὴν μαντικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα, εἶναι ὅλοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸν λαόν, ἀμόρφωτοι καὶ μορφωμένοι. Διότι ὁ ἀνθρώπος, εἰς οἰονδήποτε στάδιον ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ καὶ ἂν εὐρίσκειται, οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὄν μόνον καὶ κατ' ἐξοχὴν λογικόν. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ παραλλήλως ἢ καὶ κάτωθεν τοῦ λεγομένου ὀρθοῦ λόγου κρύπτει εἰς τὸ βάθος αὐτῆς συναισθήματα καὶ ὁρμὰς σκοτεινάς, αἱ ὁποῖα, συνδεόμεναι πρὸς αὐτάς τὰς πηγὰς τῆς ζωῆς, κανονίζουσι τὰς

1) Ἡ γνώμη τοῦ HOFFMANN - KRAYER, Die Volkskunde als Wissenschaft, Zürich 1902, ὅτι ὁ λαὸς «οὐδὲν παράγει, ἀλλὰ μόνον ἀναπαράγει» δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητά.

2) Θουκ. 5, 103. *μηδὲ ὁμοιωθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἷς παρὸν ἀνθρωπίαις εἶσι σφίεσθαι, ἐπειδὴν πιεζομένους αὐτοὺς ἐπιλίπωσιν αἱ φανεραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται, μαντικὴν τε καὶ χρησμούς καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμύεται.* Πρβλ. καὶ II, 8, 2.

σκέψεις και τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ πάντοτε συμφώνως πρὸς τοὺς λογικοὺς νόμους καὶ κανόνας. Τὸ λογικὸν ὑπάρχει βέβαια πάντοτε καὶ πανταχοῦ εἰς τοὺς λαοὺς ἐν σπέρματι, συνήθως ὁμως εἶναι στοιχεῖον ἐπίκτητον, ἀποτελεῖ τὸν ἐγκεφαλικόν, οὕτως εἰπεῖν, φλοιόν, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξακολουθεῖ νὰ βράζῃ ὀλόκληρος ὁ κόσμος τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὁρμῶν, ὁ ὁποῖος συχνὰ διασπᾶ αὐτὸν καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ ἀστρολογία ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐχαρακτηρίσθη ὡς ψευδεπιστήμη, ἐν τούτοις ἀπὸ τινος ἐν πλήρει αἰῶνι τοῦ ἀτόμου περιέργως ἀνέζησεν, ἐφημερίδες δὲ καὶ περιοδικὰ δημοσιεύουν καθ' ἑκάστην ἀνόητα προγνωστικά διὰ τοὺς γεννηθέντας ὑπὸ ὄρισμένον ἀστερισμόν. Τὸν κόσμον αὐτὸν τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὁρμῶν μερικοὶ τὸν ὠνόμασαν *προλογικόν*¹, ἄλλοι *πρωτογονικόν*². Οὔτε προλογικὸς εἶναι οὔτε πρωτογονικός, εἶναι ἀπλούστατα ἀνθρώπινος καὶ συνοδεύει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν κατωτάτων μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει *ἐπιβίωσις* παλαιότερων στοιχείων εἰς τὰ νεώτερα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἐδίδαξεν ὁ Tylor³, ἀλλὰ *συμβίωσις* παλαιότερων καὶ νεωτέρων, τὰ δὲ λεγόμενα *ἐπιβιώματα* ὀρθότερον δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι *συμβιώματα*.

Ἐκτον' τονίζεται παρὰ πολὺ τὸ ἄγνωστον τῆς ἀρχῆς τῶν λαογραφικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἰδίως τὸ ὅτι δὲν προέρχονται ἐξ ἐπιδράσεως ὑπερόχου τινὸς ἀνδρός. Ἐν τούτοις πολλὰ δημιουργήματα ὑπερόχων ἀνδρῶν, δηλ. ὑπεράνω τοῦ λαοῦ ἱσταμένων λογίων, γίνονται πολλάκις ἀποδεκτὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἡ σύγχρονος λαογραφία ὀνομάζει ταῦτα *καταπεπτωκῶτα στοιχεῖα*⁴. Ὁ John Meier⁵ ἔδειξεν, ὅτι πολλὰ γερμανικὰ δημοτικὰ ᾄσματα εἶναι δημιουργήματα παλαιότερων γνωστῶν λογίων ποιητῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι πολλὰ δίστιχα γνωστῶν ποιητῶν, ὅπως τοῦ Δροσίνῃ, τοῦ Πολέμη καὶ εἴ τινος ἄλλου ἔγιναν κτήμα τοῦ λαοῦ. Ἀντιθέτως ὑπάρχουν καὶ *ἀναβεβηκῶτα στοιχεῖα*, δηλ. στοιχεῖα λαϊκὰ, τὰ ὁποῖα, καλλιεργούμενα ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν, χρησιμο-

1) Κυρίως ὁ LÉVY BRUHL, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris 1922 καὶ εἰς ἄλλα μεταγενέστερα ἔργα.

2) HANS NAUMANN, *Primitive Gemeinschaftskultur*, Iena 1921 καὶ *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, Leipzig 1922.

3) ED. B. TYLOR, *Primitive culture*, London 1871.

4) H. NAUMANN, ἔνθ' ἄν.

5) JOHN MEIER, *Kunstlieder im Volkskunde*, Halle 1906.

ποιούνται εις τὸν ἀνώτερον τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμόν. Τοιοῦτόν τι ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι ἔγινεν εις τὴν μουσικὴν ὑπὸ τοῦ μουσουργοῦ Μ. Καλομοίρη καὶ ἄλλων, εις δὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰ. Ἀρ. Ζάγου καὶ εἴ τινος ἄλλου.

Τελευταία ἀτέλεια τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ν. Πολίτου εἶναι ὅτι εἶναι ἀρκετὰ διεξοδικός, ἐνῶ ἀρετὴ τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ἡ συντόμία. Ἡ λαογραφία, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὕλικου, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸν πολιτισμόν αὐτοῦ. Θὰ ἠδυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὀρίσωμεν συντόμως τὴν λαογραφίαν ὡς «τὴν ἐπιστήμην τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ».

Διὰ νὰ γίνῃ ὁμοῦς ὁ ὁρισμὸς οὗτος σαφής, πρέπει νὰ καθορίσωμεν τί ἐννοοῦμεν λέγοντες λαόν. Μερικοὶ εἶπον ὅτι λαὸς εἰς τὴν λαογραφίαν εἶναι ὁ ὄχλος (vulgus in populo), τὰ κατώτερα δηλ. καὶ ἀμόρφωτα λαϊκὰ στρώματα, ἄλλοι δὲ ὡς λαὸν ἐθεώρησαν τοὺς χωρικοὺς ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων.

Ὁ Ν. Πολίτης, ἀποφεύγων ὀρθῶς νὰ χωρίσῃ τὸν λαὸν εἰς στρώματα, ἐδέχθη τὸν ὁρισμόν, τὸν ὁποῖον ἔδωκεν εἰς τὸν ὄχλον ὁ Κεφαλλην σατυρικός Λασκαράτος: «Ὁχλος δὲν εἶναι ὅσοι φοροῦν σκούφια ἢ ψηλὸ καπέλλο, ἀλλ' ὅσοι ἀποκάτω σὲ σκούφια ἢ σὲ ψηλὸ καπέλλο κρύβουν λίγὸ μυαλὸ καὶ πολλὰς πρόληψεις». Πράγματι ὁ λαὸς εἰς τὴν λαογραφίαν δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ οὔτε εἰς τάξεις οὔτε εἰς στρώματα· εἶναι ἐνιαῖος· εἶναι ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον πλῆθος, μορφωμένον καὶ ἀμόρφωτον, τὸ ὁποῖον συνδέει συναίσθησις τῆς κοινῆς καταγωγῆς, ὁμότροπα ἥθη, κοινὴ παράδοσις καὶ κοινὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, συνήθως δὲ καὶ κοινὴ γλῶσσα, τὰ δὲ λαογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι διάχυτα εἰς ὅλους τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτόν, πλουσίους καὶ πτωχοὺς, χωρικοὺς καὶ ἀστούς, μορφωμένους καὶ ἀμορφώτους. Ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι παράλληλος καὶ σύμβιος πρὸς τὸν λεγόμενον ἀνώτερον, διάχυτος δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα ἀπὸ τῶν κατωτάτων μέχρι τῶν ἀνωτάτων. Μόνον ἡ ἀναλογία εἶναι διάφορος. Εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου, γεωργοὺς καὶ ποιμένας, εἶναι μεγαλυτέρα παρὰ εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων καὶ μάλιστα τοὺς πεπαιδευμένους. Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνάγκην προσδιορισμοῦ δὲν εἶναι τὰ λαϊκὰ στρώματα, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ὀνομάζομεν λαϊκά.

Τὰ γνωρίσματα ταῦτα καθώρισεν ἤδη, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Ἄριστοτέλης· εἶναι αὐτὰ τὸ πάτριον, ἡ ἀναπόδεικτος δόξα καὶ τὸ δημοτικόν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὰ μὲ ὄρους σημερι-

νούς, θὰ ἔχωμεν : τὸ κατὰ παράδοσιν, τὸ ἀυθόρμητον καὶ τὸ ὁμαδικόν¹.

Τὶ ἐννοοῦμεν λέγοντες κατὰ παράδοσιν εἶναι ἀρκετὰ σαφές. Ἐννοοῦμεν ὅτι τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ὄχι μόνον κατὰ κανόνα προέρχονται ἐκ παλαιότερων περιόδων πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶναι νεώτερα ἢ καὶ σύγχρονα δημιουργήματα δὲν ἀκολουθοῦν δρόμον ἴδιον καὶ ἀυθαίρετον, ἀλλὰ τὸν γνωστὸν καὶ πεπατημένον, ὁ ὁποῖος ἐμορφώθη βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν παλαιότερων γενεῶν καὶ κληροδοτεῖται ἐκάστοτε εἰς τὰς νεωτέρας. Οὕτω λ. χ. τὰ δημόδη ἄσματα κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐκ παλαιότερων χρόνων, ἀλλὰ καὶ ὅσα δημιουργοῦνται εἰς νεωτέρους ἀκολουθοῦν τὰ παλαιὰ πρότυπα καὶ κατὰ τὸ μέτρον καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ κατὰ τὴν ὄλην ἐν γένει τεχνοτροπίαν. Χύνονται εἰς τὸν παλαιὸν τύπον καὶ διὰ τοῦτο παλαιὰ καὶ νέα ἔχουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδίαν περιῖπου μορφήν.

Ὅταν λέγωμεν ὅτι τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἔχουν χαρακτηρη ἀυθόρμητον, ἐννοοῦμεν κυρίως ὅτι δὲν ὑφίστανται τὸν ἔλεγχον τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἀλλὰ πηγάζουν ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἄνευ μεσολαβήσεως λογικοῦ τινος συλλογισμοῦ. Ὅταν λ. χ. ὁ ναυτικός, ἐμπεσὼν εἰς σίφωνα, καρφώνη τὸ μαχαίρι του εἰς τὸν ἰστόν, διὰ νὰ καρφώσῃ αὐτὸν τοῦτον τὸν σίφωνα, ὑπόκειται εἰς ἀυθόρμητον παρόρμησιν, ἀντιλαμβάνόμενος τὸν σίφωνα ὡς ἔμψυχον ὄν, καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν φονεύσῃ, ὅπως θὰ ἐφόνευεν ἕνα ἐχθρόν του. Εἰς τὸ ἀυθόρμητον δηλ. τοῦτο, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ προκυπτούσης φυσικῆς αἰτιότητος, ἐπικρατεῖ ἡ συνειρμικὴ κυρίως διανόησις καὶ ἡ μυθικὴ ἢ μαγικὴ τοῦ κόσμου ἀντίληψις.

Τέλος, ὅταν λέγωμεν ὅτι τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἔχουν χαρακτηρη ὁμαδικόν, δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι ὁ λαὸς δημιουργεῖ ὁμαδικῶς. Τοιαύτη ὁμαδικὴ δημιουργία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευσαν οἱ ῥωμαντικοὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δὲν ὑφίσταται. Ὁ δημιουργὸς καὶ εἰς τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν εἶναι πάντοτε εἷς. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὗτος δὲν διαφέρει διανοητικῶς καὶ συναισθηματικῶς πολὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, δημιουργεῖ δὲ συμφώνως πρὸς τὰ κατὰ παράδοσιν πρότυπα, τὰ δημιου-

1) Βλ. εἰς τὸ μικρὸν βιβλίον μου : *Γλῶσσα καὶ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*, Ἀθήναι 1916, σ. 34 κέ, καὶ τὴν διάλεξίν μου : *Ἡ λαογραφία καὶ ἡ σημασία της δημοσιευθεῖσαν μετ' ἄλλων δύο ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὑπὸ τὸν τίτλον : Στ. Π. Κυριακίδου, Τρεῖς διαλέξεις*. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 19 κέ.

γήματα αὐτοῦ νίοθετοῦνται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ τὰ μεταχειρίζεται ἐφεξῆς ὡς ἴδιον κτῆμα, καθίστανται δηλ. ὁμαδικά, λησμονουμένου ταχέως τοῦ ὀνόματος τοῦ δημιουργήσαντος. Αὐτὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Παρ' αὐτὸν ὁμως εἰς τοὺς προηγμένους λαοὺς ὑφίσταται καὶ ἄλλος πολιτισμός, ὁ ὀνομαζόμενος σύγχρονος ἢ ἀνώτερος, τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα, δηλ. τὸ *νεωτεροποιόν*, τὸ *ὀρθολογικόν* καὶ τὸ *ἀτομικόν*. Ὁ ἀνώτερος δηλονότι πολιτισμὸς διαρκῶς ὑπερβαίνει τὴν παράδοσιν, δημιουργεῖ νέα στοιχεῖα, βάσις δὲ τῆς δημιουργίας εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ φυσικὴ αἰτιότης, οἱ δὲ δημιουργοὶ εἶναι γνωστὰ καὶ ὑπερέχοντα πρόσωπα. Π. γ. αἱ λαϊκαὶ κατοικίαι εἰς τὰ χωρία, ἀλλὰ πολλάκις καὶ εἰς τὰς πόλεις, κτίζονται κατὰ παράδοσιν μὲ πλίνθους, λίθους, ξύλα, πηλόν, ἄσβεστον κτλ. κατὰ τρόπον καὶ σχέδια πατροπαράδοτα, τῶν ὁποίων οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ ὀνομάσῃ τὸν δημιουργόν. Ἀντιθέτως αἱ σύγχρονοι οἰκοδομαὶ τῶν πόλεων κτίζονται μὲ ὑλικά καὶ μεθόδους, τῶν ὁποίων γνωστοὶ εἶναι οἱ ἐφευρέται, ὅπως γνωστοὶ εἶναι καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ποίησιν. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια, παλαιὰ καὶ νέα, ἔχουν ἐνιαίαν κατὰ παράδοσιν τεχνοτροπίαν, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ὀνομάσῃ τοὺς ποιητὰς των, ἐνῶ τὰ ποιήματα τῆς λογίας ποιήσεως ἔχουν ἴδιαν τεχνοτροπίαν καὶ ἴδιον γνωστὸν ποιητὴν. Ἡ τεχνοτροπία φέρ' εἰπεῖν τοῦ Σολωμοῦ διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Βαλαωρίτου καὶ τούτου ἀπὸ τὴν τοῦ Παλαμᾶ καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, ἕκαστον δὲ ποίημα φέρει τὴν σφραγίδα τῆς τέχνης καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ του.

Ἀμφότεροι οἱ πολιτισμοὶ οὗτοι ἐκτείνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς κατωτάτης μέχρι τῆς ἀνωτάτης, συζοῦν παραλλήλως, ἢ δὲ μεταξύ των ἀντίφασιν δὲν ἐμποδίζει τὴν συμβίωσιν, ἥτις πολλάκις οὕτε καὶ γίνεται ἀντιληπτή. Ἡ σύγχρονος λ. γ. θρησκεία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ Χριστιανισμὸς, διακρίνει μετὰ τὸν θάνατον δύο τόπους διὰ τὰς ψυχάς, τὴν κόλασιν καὶ τὸν παράδεισον, καὶ εἰς τοῦτο πιστεύουν οἱ Χριστιανοί. Ἡ πίστις ὁμως αὕτη δὲν ἐμποδίζει νὰ ὀμιλοῦν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὰ μοιρολόγια καὶ διὰ τὸν Ἄδην τῶν ἀρχαίων καὶ τὰ Τάρταρα, τὰ σκοτεινὰ καὶ κροσπαγωμένα, ὅπου αἱ ψυχαὶ δικαίων καὶ ἀδίκων συναγελάζονται καὶ ζοῦν τὸν ἄθλιον καὶ ἐλεεινὸν βίον τῶν ὀμηρικῶν ψυχῶν. Κοντὰ εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ, τὸν ἀφαιροῦντα τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ζῆ παραλλήλως καὶ ἡ σκοτεινὴ μορφή τοῦ στυγεροῦ Χάρου. Τὸ

φαινόμενον τῆς ἀντιφάσεως ταύτης, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους, εἰς τὸ διηνεκὲς ἢ καὶ κατὰ περιόδους, ἢ ὅποια θὰ ἠδύνατο ἐν τινι μέτρῳ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς εἶδος σχιζοφρενείας, εἶναι βέβαια κατὰ τὸ παράδοξον, δὲν παύει ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ὑπάρχῃ. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὅτι ἡ παράλληλος αὕτη συμβίωσις τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν δὲν ἀφήνει αὐτοὺς ἀνεπηρεάστους. Πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καταπίπτουν εἰς τὸν κατώτερον καὶ γίνονται κτῆμα αὐτοῦ¹, ὅπως εἰς πολλὰ τοῦ λαϊκοῦ παραμένουν ἐνσφηνωμένα ἢ καὶ ἀναβαίνουν εἰς τὸν ἀνώτερον. Πάντως ὅμως ὁ ἀρχικὸς αὐτῶν χαρακτὴρ παραμένει εὐδιάκριτος.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ λαογραφία, ὡς ἔχονσα ὑποκείμενον ἕνα ἐνιαῖον πολιτισμόν, ἔχοντα ἴδια χαρακτηριστικὰ καὶ ἀνήκοντα εἰς ἕνα ὁρισμένον λαόν, ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν, οἷα ἡ κλασσικὴ φιλολογία, ἡ γαλλικὴ, γερμανικὴ, ἀγγλικὴ κτλ., πράγμα τὸ ὅποιον παρετήρησεν ἤδη ὁ Albrecht Dieterich², εἶναι δὲ ἐνιαία, διότι ἐνιαία εἶναι καὶ ἡ ζωὴ, τῆς ὁποίας τὰς ἐκδηλώσεις ἐξετάζει.

Ἄξιανάγνωστα καὶ διὰ τοὺς φιλολόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λαογραφοῦντας εἶναι ὅσα σχετικῶς ὁ v. Wilamowitz ἔγραψε περὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἡ κλασσικὴ φιλολογία, λέγει, καθορίζεται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς, τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τε τὴν οὐσίαν καὶ ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἀποτελεῖ ἐνότητα, μολοντί εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῶσιν αὐστηρῶς τὰ ὅριά του. Ἔργον τῆς φιλολογίας εἶναι νὰ ἐπαναφέρῃ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν ζωὴν τὸν παρελθόντα τοῦτον βίον, τὸ ἄσμα τοῦ ποιητοῦ, τὰς σκέψεις τῶν φιλοσόφων καὶ νομοθετῶν, τὴν ἀγιότητα τοῦ ναοῦ καὶ τὰ συναισθήματα τῶν πιστῶν καὶ τῶν ἀπίστων, τὰς ποικίλας ἐνεργείας εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὸν λιμένα, τὴν ξηρὰν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰ παίγνια των. Καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας, καὶ διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἑλληνιστί, εἰς πᾶσαν φιλοσοφίαν, ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὸ ἀκατάληπτον ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἢ καθαρὰ θεωρία τοῦ ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ ὀραιότητι αὐτοῦ κατανοηθέντος τὸν σκοπόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ζωὴ, διὰ τὴν κατανοήσιν τῆς ὁποίας ἀγωνιζό-

1) Πρὸβλ. HANS NAUMANN, Grundzüge der deutschen Volkskunde, Iena 1922 σ. 5 κέ.

2) AL. DIETERICH, Über Wesen und Ziele der Volkskunde ἐν Hessische Blätter für Volkskunde, τόμ. 1 (1902), σ. 174 κέ.

μεθρα, είναι ένιαία, ένιαία είναι και η έπιστήμη μας. 'Ο χωρισμός τών κλάδων, φιλολογία, αρχαιολογία, αρχαία ιστορία, έπιγραφική, νομισματική και τελευταίως και παπυρολογία, δικαιολογείται μόνον έκ τής περιορισμένης δυνάμεως τών ανθρώπων και δέν πρέπει να αποπνίξη παρά τοίς ειδικοίς τήν συνείδησιν τοῦ συνόλου'. 'Η διαφορά τής φιλολογίας, όπως τήν όρίζει ο Willamowitz, από τής λαογραφίας έγκειται εις τοῦτο, ότι η μὲν κλασσική φιλολογία έχει ως ύποκειμένον τόν κλασσικόν πολιτισμόν έν γένει, ανώτερον και λαϊκόν, ένῳ η λαογραφία μόνον τόν λαϊκόν τοῦ νέου έλληνικοῦ λαοῦ'. 'Επειδή δέ έν τών κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ είναι τὸ κατὰ παρὰ δ ο σ ι ν, τὸ όποιον είναι αρρήκτως συνδεδεμένον πρὸς τὸ παρελθόν, η λαογραφία έχει αναγκαιώς ιστορικόν χαρακτήρα, όπως άλλως και κάθε φιλολογία.

* * *

'Εν τούτοις από τεσσαρακονταετίας περίπου έξεφράσθησαν και διάφοροι περί τοῦ ύποκειμένου τής λαογραφίας γνώμαι, μεταξὺ τών όποίων έπικρατεστέρα υπήρξεν η τοῦ Γερμανοῦ λαογράφου Ad. Spamer, όστις ανένέωσε κατά τινα τρόπον τὰς γνώμας τοῦ παλαιότερου Wilh. Heirich Riehl (1858)¹.

Κατ' αὐτόν τὸ κύριον έργον τής λαογραφίας δέν άφορᾷ εις τὰς έξωτερικὰς εκδηλώσεις τής λαϊκῆς ζωῆς, αλλά εις τὰς ψυχοπνευματικὰς δυνάμεις, εκ τών όποίων αὐται πηγάζουσιν. "Λεσματα, έθιμα, θρησκευτικαί δοξασίαι και λαϊκὰ έργα, αποτελοῦσι μόνον τήν άφετηριάν πρὸς διείσδυσιν εις τὸ βάθος τής ψυχῆς.

1) U. v. WILAMOWITZ — MOELLENDORF, Geschichte der Philologie έν ALF. GERCKE — ED. NORDEN, Einleitung in die Altertumswissenschaft, 3^e Aufl., τόμ. I, σ. 1.

2) Είναι αξιοσημείωτον ότι και ο παλαιότερος όρισμός, τόν όποιον έδωκεν ο Boeckh εις τήν φιλολογίαν, «η γνώσις τοῦ έγνωσμένου» (AUG. BOECKH, Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wiessenschaft, herausg. von ERNST BRATUSCHECK, 2^e Aufl., Leipzig 1886, 18. «Der Zweck der Philologie ist rein historisch; sie stellt die Erkenntnis des Erkannten objectiv für sich hin» αντίστοιχῆ πρὸς τὸ άγγλικόν όνομα τής λαογραφίας «folklore», ο έστι «η γνώσις τοῦ λαοῦ», οτι γνωρίζει ο λαός, δηλ. ο λαϊκός πολιτισμός, όπως τὸ έγνωσμένον τοῦ Boeckh είναι ισοδύναμον πρὸς τὸν κλασσικόν πολιτισμόν τοῦ Wilamowitz.

3) W. HEINK. RIEHL und ADOLF SPAMER, Die Volkskunde als Wissenschaft, Berlin - Leipzig, 1935.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀσμάτων, τῶν ἐθίμων, τῆς λαϊκῆς τέχνης, τὸ βάρος δὲν κεῖται εἰς τὸ ἄσμα, τὸ ἔθιμον καὶ τὴν τέχνην, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν λαόν. Ὅθεν σκοπὸς τῆς λαογραφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ψυχοπνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ ἐν τῇ λαϊκῇ κοινω- νίᾳ¹, μὲ ἄλλας λέξεις ἢ γνῶσις τοῦ τυπικοῦ χαρακτήρος τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου ἐνὸς ὀρισμένου λαοῦ².

«Ἡ ἀπαίτησις», λέγει ἐπὶ λέξει ὁ Spamer, «τὴν ὁποῖαν ὁ ἀδαῆς πολλάκις πρωτίστως προβάλλει εἰς τὴν λαογραφίαν, νὰ τοῦ δώσῃ εἰδι- κὴν εἰκόνα τῶν ἰδιορρυθμιῶν ἐνὸς ὀρισμένου λαοῦ ἢ φυλῆς, εἶναι ὄχι μόνον δικαιολογημένη, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει ἐν τῶν κυριωτάτων θεμάτων τῆς λαογραφίας»³, ἢ ὁποῖα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποβαίνει ψυχολογικὴ ἐπιστήμη καὶ δὴ χαρακτηρολογία ἐνὸς ὀρισμένου λαοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς λαμβάνει ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων, ὅσαι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπιδέχονται ψυχολογικὴν θεώρησιν, πρέπει κατὰ τὸν Spamer νὰ διαγραφοῦν ἐκ τῆς λαογραφίας, ὅπως π. χ. ἡ λαϊκὴ κα- τοικία, τὰ γεωργικὰ ἐργαλεῖα κτλ»⁴. «Συνιστᾶται», λέγει κατωτέρω, «τὰ ὄντως ἀγαθὰ τοῦ μνημονευθέντος εἴδους νὰ ἀποβάλλωνται ἐν τῷ συνόλω των ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης»⁵. «Εἶναι σαφές», λέγει ἀλλοῦ, «ὅτι ἡ λαογραφία δὲν δύναται νὰ ἀσχολῆται μὲ ὅλους τοὺς τύπους καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ἐνὸς λαοῦ, οὕτω δὲ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιορισθῆ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχοπνευματικῶν αὐτοῦ καταστάσεων, τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος καὶ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς», καὶ ἀλλοῦ ἐπαναλαμ- βάνει μὲ ἄλλας λέξεις ὅτι «σκοπὸς τῆς λαογραφίας δὲν εἶναι ἡ πλήρης γνῶσις τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ φορέως αὐτοῦ»⁶. «Ἐὰν λείψῃ ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ἀναζήτησις, ἡ λαο- γραφία δὲν θὰ ἦτο πλέον αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ἀλλ' ἀπλῶς εἶδος λαϊ- κῆς στέγης διὰ διαφόρους ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐπιστήμας. Τὸ

1) AD. SPAMER, Die deutsche Volkskunde, Leipzig (1934), τόμ. 1, σ. 3.

2) AD. SPAMER, Volkskunde ἐν Germanische Philologie, Festschrift für Otto Behagel, Heidelberg 1934, σ. 437.

3) AD. SPAMER, Wesen, Wege und Ziele der Volkskunde, Leipzig 1928, σ. 14.

4) Βλ. AD. SPAMER, Volkskunde ἐν Sachwörterbuch der Deutsch- kunde, Berlin - Leipzig 1930, τόμ. 2, σ. 1223. «Es empfiehlt sich daher, die Sachgüter der genannten Art in ihrer Gesamtheit aus dem volks- kundlichen Forschungsbereich auszuschneiden».

5) A. SPAMER, Wesen κτλ. σ. 7.

6) Sachwörterbuch, σ. 1223.

δίκαιόν της ἢ λαογραφία ἐπιτυγχάνει μόνον διὰ τῆς τάσεώς της πρὸς ψυχολογικὴν ἔρμηνειάν»¹.

Αἱ γνώμαι αὗται τοῦ Spamer δὲν δύνανται νὰ γίνουν ἀποδεκταὶ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Πρῶτον ἡ γνώμη, ὅτι ἡ λαογραφία δὲν δύναται νὰ ἀποβῆ αὐτοτελὴς καὶ ἐνιαία ἐπιστήμη, ἐὰν δὲν μεταβληθῆ εἰς ψυχολογικὴν καὶ δὴ εἰς χαρακτηρολογίαν τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι ὀρθή. Ἡ λαογραφία, ὅπως καὶ ἡ κλασσικὴ φιλολογία, ὅπως εἶπομεν ἤδη, τὴν ἐνότητα αὐτῆς ἀρύεται ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις πάλιν προέρχεται ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, φυσικοῦ, πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ. Δεύτερον ἡ γνώμη ὅτι πρέπει νὰ ἀποβληθῶσιν ἐκ τῆς λαογραφίας συλλήβδην ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου, αἱ ὅποια δὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ψυχολογικὴν θεώρησιν τοῦ φορέως αὐτῶν, δηλονότι τοῦ λαοῦ, καὶ εἶναι αὗται κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸν ὕλικόν βίον, ἀποτελεῖ ἔργον Προκρούστου, τὸ ὁποῖον κολοβώνει σημαντικὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς παραδιδομένης λαογραφίας, δηλαδή τὸν λαϊκὸν πολιτισμόν, ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων μολεταῦτα τοῦ ὁποίου καὶ ἡ νέα λαογραφία ἐπιδιώκει νὰ ἐξαγάγῃ ψυχολογικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ λαοῦ.

Πλὴν ὁμως τῆς περικοπῆς τῆς λαογραφικῆς ὕλης ὁ Spamer καὶ οἱ ὄπαδοί του ἐπροχώρησαν εἰς τὴν κολόβωσιν καὶ τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τῆς λαογραφίας. Π. χ. κατὰ τὸν Spamer² ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα (literarische Erforschung) τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῆς λαϊκῆς διηγήσεως ἐκτιμᾷ, διαιρεῖ, τυποποιεῖ, ἀναζητεῖ κανόνας ὕφους καὶ ἀρχὰς διὰ τὴν συγκρότησιν εἰς ὁμάδας, ἐνῶ εἰς τὴν λαογραφικὴν θεώρησιν τὸ ἄσμα καὶ ἡ διήγησις εἶναι στοιχειώδεις λειτουργίαι τῆς λαϊκῆς κοινωνίας εἰς ἄσμα καὶ λόγον . . .³. Οὕτως ὅλα τὰ κεφάλαια τῆς λαογραφίας εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν αὐτὴν θεώρησιν καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὸν φορέα τοῦ ἄσματος, τῆς λέξεως καὶ τοῦ ἔργου.

1) "Ἐνθ' ἀν. «ein populärer Dachbegriff für verschiedene historische und philologische Disciplinen. Ihr eigenes Recht erlangt die Volkskunde erst durch das Streben nach psychologischer Deutung».

2) Volkskunde, σ. 12.

3) Ἀσημονεῖ ὁμως ὁ Spamer ὅτι τὰ ἄσματα, τὰ παραμῦθια κτλ, ὡς λαϊκὰ δημιουργήματα, παραδιδόμενα προφορικῶς καὶ ἀποκτῶντα σὺν τῷ χρόνῳ χαρακτηῆρα ὁμαδικόν δὲν δύνανται νὰ ἐξετασθῶσιν ὡς κοινὰ φιλολογικὰ ἔργα ὑπὸ φιλολόγων, ἀγνοούντων τὴν φύσιν αὐτῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ὑπὸ λαογράφων, γνῶσιν ἐχόντων τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων.

πρὸς αὐτόν, δηλ. τὸν φορέα, πλησιάζει ἡ ἔρευνα βῆμα πρὸς βῆμα. Ὅταν ὁμως ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεων τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν μέρος, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν γένεσιν, τὴν μορφήν, τὴν τεχνοτροπίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν, πῶς θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν περαιτέρω πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν φορέων; Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐξετάσεως εἶναι ἀρκετὰ αἰσθητή, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τὸν Bach, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸ κενόν, νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τῶν ἀποσκορταζομένων θεωρητικῶν ἐξετάσεων ἰδιαιτέρας βοηθητικὰς ἐπιστήμας, ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀρύεται ἡ λαογραφία τὰς ἀναγκαίας γνώσεις διὰ τὸ ἔργον της. Τοιαῦται ἐπιστήμαι εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ γλωσσολογία, ἡ ἱστορία τῶν θρησκειῶν, ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν παραδόσεων, παραμυθῶν καὶ ᾄσμάτων, ἡ μουσικολογία, ἡ ἱματιολογία, ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς καὶ τοῦ χοροῦ καὶ εἷς τις ἄλλη. Οἱ περισσότεροι τῶν κλάδων τούτων ὠρμήθησαν ἐκ τῆς λαογραφίας καὶ μένουσι προσδεδμεμένοι εἰς αὐτήν. Ὁ ἀποχωρισμὸς αὐτῶν οὔτε τὰς ἰδίας θὰ ὠφέλει οὔτε καὶ τὴν λαογραφίαν θὰ ἀπῆλλαττε περιττοῦ βάρους, ὅπως δὲν θὰ ὠφέλει τὴν ἐνιαίαν κλασσικὴν φιλολογίαν ὁ διαχωρισμὸς καὶ ἡ ἀνύψωσις τῶν κλάδων αὐτῆς, κριτικῆς, γραμματικῆς, ἱστορίας τῆς γραμματείας, ἰδιωτικοῦ βίου, θρησκείας, ἐκπαιδεύσεως κτλ. εἰς αὐτοτελεῖς ἐπιστήμας. Ἐπειτα ἡ θεωρητικὴ ἐξέτασις τῶν ἐπὶ μέρους εἶναι ἀναγκασιότατη διὰ τὴν θεώρησιν τοῦ συνόλου καὶ τὴν ἐξαγωγήν συμπερασμάτων περὶ τῶν φορέων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συμπεράσματα ταῦτα μετὰ τὴν διττὴν περικοπήν, ὕλης καὶ θεωρίας, εἶναι πενιχρά, ὁ Bach ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνισχυθῶσιν αἱ πηγαὶ αὐτῶν καὶ δι' ἄλλης ὕλης, ἀσχέτου πρὸς τὴν λαογραφίαν, εἰλημμένης ἐκ διαφόρων κλάδων τῆς στατιστικῆς, οἷον ἐγκληματολογικῆς, ἐκκλησιαστικῆς, σεξουαλικῆς, ἠθικῆς, αὐτοκτονιῶν κτλ.

Πλὴν τούτων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδεολογίας τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ προσετέθησαν εἰς τὴν λαογραφικὴν ὕλην τὰ περὶ φυλῆς (Rasse) καὶ φυλετικῆς καταγωγῆς, ἔπειτα τὰ περὶ κοινωνικῆς τάξεως καὶ πολιτείας. Ὁ Martin Wähler εἰς τὸ περὶ τοῦ γερμανικοῦ λαϊκοῦ χαρακτῆρος ἔργον του¹ λέγει χαρακτηριστικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Τὴν ζωὴν τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος ὁ Riehl ἐπεζήτησε νὰ ἐρευνήσῃ εἰς τὰ «τέσσαρα κεφαλαῖα S», τὰ ὁποῖα θελεμίωνουν τὸ ἔθνος: Stamm (φυλή), Sprache (γλῶσσα), Sitte (ἔθιμον) καὶ Siedlung (τοπικὴ ἐγκατάστασις).

1) MARTIN WÄHLER, Der deutsche Volkscharakter, Iena 1937, σ. 7.

Ἐθεώρει ταῦτα ὡς τὸ «θεμέλιον πάσης ζωντανῆς ζωῆς»... Ἡμεῖς προσθέτομεν δύο ἀκόμη S: Stand (κοινωνικὴ τάξις) καὶ Staat (πολιτεία).

Ὁ ἴδιος ὁμιλῶν κατωτέρω περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ (Volkskulturkunde) λέγει ὅτι ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον στοιχεῖον διὰ τὴν λαογραφίαν, ἀλλὰ πάντοτε μερικὸν τμήμα, ὃ δὲ τόπος τῆς ἐργασίας τῆς λαογραφίας πρέπει νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τοῦ γραφείου εἰς τὸν λαόν. Ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν πρόκειται πλεόν περὶ τροποποιήσεως ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς ἐννοίας τῆς παραδεδομένης λαογραφίας, ἀλλὰ περὶ ὑποκαταστάσεως εἰς τὸ ὄνομα τῆς λαογραφίας μιᾶς νέας ἐπιστήμης, ψυχολογικῆς, ἢ ὅποια θὰ ἠδύνατο πολὺ ὀρθότερον νὰ ὀνομασθῆ *λαϊκὴ* χαρακτηρισολογία παρὰ λαογραφία, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὡς κύριοι μὀρφωτικοὶ παράγοντες δὲν θεωροῦνται αἱ λαογραφικαὶ ἐκδηλώσεις ἀλλὰ 1) ἡ φυλὴ ἢ τὸ αἷμα, 2) τὸ ἔδαφος ἢτοι τὸ τοπεῖον, 3) ἡ πολιτεία ἢτοι ἡ χώρα μὲ τὰς τύχας τῆς καὶ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ πολιτισμοῦ¹. Δυστυχῶς παρὰ τὰς πολλὰς ἐλπίδας τῶν δημιουργῶν τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης τὰ μέχρι τοῦδε πορίσματα αὐτῆς ὑπῆρξαν πενιχρότατα, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν μηδαμινὰ καὶ ἐσφαλμένα. Ὁ ἀναλαβὼν νὰ γράψῃ εἰς τὴν λαογραφίαν τοῦ Spamer τὸ τελικὸν κεφάλαιον Martin Wähler, τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ², παρατηρεῖ ὅτι ἡ λαϊκὴ αὕτη χαρακτηρισολογία εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν, διότι τῆς λείπει ἀκόμη ἀσφαλὲς ἐπιστημονικὸν θεμέλιον, διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ σημερινοὶ ἐπιστήμονες παρητήθησαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἔνεκα τῶν παρουσιαζομένων τεραστίων δυσκολιῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ παραιτηθέντες δὲν κατέληξαν εἰς ὀρισμένα καὶ σαφῆ συμπεράσματα.

Διὰ τὴν νεωτέραν ταύτην λαογραφίαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένους ἰσχύουν οἱ προφητικοὶ λόγοι τοῦ Albr. Dieterich. «Μοῦ εἶναι ἀδιάφορον, ἂν ἡ λαογραφία ἀναγνωρίζεται ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη ἢ ὄχι. Νὰ μᾶς φυλάξῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὴν λαογραφίαν ὡς ἐπιστήμην τῶν»³.

1) MARTIN WÄHLER, Der deutsche Volkscharakter, Iena 1937, σ. 13.

2) AD. SPAMER, Die deutsche Volkskunde, σ. 600—622. Der deutsche Volkscharakter.

3) Εἰς τὸ ἀνωτέρω (σ. 22) μνημονευθέν ἄρθρον του σ. 191: «Es ist mir eigentlich im innersten gleichgültig, ob man «Volkskunde» als eine selbständige Wissenschaft anerkennt oder nicht. Vor Lenten, die nur Volkskunde als ihre Wissenschaft betreiben, mag uns der Himmel in Gnaden bewahren».

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω λόγων νομίζω, ὅτι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Spamer καὶ τῶν ὁπαδῶν του δὲν εἶναι ὀρθαὶ καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς δύο λόγους: πρῶτον, διότι παραγνωρίζουν τὴν σημασίαν τῆς ὄντοτητος τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ δεύτερον, διότι ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς μετατοπίσεως τῆς λαογραφίας εἰς τὸν ψυχολογικὸν κύκλον αὕτη, ἀντὶ νὰ ἀποκτήσῃ ἐνότητα καὶ αὐτοτέλειαν, κινδυνεύει τοῦναντίον νὰ χάσῃ τὴν αὐθυπαρξίαν, τὴν ὁποίαν μετὰ τὸσους ἀγῶνας κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ ἀποκτήσῃ.

Κατὰ τὴν γνώμην μου οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι, οἱ σπουδάζοντες τὰς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ζωῆς, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μορφαὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν δὲν ἐργάζονται, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐργάζονται, κερχωρισμένως καὶ αὐτοτελῶς, ἀλλ' ἐν στενῇ συναφείᾳ καὶ συνειδήσει, ὅτι μελετῶσιν ἐκδηλώσεις ἐνιαίας ζωῆς καὶ ψυχῆς¹, δύνανται ἀναντιρῶτως ν' ἀποτελέσουν ἐνιαίαν ἐπιστήμην, ἀντλοῦσαν τὴν ἐνότητα αὐτῆς, ὡς εἴπομεν ἤδη, ἐκ τοῦ ἐνιαίου τοῦ ὑποκειμένου τῆς, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἡ κλασσικὴ φιλολογία, ὅπως εἶπεν ὁ Wilamowitz, ἀντλεῖ τὴν ἐνότητά της ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ πολιτισμοῦ.

Ἐκτὸς τούτου ὁ Spamer παραγνωρίζει καὶ τὴν σημασίαν τῆς ὄντοτητος τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει καὶ τὴν διαπλαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν συγκροτούντων τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν ὀρθῶς ἐτόνισεν ὁ ἐρευνητῆς τῶν ἀφρικανικῶν λαῶν Leo Frobenius². Βεβαίως εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ πολιτισμὸς πηγάζει ἐν γένει ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ ψυχῆς, ἀλλ' ἅπαξ γεννηθεὶς καὶ συγκροτηθεὶς ἀποτελεῖ πλέον ἰδίαν ὄντοτητα, παράλληλον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως ἐπιδρῶσαν ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς τῶν γεννητόρων καὶ φορέων αὐτῶν. Οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονητῆι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι μὲν δημιουργός, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δοῦλος τῶν ἰδίων δημιουργημάτων³. Τὸ πρᾶγμα εἶναι πασι-

1) Περὶ τῆς ἐνότητος ταύτης βλ. καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ R. MÜLLER-FREIENFELS, Allgemeine Sozial- und Kulturpsychologie, Leipzig 1930, σ. 1.

2) Πρβλ. καὶ R. MÜLLER-FREIENFELS, Psychologie des deutschen Menschen und seiner Kultur, München 1930, σ. 17.

3) Βλ. W. MÜHLMANN, Rassen und Völkerkunde, Braunschweig 1936, κεφ. 7 καὶ 8 (σ. 246-341). Πρβλ. καὶ K. TH. PREUSS, Lehrbuch der Völkerkunde, Stuttgart 1937, σ. 15. «Diese Gebiete können auch vom Standpunkte der Gesellung aus betrachtet werden als Kultursysteme (Dilthey), die in ihrer objektiven Gältigkeit als gestaltende Kräfte auf den Menschen, der sie ursprünglich schuf zurückwirken».

φανερός και δεν έχει ανάγκη παραδειγμάτων. Ο πολιτισμός ούτος υπό την λαϊκήν αὐτοῦ μορφήν, τῆς ὁποίας τοὺς χαρακτήρας ἐσημειώσαμεν ἤδη, ἐν τε τῷ συνόλῳ καὶ τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ ἀποτελεῖ, ἐπαναλαμβάνομεν, τὸ ὑποκείμενον τῆς λαογραφίας, ἔργον δ' αὐτῆς κύριον εἶναι: 1) ἡ περισυλλογὴ τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐκ τῶν διαφόρων μερικωτέρων ἐκδηλώσεων συγκρότησις τῆς ἐνιαίας αὐτοῦ κατὰ τόπους καὶ χρόνους εἰκόνας καὶ 2) ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς κατὰ τε τὰ μέρη καὶ τὸ ὅλον διὰ μεθόδου φιλολογικῆς, ἱστορικῆς, συγκριτικῆς καὶ ψυχολογικῆς. Κατὰ ταῦτα ὅ,τι διὰ τὸν Spamer ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς μεθόδου εἶναι αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον, αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς λαογραφίας, ὅ,τι δὲ τὸν τελικὸν σκοπὸν, ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖον μεθοδικὸν ἐρμηνευτικὸν μέσον. Βεβαίως ἡ τελικὴ ἐρμηνεία τῶν μορφῶν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀποκαλύπτει ἀναγκαιῶς καὶ αὐτομάτως τὰς ἰδιαιτέρας ψυχικὰς αὐτοῦ πηγὰς, ἅρα ἐν μέρει καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἀπλοῦν συνακόλουθον τῆς ὅλης ἐρεῦνης καὶ ὄχι ὁ κύριος αὐτῆς σκοπός.

Ἡ λαογραφία δύναται νὰ ἀποτελέσῃ καὶ ἀποτελεῖ ὄντως σπουδαιότατον καὶ ἀσφαλέςτατον βοηθὸν διὰ τὴν χαρακτηρολογίαν τῶν λαῶν· ὁ ἀείμνηστος δὲ Ν. Γ. Πολίτης ἐχρησιμοποίησεν ἐπιτυχέστατα τὰ δημῶδη ἄσματα, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας· δὲν δύναται ὁμοίως νὰ ταυτισθῇ πρὸς αὐτήν. Ὡστε τὰ πράγματα κατὰ τὴν γνώμην μου ἔχουσιν ἀντιστροφῶς ἀπὸ ὅ,τι νομίζει ὁ Spamer.

Περαιτέρω, ἐὰν κύριος σκοπὸς καὶ ἔργον τῆς λαογραφίας ἦτο ἡ διὰ τῆς μελέτης τῶν φαινομένων τοῦ πολιτισμοῦ διάγνωσις τοῦ χαρακτήρος τῶν διαφόρων λαῶν, ἡ λαογραφία θὰ ἔχανε τὴν αὐτοτέλειάν της, μεταβαλλομένη εἰς ἀπλοῦν μεθοδικὸν ὄργανον τῆς χαρακτηρολογίας ἢ μᾶλλον εἰς ἓν τῶν ὀργάνων της. Διότι ἡ χαρακτηρολογία τῶν λαῶν παρὰ τὰς καταβληθείσας μέχρι σήμερον προσπαθείας¹⁾, εὐρισκομένη εἰσέτι εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ψυχολογία τῶν φυλῶν (Rassenpsychologie), δύναται νὰ χρησιμοποιῆ, καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἤδη ἀπὸ παλαιῶν χρόνων, καὶ ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ της, ἄσχετα τελείως πρὸς τὴν λαογραφίαν, οἷον τὸ κλίμα, τὴν

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Βουλγάροι κλέφταις καὶ βουλγαρικὰ δημῶδη ἄσματα, (βλ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', 1920, σ. 287—296).

2) Πρβλ. Ε. V. EICKSTEDT, Grundlagen der Rassenpsychologie, Stuttgart 1931, σ. 85 κέ. (Ergebnisse der Nationalitätencharakterologie).

διάπλασιν τοῦ ἐδάφους, τὴν τροφήν κτλ., οὔτε δὲ καὶ ὅλαι αἱ λαογραφικαὶ ἐκδηλώσεις εἶναι χρήσιμοι διὰ τὸ ἔργον τῆς, ὅπως ὀρθῶς παρτήρησε καὶ ὁ Spranger, ὁ ὁποῖος συνέστησε τὴν περικοπὴν πολλῶν κεφαλαίων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ τοιαύτη ἐνέργεια, περικοπύουσα κατὰ βούλησιν αὐτὸ τὸ ἄμεσον ὑποκείμενον τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης, θὰ ἐσήμαινεν, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη τὸν πλήρη κατακεοματισμὸν αὐτοῦ καὶ μαζί μὲ αὐτὸν τὴν παντελῆ ἄρσιν τῆς ἐνότητος καὶ αὐτοτελείας τῆς λαογραφίας ἐπ' ὠφελείᾳ ἄλλης, καὶ δὴ ἐμβρυώδους εἰσέτι, ἐπιστήμης, τῆς λαϊκῆς χαρακτηρολογίας.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω δὲν νομίζω, ὅτι εἶναι ἐποφελῆς διὰ τὴν λαογραφίαν ὁ καθορισμὸς δι' αὐτὴν ψυχολογικοῦ σκοποῦ καὶ ἡ μετατόπισις αὐτῆς ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν κύκλον τῆς ψυχολογίας. Ἡ λαογραφία βεβαίως πρέπει νὰ ψυχολογῇ, ἂν θέλῃ νὰ ἐννοήσῃ βαθύτερον τὰς μορφὰς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας ἔχει νὰ ἐξετάσῃ καὶ αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ὁμαδικῶν φαινομένων, ὅπως πρέπει καὶ νὰ συγκρίνῃ καὶ νὰ ἀνατρέχῃ καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μεταβληθῇ εἰς ψυχολογίαν, οὔτε ἀτομικὴν οὔτε ὁμαδικήν, οὔδὲ εἰς ἀρχαιολογίαν ἢ ιστορίαν ἢ οἰανδήποτε συγκριτικὴν ἐπιστήμην. Ἐὰν θέλῃ νὰ διατηρῇ τὴν αὐτοτελείαν τῆς, πρέπει νὰ μένῃ στερεῶς προσηλωμένη εἰς τὸ ὑποκείμενόν τῆς, τὸν *λαϊκὸν πολιτισμὸν*, ὁ ὁποῖος εἶναι ἱκανὸς καὶ ἐνότητα εἰς αὐτὴν ἀρτίαν νὰ προσδώσῃ καὶ ἀξίαν σημαντικὴν¹. Ἡ λαογραφία πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν τῆς, ἂν κατορθώσῃ νὰ δώσῃ πλήρη εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, δηλ. τοῦ λαϊκοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ, καὶ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰς ἱστορικὰς καὶ ψυχικὰς πηγὰς ἐκάστης τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ.

1) Περὶ τῶν ἀνωτέρω βλέπε καὶ τὴν ὁμίλιάν μου «Τί εἶναι λαογραφία», Δημοσιευθεῖσαν ἐν Λαογρ., τόμ. IB' (1938), σ. 130—157.

Γ'. ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Κάθε επιστήμη, διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, πρέπει πρῶτον νὰ ἔχῃ ὀρισμένον σκοπὸν καὶ δεύτερον ὀρισμένον τρόπον ἐργασίας, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν μέθοδον. Ἡ ὀρθὴ μέθοδος δὲν εἶναι τι τὸ αὐθαίρετον, λογικὸν ἐκ τῶν προτέρων κατασκευάσμα, ἄσχετον πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον, εἶναι ἀπόρροια αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἐξεταζομένου καὶ τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει ἡ ἐξέτασις. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς λαογραφίας τὸ θέμα, ὡς εἶπομεν ἤδη, εἶναι ὁ λαϊκὸς πολιτισμός, ὅθεν καὶ ἡ μέθοδος θὰ εἶναι περίπου ὁμοία πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰδιαίτερας φύσεως τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ προηγμένων κατὰ τὰ ἄλλα λαῶν, ἐχόντων ἱστορίαν πολλάκις ὀλοκλήρων χιλιετηρίδων. Τῆς μεθόδου ταύτης τὰ διάφορα στάδια εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ περισυλλογὴ τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἡ λαογραφία πρόκειται νὰ πραγματευθῆ καὶ ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν πλήρης. Προκειμένου περὶ τῆς λαογραφικῆς ὕλης, ἔχει βέβαια συλλεχθῆ ἀπὸ καιροῦ ὑπὸ διαφόρων ἀρχετῆ καὶ δημοσιευθῆ εἰς διάφορα βιβλία καὶ περιοδικά, τὰ ὁποῖα πρωτίστως πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ ἐπιστήμων λαογράφος. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς γενομένας συλλεκτικὰς ἐργασίας τὸ πλεῖστον εὐρίσκεται ἀκόμη μόνον εἰς τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους τοῦ λαοῦ. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη ὁ λαογράφος νὰ στραφῆ καὶ πρὸς τὴν κυρίαν πηγὴν, τὸν λαόν, καὶ νὰ συλλέξῃ ἀπ' εὐθείας ἀπ' αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον καὶ δι' ἓνα ἄλλον σπουδαιότατον λόγον. Ὁ λαὸς εἶναι ἡ ζωντανὴ πηγὴ, ὁ δημιουργὸς καὶ φορεὺς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὁποῖου πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σχηματίσωμεν σαφεῖς ἰδέαν περὶ αὐτῶν, ἂν μὴ γνωρίσωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν δημιουργὸν τοῦτον¹. Πολλὰ πράγματα, ἄλλως ἀκατανόητα, θὰ μᾶς ἐξηγήσῃ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ, καὶ ὁ τρόπος ἐν γένει τῆς ζωῆς του, τοῦτο δὲ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ κρίνωμεν καὶ ἐννοήσωμεν καλῶς καὶ τὰς ὑπὸ ἄλλων γενομένας συλλογὰς.

Πῶς καὶ κατὰ τίνα τρόπον πρέπει νὰ γίνεται ἡ συλλογὴ ἐξέθεσε πολὺ καλὰ ὁ Πολίτης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐπανειλημμένως ἄρθρον

1) Πρβλ. ὅσα, μετὰ τινος ὁμοῦ ὑπερβολῆς, λέγει ὁ Martin Wähler ἐν Deutsche Volkscharakter, σ. 7, τὰ ὁποῖα παρεθέσαμεν ἀνωτέρω.

του'. Ἐν μόνον θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ προστεθῆ εἰς ὅσα ἐκεῖ λέγονται. Ἐπειδὴ ὅλαι αἱ λαογραφικαὶ ἐκδηλώσεις, εἴτε ἄσματα εἶναι, εἴτε παραμύθια εἴτε ἡθῆ καὶ ἔθιμα εἴτε δοξασίαι καὶ δεισιδαιμονίαι καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, δὲν εἶναι νεκρόν τι καὶ ἄψυχον, ἀλλ' ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ζωῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ὠρισμένην θέσιν καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν εἶναι προσηρμοσμένα καὶ ἐκ τῆς ὁποίας καθορίζεται καὶ ἡ μορφή των, δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ περισυλλέγεται ἀπλῶς καὶ ξηρῶς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ παρατηρητῆ καὶ νὰ σημειώνεται καὶ ποῖαν θέσιν ἔχει τὸ περισυλλεγόμενον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, ποῦ καὶ πότε καὶ ὑπὸ τίνων χρησιμοποιεῖται. Ἡ παρατήρησις μας δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ βλέπῃ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ὡς ὕλην ἀδρανῆ καὶ ἄψυχον, ὡς σώματα καὶ φαινόμενα φυσικά, ἀλλ' ὡς ὕλην ζωντανὴν καὶ ἔμψυχον· ἡ παρατήρησις μας δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ βιολογική. Ποῖαν σημασίαν ἔχει τὸ πρᾶγμα εἶναι διὰ τὸν λαογραφοῦντα εὐνόητον. Ἄς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἓν παράδειγμα. Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν ἔχουν διάφοροι παραλλαγὰὶ ἄσμάτων, εἶναι σημαντικὸν νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποῖαν περίστασιν καὶ ὑπὸ ποίων ἤδονται, ἂν εἶναι χορευτικαὶ ἢ ἐπιτραπέζιοι, ἂν εἶναι γαμήλιοι ἢ μοιρολόγια κτλ. Διότι ὁ λαὸς συχρὰν χρησιμοποιεῖ εἰς τοὺς γάμους καὶ τὰς κηδεῖας ἄσματα, τὰ ὁποῖα ἄρχικῶς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὰς περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐκ τῶν ὑστέρων προσαρμόζονται, πολλάκις μάλιστα ἀδεξίως. Ἐπίσης διὰ τὰ παραμύθια εἶναι σημαντικὸν νὰ γνωρίζωμεν ποῦ, πότε καὶ ὑπὸ τίνων λέγονται καὶ ποῖοι ἀποτελοῦν τὸ ἀκροατήριον, διότι ἄλλην μορφήν ἔχουν, ὅταν λέγονται πρὸς ὠρίμους ἀκροατὰς ὑπὸ ἐμπείρων ἀφη-

1) «Λαογραφία», ἐν Λαογρ., τόμ. Α', σ. 16 (=Ν. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λαογρ. σύμμεικτα, Α' σ. 11 κέ.). Ὁ Πολίτης ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀνάγκης ἀκριβείας καὶ σαφηνείας τῆς περιγραφῆς τῶν λαογραφικῶν στοιχείων συνιστᾷ καὶ τὴν χρῆσιν τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς. Σήμερον δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα μηχανικὰ μέσα, ὅπως ἡ κινηματογραφικὴ μηχανὴ καὶ τὸ μαγνητόφωνον. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν πρέπει νὰ γίνεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ δεξιότητος, διὰ νὰ μὴ χάνουν οἱ πληροφοριοδότες τὴν ψυχραμίαν καὶ τὴν φυσικότητά των. Εἰς τὰ γραφόμενα περὶ σημειώσεως τοῦ τύπου, τοῦ γένους, τῆς ἡλικίας καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ πληροφοριοδότη, πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι δεόν νὰ σημειώνεται ὄχι μόνον ὁ τόπος τῆς διαμονῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ἐὰν μάλιστα πρόκειται περὶ πρόσφυγος.

γητῶν καὶ ἄλλην λαμβάνουν, ὅταν λέγωνται ὑπὸ γραιῶν πρὸς μικρὰ παιδία¹.

Μετὰ τὴν περισυλλογὴν τοῦ ὕλικου ἀκολουθεῖ καὶ πρέπει νὰ ἀκολουθῆ ἡ *κατάταξις* αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, οἷον τροφή, κατοικία, ἔνδυμα, θρησκεία, λογοτεχνία κτλ., καὶ τὰς ὑποδιαίρεσεις αὐτῶν, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῆ ἡ ἐξωτερικὴ, συνολικὴ ἢ μερικὴ, μορφή τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Μετὰ τὴν κατάταξιν ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέτασις τῆς ὕλης τῶν ἐπὶ μέρος ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ὑποδιαίρεσεων αὐτῶν.

Ἡ πρώτη ἐξέτασις τούτων δεόν νὰ εἶναι *ἱστορικὴ*. Αἱ ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν σήμερον οἱ πεπολιτισμένοι λαοί, τῶν ὁποίων τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν ἐξετάζει ἡ Λαογραφία, εἶναι βεβαίως ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι καὶ σύγχρονοι, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμως εἶναι παλαιότατοι, ἀρχαῖοι ἢ πάτριαι, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, αἱ ὁποῖαι σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστησαν ἀρκετὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, εἴτε ἕνεκα λήθης εἴτε λόγῳ τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν πρὸς τὰς ἐκάστοτε μορφάς, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ λαϊκὴ ζωὴ σὺν τῇ παρόδῳ τῶν αἰῶνων κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περιόδους. Ὅθεν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σημασίαν καὶ τὴν μορφήν τῶν σημερινῶν ἐκδηλώσεων, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀνατρέξωμεν πολλάκις εἰς τὸ παρελθόν, διὰ νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἴχνη τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεώς των. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰς ἐξετάσωμεν *ἱστορικῶς*.

Συναφῆς πρὸς τὴν *ἱστορικὴν* εἶναι ἡ *συγκριτικὴ* ἐξέτασις. Οἱ λαοί, πεπολιτισμένοι καὶ ἀπολίτιστοι, δὲν ζοῦν ἀπομεμονωμένοι. Κανὲν σινικὸν τεῖχος δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν μεταξὺ των ἐπικοινωνίαν, ἡ δ' ἐπικοινωνία αὕτη συνεπάγεται καὶ ἀνταλλαγὴν ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα οὕτως ἀπαντῶσιν εἰς πλείονας λαοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὁμοιομόρφως. Ὅθεν πολλάκις δύναται νὰ γεννηθῆ τὸ πρόβλημα, ἂν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ κοινὸν λαογραφικὸν στοιχεῖον εἶναι ἰθαγενὲς ἢ δάνειον. Τοῦτο μόνον διὰ τῆς συγκριτικῆς ἐρεῦνης ἐν συνδυασμῷ πάντοτε πρὸς τὴν ἱστορικὴν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῆ. Εἶναι φυσικὸν ὁ δανεισμὸς νὰ εἶναι συχνότερος με-

1) Διδακτικώταται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας παρέσχεν ὁ ἀείμνηστος Ἀδ. Ἀδαμαντίου εἰς τὰ «Τηνιακὰ παραμύθια» ἐν «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Ε', σ. 277 κέ. Πρὸβλ. καὶ ὅσα ἔγραψα εἰς τὸ βιβλίον μου: «Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν», σ. 101 κέ.

ταξὺ γειτόνων λαῶν καὶ δὴ ἀπὸ τῶν μᾶλλον πρὸς τοὺς ὀλιγώτερον πεπολιτισμένους. Ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ εἰς πλείονας λαοὺς, ὅσοι ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν πολιτιστικὸν κύκλον. Τί ἐννοοῦμεν ὅμως λέγοντες πολιτιστικὸν κύκλον ;

Ἡ ὑπαρξὶς ὁμοίων ἐκδηλώσεων εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐν γένει πολιτισμὸν ὠδήγησε τοὺς ἐθνολόγους εἰς τὴν διαμόρφωσιν διαφόρων θεωριῶν¹. Οὕτως ὁ Ad. Bastian ἀπεφάνθη ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ εἶναι δύο εἰδῶν, αἱ «στοιχειώδεις ἰδέαι» (Elementargedanken), αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αἱ περαιτέρω διαμορφώσεις αὐτῶν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, «αἱ λαϊκαὶ ἰδέαι» (Völkergedanken) εἰς τὰς λεγομένας «γεωγραφικὰς ἐπαρχίας» (geographische Provinzen). Ὁ Bastian δὲν ἀρνεῖται τὴν μετάδοσιν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν ἄλλ' ἐνδιεφέρθη κυρίως διὰ τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι ὑπόκεινται εἰς τὰς στοιχειώδεις καὶ τὰς λαϊκὰς ἰδέας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Bastian ὁ ἀνθρωπογεωγράφος F. Ratzel, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν γεωγραφικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Bastian, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του κυρίως ἐπὶ τῆς γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προσέδωκεν εἰς τὴν ἐθνολογίαν ἱστορικώτερον χαρακτῆρα.

Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Ratzel περὶ γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως προέκυψεν ἡ ἱστορικωτέρα θεωρία τοῦ F. Graebner περὶ «πολιτιστικῶν κύκλων» (Kulturkreis), δηλ. περὶ γεωγραφικῶν περιοχῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἔνεκα λόγων κυρίως ἱστορικῶν ἀπέκτησαν σὺν τῷ χρόνῳ σχετικὴν ὁμοιομορφίαν εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν.

Αὐτό, τὸ ὁποῖον συμβαίνει κατὰ τὸν Graebner εἰς τοὺς εἰς κατώτερα στάδια πολιτισμοῦ εὐρισκομένους λαοὺς, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ συνήθεια ὀνομάζει ἀγρίους, χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι τελείως ἀγριοί, πολὺ περισσότερον συμβαίνει εἰς τοὺς προαχθέντας εἰς ἀνώτερα στάδια καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς λαοὺς, ὅπως λ. γ. τοὺς Βαβυλωνίους, τοὺς Αἴγυπτιοὺς, τοὺς Κινέζους καὶ τοὺς Ἰάπωνας, τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους κτλ. Τοιοῦτος κύκλος πολιτισμοῦ εἶναι σήμερον ὁ κύκλος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποῖου αἱ ἀρχαὶ εὐρίσκονται

1) Περὶ τούτων βλ. προχείρως εἰς τὸ γενικὸν βιβλίον τοῦ KONRAD THEODOR PRUSS, Lehrbuch der Völkerkunde, Stuttgart 1937, σ. 2 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

εις τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν τῆς μεταγενεστέρης ἀρχαιότητος, ὅπως μάλιστα διμορφώθη μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν λεγόμενον χριστιανικὸν ἢ κάλλιον ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμὸν. Ὁ κύκλος οὗτος περιλαμβάνει ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς, πλὴν τούτων ὅμως ἀρκετὰ στοιχεῖα αὐτοῦ εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς τὴν παλαιὰν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντιστρόφως ὁμοίως καὶ στοιχεῖα ἀνατολικά εἰσέδυσαν εἰς τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἔφθασαν καὶ μέχρις ἡμῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ συγκριτικὴ λαογραφικὴ ἐξέτασις δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς, ἀλλὰ νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, δι' ὧρισμένα δὲ στοιχεῖα καὶ πέραν τούτων εἰς τοὺς ἀνατολικούς, οἱ ὁποῖοι ἦλθον ὅπωςδήποτε κατὰ τὴν μεταγενεστέρην ἀρχαιότητα εἰς σχέσεις πρὸς τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν καὶ βραδύτερον πρὸς τὸν βυζαντινὸν πολιτισμὸν.

Ἐπάρχουν ὁμοίως εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν λαῶν καὶ ἀρκετὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εὐρίσκομεν ὄχι μόνον εἰς ὧρισμένους, ἀλλ' εἰς ὅλους, τοὺς εἰς οἵονδήποτε στάδιον πολιτισμοῦ εὐρισκομένους λαοὺς. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ὀνομασθέντα ὑπὸ τοῦ Bastian «στοιχειώδεις ἰδέαι». Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα πηγάζουν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ἐρμηνεῖαν αὐτῶν δὲν εἶναι ἀρκετὴ μόνη ἡ σύγκρισις, χρειάζεται καὶ ἡ ψυχολογία καὶ δὴ ἡ ἐξετάζουσα τὰ ὁμαδικὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη κτλ. Τὴν ψυχολογίαν ταύτην ἀστόχως ὠνόμασεν ὁ δημιουργὸς αὐτῆς W. Wundt «ψυχολογίαν τῶν λαῶν» (Völkerpsychologie), ἐνῶ, ὡς ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ, πρόκειται περὶ ψυχολογίας τῶν ὁμαδικῶν ἢ κοινωνικῶν φαινομένων, τῶν φαινομένων δηλ. τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐκ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν ἡ λαογραφικὴ ἐξέτασις πρέπει νὰ εἶναι πρῶτον μὲν ἱστορικὴ, δεύτερον συγκριτικὴ καὶ τρίτον καὶ τελευταῖον ψυχολογικὴ. Εἰς δὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι πρόκειται περὶ δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι μὲν ἀρχικῶς ἀτομικά, ἀλλ' υἱοθετηθέντα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔλαβον ὅλους τοὺς χαρακτῆρας τῶν ὁμαδικῶν.

Α'. ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐκάστη ἐπιστήμη τὴν περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν χρησιμότητά της ἔχει ἐν ἑαυτῇ, εἰς τὸ ὑποκείμενον δηλ. τῶν ἐρευνῶν της καὶ τὸν ἐπιστημανικὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει. Ὑποκείμενον τῆς λαογραφίας εἶναι, ὅπως εἴπομεν ἤδη, ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς, ἐπιστημονικὸς δὲ σκοπὸς ἡ ἐρημνεῖα αὐτοῦ ἀπὸ ἱστορικῆς, συγκριτικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀπόψεως. Ἀμφότερα ταῦτα εἶναι καθ' ἑαυτὰ σπουδαῖα, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον καὶ σημαντικὸν νὰ γνωρίζωμεν τὴν ὕλικήν, πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἰδίου ἡμῶν λαοῦ, ἣτις ἐκφράζεται εἰς τὰς ἀντιστοίχους ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ του πολιτισμοῦ, ὡς καὶ τὴν ἐρημνεῖαν αὐτοῦ. Ἐκτὸς ὅμως τῆς θεμελιώδους ταύτης χρησιμότητος, ἡ λαογραφία εἶναι πολλαχῶς χρήσιμος καὶ εἰς τὰς σχετιζόμενας πρὸς αὐτὴν ἐπιστήμας καὶ δὴ πρωτίστως εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ.

Ἡ πρώτη σπουδαιοτάτη καὶ γενικωτάτη ὠφέλεια¹, ἡ ὁποία ἀφορᾷ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ἀλλ' εἰς ὀλόκληρον τὸν πεπαιδευμένον κόσμον, εἶναι ὅτι λαογραφία καθιστῶσα καταλλήλως γνωστὰ τὰ λαϊκὰ δημιουργήματα καὶ ἀνιχνεύουσα τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ταῦτα ἐγεννήθησαν καὶ διεπλάσθησαν, μᾶς ἀποκαλύπτει αὐτὸν τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν εἰς τὰς στοιχειώδεις καὶ θεμελιώδεις αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, ὡς καὶ τὰς βαθυτάτας ψυχικὰς πηγὰς, ἐξ ὧν αὐταὶ ἀπέρρευσαν. Ἔχει δ' ἡ ἀποκάλυψις αὕτη μεγίστην σημασίαν. Διότι μόνον δι' αὐτῆς αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, μικραὶ καὶ μεγάλαι, ὡς εἶναι ἡ θρησκεία, ἡ ποίησις, ἡ τέχνη καὶ εἴ τις ἄλλη, παύουν πλέον νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς γράμμα καὶ πρᾶγμα νεκρὸν καὶ φαινόμενα τυχαῖα, παράλογα ἢ περιφρονητέα, ἀλλ' ἀποβαίνουσι ἐκδηλώσεις ζωνταναὶ καὶ σφριγῶσαι, ἔχουσαι τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως καὶ ὑπάρξεως αὐτῶν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν καὶ τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν. Μόνον δι' αὐτῆς, τῆς λαογραφίας, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ βαθύτερον αὐτῶν νόημα. Ὅδηγοῦσα δι' ἡμᾶς οὕτω πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ ψυχὴν, μᾶς ἀποκαλύπτει συγχρόνως τὰ βάθη τῆς ἰδίας ἡμῶν ψυχῆς, εἰς τὰ ὁποῖα μόνοι μας, ἐσκοτισμένοι ἀπὸ τὸν ἐπικρατοῦντα εἰς τὸν ἀνώτερον πολιτισμὸν ὀρθολογισμὸν, θὰ ἦτο δύσκολον νὰ διεισδύσωμεν· μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ β ἄ θ ο ς τῆς ἀ ν θ ρ ω π ί-

1) Βλ. τὴν διάλεξίν μου: «Τί εἶναι λαογραφία», ἐν Λαογρ., τόμ. IB' (1938), σ. 146.

νης ἡμῶν ὑποστάσεως. Ὡστε, εἰν ἀπέδιδέ τις εἰς τὴν λαογραφίαν ὡς σύμβολον τὸ ἀρχαῖον γνωμικὸν «γνώθι σαυτόν» νομίζω ὅτι δὲν θὰ ὑπερέβαλε τὰ πράγματα.

Ἄλλ' αἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ ψυχικαὶ δυνάμεις εἶναι μὲν γενικῶς ἀνθρώπινοι, ἀλλ' εἴτε ἐκ φύσεως εἴτε ἐξ ἱστορικῶν ἢ ἄλλων λόγων δὲν ἀπαντῶνται εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐκάστη ἔντασιν, οὐδ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν *κρᾶσιν*, διὰ τὰ μεταχειρισθῶ μίαν ἀρχαιοπρεπῆ ἀλλ' ἐκφραστικὴν λέξιν· τοῦτο δὲ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν *ἰδιαιτέραν* ἐκάστου λαοῦ *ψυχόσυνθεσιν*, τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ ἰδιοφυΐαν, ἢ ὁποῖα καὶ ἐκφράζεται εἰς τὴν ἰδιόρρυθμον μορφήν τοῦ πολιτισμοῦ του.

Οὕτως ὅμως ἡ λαογραφία, ἣτις ὁρμάται εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀπὸ τὰ λαϊκὰ δημιουργήματα οὐχὶ οἰουδήποτε λαοῦ, ἀλλ' ὠρισμένου καὶ διῆ ἱστορικοῦ λαοῦ, μᾶς ἀποκαλύπτει ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνον τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτοῦ μορφήν, ἣτις πάντοτε εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν τὴν συγκεκριμένην καὶ εἰδικήν, ὑφ' ἣν οὗτος παρουσιάζεται εἰς ἕνα ὠρισμένον λαόν, ὑπὸ τὴν μορφήν δηλ. τοῦ *ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ*, ἐπίσης δὲ καὶ τὰς δημιουργοὺς ψυχικὰς δυνάμεις οὐχὶ ἀπλῶς ὑπὸ τὴν γενικῶς ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀλλ' ὑφ' ἣν *τάσιν* καὶ *κρᾶσιν*, παρουσιάζονται εἰς ἕνα ὠρισμένον λαόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ λαογραφία, ὡς ἐρευνῶσα καὶ ἀποκαλύπτουσα τὸν *ἐθνικὸν τῶν λαῶν πολιτισμὸν* καὶ τὰς *ἐθνικὰς ψυχικὰς δυνάμεις*, ἀποβαίνει ἐπιστήμη κατ' ἐξοχὴν *ἐθνική*, καὶ ὡς τοιαύτη καλλιεργεῖται σήμερον μὲ ὁλοὲν αὐξανόμενον ἐνδιαφέρον καὶ ζῆλον εἰς τὰ δυτικὰ ἔθνη.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς γενικωτάτης ταύτης ὠφελείας, τῆς ἀποκαλύψεως δηλονότι τοῦ γενικῶς ἀνθρωπίνου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν δημιουργῶν αὐτοῦ ψυχικῶν δυνάμεων, τῶν τε γενικῶς ἀνθρωπίνων καὶ τῶν ἐθνικῶν, ἡ λαογραφία δύναται νὰ παράσχη σπουδαιότητας ὠφελείας καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας, τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν κύκλον τῆς φιλολογίας, καὶ ἰδιαιτέρως δι' ἡμᾶς εἰς τὸν κύκλον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.

Ἡ μεγίστη ὠφέλεια, τὴν ὁποῖαν ἡ σπουδὴ τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας δύναται νὰ παράσχη εἰς τοὺς *κλασσικοὺς φιλόλογοι*, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς *βυζαντινολόγοι*, εἶναι ὅτι συνηθίζει τοὺς μελετητὰς νὰ βλέπουν τὴν ποίησιν, τὴν τέχνην καὶ τὴν θρησκείαν καὶ κάθε ἄλλην ἐκδήλωσιν ὄχι ὡς γράμμα καὶ πρᾶγμα νεκρὸν, ἀλλ' ὡς ἐκδήλωσιν ζωντανὴν καὶ σφριγῶσαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἐφ' ὅσον δ' ἡ σημερινὴ ζωὴ ἀποτελεῖ τὸν τελευ-

ταῖον κρίκον τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς ἀρχαίας, διατηρεῖ δὲ πολυάριθμα ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος, τὰ ἄλλα, ὀνομαζόμενα «ζῶντα μνημεῖα», ἀποτελεῖ, ὅπως παρατήρησεν ἤδη ὁ Bernhard Schmidt¹, σπουδαιότατον συμπλήρωμα ἀλλὰ καὶ ἐρμηνευμα τῆς γραπτῆς καὶ μνημειακῆς παραδόσεως, ἣτις οὔτε δλόκληρος ἐσώθη, οὔτε, καὶ ἂν ἐσώζετο, θὰ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ δλόκληρον τὸν ἀρχαῖον βίον.

Ὡς πρὸς τοὺς ἱστορικούς, ἀποκαλύπτουσα τὴν ἐν τῷ παρόντι συνεχιζομένην ζωὴν τοῦ παρελθόντος, ζωντανεῖ αἰῶνας παρωχημένους, παρέχουσα δ' ἅπτα δείγματα τοῦ δρόμου, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἐξέλιξίν του, βοηθεῖ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν γενικῶν αὐτῆς νόμων. Πλὴν τούτου εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν προφορικὴν ἐν γένει παράδοσιν, διασφίζει καὶ πολλὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἄγνωστα εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν, τὰ ὅποια συμπληρῶνουν τὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος. Ἐκ τῶν ἀρματωλῶν π.χ. καὶ τῶν κλεφτῶν ἐλαχίστους θὰ ἐγνωρίζομεν, ἔαν μὴ διετήρει τὰ δνόματα καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν τὸ κλέφτικο τραγούδι. Ἐφ' ὅσον δ' οἱ λαοὶ κατὰ τὸν μακροῖωνα αὐτῶν βίον δέν ἔμειναν ἀποκεκλεισμένοι ἀπ' ἀλλήλων διὰ σινικῶν τειχῶν, ἀλλ' ἦλθον εἰς πολλαπλὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίαν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀγαθῶν πολιτισμοῦ, πολλάκις δὲ καὶ ἐπιμειξίαν, αἱ ὁποῖαι ἀφῆκαν τὰ ἴχνη των εἰς τὴν ζωὴν των, ἡ λαογραφία ἀνακαλύπτουσα καὶ ἐρευνῶσα ταῦτα δύναται καλῶς χρησιμοποιουμένη νὰ παράσχῃ σπουδαιότατην συμβολὴν εἰς τὴν λύσιν ποικίλων ἱστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν προβλημάτων. Ἐπὶ στοιχείων ταύτης στηριζόμενος ὁ μνημονευθεὶς Bernhard Schmidt κατόρθωσεν οὐ μόνον τὴν συνέχειαν τοῦ νεοελληνικοῦ βίου πρὸς τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἀποδείξῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν περίφημον θεωρίαν τοῦ Fallmerayer περὶ ἐξαλείψεως τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς καὶ περὶ ἀλβανοσλαβικῆς καταγωγῆς τῶν νέων Ἑλλήνων νὰ ἐλέγξῃ ὡς ἀνιστόρητον.

Δυστυχῶς ὁμως ἔχομεν καὶ οὐκ ὀλίγα παραδείγματα κακῆς αὐτῆς χρησιμοποιοῦσεως πρὸς διεκδίκησιν παραλόγων ἐθνικῶν ἀξιώσεων καὶ δικαιολογίαν ἀρπακτικῶν διαθέσεων ἐπὶ χωρῶν ἀνηκουσῶν ἀπὸ χλιετηρίδων εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Εἰς τοὺς φιλοσόφους παρέχει διὰ τῶν παροιμιῶν ἀφθονὸν ὕλην διὰ τὴν λαϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ βιοσοφίαν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως.

1) Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum, Leipzig 1871, σ. 1.

Διὰ τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν ἡ λαογραφία εἶναι τὸ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν λογοτεχνικῶν τῶν σπουδῶν, ὄχι μόνον, διότι καὶ ὁ λαὸς ἔχει νὰ ἀποδείξη λογοτεχνίαν ὄχι εὐκαταφρόνητον καὶ ἀξίαν πολλῆς μελέτης διὰ τὴν ιδιόρρυθμον τεχνοτροπίαν της, ἀλλὰ καὶ διότι ὅσονδήποτε καὶ ἂν οἱ μεγάλοι λογοτέχναι θέλουν νὰ ἀποχωρισθοῦν κατὰ τὸν Ῥωμαῖον ποιητὴν Ὅρατιον ἀπὸ τὸ βέβηλον πλῆθος καὶ νὰ δημιουργήσουν ἰδίαν ζωὴν, δὲν παύουν εἰς τὸ βάθος νὰ εἶναι τέκνα τοῦ λαοῦ τῶν καὶ νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν ζωὴν του ἢ μᾶλλον νὰ ἀρῶνται ἐξ αὐτοῦ τὴν ζωὴν τῶν.

Εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου παρέχει πλουσίαν πηγὴν, τὸ ἄγραφον ἔθιμικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον εἶναι προῖον παλαιῶν περὶ τοῦ δικαίου ἀντιλήψεων καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν.

Τέλος εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς παρέχει πλουσίαν ὕλην εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα ἱατροσόφια, εἰς τὰ ὁποῖα πολλάκις σφύζονται συνταγαὶ καὶ συμβουλαὶ ἀρχαίων ἱατρῶν, ὅπως τοῦ Γαληνοῦ καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Ἰπποκράτους, καθὼς καὶ εἰς τὰς κατὰ ἄγραφον παράδοσιν ἐφαρμοζομένας μεθόδους τῆς δημόδους ἱατρικῆς.

Πλὴν ὅμως τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων ὠφελημάτων καὶ τὰ κοινωνικὰ ἐκ τῆς λαογραφίας ὠφελήματα εἶναι μέγιστα καὶ μάλιστα εἰς τοὺς σημερινούς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἕνεκα τῆς ἀλματικῆς πρὸς τὰ πρόσω προόδου τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων ἀνοίγεται ὁσημέραι εὐρύτερον τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἐν καθυστερήσει εὐρισκομένου κυρίου ὄγκου τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς δὲν ἐννοεῖ τοὺς ἀνεπτυγμένους καὶ οἱ ἀνεπτυγμένοι δυσκολεύονται νὰ ἐννοήσουν τὸν λαόν, ὡς ξένοι πρὸς τὰ κινουντα αὐτὸν ψυχικὰ ἐλατήρια. Τὸ χάσμα τοῦτο δύναται νὰ γεφυρώσῃ ἡ λαογραφία, παρέχουσα εἰς τοὺς ἀνεπτυγμένους ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα, δι' ὧν θὰ δυνηθοῦν νὰ κατανοήσουν τὰ ἐλατήρια, τὰ κινουντα καὶ διευθύνοντα τὴν δρᾶσιν τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ὀρθῶς νὰ ἐκτιμήσουν τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ. Πόσῃν δὲ σημασίαν ἔχει ἡ ἀποκατάστασις τῆς μεταξὺ τῶν ἀνεπτυγμένων καὶ τοῦ πολλοῦ πλῆθους τοῦ λαοῦ συναφείας δι' ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἰδιαίτερος νὰ τονισθῇ. Ποῖος νόμος, ποῖον μέτρον προοδευτικὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ εἴτε εἰς τὴν θρησκείαν εἴτε εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν εἴτε εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν εἴτε εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν εἴτε εἰς τὸ δίκαιον, εἴτε εἰς τὴν γεωργίαν, ἐὰν δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς

βαθείας γνώσεως τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ; Πῶς δύνανται νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ προλήψεις εἴτε θρησκευτικαὶ εἴτε ἠθικαὶ εἴτε κοινωνικαὶ εἴτε πολιτικά, ἐὰν δὲν εἶναι καὶ αὐταὶ γνωσταὶ καὶ οἱ λόγοι, οἱ ὅποιοι συντελοῦν εἰς τὴν διατήρησίν των; Πῶς θὰ δυνηθῇ ὁ διδάσκαλος ἢ ὁ ἱεροκλήρυξ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὰ κακῶς κρατοῦντα ἔθιμα καὶ νὰ βελτιώσῃ τοὺς διδασκομένους, ἐὰν ἀγνοῇ αὐτὰ καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν: Ὁ δὲ δικαστὴς ὁ κρίνων μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γραπτοῦ νόμου, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰ κρατοῦντα εἰς τὸν λαὸν ἔθιμα, δὲν κινδυνεύει πολ- λάκις νὰ παρασυρθῇ εἰς κρίσεις ἀδίκους, ἀντὶ δι' ἄλλων μέσων νὰ προσπαθήσῃ νὰ βελτιώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα; Εἰσαγγελεὺς διαμείνας ἐν Θεσσαλίᾳ μοῦ διηγεῖτο τὴν ἐκκληξιν, τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχε προξενήσει τὸ πλῆθος τῶν ἀπαγωγῶν οὐχὶ γυναικῶν ὑπ' ἀνδρῶν ἀλλὰ τἀνάπαλιν ἀνδρῶν ὑπὸ γυναικῶν. Βραδύτερον κατώρθωσε νὰ ἐξιχνιάσῃ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐγένετο μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐπιζομένης ἐξαγορᾶς τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλῃ εἰς τὸν πενθερὸν χρηματικὸν ποσὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ τῆς νύμφης. Γερμανὸς ἐρευνητῆς Ἰδοῦ πῶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γερμανικοῦ δικαίου. «Τὸ δίκαιον, τὸ κατάλληλον ὅπως κρατῇ, εἰς ἓνα λαόν, πρέπει νὰ ἀντλήται ἐκ τῶν βαθυτάτων πηγῶν τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως, τῆς γλώσσης αὐτοῦ, τῶν δοξασιῶν, τῶν ἐθίμων καὶ πρέπει γερμανιστὶ νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν γερμανικὸν λαόν, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ βαθέα τραύματα, τὰ ὅποια ἤνοιξαν εἰς τὸν λαϊκὸν ἡμῶν βίον πολὺ περισσότερον τῆς ἐπαναφορᾶς εἰς ἰσχὺν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἢ ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσα διάστασις τῆς ἰδεολογίας τῶν Γερμανῶν νομομαθῶν πρὸς τὰς λαϊκὰς περὶ δικαίου θεωρίας. Διότι τὸ γερμανικὸν λαϊκὸν δίκαιον εἶναι πολὺ στερεώτερον, πολὺ περισσότερον συγκεκριμένον ἐν τῇ πλουσίᾳ αὐτοῦ νεότητι, ἐδράζεται δὲ καὶ ἐπὶ θεμελίων εὐρύτερων καὶ ἀσφαλεστέρων». Ἐκ τοιούτων ἰδεῶν ὁρμώμενος καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἐκ Μονάχου νομομαθῆς Georg Ludw. v. Maurer, μέλος τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ὁθωνος, ἐπεχείρησε τὴν συλλογὴν τῶν ἰσχυουσῶν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἐθιμικῶν διατάξεων, διὰ νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὴν σύνταξιν ἀστικοῦ κώδικος, τὸ ὅποϊον ἔμεινεν ἀνεκτέλεστον¹.

1) G. L. v. MAURER, Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung, Heidelberg 1835. Βλ. καὶ Α. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν κτλ., Ἀθήνησι 1853

Ἐπειτα μήπως πᾶν ὅ,τι ἐκ τοῦ λαοῦ προέρχεται εἶναι κακὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀπορρίψιμον; Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον πρέπει νὰ διατηρηθῶν, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω νὰ καλλιεργηθῶν; Π.χ. ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως συγκροτεῖ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀτόμων εἰς ἓν ἐνιαῖον σύνολον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ἑλληνικὸν ἢ γαλλικὸν ἢ ἄλλο ὅ,τιδήποτε λαόν, εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ οἱ κοινοὶ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες. Ἄλλὰ παῦ ἄλλοῦ πάντα ταῦτα ἐμφανίζονται λαμπρότερον ἢ εἰς τὰς διαφόρους πολλακίας ποιητικώτατας λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὴν λαϊκὴν ποίησιν; Δὲν εἶναι λοιπὸν συντελεστικὴ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀκμαιότητος τοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ ἡ καλλιέργεια τῶν παραδόσεων τούτων καὶ ἡ διδασκαλία εἰς τοὺς νεωτέρους; Οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ πράξεων ὀρμώμενοι καὶ τὰ ἐν αὐταῖς καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα καλλιεργοῦντες ἐδημιούργησαν ἔργα ποιητικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἀθάνατα' μήπως καὶ τοῦ νεωτέρου λαοῦ οἱ λόγοι καὶ αἱ ἐνέργειαι δὲν περικλείουν καλλιτεχνικοὺς πυρῆνας, ἐξ ὧν μετ' ἀγάπης καλλιεργοῦμένων ὑπὸ τῶν συγχρόνων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν ν' ἀναβλαστήσουν ἀνάλογα πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιότητος νεοελληνικὰ ἀριστουργήματα; Ἐπειτα δὲν ὑπάρχουν διάφορα εἶδη λαϊκῆς χειροτεχνίας καὶ καλλιτεχνίας, κεντήματα, κοσμήματα γραπτὰ ἢ γλυπτὰ ὄπλων, ἐπίπλων, ὀργάνων, οἰκοδομῶν κτλ., τὰ ὁποῖα προαγόμενα καὶ βελτιούμενα, θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶν εἰς πρώτης τάξεως ἐθνικὴν τέχνην καὶ βιομηχανίαν; Τέλος ἡ σπουδὴ καὶ σοβαρὰ ἔρευνα τῆς λαογραφίας δύναται νὰ παράσχη καὶ τοῦτο τὸ μέγα ἀγαθόν, ὅτι ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαϊκοῦ βίου προφυλάττει καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπερβολικὸν καὶ ἀστηρίκτους ἐνθουσιασμοὺς καὶ ἀπὸ τὰς ὑπεράγαν ρομαντικὰς ἀντιλήψεις καὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι βλάβης μᾶλλον πρόξεναι ἢ ὠφελείας συνήθως ἀπέβησαν.

Θὰ ἠδυνάτο τις καὶ ἄλλας πολλὰς ἐκ τῆς λαογραφίας ὠφελείας ν' ἀπαριθμήσῃ, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι καὶ τὰ λεχθέντα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ δείξουν τὴν πολλαπλὴν αὐτῆς σπουδαιότητα ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἀπόψεως, τοῦτ' ἔστι καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἡ λαογραφία δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὴ συλλογὴ λειψάνων τοῦ παρελθόντος, οὔτε ἔρασιτεχνία τις καὶ κενὸς ρομαντισμὸς, ἀλλ' ἐπιστήμη σοβαρὰ καὶ συγκεκριμένη, ἡ ὁποία ὡς σκοπὸν ἔθεσε τὴν ἔρευναν τοῦ κατ' ἔξοχὴν ἐθνικοῦ ἡμῶν πολιτισμοῦ, τοῦ λαϊκοῦ, καὶ τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν ὁποίων στηρίζεται καὶ ἡ ἀξία τῶν προσπαθειῶν της.

Ε'. ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ὁλόκληρον τὴν λαογραφικὴν ὕλην ὁ Νικ. Πολίτης διήρθεσεν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, τὰ *μνημεῖα τοῦ λόγου* καὶ τὰς *κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνεργείας*. Τὴν διαίρεσιν ταύτην ἠκολούθησαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸ παρὸν βιβλίον, δὲν νομίζομεν ὅμως, ὅτι εἶναι ὀρθή, διότι δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς λαογραφικῆς ὕλης, πολ- λάκις δὲ καὶ χωρίζει πράγματα φύσει συνδεδεμένα. Οὕτω π.χ. αἱ ἐπω- δαὶ κατατάσσονται εἰς ἴδιον κεφάλαιον εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, ἐνῶ ἀποτελοῦν τμῆμα ἀναπόσπαστον τῆς μαγειρίας.

Ἐντὶ τῆς διαιρέσεως ταύτης προτιμότερα εἶναι ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φύσεως τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ἐκδηλώσεις δηλονότι Α') φυσικὰς, Β') πνευματικὰς καὶ Γ') κοινωνικὰς¹.

Εἰς τὴν π ρ ὶ τ ῆ ν κατηγορίαν ὑπάγονται αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν φυσικὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τὴν συντήρησιν αὐτῆς, ὅπως εἶναι ἡ τροφή, τὸ ἔνδυμα, ἡ κατοικία καὶ ὅλαι αἱ σχετικαὶ ἐνεργεῖαι καὶ τέχναι, ὅπως εἶναι τὸ κυνήγιον, ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία, ἡ ὑφαν- τική, ἡ βυρσοδεψία, ἡ οἰκοδομικὴ καὶ ὅλαι αἱ συνήθως ὀνομαζόμεναι βάνανσοι τέχναι.

Εἰς τὴν δ ε υ τ ῆ ρ α ν κατηγορίαν ὑπάγονται αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ὅπως εἶναι ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ αἱ καλαὶ λεγόμεναι τέχναι, συμπεριλαμβανομένης τῆς λο- γοτεχνίας. Ἐκ τούτων πάλιν ἡ μὲν θρησκεία περιλαμβάνει τοὺς μύ- θους καὶ τὴν λατρείαν, ἔτι δὲ τὴν μαγειρίαν καὶ τὴν μαντικὴν, ἡ φιλο- σοφία ἢ καλύτερον ἢ βιοσοφία τοὺς διδακτικοὺς μύθους καὶ τὰς παροι- μίας, ἡ ἐπιστήμη τὴν δημόδην λατρικὴν καὶ τὰς περὶ ζώων, φυτῶν καὶ μετεώρων δοξασίας, αἱ δὲ καλαὶ τέχναι τὴν δημόδην λογοτεχνίαν, ἔμ- μετρον καὶ πεζὴν, ἥτοι τὰ ἄσματα, τὰ παραμύθια καὶ τὰς εἰτραπέ- λους διηγήσεις, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορὸν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν γρα- φικὴν καὶ τὴν ποικιλικὴν.

Εἰς τὴν τ ρ ῖ τ ῆ ν τέλος κατηγορίαν ὑπάγονται αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν κοινωνικὴν, ἥτοι ἡ κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωσις, ὁ γά- μος καὶ τὰ περὶ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ παιδίου ἔθιμα, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἔθι- μικὸν καλούμενον δίκαιον.

1) Τὴν διαίρεσιν ταύτην ἠκολούθησα εἰς τὸ ἄρθρον μου «Λαϊκὴ ζωὴ» ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τόμ. I (*Ἑλλάς), σ. 811 κέ.

Ἡ διαίρεσις ὅμως αὕτη εἰς διαφόρους κατηγορίας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπόλυτος, οὐδ' ἐκάστη κατηγορία ὡς τι ἐντελῶς κεχωρισμένον καὶ αὐτοτελές. Διότι ὅλαι αἱ κατηγορίαι εἶναι ἐκδηλώσεις μιᾶς ἐνιαίας καὶ ἀδιαιρέτου ζωῆς καὶ ψυχῆς καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν ἀλλήλων, διασταυρῶνονται, μεταπίπτουσιν εἰς ἀλλήλας καὶ πολλάκις συγγέονται. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ μελετῶνται καθ' ἐκάστην ἐντελῶς κεχωρισμένως, χωρὶς τὴν μελέτην αὐτῶν νὰ συνοδεύη καὶ ἡ ἐποπτεία ὄλων τῶν ἄλλων καὶ ἰδία ἢ βαθεῖα γνῶσις τῆς κοινῆς πασῶν τούτων πηγῆς, τῆς λαϊκῆς ζωῆς. Δὲν δυνάμεθα π.χ. νὰ μελετήσωμεν σοβαρῶς τὸν γάμον, ἂν ἀγνοῶμεν τὴν θρησκείαν, οὐδὲ τὰ παραμύθια, ἂν ἀγνοῶμεν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ τὴν μαγειάν, οὐδὲ τὰς παροιμίας, ἂν ἀγνοῶμεν τοὺς μύθους καὶ τὰ αἰνίγματα, οὐδὲ τὰς παραδόσεις, ἂν ἀγνοῶμεν πῶς βλέπει καὶ ἀντιλαμβάνεται ὁ λαὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον κατὰ τρόπον κυρίως ἀνθρωπομορφικὸν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἡ ζωὴ, ἐπαναλαμβάνομεν, εἶναι ἐνιαία καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς, ὅσονδήποτε καὶ διαφέρουν καὶ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, ἐξακολουθοῦν πάντοτε νὰ φέρουν τὸν τύπον τῆς ἐνότητος τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέρρευσαν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Δ Σ Μ Α Τ Α

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Τί εἶναι δημῶδες ἄσμα εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὀρισθῆ, διότι δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον, εἶναι νὰ εὐρεθῆ εἰς ὀρισμὸς ἐνιαῖος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον νὰ ὑπαχθῶν ὅλα τὰ διάφορα τοῦ λόγου μνημεῖα, ὅσα ἢ γλωσσικὴ συνήθεια ὀνομάζει ἄσματα. Διότι ἀληθῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο περιλαμβάνονται κατηγορίαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν βεβαίως καὶ κοινὰ στοιχεῖα, ἔχουν ὅμως καὶ διαφοράς, πολλάκις μάλιστα ὄχι μικρὰς καὶ ἐπονσιώδεις, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀναγομένων.

Ἄσμα κυρίως εἶναι ἢ διὰ μουσικῆς καὶ λόγου ἔρρυθμος ἔκφρασις διαφορῶν ἰσχυρῶν συναισθημάτων, ἢ ὁποῖα πολλάκις καὶ μάλιστα εἰς τὸν λαόν, συνοδεύει τὰς ἔρρυθμους τοῦ σώματος κινήσεις κατὰ τὴν ἐργασίαν ἢ τὸν χορόν. Τὰ πρῶτα ἄσματα, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀπὸ τὰ ἄσματα τῶν σημερινῶν ἀγριωτάτων λαῶν, ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένα πρὸς τὰς ρυθμικὰς σωματικὰς κινήσεις τῆς ἐργασίας ἢ τοῦ χοροῦ, ἀπετελοῦντο κυρίως ἀπὸ συνεχεῖς ἐπιφωνήσεις καὶ ἀπὸ διάφορα αὐτοσχέδια, τῆς στιγμῆς, κενὰ ἐννοίας φρασίδια, μέχρι κόρου ἐπαναλαμβανόμενα. Οὕτω π. χ. ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ὅτι, ὅταν κάποιος φίλος ἀναχωρῆ, οἱ ὑπολειπόμενοι τραγουδοῦν. «Γύρισε πίσω. Γύρισε πίσω. Ὡ!»¹. Ἡ μελωδία τῶν εἶναι καὶ αὐτὴ πολὺ πενιχρά, εἰς ὀλίγους μόνον καὶ τούτους ἀσαφεῖς φθόγγους κινουμένη, μόνον δὲ ὁ ρυθμὸς τῶν εἶναι αὐστηρότατος, ἐνισχυόμενος ὄχι μόνον διὰ τῶν κροτημάτων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ διαφορῶν θορυβοποιῶν ὀργάνων, τυμπάνων, ράβδων κ.τ.λ. πρὸς τοῦτο

1) E. GROSSE, *Die Anfänge der Kunst* (1894), γαλλ. μετάφρ., 1902, σ. 182 κέ.

ἐφευρεθέντων. Τὰ ἄσματα δηλαδὴ ταῦτα εἶναι κάτι παρόμοιον πρὸς τὰ αὐθόρμητα ἄσματα τῶν παιδίων, τὰ ὅποια κάποτε ἀπὸ ὑπερβολικὴν χαρὰν, διότι ἀπέκτησαν κάτι ἐπιθυμητόν, χορεύουν καὶ πηδοῦν καὶ τραγουδοῦν, διαρκῶς ἐπαναλαμβάνοντα ἐν ρυθμῷ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποκτηθέντος πράγματος ἢ κάποιαν φράσιν σχετικὴν, οἷον *κούκλα, κούκλα ἢ νὰ μιὰ κούκλα, νὰ μιὰ κούκλα* κ.τ.λ.

Δημιουργοῦνται δὲ τὰ ἄσματα τῶν σημερινῶν ἀγρίων κατὰ τὴν κοινὴν ἐργασίαν ἢ τὸν χορὸν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοσχεδιάζει μίαν φράσιν ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς στιγμῆς ἢ τῆς ἡμέρας ἢ ἀπὸ τὰς στιγμιαίας διαθέσεις του, οἱ δὲ λοιποὶ μετέχοντες ἐπαναλαμβάνουν τὸ αὐτοσχεδιάσμα εἴτε αὐτούσιον εἴτε ἐλαφρῶς μεταβεβλημένον, ποικίλλοντες πολλάκις αὐτὸ μὲ διάφορα ἐπιφωνήματα, ἢ περιορίζονται μόνον εἰς ρυθμικὰς ἐπιφωνήσεις. Οἱ παριστάμενοι ἐνισχύουν τὸν ρυθμὸν διὰ κροτημάτων καὶ θορύβου ρυθμικοῦ καὶ ἐπιφωνήσεων, συντελοῦντες οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐπίτασιν τῆς συναισθηματικῆς διεγέρσεως.

Ἐκ τοιούτων βαρβάρων καὶ πρωτογόνων ἀρχῶν ἀνεπτύχθη καὶ ἐτελειοποιήθη βαθμηδὸν τὸ δημῶδες ἄσμα, τὸ ὅποιον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς τοὺς σημερινούς πεπολιτισμένους λαοὺς καὶ μελωδίαν πλεον ἄρτιαν ἀπέκτησε καὶ φραστικὸν κείμενον καὶ εἰς ἐννοίας καὶ εἰς λόγους ἄρτιον, καὶ πολλάκις ποιητικῶς ὄχι εὐκαταφρόνητον. Μόλα ταῦτα οἱ πρωτόγονοι ἐκεῖνοι χαρακτηῖρες ἦσαν, φαίνεται, τόσον στενῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἄσματος συνδεδεμένοι, καὶ ἐπομένως τόσον ἰσχυροί, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη, μὲ ὅλην τὴν μακροχρόνιον ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν τοῦτο ὑπέστη, παρουσιάζουν καταφανῆ τὰ ἴχνη των καὶ εἰς τὴν δημῶδη μελωδίαν καὶ εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν. Οὕτως αἱ ἐπιφωνήσεις, πλὴν τῶν ἐργατικῶν καὶ τινων ἄλλων ἄσμάτων, ὅπου καὶ σήμερον ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀναλλοίωτοι, ὡς τὰ πρωτόγονα ρυθμικὰ ἐπιφωνήματα, οἷον *Ὁόπ! Ὁόπ!*, *Ἐγια μόλα, Ἐγια λέσα* κττ. καὶ εἰς τὰ ἄλλα δημῶδη ἑλληνικὰ ἄσματα ἀκούονται, συνυφασμένοι μὲ τὴν ὅλην μελωδίαν, εἴτε ὡς ἀπλᾶ ἐπιφωνήματα, οἷον, *ὦχ, ὦλέ, αἴντε* κττ. εἴτε καὶ συνηθέστερον ἐκ μιᾶς ἢ δύο λέξεων, συνηθῶς κυρίων ὀνομάτων, οἷον *Ζάκα μ', Διάκο λεβέντη μου, καημένη Ἀναστασιά*, κλπ. Ὀνομάζει δὲ τὰς τούτας ὁ λαὸς *τσακίσματα* ἢ *γυρίσματα*, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι κάπως γενικώτερον, περιλαμβάνον καὶ τὰς ἐπιδούς¹. Ἡ ἐπανάληψις μᾶς ἔδωκε, τῶν μὲν ἐπιφω-

1) Περὶ τούτων ἔγραψα καὶ ἐν τῷ Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἔτ. 1923, σ. 421 κέ.

νημάτων τὰς ἐκ τούτων ἐπωδούς, οἷα τὰ *τραλαλιά, τραλαριλαρόμ* κττ., τῶν δὲ φράσεων τὰς ἐξ ὠρισμένων φράσεων ἢ στίχων ἐπωδούς, οἷον εἰς πολλὰ ἄσματα τὸ

*κέργα παπαδιά
κέργα παπαδιά,
κέργα παπαδιά
τ' ἀσίκικα παιδιά'*

καὶ τὸ εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Ἑλλήνου Πασῶ

*Ἄρβανίτες παινεμένοι,
ποῦ ἔν' Ἑλλήνου Πασῶς καὶ μένοι;
γιά τος, γιά τος, ποῦ κοιμᾶται
καὶ κανέναν δὲν φοβᾶται.'*

Πλὴν ὅμως τούτων συνήθης καὶ ἀρεστὴ εἶναι εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ἢ ἐπανάληψις τῶν *ὁμοίων*, ἢ ὁποῖα μᾶς ἔδωκε τὴν *συνήχησιν*, τὰ *ὁμοιοκάταρκτη*, τὴν *ὁμοιοκαταληξίαν* καὶ ἄλλους τοιοῦτους ποιητικούς τρόπους.

Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐπανάληψις ὄχι πλέον τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοίων λέξεων, ἀλλ' ἡ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς ἐννοίας, αὐτὴ δὲ μᾶς ἔδωκε τὸν ἐν τῇ ποιητικῇ καλούμενον *παραλληλισμὸν τῶν μελῶν*, τὸν τόσον συνήθη εἰς τὴν ποίησιν τῶν Ἑβραίων, καὶ πολλῶν ἀνατολικῶν λαῶν, παλαιῶν καὶ νέων, καὶ ἰδίως τῶν τουρκικῶν. Τῶν τελευταίων τούτων τὰ δίστιχα ἢ τετράστιχα, τὰ τόσον γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἀμανέδες*, πάντα σχεδὸν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἶναι πεποιημένα, ἐκ τούτων δὲ εἰσήχθη, φαίνεται, ἡ χρῆσις τοῦ παραλληλισμοῦ καὶ εἰς τὰ δημώδη νεοελληνικὰ δίστιχα. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ τουρκικὸν

*Pismis qabâqta tüz istér,
Benîmda tzanîm kîz istér.*

δηλαδὴ

*Καὶ ἡ ψημένη κολοκύθα θέλει ἀλάτι
καὶ ἡ ψυχὴ ἡ δική μου θέλει χορῆσι.*

καὶ τὰ ἑλληνικὰ

*Ἄσπρος γεννιέτ' ὁ κόρακας καὶ μαῦρος καταναίει,
καὶ ποῦ γαπήση κι ἀρνηθῆ, ἔτσι κι αὐτὸς νὰ γένη.*

1) Πρὸς. ΟΤΤΟ ΒÖCKEL, Psychologie der Volksdichtung, Leipzig 1906, σ. 14.

*Ἄφρησ' τὸν μύλον κι ἄς βροντᾶ καὶ τὸ νερὸ κι ἄς τρέχη,
ἄφρησ' τὸν νιὸν γὰ σ' ἀγαπᾶ καὶ διάφορον δὲν ἔχει.*

*Ἄν ἤλπισα ᾿ς τὸν οὐρανὸ λειβάδια γὰ γεοῦνε,
δὲν ἤλπισα τὰ μάτια μου τὸν χωρισμὸν γὰ δοῦνε.*

*Πράσινη πέτρα τοῦ γαλοῦ δὲν πιάνει πρασινάδα,
κι ἀγάπη χωρὶς πείσματα δὲν ἔχει ροσιμάδα.¹*

Χρησῶν δ' ἢ μᾶλλον κατάχρησιν τοῦ τρόπου τούτου κάμνουν μερικοὶ ἐκ τῶν σημερινῶν Κυπρίων ποιητῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, παραλαβόντες προφανῶς αὐτὸν ἐκ τῶν διατίχων. Εἰς τούτους ὅμως φαίνεται, ὅτι ὁ παραλληλισμὸς οὗτος τῆς ἐννοίας ἐπιρρεάσθη σημαντικῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἢ ὅποια αὐστηρότητα τηρεῖται οὕτως, ὥστε κατήντησε μᾶλλον *παραλληλισμὸς μορφῆς*, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι ἡ διευκόλυνσις ἀκριβῶς τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι εἶναι ἐκ τοιούτων ποιητῶν ἐλημμένοι.

*Ὁ οὐρανὸς εἶναι πλατύς, θάλασσα τσ'οιμισμένη,
ἐλάτε γὰ γροιστ'ήσετε μιὰ λύπηλ λυπημένην.*

*Ἐν τζ'αὶ μυρίζει τὸ φαῖν μὲ δίχως πολυμόριον,
ἐλάτε γὰ γροιστ'ήσετε γὰ τοῦ Γιαννῆ τὴν κόρην.*

Ἐξ ἄλλου

*Βλέπεις τὸ ξιροστάφυλον μὲ τὸν καιρὸν γλυκαίνει,
Ἐ! πόσα ἐτρανήξαμεν ἐμεῖς οἱ καημένοι.*

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου συνετέλεσεν εἰς πολλοὺς λαοὺς, ὅπως π.χ. εἰς τοὺς Φιλλανδοὺς, καὶ ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς ποιήσεως τῶν ἰσμάτων ὑπὸ δύο ποιητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ποιεῖ τὸν ἓνα στίχον, τὸ πρῶτον μέλος τοῦ παραλληλισμοῦ, τὸ ὅποιον συνήθως εἶναι ἢ ἐκ τῆς φύσεως εἰκῶν, ὁ δ' ἕτερος τὸ ἕτερον μέλος, τὴν ἐκ τῶν ἀνθρώπων παρομοίωσιν. Ἴσως δ' εἰς τὸν παραλληλισμὸν τοῦτον, τὸν τόσον εὐθὺς διαδεδομένον εἰς τὴν ποίησιν τῶν λαῶν, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των καὶ αἱ ποιητικαὶ παρομοιώσεις, τῶν ὁποίων κλασσικὰ παραδείγματα παρέχουν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη.

1) Πολυάριθμα παραδείγματα παρὰ G. MEYER, *Essays und Studien*, σ. 332 κέ.

Εἰς τὴν ἐπανάληψιν τέλος ὀφείλεται καὶ ἡ δημιουργία τυπικῶν ποιητικῶν φράσεων καὶ στίχων, τῶν ὁποίων τόσον ἄφθονος γίνεται χρῆσις καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὴν δημώδη ποίησιν.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πρωτόγονος τρόπος τῆς ἐκ τοῦ αὐτοσχεδίου τῶν ἄσμάτων ποιήσεως, καθ' ὃν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς εἶναι ὁ αὐτοσχεδιάζων, ὁ δὲ χορὸς ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτοσχεδίασμα, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν τοῦλάχιστον λαόν, κατ' αὐτὸν δὲ τὰ πλεῖστα αὐτοσχεδία ἑρευτικά κυρίως ἄσματα ποιοῦνται¹.

* * *

Τὰ τοιαῦτα *κυρίως ἄσματα*, ὡς μία φυσικὴ καὶ ἀναγκαία ἔκφρασις τῶν ἰσχυρῶν συναισθημάτων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, συνοδεύουν πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου καὶ τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν λαῶν. Εἰς τοὺς τελευταίους μάλιστα τούτους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις ἔχει τελειοποιηθῆ καὶ ἔχει τὴν δύναμιν πλέον διὰ ποιητικῆς γλώσσης νὰ εἴπη ὅ,τι ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται, τὰ ἄσματα ταῦτα, ποικίλα, ὅσον ποικίλαι εἶναι καὶ αἱ περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ συγκινήσουν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἴτε ὡς προσώπου¹ ξεχωριστοῦ εἴτε ὡς μέλους μιᾶς εὐρυτέρας κοινωνίας, ἑνὸς λαοῦ, ἀποβαίνουν κάτωπτρον ἄψευδές, ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται μὲ ὄλην του τὴν ἀλήθειαν ὀλόκληρος ὁ συναισθηματικὸς βίος ἑνὸς ἐκάστου λαοῦ, ὃ τε κατ' ἰδίαν καὶ ὁ ἐθνικὸς. Ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι τοῦ βίου περιστάσεις, μητρικὸν φίλτρον, ἡ ἀγάπη, ὁ γάμος, ὁ χωρισμὸς ὁ ζωντανὸς καὶ ὁ θάνατος, ἡ διασκέδασις καὶ ἡ ἐργασία κτλ., ὅσαι δύνανται νὰ συγκινήσουν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ὅσαι συνεκλόνησαν τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν, παρελαύνουν πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ μελετῶντος τὰ δημώδη ἄσματα. Ἐγκατοπτρίζεται δ' ἐν αὐτοῖς οὐ μόνον τὸ παρὸν, ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τοῦ παρελθόντος. Διότι, ὅπως ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, οὕτω καὶ τὰ ἄσματα, ἅπαξ ποιηθέντα, ὁσάκις ἀνταποκρίνονται πραγματικῶς πρὸς ὅ,τι αἰσθάνεται ὅλος ὁ λαός, δὲν ἐκλείπουν μετὰ τῶν δημιουργῶν των, ἀλλὰ διὰ τοῦ στόματος παραδιδόμενα εἰς τὰς νεωτέρας γενεάς ἐπιζῶσι τῶν χρόνων των πολλάκις ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας.

1) Περὶ τούτων βλέπε λεπτομερέστερον Σ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, σ. 74.

Πλήν ὅμως τῶν κυρίως τούτων ἁσμάτων, τῶν ὁποίων πυρὴν εἶναι τὸ συναίσθημα, εὐρίσκονται εἰς τοὺς λαοὺς καὶ ἄσματα μακρότερα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐκφράσεις συναισθήματος. Αὐτῶν σκοπὸς εἶναι ἢ ἐκθεσις, ἢ ποιητικὴ ἀφήγησις γεγονότων, καὶ κατὰ τοῦτο πλησιάζουν πρὸς τὸ ἔπος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰ διακρίνει μόνον ὁ ἁσματικὸς χαρακτήρ τῆς διηγήσεως, τοῦτ' ἔστιν ὁ γοργὸς καὶ δραματικὸς καὶ μὲ ἄλλα ἀπὸ ἐπεισοδίου εἰς ἐπεισόδιον προχωρῶν. Ὅθεν δυνάμεθα ταῦτα νὰ τὰ ὀνομάσωμεν ἐπίπλῖα ἢ ἄσματα διηγηματικά.

Τὰ ἄσματα ταῦτα εἰς τοὺς ἀγριωτέρους λαοὺς δὲν ἀπαντοῦν, διότι εἶναι ἄσματα ἀρκετὰ μακρά, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν ἀρκετὴν ποιητικὴν προπαρασκευὴν καὶ ὠριμότητα καὶ ποιητικὴν παράδοσιν καὶ τέχνην, ἢ ὁποῖα πάλιν μόνον ἐντὸς ἰδιαιτέρου κύκλου ποιητῶν, ἐξ ἐπαγγέλματος ἀσχολουμένων εἰς τὴν ποίησιν, ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ, καὶ δὲν δύνανται νὰ εἶναι προϊόντα τῆς στιγμῆς, προϊόντα τυχαίας συναισθηματικῆς διεγέρσεως καὶ διαθέσεως οἰουδήποτε ἐκ τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ. Εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα ballades, διότι ἄλλοτε πραγματικῶς συνώδεον τὸν χορὸν, πρῶγμα τὸ ὁποῖον, φαίνεται, συνέβαιεν ἐπίσης καὶ ἐν Ἑλλάδι¹.

Ἐνῶ δὲ τὰ κυρίως ἄσματα εἶναι προϊόντα καθαρῶς ἔθνικα, ἐκ τῆς ἔθνικῆς ψυχῆς πηγάζοντα καὶ μὴ ὑπερβαίνοντα κατὰ κανόνα τὰ ὄρια τοῦ ἔθνους, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγεννήθησαν, τὰ διηγηματικά, ὡς αἱ ἀδελφαὶ τῶν περὶ διηγήσεις, τὰ παραμύθια, δὲν ἔχουν πατρίδα, φέρουν χαρακτηριστὰ διεθνή, ταξιδεύοντα καὶ διαδιδόμενα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν καὶ μεταγλωττιζόμενα καὶ προσαρμοζόμενα πρὸς τὸ ἐκάστοτε νέον περιβάλλον. Εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς παρουσιάζουν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν καὶ ἀπαραγνορίστους ὁμοιότητας, αἱ ὁποῖαι κατ' εὐθειαν ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι κοινὴ εἶναι ἡ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέρρευσαν. Ὅπως δὲ παρουσιάζονται σήμερον εἰς τοὺς περισσοτέρους τοῦλάχιστον λαοὺς, φαίνονται ὡς λείψανα ζωηρᾶς παλαιότερας ἐπικῆς κινήσεως, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀσφαλῶς γνωσταί, εἰσχωροῦν ὅμως πάντοτε βαθέως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωτος.

Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ποικιλίαν τῶν κυρίως ἁσμάτων, παρὰ πᾶσαν τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν διηγηματικῶν ὑφισταμένην οὐσιώδη

1) Εἰς τὴν Αἴγιαν τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα τῶν ἁσμάτων τοῦ χοροῦ τῆς Λαμπρῆς εἰς παλαιότερους χρόνους ἦσαν τοιαῦτα. Βλέπε Π. Ν. ΗΡΕΙΩΤΟΥ, Ὁ χορὸς τῆς Λαμπρῆς κλπ. ἐν Λαογ., τόμ. Η' (1921 - 25), σ. 66 κέ.

διαφοράν, παρὰ πᾶσαν τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων τῆς γενέσεως ἐκάστου τῶν μνημείων, ἡ ὄλη δημοτικὴ ποιήσις ἐκάστου λαοῦ, ἐκπηγάζουσα ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ μελετῶντος αὐτὴν ἐνιαία καὶ ἀχώριστος καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὴν διαπνέει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, δηλαδὴ τὴν ἐνότητα τῆς μορφῆς, συντελεῖ βεβαίως καὶ ὁ ἄγαν συντηρητικὸς χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος διακρίνει τὴν δημοτικὴν ἐν γένει ποιήσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τεχνικὴν. Οἱ ποιηταὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ αὐτοσχέδιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπαγγελματῆαι, δὲν ἐξέρχονται τῶν παραδεδομένων. Ὅτι ἅπαξ εὐρέθη, ἐδοκιμάσθη καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, δὲν ἐγκαταλείπεται εὐκόλως. Αὐτὸ ἀποτελεῖ εἰς τὸ ἐξῆς τὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῶν οἱ ἀνόνημοι λαϊκοὶ ποιηταί, τὴν λαϊκὴν τοῦτ' ἔστι ποιητικὴν τεχντροσίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὴν ψυχὴν τῶν λαϊκῶν τούτων ποιητῶν, δὲν εἶναι διάφορα εἰς ἕκαστον, ἀλλὰ κοινὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ τοῦ πολλοῦ λαοῦ, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὁποῖου εὐρίσκονται, διὰ τοῦτο καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτῶν ὁμοιάζουσι τόσον ἀναμεταξύ των, ὡς προΐόντα μιᾶς τέχνης καὶ μιᾶς ψυχῆς, ἐκπροσωποῦντα τὸν ἐνιαῖον χαρακτήρα ἐνὸς λαοῦ.

Β'. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΩΔΗ ΔΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΑΥΤΩΝ

Εἰς τὸν σημερινὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ γενικὸν ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται ἀδιακρίτως πάντα τὰ ἄσματα, εἶναι ἡ λέξις *τραγοῦδι*¹. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν *τραγοιδιῶν* διακρίνει βέβαια ὁ λαὸς ἀρκετὰς κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἰδιαιτέρα ὀνόματα δίδει, ὡς *κλέφτικα*, *μοιρολόγια*, *νανουρίσματα*, *κάλαντα* καὶ ἄλλα. Συστηματικὴν ὁμως διαίρεσιν, ἀνταποκρινομένην εἰς τὰ γενεσιουργὰ ἐλατήρια καὶ τὴν φύσιν τῶν ἁσμάτων, παρὰ τῷ λαῷ δὲν δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν. Ἡ μόνη συστηματικὴ κάπως διαίρεσις, τὴν ὁποίαν γνωρίζει, καὶ τοῦτο εἰς τινὰς μόνον τόπους, ὁ λαός, εἶναι ἡ ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἄσματα ἄδονται, διαίρεσις, σπουδαία μὲν βεβαίως διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἁσμάτων, ἀλλ' ἐντελῶς ἐξωτερικὴ, οὐδεμίαν

1) Ὅτι ἡ λέξις ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν λέξιν *τραγωδία*, οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Περὶ τῆς ἐξελιξεως τῆς σημασίας αὐτῆς βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους νεοελληνικῆς ποιήσεως, ἐκδ. 2α, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 6.

ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἄσματος. Οὕτως εἰς μερικὰ μέρη τὰ ἄσματα διακρίνονται εἰς *τραγοῦδια τῆς τάβλας, τσομπάνικα ἢ κλέφτικα, τοῦ χοροῦ, τοῦ δρόμου, ἢ εἰς ἄλλα, τῆς τίβλας, τῆς ξεφάντωσης, τῆς στράτας* κτλ. ¹.

Σπουδαιότερα εἶναι ἡ διαίρεσις, τὴν ὁποίαν μᾶς ἀφήνει νὰ ὑπονοήσωμεν ἢ ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς παραδόσεως διὰ τὰ διηγηματικὰ ἄσματα περισφειῖσα ὀνομασίᾳ *παραλογή*, ἡ ὁποία καὶ εἰς παλαιότερα κυπριακὰ διηγηματικὰ ἄσματα εὐρίσκεται ὑπὸ τὸν τίτλον *περιλόη* ². Ἡ ὀνομασία αὕτη μᾶς βεβαιώνει ὅτι, ἂν ὄχι μέχρι σήμερον, τοῦλάχιστον εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ λαὸς διέκρινεν ἀπὸ τῶν κυρίως ἄσμάτων τὰ διηγηματικά, τοῦθ' ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν θεμελιώδη ἀκριβῶς διάκρισιν τῶν ἄσμάτων, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν ἀνωτέρω, εἰς *κυρίως ἄσματα καὶ διηγηματικά*. Πλέον τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων τινῶν κατηγοριῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω εἴπομεν, οὐδὲν ἄλλο ἐκ τοῦ λαοῦ ἐφόδιον ἔχομεν, εἴμεθα δὲ ὑποχρεωμένοι, ἔχοντες βέβαια ὑπ' ὄψιν πάντοτε τὰ ἐκ τοῦ λαοῦ δεδομένα στοιχεῖα, νὰ προχωρήσωμεν μόνοι εἰς τὴν κατανομὴν τῶν ἄσμάτων εἰς κατηγορίας, ἀκολουθοῦντες τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ὡς καὶ τὸ περιεχόμενον. Τοῦτο ἐγένετο ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς *Ἐκλογάς* του εἰσήγαγεν ἀντὶ τῶν κυκλοφορουσῶν ποικίλων ἀστηρικτῶν διαίρεσεων τὴν μόνην ἐπιστημονικὴν. Τὴν διαίρεσιν ταύτην θέλομεν ἀκολουθήσει, συμπληροῦντες ἢ τροποποιοῦντες αὐτήν, ὅπου ἠθέλομεν νομίσαι τοῦτο ἀναγκαῖον.

Καὶ πρῶτον καὶ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια δύνανται νὰ χωρισθοῦν εἰς τὰς δύο μεγάλας ἐκείνας κατηγορίας, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἄσματα τῶν περισσοτέρων προηγμένων λαῶν, εἰς τὰ *κυρίως* δηλ. *ἄσματα* καὶ τὰ *διηγηματικά*, διὰ τὰ ὁποῖα, ὡς εἴπομεν, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὸ ὄνομα *παραλογή*.

1) Βλ. Λαογρ., τόμ. Α', σ. 139 κέ.

2) Περὶ τούτων βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, σ. 38 κέ. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαί, ἐνθ' ἀν., σ. 6 κέ. Βλ. καὶ κατωτέρω εἰς τὰ περὶ *παραλογῶν* λεγόμενα.

Γ'. ΚΥΡΙΩΣ ΑΣΜΑΤΑ

α) Ἑργατικά.

Ἐκ τῶν κυρίως ἁσμάτων ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πλησιάζουν περισσότερον εἰς τὸν πρωτόγονον ἐπιφωνηματικὸν καὶ ρυθμικὸν χαρακτήρα τοῦ ἁσματος, εἶναι τὰ *ἐργατικά*, ἐκεῖνα δηλαδή τὰ ὁποῖα, συνοδεύοντα τὴν ἔρρυθμον κυρίως ἐργασίαν ὡς φυσικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἐντάσεως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου ὑπερδιεγέρσεως τοῦ συναισθήματος, ἀνακουφίζουν τὸν ἐργαζόμενον, ἐντείνουν τὸν ρυθμὸν καὶ συγχρονίζουν τὰς κινήσεις τῶν ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένων, ὅπως γίνεται εἰς τὴν κωπηλασίαν, τὴν ἀπὸ κοινοῦ προσπάθειαν πολλῶν ἐργατῶν πρὸς ἄρσιν ἢ ἔλξιν βαρῶν κττ.

Τοιαῦτα ἁσματα εἰς τοὺς ἀγρίους λαοὺς εἶναι πλεῖστα καὶ συνοδεύουν κάθε ἐργασίαν¹. Εἶναι δὲ τόσον στενὴ ἢ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ἐργασίαν, ὥστε κατήντησε νὰ πιστευθῇ ὅτι ἄνευ αὐτῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ αὐτὴ ἀπροσκόπτως, ἀπεδόθη δηλαδή εἰς αὐτὰ μαγικὴ δύναμις, κατήντησαν ἐπωδαί. Τοιαύτην μορφήν ἐπωδῆς ἔχει τὸ ἔξις ἐκ Μάνης ἁσματίον, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ γυναῖκες συνοδεύουν τὸ ἀνάμμα τῆς φωτιᾶς.

*Ἄναψε, φωτίτσα μου,
νὰ ψήσουν κοτταρίτσα μου,
νὰ φάγῃς κ' ἐσὺ, νὰ φάου κ' ἐγώ,
νὰ φάῃ κι ὁ φίλος πού ῥχεται
μὲ τὸ καρβέλι ἔς τὸ κεφάλι
μὲ τὸ ροῦ τὸ λάδι.*

Εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι ἐπίσης γνωστὰ καὶ συνήθη, μᾶς περιεσώθησαν δὲ καὶ μερικὰ δείγματα. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τὴν συχνότητα τῶν ἁσμάτων τούτων μᾶς δεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἄρειος πρὸς διάδοσιν τῆς διδασκαλίας του ἐποίησε τοιαῦτα ἁσματα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ δόγματά του, ὀλίγον δ' ὑστερώτερον ὁ Χρυσόστομος ἀρκετὰ εἶδη τοιούτων ἀναφέρει, συμβουλεύων μάλιστα νὰ ἀντικατασταθοῦν ταῦτα διὰ ψαλμῶν. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης συχνό-

1) Πρβλ. τὸ λαμπρὸν ἔργον τοῦ KARL BÜCHNER, Arbeit und Rythmus, Leipzig 1909, ὅστις ὁμως ὑπερβάλλει πιστεύων, ὅτι τὸ δημῶδες ἁσμα ἐν γένει ἐγεννήθη ἐκ τῶν ἐργατικῶν.

τατα μνημονεύονται τουλάχιστον τὰ ναντικά. Καὶ σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὰ ἄσματα ταῦτα, μολονότι κάπως περιορισμένα, καθὼς καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς προηγμένους λαοὺς, δὲν εἶναι ἄγνωστα.

Κυρίως ἐργατικά ἄσματα, συντονιζόμενα μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐργασίας, πλὴν τῶν πρωτογονικῶν ἐπιφθεγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ κατωτέρω σχετικὸν κεφάλαιον, ἔχομεν σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν σχεδὸν μόνον τὰ κωπηλατικά, διὰ τῶν ὁποίων οἱ κωπηλάται κανονίζουν τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ ἑξῆς ἐκ Καρπάθου,

Ἔϋ!!

Ὅλοι, ὄλοι,
τώρα ὄλοι,
πάλι ὄλοι,
κι ὁ Θεὸς
βοηθὸς
καὶ σκεπὸς
κ' ἡ βάρκα μπρός.

Σάρτα, σάρτα,
νὰ σαρτάρη
σὰν λιοντάρι
καὶ καλὸ
παλληκάρι.

Ἔϋ!!

νὰ κονπὲς

σὰ βροντές,
χαμοβροντές,
κι ὡσὰν ἀστραπές.

Ν' ἀναιφάνωμε,
νὰ προνάλωμε
μὲ θυμὸ
καὶ μὲ σκοπὸ.

Γειὰ τω, γειὰ τω,
καὶ χαρὰ τω
καὶ καλὴ κό ||
ρη κοντά τω,
νὰ ξεπλύνη
τ' ἄρματά τω.

Πλὴν τούτων ἔχομεν τὰ μυλικά, διὰ τῶν ὁποίων αἱ γυναῖκες συνοδεύουν τὸ ἄλεσμα διὰ τοῦ χειρομύλου. Τοιαῦτα ὑπάρχουν βέβαια καὶ εἰδικά, τῶν ὁποίων μάλιστα ἡ ἀρχὴ ὑπενθυμίζει τὸ ἀρχαῖον μυλικὸν ἄσμα,

Ἄλει, μύλα, ἄλει
καὶ γὰρ Πίττακος ἄλει
μεγάλας Μντιλάνας βασιλεύων.

οἶον,

Ἄλεθε, μύλο μου, ἄλεθε,
βγάλε τ' ἀλεύρια σου ψιλὰ,
τὰ πίτουρά σου τραγανά,

νά τρωῶσι οἱ χωροφύλατσοι
 κι ὁ νομοτάρχης τὸ στουλί,
 πὸν κάθεται ἔς τὴν ἀγκωνή¹.

ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὸν χειρόμυλον, ὅπως καὶ εἰς κάθε εἴδους ἐργασίαν, ἄδονται σήμερον ποικίλα καὶ διάφορα ἴσματα καὶ μάλιστα τὰ νεότερα². Ἐπίσης ἔχομεν εἰδικά τινα ἴσματα τοῦ σκαλισματος (δεσκαφισκιάτικα. Χίος), θεριστικά (τοῦ θέρου, θεριστικάτα. Χίος), τοῦ τρύγου, τῆς περισυλλογῆς τῆς μαστίχης (σινιάτικος ἢ σοιτεβριάτικος (σκοπὸς) εἰς Χίον, τῆς περισυλλογῆς τῆς σταφίδος, ὑφαντικά, τοῦ καμνιοῦ, τοῦ μαγκάνου, τοῦ δρόμου (τῆς στρατάς), ἴσως δὲ καὶ ἄλλα. Δὲν μᾶς κατέστησαν ὅμως οἱ συλλογεῖς γνωστὸν κατὰ πόσον ταῦτα συνδυάζονται καὶ πρὸς ρυθμὸν τινα τῆς ἐργασίας ἢ ἀπλῶς χωρὶς τοιοῦτον συνδυασμὸν χρησιμεύουν μόνον πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἐργαζομένων. Ἐκ τούτων πολλὰ ἔχουν σχέσιν ἄμεσον πρὸς τὴν τελουμένην ἐργασίαν, πολλὰ ὅμως χαλαρὰν ἢ καὶ οὐδεμίαν.

Τὴν βαθμιαίαν ὅμως ὑποχώρησιν τῶν ἴσμάτων τούτων δεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν δὲν ἄδονται πλέον ὑπὸ τῶν μεγάλων, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τῶν παιδιῶν. Οὕτως εἰς τὴν Νίσυρον κατὰ τὸ ἀλώνισμα, ὅταν τὰ παιδιά ὀδηγοῦν τὰ βόδια γύρο-γύρο ἔς τὸ ὄλοστρώγυλο πλακόστρωτο ἀλῶνι, τραγουδοῦν,

Ἄϊρα τὸν γύρο γύρο
 νά βρω βέτζα νά τὸν δείρω.

Ἄϊρα, ἄϊρα.

Ὁ Ἀπρίλης ὁ τεμπέλης
 πὸν δὲν θέλει νά ἀλωνεῦη,
 μόνον θέλει νά ψαρευῆ
 καὶ τίς μυῖες νά μαεῦη³.

Ἐλα βρέ, ἔλα βρέ, ἔλα βρέ.

Ἐλα, γιά των καὶ χαρά των
 κι ὅλα τ' ἄχερα δικά των
 κι ὁ Χριστὸς ἔς τὰ γόνατά των
 καὶ ἡ Παναγιά κοντά των.

Ἄϊρα, ἄϊρα, ἄϊρα.

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ἐκλογαί, ἀρ. 234.

2) Βλ. ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, σ. 66 κέ.

3) μαζεῦη.

Πολλά δὲ κατήντησαν ἐντελῶς παιδιαί, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

β') Συναφῆ πρὸς ἐορτάς καὶ ἔθιμα.

Μετὰ τὰ ἐργατικά σπουδαῖα διὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι διάφορα ἄσματα, συνδεόμενα πρὸς ἐορτάς καὶ ἔθιμα, ἄλλα μὲν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰς ἡμᾶς κληροδοτηθέντα καὶ ἄλλα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τούτων εἰς χριστιανικοὺς χρόνους καθιερωθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἐκ τῶν ἄσμάτων τούτων σπουδαιότερα καὶ ἀρχαιότερα εἶναι τὰ συνοδεύοντα ἔθιμα προχριστιανικά, διότι ταῦτα πραγματικῶς, ὅπως καὶ τὰ ἔθιμα, φαίνονται ὑπολείμματα τῆς ἀρχαιότητος, καθὼς τοῦλάχιστον μᾶς διδάσκει ἀπλῆ παραβολὴ τῶν σημερινῶν πρὸς τὰ ἐλάχιστα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιλειφθέντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἄσμάτων τούτων εἶναι κυρίως ἄσματα ἀγυρτικά, ἄσματα ἀγερωμοῦ, ἄδόμενα εἰς ὠρισμένας ἐορτάς ἀπὸ θύρας εἰς θύραν ὑπὸ νέων ἢ παιδίων, ἀπαιτούντων διὰ τοῦτο φιλοδωρήματα εἴτε εἰς χρῆμα εἴτε εἰς τρογάλια.

Τοιαῦτα ἄσματα χριστιανικοῦ περιεχομένου καὶ εἰς χριστιανικὰς ἐορτάς ἄδόμενα εἶναι κυρίως τὰ κάλανδα τῶν Χριστουγέννων, ἔπειτα τὰ ἄσματα τῆς Πρώτης τοῦ ἔτους, τῶν Φώτων, τοῦ Λαζάρου καὶ τῶν Βαΐων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Μεγάλης Πέμπτης, τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, τῶν δώδεκα Ἀποστόλων καὶ εἴ τινα ἄλλα. Τὰ ἄσματα ταῦτα συνήθως περιορίζονται εἰς σχετικὰ τινα περὶ τὴν ἐορτὴν ἢ τὸν ἅγιον, ἐνίοτε εἶναι ἀπλαῖ εὐχαὶ εὐκαρπίας ἐπὶ τῇ ἐορτῇ ἢ πρὸς τὸν ἅγιον. Ἀμέσως ὅμως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθοῦνται ὑπὸ ἄσμάτων *εὐχετικῶν*, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀγείροντες ἐπιδεικνύουσιν ἀφθότους ἐπαίνους καὶ εὐχὰς εἰς τὸν οἰκοδεσπότην, τὴν οἰκοδέσποιαν καὶ τὰ τέκνα, καταλήγουν δ' εἰς *αἰτητικά*, διὰ τῶν ὁποίων ζητοῦν τὸ εἰδισμένον φιλοδώρημα εἴτε εἰς χρῆμα εἴτε εἰς εἶδος. Ἐὰν τὸ φιλοδώρημα δὲν δοθῇ ἢ δὲν εἶναι ἀνάλογον τῶν προσδοκιῶν τῶν αἰτούντων, ἀκολουθοῦν ἀμέσως στίχοι καὶ κατάραι σκωπτικά. Εἶναι δὲ ἄξιον πρὸς τούτους σημειώσεως, ὅτι οἱ ἀγείροντες ἐκ παραδόσεως κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας τῶν πλοιαρία ἢ φανούς ἢ κλάδους ἢ ράβδους κεκοσμημένας ἢ κώδωνας ἢ καὶ διάφορα ὁμοιώματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως ἔχουν ἀρχαίαν καταγωγὴν καὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται καὶ νὰ περιγράφωνται. Ἐνίοτε τὰ ἄσματά των συνοδεύουν καὶ διὰ σχημάτων ἢ μιμικῶν πράξεων, ἐπίσης ἀξίων παρατηρήσεως καὶ σημειώσεως. Εἰς τὴν Κύπρον π. χ. τὰ ἄσματα τοῦ

Λαζάρου συνοδεύει ολόκληρος μιμική αναπαράσταση της νεκραναστάσεως αὐτοῦ.

Ἐπολείμματα δ' ἀγνωτικά ἀρχαῖα, συνοδεύοντα προχριστιανικὰς εἰσορτὰς καὶ ἔθιμα, ἔχομεν πρωτίστως τὰ *χελιδονίσματα*. Τὰ χαριέστατα ταῦτα ἄσματα ἄδουν οἱ παῖδες καὶ κυρίως οἱ μικροὶ μαθηταὶ τὴν 1ην Μαρτίου ἀπὸ θύρας εἰς θύραν, κρατοῦντες εἰς χεῖρας ὁμοίωμα χελιδόνος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτα διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιλειφθέν, ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἑν γένει ἔννοιαν, ἀλλ' εἰς τινα μέρη καὶ κατὰ τὴν λέξιν. Ὁ ἀναγνώστης ἄς παραβάλλῃ τὰ κατωτέρω.

Νεώτερον ἐκ Θεσσαλίας

(Passow, CCCVIIα)

Ἦρθε, ἦρθε χελιδόνα,
ἦρθε καὶ ἄλλη μελιθήνα,
κάθισε καὶ λάλησε
καὶ γλυκὰ κελάδησε.

5 «Μάρτη, Μάρτη μου καλέ,
καὶ Φλεβάρη φοβερόε,
καὶ ἂν φλεγίσης καὶ ἂν τοικνίσης,
καλοκαίρι θὰ μυρίσης.
Κι ἂν χιονίσης καὶ ἂν κακίσης,

10 πάλιν ἀνοιξιν θ' ἀνθίσης.
Θάλασσαν ἐπέρασα,
τὴν στεριὰν δὲν ξεχασα'
κόματα καὶ ἂν ἔοχισα
ἔσπειρα, κοτόμησα.

15 Ἐφυγα καὶ ἀφήκα σῶκα
καὶ σταυρόν καὶ θημωνίτσα,
κ' ἦρθα τώρα κ' ἦρα φύτρα,
κ' ἦρα χόρτα, σπάρτα, βλίτρα,
βλίτρα, βλίτρα, φύτρα, φύτρα.»

20 Σὺ καλὴ νοικοκυρὰ
ἔμπα ἔς τὸ κελλάρι σου,
φέρο' αὐτὰ περδικωτὰ
καὶ πουλιὰ σαρακοστὰ,
δώσε καὶ μίαν ὄρνιθίτσα,

25 φέρε καὶ μιὰ κολουριτίτσα.
Ἔρσιεν ὁ δάσκαλος
καὶ ὁ διὸς πὺν τὰ δωκε
ν' ἀγοράσομε ὀχτώ,
νὰ πουλοῦμε δεκοχτώ,

Ἀρχαῖον

(Ἀθήναιος, Η 60).

Ἦλθ' ἦλθε χελιδὼν
καλὰς ὄρας ἄγουσα
καλοῦς ἐνιαυτούς,
ἐπὶ γαστέρι λευκά,
ἐπὶ ρῶτα μέλαινα.

Παλάθαν σὺ προκίλκλει
ἐκ πίονος οἴκου,
οἴνου τε δέπαστρον,
τυγῶν τε κάνιστρον.
καὶ πυγῶν ἅ χελιδὼν
καὶ λεκιθίταν

οὐκ ἀπωθεῖται. Πότερ' ἀπίωμες ἢ λαβόμεθα;
εἰ μὲν τι δώσεις· εἰ δὲ μὴ, οὐκ εἴσομεν.
Ἦ τὰν θύραν φέρομεν ἢ θύπέροθρον,
ἢ τὰν γυναῖκα τὰν ἔσω καθημέναν·

- 30 νὰ κερδαίνουμε τριάντα,
 διάφορα μεγάλα πάντα
 καὶ ἔς τὸ σπίτι καὶ ἔς τὴ ζωῶρα.
 Μέσα δῶ πού ρθαμε τώρα,
 μέσα γιὰ, μέσα χαρὰ,
 35 ἔς τὸν ἀφέντη, ἔς τὴν κυρά,
 ἔς τὰ παιδιά καὶ ἔς τοὺς γονεῖς,
 ἔς ὄλους τους τοὺς συγγενεῖς.
 Μέσα Μάρτης, ἔξω ψύλλοι,
 ἔξ' ὄχτροι, σὰς τρωῶν' οὐ σὺλλοι.
 40 Μέσα φίλοι, μέσα φτήνια
 καὶ χαρὲς, χοροὶ, παιγνίδια
 καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόνου
 καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα χίλια.

μικρὰ μὲν ἐστὶ, ῥαδίως νῦν οἴσομες.

"Ἄν δὴ φέρης τι, μέγα δὴ τι φέροις.

"Ἄνοιγ' ἄνοιγε τὰν θύραν χελιδόνι.

Οὐ γὰρ γέροντες ἐσμεν, ἀλλὰ παιδιά.

Μετὰ τὰ χελιδονίσματα ἀγυρτικὰ ἄσματα ἔχομεν καὶ τὰ κατὰ τὴν
 1ην τοῦ Μαΐου ἄδόμενα, τοῦ Μάη.

'Εμπῆκ' ὁ Μάης, εμπῆκ' ὁ Μάης, εμπῆκ' ὁ Μάης ὁ μήνας,

ὁ Μάης μὲ τὰ τριαντάφυλλα καὶ Ἀπρίλης μὲ τὰ ρόδα.

'Ἀπρίλ', 'Ἀπρίλ', ἀφόρετε, Μάη μου κανακάρη,

ὄλον τὸν κόσμον γέμισες ἔς τ' ἄνθη καὶ ἔς τὰ λουλούδια

κ. τ. λ.

[Passow, CCCX].

Δυστυχῶς ἐδῶ δὲν ἔχομεν ἀρχαῖα διὰ νὰ παραβάλωμεν, πάντως ὅμως
 καὶ τὸ ἄσμα, ὅπως καὶ τὸ ἔθιμον, εἶναι ὑπόλειμμα προχριστιανικῶν
 χρόνων.

Τοιαῦτα, ἀγυρτικὰ δηλαδὴ ἄσματα, εἶναι καὶ τὰ ἄσματα τῆς περ-
 περούνας, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὸ χαριέστατον, ἅμα δὲ καὶ πανάρ-
 χαιον ὁμώνυμον ἔθιμον τῆς διὰ κατακλυσμῶν προκλήσεως βροχῆς. Ἐν
 καιρῷ δηλαδὴ ἀνομβρίας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ εἰς τακτὴν ἡμέραν τοῦ Μαΐου,
 μαζεύονται ὅλα τὰ παιδιά τοῦ χωρίου, ἐκλέγουν μεταξὺ των ἕν ὀκτῶ
 ἕως δέκα ἐτῶν, συνήθως πτωχόν, τὸ στολιζοῦν μὲ χλόην καὶ μὲ ἄνθη,
 περιέρονται δ' ἀκολούθως ὀλόκληρον τὸ χωρίον ἄδοντα ἀπὸ θύρας
 εἰς θύραν. Ἐξέρχεται δὲ τότε ἡ οἰκοδέσποινα, χύνει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
 τοῦ παιδίου ὕδωρ καὶ δίδει μικρὸν νόμισμα. Τὸ ἄδόμενον ἄσμα ἔχει
 κατὰ τινα ἐκ Θεσσαλίας παραλλαγὴν ὡς ἑξῆς.

Περπεριὰ δροσολογιὰ

δρόσισε τὴ γειτονιά.

Καὶ ἔς τοὺς δρόμους περπατεῖ

τὸν θεὸν παρακαλεῖ.

- 5 «Θιέ μου, βρέξε μιὰ βροχή,
 μιὰ βροχίτσα σιγαλή,
 νὰ καρπίσουν τὰ χωράφια
 καὶ ν' ἀνθίσουν τ' ἀμπελάκια,
 τὰ σπαρτά μας νὰ φωμίσουν
 10 καὶ τὸν κόσμον νὰ πλουτίσουν,
 τὰ σιτάρια, τὰ κριθάρια,
 καλαμπόκια καὶ μπαμπάκια
 βρίζες, ρύζια, σταφυλάκια.»
 Εἰς τοὺς κήπους μας χαρὲς
 15 κ' οἱ βροχὲς μας δροσερὲς.
 Μπάρες, μπάρες τὸ νερὸ
 καὶ τὸ γέννημα σωρὸ,
 κάθε στάχυ καὶ κοιλό,
 κάθε κούρβουλο φορτιό.
 20 Ἔξω ξέρα καὶ πτωχειά,
 μέσα δρόσος καὶ βλογιά.
 (Passow, CCCXI).

Πλὴν ὁμως τῶν ἀγρυστικῶν τούτων ἄσμάτων ἔχομεν καὶ ἄλλα ἄσματα, συνδεόμενα πρὸς ὠρισμένας εορτὰς καὶ ἔθιμα, ποικίλου εἴδους καὶ περιεχομένου. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὰ ἀποκριάτικα, τὰ ἄδόμενα κυρίως κατὰ τοὺς χοροὺς τῶν ἀπόκρσεων, σατυρικοῦ χαρακτῆρος κατὰ τὸ πλεῖστον, τινὰ δέ, ἴσως τὰ μεταξὺ ἀνδρῶν μόνον ἄδόμενα, καὶ βωμολοχικώτατα. Εἰς ταῦτα ὑπάγονται καὶ διάφοροι παρωδίαὶ ἐκκλησιαστικῶν ἄσμάτων, ἐπίσης αἰσχρολόγοι καὶ βωμολοχικαί. Κατὰ τὴν Καθαρὰν Δευτέραν ὡσαύτως ἄδονται, ὡς ἐπιτραπέζια, ἄσματά τινα, διὰ τῶν ὁποίων χαιρετίζεται ἡ ἀρξαμένη Τεσσαρακοστή, οἷον τὸ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἄδόμενον·

Ἐβγηῖν ἢ πράσα ἔς τὸ βουνὸ κ' ἐκούνιε τὴν ὁρὰ της,
 καλῶς ἦρθ' ἢ σαρακοστή μὲ τὰ λαχανικά της
 καὶ μὲ τὲς πρασινάδες της καὶ μὲ τὰ γιαλικά της.

Ἔπειτα τὰ τραγούδια τοῦ Πάσχα, τοῦ χοροῦ, καθὼς καὶ τῆς κούνιας, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς τὸ πανάρχαιον ἔθιμον τῆς αἰώρας, ἄδονται δὲ ὑπὸ κορασιδῶν. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ εἶδη, πλὴν ὀλίγων τυπικῶν, σχετιζομένων πρὸς τὴν εορτήν, εἶναι συνήθως ποικιλωτάτου περιεχομένου, τὰ δὲ τῆς κούνιας δίστιχα καὶ πολλακίς αὐτοσχέδια.

Τέλος τὰ μαντικά δίστιχα τοῦ κλήδονα, διὰ τῶν ὁποίων τὰ κορίτσια βλέπουν τὸ ριζικό τους κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, τὴν 24^{ην} Ἰουνίου.

Παρὰ τὰ ἄσματα ὁμῶς ταῦτα καὶ τὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ὅπωςδὴποτε συνεδέθησαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ὑπάρχουν καὶ ἄσματα, συνδεόμενα πρὸς ὑπολείμματα παλαιῶν λατρευτικῶν ἐθίμων, παραμεινάντων ἐκτὸς τοῦ κύκλου τοῦ χριστιανικοῦ. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ ἄσματα τοῦ *Λειδινοῦ* (= δειλινοῦ) ἐν Αἰγίνῃ, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὸ κατὰ τὴν 14^{ην} Σεπτεμβρίου τελούμενον ἔθιμον τῆς προθέσεως, ἐκφορᾶς καὶ ταφῆς ἐν ὁμοιώματι τοῦ *λειδινοῦ*, ἴτοι τοῦ κατὰ τὴν δειλὴν γεύματος, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην πάει. Φέρουν τὸν τύπον μοιρολογίου καὶ ἄδονται ὑπὸ γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ τελοῦσαι τὸ ἔθιμον·

Λειδινέ μου, Λειδινέ μου
τσαὶ κλησαρωμένε μου,
ὅπου σὲ κλησαρώνανε μὲ τὴ φιλὴ κλησάρα
τσαὶ ὅπου σὲ περνούσανε ἀφ' τὴν ἀγία Βαρβάρα.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Φεύγεις, πάεις, Λειδινέ μου,
τὸ ἔμας ἀφήγεις κούους,
πεινασμένους, διψασμένους
τὸ ὄχι λίγο μαραμμένους.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Πάλι θά ῥθῃς, Λειδινέ μου,
μὲ τοῦ Μάρτη τίς δροσές,
μὲ τ' Ἀπρίλη τὰ λουλοῦδια
τσαὶ τοῦ Μάη τίς δουλειές.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου.

Ἦρθ' ἢ ὦρα νὰ μᾶς φύγῃς,
πάαινε εἰς τὸ καλό,
τσαὶ μὲ τὸ καλὸ νὰ ἔρθῃς
τὸ ὄλους νὰ μᾶς βρῆς γερούς.
Λειδινέ μου, Λειδινέ μου
τσαὶ κλησαρωμένε μου.

Τοιαῦτα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ ἐν Ἠπειρῷ ἄσματα τοῦ *Ζαφείρη*, τὰ συνοδεύοντα τὸ ὁμώνυμον ἔθιμον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀναπαριστᾶται, ὡς κατὰ τὰ ἀρχαῖα Ἀδώνια, ὁ θάνατος καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔαρ ἀνάστασις τῆς φύσεως. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο αἱ γυναῖκες καὶ ἰδίᾳ αἱ παρθένοι ἐξέρχονται εἰς τοὺς ἀγρούς, ἐκεῖ δὲ *παίζουν τὸν Ζαφείρη*. Μία δηλαδὴ παρθένος κατακλίνεται ἐπὶ τῆς γλῶσς ὡς νεκρά, αἱ δὲ λοιπαὶ στολίζουσιν αὐτὴν δι' ἀνθέων (τὴν *φκειάνου Ζαφείρη*). Ἀκολουθῶς καθήμεναι πέριξ τὴν μοιρολογῶν (*κάνουν τὸν κοιμὸ καὶ τὸν θρηνο*), ἄδουσαι τὸ ἀκόλουθον ἢ παρόμοια μοιρολόγια·

Γιὰ ἰδέστε γιὸν πὸν ξάπλωσα

— φίδια πὸν μ' ἔφαγαν —

γιαῖ ἰδέστε κυπαρίσσι,

— ἰώ, ἴ! —

δὲ σσιέται, δὲ λνίζεται

— κόσμε μ, σκοιῶστε με, —

δὲ σέρν' τὴ λεβεντιά του.

— ἴώ, ἴ! —

Ποιὸς σῶκοψε τὶς ρίζες σου

— ἄχον, ψυχούλα μου, —

καὶ στέγνωσ' ἡ κορφή σου;

— ἴώ, ἴ! —

Τί μῶκανες, λεβέντη μου,

— φίδια πὸν μ' ἔφαγαν —

τί μῶκανες, ψυχή μου!

— ἴώ, ἴ! —

Μὴ γὰ ἴναι καὶ χινόπωρος

— ἀλήθεια λέω γώ —

μὴ γὰ ἴναι καὶ χειμῶνας;

— ἴώ, ἴ! —

Τώρα ν- ἔρθεν ἡ ἄνοιξι

— ἄχον, παιδάκι μου —

ν- ἔρθεν τὸ καλοκαίρι,

— ἰώ, ἴ! —

παίρνουν κι ἀνθίζουν τὰ κλαδιὰ

— κούσε, παιδάκι μου —

κι οἱ κάμποι λουλουδίζουν,

— ἰώ, ἴ! —

ἔρθαν πουλιὰ τῆς ἀνοιξῆς
 — ἄχον μοῦρ μάτια μου —
 ἔρθαν τὰ χελιδόνια,
 — ἰώ, ἴ! —

γιὰ κ' ἡ Μεγάλῃ Πασκαλιᾷ
 — φίδια πὸν μ' ἔφαγαν —
 μὲ τὸ Χριστὸν ἀνέστη,
 — ἰώ, ἴ! —

πὸν ντιοῦνται νιοὶ ᾿ς τὰ κόκκινα
 — ἄχον, λεβέντη μου —
 γερόντοι ᾿ς τὰ μονρέλια,
 — ἰώ, ἴ! —

κ' ἔσύ, μωρὲ λεβέντη μου,
 ἄχον, λεβέντη μου
 μέσα ᾿ς τὴ γῆ τὴ μαύρη,
 — ἰώ, ἴ! —

ποῦ νὰ σειστῆς, νὰ λυῖστῆς
 — φίδια πὸν μ' ἔφαγαν —
 νὰ σύρ' ᾿ς τὴ λεβεντιά σου ;
 — ἰώ, ἴ! —

Ξεσφάλισε τὰ μάτια σου!

Τὰ πλεῖστα τῆς κατηγορίας ταύτης ἄσματα, καὶ μάλιστα ὅσα πρὸς πανόραχα ἔθιμα συνδέονται καὶ τῶν ὁποίων δυστυχῶς πολὺ ὀλίγα δείγματα ἔχομεν ἀποτεθησαυρισμένα, ἡμέρα τῇ ἡμέρα λησμονοῦνται καὶ χάνονται, ἔπειδὴ λησμονοῦνται καὶ τὰ ἔθιμα. Ὅπου δὲ διατηροῦνται ἔχουν περιέλθει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δικαιοδοσίαν τῶν γυναικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν παιδίων· εἶναι πλέον κατὰ τὸ πλεῖστον παιδικὰ.

γ') Παιδικά.

Σπουδαιότατα καὶ ἄξια πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης ὑπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους ἀπόψεις εἶναι καὶ τὰ παιδικὰ ἄσματα, τὰ ὑπὸ τῶν παιδίων δηλαδὴ ἢ πρὸς παιδιὰ ὑπὸ τῶν μεγάλων χάριν παιδιᾶς ἀδόμενα ἢ μᾶλλον ἐρρῦθμωσ ἀπαγγελλόμενα. Τὰ χαριέστατα πολλὰκις ταῦτα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ λίαν ἀξιопερίεργα ἄσματα εἶναι στενότατα συνδεδεμένα πρὸς τὰς παιδιὰς τῶν παιδίων ἢ μᾶλλον αὐτὰ ταῦτα ἀποτελοῦν παιδιᾶς. Εἰς αὐτὰ ἀνευρίσκει κανεὶς ὀλόκληρον τὴν φιλοπαίγμονα τοῦ

παιδίου ψυχὴν, μὲ ὅλας αὐτῆς τὰς ιδιότητας καὶ τὰς διαθέσεις, καὶ τὰς καλὰς καὶ τὰς κακὰς.

Πλὴν ὅμως τούτου ὀλίγη προσεκτικὴ παρατήρησις χρειάζεται, διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τις εἰς αὐτὰ σαφῆ τὰ ἴχνη αἰώνων παρωχημένων, μαρτυροῦντα ἀναμφισβητήτως ὅτι παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, ὅσας ἀναμφιβόλως τὰ ἄσμάτια ταῦτα ὑπέστησαν ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, παρ' ὅλην τὴν σύγχρονον καὶ χαρίεσαν καὶ παιδικὴν αὐτῶν ὄψιν, εἶναι γεννήματα χρόνων παλαιῶν, ἔχουν ἡλικίαν γεροντικήν. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῆ διόλου παράδοξον. Τὸ παιδίον μετὰ τὴν γυναῖκα ἀποτελεῖ ἓνα τῶν συντηρητικωτάτων λαογραφικῶν παραγόντων. Ὁ συντηρητικώτατος δ' αὐτοῦ χαρακτήρ ἐμφανίζεται σαφέστατα εἰς τὰς παιδιάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν τοῦ παιδικοῦ βίου καὶ τῶν ὁποίων μέρος σπουδαιότατον καὶ ἀναπόσπαστον εἶναι καὶ τὰ ἐν λόγῳ ἄσματα. Εἶναι δὲ αἱ παιδικαὶ παιδιαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπομίμησις τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων, ζωντανῆ εἰκὼν τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἄλλ' ὅ,τι ἀπαξ περιέλθῃ εἰς τὴν παιδικὴν παράδοσιν μαζί μὲ τὴν ἰδιαιτέραν χαρακτηριστικὴν παιδικὴν ὄψιν, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει, ἀποκτᾷ πλέον ξεχωριστὴν ὄντοτητα καὶ ὑπαρξιν καὶ μακροβιότητα καὶ ζῆ χρόνους μακροὺς καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ πρωτότυπόν του ἔχῃ ἐκλείψει πρὸ πολλοῦ ἐκ τοῦ βίου τῶν μεγάλων. Ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα χρόνων παμπαιῶν, συνήθειαι βιωτικαὶ καὶ κοινωνικαί, ἔθιμα λατρευτικὰ καὶ ἄλλα, ἄσματα καὶ διηγήσεις καὶ ἄλλα προϊόντα τοῦ λόγου διάφορα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀπετέλουν σοβαρὸν στοιχεῖον τοῦ βίου τῶν μεγάλων, περιελθόντα εἰς τὰ μιμητικὰ παιδία καὶ λαβόντα παρ' αὐτῶν τὸν τύπον τῆς παιδιᾶς ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην. Προσεκτικὸς δὲ παρατηρητὴς εὐκόλως δύναται σήμερον ὑπὸ τὸ παιδικὸν ἔνδυμα τῶν ἐπιβιωμάτων τούτων νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ ἀρχαῖα λείψανα, τὰ ὑπολείμματα τοῦ βίου παρελθουσῶν ἑκατονταετηρίδων.

Τὸν χαρακτήρα ἀκριβῶς τοῦτον τῆς παιδιᾶς ἔχουν καὶ τὰ παιδικὰ ἄσματα, εἴτε αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ λέγονται καὶ ἀποτελοῦν παιδιᾶς εἴτε καὶ συνοδεύουν ἄλλας, ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀξιοσημείωτος αὐτῶν ποικιλία. Διότι πλὴν τῶν καθαρῶς παιδικῶν, τῶν ὑπὸ τῶν παιδίων ἢ χάριν τῶν παιδίων ποιηθέντων ἄσμάτων, ὡς παιδικὰ εὐρίσκονται καὶ ποικιλώτατα ἄλλα ἄσματα ποικίλης ἀρχῆς καὶ προελεύσεως, ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ χάριν τῶν μεγάλων ποιηθέντα, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς τὸ στόμα τῶν παιδίων ὡς παιδιαί, μετέβαλον τὴν ὄψιν των εἰς παιδικὴν καὶ ὑπὸ ταύτην πλέον ἐπέζησαν μέχρις

ἡμῶν. Οὕτως ἀνευρίσκομεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν, μεταξὺ τῶν ἀσμάτων τούτων πολλὰ ἀρχικῶς ἐργατικά. Ἐν Κύπρῳ αἱ γυναῖκες ἄλλοτε, ὅπως εἰς πολλὰ μέρη σήμερον, συνόδευον φαίνεται τὴν ἐργασίαν τοῦ μαγγάνου μὲ ἰδιαίτερον ἀσμάτιον, τὸ ὁποῖον ὡς τοιοῦτον μὲν δὲν διεσώθη, ἐπέζησεν ὁμως ὑπὸ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ μορφὴν, συνοδεῦον παιδιάν. Εἶναι τὸ ἐξῆς :

*Οὔρνου οὔρνου τὸ δουλάπιν,
νὰ γυρίζη τὸ ροδάνιν,
νὰ τελειώσῃ τὸ τουλούπιν,
νὰ γεμώσουν τὸ μασούριν,
νὰ μολιτιστῇ τὸ νῆμαν,
νὰ πάη ᾿ς τὸν πρᾶματεντὴν καὶ νὰ ᾿ρθῇ ἡ μερέζα.*

Ἐπίσης δὲ καὶ τὰ ἔγνα μόλα, ἔγνα λέσα τῶν κωπηλατῶν συχνότατα ἀκούονται σήμερον λεγόμενα ὑπὸ μικρῶν παιδίων, ἐνῶ κινούνται κατὰ τὴν ρυθμικὴν κίνησιν τῆς κωπηλασίας.

Μετὰ τὰ ἐργατικά τὰ ἀγροτικά, τὰ συνδεόμενα καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔχουν περιέλθει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παιδίων. Τὰ χελιδονίσματα καὶ τῶρα καὶ τότε ὑπὸ παιδίων ἠδοντο. «Ὁν γὰρ γέροντες ἔσμεν ἀλλὰ παιδιά» λέγει τὸ ἀρχαῖον χελιδόνισμα.

Εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν φαίνεται, ὅτι ἀνήκουν καὶ διάφορα ἄλλα παιδικὰ ἀσμάτια λατρευτικῆς πιθανώτατα ἀρχῆς καὶ σημασίας, διὰ τῶν ὁποίων σήμερον τὰ παιδιά χαιρετίζουν τὴν ἐμφάνισιν διαφόρων πτηνῶν ἢ ζώων, ἐμφάνισιν χαρακτηριστικὴν διὰ τὰς διαφοροὺς τοῦ ἔτους ὄρας. Οὕτως, ὅταν ἴδουν πελαργόν, ὡς ἐξῆς τὸν χαιρετίζουν :

*Δέλεκα, γατζῆ μπαμπᾶ,
φέρε γρόσια καὶ φλουριά
᾿ς τοῦ μπαμπᾶ μου τὴν κεσᾶ.*

Τὴν χελιδόνα ὡς ἐξῆς :

*Λόνι, χελιδόνι,
ἦλθες ; καλῶς ἦλθες.
Φκιάσε τὴ φωλιά σου,
κάμε τὰ ποηλιά σου.
Φκιάσ' τὴνε ᾿ς τὸ σπίτι,
κανέννας δὲν τὴν γγίζει.*

Φαίνεται δὲ καθαρὰ ἡ λατρευτικὴ τοιούτων ἄσμάτων σημασία εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦ τέττιγος. Ὅταν ἀκούσουν τὰ παιδιά τὴν φωνὴν τοῦ τέττιγος, ψάλλουν :

Θερίζειτ' ἄλουνίζιτι
 κὶ μένα κλίκι κάμιτι,
 ἔς τὴ βρούσι νὰ τοὺ βάνιτι,
 νὰ ἔρτον νὰ τοὺ πάρον,
 νὰ κάτσον νὰ τοὺ φάου,
 νὰ πέσου νὰ πεθάνου.

Τὸ ἄσματιον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύεται τὸ ἄσμα τοῦ τέττιγος, συνδέεται ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς πραγματικὸν ἔθιμον ἀπαρχῆς. Ὁ πρῶτος ἄρτος ἐκ τοῦ νέου σίτου διαμοιράζεται εἰς τὰς βρούσεις ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τοὺς διαβαίνοντας ἢ εἰς τοὺς ἐρχομένους νὰ λάβουν ὕδωρ, καλεῖται δὲ *τζιτζιρόκλικο*.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον χαιρετίζουν τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀνωτέρω ἀποδημητικῶν πτηνῶν, τῶν τόσον συνδεδεμένων πρὸς τὴν περίοδον τῶν ὥρῶν, οὕτω δὲν ἀφήνουν ἄνευ χαιρετισμοῦ καὶ τὴν ἀποδημίαν. Διὰ τὰς χελιδόνας λέγουν :

Λόνια, χελιδόνια,
 ὦρα σας καλή σας,
 κὶ ὁ θεὸς μαζί σας.
 Χάστε, φενγᾶστε,
 πάλ' ἐδῶ γυρνᾶτε,
 μὴ μᾶς λησμονᾶτε.

(*Ἡπειρος).

διὰ τοὺς πελαργούς,

Δέλεκα, ὦρα καλή,
 πάλι νὰ γυρίσης,
 μὴ μᾶς λησμονήσης.

(*Ἡπειρος).

Ὅχι ὀλίγοι τέλος εἶναι καὶ οἱ παιδικοὶ στίχοι, οἱ συνδεδεμένοι πρὸς διαφόρους χριστιανικὰς ἐορτάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἐξ ἀγρευτικῶν ἄσμάτων προέκυψαν, ἄλλοι ἐποιήθησαν αὐτοτελῶς καὶ ἄλλοι, παροιμιώδη ἔχοντες τὴν ἀρχήν, κατήντησαν παιδικοί. Οὕτω λέγεται κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Βαΐων,

*Βάγια βάγια τοῦ Βαγιῶ
τρῶνε ψάγια κὶ κουλιὸ
καὶ τὴν ἄλλ' τὴν Κυριακὴ
τρῶνε κόκκινο ἀγό.
(Κύζικος).*

διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸ πρὸς τὸ ψῆχος σχέσιν ἔχον παροιμιῶδες

*Βαρβάρᾳ βαρβαρώνει,
Σάββας σαβανώνει,
Ἄϊ Νικόλας παραχώνει.*

καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐπίσης καὶ τινὰ *θηρησκευτικοφιλοσοφικά* ἄσματα, ἀρχαῖα ποιήματα ἀρχαίων σοφῶν πρὸς διδασκαλίαν ποιηθέντα, θεωρούμενα ἄλλοτε ὡς μάθησις σοβαρὰ καὶ τῶν μεγάλων, σήμερον εὐρίσκονται μόνον εἰς τὸν κύκλον τῶν παιδίων, καταντήσαντα καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν πραγματικῶς παιδικά. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πασίγνωστα κλιμακωτὰ ἄσματα, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ ἔννοια βεβαίως εἶναι ἡ ἀπόδειξις καὶ ἡ διδασκαλία, ὅτι πάντων ἰσχυρότατον εἶναι ὁ θεός. Ἴδου πῶς κατήνησαν:

*Κούζον, κούζον!
— Τί ἔχεις, πέτο, καὶ λαλεῖς;
— Μ' ἐδεῖραν οἱ κοπέλες.
— Ποῦ εἶν' οἱ κοπέλες;
— Πάησαν γιὰ ξύλα.
— Ποῦ εἶν' τὰ ξύλα;
— Τά καψ' ἡ φωτιά.
— Ποῦ εἶν' ἡ φωτιά;
— Τὴν ἔσβησ' ἡ βροχή.
— Ποῦ εἶν' ἡ βροχή;
— Τὴν ἔπιε τὸ βόϊδι.
— Ποῦ εἶναι τὸ βόϊδι;
— Πῆγε γὰ πιῆ νερὸ
καὶ τό φαγαν οἱ μπακακοί.*

(Ἄραβαντινός, σ. 138, ἀρ. 196).

Τοιαῦτα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ καλούμενα ἀλφάβητάρια, τὰ ψυχωφελῆ, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ὁποίων ἐποιήθησαν κατόπιν καὶ τὰ ἔρωτικά. Τὰ ἄσματα ταῦτα ὀνομάζονται τοιουτοτρόπως, διότι ἕκαστος

στίχος αὐτῶν ἀρχίζει μὲ ἓν γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἀλφαβηταρίου. Τὸ ποιητικὸν τοῦτο παίγνιον ἦτο σύνηθες ἤδη εἰς τὴν ποίησιν τῶν Ἑβραίων, ἐχρησιμοποιοῦν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν πατέρων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων πρὸς διδασκαλίαν. Ὁ Αὐγουστίνος μάλιστα, τοῦ ὁποίου σφύζεται ἓν τοιοῦτον ἀλφαβητάριον, σαφῶς ὁμολογεῖ, ὅτι συνέταξε τὸν ψαλμὸν τοῦτον, ὅπως τὸ ὀνομάζει, κατὰ τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον, διότι ἤθελε νὰ καταστῇ γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις τῶν αἵρετικῶν Δονατιστῶν καὶ εἰς τὸν κατώτατον ὄχλον καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς ἀπειροὺς καὶ τοὺς ἰδιώτας καὶ διὰ τοῦ ἄσματος εἰς τὴν μνήμην των νὰ ἐντυπωθῇ. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὰ ποιητικὰ ταῦτα παίγνια ἦσαν συνηθέστατα παρὰ τοῖς ποιηταῖς, ἐν δ' ἀλφαβητάριον, σωθὲν εἰς χειρόγραφον τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, εἶναι ὁμοίωτον πρὸς ὅσα σήμερον τὰ παιδιά λέγουν. Τὸ παραδοθὲν ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἄλφα.	Ἄρχηγὸς τῶν ἀπάντων.
Βῆτα.	Βασιλεύει κύριος.
Γάμμα.	Γεννᾶται ὁ Χριστός.
Δέλτα.	Διὰ λόγον θεϊκοῦ.
Ἐψιλόν.	Ἐρχεται ἐπὶ τῆς γῆς.
Ζήτα.	Ζωὴν φέρει ἐν τῷ κόσμῳ.
Ἡτα.	Ἡλιος καὶ σελήνη.
Θῆτα.	Θεὸν προσκυνοῦσιν.

Μία παραλλαγὴ ἐκ τῶν νεωτέρων ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἄλφα.	Ἀρχὴ τοῦ κόσμου.
Βῆτα.	Βασιλεύ' ὁ Κύριος.
Γάμμα.	Γὰρ γεννᾶται ὁ Χριστός.
Δέλτα.	Δι' ἀγγέλων τὸ χαῖρε.
Ἐψιλόν.	Ἐρχεται ὁ Κύριος.
Ζήτα.	Ζητοῦν τὸν Ἰησοῦν.
Ἡτα.	Ἡταμὸς (!) ὁ θάνατος.
Θῆτα.	Θεοτόκος τὸν ἐγέννησε.
Ἰῶτα.	Ἰωάννης τὸν ἐβάπτισε.
Κάπα.	Κάλαμος τὸν ἔδειρε.
Λάμδα.	Λαὸς τὸν ἐτριγόριζε.
Μι.	Μυριάδες, χιλιάδες.
Νι.	Νύχτα τὸν ἐπίασαν.
Ξι.	Ξεῖδι καπνία τὸν ἐποτίσαν.

- Ὅμηκρόν. Ὁ Πιλάτος ἔλεγε.
 Πι. Ποῖος εἶσαι σύ;
 Ρῶ. Ρωμαῖος εἰμ' ἐγώ.
 Σίγμα. Σήμερον τὸν πιάσανε.
 Ταῦ. Ταῦτα ὅλα ἔπαθε.
 Ὑψιλόν. Ὑψηλὰ τὸν ἀνεβάσανε.
 Φι. Φίλοι τὸν ἐπιάσανε.
 Χι. Χύθηκε τὸ αἷμα.
 Ψι. Ψευδῶς κατεμαρτύρησαν.
 Ὡμέγα. Ὡ! τῶν ἀχαρίστων!

Τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ τὰ ἀριθμητικὰ λεγόμενα ἄσμάτια, τὰ ψυχοφελῆ, τὰ ὁποῖα λέγονται τοιουτοτρόπως, διότι εἰς ἕκαστος στίχος αὐτῶν ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν αἰνιγματώδη ἐρώτησιν *τί εἶναι ἓνα; τί εἶναι δύο;* καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, συνήθως μέχρι τοῦ 12. Ὁθεν καὶ ἑνιαχοῦ, ἐν Γαλλίᾳ λ. χ., λέγονται *οἱ δώδεκα λόγοι τῆς ἀληθείας*. Τὰ ἄσμάτια ταῦτα, γνωστότατα κατὰ τὸν μεσαῖωνα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν λατινικὴν ποίησιν, εἶναι εἰς πλείστον λαούς, ἀνατολικούς καὶ εὐρωπαϊκούς, ἀρχαίους καὶ νεωτέρους, διαδεδομένα, ἔχουσι δὲ κατὰ τὸν Βολτε πυρῆνα παλαιότατον τὴν ἀριθμολογίαν τῶν Πυθαγορείων. Ἐνιαχοῦ εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὡς ἔργατικά, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως σήμερον κατήντησαν παιδικά, ἐνῶ τὰ κατ' ἀπομίμησιν αὐτῶν ποιηθέντα ἐρωτικά ἔξακολουθοῦν νὰ λέγωνται ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Ἴδου ἐν παράδειγμα.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν ἓνα.
 Ἐνας εἶναι ὁ Θεός·
 ἡμεῖς αὐτὸν πιστεύομεν,
 τὸν Κύριον δοξάζομεν.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν δύο.
 Δεύτερον ἡ Παναγία,
 ἓνας εἶναι ὁ Θεός,
 ἡμεῖς αὐτὸν πιστεύομεν,
 τὸν Κύριον δοξάζομεν.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν τρία.
 Τρία εἶν' ἡ ἅγιά Τριάς,

δεύτερον ἢ Παναγία,
 ἕνας εἶναι ὁ Θεός,
 κτλ.

Ἄς τὸ εἰποῦμεν τέσσερα,
 Τέσσερ' εἶν' οἱ Ἐδαγγελισταί,
 τρία εἶν' ἡ ἅγια Τριάς,
 κτλ.

καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μέχρι τοῦ

Ἄς τὸ εἰποῦμεν δώδεκα.
 Δώδεκα εἶν' οἱ Ἀπόστολοι,
 ἕνδεκα τὰ ἔθνηνά,
 κτλ.

Καὶ εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα καὶ τὰ προηγούμενα ἀλφαριθμητικά καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη δεικνύει τὴν λογίαν προέλευσιν.

Πλὴν τούτων καὶ ἐπ' οὐδ' αἰ, ἀρχαῖαι καὶ νεώτεροι, περιελθούσαι εἰς τὰ παιδιά, μετεβλήθησαν εἰς παιδικὰ ἄσματα καὶ πολλάκις μόνον ὡς τοιαῦτα σώζονται. Τοιαύτη νεωτέρα ἐπιφθῆ, λεγομένη ἐν περιπτώσει ἀπηνίας πρὸς πρόκλησιν ὕπνου, εἶναι ἡ ἐξῆς :

« Ἄγια Μαρία Μαγδαληνή,
 πῶς κοιμᾶσι μοναχή ;
 — Ἄχ! ἀφέντη μου Χριστέ,
 δὲν κοιμοῦμι μοναχή.
 Ἔχον Νάβλον, ἔχον Παῦλον,
 ἔχον δώδεκ' Ἀποστολόλ'.
 Φυλάγον γὰ ἔρτ' ἡ δριμί'
 γὰ φάγ' ἱλιά φύλλον γὰ σκάσ' . »

Ἡ αὐτὴ εὔρηται καὶ ὡς παιδικὸν ἄσματιον ὑπὸ διαφόρους παραλλογίας, ὧν μία ἡ ἐξῆς :

« Κουκουβάγια ροδιανή,
 πῶς κοιμᾶσαι μοναχή ;
 — Δὲν κοιμᾶμαι μοναχή.
 Ἔχω Παῦλο, ἔχω Πέτρο,
 ἔχω δώδεκ' Ἀποστόλους.

Τὰ Βαγγέλια ἀνοιχτὰ
 κι ὁ Χριστὸς κανοναρχῆ.
 Τοῦ Χριστοῦ μας τὸ ραβδάκι
 τό 'χω στὸ μαξιλαράκι,
 ἅμα ἔρθῃ τὸ κακό,
 πάρ' το κατρακέφαλο.»

Εἰς ἄλλας παραλαγὰς οὔτε φαίνεται κἄν ἡ ἐξ ἐπιφθῆς προέλευσις τοῦ ἁσματίου, τὸ ὁποῖον παρωδηθή ὡς σκωπτικόν·

«Κονκουβάγια ροδιανή
 πῶς κοιμᾶσαι μοναχή;
 — Δὲν κοιμοῦμαι μοναχή,
 μόνο μὲ τὸν Ἀύγουστή.»
 Ἀύγουστής πονεῖ κρασί
 μὲ τὴν κούπα τῆ χρυσῆ,
 πάει ἢ πέθδικα νὰ πιῇ
 καὶ τσακίζει τὸ γναλί,
 τὸ γναλί τὸ φράγκικο
 καὶ τὸ ρομελιώτικο.

Ἄρχαία ἐπωδὴ, ἀναφερομένη εἰς τὸν ἥλιον, ὅταν οὗτος καλύπτεται ὑπὸ νεφῶν, ἡ ὁποία καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶχε καταντήσει παιδικὸν ἁσματίον εἶναι ἡ γνωστοτάτη

Ἐξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε,

τῆς ὁποίας ἀντίστοιχοι εὐρίσκονται πλεῖστα νεοελληνικαὶ παραλλαγαί, ὡς παιδικὰ πάλιν ἁσματία·

Ἥλιο μ', παραῆλιο μ',
 χρυσό μου παλληκάρι,
 ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου
 καὶ βάλε τὰ χρυσᾶ σου.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἐκ τῶν ἁσματίων τούτων, τῶν ὁποίων λίαν δυσδιάγνωστος εἶναι ἡ ἀρχή, καὶ διὰ τὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πενιχρότητα, ἵνα μὴ εἶπω τὴν ἔλλειψιν ἀρχαιοτέρας παραδόσεως, συχνότατα εἶναι τὰ ἴχνη τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα παραλλαγὴν τοῦ γνωστοτάτου *τσιμπί τσίμπί τὸν ἀϊτό*·

Τσίμπι, τσίμπι, τὸν ἀϊτό,
 τὸν ἀϊτό, τὸν στανραϊτό.
 Ρίχν' ἢ Βάβου τοῦ κοντάρι
 καὶ βαρνᾶ τὸν οὐρανό.
 «Ὅρασι, κοντσόρασι,
 ποῦ 'ν' τὰ μαγαστήρια σου ;
 — Γιά τα ἰδῶ, γιά τα κεῖ,
 Γιά τα μέσα σὶὸ σακκί»

εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ν. Πολίτης παρατηρεῖ ὅτι ἡ μνεία τῆς Βάβου, τῆς βάλ-
 λούσης διὰ τοῦ ἀκοντίου τὸν οὐρανόν, φαίνεται ὡς τις ἀνάμνησις τοῦ
 ἐθίμου τοῦ θρακικοῦ ἔθνους τῶν Γετῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον
 «πρὸς βροντὴν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν
 ἀπειλέουσι τῷ θεῷ»¹. Ἐὰν δ' ἐσφύζετο ἐπαρκῆς ἀρχαία παράδοσις, ἴσως
 καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἄσμάτια καὶ ἐκ τῶν *καθαρῶς παιδικῶν*, τὰ ὁποῖα
 σήμερον οὐδὲν ἴχνος ἀρχαιότητος παρουσιάζουν, θὰ ἠδύναντο ν' ἀπο-
 δειχθοῦν ποικιλωτάτης προελεύσεως ἀρχαία κληρονομία.

Τέλος καὶ ἄλλα διάφορα νεώτερα ἄσματα, ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ
 χάριν τῶν μεγάλων ποιηθέντα, περιηλθον εἰς τὰ παιδία καὶ μετεβλή-
 θησαν εἰς παιδικά. Τοιοῦτόν τι εἶναι τὸ κατωτέρω κλέφτικον.

Σ' ἓνα φωντωτὸ κλαρι
 κάθονταν χρυσὸ πουλι
 καὶ φωνάζ' « Ἄρματολοί,
 πιάστε, δέστε τὰ σπαθιά
 γιὰ νὰ πάμε σὶὸ Μωριά,
 κι ὁ Βλαχᾶς δὲν εἶν' ἐκεῖ,
 πάει πέρα σὶὸ νησί,
 νὰ βαφτίσ' ἓνα παιδί,
 νὰ τὸ λένε Κωσταντή.
 Κωσταντὴ καὶ πρόβειο γάλα,
 ζαχαρένια μπουνκουβάλα,
 γιὰ νὰ τὸ 'χη γύρισμα,
 γύρισμα, ξεγύρισμα.

¹ Εροχόμεθα εἰς τὰ *καθαρῶς παιδικά*, τὰ χάριν δηλ. τῶν παιδίων
 ἢ ὑπ' αὐτῶν τῶν παιδίων ποιηθέντα. Τοιαῦτα πρῶτον εἶναι τὰ ν α ν ο υ-

1) Λαογρ., τόμ. Γ', σ. 494.

ορίσματα, τὰ χαριέστατα ταῦτα καὶ πλήρη τρυφερότητος ἁσμάτια, διὰ τῶν ὁποίων αἱ μητέρες μὲ γλυκεῖαν καὶ ἤρεμον μελωδίαν νανουρίζουν τὰ νεογνά των, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται ὀλόκληρος ἡ τρυφερὰ στοργὴ τῆς μητρικῆς καρδίας. Ἐπειτα τὰ ταχταορίσματα, τὰ ἁσμάτια δηλ. ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων συνηθίζουν νὰ χορεύουν εἰς τὰς χεῖρας τὰ παιδάκια. Ταῦτα κατὰ μὲν τὸ περιεχόμενον οὐδόλως διαφέρουν ἀπὸ τὰ νανουρίσματα, ἔχουν ὅμως πολὺ ζωηρὸν τὸν ρυθμὸν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς χορευτικὰς κινήσεις.

Κατόπιν ἔρχονται διάφορα ἄλλα ἁσμάτια, συνοδεύοντα διαφόρους παιδιὰς τῶν μητέρων πρὸς τὰ βρέφη, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν νὰ προκαλέσουν τὸν γέλωτα τῶν μικρῶν. Οὕτω π.χ. λαμβάνει ἡ μήτηρ τὰ δύο ποδαράκια τοῦ μικροῦ καὶ τὰ συγκρούει ἀπαλὰ ἀπαλὰ, ἐνῶ λέγει ταυτοχρόνως μὲ ρυθμὸν,

*Τὸ ἴνα πάει γιὰ νερό,
τ' ἄλλο φκειάνει τὸ χυλό·
ὅσο νὰ ῥθ' ἀπ' τὸ νερό,
φάγε τ' ἄλλο τὸ χυλό,
καὶ μαλώνανε τὰ δυὸ
σὰν ψαράκια στὸ γιαλό.*

Εἰς τὸ τέλος τὸ κτύπημα γίνεται ζωηρότερον καὶ ταχύτερον καὶ προκαλεῖ τὸν γέλωτα τοῦ παιδίου.

Μερικὰ ἐκ τῶν ἁσματιῶν τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶν ἔχοντα παιδαγωγικὴν σημασίαν, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν ἡ μήτηρ παίζουσα ἅμα διδάσκει τὸ μικράκι τῆς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματός του, ὡς καὶ τὴν λειτουργίαν των. Τοιοῦτον π.χ. εἶναι τὸ ἕξῃς, ἐπιλεγόμενον ἐνῶ συγχρόνως ἐπιτίθεται ἡ χεὶρ ἐπὶ τοῦ ὀνομαζομένου μέλους.

*Πηγουνάκι,
φωμοφάτ'
δυὸ πιποῦλες,
δυὸ ματάκια·
δυὸ φρυδάκια
μπούτου μπουτουλάκια.*

Τὸ τέλος ἀκολουθεῖ ἰσχυρὸν γαργάλισμα εἰς τὸ στήθος, προκαλοῦν τὸν γέλωτα.

Τοιαύτην διδακτικὴν σημασίαν ἔχουν ἐπίσης διάφορα ἁσμάτια, περιέχοντα ὀνόματα ζώων καὶ μμηήσεις τῶν φωνῶν αὐτῶν. Περὶ τῆς

σημασίας τῶν μιμήσεων τούτων τῶν φωνῶν τῶν ζῳῶν ἐν γένει θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω εἰς τὸ σχετικὸν περὶ τούτων κεφάλαιον. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, καθὼς διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, τὸν ἄγριον, οὕτω καὶ διὰ τὰ σημερινὰ παιδιά τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τὸ ζῳῶν μὲ τὰς περιέργους ιδιότητάς του ἀποτελεῖ προσφιλέστατον παιγνίδιον. Ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας τὰ παιδιά εὐχαρίστως συμπαίζουν μὲ τὰ οἰκιακὰ ζῳα, τὴν γάταν, τὸν σκύλλον καὶ τὰς ὄρνιθας. Ἐν δὲ ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικὰ μαθήματα, τὰ ὅποια ἡ φιλόστοργος μήτηρ διδάσκει τὸ μικρόν της, εἶναι καὶ αἱ φωναὶ τῶν ζῳῶν, αἱ ὅποια ἀποτελοῦν καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ὁ σκύλλος ὀνομάζεται τὸ γάβ, ἡ γάτα τὸ μάου, ὁ πετεινὸς τὸ κουκουρίκου κ.τ.τ., ἐποήθησαν δὲ καὶ ἄσμάτια, τὰ ὅποια ἀκριβῶς εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἀποβλέπουν. Παραθέτω ἐν ὧς παραδείγματα·

Ἐὸ παπᾶς μας ὁ καλός,
πῶχει τ' ἄσπρα τὰ πολλά,
ἀγόρασε, ξαγόρασε,
ἀγόρασ' ἕνα πέτεινο.

— Κικιρίκ ὁ πέτεινος.

Ἐὸ παπᾶς μας ὁ καλός, κτλ.
ἀγόρασε μίαν ὄρνιθα.

— Κίικι ἡ ὄρνιθα,
κικιρίκ ὁ πέτεινος.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.
ἀγόρασε ἕνα χηνί.

— Χίχι χίχι τὸ χηνί,
κίικι ἡ ὄρνιθα,
κικιρίκ ὁ πέτεινος.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.
ἀγόρασε ἕνα παπί.

— Βίκι βίκι τὸ παπί,
χίχι χίχι τὸ χηνί,
κτλ.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.
ἀγόρασ' ἕνα γοργονάκ'¹.

— Γὸρ γὸρ γὸρ τὸ γοργονάκ,
βίκι βίκι τὸ παπί,
κτλ.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.

ἀγόρασε ἕνα γατάκ'.

— Νιάγον νιάγον τὸ γατάκ',
γὸρ γὸρ γὸρ τὸ γοργονάκ',
κτλ.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.

ἀγόρασε ἕνα σκυλάκ'.

— Γάγον γάγον τὸ σκυλάκ',
νιάγον νιάγον τὸ γατάκ',
κτλ.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.

ἀγόρασε ἕνα ἄρνάκ'.

— Μμέ-μμε μμέ-μμε τὸ ἄρνάκ',
γάγον γάγον τὸ σκυλάκ',
κτλ.

Ἐὸ παπᾶς κτλ.

ἀγόρασ' ἕνα γκατζολάκ'.

— Γάγάγ τὸ γκατζολάκ',
μμέ-μμε μμέ-μμε τὸ ἄρνάκ',
κτλ.

1) Ἰνδικὴ ὄρνις.

Εἰς ἄλλα ἄσματα ἐρμηνεύεται ἡ ἰδιόζουσα φωνὴ τῶν ζῳῶν καὶ ἰδίᾳ τὸ ἄσμα τῶν πτηνῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν. Οὕτω π.χ. περὶ τῶν χελιδόνων λέγεται, ὅτι, φεύγουσαι ἐξ Ἑλλάδος, ψάλλουν τὸ ἐξῆς ἄσμα :

Ἄφήκαμε σῦκο καὶ σταφύλι
καὶ σταυρὸ καὶ λιχνιστήρι,

ἐπανερχόμεναι δὲ τὸν Μάρτιον τὸ ἐξῆς :

Εὐρήκαμε φύτρο φύτρο φύτρο φύτρα

διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται προσπάθεια πρὸς ἀπομίμησιν τοῦ ἄσματος τῆς χελιδόνος¹.

Ὁ τέττιξ ἄδει τὰ ἐξῆς :

Παιδιά μου, κολυμπήσετε,
θερίσετε, ἀλωνίσετε,
κ' ἐμὲ κοκκί ἀφήσετε,

κι ἂν εἶν' καὶ δὲ μ' ἀφήσετε,
τοῦ χρόνον γὰ μὴ ζήσετε.
Τζιτζι-βιτζι, τζιτζι-βιτζι.

Τῆς δεκοχτούρας τὸ ἄσμα ἐρμηνεύεται ὡς ἐξῆς :

Γκούγκον χτό,
κί σι ξτό,
μιὰ κουλούρα
κ' ἐν' ἀυγό,

ὄσον γὰ ῥθ'
ἢ Πασχαλιὰ
μὴ τοῦ κό ||
κινον τ' ἀυγό.

Ὁ κομπογιάννης ὡς ἐξῆς διαλέγεται μὲ τὴν κίχλαν :

- Κίχλα, κίχλα, πάρε μ' ἄντρα.
- Δὲ σὲ παίρνω κομπογιάννη,
ποὺ πατεῖς σιτὴ γῆς καὶ κλάνεις
καὶ τὰ μάρμαρα σειγοῦνται
κ' οἱ ἀβατσιγιᾶς κουνιοῦνται.
- Κίχλα, κίχλα, πάρε μ' ἄντρα,
κ' ἐγὼ εἶμαι παλληκάρη,
τὰ παχιά μου, τὰ χοτρά μου,
ρακοκάζανα ριομίζινα.

1) Οἱ στίχοι εὐρίσκονται καὶ εἰς τὰ χελιδονίσματα, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς.

Πρὸς δὲ τοὺς βατράχους, ὅταν φωνάζουν, ἐν Χαλκιδικῇ λέγονται οἱ ἑξῆς στίχοι :

- Βάθρακε, θέλεις γυναῖκα ;
 — Μα κα κὰρ νὰ ᾿χα καὶ δέκα.
 — Πεθερὰ καὶ πεθερό ;
 — Βάχ! κακό! - βάχ! κακό!

Πλὴν ὅμως τῶν φωνῶν τῶν ζώων καὶ ἄλλων πραγμάτων οἱ ἦχοι ἀποτελοῦν ὑποκείμενον παιδικῶν στίχων. Οὕτω π.χ. ὅταν ἀκούουν τὴν καμπάναν λέγουν :

- Ντάγκ, ντάγκ, ντάγκ,
 τὸ χαιβάν',
 ὁ μπερμπέρ'ς,
 ὁ ἀσ'ίκ'ς,
 ὁ κοκκινομούστακος.

(Κύζικος).

Ἐκτὸς νῦν τῶν πρὸς τὰς φωνὰς τῶν ζώων σχετικῶν τούτων ἀσμάτων καὶ ἄλλα ἀσμάτια ἔχουν ὡς ὑποκείμενον αὐτῶν τὰ ζῶα. Οἱ ἑξῆς π.χ. παιδικοὶ ἐξ Αἰγίνης στίχοι ὁμιλοῦν περὶ τῆς εὐκολίας ἢ δυσκολίας τῆς ἀλειείας ἰχθύων τινῶν :

Χάνος εἶμαι χάνομαι,	γιουῖλος εἶμαι σὲ γελῶ
πέρα εἶμαι πιάνομαι,	καὶ τὸ δόλωμα σοῦ τρώ'.

Ἄλλοι στίχοι εἶναι σκωπτικοί, ἀποσκόπτοντες ὀρισμένα τοῦ ζῴου ἐλαττώματα. Τοιούτοι π.χ. εἶναι οἱ ἀνωτέρω περὶ τοῦ κομπογιάννη παρατεθέντες. Περὶ δὲ τοῦ σπουργίτη ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς :

Ἄσπυργίτος εἰμ' ἐγώ,	ἕνα χάλκωμα γεμίζ',
τὸ ποδάρι μ' τὸ χοιτρὸ	κ' ἕνα γάμο μπισολετίζ'.

Ἄλλοι στίχοι, ἀπευθυνόμενοι ἐπίσης πρὸς τὰ ζῶα, ἀποτελοῦν ἀντόχημα ἐπιδάς, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ τὸ παιδίον νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸ ζῴον νὰ κάμῃ κάτι τι. Οὕτω διὰ νὰ συλλάβουν πυγολαμπίδα λέγουν :

- Ἐλα δῶ κωλοφωτιά,
 νὰ σε ρήξω ᾿ς τὰ γναλιά,
 νὰ σε φάν τὰ ψάρια
 καὶ τὰ ζαμαμάρια.

(Ἡπειρος).

Διὰ νὰ ἐξαναγκάσουν δὲ τὸν χογλίαν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κελύφους του λέγουν :

*Σάλιαγκα, μάλιαγκα,
βγάλ' τὰ κιατοῦδια σ',
νὰ ζήσουν τὰ πιδοῦδια σ'.
(Θράκη).*

Τοιαύτας δ' ἐπιφθὰς μεταχειρίζονται καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις, ὡσάκις προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν κάτι τι. Οὔτως, ὅταν προσπαθοῦν νὰ στεγνώσουν ταχέως τὴν πλάκα των, λέγουν :

*Στέγνωσε, πλακοῦλα μου,
κι ἀποκονλοκοῦλα μου,
μὴν τὸ πῶ τοῦ Μπάριμπα - Γιάννη
καὶ σοῦ κόψη τὸ κεφάλι
καὶ τὸ ριζὴ μέσ' στὴ στέρνα
καὶ τὸ φάν' τὰ μαῦρα ψάρια
καὶ τὰ κόκκινα σκοιλήγια.
(Κεφαλληνία).*

Ὅταν προσπαθοῦν νὰ κατασκευάσουν τὰς ἐκ φλοιοῦ σφυρίκτρας των λέγουν :

*Ζοῦμ, ζοῦμ, | κάραζοῦμ,
πιέ νερό | καὶ φάε χιόν',
νὰ λαλᾶς | σὰν τ' ἀηδόν'.*
(*Ἡπειρος).

Ἔχουν δὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι οὔτως ἡ σφυρίκτρα των θὰ λαλῇ καλύτερα. Ἐν Ὁρτάκιοι τῆς Βιθυνίας τὰ ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ κλάδου ἑλαφρὰ ρυθμικὰ κτυπήματα, διὰ τῶν ὁποίων μέλλει οὗτος ν' ἀποσπασθῇ, συνοδεύουν μὲ μελωδίαν μόνον ἄνευ λέξεων, τὴν ἐξῆς, διὰ τῆς ὁποίας πιστεύουν, ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ φλοιοῦ ἀπὸ τοῦ κλάδου κατορθοῦται εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον.

Adagio (♩=104)

Πλήν τῶν πρὸς τὰ ζῶα στίχων ὑπάρχουν στίχοι καὶ διὰ τὰ ἄνθη, τῶν ὁποίων ὅμως πολὺ ὀλίγοι εἶναι γνωστοί. Οὕτω τὰ παιδιά «κρατοῦντα φυτόν, ἔχον πολλοὺς στίμονας εἰς ὃξ ἀπολήγοντας, στρέφουσι τούτους διὰ τῶν δακτύλων καὶ ἔπειτα ἀφήνοντα, λέγουν :

*Ντάρι - ντάρι, κοκοράκι,
γύρισε καλοκαιράκι.*

Οἱ στίχοι οὗτοι ἔχουν ὄψιν ἐποδῆς.

Πλήν τούτων καὶ τὰ διάφορα μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἔχουν τοὺς παιδικούς των στίχους, τῶν ὁποίων δυσδιάγνωστος πολλάκις εἶναι ἡ ἀρχή. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν παρουσιάζονται σήμερον ὡς σκωπτικοί, οἷον ὅταν βρέχη,

*Βρέχει, χιονίζει, πόντικας χορεύει,
τὰ μάγμαρα ποτίζει γάτα μαγειρεύει.*

διὰ τὸ οὐράνιον τόξον,

*Λόξα, δόξα, δόξα,
τί θὰ φάμ' ἀπόφα ;*

ἄλλοι ὡς παροιμιώδεις, οἷον

<i>"Ἥλιος καὶ βροχή τοῦ θεοῦ εὐχή ἥλιος καὶ ἀντάρα τοῦ θεοῦ κατάρρα.</i>	ἢ	<i>"Ἥλιος καὶ βροχή παντρεύοντ' οἱ φτωχοί ἥλιος καὶ χιόνι, παντρεύοντ' οἱ ἀρχόντοι.</i>
--	---	---

(*Ἡπειρος'.

ἄλλοι ὡς ἐπιδαί, οἷον, ὅταν φανῇ τὸ οὐράνιον τόξον, τὰ κορίτσια, ἐνῶ τρανοῦν τὰ μαλλιά των διὰ νὰ μεγαλώσουν, λέγουν :

*Δόξα, δόξα, δόξα,
τὰ μαλλιά μου τόσα,
τόσα κι ἄλλα τόσα
κι ἀκόμα καμπόσα.*

(*Ἡπειρος).

1) Ἐκ τοῦ ὕλικου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἐργασίου. Ἡ περιγραφή τοῦ τε φυτοῦ καὶ τῆς πράξεως εἶναι ἀσαφής.

ἦταν θπάροχη ὀμίχλη,

Κατσαφάρα ' φάρα,
θὰ σὲ βάλον στὴν πιθάρα,
γὰ σὲ τρώουν τὸ καλοκαίρι
μὲ πιρούνη, μὲ μαχαίρι
καὶ μὲ τὸ δεξί μου χέρι.

(Μάνη).

διὰ νὰ ἀποδιώξουν τὸν καπνόν,

Τσ' ἐκεῖ, τσ' ἐκεῖ, καπνέ,
ἔπουν σφάζουν τὸ λαγό,
γὰ σοῦ δώσουν τὴν οὐρά,
γὰ τὴ φὰς τὴν Πασκαλιά
μὲ τὰ κόκκινα τ' ἀγὰ
μὲ τὰ τρουφερά τ' ἀγριά.

Πολυάριθμα εἶναι καὶ τὰ σκωπτικὰ παιδικὰ ἄσματα, τὰ ὁποῖα τόσον πολὺ συναρμύζονται πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν φιλοπαίγμονα καὶ φιλοσκώμμονα τοῦ παιδίου χαρακτηῖρα. Εἶναι δὲ ταῦτα ποικιλώτατα. Δι' ἄλλων σκώπτονται ἔθνη, π. γ. οἱ Ἑβραῖοι :

Ἐβριέ, σ' κνλλοβριέ,
ποῦν' ῥ' ἡ κόττια πῶκλεφες ;
στο βρακὶ τὴν ἔβαλε
κι Ἐβριὸς τσιλίστηκε,
ἡ κόττια καρκαλίστηκε.

(Ἡπειρος).

δι' ἄλλων ἐπαγγέλματα, ὡς οἱ ῥάπται :

Ράφτης εἶμαι, ἰδέστε με,
φωμὶ γυρεῦω, δῶστε με,
εἶδα τρίμμα κ' ἔτρεμα.
εὐδὲ τόσο πείναγα,
τέτοιο τὸ ζακόνι μου.

(Ἡπειρος).

1) ὀμίχλη.

δι' ἄλλων ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἶον

*Γιάννη, Γιάννη, Γιαννακό,
πόφαγες τὸν πορτικό,
μὲ τὸ λάδι, μὲ τὸ ξίδι,
μὲ τὸ κόκκινο κρομμύδι.*

*Βασιλάκα λάκα,
τραῖα τὴ νταλάκα.*

δι' ἄλλων τέλος διάφορα σωματικὰ ἐλαττώματα, οἶον

*Κουτσουνμύτ', πλατσουνμύτ',
κόφι ξύλα, κάμι σπίτ',
(*Ἡπειρος).*

*Κασιδιάρη μ' κενεφέ,
πόσ' πουλοῦνε τὸν καφέ;
— Πέντι γρόσια κ' ἓνα δνάρ',
— Ἄφιρι μ' τὸν κασιδιάρ',
(Βιθυνία).*

Τοιαύτης εὐτραπέλον καὶ σκωπτικῆς φύσεως εἶναι καὶ οἱ σχετικοὶ
πρὸς τὰ παραμύθια σίγχοι, οἶον τὸ γνωστότατον

*Νὰ σοῦ πῶ ἴνα παραμῦθι,
τὸ κουνκὶ καὶ τὸ ρεβίθι,
κτλ.*

ἢ *Ἔναγ καιρὸ κ' ἓνα ζαμάν'
πάδριβαν δοῦν γουτζιαμάν'
μὶ τοῦ τρύπιου τοῦ καζάν',
μὶ τοῦ βρώμιου τοῦ σαζάν'.
(Θράκη).*

*Ἀκριβῶς δ' ἕνεκα τῆς φιλοσκόμμοнос ταύτης τοῦ παιδίου διαθέ-
σεως καὶ πολλὰ ἄλλα σκωπτικὰ ἱσμάτια περιῆλθον εἰς τὰ παιδία καὶ
διασφύζονται ὑπ' αὐτῶν, οἷα τὰ κατωτέρω :

*Γκέλω, Γκέλω, Καρκαγκέλω,
ἅπ' τὴν πόρτα σου διαβαίνω,
τὸ σκυλλί σου μ' ἀλνχτάει,
ἄντρας σου μὲ πολεμάει.
(*Ἡπειρος).*

Τώρα βγήκι νέα μόδα
 τοῦ γαϊδάρου τὴν οὐρά
 γὰ τὴν παίρνουν τὰ κορίτσια
 γὰ τὴν κάνουν κατσαρά.

(Ἰαδριανούπολις).

Ἡ Μαρτιὸν ἔνα κακὸ
 ἔχει μόνο ἢ καημένη,
 ποὺ ἀγαπᾷ τὸν ἀστακὸ
 καὶ γιὰ τοῦ χοροῦ πιθαίρει.

(Ἰαδριανούπολις).

Τοιαύτης παιγνιόδους καὶ σκωπτικῆς φύσεως εἶναι καὶ αἱ παιδικαὶ παρωδίαί, ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν εἶναι πραγματικῶς παιδικαί, ἐνῶ ἄλλαι, καὶ ἰδιά τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων, εἰς τοὺς μεγάλους ἔχουσι τὴν ἀρχήν, περιῆλθον εἰς τὰ παιδιά καὶ ἔλαβον μορφὴν παιδικήν. Τοιαῦται παιδικαὶ παρωδίαί εἶναι π. χ. αἱ τοῦ ἀλφαβηταρίου :

Ἄλφα, βῆτα
 κόψε πίττα,
 φάε κι' ἐσὸν
 καὶ δῶσ' καὶ τ'ς γάτας.

(Ἡπειρος).

Ἄλφα, βῆτα καὶ ρὸ ρό,
 τὸ κεφάλι σου ξερό.

τῶν ἀριθμητικῶν ᾠμάτων, οἷον

Ἔνα. Νὰ σὲ κόψ' τὸ αἷμα.
 Δύο. Νὰ σὲ κόψ' πυροβολεῖτο.
 Τρία. Νὰ σὲ φάν' τὰ σκνλία.
 Τέσσερα. Ἄπ' τὰ μαλλία σ' ἔσθη,
 κτλ. (Μάνη).

αἱ τῶν προσευχῶν καὶ μάλιστα τῆς : Πάτερ ἡμῶν,

Πάτερ ἡμῶν,
 ψωμί καὶ λίμῶν,
 κτλ.

*Παραγία Τριάς·
πότι θὰ φάμι κριάς ;*

αἱ τῶν διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν, οἶον

*Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν·
οὐπίσ' στήν πόρτα κρυβηθῶμεν.*

*Ἐπεὶ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης
καὶ τῆς κάτωθεν Κατερίνης.*

ὡς καὶ αἱ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἁσμάτων, οἶον

*Ἡσαῖα χόρευε,
σοῦρ' το, ρὲ καλόγερε.*

*Τῶ ἀναγαγόντι,
μοῦ 'πεσε τὸ δόντι·
πῆγα νὰ τὸ πάρω,
μοῦ 'πεσε καὶ τ' ἄλλο.*

Ἐπειτα πολλὰ εἶναι τὰ παιδικὰ ἁσμάτια, τὰ συνοδεύοντα παιδικάς. Ἄλλὰ περὶ τούτων θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸ περὶ παιδιῶν κεφάλαιον, τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον μέρος. Ἐνταῦθα ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῶν ἁσματίων δι' ὧν γίνονται αἱ κληρώσεις κατὰ τὰς παιδικάς. Τὰ ἁσμάτια ταῦτα πολλάκις εἶναι περιεργότατα, διότι ἀποτελοῦνται ἐκ λέξεων ἐντελῶς ἀκατανοήτων. Φαίνεται δ' ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουν ξένην προέλευσιν, παραληφθέντα δὲ ὑπὸ τῶν παιδιῶν παρεφθάρησαν φρικωδῶς καὶ κατέστησαν ἀκατανόητα ψελλίσματα καὶ ὡς τοιαῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ λέγονται. Τοιοῦτόν τι π. χ. εἶναι τὸ συνηθέστατον

*"Α - στρά - ντάμ
πίκι - πίκι - ράμ
πούρι - πούρι - ράμ
ἄ - στρά - ντάμ.*

Τελευταῖον ἔχομεν καὶ μερικὰς λαϊκὰς παιδικὰς προσευχάς, τὰς ὁποίας διδάσκονται ν' ἀπαγγέλλουν πρὸ τῆς κατακλίσεως τὰ παιδιά. Τινὲς ἐξ αὐτῶν διασφύζουν ἴχνη λογιωτέρας προελεύσεως, ἄλλαι ὁμῶς εἶναι καθαρῶς λαϊκαί, φέρουν χαρακτῆρα ἐποφθῆς καὶ κινοῦνται ἐντὸς

τοῦ κόσμου τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων. Ἴδου ἐν παράδειγμα·

Πέφτω, κάνω τὸ σταυρό μου,
 ἄγγελό ἔχω στὸ πλευρό μου,
 δοῦλος τοῦ Θεοῦ λογιῶμαι
 καὶ κανένα δὲν φοβοῦμαι.
 Ἡ κερὰ ἡ Παναγιά
 κι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ρικᾶ,
 πὸν τὰ διώχνει τὰ κακὰ
 κι ὅλα τὰ δαιμονικά.

Σ' ἓνα σταυρὸ γεννήθηκα, σ' ἓνα σταυρὸ πιστεύω,
 πιστεύω καὶ στὰ πάθη του καὶ στὴν ἀνάστασί του
 καὶ στὴν κερὰ τὴν Παναγιά καὶ εἰς τὸν Ἅη Γιάννη,
 πὸν δέχεται τ'ς ἀμαρτωλοὺς καὶ χαίρεται τοὺς δίκιους.

Δέξε καὶ τὴν ψυχούλα μου δεξιὰ τοῦ Παραδείσου.

(Ἐπ. Σταματιάδου, Σαρμακά, τόμ. Ε', σ. 262).

Ἴδου καὶ ἕτερον λαϊκώτερον·

Τοῦ Χριστοῦ τὸ κονταράκι
 βάνω ἔγὼ προσκεφάλκι,
 φύγ' ἐσὸν κακὸ ἀπὸ ἑπά,
 κι ὁ Χριστὸς εἶν' ἐπαδά,
 πὸν ξορκίζει τὰ κακὰ
 κι ὅλα τὰ πονηρικά.

(Συνλ. Δανάης, Ρέθυμνον Κρήτης).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει σαφῶς ἡ σπουδαιότης τῶν παιδικῶν ἐν γένει ἄσματιῶν. Ταῦτα εἶναι ἄξια πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης καὶ συλλογῆς, οὐ μόνον, διότι ἀποτελοῦν πολλὰς καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα λείψανα τοῦ παρελθόντος, οὐ μόνον, διότι καὶ καθ' ἑαυτὰ εἶναι χαριέστατα πολλάκις τοῦ λόγου μνημεῖα, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποτελοῦν ὑλικὸν πρώτης τάξεως, ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου ἀπορρέον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ἄριστα νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ καλλιεργηθῆ πρὸς σκοποὺς παιδαγωγικοὺς διὰ τὴν τρυφερωτέραν τοῦ παιδίου ἡλικίαν. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι διὰ νὰ εἶναι ἡ συλλογὴ ἀρτία πρέπει οὐ μόνον τὸ κείμενον τοῦ ἄσματος νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς, καθὼς καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν λέγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀπαγγέλλεται ἢ ἄδεται. Ἡ μουσικὴ ἰδίᾳ σημείωσις, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ με-

λωδία είναι ἀπλουστάτη καὶ προσεγγίξει μᾶλλον πρὸς τὴν ἀπαγγελίαν, εἶναι ἀπαραίτητος. Κατὰ τοῦτο δὲ ὑστεροῦν δυστυχῶς τελείως πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε γινόμεναι, πενιχραὶ ἄλλως, ἑλληνικῶν παιδικῶν ἁσμάτων συλλογαί. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ ἁσματίων, συνοδευόντων παιδιάς, τότε πρέπει νὰ περιγράφεται ἀπερίττως μὲν, ἀλλὰ μὲ πᾶσαν δυνατὴν σαφήνειαν ἢ παιδιά. Ἐὰν δὲ συνοδεύεται αὕτη καὶ μὲ διάφορα ὄργανα ἢ κατασκευάσματα, πρέπει νὰ παρέχεται οὐ μόνον ἡ περιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν.

δ') Τῆς Ἀγάπης.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας πολυάριθμον καὶ σπουδαίαν τάξιν ἁσμάτων ἀποτελοῦν τὰ ἐρωτικά, τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης. Ἐκ τούτων πολλὰ μὲν εἶναι τὰ ἔχοντα πλείονας στίχους, πλείστα ὅμως ἢ μᾶλλον ἀπειράριθμα εἶναι τὰ δίστιχα¹. Εἶναι δὲ τὰ πλείστα τῶν ἐρωτικῶν ἁσμάτων χορευτικὰ καὶ διὰ τοῦτο, πλὴν τῶν διστίχων, καὶ ποικίλα κατὰ τὸ μέτρον, μὴ περιοριζόμενα μόνον εἰς τὸν δεκαπεντασύλλαβον. Τὰ δὲ δίστιχα δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν ἐν γένει τάξιν ἐντὸς τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως. Πλείστα βεβαίως ἐξ αὐτῶν λέγονται κατὰ παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ πλείστα ἐπίσης εἶναι τὰ αὐτοσχέδια. Αὐτοσχεδιάζονται δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ταῦτα κατὰ τοὺς χοροὺς καὶ τὰς συναναστροφάς, κατὰ τὰς ὁποίας διασταυροῦνται ὡς εἰς πραγματικὸν ποιητικὸν ἀγῶνα μετὰ θανμαστῆς εὐχερείας καὶ δεξυτήτος. Ἰδίως αἱ νῆσοι διακρίνονται εἰς τὴν ποιητικὴν ταύτην ἄσκησιν. Εἰς τινες μάλιστα νήσους, ὡς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Κύπρον, συνάπτονται μεταξὺ τῶν ποιητάρηδων, ὡς λέγονται ἐν Κύπρῳ οἱ ποιηταὶ καὶ δι' οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος, ἢ τῶν ριμαδόρων, ὡς λέγονται ἐν Κρήτῃ, ἀληθεῖς ποιητικοὶ ἀγῶνες. Μνημονεύονται δὲ τοιοῦτοι ἤδη ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος².

¹ Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον εἶναι ποικιλώτατα, ἐκφράζοντα μὲ θανμαστὴν πολλάκις ἐπιγραμματικὴν συντομίαν καὶ χάριν ὅλα τὰ πολυ-

1) Βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἡ γένεσις τοῦ διστίχου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσομετρίας, Θεσσαλονίκη 1947.

2) Crusii, Turcograecia, σ. 209. Addidit (Stamatinus Donatus) (tum mihi vocabula ἐν βίῳ Apollonii et Tarsiae exponeret) in insulis moris esse: mares inter se certare vicissim talib. carminibus: quisman plures ex iis versus recitare possit. Sic etiam inter se honeste certare juvenem et virginem charam, intra aedes. Adesse auditores, qui annotent. Fieri haec animi causa, accedere convivia, choreas, cantus.

ποικίλια τῆς στιγμῆς συναισθήματα. Ὅθεν εἶδη αὐτῶν ἔχομεν ποικίλα καὶ διάφορα, *σκωπικά, γνωμικά, παινέματα, πεισματικά*, κτλ. κτλ. Ἄλλὰ τὸ μέγιστον πλῆθος αὐτῶν εἶναι κυρίως ἐρωτικά. Φέρουν δὲ τὰ δίστιχα κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα, *λιανοτράγονδα, μαρέδες* ἢ *ἀμανέδες* ἢ *κοτσάκια*¹, *μαντινάδες* δὲ (Κρήτη) ἢ *πατινάδες* λέγονται τὰ κομαστικά δίστιχα, τὰ ὁποῖα, ὡς τὰ παρακλανοσίθυρα τῶν ἀρχαίων, τραγουδοῦν οἱ νέοι ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἐκλεκτῶν τῶν.

Ἡ ἐρωτικὴ αὕτη ποίησις τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ἀρχετὰ παλαιά. Βεβαίως ἄσματα δημῶδη ἐρωτικά δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλειψαν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει λαός, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας χρόνων. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα δείγματα δημῶδους νεοελληνικῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως ἔχομεν ἀπὸ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου. Εἰς τὰ ἐρωτικῆς ὑποθέσεως δημῶδη ἔμμετρα βυζαντινὰ μυθιστορήματα διακρίνονται εὐκόλως δημοτικά ἐρωτικά ἄσματα, ὀνομαζόμενα *καταλόγια*, τὰ ὁποῖα φέρουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς σημερινῆς δημῶδους τεχντροπίας². Ἀλλὰ καὶ ἄσματα ἢ δίστιχα σημερινὰ αὐτούσια ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰ *Καταλόγια*, συλλογὴν βυζαντινῶν ἐρωτικῶν ἄσματων, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐξέδωκεν ὁ Γουλιέλμος Βάγνερ τῷ 1879 ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ὑπὸ τὴν πλαστὴν ἐπιγραφὴν *Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης*, τελευταῖον δ' οἱ γνωστοὶ νεοελληνισταὶ Hesseling καὶ Pernot ὑπὸ τὴν ἐπίσης πλαστὴν ἐπιγραφὴν *Ἐρωτοπαίγνια*. Εἰς τὰ *καταλόγια* ταῦτα πλὴν ἄλλων ἀνευρίσκομεν καὶ ὀλόκληρον ἀριθμητικὸν ἐρωτικὸν ἄσμα, φερόμενον μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἰς πολυπληθεῖς παραλλαγὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα *εκατόλογα*. Εἰς τὸ ἄσμα τοῦτο, ὡς συνήθως εἰς τὰ ἀριθμητικά ἄσματα, ἡ λυγρὴ προβάλλει εἰς τὸν ἀγαπητὸν τῆς τὸ ποιητικὸν ἀγώνισμα, εἰς ἕκαστον ὑπ' αὐτῆς ἀπαγγελλόμενον ἀριθμὸν ἀπὸ τοῦ 1 μέχρι τοῦ 10 καὶ ἐκείθεν κατὰ δεκάδας μέχρι τοῦ 100 νὰ ἀπαντᾷ διὰ στίχων, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν ν' ἀποτελῇ ὁ ἀπαγγελλόμενος ἀριθμὸς, οἷον

— *Ἐγὼ τοῦ λέγ' ἡ λυγρῆ κι ὁ γιὸς ἀπηλογᾶται.*

— *Μιὰ σ' εἶδα, μιὰ σ' ἀγάπησα καὶ μιὰ τὸ νοῦ μου πήρες,
τὰ λογικά μου σήκωσες, σιὰ ὄρη τὰ ἐπήγες.*

1) Τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως.

2) Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐδημοσίευσεν ἐν δείγμα εἰς τὰς *Ἐκλογάς* του, ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 217 - 248.

Τὸ ἄσμα εἶναι ἀρετὰ μακρόν, ἰδίως εἰς τὸ χειρόγραφον, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοσχέδιον τῆς στιγμῆς δημιουργημα, ἀπλῆ ἀπόρροια στιγμιαίας ποιητικῆς διαθέσεως οἰουδήποτε ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ. Μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς δείγμα ἀρετὰ ζωηρᾶς ποιητικῆς κινήσεως εἰς τὴν δημόδη γλῶσσαν ἐξ ἐπαγγέλματος λαϊκῶν ποιητῶν, ἰσταμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν λαὸν πνευματικοῦ ἐπιπέδου, ὡς αἱ guslar τῶν Σέρβων ἢ οἱ σημερινοὶ κυπριακοὶ ποιητάρηδες. Δυστυχῶς τῆς ποιητικῆς ταύτης κινήσεως τὰ λείψανα εἶναι ἀραιά, αἱ δ' ὀλίγαι ἐπ' αὐτῶν γενόμεναι ἔρευναι δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν ἀκόμη νὰ σχηματίσωμεν σαφῆ ἰδέαν αὐτῆς. Τῆς ποιητικῆς ταύτης κινήσεως ἀπόρροια φαίνονται καὶ ἄλλα παλαιότερας ὑποθέσεως ἄσματα, αἱ καλούμεναι παραλογαί, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δίστιχα συχνόταται εἶναι αἱ μνεΐαι αὐτῶν εἰς συγγραφεῖς καὶ περιηγητὰς τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

ε') Τοῦ γάμου.

Συγγενῆ πρὸς τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης καὶ ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν εἶναι τὰ γαμήλια, ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστα εἶναι δίστιχα ἢ ἐκ διστίχων συγκεκριημένα ἄσματα. Ὑπόθεσις αὐτῶν εἶναι αἱ τελούμεναι πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύει ἡ ἐξύμνησις τοῦ κάλλους, τῆς εὐγενείας, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν προσόντων τῶν μελνύμων καὶ ἡ ἐπιδαιφίλευσις ἀφθόνων εὐχῶν διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτῶν εὐτεκνίαν καὶ εὐδαιμονίαν. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἀναμειγνύεται εἰς αὐτὰ καὶ τὸ γλυκύπικρον μητρικὸν παράπονον διὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ πεφιλημένου τέκνου.

Συνοδεύουν δὲ τὰ ἄσματα ταῦτα τὸν γάμον εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ καθέκαστα, τῶν ὁποίων οὕτως ἐνισχύουν τὸν τελετουργικὸν χαρακτῆρα. Τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου, τὸ κοσκίνισμα τῶν ἀλεύρων, τῶν προωρισμένων διὰ τοὺς ἄρτους τοῦ γάμου, τὸ παραγέμισμα τῶν στρωμάτων καὶ τῶν προσοφθαλίων, τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ ὁ καλλωπισμὸς τῆς νύμφης, ἡ ἀναχώρησις τῆς γαμηλίου συνοδείας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἡ ἀναχώρησις τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἡ ἀφιξις αὐτῆς εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ κτλ. ὅλα συνοδεύονται ὑπὸ καταλλήλων διὰ τὴν περίστασιν ἁσμάτων.

ς') Τῆς Ξενιτειᾶς.

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἁσμάτων ἐν τῇ δημῳδῇ νεοελληνικῇ ποιήσει ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα τραγούδια τῆς *ξενιτειᾶς*. Τὰ ἄσματα ταῦτα, εἰς τὰ ὅποια διεκτραγωδοῦνται μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα ὅλα τὰ βάσανα, τὰ ὅποια ἔχει ὁ *ξενιτεμὸς* καὶ δι' ἐκείνον ποῦ φεύγει καὶ δὲν θὰ ἔχη εἰς τὰ ξένα τὰς περιποιήσεις τῆς οἰκογενείας του καὶ ἰδίως εἰς ὥρας ἀσθενείας, καὶ δι' ἐκείνους ποῦ μένουν καὶ θὰ περιμένουν ἐπὶ χρόνους μακροὺς καὶ πολλάκις ἴσως ἐπὶ ματαίῳ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀγαπητοῦ των, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, μερικὰ δὲ καὶ ἀρκετὰ παλαιά. Ἴσως νὰ φθάνουν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, προέρχεται καὶ τὸ «Περὶ ξενιτείας ποίημα»¹. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικώτατα διὰ τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τούτους χρόνους. Ἡ τουρκικὴ κατάκτησις, ἰδίως κατὰ τοὺς πρώτους αὐτῆς αἰῶνας, εἶχε καταστρέψει τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν αὐτάρκειαν τῆς χώρας. Πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ θρέψουν τοὺς παλαιοὺς κατοικοὺς των, οἱ ὅποιοι, γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων, εὐκίνητοι καὶ φιλοτάξιδοι ὅπως ἐκείνοι, εὐκόλως ἀπεφάσιζον νὰ ἀναζητήσουν τύχην εἰς τὰ ξένα. Ἡ Αὐστρία, ἡ Ρωσία καὶ ἰδίως ἡ Ρουμανία, ὡς ἡ Ἀμερικὴ σήμερον, προσεῖλκον ἀθρόους τοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἀδυνατοῦντας νὰ ζήσουν Ἑλληνας.

Ἄλλ' ὁ *ξενιτεμὸς* τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο καὶ διὰ τὸν *ξενιτευόμενον* καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του ἰσοδύναμος πρὸς τὸν θάνατον. Διότι ὁ *ξενιτευόμενος* σπανίως ἐπανεβλεπε τὸ πάτριον ἔδαφος. Δὲν ὑπῆρχον τότε αἱ σημεριναὶ εὐκολίαι. Τὰ ταξίδια ἦσαν μακρὰ καὶ κινδυνώδη. Ληστοὶ ἐλυμαίνοντο τὴν στερεάν, ἡ δὲ θάλασσα ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἀγριότητα παντοσθενῶν πειρατῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀπαισίων Μπαρπαρέζων, οἱ ὅποιοι διήρπαζον τὰ πλοῖα καὶ ἀπῆγον τοὺς συλλαβνομένους ὡς αἰχμαλώτους εἰς τὰς μακρινὰς τῶν χώρας, ὁπόθεν σπανίως ἐπανήρχοντο. Ὅσοι δ' ἄπαξ εὔρισκον τύχην εἰς τὰ ξένα καὶ ἐγκαθίσταντο εἰς αὐτὰ καὶ ἀνέπνεον ἐλευθερώτερον ἀέρα, ἐδυσκολεύοντο πλέον νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τοὺς κινδύνους μακρινοῦ ταξιδίου, διὰ νὰ ἐπανεῖθουν εἰς τὴν κατατυραννομένην πατρίδα, ὅπου οὐδεμίαν ἀσφάλειαν θὰ εἶχον οὔτε διὰ τὸν ἑαυτὸν των οὔτε καὶ διὰ τὴν περιουσίαν

1) Βλ. KARL KRUMBACHER, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμ. Γ' (μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου), ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 66 κέ.

των, τὴν διὰ τόσων κόπων καὶ στερήσεων ἀποκτηθεῖσαν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὁ λαὸς τὴν ξενιτειὰν ἐθεώρησε βαρύτεραν καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ θανάτου.

*Παρηγοριά 'χ' ὁ θάνατος καὶ λησμοσὺν' ὁ Χάρος,
ὁ ζῶντανός ὁ χωρισμός παρηγοριά δὲν ἔχει.*

Ἐκ τῶν ἁσμάτων τούτων πολλά, ὅπως εἶπομεν, εἶναι παλαιὰ καὶ πατροπαράδοτα, πολλὰ ὅμως ἦσαν καὶ τὰ αὐτοσχέδια. Ἐποιοῦντο δὲ συνήθως κατὰ τὸ ἀποχαιρειστήριον δεῖπνον. Ἐκεῖ συνεκεντρῶνοντο ὅλοι οἱ οἰκεῖοι καὶ ἄφηναν νὰ ἐκχυθῇ ἡ μελαγχολία των εἰς πάθητικώτατα πολλάκις αὐτοσχέδια τραγούδια. Ἐξηκολούθουν δὲ ταῦτα καὶ κατόπιν εἰς τὸν δρόμον, διότι ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ *ξεπροβοδοῦν* τὸν ἀναχωροῦντα εἰς ἀρκετὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου ἀπόστασιν. Πλεῖστα ἐκ τῶν ἁσμάτων τούτων προέρχονται ἐκ τῆς Ἡπείρου, ἡ ὁποία, ὅπως δὴ καὶ σήμερον, ἦτο καὶ τότε ἡ κατ' ἔξοχὴν χώρα τοῦ ξενιτεμοῦ, πολλὰ δ' ἐκ τῶν νήσων, ὅπου ἐπίσης λόγῳ τοῦ ναυτικοῦ βίου ὁ ξενιτεμὸς ἦτο συνηθέστατος, τινὰ δὲ εἶναι καὶ πανελληνία καὶ δύσκολον εἶναι σήμερον νὰ ἀνεύρη τις τὴν ἀρχικὴν πατρίδα των. Ὡς πρὸς τὸν τόνον πλησιάζουν πάρα πολὺ τὸν μελαγχολικὸν τόνον τῶν μοιρολογίων.

ζ) Μοιρολογία.

Σπουδαιότατην καὶ πολυαριθμοτάτην κατηγορίαν ἁσμάτων ἐν τῇ δημόδει νεοελληνικῇ ποιήσει ἀποτελοῦν τὰ *μοιρολόγια*, διὰ τῶν ὁποίων αἱ γυναῖκες ἀποδύρονται τὸν θάνατον τῶν συγγενῶν των. Τὰ μοιρολόγια, ὡς ἁσματα θρηνητικά, εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένα εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κατὰ φύσιν λαούς, συνδέονται δὲ καὶ στενῶς πρὸς τὴν παγκόσμιον λατρείαν τῶν νεκρῶν. Βεβαίως πλὴν τῶν πρὸς τὸν θάνατον συνδεομένων μοιρολογίων, καὶ πᾶσα οἰαδήποτε ἀπώλεια οἰουδήποτε πράγματος, καθὼς καὶ πᾶν οἰονδήποτε βαθέως μελαγχολικὸν συναίσθημα δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς ἄσμα θρηνητικόν, εἰς μοιρολόγιον. Τὰ πλεῖστα ὅμως πάντοτε καὶ τὰ κάλλιστα εἶναι γεννήματα τοῦ πόνου τοῦ θανάτου.

Ὑπὸ τὴν μᾶλλον πρωτόγονον αὐτῶν μορφὴν ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ μίαν ἐπιφωνηματικὴν φράσιν διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένην. «*Ποῦ εἶναι τὸ ἀνιψάκι μου, τὸ μονάκριβο;*» λέγουν καὶ ξαναλέγουν

καὶ μοιρολογοῦν αἱ αὐστραλαὶ γυναῖκες. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν αἱ νέαι γυναῖκες ἔμοιρολογοῦσαν.

Ἀδελφοῦλή μου!

αἱ γραῖαι,

Γυιούλη μου!

καὶ κατόπιν ὁμοῦ ἐν χορῶ :

Λὲ θὰ σὲ ξαναἰδῶ πιά,

δὲ θὰ σὲ ξαναἰδῶ πιά!

Βαθμηδὸν ὅμως, ὅπως ἄλλως συνέβη καὶ εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως, ἐπλουτίσθη καὶ τὸ παραστατικόν, τὸ εἰς ἐννοίας περιεχόμενον τῶν μοιρολογίων. Εἰς τὰς ἐπιφωνήσεις ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν συναισθηματικὴν μόνον ἐκδήλωσιν τῆς βαθυτάτης ἐπὶ τῷ θανάτῳ ὀδύνης, προσετέθησαν, ἀφ' ἐνὸς μὲν περιγραφαὶ τῆς θλιβερᾶς μοίρας, ἢ ὁποῖα περιμένει καὶ τοὺς ἐπιζῶντας, ἀπορφανιζομένους ἀγαπητοῦ προσώπου, πολλάκις δὲ καὶ ἰσχυροῦ προστάτου, καὶ τὸν ἀποθανόντα εἰς τὸ σκοτεινὸν καὶ κρυερὸν καὶ ἀποτρόπαιον βασίλειον τοῦ ἕδου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἔπαινοι διὰ τὰς ἀρετὰς τοῦ τεθνεῶτος. Οὕτως ἐμορφώθη τὸ μοιρολόγι εἰς τέλειον ποίημα, καὶ ὡς τοιοῦτον ἦτο γνωστὸν εἰς ὅλους τοὺς ἀρχαίους λαοὺς. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς τέλειον ἀκριβῶς ποίημα ἀπῆται καὶ ἰδιαιτέραν πλέον δεξιότητα καὶ ἔμπνευσιν, ταχέως ἐσηματίσθη καὶ ἰδιαιτέρα τάξις ποιητριῶν, — διότι τὸ μοιρολόγι πάντοτε ἀνῆκεν εἰς τὰς γυναῖκας — *μοιρολογιστριῶν*¹, αἱ ὁποῖαι ἔχουσαι ἀποτεθησαυρισμένα εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν πολυάριθμα μοιρολόγια καὶ στίχους, ἔχουσαι δ' ἅμα καὶ τὴν δεξιότητα νὰ διασκευάζουν αὐτὰ καταλλήλως καὶ στίχους νὰ συνδυάζουν καὶ ἐν ἀνάγκῃ καὶ νέους διὰ τὴν περίστασιν νὰ δημιουργοῦν, ἀνελάμβανον ἀντὶ ἀμοιβῆς τὸ μοιρολόγι.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα δείγματα μοιρολογίων καὶ μοιρολογίστριες ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὀμήρου, ὃ δ' ἀναγινώσκων τοὺς στίχους, τοὺς περιγράφοντας τὴν περιποίησιν τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἐκτορος, νομίζει ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του σύγχρονον εἰκόνα. Ἡ περιγραφὴ ἀπεικονίζει πιστῶς ὅ,τι καὶ σήμερον γίνεται, οἱ δὲ γόοι τῶν θρηνοῦσῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐκφραζόμενα ἀντιστοιχοῦν πληρέστατα πρὸς ὅ,τι καὶ σήμερον μοιρολογοῦν αἱ Ἑλληνίδες. Τὸ ἔθιμον διητηρήθη καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ κατὰ τοὺς

1) «Θρήνων ἔξαρχοι» παρ' Ὀμήρῳ, Ἰλ. Ω, στ. 721.

βυζαντινούς χρόνους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλως τε προέρχεται καὶ ἡ λέξις *μοιρολόγι(ν)* διὰ τὰ θρηνητικὰ ἐν γένει ἄσματα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἐπίσης ἦτο ἀκόμη ἀκμαιότατον, οἱ δὲ περιηγηταὶ τῶν χρόνων ἐκείνων συχνότατα τὸ ἀναφέρουν καὶ τὸ περιγράφουν. Σήμερον ὅμως εὐρίσκεται ἐν ὑποχωρήσει. Εἰς τὰς πόλεις δὲν ἀκούεται πλέον τὸ μοιρολόγι, μόνον δ' εἰς τὰ χωρία εὐρίσκει ἀκόμη καλλιέργειαν καὶ ταύτην οὐχὶ πανταχοῦ τὴν ἰδίαν.

Ἰσχυρότατον μόνον ἀκμάζει τὸ ἔθιμον εἰς τὴν Μάνην, ὅπου καὶ τὰ μοιρολόγια εἶναι ἐντελῶς ἰδιόρρυθμα καὶ ὁλόκληρος ἔθιμοτυπία δι' αὐτὰ ἐπικρατεῖ. Ἐκεῖ μόλις ἀποθάνῃ κανεὶς εἴτε παρῶν εἴτε καὶ εἰς τὰ ξένα, ὄλαι αἱ γυναῖκες τοῦ χωρίου θὰ πᾶν' *στο κάθισμα, στο μοιρολόγι*. Κάθηνται γῦρο γῦρο κατὰ γῆς καὶ ἀρχίζουν ἐν εἶδος διαλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον τονίζουν εἰς στίχους ὅ,τι ἀκριβῶς θὰ εἶχον νὰ εἶπουν καὶ εἰς πεζόν. Αἱ συγγενεῖς ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀποθανόντος, διηγοῦνται τὰ τοῦ θανάτου του, πρὸ πάντων, ἐὰν ἀπέθανε φονευθεὶς, καὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐκδικήσεως, αἱ δὲ παριστάμεναι, λαμβάνουσαι καὶ αὐταὶ μέρος κατὰ διαδοχὴν εἰς τὸ μοιρολόγι, παρηγοροῦν, συμβουλεύουν ἢ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ διηγηθῶν τὰς ἰδίας συμφορὰς καὶ νὰ ἐνθυμηθῶν τοὺς ἰδίους νεκρούς.

Τὴν μοιρολογοῦσαν δὲν δύναται κανεὶς νὰ διακόψῃ ἄνευ ἀδείας. Ζητεῖται δὲ ἡ ἄδεια ὡς ἐξῆς· α') ἡ προτιθεμένη νὰ μοιρολογήσῃ, ἂν παρακάθῃται παρὰ τὴν μοιρολογοῦσαν, φέρει ἠρέμα τὴν κεφαλὴν τῆς ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς· β') ἂν εὐρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν, λαμβάνει τὴν χειρὰ τῆς καὶ γ') ζητεῖ τὴν ἄδειαν δι' αὐτοσχεδίου μοιρολογίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἢ μοιρολογοῦσα δι' ἑτέρου, παρέχουσα τὴν αἰτουμένην ἄδειαν.

Τὰ μοιρολόγια εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων, παθητικωτάτων καὶ ποιητικωτάτων προϊόντων τῆς δημώδους ἑλληνικῆς μουσικῆς. Μόνον τὰ μαϊνάτικα ὑστεροῦν ποιητικῶς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι περὶ στιχοῦργήματα εἰς ὀκτασυλλάβους, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ μοιρολογοῦσαι λέγουν ὅ,τι καὶ ἐν τῷ συνήθει διαλόγῳ θὰ ἔλεγον. Δὲν ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς αὐτὰ τὰς ἐν εἶδει παραληρημάτων λυρικὰς ἐκ τοῦ πόνου ἐξάρσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον συνήθεις εἰς τὰ ἄλλα. Καὶ ὅμως καὶ μεταξὺ αὐτῶν οὐχὶ σπανίως ἀνευρίσκονται ποιητικοὶ ἀδάμαντες. Ἐν τοιοῦτον ἐδημοσίευσά εἰς τὸ βιβλίον μου «Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν» (σ. 62).

Τὰ πλεῖστα τῶν μοιρολογίων ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς ποιήσεως αὐτῶν εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι αὐτοσχέδια καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐφήμερα. Ἰδίως αὐτοσχέδια εἶναι τὰ *μαϊνάτικα*, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπο-

μεν, ἀποτελοῦν εἶδος διαλόγου μεταξὺ τῶν μοιρολογουσῶν, ὃ ὁποῖος σπανίως ἐξαίρεται εἰς ποιητικὸν ὕψος. Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἀρκετὸς θησαυρὸς μοιρολογίων ἐκ παραδόσεως, τὸν ὁποῖον διαφυλάττουν καὶ πλουτίζουν διαρκῶς καὶ αἱ ἐξ ἐπαγγέλματος μοιρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες, τῶν ὁποίων μερικαὶ πολλάκις, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Faugier, κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, παίζουσαι συνθέτουν μοιρολόγια διὰ φανταστικὰς αἰτίας. Κυρίως ὑπάρχει ἀρκετὸν πλῆθος τυπικῶν προομιῶν, μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως ἀρχίζουσιν τὰ μοιρολόγια αἱ γυναῖκες. Ἰδοὺ ἓν παράδειγμα ἐκ Μάνης:

Ὁ Χάρος ἐβουλήθηκε πύργο νὰ θεμελιώσῃ.

*Βάζει τοὺς γιουὺς πατώματα, τοὺς γέρονς ἀγκυνάρια,
βάζει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ πόρτες καὶ παραθύρια.*

*Πατέρα μου, χροσὲ γοῆ,
ὀρηγία μου καὶ συμβουλή,
τί ἔταρε τοῦτο, ποὺ ἔκαμες ;
κτλ.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι ἀποτελοῦν προοίμιον, δυνάμενον νὰ προταχθῇ οἴουδήποτε μοιρολογίῳ, ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἀρχίζει τὸ ἰδιαίτερον μοιρολόγι.

Πλὴν ὁμως τῶν ἐκ παραδόσεως γνωστῶν τούτων μοιρολογίων καὶ προομιῶν καὶ πολλὰ ἐκ τῶν αὐτοσχεδιῶν δὲν χάνονται, ἰδίως ὅσα ἔκαμαν κάποιαν ἰδιαίτεραν ἐντύπωσιν. Ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ταῦτα στερεοποιοῦνται καὶ εἰσέρχονται βαθμηδὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν παραδεδομένων ἔχομεν ἐκ Μάνης. Ἐκεῖ θεωρεῖται ἐντροπὴ διὰ τὰς γυναῖκας ὄχι μόνον νὰ μὴ γνωρίζουν νὰ μοιρολογοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀπαντοῦν αὐτοσχεδίως εἰς τὰ μοιρολόγια ἄλλων γυναικῶν. Διὰ τοῦτο τὰ κορίτσια προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἰκανότητα ταύτην. Παρακολουθοῦν συνήθως τὰς κηδεῖας καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπομνημονεύσουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα μοιρολόγια. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν εἰς τὰς ἐργασίας των καὶ ἰδίως εἰς τὸν χειρόμυλον, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον βαθμηδὸν τὸ αὐτοσχέδιον μοιρολόγι μεταβάλλεται εἰς αὐτοτελὲς ἄσμα καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν παράδοσιν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ διατήρησις ἐν Μάνη μοιρολογίων ἐντελῶς προσωπικῶν καὶ ἡ ἐπίδοσις τοῦ ὀνόματος μοιρολόγι ὡς ὀνόματος γενικωτέρου, δηλοῦντος τὰ τραγούδια.

Πλὴν ὁμως τῶν καθ'αυτὸ τούτων μοιρολογίων πολλάκις χρησιμο-

ποιούνται ὑπὸ τῶν γυναικῶν μὲ ἑλαφρὰς τροποποιήσεις ἢ καὶ αὐτούσια ὡς μοιρολόγια καὶ ἄλλα ἄσματα καὶ πολλάκις διηγηματικά, ἀρκεῖ μόνον τὸ περιεχόμενον αὐτῶν νὰ εἶναι θλιβερόν, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ περίστασις. Οὕτω π.χ. τὸ ἄσμα τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ πρὸς τὸν Χάρον καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εὔρηται συχνότατα ὡς μοιρολόγι.

Οὕτω τὸ μοιρολόγι, δεδομένης τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐθίμου εἰς παλαιότερους χρόνους καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀπετέλεσε σπουδαιότατον παράγοντα ἐν τῇ δημόδει νεοελληνικῇ ποιήσει. Πλεῖστα ἄσματα εἰς ὄρισμένα πρόσωπα ἀναφερόμενα καὶ φέροντα τὴν μορφήν ἱστορικοῦ ἄσματος δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανον νὰ προέρχωνται ἀπὸ μοιρολόγια· πολλὰ ἐποιήθησαν ὄρισμένως κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν μοιρολογίων, καὶ ἀντιστρόφως ἄλλα ἄλλης ἀρχῆς καὶ ἄλλης φύσεως, χρησιμοποιηθέντα ὡς μοιρολόγια, ἔλαβον τὴν μορφήν καὶ τὸν τόνον αὐτῶν, ἀπειμοιρολογοποιήθησαν. Ἔνεκα τούτου τὸ μοιρολόγι εἶναι ἄξιον πολλῆς σπουδῆς καὶ μελέτης. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἰδιαιτέρως ἄξια μεγίστης προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ αὐτοσχέδια καὶ πρὸ παντὸς τὴν ὄραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ποιοῦνται, διότι τότε εἰς αὐτὰ συλλαμβάνομεν τὸ ἄσμα ἐν τῇ γενέσει του, συλλαμβάνομεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ λαὸς ἐργάζεται εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἄσμάτων του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μεγίστην ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς.

η') Κ λ έ φ τ ι κ α .

Μεγίστην τέλος καὶ πολυαριθμοτάτην πασῶν, χαρακτηριστικωτάτην δὲ διὰ τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος τάξιν ἄσμάτων ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα κλέφτικα. Τὰ τραγούδια ταῦτα εἶναι γεννήματα τοῦ βίου, τοῦ κλέφτικου καὶ ἀρματολικοῦ, ὃ ὁποῖος ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Ὅ,τι δροσίζει κάπως τὴν ἀοπνικτικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς τουρκικῆς δουλείας, ὃ,τι φωτίζει κάπως τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι ἀκριβῶς ὃ βίος οὗτος, εἶναι ἡ δροσιά, ἡ ὁποία πνέει ἀπὸ τὰ ἀνυπότακτα ἑλληνικὰ βουνά, εἶναι ὃ σπινθήρ τῆς ἐλευθερίας, τὸν ὁποῖον οἱ πολεμοχαρεῖς οὗτοι ἄνθρωποι τῶν ἀρμάτων διετήρησαν ἄσβεστον εἰς τὰ στήθη των, ἀγωνιζόμενοι κατὰ τοῦ κατακτητοῦ σκληρὸν καὶ ἀδιάκοπον ἀγῶνα. Καὶ τὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐγκωμιάζουν τὰ κλέφτικα τραγούδια ἢ μοιρολογοῦν τὸν θάνατόν των.

Τὰ κλέφτικα ταῦτα τραγούδια εἶναι κατὰ τὸν Faugier ἔργον κατὰ

τὸ πλείστον τυφλῶν ραψωδῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν λύραν τῶν περιεφέροντο ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ ἐτραγουδοῦσαν κυρίως εἰς τὰ πανηγύρια παλαιὰ καὶ νέα τραγούδια.

Ἐφερερ δὲ δόξαν τὸ τραγοῦδι εἰς τὸν ἐγκωμιαζόμενον ἥρωα. Ἀπόδειξις ἡ εὐχή, τὴν ὁποίαν ἔδιδον αἱ γυναῖκες εἰς τὰς μητέρας ἀρρένων βρεφῶν: *Νὰ σοῦ ζήσῃ τὸ παιδί, νὰ σοῦ γίνῃ ἀρματολὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραγοῦδι.* Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἦτο προσφιλὲς εἰς τοὺς ἥρωας, καὶ οἱ ὑπερήφανοι καπετάνοι πολλάκις ἀδρότατα ἐπλήρωνον τοὺς τυφλοὺς, διὰ νὰ τοὺς βγάλουν τὸ τραγοῦδι.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πλὴν τῶν ἔξ ἐπαγγέλματος τούτων αἰοιδῶν καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἔχοντες ποιητικὴν τινα δεξιότητα, ἠδύναντο νὰ βγάλουν τραγοῦδι. Καὶ παλληκάρια δὲ καὶ καπεταναῖοι πολλάκις ἔβγαζαν τραγούδια καὶ τραγουδοῦσαν τὰ ἰδικὰ τῶν κατορθώματα, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δὰ καὶ δύσκολον¹.

Εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν σπανίως δημιουργεῖται τι ἐντελῶς νέον. Ὅπως παρετηρήσαμεν ἤδη καὶ εἰς τὴν ποίησιν τῶν μοιρολογίων, οἱ λαϊκοὶ ποιηταὶ δὲν φροντίζουν νὰ δημιουργήσουν κάτι τι ἐντελῶς ἀτομικόν, κάτι ἐντελῶς ἰδικόν τῶν. Ὅ,τι χρήσιμον ἤμποροῦν νὰ παραλάβουν ἀπ' ἄλλου, δὲν τὸ περιφρονοῦν. Διαθέτουν εἰς τὴν μνήμην τῶν πλῆθος τραγουδιῶν καὶ στίχων, διαθέτουν μελωδίας γνωστάς, ἔχουν δὲ καὶ συνείδησιν τῆς συνήθους ποιητικῆς τεχνοτροπίας καὶ πρὸς τούτοις καὶ τὸ συναίσθημα καὶ τὴν ψυχικὴν σύστασιν οὐχὶ διάφορον πρὸς τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν. Δὲν ἔχουν λοιπὸν παρὰ νὰ παραλάβουν ἐκ τῶν στίχων τούτων, ὅσους θέλουν, νὰ τοὺς συναρμολογήσουν κατὰ τὸν γνωστὸν εἰς αὐτοὺς τρόπον καὶ νὰ τοὺς προσαρμόσουν εἰς μίαν γνωστὴν μελωδίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνήθως βγαίνει τὸ καινούργιον τραγοῦδι. Ἐνίοτε ὀλόκληρα ἄσματα αὐτούσια ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καπετάνιου μεταφέρονται εἰς ἄλλον, μεταβαλλομένων μόνον τῶν ὀνομάτων. Δημιουργία ἐντελῶς νέα καὶ ἔξ ὑπαρχῆς αὐτοτελῆς εἶναι εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν σπανιωτάτη, διὰ νὰ μὴ εἶπω ἀνύπαρκτος. Τούναντίον, ζήτημα εἶναι, ἂν δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ ἐν μόνον ἄσμα, τοῦ ὁποῖου στίχοι εἰς οὐδὲν ἄλλο νὰ εὐρίσκωνται. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ δημῶδης ποίησις καὶ μάλιστα εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια, παρ' ὅλον τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ μέρους ἁσμάτων, παρουσιάζεται ὡς ἐν ἐνιαῖον καὶ

1) Πρβλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἁσμάτων, Λαογρ., τόμ. Ε', σ. 489 κέ. (= Λ. Σ., τόμ. Α', 1920, σ. 211).

ὁμοιομερὲς ὄλον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ αὐτὸ πνεῦμα διαπνέει καὶ ἡ αὐτὴ τεχνοτροπία διέπει.

Συνίσταται δ' ἡ τεχνοτροπία αὕτη εἰς τὸ ἐξῆς. Τὰ κλέφτικα τραγούδια, μολονότι εἰς ἱστορικά γεγονότα ἀναφερόμενα, δὲν ἔχουν τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ ὑπομνήσκῃ τὴν διήγησιν, νὰ τὰ πλησιάσῃ πρὸς τὰ ἔπη. Εἶναι κυρίως ἄσματα. Ἐκ τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν, λαμβάνουν μόνον τὸν πυρῆνα ἢ τὸ πολὺ πολὺ κυρίας τινὰς γραμμὰς· τὰ λοιπὰ ἐκδέτουν κατ' ἴδιον ἐντελῶς τρόπον, εἰσάγοντα συνάμα ἄφθονον τὸ λυρικὸν στοιχεῖον διὰ τῆς ἐξογκώσεως τῶν μορφῶν καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς λιτῆς μὲν καὶ ἀπερίττου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως πλήρους δυνάμεως, πάθους, τόλμης καὶ δραματικότητος ἐκφράσεώς των. Συνίσταται δ' ὁ ἄνωτέρω τρόπος εἰς τὴν διὰ τοῦ διαλόγου ἐκθεσιν τῶν γεγονότων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνει ὁ λαϊκὸς ποιητὴς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τυπικῶν προσώπων, ὡς λ. χ. παπαδιᾶς, παπαδοπούλας κτλ. ἢ διὰ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς φύσεως. Τὰ βουνά, τὰ δάση, τὰ δένδρα, ὁ αἴρ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τὰ ζῶα, ὄλος ὁ κόσμος, ἐμψυχος καὶ ἄψυχος, καὶ πρὸ πάντων τὰ πουλάκια, ἐμψυχῶνται, λαμβάνουν φωνὴν εἰς τὸ ἄσμα καὶ κάτι ἔχουν νὰ μᾶς εἴπουν, κάτι νὰ μᾶς ἀναγγεῖλουν διὰ τὸν ἥρωα ἢ τὸ συμβάν. Βεβαίως καὶ εἰς ἄλλα ἄσματα ἐπεμβαίνουν τὰ πουλάκια· ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ εἶναι σπάνιον, ἐδῶ ἀποτελεῖ σταθερὸν μέσον τῆς τέχνης. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ ἐξῆς ἄσμα τοῦ Δράμαλη.

Εἶναι γνωστὰ αἱ περιπέτεια τοῦ Τούρκου πασᾶ, ὅστις, ἀναγκασθεὶς ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφίμων νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τοῦ Ἄργους πρὸς τὴν Κόρινθον, κατεστράφη ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὸ στενὸν τῶν Δερβενακίων. Ἴδου πῶς τραγουδεῖ τὸ τραγούδι τὴν καταστροφὴν

*Τῆς Ροῦμελῆς οἱ μπέηδες καὶ τοῦ Μωριᾶ οἱ ἀγᾶδες
στὸ Ντερβενάκι κείμενοι κορμιὰ δίχως κεφάλια.
Στρῶμά 'χουνε τὴ μαύρη γῆς, προσκέφαλο μιά πέτρα
καὶ ἀπουπανωσκέπασμα τοῦ φεγγαριοῦ τὴ λάμψη.*

Κ' ἔνα πουλάκι πέρασε καὶ τὸ συχορωτᾶνε :

*«Πουλί, πῶς πάει ὁ πόλεμος, τὸ κλέφτικο ντουφέκι ;
— Τί νὰ σᾶς πῶ, μαῦθρα κορμιὰ, τί νὰ σᾶς μολογήσω !
Μπροστὰ πάει ὁ Νικηταρᾶς, πίσ' ὁ Κολοκοτρώνης
καὶ παρὰ πίσω οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ σπαθιά στὰ χεῖρα
καὶ πέφτουν λιανοτούφεκα σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης».*

Μόλα ταῦτα ἐντὸς τοῦ ἐνιαίου καὶ ὁμοιομεροῦς τούτου τῶν ἄσμάτων τῶν κλεφτῶν πρέπει νὰ γίνῃ κάποια διάκρισις, τὴν ὁποίαν ὑπεδhlώσαμεν ἀνωτέρω, καὶ ἡ ὁποία προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἄσμάτων τούτων. Ὡς εἴπομεν, τὰ κλέφτικα τραγούδια δὲν ἐγκωμιάζουν μόνον κατορθώματα, πολλάκις μοιρολογοῦν καὶ θανάτους. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐνῶ τὰ πρῶτα εἶναι ἄσματα ἐγκωμιστικά, ἀλαλαγοὶ νίκης κατὰ τοῦ τυράννου, τὰ δεύτερα πλησιάζουν πολὺ πρὸς τὸ μοιρολόγι, τοῦ ὁποίου ἔχουν τὸν μελαγχολικὸν τόνον. Ὡς τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ χαρακτηρίζει ὁ λαὸς εἰς τοὺς τυπικοὺς στίχους μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχίζουν :

*Τρία πουλιάκια κάθονταν στὴ ράχη, στὸ λιμέρι,
τὸ ἄνα τηράει τὸν Ἀλμυρῶ, τ' ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μοιρολογαίει καὶ λέγει,*

(Passow, I).

Ἄλλο τραγούδι ἀρχίζει ὡς ἐξῆς :

*Τὸ λέν' οἱ κοῦζκοι στὰ κλαδιὰ κ' οἱ πέριδικες στὰ πλάγια,
τὸ λένε κ' οἱ Πλαγιώτισσες τὸ μαῦρο μοιρολόγι.*

(Passow, LXIX).

Ἄλλο ὡς ἐξῆς :

*Ποῖος θὲ ν' ἀκούσῃ κλάματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια,
μοιρολογιέται μιὰ κυρά, τοῦ Κύλπετρ' ἢ γυναιῖα.*

(Passow, CLXIII).

Καὶ ἂν δὲ ἀκόμη θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τολμηρὰ καὶ πρόωρος καὶ ἔχουσα ἀνάγκην ἀποδείξεως ἢ ὑπόνοια, ὅτι τὰ δεύτερα ταῦτα κλέφτικα τραγούδια ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν ποίησιν τῶν μοιρολογίων, δὲν δύναται ὅμως, πιστεύω, νὰ θεωρηθῇ τολμηρὰ ἢ ἰδέα, ὅτι ἔχουν σημαντικώτατα ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν ἄλλοτε εὐρύτατα διαδεδομένην καὶ ἀκμάζουσαν ταύτην ποίησιν.

Γεωγραφικῶς ἡ ποίησις τῶν ἄσμάτων τῶν κλεφτῶν ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν εἰς τὰς χώρας, ὅπου ἤκμασε καὶ ὁ κλέφτικος καὶ ἀρματολικὸς βίος καὶ συνέβησαν τὰ σπουδαιότατα γεγονότα τῆς μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων πάλης μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι δὲ αἱ χῶραι αὗται ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεά, ἡ Ἠπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Νότιος Μακεδονία καὶ ἡ Χαλκιδική. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορικὴ αὕτη ποίησις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κατ' ἐξοχὴν

Ἑλλαδικῇ ποίησις. Αἱ νῆσοι ἅπασαι, ἡ Θράκη καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία ἔμειναν ἀμέτοχοι εἰς αὐτήν. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἡσμάτων τούτων. Σήμερον ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, Ἡπείρου καὶ Νοτίου Μακεδονίας κλέφτικα ἄσματα μόνον σποραδικῶς εὐρίσκονται εἰς ἄλλας χώρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ τὰ παλαιότερα, τὰ ἀκριτικά, εἶναι πανταχοῦ ἐξ ἴσου διαδεδομένα, ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Χρονολογικῶς ἐπίσης ἡ ποίησις αὕτη εἶναι σαφῶς περιορισμένη. Εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Μόλα ταῦτα προσεκτικωτέρως ἐξέτασις πείθει, ὅτι μ' ὄλον τὸν ἰδιαιτέρον καὶ σαφῶς περιγεγραμμένον χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ἔχει, δὲν εἶναι καὶ τελείως αὐτοτελής. Ἐν πολλοῖς ἀποτελεῖ συνέχισιν ἐπὶ ἄλλων πλέον δεδομένων καὶ ἐντὸς ἄλλου περιβάλλοντος ἄλλων χρόνων τῆς παλαιότερας δημοτικῆς ποιήσεως τῶν ἀκριτικῶν ἡσμάτων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Στίχοι πολυάριθμοι καὶ μεγαλύτερα ἀποσπάσματα, ἐπεισόδια πολλάκις ὀλόκληρα, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης ποιήσεως, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν νεωτέρων ἡσμάτων τῶν κλεφτῶν. Τὸ ἔθνος εἶχε πάντοτε τοὺς ἥρωάς του, τοὺς ὁποίους ἠθέλε νὰ ψάλλῃ. Τοὺς ἀκρίτας καὶ τοὺς ἄθλους των διαδέχθησαν οἱ κλέφται μὲ τὰ κατορθώματά των. Τί τὸ παράδοξον, ἂν καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια ἐσυνέχισαν τὰ ἀκριτικά; Ἡ μόνη διαφορὰ, ὀφειλομένη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὄρων, εἶναι ὅτι τὰ κλέφτικα παρέμειναν ἄσματα, ἐνῶ τὰ ἀκριτικά ἦσαν ἄλλοτε ἔπη, τὰ ὁποῖα καὶ ὡς ἄσματα ἀκόμη διετήρησαν τὸν διηγηματικὸν αὐτῶν χαρακτήρα.

Συνέχισαν τῶν ἡσμάτων τῶν κλεφτῶν τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελοῦν τὰ ληστρικά τῶν πρώτων χρόνων τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, ὅπως καὶ οἱ λησταὶ ἀποτελοῦν τὰς τελευταίας ἀποφράδας τοῦ κλέφτικου καὶ ἀρματολικοῦ βίου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανε μαζί μὲ τὴν τουρκοκρατίαν. Ταῦτα μόνον κατὰ τὰ ψαλλόμενα πρόσωπα διαφέρουν ἀπὸ τὰ κλέφτικα. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἀπλή συνέχεια αὐτῶν χωρὶς καμμίαν μεταβολὴν οὔτε εἰς τὴν καθόλου συγκρότησιν οὔτε εἰς τὴν τεχνοτροπίαν.

Τὰ ληστρικά ταῦτα ἄσματα, πολυάριθμα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, ὁπότε καὶ ἡ ληστεία ἤκμαζε, κατέστησαν βαθμηδὸν ἀραιότερα, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ληστεία ἐξέλιπεν. Ἐκ τῶν ληστρικῶν τῶν τελευταίων χρόνων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ Θεσσαλίας, ὅπου ἔνεκα τῆς γειτνιασεως πρὸς τὰ τουρκικὰ σύνορα ἡ ληστεία

διετηρήθη περισσότερον χρόνον, προσέτι δ' ἐκ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Νοτίου Μακεδονίας, ὅπου λόγῳ τῆς τουρκοκρατίας ἡ ληστεία ἤκμαζε περισσότερον. Σήμερον σχεδὸν ἐξέλιπον.

δ') Ἱστορικά.

Μετὰ τὰ κλέφτικα ἔχομεν παρὰ τῶ ἑλληνικῶ λαῷ καὶ διάφορα ἄλλα ἄσματα ἱστορικά, ἀναφερόμενα εἰς πολιορκίας καὶ ἀλώσεις πόλεων, ἐπιδρομὰς ληστῶν καὶ πειρατῶν, λεηλασίας καὶ καταστροφὰς καὶ φόνους καὶ σεισμοὺς καὶ ἐν γένει εἰς γεγονότα, τὰ ὅποια ἔκαμαν κάποιαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ συνεκίνησαν ἰσχυρῶς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν. Οὕτω ψάλλει ὁ λαὸς τὸ *κοῦρσος τῆς Ἀντριανόπολης*, τὸ *πάρσιμο τῆς Πόλης*, τὴν πολιορκίαν τῆς Μάλτας καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Πάργας καὶ τὰς καταστροφὰς τῆς Χίου, τὴν πρώτην ὑπὸ τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ καὶ τὴν δευτέραν ὑπὸ τοῦ σειμοῦ, τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλίας κτλ.

Εἶναι δὲ τὰ ἱστορικά ταῦτα ἄσματα ἄρκετά, ὄχι ὅμως καὶ πολυάριθμα, ὅπως εἶναι τὰ κλέφτικα. Πολλὰ ἔχομεν ἐκ τῆς μεγαλονήσου Κρήτης, ὅπου ὁ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀγὼν παρεῖχε κατάλληλον δι' αὐτὰ ἔδαφος ἀναπτύξεως, ἄλλα δὲ καὶ ἐκ Κύπρου. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῶν ἱστορικῶν τούτων ἁσμάτων δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ ὁμοία πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἑλλαδικῶν. Εἶναι τεχνοτροπία μᾶλλον διηγηματικὴ. Μάλιστα τὰ ἐκ Κρήτης καὶ Κύπρου εἶναι τελείως διηγηματικά καὶ διὰ τοῦτο περὶ αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν ἱστορικῶν ἁσμάτων δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν καὶ διάφοροι στίχοι, δίστιχα ἢ καὶ μεγαλύτερα ἁσμάτια, τὰ ὅποια *βγαίουν*. ὅπως λέγει ὁ λαός, εἰς διαφόρους πολιτικὰς περιστάσεις. Οὕτω π. γ. ὅταν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἡπείρου, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἐπίσκοπον Τρίκκης Διονύσιον τὸν φιλόσοφον, τὸν σκωπτικῶς ἐπιλεγόμενον *στυλλόσοφον*, ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1611 καὶ εἰσῆλασαν εἰς τὰ Ἰωάννινα πλὴν τοῦ *Κύριε ἔλεησον* ἔψαλλον καὶ τοὺς ἑξῆς στίχους :

*Χαράτι, χαράτι, χαράτι, χαράτι, χαράτι, χαράτι,
καὶ ἀναζονλόπονλον'.*

1) Κ. ΣΑΘΑ, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σ. 213.

ὑπονοοῦντες τὸν ἐπιβληθέντα τότε ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως φόρον. Ἐπίσης διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτε κατὰ κατὰ τὸ 1827 κατέπλευσε τὸ πρῶτον ἀτμοκίνητον πλοῖον, ἡ «Καρτερία», ὁ λαὸς διὰ τοῦ ἐξῆς διστιχοῦ ἐξεδήλωσε τὴν ἐκ τοῦ θανμασίου τούτου καταπληκτικὴν του ἐντύπωσιν :

*Ὅλα τ' ἄρμενα ἀρμενίζουσι μὲ ἀέρα, μὲ κονσιά,
τοῦ Κοκράνη τὸ βαπόρι ἀρμενίζει μὲ φωτιά.*

(Ἵλλη Α. Α.)

Πλεῖστα τῶν ἄσματιῶν τούτων, ἐμπνεόμενα ἀπὸ τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ κομματικὸν πάθος εἶναι *σατυρικά*, ψάλλονται δέ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐπάνω εἰς γνωστὰς μελωδίας. Ἀνάλογα πρὸς ταῦτα ἔψαλλον ἄλλοτε οἱ δῆμοι ἐν τῷ Βυζαντίῳ εἰς βάρος διαφόρων πολιτικῶν προσώπων καὶ πολλάκις καὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Τὰ πολιτικοσατυρικά ταῦτα διστιχα καὶ ἄσματα, τὰ ὅποια καὶ σήμερον εἰς τοὺς δρόμους ἀκούομεν, ἰδίως ὅταν ὀξύνονται τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐκλογάς, δὲν εἶναι ἀνάξια προσοχῆς καὶ συλλογῆς καὶ διὰ τὸ σατυρικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ, τὸ ὅποῖον ἐκδηλοῦται ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκδηλώσεις, συνδεόμεναι πρὸς τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἔθνους.

1) Σατυρικά.

Πλὴν τῶν πολιτικοσατυρικῶν τούτων ἄσμάτων ψάλλει ὁ Ἕλληγκὸς λαὸς καὶ πλῆθος ἄλλων *σατυρικῶν* ἄσμάτων, πολλάκις ἀσέμνων, ὅποια εἶναι ἰδίᾳ τὰ Ἀποκριτικά, τὰ ὅποια ἀνεφέραμεν ἥδη. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι γενικώτερα, σατυρίζοντα διάφορα ἐλαττώματα σωματικά ἢ συνηθέστατα ἠθικά γυναικῶν, γραιῶν, σπανῶν, παπάδων, καλογήρων, καλογραιῶν κτλ., οἷον τὴν ὀκνηρίαν, τὴν λαιμαργίαν, τὴν μωρίαν, τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν λαγνεϊαν κττ. Ἄλλα σατυρίζουν ὀνομαστί ἐντελῶς τοπικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα. Ὁ λαὸς δὲν ἀνέχεται εὐκόλως παρεκτροπὰς ἀπὸ τῆς κοινῆς καὶ παραδεδομένης ἠθικῆς. Ἀρκεῖ μικρὰ ἀπ' αὐτῆς παρέκκλισις, διὰ νὰ ἐκπηδήσῃ ἀμέσως ὡς διαμαρτυρία τὸ σατυρικὸν τραγούδι.

Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη πάντοτε νὰ μεταχειρίζεται σατυρικὰς λέξεις, διὰ νὰ εἶναι σατυρικόν. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναφέρῃ γεγονότα καὶ πρόσωπα, καὶ ἡ δημοσίευσίς αὐτῆ, ἢ καταγγελία αὐτῆ τοῦ ἐκτρόπου ἐνώπιον τῆς κοινωνίας καὶ μόνη ἔχει τὴν δύναμιν τῆς σατύρας, εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ φέρῃ ἐντροπὴν εἰς τὸν παρεκτραπέντα. Ἡ φράσις τὸν

ἐβγαλαν τραγούδι, ὅπως διὰ τοὺς κλέφτες ἐθεωρεῖτο τιμητική, οὕτως ἐξ ἀντιθέτου διὰ τοὺς παρεκτρεπομένους ἰσοδυναμεῖ καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸ μέγιστον ὄνειδος καὶ ἐντροπήν.

Εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν τῶν πόλεων, πλὴν τῶν σατυρικῶν ἄσμάτων, συνηθέσταται κατὰ τῶν παρεκτρεπομένων εἰς παλαιότερους μάλιστα χρόνους ἦσαν καὶ αἱ *σάτυραι*, τὰ σατυρικά δηλαδὴ ποιήματα. Ταῦτα ἐγράφοντο εἰς φύλλα χάρτου καὶ ἐτοιχοκολλῶντο κρυφίως τὴν νύκτα ἢ διεσπείροντο ἀνὰ τὰς ἀγυιάς. Ἦτο δὲ ἡ σάτυρα ἐν ἀπὸ τὰ συνηθέστερα μέσα ἐκδικήσεως ἀτυχούντων ἐραστῶν κατὰ τῶν ἀντιζήλων τῶν ἢ καὶ πολιτευομένων κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τῶν.

ια') Γ ν ω μ ι κ ά .

Καθ' ὃν τρόπον ὁ λαὸς ἀρέσεται νὰ κεντηριάζῃ διὰ τοῦ σατυρικοῦ ἔσματος πᾶσαν ἀπὸ τῶν κοινῶς παραδεδεγμένων ἐκτροπήν, οὕτως εὐχαριστεῖται καὶ νὰ δίδῃ συμβουλὰς καὶ νὰ διατυπώσῃ γνώμας, ὄχι μόνον εἰς τὰ ἀπειροάριθμα γνωμικὰ καὶ τὰς παροιμίας του, ἀλλὰ καὶ εἰς διάφορα γ ν ω μ ι κ ἄ ἄσμάτια, τὰ ὅποια ἀκριβῶς διὰ τὴν γενικὴν συγγένειαν τοῦ σκόμματος πρὸς τὴν συμβουλὴν — τὸ σκόμμα εἶναι πάντοτε μία ἀρνητικὴ συμβουλὴ — πολλάκις ἔχουν κάπως σατυρικὸν χαρακτῆρα, ὥστε νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς ποῦ πρέπει νὰ τὰ κατατάξῃ, εἰς τὰ σατυρικά ἢ εἰς τὰ γνωμικὰ.

Λίδουν δὲ συμβουλὰς καὶ διατυπώνουν γνώμας τὰ γνωμικὰ ταῦτα ἄσματα περὶ ποικιλωτάτων πραγμάτων, περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ὀλίγου χρόνου τῆς ζωῆς, περὶ τῶν ἡλικιῶν τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τοῦ ἀληθινοῦ φίλου, περὶ τῆς καλῆς συζύγου, περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποιον ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν ἔρωτα κτλ. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι μακρότερα ἄσματα, τὰ περισσότερα ὅμως εἶναι δίστιχα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἔχουν καταντήσῃ καὶ παροιμιώδη. Ὡς παράδειγμα ἃς εἶναι τὸ ἐξῆς:

*Χαρήτε, νοί, τίς ἔμορφες καὶ νιές τὰ παλληκάρια,
κ' ἐοῖς οἱ χαμογέροντες, χαρήτε τὰ παιδιά σας.
Σὰν ὄνειρο, ποὺ εἶδα χιὰς κορτὰ νὰ ξημερώσῃ,
ἔσ' εἶναι τοῦτος ὁ νιουνιάς, ὁ ψεύτικος ὁ κόσμος.
Ὡ Σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ποὺ ἔμασε ἄλλοι τὸν εἶχαν πρῶτα,
σ' ἐμᾶς τὸν παραδώσανε κι ἄλλοι τὸν καρτεροῦνε.
Καλότνχά εἶναι τὰ βουγά, ποτέ τους δὲ γερωᾶνε.*

τὸ καλοκαίρι πράσινα καὶ τὸ χειμῶνα χιόνι,
καὶ καρτεροῦν τὴν ἀνοιξι, τ' ὁμορφο καλοκαίρι,
10 νὰ μπουμπουκιάσουν τὰ κλαριά, ν' ἀνοίξουνε τὰ δέντρα,
νὰ βγοῦν οἱ στάνες στὰ βοννά, νὰ βγοῦν κ' οἱ Βλαχοποῦλες·
νὰ βγοῦν καὶ τὰ Βλαχόπουλα, λαλῶντας τὶς φλογέρες.

(Ν. Πολίτου, Ἐκλογαί, σ. 232 ἀρ. 224).

καὶ τὸ ἐξῆς δίστιχον·

Τὰ λόγια σου, πρὶν νὰ τὰ πῆς, μέτρα τα ἕνα ἕνα,
καὶ τῆς καρδιᾶς σου τὰ κλειδιὰ μὴ δίνης στὸν καθένα.

(Ν. Πολίτου, Ἐκλογαί, σ. 236, ζ').

ιβ') Περιστατικά.

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας ἄσμάτων βγάζει ὁ λαὸς καὶ τραγουδεῖ ποικίλα ἄλλα τραγούδια διὰ ποικίλας καὶ διαφόρους περιστάσεις καὶ διάφορα τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος γεγονότα. Τὰ αὐτοσχέδια περιστατικά ταῦτα ἄσματα, ὑπὸ τῶν τυχόντων ποιούμενα καὶ οὐδεμίαν τεχνοτροπίαν ἀκολουθοῦντα καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάξια λόγου ποιητικῶς, εἶναι ἄξια προσοχῆς καὶ συλλογῆς, ὡς δείγματα ἐντελῶς πρωτογόνου καὶ ἀδιαπλάστου λαϊκῆς ἐμπνεύσεως, ἐξ ἧς βαθμηδὸν καὶ μόνον κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν καὶ μακρᾶς παραδόσεως ἀνεπτύχθη ὠρισμένη λαϊκὴ ποιητικὴ τέχνη, ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ὡς ἀπομακρυνθῆ ὁ λαὸς ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀγροικίαν.

ιγ') Θρησκευτικά.

Τελευταῖον εὐρίσκονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα ἄσματα καὶ ποιήματα θρησκευτικά. Δὲν εἶναι ὁμοῦ ταῦτα πολυάριθμα, οὔτε καὶ ὅλα ἀνήκουν εἰς τὰ κυρίως ἄσματα. Οὕτω π. χ. ὁ θρῆνος τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτίθενται τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἄσμα τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τινὰ ἄλλα συναξαριακῆς φύσεως ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὰ διηγηματικά ἄσματα. Οὔτε δὲ εἶναι καὶ γνήσια τῆς λαϊκῆς ψυχῆς δημιουργήματα. Ἐν πολλοῖς εἶναι κακότεχνα στιχορρογήματα καλογηρικῆς ἐμπνεύσεως ἡμιμαθῶν ποιητῶν, τὰ ὁποῖα καὶ δημώδη γενόμενα, διατηροῦν τὰ ἔχνη τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τῆς κακοτεχνίας. Τὰ ἔορταστικά ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἀγροτικά, περὶ τῶν ὁποίων ὠμλήσαμεν ἥδη.

Ὡς θρησκευτικά ἐπίσης δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν τὰ ψυχω-

φελῆ ἀλφαβητάρια καὶ ἀριθμητικά, περὶ τῶν ὁποίων ὡσαύτως εἴπομεν εἰς τὰ παιδικά.

Ἐπειτα ἔχομεν λαϊκὰς τινὰς προσευχάς, λεγομένας πρὸ τοῦ ὕπνου ἢ εἰς ἄλλας διαφόρους περιστάσεις, καθὼς π. χ. ὅταν ἴδουν ὄνειρον, ὅταν θέλουν νὰ ἐπιτύχουν κάτι τι κτλ. Καὶ τῶν προσευχῶν τούτων αἱ πολλαὶ φέρουν κατάδηλα τὰ σημεῖα καλογηρικῆς ἐμπνεύσεως, ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἀκραιφνῶς λαϊκαί, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ αἱ παιδικαί, διακρίνονται διὰ τὸν ἐπωδικὸν χαρακτῆρα των. Οὕτω π. χ. ἐν Σύμῃ αἱ γυναῖκες, καθ' ἣν ὥραν μέλλουν νὰ κοιμηθοῦν εἰς τὸ βουνὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θερισμοῦ ἢ ἄλλων ἀγροτικῶν ἐργασιῶν λέγουν τὴν ἐξῆς, πρὸς ἐπωδὴν ὁμοιάζουσαν, προσευχήν :

*Ἄι Γιάννη Προόδρομε,
Προόδρομε καὶ πρόσομε,
δέσε καὶ κομπόδεσε
τὸν ὄφιογ καὶ τὴν ὄφρῖσσα
καὶ τὴμ μερμερίτισσα,
τὸ μικρὸν τὸ σκορπιονλλάκι
ἀπὸ κάτ' ἀπὸ τὸ πετραδάκι.*

(Ὁ ἐν Κων/πόλει Φιλ. Σύλλογος, τόμ. ΙΘ', σ. 231, 3).

Ὅταν ἴδουν ὄνειρον, διὰ νὰ ἀποβῆ τοῦτο εἰς καλόν, λέγουν τὰ ἐξῆς :

Ὅνειρον εἶδα,

τ' ἀγγέλον μου τὸ 'πα,

κι ὁ ἄγγελος τῆς Παναγιάς, κ' ἡ Παναγιά τοῦ Γενιοῦ της,

κι ὁ Γενιὸς της μοῦ τὸ ξήρσε καλόγ κ' εὐλοημένο.

(Αὐτόθι, σ. 231, 4).

Περὶ τῶν παιδικῶν προσευχῶν εἴπομεν ἤδη. Τελευταῖον ἀπαντοῦν καὶ τινὰ κατηχητικὰ ποιήματα, τῶν ὁποίων ὁμως πρόδηλος εἶναι ἡ κακότεχνος, ἢ μὴ καθαρῶς λαϊκὴ, ἀλλ' ἐξ ἡμιμαθοῦς καλογηρικῆς ἀντιλήψεως προέλευσις. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ ἐξῆς :

Ὅ,τι πρῶμα μισεῖς ἐσὺ εἰς ἄλλον μὴν τὸ κάμης.

— Δὲν τὸ καλοκατάλαβα γιὰ ξαναπέ το πάλι.

— Ὅ γνιὸς σου νὰ μὴ σὲ τιμᾷ τὸ θέλεις ἐσὺ τώρα ;

— Ὅ γνιὸς μου νὰ μὴ μὲ τιμᾷ ! Τσαὶ τὸ χωρεῖ ἡ χώρα ;

— Τὸ λοιπὸ τσ' ἐσὺ γὰ τιμᾷς τοὺς γονιούς σου

μητέρα τσαὶ πατέρα σου ὡς δεύτερος θεούς σου, κτλ.

(Κ. Κανελλάκη, Χιαζὰ ἀνάλεκτα, Ἀθῆναι 1890, σ. 51 ἀρ. 42).

Δ'. ΔΙΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

α') Ἀκρίτικα.

Μὲ τὰ *θρησκευτικά* τελειώνει ἡ σειρά τῶν κατηγοριῶν τῶν κυρίως ἁσμάτων τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ. Πλὴν ὅμως τούτων εἶπομεν ἤδη ὅτι ὑπάρχουν παρὰ τῷ λαῷ καὶ πλῆθος ἀρκετὸν διηγηματικῶν ἁσμάτων. Τί εἶναι διηγηματικὸν ἄσμα καὶ ποῖος ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶπομεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω, τὰ γενικῶς δ' ἐκεῖ λεχθέντα ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὰ νεοελληνικά.

Δύνανται δὲ τὰ νεοελληνικά διηγηματικά ἄσματα νὰ διακριθοῦν, ἀναλόγως τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν, εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ πασίγνωστα σήμερον καὶ περίφημα ἀκρίτικα.

Ταῦτα ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀποτελοῦντα ἰδιαιτέρον κύκλον, τὸν ὀνομασθέντα *ἀκρίτικόν*, ἀφ' ὅτου κατὰ τὸ 1875 ἀνευρέθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα καὶ Em. Legrand μακρὸν βυζαντινὸν ἔπος περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, τοῦ περιφημοτάτου τῶν ἀκριτῶν, τὸν ὁποῖον ψάλλουν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν περιῶν ὁ λόγος δημοτικῶν ἁσμάτων. Ἦσαν δὲ οἱ ἀκρίται οὗτοι, οἱ ὀροφύλακες τοῦ Βυζαντίου, «οἱ τὰς ἄκρας προνοοῦμενοι», ὅπως λέγουν οἱ Βυζαντινοί, οἱ ἥρωϊκοὶ πρόμαχοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὰς ἐσατίας τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι συνεχίουν τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους, ὡς οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Εἰς τοὺς ἄθλους τούτους, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ μεγάλου γνώστου τῆς δημοτικῆς ποιήσεως Ν. Γ. Πολίτου «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείστους παρέλαβεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος¹ καὶ ἀπῆρτισε τὸν ἰδεώδη τύπον ἡρώος νεαροῦ ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐνδόξου ὡς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐν κεφαλαίῳ δ' εἶπεν εἰς τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτῷ συμβολίζεται ἡ μακραίων καὶ ἄληκτος πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον».

1) Πιθανότατα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀκριτικῶν ἁσμάτων δὲν λείπουν καὶ ἐπιδράσεις ἀνατολικαί, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δὲν ἔγιναν ἀκόμη αἱ ἀπαραίτητοι ἐρευναι.

Τὰ ἄσματα, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ, εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ σφριζομένου ἔπους, τὸ ὅποιον «οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ διασκευὴ τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων, ἔχουσα τὴν ἐπίφασιν ἀληθοῦς καὶ ἀπρηκριβωμένης ἱστορικῆς διηγήσεως· διὸ παρέλαβον οἱ διασκευασταὶ μόνον ὅ,τι ἐνομίσθη ἔχον ἱστορικὴν ὑπόστασιν, ἐξωβέλισαν δὲ πᾶν ὅ,τι ἐθεωρήθη φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον, καὶ προσέθεσαν, ποικίλλοντας τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν, ρητορικά κοσμήματα καὶ ἠθικὰ διδάγματα καὶ ψυχωφελεῖς παραινήσεις»¹.

Ἐν τούτοις, ὅπως παρουσιάζονται σήμερον τὰ ἄσματα ταῦτα, παρέχουν τὴν ὄψιν λειψάνων, συντριμμάτων πραγματικοῦ ἐπικοῦ κύκλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχικὴν μορφήν σήμερον τοῦλάχιστον δὲν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἄγουσιν ἡμᾶς καὶ οἱ ἀνωτέρω τεθέντες γενικοὶ μεθοδικοὶ λόγοι, καθ' οὓς ὁ λαὸς δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς δημιουργίας βραχέων ἐπεισοδιακῶν ἄσμάτων, οἷα π. χ. τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἀπειρόκαλα πολλάκις ἄσματα, τὰ τοπικὰ περιστατικὰ ἀφηγούμενα. Ἡ ποίησις μακροτέρων διηγηματικῶν ἄσμάτων προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν χωριστῆς τάξεως λαϊκῶν ποιητῶν καὶ καταλλήλων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τῆς τάξεως ταύτης κοινωνικῶν ὄρων. Τούτου τεθέντος, οὐδαμῶς εἶναι παράδοξος ἡ ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι τὰ σημερινὰ ἀκριτικά ἄσματα εἶναι λείψανα ἀρτίου ἐπικοῦ κύκλου, διαφόρου πάντως καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ σφριζομένου λογιωτατίζοντος βυζαντινοῦ ἔπους, διαμορφωθέντος κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τῶν ἀκριτῶν καὶ τῶν ἀγερώχων παραμεθορίων βυζαντινῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Δουκῶν καὶ Ἀνδρονικῶν καὶ Πορφυρίων καὶ Κωνσταντίνων, εἰς τὰς ἀλλὰς τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εἴρισκον εὐμενῆ ὑποδοχὴν καὶ ἀκρόασιν οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, οἱ ψάλλοντες τῶν ἰδίων τοὺς ἄθλους, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀράβων ἐμῶν καὶ βραδύτερον τῶν Φράγκων ἀρχόντων. «Τὸ ἡρωϊκὸν περιβάλλον τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων ἦτο, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Rambaud, εἰσῆς κατάλληλον διὰ τὴν γέννησιν τῆς μεγάλης πολεμικῆς ποιήσεως, ὅπως ἦτο ἡ Γαλλία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Καπετιδῶν». Μαρτυρίαν παλαιὰν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ποιητῶν ἔχομεν ἐκ τῶν σχολίων τοῦ περιφήμου ἐπισκόπου Καισαρείας Ἀρέθα (850—932), ὅστις σχολιάζων τοῦ Φιλοστράτου τὰ εἰς Ἀπολλώνιον Ἰτανέα (93, 11 κέ.) καὶ θέλων παραστατικώτερον ἐκ τῶν συγχρόνων νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν λέξιν ἀγύρτης

1) Λαογρ., τόμ. Α', σ. 169 κέ.

λέγει: *Τοὺς ἀγείροντας λέγει ἤτοι ἀγύρτας, ὧν νῦν δείγμα οἱ κατά-
ρτατοι Παφλαγόνες ᾠδὰς τινὰς συμπλάσαντες πάθη περιεχοῦσας ἐν-
δόξων ἀνδρῶν καὶ πρὸς ὀβολὸν ἄδοντες καθ' ἐκάστην οἰκίαν*¹.

Τὰ ἀκριτικά ἄσματα, ὡς ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν, ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τοὺς βυζαντι-
νοὺς χρόνους, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος. Εἶναι
δὲ τὰ περισσότερον διαδεδομένα ἐξ ὅλων τῶν ἄσμάτων. Εὐρίσκονται
ἀπανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας
μέχρι τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου εἰς παραλλαγάς, ἀφισταμένας ἀλλήλων
πολλάκις μέχρι τοῦ ἀδιαγνώστου, ὧν ἀρτιώτεροι καὶ ἐκτενέστεροι
εἶναι αἱ ἐκ Πόντου καὶ Καππαδοκίας καὶ ἰδίως αἱ ἐκ Κύπρου προε-
ρχόμεναι, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ τὰ πλεῖστα ἐπικὰ στοιχεῖα ἔχουσαι.

Εἶναι δὲ τὰ ἀκριτικά ταῦτα ἄσματα ἐκ τῶν καλλίστων τῆς δημώ-
δους ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περι-
γραφαῖς καὶ τὴν τόλμην ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τῇ δημιουργίᾳ γραφικω-
τάτων κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν ὁποῖαν ἐπαυξάνει τὸ σύντομον καὶ
ἀλματικὸν τῆς διηγήσεως, ἐξ ἧς καὶ τὸ ὅλον ἄσμα λαμβάνει μορφήν
δραματικὴν. Ἡ δὲ ἥρωϊκὴ πνοή, ἢ ὁποῖα ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ διαπνέη
παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων καὶ τὰς ἀναποφεύκτους ἀλλοιώσεις καὶ
μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, μεταφέρουσα ἡμᾶς εἰς τοὺς χρόνους
τοὺς ἥρωϊκοὺς καὶ περιπετειώδεις τῆς πείσμονος καὶ μακραίωνος πά-
λης τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον εἰς τὰ σκοτεινὰ
βάθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὰς δασείας ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐπὶ τῶν
κλεισουργῶν τοῦ Ταύρου, καὶ ἀναπλάττουσα ἐν τῇ φαντασίᾳ τὰς πελω-
ρίας μορφὰς τῶν ἥρωϊκῶν καὶ ἀκαταδαμάστων ἀντρωιωμένων², τῶν
προμάχων ἐκεῖ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ θέλημα
αὐτῶν³.

Κατ' ἐξοχὴν ἥρωος τῶν ἄσμάτων τούτων εἶναι ὁ Διγενής, τοῦ
ὁποίου τὸ ὄνομα πολυτρόπως ἔχει παραμορφωθῆ εἰς τὰ ἄσματα, υἱὸς
Ἄραβος ἐμίρου ἐκχριστιανισθέντος καὶ τῆς θυγατρὸς Βυζαντινοῦ ἀρ-
χοντος. Τὰ ἄσματα δὲν μᾶς διηγοῦνται ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν του,
τὴν ὁποῖαν μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἔπους. Μᾶς διηγοῦνται ὁμοῦς τοὺς ἔρω-

1) Βλ. Σ. ΚΟΥΓΕΑ, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰ-
δήσεις, Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 239. Περί ἄλλων τινῶν σχετικῶν πληροφοριῶν βλ.
ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΟΥ, Ὁ Διγενής Ἀκρίτας, [1926] σ. 62.

2) Περί τούτων βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΟΥ, ἐνθ' ἄν., σ. 34 κέ.

3) Πρβλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, σ. 43.

τάς του, τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου του, τοὺς τρομεροὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ἄθλους του κατὰ τῶν ἀπελατῶν καὶ τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ δὴν δύναμις του εἶναι ὑπεράνθρωπος, αἱ δὲ διαστάσεις του Τιτᾶνος. Ὁ κτύπος τοῦ ροπαλοῦ του, ὅταν παλαίῃ πρὸς τὸν Σαρακηνόν, ἀκούεται ὡς βροντή, ὁ γρόνθος του πλήττων διαρρηγνύει βράχον, μετ' ἐν δὲ ράπισμα ἀναγκάζει δράκοντα νὰ μεταβληθῇ εἰς φύλακα τῆς συζύγου του. Καὶ αὐτὸν τὸν Χάρον νικᾷ. Ἄλλ' ἡ θεία δύναμις καὶ ἡ μοῖρα ἦσαν ἀνώτερα πάσης ἀνθρωπίνης ἀντιστάσεως. Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ. Περὶ τὴν κλίνην του συναθροίζονται ὅλοι οἱ ἀντρειωμένοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφηγεῖται τοὺς ἄθλους του. Ἀποθνήσκων παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν Ἄδην καὶ τὴν σύζυγόν του. Τὰ ἔσματα, ἰδίως τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν θάνατόν του, εἶναι πολυαριθμώτατα, συνεκέντρωσε δ' αὐτὰ ὁ Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Α', σ. 169 κέ. Ἄλλοι ἀκριταί, τῶν ὁποίων συνηθέστατα ἐμφανίζονται τὰ ὄνόματα καὶ ψάλλονται τὰ κατορθώματα εἰς τὰ ἔσματα, εἶναι ὁ υἱὸς τῆς χήρας ὁ Πορφύρης, ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Θεοφύλακτος καὶ ἄλλοι.

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι τὰ ἀκριτικά ἔσματα καὶ αἱ ἀκριτικαὶ παραδόσεις δὲν ἔμειναν κτῆμα μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐνωρὶς διεδόθησαν καὶ εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς, τοὺς Ρώσους, τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους, τῶν ὁποίων ὁ μυθικὸς ἥρωας Μᾶρκος Κράλιεβιτς ἔχει πολλὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνος Διγενῆ.

β') Πλαστὰ ἢ Παραλογές.

Μετὰ τὰ ἀκριτικά ἔχομεν καὶ ἄλλα διηγηματικά ἔσματα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις στηρίζονται ἐπὶ λαϊκῶν παραδόσεων ἢ φαίνονται τελείως πλασταί, ὅθεν καὶ ὁ Αἰγ. Passow ὠνόμασεν αὐτὰ πλαστὰ. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὸ ἔσμα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτης, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ξενιτεμένου καὶ τῆς πιστῆς συζύγου, τὸ περίφημον ἔσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, τοῦ καραβιοῦ, ποῦ τὸ πνίγει ὁ βοριάς, καὶ πολλὰ ἄλλα. Ποῖα ἢ προέλευσις τῶν ἔσμάτων τούτων καὶ πότε ἐποιήθησαν πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δὲν εἶναι γνωστόν. Ὅτι ὅμως καὶ ταῦτα ὅπως καὶ τὰ ἀκριτικά, πρὸς τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μεγάλην τεχνοτροπικὴν ὁμοιότητα, προὑποθέτουν ποιητικὴν ὀριμότητα καὶ τέχνην καὶ ἐπομένως ξεχωριστὴν τάξιν λαϊκῶν ποιητῶν δὲν δύναται, νομίζω, νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβολῇ. Ἐπίσης οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς παλαιότητος τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εὐρυτάτη αὐτῶν διάδοσις οὐ μόνον καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον,

ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πλησιοχώρους ξένους λαούς, σλαβικοὺς καὶ ἄλλους, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς.

Πλὴν ὁμως τῆς διαδόσεως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ μάλιστα εἰς τὸ ἀρχαῖον θέατρον¹. Τοιαῦτα στοιχεῖα εἶναι πρῶτον αἱ ὑποθέσεις τῶν ἁσμάτων τούτων, αἱ ὁποῖαι, ὡς παρετήρησεν ἡδη ὁ Ν. Πολίτης, ὑπενθυμίζουν ἀρχαίους μύθους, καὶ μάλιστα ὁμηρικοὺς ἢ τραγικοὺς, ὅπως λ. χ. εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ ξενιτεμένου², ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Ὀδυσσεύος, ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κολυμπητῆ³, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὸν μῦθον τῆς ἔριδος Θησέως καὶ Μίνωος, ἡ ὑπόθεσις τῆς μάννας τῆς φόνισσας⁴, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὰ Θυέστεια δεῖπνα, ἡ ὑπόθεσις τῆς συνουσίας πρὸς νεκράν, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὸν μῦθον τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς Πενθεσιλείας, καὶ ἄλλαι διάφοροι, ὑπενθυμίζουσαι τοὺς μύθους τῆς Ἀλκήσιδος, τῆς Μηδείας, τῆς Φαίδρας, τῆς Ἰπποῦς κτλ.⁵.

Δεύτερον εἶναι τὸ ὄνομα παραλογή, τὸ ὁποῖον προέρχεται καθ' ἀπλολογίαν ἐκ τῆς ἀρχαίας θεατρικῆς λέξεως παρακαταλογία, διὰ τῆς ὁποίας ὠνομάζετο εἶδος μελοδραματικῆς ἀπαγγελίας τραγικῶν καὶ παθητικῶν τῆς τραγωδίας μερῶν⁶. Ἐν τῇ λέξει τραγούδι εἰς τὸ ἀρχαῖον θέατρον ὀδηγεῖ. Τέλος καὶ τὸ σύνηθες μέτρον τῆς δημώδους ποιήσεως, ὁ δεκαπεντασύλλαβος, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν λαμβικὸν καταληκτικὸν τετράμετρον, χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς

1) Περί τούτων βλ. τὸν πρυτανικὸν μου λόγον «Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους νεοελληνικῆς ποιήσεως», [ἐκδ. β'] Θεσσαλονίκη 1954.

2) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ἐκλογαί, ἀρ. 84.

3) Αὐτ., ἀρ. 90.

4) Αὐτ., ἀρ. 91.

5) Βλ. Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαί, σ. 37 κέ.

6) Ἐνθ' ἀν., σ. 6. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὁ Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τόμ. Α', 1889, σ. 28*) γράφων διὰ τὰς ἐν Ἀθῆναις παραλογὰς παρατηρεῖ ὅτι αὗται οὐδέποτε ἤδοντο, ἀπηγγέλλοντο μόνον. Τὴν ἀπαγγελίαν ταύτην, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις συνώδευε λύρα, ἀνακρουομένη ἐν ἀναβολῇ· κατὰ τοὺς αἰῶνας ὁμως τῆς τουρκοκρατίας (διὰ τοὺς δύο μάλιστα τελευταίους εἴμεθα βέβαιοι), ὅτε ὁ βίος περιορισθῆ ἐν μόνῃ σχεδὸν τῇ οἰκίᾳ, αἱ παραλογαὶ ἀπηγγέλλοντο ἄνευ τῆς συνοδείας ὄργανου τινός, ὑπὸ γραιῶν, καὶ ἐν οἰκογενειακοῖς κύκλοις. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν αὐτῶν παρατηρεῖτο ἀληθῶς ἰδιάζων τις τῆς φωνῆς τόνος, κλαυθμηρὸς πῶς καὶ λυρῶδης. Συνέβαιεν ἄρα γε τοῦτο, διότι τὰ ὅσα εἶχον ἐξοικειωθῆ πρὸς τὸν ἦχον τῆς λύρας καὶ ἡ φωνὴ ἠθέλησεν ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἑλλειψιν ταύτην;

κατ' ἔξοχὴν ὄρχηστικόν, ὀδηγεῖ ἐπίσης εἰς τὸ ἀρχαῖον θέατρον τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος.

Τὸ θέατρον τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν ἦτο τὸ θέατρον τοῦ Ε' αἰῶνος. Οἱ ἐπαγγελματίαι τραγωδοὶ παρίστανον ὀρισμένα μόνον τμήματα ἐκ τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν καὶ κυρίως ἄσματικά, ὅπως καὶ οἱ κιθαρωδοί, ὀλοκλήρους δὲ τραγωδίας οἱ ὄρχησται ἢ *παντόμιμοι*, ὅχι βέβαια τὰς ἀρχαίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν καμωμένα διὰ τὰ συνοδεύουν μιμικὰς ὄρχησεις, ἀλλὰ τὰς λεγομένας ὄρχηστικάς. Οἱ ὄρχησται δηλ., ἐπειδὴ εἶχον ἀνάγκην κειμένον, τὸ ὁποῖον νὰ προσαρμύζεται εἰς τὴν μιμικὴν αὐτῶν διὰ τοῦ χοροῦ καὶ τῶν χειρονομιῶν παράστασιν τοῦ μύθου, προσέτρεχον εἰς ποιητάς, συνήθως κατωτέρους, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μύθου καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ὄρχηστῶν συντάσσον ἴδιον ποίημα, ὅπως οἱ λεγόμενοι *λιμπρεττίσται* συντάσσον ἴδια ποιήματα, τὰ *λιμπρέττα*, διὰ τὰ μελοδράματα. Τὸ ποίημα ἐμελοποιεῖτο καὶ ἠδόμενον ὑπὸ εἰδικῆς χορωδίας ἐξ ὄρχηστρας συνώδευε τὴν ὄρχησιν.

Τὰ ἄσματα ταῦτα, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ῥήτορος Λιβανίου ἦσαν λίαν προσφιλῆ εἰς τὸν λαόν, ὅστις καὶ ἐξεμάνθανεν αὐτὰ καὶ ἤδε κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Λιβανίου καὶ κατ' οἶκον καὶ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς¹, ὅπως ἀκριβῶς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει μὲ τὰ ἄσματα μελοδραμάτων καὶ ὀπερετῶν, ἐπηρέαζον δὲ κατὰ τὸν Χρυσόστομον καὶ ἄλλους πατέρας καὶ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν.

Ἐπιτὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἦσαν κατωτέρας ποιότητος μαρτυρεῖ καὶ ὁ Λιβάνιος², ἀλλὰ καὶ ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος καὶ κατηγορεῖ τὴν ὄρχησιν ὡς αἰτίαν τῆς διαφθορᾶς ἐν γένει τοῦ θεάτρου. Καὶ γὰρ αὐτὴ (ἢ ὄρχησις), λέγει, *πάνδημόν τινα ποιητικὴν προσεταιρισμένη, τῆς δ' οὐρανίας ἐκπεσοῦσ' ἐκείνης, τῶν μὲν ἐμπλήκτων καὶ ἀνοήτων κρατεῖ θεάτρων, ὥσπερ τύραννος ὑπήκοον ἑαυτῇ πεποιημένη μουσικὴν ὀλίγου δεῖν ἄπασαν, τὴν δὲ παρὰ τοῖς ροῦν ἔχουσι καὶ θεοῖς ἀνδράσιν ὡς ἀληθῶς τιμὴν ἀπολώλεκε*³.

1) Ὑπὲρ τῶν ὄρχηστῶν 93. (ἔκδ. Foerster IV, σ. 480). *Τῶν γὰρ δὴ παίδων τινὲς διακονοῦντες δεσποταίαι εἰς ἀγορὰν τρέχοντες κἀκεῖθεν οἴκαδε τῶν ἱεραμάτων ἅτα ἄν διασώσονται διὰ τῶν σιτωπῶν οπειδοντες ἠδουοιν, ὥστε καὶ τοῖς μὴ βουλομένοις ἀκοῦειν ἀνάγκην ἀκοῦειν εἶναι καὶ τῇ συνεχείᾳ παρὰ τοῖς οὐκ ἐθέλουσιν ἀκοῦειν τὴν μνήμην ἐνίοτε πῆγνυσθαι.*

2) Οὗτος ὁμοῦ παρατηρεῖ (IV, σ. 476 κέ.). *Οὐ γὰρ ἡ ὄρχησις ὑπὸ τῶν ἱεραμάτων κληροῦται, τῆς ὄρχησεως δὲ εἵνεκα τὰ ἄσματα εὗρηται.*

3) Ἐνθ' ἀν., σ. 24, σημ. 59.

Πλήν τούτων καὶ οἱ ὁμηρικοὶ μῦθοι διὰ τῶν θεάτρων ἐδιδάσκοντο εἰς τὸν λαόν. Διότι κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς τούτους τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ θεάτρου καὶ οἱ ἀρχαῖοι ραψοδοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἠθοποιούς, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὸ ὄνομα *ὁμηρισταὶ* εἰσῆλθον εἰς τὸ θέατρον, ὅπου ἀπήγγελλον ἢ μᾶλλον παρίστανον τὰ ὁμηρικά ἔπη. Κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ θεάτρου καὶ δὴ ἐκ τῶν ὀρχηστικῶν τραγωδιῶν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἐκ τῶν ὁμηριστῶν ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν τὰ διηγηματικὰ ταῦτα ἄσματα, τὰ ὅποια καὶ διὰ τοῦτο φέρουν παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς τὸ ὄνομα *ballade*.

Ἄξιοσημείωτα εἶναι ὅσα ὁ Λιβάνιος λέγει περὶ τῆς διὰ τῶν ὀρχηστῶν διασώσεως τῶν ἀρχαίων τραγικῶν μύθων¹. *Ἔως μὲν οὖν ἦνθει τὸ τῶν τραγωδιοποιῶν ἔθνος, κοινοὶ διδάσκαλοι τοῖς δήμοις εἰς τὰ θεάτρα παρήεσαν· ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν ἀπέσβησαν, τῆς δὲ ἐν μουσεῖοις παιδεύσεως ὅσον εὐδαιμονέστερον ἐκοινωνήσε, τὸ πολὺν δὲ ἐστέργητο, θεῶν τις ἐλεήσας τὴν τῶν πολλῶν ἀπαιδευσίαν ἀντεισήγαγε τὴν ὀρχησιν διδαχὴν τινα τοῖς πλήθει παλαιῶν πράξεων, καὶ νῦν ὁ χρυσοχόος πρὸς τὸν ἐκ τῶν διδασκαλείων οὐ κακῶς διαλέξεται περὶ τῆς οἰκίας Πριάμου καὶ Λαΐου.*

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη τῶν ἁσμάτων τούτων τοσοῦτο μᾶλλον σπουδαία, καθ' ὅσον ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς τὰ ὅμοια ποιητικὰ προϊόντα καὶ ἄλλων λαῶν παρέχει ἀσφαλὲς μέτρον τοῦ κάλλους καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐκδηλουμένης εὐγενείας τῶν συναισθημάτων τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ψυχὴν τῶν γειτονικῶν λαῶν. Εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Faugier «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκδηλοῦται μετὰ περισσῆς ποικιλίας, ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως». Πολλῶν ἐξ αὐτῶν αἱ ὑποθέσεις ἔχουν ὡς πυρῆνα τὰ κάλλιστα καὶ εὐγενέστετα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς συναισθήματα, τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, τὴν συζυγικὴν πίστιν, τὴν δύναμιν τοῦ πρώτου ἔρωτος κτλ. Ἄλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις εἶναι τραγικαὶ καὶ πολλάκις καὶ ἄγροια, ὅπως π. χ. εἶναι ἡ ἐγκατόρυξις τῆς συζύγου τοῦ πρωτομάστορα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτης, μετριάζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ φρικτοῦ καὶ ἀγρίου διὰ τῆς ἐγκαταμειξέως ἐπεισοδίων εἰδυλλιακῆν ἀποπνεόντων χάριν καὶ συναισθημάτων εὐγενῶν καὶ φιλανθρώπων.

Ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν τεχνοτροπίαν διακρίνει αὐτὰ ἡ αὐτὴ πρὸς τὰ ἀκριτικὰ δύνამις τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαφαῖς, ἡ αὐτὴ

1) Ὑπερ ὀρχηστῶν 112. (ἔκδ. Foerster IV, σ. 493).

τόλμη ἐν τῇ ἐκφράσει, ἢ αὐτὴ γραφικότης τῆς γλώσσης, ἢ αὐτὴ συντομία καὶ δραματικότης ἐν τῇ διηγήσει. Ἐὰν δὲ δὲν διαπνέῃ αὐτὰ ἢ αὐτὴ ἡρωϊκὴ πνοή, ἢ ὁποῖα ζωογονεῖ τὰ ἀκροτικά, ἀναπληροῖ ταύτην ἢ ἀγνή πνοὴ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἢ ὁποῖα προσδίδει εἰς αὐτὰ θέλητρον ἀνυπέροβλητον.

Υ') Ρίμες.

Πλὴν ὅμως τῶν δύο μεγάλων τούτων κατηγοριῶν διηγηματικῶν ἄσμάτων φέρονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα ἄλλα διηγηματικὰ στιχορροήματα μᾶλλον ἢ ἄσματα, ἐντελῶς ὅμως διαφόρου καὶ χαρακτηρῶς καὶ τεχνοτροπίας. Ἐπειδὴ δ' εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα κυριαρχεῖ ἡ *ρίμα*, ἢ ὁμοιοκαταληξία, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς εἶναι ἰκανὸς καὶ τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν λογικὴν ἔκφρασιν νὰ στρεβλώσῃ, διὰ τοῦτο καὶ πολλαχοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστά, *ρίμες*.

Ὅ,τι χαρακτηρίζει αὐτὰ δὲν εἶναι οὔτε ἡ φαντασία οὔτε αἱ εἰκόνες ἐν ταῖς περιγραφαῖς οὔτε τὰ γραφικὰ ἐπίθετα οὔτε κἂν ἢ τόσον συνήθης εἰς τὴν νεοελληνικὴν δημώδη ποίησιν δραματικότης ἐν τῇ διηγήσει, παρὰ μόνον ἡ χρονογραφικὴ καὶ συνήθως ἄτεχνος τῶν γεγονότων ἀφήγησις, ἢ ἄμετρος πολλάκις πολυλογία, ἢ πεζότης, ἢ ἔλλειψις πάσης ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια, ὅπως τὰ πάντα ὑποταχθῶν εἰς τὴν στιχορροικὴν *ρίμαν*. Συνηθέστατα ἀρχίζουν μὲ μίαν χρονολογίαν :

*Στὰ χίλια ὀχτιακόσια εἰκοσιοχτό, μίαν Τρίτη,
ἀφουγκρασθῆτε νὰ σᾶς πῶ διὰ τὴ μαύρη Κρήτη.
Σύναξι κανόν οἱ βασιλεῖς καὶ πάνε στὸ Παρίσι,
νὰ κάμουντε συνέλεψη τί νὰ γενῆ ἢ Κρήτη.*

(*N. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀρ. 18.*)

Ἄλλοτε εὔχεται ὁ ποιητὴς, ὡς οἱ ὁμηρικοὶ ἄοιδοί, εἰς τὸν θεὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ γεγονότος ἔκθεσιν, καὶ ἄλλοτε περιορίζεται νὰ προσκαλέσῃ μόνον τοὺς ἀκροτάς εἰς τὴν ἀκρόασιν .

*Παρακαλῶ σε, Θεέ μου, νὰ μ' ἀφήσης,
τὸ νοῦ καὶ λογισμό μου νὰ βοηθήσης,
τῶν Σούδας τὸ τραγούδι ν' ἀρχινήσω,
μὲ θλιβερὸ σκοπὸ νὰ τὸ κινήσω.*

(*A. Jeannarakī, Ἔσματα Κρητικά, 1876, σ. 12 ἀρ. 15.*)

Ἐφροναστήτε γὰρ σὰς ἑνα μεγάλο θᾶμα,
 γιὰ τὸ Τζανάκη στὴ φλακὴ εἶντα τὸν ἀποκάμα.

(Αὐτόθι, σ. 10, 14).

Εἰς ὁλόκληρον δὲ τὸ ποίημα, καὶ μάλιστα εἰς τὰ ἐκ Κύπρου προερχόμενα, εἶναι καταφανὴς ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια πρὸς ὅσον ἔνεστιν ἀκριβῆ καὶ ἀνελλιπῆ τῶν γεγονότων ἀφήγησιν. Ἐνῶ δὲ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα δημώδη ἄσματα, ὅπως δὰ καὶ εἰς τὰ δημορικὰ ἔπη, ὁ ποιητὴς οὐδαμῶς ἐμφανίζεται οὐδὲ διακόπτει τὴν συνέχειαν τῆς διηγήσεως, ἡ ὁποία ῥεεῖ ἀδιάκοπος ἐκ τοῦ θείου στόματος τῆς προσκληθείσης Μούσης, εἰς τὲς ρίμες ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον προβάλλει εἰς τὸ προοίμιον, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸ ποίημα παρεμβάινει, παρουσιάζων ἑαυτὸν ὡς τὸν ἀφηγούμενον καὶ βεβαιῶν ὅτι τὰ πάντα λεπτομερῶς ἔχει ἐξακριβώσει καὶ μετ' ἀκριβείας θέλει διηγηθῆ. Οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐκτρέπεται εἰς κρίσεις ἐπὶ τῶν γενομένων καὶ συμβουλὰς καὶ γνώμας ψυχοφελεῖς διατυπώνει καὶ ὡς διδάσκαλος τῶν ἀκροατῶν του παρουσιάζεται. Εἰς δὲ τὸ τέλος δὲν παραλείπει ἐν ἐπιλόγῳ νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν πατρίδα του καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τῶν ἀκροατῶν του συγχώρησιν ὄχι μόνον τῶν ποιητικῶν ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτημάτων του.

Ὡς ὑποθέσεις ἔχουν διάφορα ἱστορικά γεγονότα ἐθνικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποθέσεως, ἀλλὰ συνηθέστατα καὶ πολλὰ ἐντελῶς τοπικῆς φύσεως, φόνους, σειμούς, ναυάγια κτλ. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα ἔχουν τὸν τύπον ἱστορικῶν χρονολογικῶν στιχορρηγμάτων, εἶναι ὅμως καὶ μερικά, ἰδίως εἰς ἐθνικὰς συμφορὰς ἀναφερόμενα, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν τὸν τύπον *θρήνον*, παλαιότερα ὑποδείγματα τῶν ὁποίων ἔχομεν τοὺς διαφόρους θρήνους, τοῦ *Ταμερλάνου*, τῆς *ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τῶν *Ἀθηνῶν*, τοῦ *θανατικοῦ τῆς Ρόδου* κτλ.

Στίχος αὐτῶν συνηθῆς εἶναι ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Οὐχὶ σπανίως ὅμως μεταχειρίζονται καὶ ἄλλους, ὧν συνηθέστερος ἐν Κρήτῃ εἶναι ὁ ἑνδεκασύλλαβος λαμβικὸς καταληκτικὸς, οἷον τὸ κατωτέρω παράδειγμα:

Τοῦ Σούδας τὸ τραγοῦδι ν' ἀρχινῆζω

υ ε υ - | υ ε υ - | υ ε υ

Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν εἶναι μὲν ῥηματικός, ἀλλ' ἐντελῶς μονότονος, οὐδὲν κοινὸν ἔχων πρὸς τὰ μελωδίας τῶν ἄλλων ῥισμάτων, κλέφτικων, χορευτικῶν κτλ.

ᾠδὴ δειγμα παραθέτομεν τὸ ἐκ Κρήτης μὲν προερχόμενον, ἐκ Χίου δὲ ὑπὸ τοῦ Pernot ἀποθησαυρισθὲν ἄσμα τῆς Σούσας.

$\text{♩} = 126$

Μα - ἰ - συ δε - κα - τέσ - σε -
 ρις π' ἀν - νοί - ει τὸ τρι - μπού - νι νά - κού - σε -
 τέ μου νά σᾶς πῶ τῆς Σού - σας τὸ τρα -
 βού - δι. Ἡ Σοῦ - σα ἦ - τον ὀ - μορ -
 φη, τῆς Βε - νε - τιᾶς κα - ρά - θι, κ' ἔ - γά - παν
 τὸ Σε - ρί - μπα - λη, τὸ κάλλιον παλλη - κά - ρι

(H. PERNOT, Rapport sur une mission scientifique.
 Nouvelles Archives des Miss Scient. XI, σ. 230 ἀρ. 109).

Τὰ ἀνωτέρω νομίζω, ὅτι εἶναι ἀρκετά, διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ εἶδος τῶν ποιημάτων τούτων. Πρόκειται περὶ στιχοιουρημάτων μᾶλλον ἡμιλαϊκῶν παρὰ περὶ δημοτικῶν ἁσμάτων, ἔστω καὶ διηγηματικῶν.

Ὅπως δὲ τὰ κλέφτικα ἔχουν ὠρισμένην ἀκτῖνα διαδόσεως, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ οἱ ρίμες ἔχουν ἰδιαιτέραν γεωγραφικὴν περιφέρειαν, ἐκτὸς τῆς ὁποίας διαδιδόμεναι ἐκφυλλίζονται βαθμηδὸν εἰς πραγματικά δημῶδη ἄσματα. Ἡ γεωγραφικὴ αἴτη περιφέρεια εἶναι αἱ νῆ-

σοι και ἐξ αὐτῶν κυρίως ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ παραγγί ἀφθονίαν τοιούτων, τὰ ὁποία ὁμως δὲν γίνονται καὶ δημοτικά. Φορεῖς δὲ αὐτῶν καὶ ποιηταὶ ἐν Κύπρῳ εἶναι ἐξ ἐπαγγέλματος ποιηταί, *ποιητάρηδες* ἐπιτοπίως καλούμενοι. Ἐνάλογοι πρὸς τούτους ἦσαν ἴσως ἄλλοτε οἱ ἐν Κρήτῃ λεγόμενοι *ριμαδόροι*¹. Διάδοχοι δὲ τῶν ἐπαγγελματιῶν τούτων ποιητῶν τελευταῖοι εἶναι οἱ ἐπαῖται, οἱ ὁποῖοι εἰς τοιαύτας *ρίμας* θρηνηλογοῦν τὰ παθήματά των.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ποιητικὴ αὐτὴ τεχνοτροπία δὲν ἔμεινε κτῆμα μόνον τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ποιητῶν, ἐπέρασεν ἐν μέρει καὶ εἰς τὸν λαόν, ἄνθρωποι δὲ τοῦ λαοῦ, ἔχοντες ὁμως πάντοτε κάποιαν σχολικὴν ἢ μᾶλλον σχολαστικὴν μόρφωσιν, κατὰ τόπους καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ νήσους, ὅπου ἡ στιχοιργικὴ δεξιότης ἀκμάζει λόγῳ τῆς ἀκμῆς τῆς ποιήσεως τῶν ὁμοιοκαταλήκτων διστίχων, ἐποιοῦν καὶ ποιοῦν κατὰ τόπους τοιαύτας *ρίμας* διὰ τοπικὰ γεγονότα διαφόρου φύσεως. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῆς *ρίμας* ἐν Κύπρῳ ἐφηρημώθη σποραδικῶς καὶ εἰς παραλλαγὰς παλαιότερων ἀνομοιοκαταλήκτων διηγηματικῶν ᾠσμάτων, καὶ δὴ καὶ ἀκριτικῶν.

Πότε καὶ πῶς ἀνεπτύχθη ἡ τοιαύτη ποίησις δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη, καθὼς δὲν ἠρευνήθη καὶ ἡ ἱστορία τῶν φορέων αὐτῆς, τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ποιητῶν. Ἐξ ἰδίας ὁμως μελέτης πεῖθομαι ὅτι καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ ἡ τεχνοτροπία αὐτῶν εἶναι ἐπίσης παλαιά, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ᾠσμάτων, τὰ δὲ πρῶτα δείγματα αὐτῆς ἀνευρίσκω εἰς τὸ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (ΙΔ' αἰῶνα) ποιηθὲν χρονογραφικὸν ποίημα τῆς κατακτήσεως τοῦ Μωρέως ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸ γνωστότατον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνομοιοκατάληκτος, παρέλαβεν ἀκολούθως καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν φραγκικῆς προελεύσεως *ρίμαν* καὶ διεμορφώθη εἰς τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον μᾶς παρουσιάζεται σήμερον. Τῆς ποιήσεως ταύτης δείγματα

1) Βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, σ. 42, 48. Πρὸβλ. καὶ ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας, σ. 61 κέ. Βλ. καὶ ἄνωτ., σ. 101. Περὶ τῶν ποιητῶν βλ. ὅσα ἔγραψα ἐν Λαογρ., τόμ. Ε', σ. 650 καὶ μετ' ἐμὲ ὁ Χρ. Παντελίδης, Αὐτ., τόμ. Ζ', σ. 115 κέ. Πρὸβλ. καὶ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων, Λαογρ. Ε', 506 (=Λ. Σ., τόμ. 1, σ. 224). Μεταπολεμικῶς ἔγραψεν ὁ Δ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Οἱ ποιητάρηδες στὴν Κρήτη καὶ στὴν Κύπρον ἐν Λαογρ., τόμ. ΙΕ', σ. 374 κέ. καὶ ὁ J. ΝΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Modern Greek heroic oral poetry, New York 1959. Βλ. καὶ ἄν., σ. 83.

παιλιότερα ἔχομεν ἀρκετά, καὶ τινα καὶ ὄχι ἀνάξια λόγου ποιητικῶς. Ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως, ὅπως εἴπομεν, ἡ ποιητικὴ ἀξία τῶν προϊόντων τῆς ποιητικῆς ταύτης τεχνοτροπίας καὶ μάλιστα τῶν νεωτέρων εἶναι πολὺ ὀλίγη.

Ε'. ΔΡΑΜΑΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Παρὰ τὰ ἴσματα τέλος δύνανται νὰ ἐξετασθοῦν καὶ διάφορα δραματικά παίγνια καὶ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τελοῦνται κυρίως κατὰ τὰς Ἀπόκρως. Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τινῶν δραματικῶν παραστάσεων, ἔχουσῶν λατρευτικὸν χαρακτῆρα καὶ συνδεομένων πρὸς τὴν γονιμότητα τῆς φύσεως, ὡς εἶναι οἱ *καλόγηροι* ἐν Θράκῃ. Αἱ παραστάσεις περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται, εἶναι καθαρῶς δραματικαὶ παραστάσεις, δι' ὧν ὁ λαὸς ὑποκαθιστᾷ τὸ θέατρον, αἱ δὲ ὑποθέσεις αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ποιητικά, εἰλημμένα ἐκ προσφιλῶν εἰς τὸν λαὸν ποιητικῶν ἔργων. Τοιαῦται παραστάσεις π. γ. εἶναι αἱ ἐκ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τῆς Ἑρωφίλης, τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τῆς Χρυσουγῆς καὶ τοῦ Μυρτίλου¹, τοῦ Παναράτου καὶ εἴ τις ἄλλη.

Εἶναι δὲ ἄξιοι προσοχῆς αἱ παραστάσεις αὗται, οὐ μόνον δι' ὅσα ἐν αὐταῖς λέγονται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐνδυμασίαν τῶν λαϊκῶν ὑποκριτῶν, τὴν διάταξιν αὐτῶν καὶ τὴν ὑπαίθριον ἐν γένει σκηνοθεσίαν, τὸν τρόπον τῆς ὑποκρίσεως, καθὼς καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀκροατηρίου. Διὰ τοῦτο ὁ συλλογεὺς τοιούτων δραματικῶν παιγνίων, ἐὰν θέλῃ νὰ δώσῃ τι πλήρες, πρέπει νὰ μὴ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰ λεγόμενα ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ νὰ παράσχῃ καὶ πᾶσαν δυνατὴν πληροφορίαν περὶ ὅλων τῶν ἀνωτέρω.

Ἄξιον ἐπίσης προσοχῆς καὶ μελέτης εἶναι καὶ τὸ λαϊκὸν θέατρον τοῦ Καραγιόζη, τὸ ὁποῖον παραλαβὼν ὁ λαὸς παρὰ τῶν Τούρκων διέπλασε βαθμηδὸν εἰς ἑλληνικόν².

1) Λαογρ., τόμ Β', 448-50, 451, 674.

2) Βλ. ἐν Μεγάλῃ Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ. τὸ ἄρθρον «Καραγιόζης» ὑπὸ τοῦ Α. ΡΟΥΣΣΕΛ' ἐπίσης L. ROUSSEL, Karaghenez ou un théâtre d'ombres à Athènes, tom. I - II, Athènes 1921. Βλ. καὶ βιβλιοκρισίαν ἐν Λαογρ., τόμ. 8, σ. 280 - 83. Τέλος καὶ βιβλιοκρισίαν μου ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 17, σ. 428 - 431.

ΣΤ'. ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αὐτὴ εἶναι ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ποίησις, δένδρον πολύκλαδον, αἰθιαλὲς καὶ αἰωνόβιον, τοῦ ὁποῖου αἱ ρίζαι ριζοῦνται εἰς τὸ γόνιμον ἔδαφος τῆς ἀρχαιότητος, ὁ κορμὸς γιγαντοῦται εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τοῦ Βυζαντινοῦ χρόνου, οἱ δὲ κλάδοι ἀναθάλλουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς κλεφτουριάς καὶ τῶν ἐπαναστάσεων. Τέκνον γνήσιον τῆς ἀγνῆς καὶ ἀπεριτέχνου λαϊκῆς ψυχῆς ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς, τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, ὑπῆρξεν ἡ μόνη σχεδὸν πνευματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκδήλωσις, ἡ μόνη αὐτοῦ καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσις. Ὡς κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν ἔχει τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ἔκφρασιν. «Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διαυγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης, παρατηρεῖ ὁ Ν. Πολίτης¹, ἡ δημώδης ποίησις ἀντλεῖ φραστικὴν δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προσκειμένη εἰς τὴν φύσιν, δέχεται ἀκραιφνεστέραν τὴν ἀπὸ ταύτης ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλῆ, ἀλλ' ἀκριβής, ἡ δ' ἔκφρασις τῶν παθῶν ἀπεριορίσμητος, ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθής. . . Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρῶνει τὴν ἑλλείπουσαν τέχνην».

Ἡ φράσις αὐτῆς κατὰ τὸν Cl. Faugierl εἶναι ἀπλῆ, νευρώδης καὶ ἀπερίστροφος καὶ χωρεῖ διὰ περιόδων βραχειῶν καὶ σχεδὸν ἴσων. Ἐκαστος στίχος ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸν αὐτοτελῆ ἔννοιαν ἢ εἰκόνα πλήρη οὕτως, ὥστε ἡ συνέχεια τῶν στίχων, ἀπαγγελλομένη ἢ ἀδοκίμη ἐνώπιον πλήθους πολυαριθμοῦ καὶ κατὰ τύχην συνηθροισμένου, οὐδὲν σχῆμα, οὐδεμίαν λέξιν παρουσιάζει, ἥτις νὰ μὴ γίνεται σαφῶς καὶ εὐκόλως ἀντιληπτὴ εὐθὺς ἀπαγγελλομένη².

Ἡ γλῶσσα τέλος αὐτῶν κατὰ τὸν ἴδιον Cl. Faugierl «ἡ ὁποία εἶναι ἡ γνησία γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰς συστηματικὰς προσπάθειάς τῶν συγγραφέων, ὅπως πλουτίσουν καὶ τορνεύσουν αὐτήν, εἶναι γλῶσσα ἀξιόλογος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Ὁμογενὴς ὡς ἡ γερμανικὴ καὶ πλουσιωτέρα αὐτῆς, σαφὴς ὡς ἡ γαλλικὴ, μᾶλλον εὐκαμπτος τῆς ἰταλικῆς καὶ ἀρμονικωτέρα τῆς ἰσπανικῆς, ἔχει πᾶν ὅ,τι

1) Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ᾠμάτων, ἐν Λαογρ., τόμ. Ε', 489 κέ. (= Λ. Σ. τόμ. 1, σ. 211 κ.ε.).

2) Περὶ τούτων βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἡ γένεσις τοῦ διστίχου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσομετρίας, Θεσσαλονίκη 1947.

χρειάζεται, διὰ τὸ νὰ θεωρηθῆ ἀπὸ τοῦδε ὡς ἡ ὠραιότητι γλῶσσα τῆς Εὐρώπης. Ἐναμφιβόλως δ' εἶναι ἡ πλέον ἐπιδεκτικὴ τελειοποιήσεως. Ἐὰν φαίνεται κατωτέρα, παραβαλλομένη πρὸς τὸ ἴδιωμα, τοῦτο εἶναι μόνον τὸ ἴδιωμα, ἔξ οὗ προέρχεται, καὶ τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν νέαν φάσιν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐλάττωσις ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς μᾶλλον εἰς τὰς περιστάσεις παρὰ εἰς τὰ πράγματα».

ΣΤ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Προκειμένου νῦν περὶ τῆς συλλογῆς τῶν ἁσμάτων ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Καθ' ὅσον τὸ δημοτικὸν ἄσμα εἶναι ἄσμα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ κείμενον, αἱ λέξεις, εἶναι ἀρρηκτως συνδεδεμένοι πρὸς τὴν μελωδίαν, τελεία συλλογὴ ἁσμάτων θὰ ἦτο ἐκεῖνη, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἔδιδε λέξεις ὁμοῦ καὶ μελωδίαν. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν εἶναι εὐκόλον, διότι αἱ μὲν λέξεις σημειοῦνται εὐκόλως, τὴν μελωδίαν ὅμως μόνον μουσικῶς δύναται νὰ σημειώσῃ, καὶ μάλιστα καλῶς. Διότι αἱ κακαὶ μουσικαὶ ἀποδόσεις φυσικὰ δὲν δύναται νὰ ἔχουν οὐδεμίαν διὰ τὴν ἐπιστήμην σημασίαν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀποδόσεως, ἐχρησιμοποιήθη πρῶτον διὰ τὴν καταγραφὴν τῶν δημοδῶν μελωδιῶν ὁ φωνογράφος, τοῦ ὁποίου αἱ πλάκες εἰς ἐκάστην στιγμὴν δύναται νὰ ἐπαναλάβουν τὸ αὐτὸ μέλος, ἔπειτα δὲ ἀπὸ δεκαετίας καὶ τὸ μαγνητόφωνον διὰ τὴν ἠχογράφειν τῆς μελωδίας καὶ τῆς μουσικῆς ἐπὶ εἰδικῆς ταινίας. Διὰ τῶν μέσων τούτων ἐπιτρέπεται ὁ ἔλεγχος τῆς ἀκριβείας τῆς γραπτῆς μουσικῆς ἀποδόσεως.

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον παρατηροῦμεν ὅτι, καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ δημοδῆ κείμενα, ἡ καταγραφὴ πρέπει νὰ εἶναι πιστὴ καὶ ἀκριβής, οὐδὲν μεταβάλλουσα καὶ οὐδὲν προσθέτουσα οὐδ' ἀφαιρουσα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ φθογγικῶς ἡ καταγραφὴ δεόν νὰ εἶναι πιστή. Ἰδίως δὲν πρέπει νὰ παρασύρῃται ὁ καταγράφων ἀπὸ τὸ ἐπιτόπιον ἴδιωμα καὶ νὰ προσαρμόζῃ τὸ ἄσμα εἰς αὐτό. Καθὼς παρετήρησα καὶ ἐγὼ καὶ ἄλλοι προσεκτικοὶ συλλογεῖς, ἡ γλῶσσα τῶν ἁσμάτων καὶ γραμματικῶς καὶ φθογγικῶς δὲν προσαρμόζεται τελείως πρὸς τὸ τοπικὸν ἑκασταχοῦ ἴδιωμα. Ἡ ποίησις διετήρησε κάποιαν παράδοσιν εἰς τὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία τὴν ἐμποδίζει νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ ἴδιωμα. Ἐπειτα τὰ ἄσματα, ἀπαξ ποιηθέντα, μεταφέρονται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, δὲν εἶναι δὲ εὐκόλον, κυρίως ἕνεκα τοῦ μέτρου, νὰ προσαρμόζονται τελείως εἰς τὸ ἑκασταχοῦ κρατοῦν ἴδιωμα. Ἡ προσαρμολογία αὐτῶν δὲν εἶναι εἰ μὴ σχετικὴ, οὐδέποτε δὲ πλήρης. Πλὴν τούτου τὰ

ἄσματα πολλάκις διετήρησαν καὶ ἀρχαιοπρεπεστέρας λέξεις, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἔχει λησμονηθῆ καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἐφθάρησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε δὲν δύνатаί τις νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτάς. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τὰς λέξεις ταύτας ὁ συλλογεὺς πρέπει νὰ σημειώσῃ ἀκριβῶς, ὡς λέγονται, προσθέτων καὶ τὴν ἐρμηνεϊάν τῆς λέξεως, *τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς αὐτὴν οἱ χωρικοὶ ἢ χαρακτηριζῶν αὐτὴν ὡς ἀγνώστου σημασίας, ἐὰν ὁ χωρικός οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἔχη νὰ εἴπῃ*¹.

Ἐπειτα εἶναι ἀνάγκη ὁ συλλογεὺς νὰ προσέχη καὶ νὰ σημειώσῃ καὶ ἄλλα τινὰ πράγματα, ἀπαραίτητα, ἵνα ἡ συλλογὴ αὐτοῦ ἔχη ἀναμφισβήτητον ἀξίαν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς ὁ τόπος, ἐξ οὗ κατεγράφη τὸ ἄσμα, καθὼς καὶ τὸ ὄνοματεπώνυμον, ἡ ἡλικία καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ ὑπαγορευσαντος. Πλὴν τούτων ἀπαραίτητον εἶναι ἐπίσης νὰ σημειώνεται καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν τὸ ἄσμα ἄδεται, ἐὰν δὲ εἶναι δυνατόν, ὡςάκις εἶναι ἀδύνατος ἡ καταγραφὴ τοῦ μέλους, νὰ δηλοῦται κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ὁ τ ρ ο π ο ς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἄδεται. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον παρατηρῶ, ὅτι αὐτὸς ὁ λαὸς κατὰ τόπους χαρακτηρίζει τὰ διάφορα ἄσματα ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἄδονται εἰς τραγούδια *τῆς τάβλας, τσομπάνικα ἢ κλέφτικα, τοῦ χοροῦ, τοῦ δρόμου ἢ τῆς τάβλας, τῆς ξεφάντωσις, τῆς σιράτας κτλ.*². Αἱ δὲ τοιαῦται πληροφορίες μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὸ βίον τοῦ λαοῦ τὸ ἄσμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς βοηθεῖ ἐξαιρετικῶς εἰς τὴν ἐξήγησιν διαφόρων φαινομένων ἔν τε τῇ δημιουργίᾳ καὶ τῇ παραδόσει τῶν κειμένων τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων. Οὕτως ὁ εὐρισκόμενος ἐνώπιον τοῦ καταπληκτικοῦ πλήθους τῶν διστίχων οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀφθονον ταύτην παραγωγὴν, ἐὰν ἠγνόει τὴν πολλαπλὴν τοῦ διστίχου χρῆσιν εἰς τὸν κλήδοναν, εἰς τοὺς χορούς, εἰς τοὺς γάμους καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ποιητικὸς ἀγῶνας. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημειώσω ὡς παράδειγμα τὸ ἔξης. Ὁ διεξερχόμενος τὴν συλλογὴν τῶν κρητικῶν ἁσμάτων τοῦ Ἄντ. Γιάνναρη ἀπορεῖ πῶς, ἐνῶ ἐν Κρήτῃ σφύζονται πλεῖστα μακρὰ ἄσματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἡ δημοτικὴ ἐκεῖ ποίησις δὲν περιέπεσεν εἰς παρακμὴν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς πόλεις, ἀπαντῶνται καὶ πλεῖστα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὄχι ὡς λείψανα ἐκ στίχων λησμονηθέντων ἁσμάτων, ἀλλ' ὡς ἄσματα περικεκομμένα, ἄσματα τὰ ὁποῖα ὁ

1) Περὶ τούτων ἔγραψε λεπτομερέστερον ὁ Δ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Γλῶτται» δημοτικῶν τραγουδιῶν (Ἀφιέρωμα εἰς Μαν. Τριανταφυλλίδην, σ. 337-355).

2) Λαογρ., τόμ. Α', 1909, σ. 140.

ἄδων ἀφῆκεν ἀτελείωτα. Οὕτω π. χ. τὸ ἄσμα τοῦ θανάτου τοῦ Λιγενῆ (σ. 104, ἀρ. 93) φέρεται εἰς τρεῖς μόνον καὶ ἡμῖσιν στίχους.

*Ἐ Λιγενῆς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆς τότε τρομάσσει
βροντᾶ καὶ τρέμ' ὁ οὐρανὸς καὶ σείετ' ἀπάνω κόσμος,
κ' ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιᾶ, πῶς θὰ τότε σκεπάσῃ
πῶς θὰ σκεπάσῃ τέθοιο νιό.*

Τὸ πρᾶγμα μοῦ ἐξήγησε Κρής ἐκ τῆς ἐξῆς συνηθείας, κρατούσης ἐν Κρήτῃ. Τὰ ἄσματα ταῦτα ἄδονται ἐν συμποσίοις τῇ συνοδείᾳ λύρας, ἐπειδὴ δὲ πάντες οἱ παρόντες ἐκ περιτροπῆς πρέπει νὰ τραγουδήσουν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ κατορθοῦτο, ἂν ἕκαστον ἄσμα ἔφθανε μέχρι τοῦ τέλους, ἕκαστος τῶν παρόντων ἄδει τρεῖς μόνον *κοντυλιές*¹. Οὕτω τὸ ἄσμα μένει ἀτελείωτον. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸ εἶναι τὸ συνήθως συμβαῖνον, τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἄσματος περιπίπτει οὕτως εἰς ἀχρησίαν, λησμονεῖται καὶ τὸ ἄσμα ἀπομένει κολοβόν.

Ἐξ Αἰγίνης ἔχομεν τὴν πληροφορίαν (Λαογρ., τόμ. Η', σ. 69 σημ. 1), ὅτι εἰς παλαιότερους χρόνους οἱ ἀοιδοί, φιλοτιμούμενοι νὰ ψάλλουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα τραγούδια, διὰ νὰ ἀκούσουν ἐγκώμια καὶ ἐπαίνους, ὡς πολλὰ γνωρίζοντες, καὶ διὰ χρηματικὰς ἀκόμη ὠφελείας, ἔτεμάχιζον τὰ τραγούδια καὶ συνήρμοζον τὰ τμήματα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἡ πρᾶξις των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιουργοῦντο βραχύτεραι παραλλαγαί.

Ἐπειτα εἰς τὸ αὐτό, ἀνωτέρω παρατεθέν, ἄσμα, παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι τελειώνει εἰς ἡμῖσιν στίχον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα ἄσματα παρατηρεῖται. Τοῦτο ἄλιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον συνηθίζον νὰ ἄδουν τὰ ἄσματα ταῦτα, καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ μελωδία, καταλαμβάνουσα ἓνα καὶ ἡμῖσιν στίχον, δὲν προχωρεῖ ἀπὸ στίχου εἰς στίχον ἄλλ' ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐκάστοτε τε-

1) Τί ἀκριβῶς ἔννοεῖ ἡ φράσις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς συνοδευούσης τούτους στίχους μελωδίας, τῆς παιζομένης εἰς τὴν λύραν, ἣτις ἐκτείνεται συνήθως εἰς ἓνα καὶ ἡμῖσιν στίχον. [Πιθανότερα φαίνεται ἡ γνώμη περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ παλαιότερον ἐν χρήσει μουσικοῦ ὄργανου *μαντούρας*, αὐλοῦ ἐκ καλάμου. Τοῦ καλάμου τὸ τμήμα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς διαφράγματος εἰς τὸ ἕτερον καλεῖται *κόντυλας*· ἡ *μαντούρα* δὲ κατασκευάζεται ἀπὸ ἓνα κόντυλαν καλάμου, τούτου δὲ τὸ μουσικὸν μέλος τὸ ἐκτελούμενον ἐπ' αὐτοῦ ἐκλήθη *κονδυλιά*. (ΜΑΡΙΑΣ ΛΙΟΥΔΑΚΗ, Λαογραφικά Κρήτης, τόμ. Α'. Μαντινάδες, Ἀθήναι 1938, σ. 350)].

λευταῖον προηγούμενον ἡμιστίχιον καὶ καταλήγει εἰς τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ ἀκολουθοῦ στίχου κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον :

*Τοῦ Κίττων ἡ μάννα κάθορταν στὴν ἄκρη σὸ ποτάμι,
 μὲ τὸ ποτάμι μάλλωνε
 μὲ τὸ ποτάμι μάλλωνε καὶ τὸ πετροβολοῦσε
 ποτάμι μ' γιὰ λιγόστεψε,
 ποτάμι μ' γιὰ λιγόστεψε, κτλ.*

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα εἶναι, πιστεύω, ἀρκετὰ διὰ νὰ καταδείξουν τὴν σπουδαιότητα τῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλήσαμεν.

* * *

Ἄσμάτων συλλογαὶ ἔχουν δημοσιευθῆ πλεῖσται μέχρι τοῦδε καὶ ὑπὸ ξένων καὶ ὑπὸ ἡμετέρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς σπουδαιότατας. Πρώτη σπουδαία συλλογὴ εἶναι ἡ τοῦ Γάλλου CL. FAURIEL, Chants populaires de la Grèce moderne, δημοσιευθεῖσα κατὰ τὸ 1824-1825 μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν κειμένων. Ἡ συλλογὴ αὕτη διατηρεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν ἀξίαν της διὰ τὴν μακρὰν εἰσαγωγὴν, ἡ ὁποία προτάσσεται, καθὼς καὶ δι' ἄλλας σπουδαιότατας παρατηρήσεις τοῦ Γάλλου συγγραφέως καὶ ἐρευνητοῦ. Μετ' αὐτὴν ἔρχεται ἡ τοῦ NIC. DAN TOMMASEO, Canti popolari, Venezia 1842, τόμ. IV, ἡ τοῦ ANT. ΜΑΝΟΥΣΟΥ, Τραγούδια ἔθνικα, Κερκύρα 1850, ἡ τοῦ ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, Κερκύρα 1852 — οὗτος ὅμως πολλαχῶς ἐφθίψε τὰ κείμενα αὐθαιρέτως διορθῶν — ἡ τοῦ Α. ΙΑΤΡΙΔΟΥ, Συλλογὴ δημοτικῶν ἄσμάτων παλαιῶν καὶ νέων, Ἀθήναι 1859. Ἐπειτα αἱ συλλογαὶ τοῦ TH. KIND, Neugriechische Poesien, Leipzig 1833. — Anthologie, Leipzig 1844. — Neugriechische Volkslieder, Leipzig 1840. τοῦ M. DE MARCELLUS, Chants du peuple en Grèce, Paris 1851.

Πάσας τὰς ἀνωτέρω συλλογὰς, πλὴν τῆς τοῦ Μανούσου καὶ Ἰατρίδου, καθὼς καὶ ἄλλας, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημοσιευθῆ εἰς περιοδικὰ καὶ πραγματείας διαφόρους, ἱστορικές, τοπογραφικὰς κτλ., συνεκέντρωσεν ὁ ARN. PAS-SOW εἰς τὴν συλλογὴν αὐτοῦ: Τραγούδια Ρωμαίικα. — Popularia carmina Graeciae recentioris, Lipsiae 1860. Ἄλλὰ καὶ ἐκτοτε πλεῖσται ὅσαι συλλογαὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς αὐτοτελῆ βιβλία καὶ εἰς γενικωτέρας λαογραφικὰς συλλογὰς καὶ εἰς περιοδικὰ καὶ ἡμερολόγια καὶ εἰς διαφόρους πραγματείας.

Αὐτοτελεῖς συλλογὰς ἀξίας λόγου σημειοῦμεν κατὰ χρονολογικὴν σειράν τὰς ἐξῆς: Γ. ΧΑΣΙΠΤΟΥ, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρὸν δημοτικῶν ἄσμάτων, Ἀθήναι 1866. — Μ. ΛΕΛΕΚΟΥ, Δημῶδες ἀνθολογία, Ἀθήναι 1868 — ANT. JEANNARAKI, Ἄσματα Κρητικὰ, Leipzig 1876. — Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Συλλογὴ δημοδῶν ἄσμάτων τῆς Ἠπειροῦ, Ἀθήναι 1880. — EM. LEGRAND, Recueil de chansons populaires grecques, Paris 1882. — PAUL LAGARDE, Neugriechisches aus Klein Asien, Göttingen 1886. — G. F. ABBOTT, Songs of Modern Greece, Cambridge 1900. — Α. Α. ΓΟΥΣΙΟΥ, Τὰ τραγούδια τῆς πα-

τρῖδος μου, Θεσσαλονίκη 1901. — ΓΕΩΡΓ. ΠΑΧΤΙΚΟΥ, 260 δημώδη ἑλληνικά ἔψαμα, Ἀθήναι 1905. — ΑΓ. ΘΕΡΟΥ, Δημοτικά τραγούδια, Ἀθήναι 1909. — ΑΡ. ΚΡΙΑΡΗ, Κρητικά ἔψαμα, ἐν Χανίοις 1909, ἐκδ. Β', 1920. — Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, Καρπαθιακά δημοτικά ἔψαμα, Κωνσταντινούπολις 1913.

Βιβλία, περιέχοντα πλὴν ἄλλου λαογραφικοῦ ὕλικου καὶ συλλογὰς ἀξίας λόγου διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἔψαμάτων, σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἀκόλουθα: ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Τὰ Σαμιακά, τόμ. Ε', Σάμος 1887. — BERN. SCHMIDT, Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, Leipzig 1877. — Π. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Περιυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Πάτραι 1887. — ΜΙΧ. ΛΕΛΕΚΟΥ, Ἐπιδόρπιον, Ἀθήναι 1888. — ΑΘ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Κυπριακά, τόμ. Α', Ἀθήναι 1890. — Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, Χιακά ἀνάλεκτα, Ἀθήναι 1890. — Π. ΒΛΑΣΤΟΥ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἀθήναι 1893. — ΕΜΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ, Καρπαθιακά, Ἀθήναι 1896. — Η. PERNOT, Rapport sur une mission scientifique en Turquie, Paris 1903. — G. F. ABBOTT, Macedonian Folklore, Cambridge 1903. — Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, Πύργος 1903-1910. — ΜΙΑΤ. ΛΟΥΛΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, Συλλογὴ ἀνέκδοτος ἠθῶν, ἐθίμων καὶ δημοτικῶν ἔψαμάτων, Βάρνα 1903. — ALB. DIETERICH, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 1908.

Περιοδικὰ τέλος ἐν τοῖς ὁποίοις ἐδημοσιεύθησαν πλούσιαι συλλογαὶ ἔψαμάτων, εἶναι ἡ *Πανδώρα* (τ. Α'-ΚΒ', 1850-1872), ὁ *Παρθνασός* μετὰ τῶν *Νεοελληνικῶν Ἀναλέκτων* αὐτοῦ (1871-72), ὁ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, σύγγραμμα περιοδικόν, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου, μετὰ τοῦ *Ζωγραφεῖον ἀγῶνος*, τόμ. Α' (1891), Β' (1896), τὸ *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, τόμ. 1-7 καὶ τὸ εἰδικόν διὰ τὰ λαογραφικὰ περιδικόν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, ἡ *Λαογραφία*, τῆς ὁποίας οἱ μέγρι τοῦδε ἐκδοθέντες τόμοι περιέχουν ἀφθονώτατον καὶ λίαν ἀξιόλογον ὕλικόν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ προστεθοῦν αἱ ἀπὸ τοῦ 1922 καὶ ἐντεῦθεν δημοσιευθεῖσαι συλλογαὶ καὶ πραγματεῖαι εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε εἰς περιοδικὰ, αἱ ὅποια ἀναγράφονται εἰς τὰς ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» δημοσιευθεῖσας «Βιβλιογραφίας τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας» ὑπὸ τῶν Γ. Κ. Σπυριδάκη, Δ. Οἰκονομίδου καὶ Γ. Μέγα. Βλ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 191-207. 8, σ. 211-235. 9/10, σ. 204-251, 369. 11/12, σ. 85-105, 361-367. 15/16, σ. 127-144.

*Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐπληθύνθησαν αἱ συλλογαί, αἱ περιλαμβανουσαι καὶ τὴν μουσικὴν. Ἐκ τούτων σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰς σπουδαιότατας: Κ. Α. ΨΑΧΟΥ, Δημώδη ἔψαμα Σκύρου εἰς βυζαντινὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν, Ἀθ. 1910. — Κ. Α. ΨΑΧΟΥ, Δημώδη ἔψαμα Γορτυνίας εἰς βυζαντινὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν, Ἀθ. 1923. — Ν. Γ. ΜΑΚΡΗ-ΕΥ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Δωδεκανησιακὴ λύρα, ἤτοι δημώδης ποίησις καὶ μουσικὴ τῆς νήσου Κάσου, Πόρτ Σαΐδ 1928. — 50 δημώδη ἔψαμα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, Συλλογὴ ΦΑΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, Ἀθ. 1930. — ΓΕΩΡΓ. ΛΑΜΠΕΛΕΤ, Ἡ ἑλληνικὴ δημώδης μουσικὴ, 60 τραγούδια καὶ χοροί, Ἀθ. 1933. — S. BAUDRON, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τ. 1-2, Ἀθ. 1935-1938. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, La chanson populaire grecque du Dodécanèse, Paris 1936. — ΜΕΛΙΩΣ ΜΕΡ-

ΛΙΕ, Τραγούδια τῆς Ρούμελης, Ἄθ. 1941. — ΣΠ. Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ, Δημοτικά τραγούδια Ἡπείρου καὶ Μωριά σὲ βυζαντινὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ παρασημαντικὴ, Ἄθ. 1950. — Π. ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ καὶ Π. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΛΟΥ, Μουσικὰ κείμενα δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Θράκης, τόμ. Α', Ἄθ. 1956. — Γ. Α. ΡΗΓΑ, Σκιαθοῦ λαϊκὸς πολιτισμὸς. Τεῦχ. Α'. Δημόδη ἔσματα (εἰς ἐκκλησιαστικὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν). Θεσσαλονίκη 1958. — BERTRAND BOUVIER, Δημοτικά τραγούδια ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἱβήρων, Ἄθῆναι 1960.

Ἐκλογὴν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ν. Γ. Πολίτου ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὰ δημοτικά τραγούδια», Ἄθ., τόμ. Α' 1958, τόμ. Β' 1959. Νεωτέρα ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ: Ἑλληνικὰ Δημοτικά Τραγούδια (ἐκλογὴ), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962.

Ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν μελετῶν, πλὴν τῶν σημειωθεισῶν ἀνωτέρω εἰς ὑποσημειώσεις, σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἀκολούθους ὡς λιαν ἀξίανα γνώστους: ΓΙΑΝΝΗ Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ, Τὰ δημοτικά τραγούδια. Μέρος Α'. Οἱ συλλογές. Ἄθ. 1929. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀραβαντινοῦ. Τὸ κλέφτικο τραγούδι. Ἄθ. 1941. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὸ κλέφτικο τραγούδι. Τὸ πνεῦμα κ' ἡ τέχνη του. Ἄθ. 1950. — ΜΕΛΙΩΣ ΜΕΡΑΙΕ, Ἡ μουσικὴ λαογραφία στὴν Ἑλλάδα. Δοξίμο. Ἄθ. 1935. — SAM. BAUD-BOUY, La chanson populaire grecque du Dodécacanèse. I. Textes. Paris 1936. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Études sur la chanson cleptique. Athènes 1958.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ε Π Ω Δ Α Ι

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Αἱ ἐπωδαί, ὅπως καὶ ἡ λέξις δεικνύει, εἶναι ἄσματα μαγικά, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαγγελία μόνη ἢ συνοδευομένη ἐνίοτε καὶ ὑπὸ μαγικῶν πράξεων ἔχει τὴν δύναμιν, νὰ ἐκδιώκῃ τὸ κακὸν ἐν γένει ἢ καὶ νὰ τὸ ἐμβάλλῃ ὅπου θέλει ὁ ἐπάδων. Ἴσως φανῆ παράξενον, ὅτι τὰς ἐπωδὰς ὀρίζομεν ὡς μαγικὰ ἄσματα, ἐνῶ εἶναι γνωστόν, ὅτι καὶ σήμερον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη οἱ ἐπάδοντες ὄχι μόνον δὲν ἄδουν, ἀλλὰ μόλις ψιθυρίζουν τὰς λέξεις, ὅπως αὐταὶ μὴ γίνουν ἀκουσταί. Δικαιολογεῖ ὁμως τὸν ὀρισμὸν ἢ ἀρχὴ τῶν ἐπωδῶν, τῆς ὁποίας λείψανον εἶναι καὶ ἡ σημερινὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἕμμετρος αὐτῶν μορφή.

Ἡ ἐπωδὴ εἰς τὰς ἀρχάς της εἶναι πραγματικὸν ἄσμα κατὰ τὸν τρόπον, ἐννοεῖται, τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, συνοδευόμενον ὑπὸ μαγικοῦ χοροῦ μετὰ διαφόρων μιμικῶν μαγικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν νὰ καταναγκάσουν τὸν δαίμονα νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς διατάγας τοῦ μάγου. Βαθμηδὸν μὲ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν μαγικῶν τελετῶν παρελείφθησαν οἱ μαγικοὶ χοροὶ καὶ ἔμειναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον μόνον αἱ λέξεις, ὡς μέσον μαγικόν, δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν διαφόρων δαιμονίων, ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὰς ὁ λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ φαντάζεται ὡς ὄντα προσωπικά, κακοποιά, δηλ. ὡς δαίμονας, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς πέριξ φύσεως ἐμφύχου καὶ ἀψύχου.

Πλὴν τῆς μεταβολῆς ταύτης, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρων περὶ τοῦ θεοῦ ἰδεῶν ὑπέστησαν καὶ ἄλλην μεταβολὴν αἱ ἐπωδαί, καθ' ὅσον εἰς αὐτὰς εἰσῆλθε καὶ νέον στοιχεῖον, ἡ ἐπίκλησις τῆς ἀνωτέρας τοῦ θεοῦ δυνάμεως. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν μετεβλήθησαν εἰς εὐχάς, χωρὶς ὁμως καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως δὰ συμβαίνει εἰς τὴν λαογραφίαν, νὰ παύσουν ὑφιστάμεναι καὶ αἱ τὰς πρωτογόνους ἰδέας ἀντιπροσωπεύουσαι.

Εἶναι δὲ ἡ πίστις εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς λέξεως διαδεδομένη εἰς ἅπαντας τοὺς λαούς, καὶ σημερινούς καὶ παλαιότερους, ἡ δὲ

ἐποδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπετέλεσεν ἰσχυρότατον μαγικὸν μέσον πρὸς θεραπείαν ἀσθενειῶν ζῶων καὶ ἀνθρώπων, προαγωγὴν τῆς βλαστήσεως, ἀποδίωξιν βλαβερῶν ἐντόμων καὶ ζῶων, ἀποτροπὴν χαλάζης, ἀποδιοπομπὴν καὶ καταναγκασμὸν δαιμονίων κτλ. Εἰς τοὺς Ἰνδοὺς, Χαλδαίους, Αἰγυπτίους ἠσκειτο ἐπισήμως ἢ ἐποδὴ ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι δὲν ἦτο ἄγνωστος. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον τὸ αἶμα, τὸ ὁποῖον ρέει ἐκ τοῦ τραύματος τοῦ Ὀδυσσέως, δι' ἐποδῶν σταματᾷ.

*᾽Ωτειλῆρ δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
δῆσαν ἐπισταμένως· ἐπαοιδῆ δ' αἶμα κελαιτὸν
ἔσχεθον* (Ὀδυσσ. τ, 456).

Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ ἐποδαὶ ἦσαν εἰς κοινοτάτην χρῆσιν διὰ πᾶσαν περίστασιν τοῦ βίου καὶ μάλιστα τοῦ ἀγροτικοῦ, περιέσωσαν δὲ καὶ ἀρκετὰς οἱ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς. Τὴν δὲ πίστιν εἰς τὴν δύναμιν αὐτῶν χαρακτηρίζουν ἄριστα οἱ ἐξῆς στίχοι :

*Stellis atque herbis vis est, sed maxima verbis
tantum verba valent, quantum mens sentiat illa.*

Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, ὅτε ἔνεκα τοῦ συγκρητισμοῦ τῶν θρησκευμάτων καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀνατολικῶν ἠδξήθη ἡ δεισιδαιμονία, αἱ ἐποδαὶ εἰσῆλασαν εἰς ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα, καθ' ἅπαντα δὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον ἱερεῖς Αἰγύπτιοι καὶ Χαλδαῖοι καὶ λοιποὶ ἀνατολίται, καὶ μάντιες καὶ προφῆται, ἤσκουν τὸ ἔργον τοῦ ἐποδοῦ καὶ γόητος.

Ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἢ χρῆσις τῶν ἐποδῶν εἰσῆλθεν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἔξορκισμοῦ καὶ τῶν εὐχῶν καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς, ὑπῆρχε δὲ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ἰδιαιτέρα τάξις ἐξορκιστῶν, οἵτινες εἶχον τὴν δύναμιν διὰ τῶν ἐποδῶν αὐτῶν νὰ ἐκβάλλουν δαίμονας καὶ νὰ θεραπεύουν ἀσθενείας. Τόση δὲ ἦτο ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐποδῶν, ὥστε καὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, νηφάλιοι καὶ φιλοσοφικώτατοι, ὡς π. χ. ὁ Ὠριγένης, οὐ μόνον ἀναγνωρίζουν τὴν δύναμιν τῶν λέξεων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πλάττουν τοιαύτας, στηριζομένας εἰς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανικῶν ὀνομάτων πρὸς χρῆσιν τῶν χριστιανῶν¹. Οἱ ἔξορκισμοὶ τοῦ βαπτίσματος, οἱ εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον

1) Ἀντιθέτως ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπιτίθεται σφοδρῶς ἐναντίον τῶν εἰσαγόντων εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν γραῖδια, ἐπάδοντα καὶ ὅταν ἀκόμη με-

ἀποδιδόμενοι ἀφορησιμοί, καὶ αἱ ποικίλαι εὐχαι εἶναι ἢ συνέχεια τῶν ἐπωδῶν ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ καὶ ἐν γένει, ὡς εἰπομεν ἤδη, εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλα τὰ θρησκευτά ἢ μαγικὴ ἐπωδὴ ὑπῆρξεν ἢ μήτηρ τῆς θρησκευτικῆς εὐχῆς, τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ ὕμνου, καθόσον ὁ ἄνθρωπος ἐσημάτιζε βαθμηδὸν ἀνοιτέραν περὶ τοῦ θείου ἰδέαν.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΠΩΔΑΙ

1) Ὄνομα καὶ διαίρεσις.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς σημερινούς Ἕλληνας αἱ ἐπωδαὶ εἶναι γνωσταὶ ὑπὸ τὰ δνόματα *ξόρκια*, *γητέματα*, *γητειές* κλπ., συνοδεύονται δὲ συνηθέστατα ὄχι βέβαια ὑπὸ μαγικῶν χορῶν, ἀλλὰ ὑπὸ διαφορῶν κινήσεων καὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ ἔχουν μαγικὴν σημασίαν. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ *μούτζωμα*, τὸ *φτύσιμο*, τὸ *φύσημα*, τὸ *γλείψιμο* τοῦ *μετώπου*, τὸ *χριστιανικώτερον σταύρωμα*, ἢ *κροῦσις πυρολίθων πρὸς παραγωγὴν σπινθήρων*, ἢ *χρῆσις τοῦ μαυρομάγκου μαχαιριοῦ* κτλ. Λέγονται δὲ ψιθυριστὰ καὶ φυλάττονται μυστικά, διότι ἄλλως χάνουν τὴν δυνάμιν των.

Εἶναι δὲ αἱ νεοελληνικαὶ ἐπωδαὶ πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ἄλλαι εἰς ἄλλας μαγικὰς ἀντιλήψεις ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Θὰ ἰδύνατο βεβαίως νὰ διαιρέσῃ τις καὶ κατατάξῃ αὐτὰς ἀναλόγως τῆς χρησιμοποιήσεώς των. Ἐπὶ ἢ τοιαύτη διαίρεσις δύναται νὰ διασπᾷ τὰ ὅμοια, καθόσον οὐχὶ σπανίως ἢ αὐτὴ αὐτουσία ἢ μὲ μικρὰν τροποποίησιν χρησιμοποιεῖται διὰ πολλαπλᾶς αἰτίας. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα νὰ προηγηθῇ ἢ συγκέντρωσις τῶν ἐπωδῶν κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν κειμένων. Τὰ ὅμοια κείμενα δὲν πρέπει νὰ διασπῶνται. Πρέπει μόνον νὰ σημειώνεται παρ' ἐκάστῳ καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ.

Τὴν συγκέντρωσιν ταύτην πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ἢ ταξινομήσις συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἐπωδῶν, συμφώνως πρὸς τὰς μαγικὰς τοῦτ' ἔστιν ἰδέας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεπνεύσθησαν. Τοιαύτην τινὰ διαίρεσιν ἐφήρμοσεν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐπωδάς ὁ συγκεντρώσας αὐτὰς Heim. Διὰ ταύτης χωρίζονται αἱ ἐπωδαὶ εἰς διαφοροὺς κατηγορίας, τῶν ὁποίων ἐκάστη ἐκφράζει καὶ ἰδιαίτερον εἶδος ἀντιλήψεως, ὡς πρὸς τὸν τρό-

ταχειρίζονται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Βλ. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἐπιτομὴ ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ χριστιανισμοῦ. (Πρακτικά τοῦ Α' Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀθήναι 1956, σελ. 96).

πον δι' οὐ προκαλεῖται ἡ μαγικὴ ἐνέργεια, μᾶς δίδεται δὲ τοιουτοτρόπως ἡ εἰκὼν τῶν ἰδυνουσῶν ἐν ταῖς ἐπιφωδαῖς ἰδεῶν. Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην ἔχομεν εἰς τὰς νεοελληνικὰς ἐπιφωδὰς :

α') τὰς ἀμέσους, δηλ. ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας μόνη ἡ μνεία τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Οὕτω π.χ. ὅταν θέλουν ποῦλες καὶ κατσούλες, λέγουν :

*Ὅλο ποῦλες
καὶ κατσούλες.*

β') Τὰ κυρίως ξορκία, καθ' ἃ ὁ ἐπάδων καλεῖ, ἐπιτάσσει ἢ ἐξορκίζει τὸ κακὸν νὰ φύγῃ, οἷον :

*Ἀστέρα μελανέ,
μελανὲ μελαχροινέ,
· · · · ·
Φά' τὸ γάλα, φά' τὸ μέλι,
κι ἄφες τοῦ παιδιοῦ τ' ἀντέρι.
(Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 58 γ').*

Τοῦ ἐξορκισμοῦ προηγεῖται ἐνίοτε καὶ τὸ ὄνομα ἀγίου ἢ ἀγίων, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων ὁ ἐξορκιστὴς ξορκάζει, π.χ.

*Μὰ τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα,
μὰ τὸν ἅγιον Παντελεήμονα,
ξορκάω τὸ κονάκι,
νὰ πάη στὰ ὄρη, στὰ βουνά,
στῆς Παναγιᾶς τὸ γάλα.*

γ') Τὰς ἐπιφωδὰς, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἀπειλῶν, ὅτι δηλ. αὐτὸς ὁ ἐπάδων ἢ ὁ ἅγιος, ὃν ἐπικαλεῖται, ἢ δαίμων ἢ θηρίον τι, θέλουσι κακοποιήσει τὴν ἀσθενείαν, ἐὰν ἐξακολουθῇ νὰ παραμένῃ, π.χ.

*Ἄμ, ἄμ κριθαράκι, γιατί εἶμαι πρῶτο παιδί τῆς μάννας μου
καὶ σὲ τρώω.*

ἢ *Φεύγα λούγκα, σὲ κυνηγáει ἡ δροῦγκα.*

δ') Τὰς ἐπιφωδὰς, ἐν αἷς ὁ ἐπάδων καλεῖ τὸν Χριστὸν ἢ τοὺς ἁγίους ἢ καὶ οὐράνια σώματα, ἔχοντα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα, τὰ ὁποῖα πολλάκις κατὰ δημόδεις δοξασίας καὶ πέμπουσι τὰς ἀσθενείας. Π.χ. οἱ ἔχοντες *μυρμητζίλλες* (ἀκροχορδό-

νας) εἰς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας λέγουν τὰ ἐξῆς, ρίπτοντες ἅμα ὀπισθὲν των χαλίκια

*Ἄστροι μου, πρωτάστρι μου,
μου ἴδωσες τὰ πρόβατά σου,
τὰ φύλαξα, τὰ βόσκησα,
πάρ' τα δός τα κι ἄλλοντοῦ.*

(Λιουγρ., τόμ. Δ', σ. 35).

ε') Τὰ νοματίσματα τὰς ἐπωδάς δηλ. ἐκείνας ἐν αἷς ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ πάσχοντος μόνον ἢ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας κτλ. ἢ καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ κτλ. Π. χ. Χριστός, Παναγία, Ἀηγιάννης καὶ ὁ (δεῖρα) κττ.

ς') Τὰς ἐπωδάς, ἐν αἷς ὁ πάσχων προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ τὸ κακὸν εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. ζῶα, δένδρα κτλ., νομίζων, ὅτι οὕτω θέλει ἀπαλλαγθῆ ὁ ἴδιος. Π. χ. ὅταν ἔχουν γαρδαβίτσες (ἀκροχορδόνες) τῶν χειρῶν), ὅταν ἴδουν καβαλλάρη μὲ ἄσπρο ἄλογο λέγουν

*Ἔ! καβαλλάρη μὲ τὸ γρίβο σ' ἄλογο
Φτιοῦ! γαρδαβίτσες σὶνὸν κ. . . σου.*

ζ') Τὰς ἐπωδάς, ἐν αἷς διὰ τῶν ὁμοίων ἐπάδονται τὰ ὅμοια, π. χ.

Καθὼς σαρώνει ἢ σκοῦπα νὰ φύγῃ ὁ πόνοσ.

Συνήθως αἱ ἐπωδαὶ αὗται συνοδεύουσι καὶ ἀντιστοίχους μαγικὰς ὁμοιοπαθητικὰς πράξεις, ἐξαγγέλλουσαι τὰ τελούμενα. Π. χ. ὁ πάσχων ἀπὸ γαρδαβίτσες (ἀκροχορδόνες), κρατῶν εἰς τὴν πάσχουσαν χεῖρά του ἄλατι, χύνει αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ λέγων

Ὅπως λειώνει τὸ ἄλατι, νὰ λειώσουσι κι οἱ γαρδαβίτσες μου.

Ἐπίσης, ὅταν πλακόνεται τὸ βυζί, ἀνοίγουν μιὰ κασσέλα καὶ λέγουν

Ὅπως ἀνοίγω τὴν κασσέλα, ἔτσι νὰ ξεπλακωθῆ τὸ βυζί.

Συνήθης δὲ εἶναι καὶ ἡ συσχέτισις πρὸς φυσικὰ φαινόμενα, π. χ.

*Ὡς ρίχτ' ὁ ἥλιος τὸ ἀχτῖνες του,
κ' ἡ θάλασσα τὰ κύματα,
κι ὁ τράος τὰ πηδήματα,
κι ὁ μαῦρος βοῦς τὴ δριγὰ του,
κ' ἡ μαύρ' ἀηλιά τὰ κέρατα.*

*νά ρίξιη και τοῦτο τὸ ζω (τὸ δεῖνα)
τοσοι μαργαριταρένιους του.*

(Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 515, 7).

η) Ἡ αὐτὴ ἰδέα τῆς διὰ τοῦ ὁμοίου θεραπείας ὑπόκειται καὶ εἰς ἐπιδάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν μορφήν μικρᾶς διηγήσεως. Ταύτας ὁ Heim ἀπεκάλεσε *historiolas*, τὸ δὲ θέμα αὐτῶν, σχετικὸν πάντοτε πρὸς τὴν περίστασιν, ἄλλοτε μὲν εἶναι εἰλημμένον ἐκ θρησκευτικῶν μύθων, πρὸ ἢ μεταχριστιανικῶν, ἄλλοτε δὲ καὶ πεπλασμένον.

Συνήθως εἰς τὰς διηγήσεις ταύτας δύναται νὰ διακρίνη τις δύο μέρη. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἱστορικὸν τῆς νόσου, δηλ. πῶς κάποιος ἔπαθε τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν πάσχοντα νόσον, τὸ δὲ δεύτερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ θεραπεία τῇ ὑποδείξει τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας ἢ ἁγίου τινός.

Γιὰ τὸ φλέμονα τῶν ὀζῶ.

Ἄη Μάμας κλαίει και θρηνᾶται,

τοῦ Θεοῦ παραπονᾶται.

Ἄγγελος τὸν ἐρωτᾷ.

«Εἰδά ᾗχεις, ἄη Μάμα, και κλαίεις και θρηνᾶσαι,

τοῦ Θεοῦ παραπονᾶσαι ;

— *Ἀποῦ ᾗχα χίλια πρόβατα και πεντακόσια γίδια*

και πῆα τα κάτω στὸ γιολό, στὸ περιγιάλι,

νά φάνε βοτρώλι, νά χορτάσουντε

και τὴ λείχα ὄως ν' ἀλλάξουντε.

Κ' ἐκεῖνα, ᾗγά και ψοφήσαντε.

— *Κοτὸ και δὲν εὐρέθηζεν ἄνθρωπος,*

βαφτισμένος, μυρωμένος,

τοῦ Θεοῦ παραδομένος,

νά πιάση μὲ μανρομάνιζο μαχαίρι

νά κόψη ἑφτακόδινλο καλάμι,

νά κάμη ἐννιά πήρους,

νά καρφώση τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τῶν ὀζῶ τὸ φλέμονα

τὸν ἄστρο, τὸ μαῦρο, τὴ σπλήνα, τὸ οκῶτι,

οτὴν καρδιά, στὸ ἀντί,

και τὸ κάθε κακὸ

νά λείψ' ἀπὸ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τῶν ὀζῶ».

(Λαογρ., τόμ. Δ', 517, 14).

θ') Ἡ αὐτὴ ἰδέα τῆς διὰ τοῦ ὁμοίου θεραπείας ὑπόκειται καὶ εἰς κατηγορίαν τινὰ ἐπιφθῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομάσῃ τις *μειομενέας*, καθ' ὅσον λαμβάνουν ἀριθμὸν τινα ὄντων, συνήθως ἐννέα, τὸν ὁποῖον ἐλαττοῦσι βαθμηδὸν μέχρις ἐκμηδενίσεως. Ἡ ἐκμηδένισις αὐτὴ σημαίνει καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς νόσου. Π. γ.

Σόρκι γιὰ τὸ λαιμό.

Μιά φορά ἦταν ἐννιά ἀδέρφια, ἀπὸ τὰ ἔννιά μείνανε ὀκτώ, ἀπὸ τὰ ὀκτὼ μείνανε ἑπτὰ, ἀπὸ τὰ ἑπτὰ μείνανε ἕξι, ἀπὸ τὰ ἕξι μείνανε πέντε, ἀπ' τὰ πέντε μείναν τέσσαρα, ἀπ' τὰ τέσσαρα μείναν τρία, ἀπ' τὰ τρία μείναν δύο, ἀπ' τὰ δύο μείναν ἓνα, ἴσ' κανένα.

(Λαογ., τόμ. Δ', 48, 7).

ι') Ἡ αὐτὴ ἐπίσης ἰδέα ὑπόκειται καὶ εἰς ἐπιφθῶς, αἱ ὁποῖαι, ἔχουσαι τὴν μορφήν διηγήσεως, διηγοῦνται πράγματα ἀδύνατα καὶ συμπεραίνουν ἔπειτα, ὅτι, ὅπως ἐκεῖνα δὲν εἶναι δυνατά, οὕτω καὶ τὸ κακὸ νὰ μὴ κρατήσῃ. Π. γ.

Παίρνω στριφτοτσέκονρα
καὶ πάω στὸ στριφτόλογγο.
νὰ κόψω στριφτόβεργες,
νὰ φτειάσω στριφτοκάλαθο.
"Ὅσο νερὸ κρατεῖ τὸ στριφτοκάλαθο,
τόσο νὰ σὲ κρατήσῃ ὁ στρόφος.

Ἄλλαι, διηγούμεναι τὸ ἀδύνατον, καλοῦν τὸ κακόν, ἂν δὲν πιστεύῃ, νὰ ἐξέλθῃ διὰ νὰ ἴδῃ ἢ νὰ πράξῃ τι, δι' οὗ ἀπαλλάσσεται ὁ πάσχων τῶν ἐνοχλήσεών του.

Γήτεμα ἅμα δὲ μιορηῇ νὰ κατορησῇ.

Κάτω στὰ κίτρινα λ'βαδάκια,
ἦταν κίτρινα κλαράκια,
κ' ἦταν κίτρινα πουλάκια,
.....

Χωρὶς ποδάκια πῆγα,
χωρὶς χέρια τὰ ἴπιασα,
χωρὶς μαχαίρι τὰ ἴσφαξα,
χωρὶς σούβλα τὰ σούβλισα,

χωρίς φῶτιά τὰ ᾿ψησα,
 χωρίς στόμα τὰ ᾿φαγα.
 Σὰ δὲν πιστεύης λειτουργιά,
 χέσι καὶ κατούρα.

(Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 49, 10).

Ἐπὶ τὴν ἔπιφάνειαν ὅμως καὶ ἐπὶ τὰς ὁποίας λείπει ἐντελῶς ἡ διήγησις, περιορίζονται δὲ μόνον εἰς ἀπλοῦν παραλληλισμὸν πρὸς ἐν ὁ,τιδήποτε ἀδύνατον. Π. χ. ὅταν ἔχουν λειχήνας, ἀλείφουν αὐτὰς μὲ σέλον καὶ τὸ πρῶτ' ἔλεγον

*Καλησπέρα σου, λειχήνα.
 Ὅσο εἶναι καλησπέρα,
 τόσο γὰρ σ' εἶν' ἢ ἄλλη μέρα.*

τὸ δὲ βράδυ

*Καλημέρα σου, λειχήνα.
 Ὅσο εἶναι καλημέρα,
 τόσο γὰρ σ' εἶν' ἢ ἄλλη μέρα.*

ια') Ὡς ἐπὶ τὰς ἐπιφάνειας χρησιμοποιοῦνται καὶ διάφορα τροπάρια ἢ φράσεις αὐτῶν ἢ χωρία τῆς Γραφῆς, παρουσιάζοντα σχέσιν τινὰ, ἔστω καὶ ἐντελῶς ἐξωτερικὴν, ὡς πρὸς τὸ ἐπαδόμενον. Οὕτω π. χ. ὡς ἐπὶ τὴν διὰ τὸ δέσιμο ἀνδρογύνου χρησιμοποιεῖται ἢ ἐκ τοῦ τροπαρίου τῆς Πεντηκοστῆς φράσις, *λύει τὰ δεσμὰ καὶ δροσίζει τὴν φλόγα*. Ἐπίσης συνηθέστατα χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπὶ τὴν καὶ τὸ τροπάριον τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων, τοῦ Σταυροῦ κτλ. (Λαογρ., τόμ. Δ', 534). Εἰς πολλὰ δὲ βλέπει τις καὶ ἀστείαις παρανοήσεις. Οὕτω π. χ. ὅταν ὁ ἱερεὺς λέγῃ τὸ *Ἐξαιρέτως τῆς Παταγίας ἀχράντων* κτλ., αἰχρῶσαι πόνον γράϊα τριβῶν τὸ πονοῦν μέρος ἐπιλέγουσαι, *Ξερανέ το Παταγία μου*.

ιβ') Τελευταῖον ἔχομεν ἐπὶ τὰς ἐπιφάνειας, ἀπαρτιζομένης ἐκ λέξεων ἀγνώστων, βαρβαροφώνων, ξενοφώνων καὶ μαγικῶν, τῶν ὁποίων ἢ ἀρχὴ καὶ ἢ σημασία εἶναι δυσδιάγνωστος. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ διητηρήθησαν καὶ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ, εἴτε πιθανώτερον διὰ τῶν διαφόρων μαγικῶν βιβλίων καὶ λατρικῶν, τὰ ὁποῖα ἐκκυκλοφοροῦν καὶ κυκλοφοροῦν ἀκόμη παρὰ τῷ λαῷ. Διότι, ὡς εἶπομεν, εἰς τὴν ἀρχαιότητα πολλοὶ ἦσαν οἱ ξένοι ἀγύρται, οἱ ἀσκοῦντες τὸ ἔργον τοῦ ἐπὶ τῶν ξένων καὶ βαρβαρικῶν ῥήματα ὑποτονθορίζοντες, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ἦσαν βαρβαρικά, ἐθεωροῦντο καὶ δραστηκώτερα. Ἡ δὲ μετάφρασις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ὡς

ἐξασθενίζουσα αὐτά. Οἱ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐπωδῶν δεινοί, παρατηρεῖ ὁ Ὁριγένης, ἰστοροῦσιν ὅτι τὴν αὐτὴν ἐπωδὴν εἰπόντα μὲν τῆ οἰκεία διαλέκτῳ, ἔστιν ἐνεργῆσαι ὅπερ ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπωδὴ μεταβαλόντα δὲ εἰς ἄλλην οἰαθηποιοῦν φωνήν, ἔστιν ἰδεῖν ἄτονον καὶ οὐδὲν δυναμένην καὶ συμπεραίνει· Ὅτιως οὐ τὰ σημαινόμενα κατὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τῶν φωνῶν ποιότητες καὶ ιδιότητες ἔχουσι τι δυνατόν ἐν αὐταῖς πρὸς τάδε τιὰ ἢ τάδε. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἔξις:

Διὰ νὰ μὴν φοβᾶσαι τὸν ὄφιν, ὅταν τὸν πιάσης ἢ καὶ ἂν σὲ
δαγκάσῃ καὶ ὄλα.

Ἄστονάζω μέρα ἄγατούκον ἄστονάζον ἄγατούκον χασ'ιά
μηνιτὴν κτλ.

(Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 379 κέ.)

ιγ') Πλὴν τῶν ἀδιαγνώστων τούτων ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐπωδάς ἐξ ἀλλογλώσσω, ἀραβικὰς, τουρκικὰς κτλ., αἵτινες μάλιστα, καθὼς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ βαρβαρικαί, θεωροῦνται ὡς περισσότερο δυνάμεναι τῶν ἑλληνικῶν. Διότι ἐν γένει ἔχει παρατηρηθῆ, ὅτι οἱ ἀνώτεροι κατὰ τὸν πολιτισμὸν λαοὶ ἀποδίδουν εἰς τοὺς κατωτέρους, ὡς π. χ. γενικῶς εἰς τοὺς Ἄθιγγάνους, ἐν τινι μέτρῳ καὶ δικαίως, πολὺ πλείονα ἐμπειρίαν περὶ τὰς μαγικὰς τέχνας καὶ ἐντεῦθεν καὶ μαγικὰς δυνάμεις πολλὰκις μάλιστα κακοποιούς.

ιδ') Ἐπωδάς τέλος ἀνευρίσκομεν ὡς λαογραφικὰ ἐγκαταλείμματα εἰς τὸ στόμα τῶν παιδιῶν ὡς παιδικὰ ἱσμάτια, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἥδη¹, ἢ καὶ ὡς πραγματικὰς ἐπωδάς, οἷον, ὅταν πρόκειται τὰ παιδιά νὰ κοιμηθοῦν, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν ἐφιάλτην, λέγουν τὴν ἔξις ἐπωδὴν:

Μώρα, μώρα καὶ μωρὴ
καὶ μωρὴ καὶ κακαειδοῦ,
μέτρα τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ
καὶ τὸν ἄμμο τ'ς θάλασσας
κ' ἓνα κόσκινο κελχί
καὶ ἀπὲ νὰ ῥθῆς νὰ μὲ πλακώσης.

2) Προέλευσις.

Ποία ἡ προέλευσις τῶν νεοελληνικῶν τούτων ἐπωδῶν δὲν δύναται γενικῶς νὰ λεχθῆ, διότι δὲν ἔγιναν καὶ αἱ πρὸς τοῦτο δέουσαι με-

1) Βλ. ἀνωτ., σ. 68, 74.

λέται. Ὅτι ὅμως πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἤδη εἰς παλαιότερους χρόνους ἦσαν ἐν χρήσει ἔν τε τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ λατινικῇ γλώσσει ἀπεδείχθη ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Ν Πολίτου περὶ τινῶν ἐπφωδῶν ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Α' 366 κέ. καὶ τῶν συγκρίσεων πρὸς τὰς τοῦ R. Heim, τὰς ὁποίας ἔκαμα προκειμένου περὶ τινῶν κυπριακῶν ἐπφωδῶν, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Γ' 603 κέ. Εἶναι δὲ πολλοὶ ἐπφωδοὶ κοινὰ οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς καὶ τοὺς παλαιότερους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἡ περισυλλογὴ νῦν καὶ μελέτη τῶν ἐπφωδῶν εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία, οὐ μόνον, διότι καὶ καθ' ἑαυτὰς ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας ἐκδηλώσεις τῶν δοξασιῶν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν συνδέεται πολλαχῶς πρὸς τὸν θρησκευτικὸν καὶ τὸν μυθολογικὸν κόσμον.

Εἶναι ὅμως ἡ περισυλλογὴ αὕτη δύσκολος, διότι οἱ γινώσκοντες αὐτὰς σπανίως πείθονται νὰ τὰς ἀνακοινώσουν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν κρατοῦσαν πρόληψιν, ὅτι χάνει τὴν δυνάμιν της ἡ ἐπφωδὴ, ἀνακοινουμένη εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὸν φόβον μὴ γελοιοποιηθοῦν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ συλλογαὶ ἐπφωδῶν δὲν εἶναι πολλαί, ὅσας θὰ ἠδύνατό τις νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὴν ἐν γένει συλλεκτικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἔχει γίνεαι μέχρι τοῦδε.

Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἴπομεν, πολλὰς τῶν ἐπφωδῶν συνοδεύουν καὶ διάφοροι συμβολικαὶ ἢ μαγικαὶ πράξεις, χειρονομίαι, φτύσιμο κτλ., ἐνίοτε δέ, καὶ μάλιστα ὁσάκις πρόκειται περὶ ἀσθενειῶν, καὶ διάφοροι χειρουργικαὶ ἢ ἄλλαι ἰατρικαὶ ἐνέργειαι ἢ καὶ φάρμακα, ὁ συλλογεὺς πρέπει καὶ ταῦτα νὰ προσέχη καὶ νὰ σημειώσῃ, ὡς ἐπίσης πρέπει νὰ σημειώσῃ καὶ τὰς διαφόρους δοξασίας, τὰς κρατούσας περὶ τῶν ἐπφωδῶν. Οὕτω π. γ. πιστεύεται, ὅτι ἡ ἐπφωδὴ πρέπει νὰ τηρῆται μυστικῆ, διότι ἄλλως χάνει τὴν δυνάμιν της. Διὰ νὰ διατηρήσῃ δὲ τὴν δυνάμιν της μία ἐπφωδὴ, πρέπει μυστικὰ νὰ πασιδίδεται ὑπὸ ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα καὶ ὑπὸ γυναικὸς εἰς ἄνδρα, ἄλλως ἀτνεῖ ἡ δυνάμιν της. Ἐπίσης ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι ὄνεν πιάνει, ἐὰν ὁ ἐπάδων λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν ἀμοιβὴν κτλ. Εἶδομεν δὲ καὶ πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι μεταφραζομένη δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν δυνάμιν.

Συστηματικαὶ συλλογαὶ ἐπφωδῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ Ἑβδομάδι, τόμ. Α' καὶ εἰς ὄλους σχεδὸν τοὺς τόμους τοῦ περιοδ. Λαογραφία. Πλὴν τούτου

εὑρίσκει τις πολλὰς καὶ εἰς διάφορα βιβλία καὶ πραγματείας λαογραφικοῦ περιεχομένου, ὡς π.χ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Βασκανία, ἐν Ἀνατολικῇ Ἐπιθεωρήσει 1873. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας τόμ. 1 (1883), σ. 1-30 (= ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Γ', 1931, σ. 64 κέ.). — ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Νεοελληνικὴ Μυθολογία, τόμ. Α', Μέρ. Β', 1874, σ. 457 κέ. κ.ά. — Γ. ΚΛΑΥΤΣΑΚΗ, Κρητικαὶ προλήψεις, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Δελτίῳ, τόμ. Β', σ. 121 κέ. — Μ. ΔΕΛΕΚΟΥ, Ἐπιδόρπιον κτλ. Τὰς ἀρχαίας ἐποδὰς, πλὴν τῶν ἐν τοῖς μαγικοῖς παπύροις, συνέλεξεν ὁ R. HEIM ὑπὸ τὸν τίτλον Incantamenta magica graeca - latina ἐν Jahrb. für klass. Philologie, Supp. Band XIX, σ. 463 κέ. βυζαντινὰς δ' ἐδημοσίευσεν ὁ FR. PRADEL, Griechische und Süditalienische Gebete, Beschwörungen u. Rezepte des Mittelalters, Gies-sen 1907, ὁ Α. VASILIEV εἰς τὰ Anecdota Graecobyzantina, Mosquae 1893, καὶ ὁ EM. LEGRAND ἐν Bibliothèque grecque vulgaire, II σ. 25. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω βλ. καὶ εἰς τὰς ἐν τῇ Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχεῖον δημοσιευθείσας βιβλιογραφίας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, τόμ. 5, σ. 188. 8, σ. 206-207. 9/10, σ. 196-199. 11/12, σ. 82-83, 360. 15/16, σ. 124-125.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΕΥΧΑΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΑΙ

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Συγγενεῖς πρὸς τὰς ἐπωδὰς ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν εἶναι καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι. Ἐμφότεραι ἔχουν μαγικὴν ἀρχήν. Στηρίζονται εἰς τὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς λέξεως, ἢ ὁποῖα ἐγέννησε καὶ τὰς ἐπωδὰς, καὶ συνδυάζονται εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ πρὸς ποικίλας μαγικὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τὴν δύναμίν των.

Ὅχι δὲ μόνον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν φύσιν ἔχουν ὁμοίαι πρὸς τὰς ἐπωδὰς, ἀλλὰ καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν. Διότι καθὼς εἰς τὰς ἐπωδὰς μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρων θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἰσέρχεται ἡ ἐπίκλησις τοῦ θεοῦ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς καταράς, καθόσον ἀνεπτύσσοντο αἱ ἀνώτεροι περὶ τοῦ θεοῦ, ὡς ἐπόπτον καὶ δικαστοῦ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ δοτῆρος παντὸς ἀγαθοῦ, ἰδέαι, εἰσῆλθεν ἡ ἐπίκλησις τοῦ θεοῦ ὡς παρόχον παντὸς ἀγαθοῦ ἅμα καὶ ἐκδικητοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ διὰ τοῦτο νὰ ἐξαλειφθοῦν τὰ γνωρίσματα τῆς πρωτογόνου μαγικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.

Β΄. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΥΧΑΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΑΙ

Αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ καταράι εἰς τὸν βίον τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι συνηθέσταται. Ἀποτελοῦν δὲ σήμερον ἐκδηλώσεις τῶν συναισθηματικῶν διαθέσεων τῆς στιγμῆς, εἰς τὰς ὁποῖαι δίδουν τὴν μορφήν καὶ τὴν κατεύθυνσιν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ ἀντίληψις καὶ ἐκτίμησις, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ λαὸς διὰ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ τῆς παρουσίας καὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι μόνον χριστιανικαί, ἀλλὰ κρᾶμα χριστιανικῶν διδασκαλιῶν καὶ λειψάνων παλαιῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ὅσαι ὡς προλήψεις ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ζωὴν πραγματικὴν καὶ πολλὰκις πλήρη ἐνεργείας εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ.

Καὶ πραγματικῶς αἱ φράσεις αὐταί, τῶν ὁποίων ἡ ποικιλία εἶναι

μεγάλη, ἐξηγουῦνται, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν λέγονται καὶ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνονται, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως, ἣ ὅποια κρατεῖ παρὰ τῷ λαῷ περὶ τῶν διαφόρων ἀξιών τῆς ζωῆς, ὡς καὶ τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων. Οὕτως ἄλλαι εὐχαι δίδονται κατὰ τὸν γάμον, ἄλλαι κατὰ τὴν βιάπτισιν, ἄλλαι διὰ τοὺς ἀποθανόντας, ἄλλαι εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ ἄλλαι εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν κτλ. Ἀλλέως ἢ μήτηρ καταράται τὰ τέκνα της καὶ ἀλλέως τοὺς ὅπωςδῆποτε ἀδικήσαντας, ζημιώσαντας ἢ βλάβσαντας ὁ ἀδικηθεὶς καὶ μάλιστα ἡ ἀδικηθεῖσα.

Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Ἐγραφα, Τσουμέρκα κτλ., ὅπου ἤκμασεν ὁ ἀρματολικὸς βίος καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ὁ καπετάνιος, τοῦ ὁποίου τὰ κατορθώματα ἐξύμνει ἡ λαϊκὴ μουσα, αἱ γυναῖκες ἠῤῥοντο εἰς τὰς μητέρας διὰ τὰ βρέφη των, *νά σὲ ζήση τὸ παιδί, νά σοῦ γίγη ἀρματολὸς καὶ καπετάνιος καὶ νά τοῦ βγάλουν καὶ τραγοῦδι*, ἐνῶ ἄλλαχού, ὅπου ὀλιγώτερον πολεμικὸς ἦτο ὁ βίος, τὸ δὲ ἰδεῶδες ἀπετέλει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως, καλλίστη εὐχὴ διὰ τοὺς νέους ἐθεωρεῖτο, *καὶ παπᾶς*. Αἱ δὲ κατάραι, *γυναίκακ πρόσωπο νά μὴ ἐλέπης* (βλέπης), *κοντισίδα νά μὴ ἰδῆ σὶ' προκεφαλάδα τ'* (προσκεφάλαι), *ἀντροῦ πρόσωπο νά μὴ ἐλέπης, νά δώση ὁ θεὸς νά μὴ δῆς παιδί εἰς τὴν παραστιά σου*, δεικνύουν τὴν ἀποστροφὴν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἄγαμον καὶ ἄτεκνον βίον.

Ὅταν εὐχωνται διὰ τοὺς ἀποθανόντας, *νά ἀγιάση τὸ κοκκαλάκι των*, βεβαίως τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις, ὅταν ὁμως καταρῶνται, *νά τὸν εἶρη κακὴ ὄρα*, τοῦτο βεβαίως ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς παμπαλαίας, πολὺ πρὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀστρολογικὰς δοξασίας, αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς σήμερον σφύζονται παρὰ τῷ λαῷ ὡς προλήψεις.

Συνοδεύονται δὲ ἢ συνοδεύουν αἱ τε εὐχαι καὶ κατάραι διαφόρους χειρονομίας ἢ καὶ πράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων πολλάκις ἐξηγεῖται καὶ ἡ μορφή αὐτῶν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς δεικνύουν καὶ τὴν πρωτόγονον μαγικὴν αὐτῶν προέλευσιν. Οὕτω πολλαχού εὐχόμενοι ἢ καταρῶμενοι ἀφαιροῦν τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Αἱ γυναῖκες καταρῶμεναι κατὰ παλαιότητα ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου γνωστὴν συνήθειαν, συνδεομένην πρὸς τὴν ἐπίκλησιν καταχθονίων δαιμόνων, τύπτουν διὰ τῆς παλάμης τὴν γῆν, μητέρες δὲ καταρῶνται τὰ τέκνα των ἰστάμεναι πρὸ τῆς εἰκόνας καὶ ἀπογυμνοῦσαι πρὸ αὐτῆς τοὺς μαστοὺς των. Ἀλλαχού εὐχόμενοι ἐπιθέτουν τὰς χεῖρας, ὁπόθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐχή, *ἔχε τὴν εὐχή μου πρὸ τὰ εἴκοσί μου νύχια*, εἰς δὲ τὰς ἐστιάσεις ἐν Κρήτῃ

χύνοντες ἐν τῷ μεταξὺ οἶνον ἐπιλέγουσιν, ἔτσι νὰ χυθοῦν τὰ μυαλὰ τῶν ἐχθρῶν μας.

Συχνάκις αἱ τὰς εὐχὰς ἢ κατάραι συνοδεύουσαι αὐται πράξεις εἶναι μιμικαί, ἄλλοτε πάλιν συμβολικαί. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ περὶ τὸ Πάγγαιον γῶρα αἱ μητέρες μετὰ τὸ κτένισμα καὶ τὸ πλέξιμο τῆς κόμης τῶν θυγατέρων τῶν ἐπιλέγουσιν *πάνω τὸ κορίτσι, κάτω τὰ μαλλιά*, σύρουσαι τρεῖς ἄνω καὶ κάτω τοὺς πλοκάμους. Εἰς πολλὰ μέρη τὰ μέλη τῆς οικογενείας ἢ οἱ ἐπισκέπται κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ νέον ἔτος, εὐχόμενοι ἀποθέτουσιν ταυτοχρόνως ὀγκώδη λίθον, διὰ νὰ εἶναι *γεροὶ ὡς τὴν πέτρα*. Συνηθέσταται εἶναι αἱ ὑπὸ τοιούτων συμβολικῶν πράξεων συνοδευόμεναι εὐχαὶ κατὰ τοὺς γάμους, εἰς τὰς λεχωΐδας, τὰ νεογέννητα κτ. Ὅταν πηγαίνουν νὰ ἐπισκεφθοῦν λεχώ, αἱ ἐπισκέπτριαὶ ρίπτουσι κατὰ γῆς κάρυα, εὐχόμεναι νὰ περιπατήσῃ τὸ παιδίον ταχέως.

Ὡς καὶ ἄνωτέρω εἶπομεν, αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι εἶναι φράσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκστομίζονται, λέγονται. Πλήν ὅμως τούτου ὑπάρχει ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς χωρικοῖς, καθ' ὃν τρόπον ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, νὰ ἐπιγράφουσι ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων ἐκτεθειμένων εἰς τὸν κίνδυνον τῆς κλοπῆς διαφόρους κατάραι, ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ φόβος θέλει ἐμποδίσαι τὴν κλοπὴν αὐτῶν. Ὅποιος τὸ πάρη νὰ ἔχη τὴν *κατάραι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παρναγίας καὶ ὄλων τῶν ἁγίων*, ἐπιγράφουσι. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς μαθητάς, οἱ ὁποῖοι, ἀκολουθοῦντες παλαιὸν ἔθος, ἐπιγράφουσι εἰς τὰ βιβλία των διαφόρους ἑμμέτρους ἀράς, διὰ νὰ ἐμποδίσουσι τὴν κλοπὴν. Ἐνθυμοῦμαι τοὺς ἑξῆς στίχους :

Ἐτοῦτο τὸ βιβλίον
 ἐμὸν ὑπάρχει κτήμα
 καὶ πρὸς μελέτην χρῆμα,
 καὶ ὅστις μοῦ τὸ κλέψῃ
 ἢ μᾶλλον τ' ἀφαιρέσῃ
 ἢ μύτη του νὰ πέσῃ.
 ἢ ὁ Θεὸς νὰ τὸν παιδέψῃ.

Εἰς ἀρχαίους χριστιανικοὺς τάφους ἐπίσης εὐρίσκομεν ἐπιγεγραμμένας κατάραι, δι' ὧν ἀφίεται εἰς τὴν φοβερὰν κρίσιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ὁρμήν του ὁ τολμῶν νὰ ἀνοίξῃ ἢ νὰ συλήσῃ τὸν τάφον.

Ὡς ἔχουν σήμερον αἱ κατάραι καὶ αἱ εὐχαί, θὰ ἦτό τις διατεθειμένος νὰ νομίσῃ, ὅτι αὐταὶ εἶναι κυρίως ἀπόρροιαί τῆς πίστεως τοῦ

ἀνθρώπου ἐπὶ τὴν ἀπόλυτον δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδιάλειπτον πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὰ ἀνθρώπινα. Καὶ πραγματικῶς πλεῖστοι εἶναι αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι, εἰς τὰς ὁποίας προτάσσεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας ἢ τινος τῶν ἁγίων, ὅστις καλεῖται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν εὐχὴν ἢ τὴν κατάραν, συνήθεις δὲ εἶναι καὶ αἱ εὐχαί, εἰς τὰς ὁποίας τὴν ἀνταπόδοσιν τοῦ καλοῦ ἀναθέτει ὁ εὐχόμενος εἰς τὸν Θεόν, οἷον *ὁ Θεὸς νὰ σοῦ τὸ ἀνταποδώσῃ*, καὶ αἱ κατάραι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀδικούμενος, μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ ἀμυνθῇ κατὰ τοῦ ἀδικούντος, εἰς τὸν Θεὸν ἀναθέτει τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐκδίκησιν, οἷον *ὁ Θεὸς νὰ σὲ κρίνῃ ἢ νὰ σὲ τιμωρήσῃ*. Αἱ δοξασαὶ ὅμως, τὰς ὁποίας ὁ λαὸς συνδέει ἐν γένει πρὸς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς κατάραις, μᾶς ὀδηγοῦν πλησιέστερον εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀρχὴν, τὴν *μαγικὴν*.

Αἱ πλεῖστοι τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν ἐκφέρονται ἀπλῶς, χωρὶς οἱ ἐκφέροντες νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπέμβασιν ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως, πιστεύεται δὲ ὅτι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργήσουν ἢ, ὅπως λέγει ὁ λαός, *πιάνουν*, ἐὰν μάλιστα προέρχωνται ἐκ προσώπων σεβαστῶν, οἳ οἱ γέροντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ γονεῖς. *Νὰ ᾄχῃς τὴν εὐχὴν μου ἢ νὰ ᾄχῃς τὴν κατάραν μου*, λέγουν ἀπλῶς οὗτοι, ἡ δὲ εὐχὴ αὕτη ἢ κατάρα εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ προστατεύσῃ ἢ καταδιώξῃ τὸν λαβόντα.

Εὐχὴ γονέων ἔπαρε καὶ στὰ βουνὰ περπατεῖ.

λέγει δημώδης παροιμία. Καὶ πάλιν, *κατάραι τὸ ᾄχει καὶ δὲ βλέπει προκοπὴν*, λέγει ὁ λαός διὰ τὸν μὴ δυνάμενον νὰ εὐδοκιμήσῃ.

Τόση δὲ εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν αὐτοτελῆ δύναμιν τῆς εὐχῆς, ὥστε καὶ ἐπροσωποποίησεν αὐτὴν ὁ λαός. Εἰς παραμύθιον ἐκ Θήρας¹ παρουσιάζεται ὡς *σκυλάκι*, εἰς ἄλλο παραμύθιον ἐκ Πόντου δίδεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν ὡς *ἐναν προᾶμαν* ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ καθιστᾷ ἀόρατον τὸν φέροντα². "Ὅτι δὲ καὶ ἡ κατάρα δύναται καθ' ἑαυτὴν νὰ ἐνεργήσῃ, δεικνύει ἡ σοφζομένη παρὰ τῷ λαῷ παλαιὰ ἀστρολογικὴ δοξασία, ὅτι ὑπάρχον καὶ ἰδιαιτέραι ἡμέραι καὶ ὧραι, κατὰ τὰς ὁποίας αὕτη ἐκφερομένη πιάνει ἀμέσως. Οὕτω διηγοῦνται τὸν ἐξῆς μῦθον :

Μιὰ μάννα καταριῶταν μιὰ φορὰ τὸ παιδί της. Ἦταν ἡμέρα Τρίτη. Τὴν ἄκουσε μιὰ κακὴ γειτόμισσα καὶ τῆς εἶπε: «Ἄν θέλῃς

1. Παρνασσός, τόμ. Ζ', σ. 556-7.

2. Λαογρ., τόμ. Ε', σ. 633.

νά καταραστῆς τὸ παιδί σου, ἐγὼ νὰ σοῦ πῶ πότε πιάνει ἢ κατάρα». Καὶ ἔσπερα ἀπὸ λίγη ὥρα τῆς φώναξε· «Γειτόνισσα, τώρα νὰ τὸ καταραστῆς καὶ πιάνει». — «Μπᾶ, πὸν νὰ χυθοῦν τὰ μάτια σου καλύτερα, ὄχι ἔγω θὰ καταραστῶ τὸ παιδί μου!» εἶπεν ἡ μάγνα. Καὶ ἡ κακὴ γειτόνισσα ἀμέσως ἐστραβώθηκε¹.

Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν δεικνύει καὶ ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου προσπαθοῦν νὰ ἀποτρέψουν τὴν κατάραν, λέγοντες

νά γυρίση στὸ κεφάλι σου,

ὡσεὶ ἤτό τι ἔμψυχον, ὃν αὐτοτελές, δυνάμενον νὰ λάβῃ ὠρισμένην ατεὺθυσιν. Ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος τῆς διαλύσεως αὐτῆς τίποτε δὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς ἀνωτέρας περὶ τοῦ θείου δοξασίας. Δὲν γίνεται διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ θείου, ὅπως παύση τὴν καταδίωξιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἐπαράτου, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἐντελῶς μαγικόν, διὰ τῆς διαλύσεως ἄλατος. Ἐάν τις θέλῃ νὰ ἀνακαλέσῃ ἢ ἐκμηδενίσῃ τὴν κατάραν, τὴν ὁποίαν ἐξεστόμισε, πληροὶ ἀγγεῖόν τι ὕδατος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ρίπτει ἄλας, ταράσσων δὲ διὰ τινος κοχλιαρίου ἢ ξυλαρίου καὶ τὸ ἄλας εἰς τὸ ὕδωρ διαλύων ἐπιλέγει, ὅπως λειώνει τ' ἄλατι, ἔτσι νὰ λειώσῃ ἢ κατάρα μου².

Γ'. ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

Ἡ πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν, δύσκολον εἶναι νὰ εὑρεθῇ σύστημα, τὸ ὁποῖον καὶ εὐεπισκόπητον νὰ εἶναι καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῶν φράσεων τούτων. Εἶναι δὲ αἱ δυσκολαὶ πολὺν περισσότεραι διὰ τὰς κατὰ ραζ, ὅχι μόνον διὰ τὴν μεγαλυτέραν αὐτῶν ποικιλίαν καὶ τὸ μέγα πλῆθος, ὅσον καὶ διὰ τὴν χοῆσιν πολλῶν μεταφορῶν, τὰς ὁποίας δυσκολεύεται κανεὶς νὰ κατατάξῃ.

Ὁ περὶ τῶν ἑλληνικῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν γράψας ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης διακρίνει αὐτὰς εἰς μεγάλας ομάδας, οἷον τὰς ἀναφερομένας α') εἰς τὴν ψυχὴν, β') εἰς ὕλικά ὠφελήματα, γ') εἰς ἠθικά ὠφελήματα καὶ δ') εἰς σωματικά παθήματα. Ἡ τοιαύτη κατάταξις, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖόν τις εὐχεται ἢ καταρᾶται, εἶναι βεβαίως ὀρθή, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ πλῆθους τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἐκάστην ομάδα ἀνήκουν, δὲν εὐκολύνει διόλου τὴν πρόχειρον εὔρεσιν τῶν καθ' ἐκάστην φράσεων.

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λ. Σ., τόμ. Α', σ. 43.

2) Λαογρ., τόμ. Β', σ. 198.

Συμφωνότερα πρὸς τὴν φύσιν τῶν φράσεων τούτων καὶ προτιμότερα διὰ τὸ εὐεπισκόπητον ἤθελεν εἶναι διὰ τὰς εὐχὰς διπλῆ κατὰταξις, μία μὲν ἀδρομερῆς κατὰ τὰς περιστάσεις, καθ' ὅσας λέγονται καὶ τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, δευτέρα δὲ ἐντὸς ἐκάστης ὁμάδος κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τὰς παροιμίας.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα πρόχειρον ὑποτύπωσιν ἀδρομεροῦς κατατάξεως, ἣ ὁποία πόλλαχὸς δύναται νὰ συμπληρωθῇ ἐν πληροτέρου ὄλικου.

Εὐχ αὶ.

1. Εἰς παιδιά.
2. Εἰς νέον.
3. Εἰς νέαν.
4. Εἰς ἄνδρα ἔγγαμον.
5. Εἰς γυναῖκα ὑπανδρον.
6. Εἰς συζύγους α') γενικῶς, β') ἔχοντας τέκνα, γ') ἀτέκνους.
7. Εἰς μεσήλικας ἀγάμους ἢ χηρεύσαντας.
8. Εἰς γέροντας.
9. Εἰς κληρικούς.
10. Κατὰ τὴν μνηστειαν α') πρὸς τοὺς μνηστευθέντας, β') πρὸς τοὺς γονεῖς, γ') πρὸς τοὺς ἄλλους οἰκείους κατὰ τὴν ἡλικίαν.
11. Κατὰ τὸν γάμον α') πρὸς τοὺς νεονύμφους, β') πρὸς τὸν κουμπάρου, γ') πρὸς τοὺς γονεῖς, δ') πρὸς τοὺς παρευρισκομένους ἀναλόγως τῆς ἡλικίας, ε') ὅταν ὁ γάμος εἶναι δεύτερος.
12. Εἰς ἔγκυον.
13. Κατὰ τὸν τοκετὸν α') διὰ τὴν δυστοκοῦσαν, β') διὰ τὴν γεννήσαν, γ') διὰ τὸ νεογέννητον, δ') διὰ τὴν μαῖαν.
14. Κατὰ τὸ σαράντισμα.
15. Κατὰ τὴν βάπτισιν α') εἰς τὸν βαπτίσαντα, β') εἰς τοὺς γονεῖς, γ') διὰ τὸ βαπτισθέν.
16. Κατὰ τὴν ἀσθένειαν α') πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα, β') πρὸς τοὺς οἰκείους.
17. Κατὰ τὸν θάνατον α') εἰς τοὺς συγγενεῖς, β') διὰ τὸν ἀποθανόντα, γ') διὰ τὰ ὄρφανά.
- 18) Κατὰ τὰ μνημόσυνα καὶ διὰ τοὺς ἀποθανόντας ἐν γένει.
19. Κατὰ τὸ ταξίδιον α') προπεμπτικαὶ εὐχαὶ πρὸς τὸν ἀναχωροῦντα, β') πρὸς τοὺς μένοντας οἰκείους — 1) ὁ ἀναχωρῶν, 2) οἱ παριστάμενοι, γ') εἰς τὸν ἐν τῇ ξένη, δ') διὰ τὸν ἐν τῇ ξένη πρὸς τοὺς συγγενεῖς, ε') κατὰ τὴν ἐπάνοδοον — 1) πρὸς τὸν ἐπανελθόντα, 2) πρὸς τοὺς οἰκείους.
20. Δι' ἀπόντα, ὅταν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του.
21. Κατὰ τὰς ἐορτάς, π.χ. Χριστούγεννα, Φῶτα, Ἀπόκριως, Πάσχα, ἐορτάς ἁγίων κτλ.
22. Κατὰ τὰς ὀνομαστικὰς ἐορτάς καὶ τὰς ἐπισκέψεις α') πρὸς τὸν ἐορτάζοντα, β') πρὸς τοὺς οἰκείους.
23. Κατὰ τὰς συγγεντρῶσεις πρὸς ἐστίασιν ἢ ἄλλην διασκέδασιν α') ἀρχομένης τῆς ἐστίασεως, β') κατὰ τὴν πόσιν οἴνου, γ') ληγοῦσης τῆς ἐστίασεως.

24. Πρὸς ἐσθίοντας ἢ πίνοντας.
 25. Διὰ τοὺς φιλονικούντας.
 26. Εἰς τοὺς προσφέροντάς τι καὶ ἴδια καρπούς.
 27. Κατὰ τὴν γεῦσιν ἀπαρχῶν καρπῶν.
 28. Εἰς τοὺς δυστυχοῦντας.
 29. Εἰς τοὺς λουομένους, ξυριζομένους, ἀλλάξαντας ἐνδύματα, φοροῦντας καινουργῆ κττ.
 30. Εἰς τοὺς ἐργαζομένους, ἀναλόγως τῆς ἐργασίας, π. χ. α') εἰς τοὺς ἐμπορευομένους — 1) γενικῶς, 2) κατὰ τὴν ἀνάληψιν ἐπιχειρήσεως, 3) κατὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν, β') εἰς χειρῶνακτας — 1) γενικῶς κατὰ τὴν ἐργασίαν, 2) μετὰ τὴν συντέλειαν αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν πληρωμὴν, γ') εἰς τοὺς ἀσχολουμένους εἰς γεωργικὰς ἐργασίας, π. χ. καλλιεργοῦντας, ἀλωνίζοντας, λιχνίζοντας, κλαδεύοντας, τρυγῶντας, συγκομίζοντας καρπούς κττ., δ') εἰς τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ἀσχολουμένους εἰς γαλακτοκομικὰς ἐργασίας, ε') εἰς γυναῖκας ἀσχολουμένας εἰς οἰκιακὰ ἔργα, π. χ. εἰς ζυμώουσαν, πλύνουσαν, εἰς κόπτουσαν βάμβακα κττ.
 31. Πρὸς παρτιζόμενον.
 32. Κατὰ τὴν εἰσκόμισιν τοῦ λύχνου τὴν ἐσπέραν.
 33. Ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου α') ὅταν ἀναφέρεται κακόν τι, β') ὅταν ὁ ἀκούων διακόπτῃ, π. χ. *ο' ἔκοφα*. — ἀπάντ. *πᾶσα κακὸ ἀποπαρθίω ο'.*
 34. Ἄστειαι, περιπαικτικαί, εἰρωνικαί κττ.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι παρ' ἐκάστην τῶν εὐχῶν τούτων πρέπει νὰ σημειώνωνται καὶ αἱ ἀπαντήσεις τῶν ἀντευχομένων.

* * *

Διὰ τὰς κατάρτας εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ εὐρεθῇ σύστημα κατατάξεως, ἀπηλλαγμένον ἐλαττωμάτων. Ἡ κατατάξις κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος καὶ ματαία, διότι καὶ αἱ περιστάσεις εἶναι ποικιλώταται καὶ πολυαριθμόταται καὶ τῶν καταρῶν αἱ πλεῖσται χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ ρέουσι πολλάκις ἀλλεπάλληλοι καὶ χειμαρρῶδεις ἐκ τοῦ στόματος μερικῶν γυναιῶν καὶ ἰδίᾳ γραϊδίων ἐναντίον τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περίστασιν, πολὺ δὲ ὀλίγα εἶναι αἱ κατάραι, αἱ ὅποια εἰς ὠρισμένα μόνον πρόσωπα εἶναι δυνατόν νὰ ἀπευθύνωνται καὶ τὰς ὁποίας, ἂν θέλῃ τις, δύναται νὰ συγκεντρώσῃ καὶ χωριστά, μολονότι ἡ τοιαύτη συγκέντρωσις εἶναι πῶς ἀσκοπός, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν καταρῶν ἔχει καταταχθῆ ἄλλως.

Ἐπίσης χωριστὰ δύναται τις νὰ συγκεντρώσῃ καὶ τὰς εἰρωνικὰς, ὡς π. χ. ὁ Θεὸς νὰ τοῦ δῖνῃ πολλὰ χρόνια καὶ λίγες μέρες, ὡς καὶ

τὰς κατάρως, αἱ ὁποῖαι ἐν εἵδει λογοπαιγνίου στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ κατάρα, π. χ.

ἅπαντ. πῆρα... — κατάρα, *νὰ παρθῆς χεροπόδαρα.*

» ὄχι... — » *ὄχιὰ νὰ σὲ φάη.*

» ἔφταιξα... — » *νὰ φτύης αἷμα.*

Μίαν κατάταξιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κανεὶς κατὰ γενικὰς κατηγορίας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, δηλ. εἰς κατάρως ἀναφερομένας α') εἰς τὴν ψυχὴν, β') εἰς ὕλικὰ κακὰ, γ') εἰς ἠθικὰ κακὰ, δ') εἰς σωματικὰ παθήματα. Τὰς κατηγορίας ταύτας δύναται ἀναλόγως τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἔχει τις ἐνώπιον αὐτοῦ, νὰ ἀξήσῃ καὶ νὰ ὑποδιαίρῃ διὰ τὸ μᾶλλον εὐεπισκόπητον τῶν καθ' ἐκάστην καταρῶν. Ἄλλ' ὅσαιδῆποτε ὑποδιαίρσεις καὶ ἂν γίνουν, ἡ κατάταξις αὕτη θέλει μὲν παρέχει σαφῆ εἰκόνα τοῦ τί καταράται ὁ λαὸς καὶ θέλουσιν ὑπάρχει οὕτω πρόχειρα τὰ στοιχεῖα διὰ μίαν ἠθολογικὴν μελέτην περὶ τῶν κακῶν, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν φοβεῖται καὶ ἀποστρέφεται ὁ ἑλληνικὸς λαός, δυσχεραίνει ὁμως τὴν εὔρεσιν τῶν καθ' ἕκαστον διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς ἐκάστην κατηγορίαν ἀνηκουσῶν καταρῶν.

Ἀπομένει ἡ κατάταξις κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, καθ' ὃν τρόπον γίνεται καὶ εἰς τὰς παροιμίας, μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν κατάραν πρέπει νὰ σημειώνεται, ὅπου εἶναι δυνατόν, καὶ ἡ περίστασις, καθ' ἣν λέγεται αὕτη, καὶ τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀπευθύνεται, ὡς καὶ ἡ ἐρμηνεῖα αὐτῆς, ὅπου εἶναι ἀνάγκη αὐτῆς.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ κατάταξις αὕτη ἔχει δυσχερείας διὰ τὰς πολλὰς μεταφορὰς καί, τὸ σπουδαιότερον, διὰ τὰς συντόμους πολλάκις ἐκφορὰς τῶν καταρῶν, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἔχη τις ὑπ' ὄψιν τὸν πληρέστερον τύπον. Π. χ. ἡ πλήρης κατάρα λέγεται: *τὴν κακὴν σου ἡμέρα*, ἣτις θὰ καταταχθῆ βεβαίως εἰς τὴν λέξιν *ἡμέρα*, ἀλλὰ λέγεται καὶ συγκεκριμένως *τὴν κακὴν σου, τὴν κακὴν σου καὶ τὴν ψυχρὴν σου*, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὴν λέξιν *ἡμέρα*, παρὰ τὸν πληρέστερον τύπον, ἐξ οὗ προῆλθον. Ἐν ἡ περιπτώσει δὲν εὐρίσκει τις τὸν πληρέστερον τύπον, ἢς κατατάσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν σπουδαιότεραν τῶν περιεχομένων λέξεων ἢ ἃς συγκεντρῶνῃ ὑπὸ ἰδιαιτέρον τίτλον ἀκαθόριστοι καὶ ὁ ἐργαζόμενος εἶτα ἐπὶ πληρεστέρου ὕλικου θέλει μεταφέρει αὐτὰς εἰς τὴν θέσιν των.

Δ'. ΕΥΧΕΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΑΣΤΙΚΑΙ ΛΕΞΕΙΣ

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ εὐχαὶ καὶ κατάρααι συγκεντρώνονται πολλάκις εἰς μίαν καὶ μόνην λέξιν, ὁπόθεν ἔχομεν λέξεις εὐχαιτικὰς ἢ καταραστικὰς. Οὕτω π. χ. ἐκ τῆς εὐχῆς: *πολλὰ χρόνια νὰ ζήσης*, ἔχομεν τὴν λέξιν *πολύχρονος* καὶ *πολυχρονομένος*, ἐκ τῆς εὐχῆς *καλὴ μοῖρα νὰ ᾖ*, τὴν λέξιν *καλομοῖρα* καὶ οὕτω *καθεξῆς*. Καὶ ὀνόματα δὲ κύρια ἔχομεν ἐξ εὐχῶν, οἷον *Ζήσης*, *Πολυχρόνης*, *Πολυζώης*, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν κατωτέρω εἰς τὰ περὶ ὀνομάτων (κεφ. ΙΖ').

Πολὺ περισσότεραι καὶ ποικιλώτεραι εἶναι αἱ ἐκ καταρῶν λέξεις, ὡς π. χ. *ὀλιγοζώητο*, ἐκ τῆς κατάρας *ὀλίγη ζωὴ νὰ ᾖ* *κοφοζώητος*, ἐκ τῆς κατάρας *νὰ σοῦ κοπῆ ἡ ζωὴ* *μανρομαντήλου*, ἐκ τῆς κατάρας *νὰ σὲ ᾖδῶ μὲ μαῦρο ματηλί* (= νὰ γηρεύσης) *ταφιασμένο*, *νεκροστολισμένο*, *ἀστροποκαμμένο*, *μακελλωμένο*, *ἀχαῖρευτο*, *θεόστραβο* κτλ. ¹.

Ε'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί πρέπει νὰ προσέχη ὁ συλλογεὺς κατὰ τὴν συλλογὴν εὐχῶν καὶ καταρῶν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώνεται τὸ πρόσωπον ὑπὸ τοῦ ὁποίου λέγεται, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται ἡ εὐχὴ ἢ ἡ κατάρα, ἡ περίστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν λέγεται, αἱ χειρονομίαι καὶ αἱ πράξεις τὰς ὁποίας συνοδεύουν ἢ ὑπὸ τῶν ὁποίων συνοδεύονται· αἱ δοξασίαι πρὸς τὰς ὁποίας σχετίζονται, ὡς καὶ αἱ δοξασίαι, αἱ ὁποῖαι παρὰ τῷ λαῷ κρατοῦν περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας αὐτῶν.

Συλλογαὶ εὐχῶν καὶ καταρῶν ἔχουν δημοσιευθῆ πολλαὶ σποραδικῶς εἰς πολλὰ βιβλία καὶ περιοδικὰ, περιέχοντα λαογραφικὰς εἰδήσεις. Ἀρκετὰς εὐρίσκει τις εἰς τοὺς τόμους τῆς *Λαογραφίας*, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν γενικωτέραν περὶ αὐτῶν πραγμασίαν τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμ. Θ', σ. 321 κέ καὶ ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις, τόμ. Β', σ. 369-408.

Διὰ τὰς νεωτέρας συλλογὰς βλ. εἰς τὰς ἐν τῇ *Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου* βιβλιογραφίας τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας, τόμ. 5, σ. 226. 8, σ. 264-265. 9/10, σ. 301-302. 11/12, σ. 126, 373. 15/16, σ. 160-161.

1) Περὶ τοιούτων λέξεων πρβλ. Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΑΚΙ, Ἀκαδημεικὰ Ἀναγνώσματα, τόμ. Γ', Μέρ. Α', Γενικὴ Γλωσσική, 1916, σ. 232.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΜΑΤΑ

Παρά τὰς κατάρας πρέπει νὰ συνεξετάζωνται οἱ ἀφορισμοὶ καὶ τὰ ἀναθέματα. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀμφότερα ταῦτα ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἐντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ κύκλου, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ἐκτραπέντα τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ πολλαχῶς ἐξελαϊκεύθησαν, ὁ δὲ λαὸς ποικίλας δοξασίας πρὸς αὐτὰ συνέδεσε.

Ἀφορισμοὶ ἐγίνοντο, *ἐδιαβάζοντο*, ὅπως ἔλεγον, ἐπὶ πληρωμῇ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐπ' ἐκκλησίας συνοδευόμενοι ὑπὸ διαφόρων πράξεων καὶ λαϊκῶν καταρῶν δι' ὑποθέσεις ἰδιωτικὰς καὶ πολλάκις ἐντελῶς ἀσημίντους, ὅπως ἀναγκασθοῦν οἱ ἄγνωστοι κλέπται ἢ ὅπωςδήποτε ἀδικοῦντες νὰ ἀποδώσουν τὸ κλαπὲν ἢ νὰ ἀπόσχουν τῆς ἀδικίας. Ἰδίως δὲ ἐφόβιζε τὸν λαὸν ἡ συνοδεύουσα τὸν ἀφορισμὸν κατάρα νὰ μὴ *λειώσῃ* μετὰ θάνατον τὸ σῶμα τοῦ ἀφοριζομένου.

Τὰ δὲ ἀναθέματα, τῶν ὁποίων σημασία εἶναι ἡ τῆς ἀναθέσεως εἰς τὸν διάβολον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀναθεματιζομένου, ἔχουν ὡς πρὸς τὴν λέξιν τοῦλάχιστον, ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ ἐγίνοντο κατ' ἀρχὰς ἐναντίον αἰρετικῶν καὶ ἀποστατῶν ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, συνοδεύοντα συνήθως τὸν ἀφορισμὸν. Τὴν λέξιν ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην μετεχειρίσθη πρῶτον ὁ ἀπ. Παῦλος, παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπαντᾷ ὑπὸ διαφορετικὴν κάπως σημασίαν. Σήμερον ἡ λέξις *ἀνάθεμα* αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ κατάραν, συνηθέστατα δὲ προτάσσεται ἄλλων καταρῶν.

Πλὴν τούτου τὰ ἀναθέματα ἔχουν καὶ ἰδιαιτέραν σημασίαν, δηλοῦντα τὰς κατάρας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ὄχι πλέον ὑπὸ ἐνὸς οἴουδήποτε, ἀλλὰ ὑπὸ ὀλοκλήρου κοινότητος κατὰ τῶν ὅπωςδήποτε κακοεργησάντων κατ' αὐτῆς. Ὡς τοιαῦτα τὰ ἀναθέματα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς δημοσίας ἀράς τῶν ἀρχαίων, τὰς ἀράς δηλ. ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἀπήθυνεν ὁ ἔθνος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν παραβαινόντων ὠρισμένας αὐτοῦ ἐντολάς.

Πλὴν ὅμως τούτου ὁ λαὸς εἰς παλαιότερους χρόνους καὶ σήμερον

ἀκόμη τοὺς ἀδίκους προεστῶτας ἀναθεματίζει ρίπτων εἰς ἓνα χῶρον λίθους, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται σωρός. Ὡς τόπος ἐκλέγεται τὸ μέρος, ὅπου ἐτάφη ὁ κακουργήσας. Συνηθέστερον ὁμως πολύ, ἐπειδὴ τὰ ἀναθέματα γίνονται ζῶντος τοῦ ἀναθεματιζομένου, ὡς τόπος ἐκλέγονται αἱ τρίοδοι, αἵτινες θεωροῦνται ὡς κατ' ἐξοχὴν συχναζόμεναι ὑπὸ πονηρῶν πνευμάτων. Οἱ τόποι οὗτοι καὶ σήμερον φέρουσι τὸ ὄνομα, ἀνάθεμα. ἀναθεματοῦριο, ἀναθεματοῦριν, ἀναθεματίστρα, ἀναφέρονται δὲ πλείστοι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, περὶ ἐκάστου τῶν ὁποίων ἐπιχωροιάζον ἰδιαίτεροι παραδόσεις. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὰ ἑξῆς. Ἐν Ἰμβρῷ ὑπάρχει σωρός τοιοῦτων λίθων φέρων τὸ ὄνομα ἀναθεματίστρα, λέγεται δὲ περὶ αὐτοῦ ἡ ἑξῆς παράδοσις.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἰμβρον εἶχαν μεγάλη παράπονα γιὰ ἓναν ἀδικοπροεστό. Σηκώθησαν λοιπὸν μαζί μ' αὐτὸν καὶ κίνησαν γιὰ τὸ λιμάνι, γὰρ μποῦν σὲ καράβι γὰρ πὰν στὸ Τσανάκαλε στὸν βαλί. Στὸ δρόμο μαλώσανε μὲ τὸν προεστό καὶ τόσο πολὺ θύμωσαν ἀπ' τὰ λόγια του, ποὺ πῆραν πέτρες καὶ μ' αὐτὲς τὸν σκότωσαν καὶ εἶπαν γὰρ ἕξη ἀνάθεμα ὅποιος Ἰμβριος περάσῃ ἀπὸ κεῖ καὶ δὲ ρίξῃ στὸ σωρὸ μιὰ πέτρα. Κ' ἔτσι ἀπὸ τότε ὅποιος περνᾷ ἀπὸ κεῖ ρίχνει καὶ μιὰ πέτρα κ' ἔγινε αὐτὸς ὁ σωρός, ποὺ τὸν λέν' ἀναθεματίστρα.

Εἰς τὸ ἔθιμον ἀναθέματος ἀναφέρεται καὶ ἡ συνηθεστάτη φράσις, θὰ ρίξω πέτρα, τὴν ὁποίαν λέγει ὁ φεύγων δυσηρεστημένος ἐκ τινος μέρους.

Ἐὰν τὸ ἀνάθεμα ὡς λέξις ἔχη χριστιανικὴν ἀρχὴν, βεβαίως τὸ ἔθιμον τῆς λιθοβολίας δὲν εἶναι χριστιανικόν. Εἶναι ἐν χρήσει εἰς πλείστους λαούς, εὐρωπαϊκούς καὶ μὴ, παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησιν ἡ ἡλικία αὐτοῦ ἀνέρχεται μέχρι καὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων. Ὁ Ἐκτωρ ὀνειδίξων τὸν Πάριν ψέγει τοὺς Τρῶας ὡς δειλούς, διότι ἄλλως θὰ ἐνεδύετο μέχρι τοῦδε χιτῶνα λίθινον δι' ὅσα κακὰ ἔπραξε.

Ἄλλὰ μάλα Τρῶες δευδιήμονες ἢ τέ κεν ἦδη
λάτνον ἔσσο χιτῶνα, κακῶν ἔνεχ', ὅσα ἔοργας.

Εἰς τὰς μυθικὰς παραδόσεις ἀναφέρεται, ὅτι οἱ θεοὶ δικάζοντες τὸν Ἑρμῆν διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἄργου, φοβούμενοι δὲ καὶ τὸν Δία, κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐνεργήσει ὁ Ἑρμῆς, προσέρριψαν τὰς ψήφους ὁ καθένας τῶν κριτιῶνων ἡρέμα τῷ Ἑρμῆ, βάλλοντες οἷον ἐκεῖνον λίθοις, καὶ οὕτω τοῦ φόνον ποινὴν ἀφωσιώσαντο¹. Τίς

1) Εὐστάθιος, σ. 1809 ed. Rom.

δ' ἵπαρξιν τοῦ ἐθίμου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις μαρτυρεῖ ὁ θεῖος Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις αὐτοῦ ἀναφέρων νόμον, καθ' ὃν οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ πατροκτονία, ἀδελφοκτονία ἢ παιδοκτονία, φονευόμενοι μετεφέροντο εἰς τριόδον ἐκτὸς τῆς πόλεως, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἀντιπροσωπεύουσαι τὴν πόλιν ὅλην, φέροντες ἕκαστος λίθον, ἔρριπτον αὐτὸν κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἀφοσιῶντες οὕτω τὴν πόλιν ὅλην, μετὰ δὲ τοῦτο ἐρρίπτετο οὗτος ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας ἄταφος κατὰ τὸν νόμον¹.

Ἐκ τῆς συνεξετάσεως δὲ πασῶν τῶν περὶ τοῦ ἐθίμου εἰδήσεων φαίνεται, ὅτι ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν πραγματικὸν φόνον τῶν κακουργούντων κατὰ τῆς κοινότητος, τῶν ὁποίων, ἵνα ἐξουδετερώσουν τὴν μετὰ θάνατον κακοποιὸν δύναμιν, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ φόβητρον τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, ἐπισωρεύθουν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν τοὺς λίθους τούτους.

Τὴν τοιαύτην ἀρχὴν βεβαιοῖ καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀποθανόντων βίαιον θάνατον, ἰοὺς ὁποίους κατ' ἐξοχὴν ἐφοβῶντο, ὡς πνεύματα λίαν κακοποιά, συνήθιζον ἐπίσης νὰ ἐπισωρεύουν λίθους.

Βραδύτερον, ὅτε ἀνεπτύχθησαν αἱ περὶ τῶν τιμωρῶν θεῶν τοῦ Ἄδου ἰδέαι, ἢ ἐπισώρευσις τῶν λίθων ἐδήλωσε τὴν καθοσίωσιν τῶν κακούργων εἰς τὰς χθονίους θεότητας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν χθόνιον Ἑρμῆν. Κατὰ περίεργον δὲ τρόπον μεταλλαγῆς τῶν σκοπῶν ἐθεωρήθησαν κατόπιν οἱ σωροὶ οὗτοι ἱεροὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἢ δὲ βολὴ τοῦ λίθου εἰς αὐτοὺς ὡς προσφορά εἰς τὸν ὑποχθόνιον θεόν. Κατόπιν τῶν μεταβολῶν τούτων εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐθίμου ἠδύναντο νὰ ἐπισωρεύωνται σωροὶ, δηλοῦντες τὴν καθοσίωσιν ταύτην εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Ἄδου καὶ ζώντων ἀκόμη τῶν κακουργησάντων, καθ' ὃν τρόπον καὶ σήμερον καθοσιῶσι τὸν ἀναθεματιζόμενον εἰς τὸν διάβολον.

1) Πλάτ. Νόμοι β' XII 873. *Εἰ δὲ τις αὐτως ἀθλία ξυμφορὰ καταλάβοι, ὥστε πατρὸς ἢ μητρὸς ἢ ἀδελφῶν ἢ τέκνων ἐκ προνοίας ἐκουσίως ψυχὴν τοιμῆσαι ἀποστερεῖν σώματος, ὁ παρὰ τοῦ θνητοῦ νομοθέτου νόμος ὧδε περὶ τῶν τοιούτων νομοθετεῖ, προσρήσεις μὲν τὰς περὶ νομίμων εἰργασθαι καὶ ἐγγύας τὰς αὐτὰς εἶναι, καθάπερ ἐρρήθη τοῖς ἔμπροσθεν, εἴαν δὲ τις ὄφλη φόνου τοιούτου, τούτων κτεῖνας τινὰ, οἱ μὲν τῶν δικαστῶν ὑπηρετεῖ καὶ ἀρχοντες ἀποκτείναντες ἢ τεταγμένην τριόδον ἔξω τῆς πόλεως ἐκβαλλόντων γυμνόν, αἱ δὲ ἀρχαὶ πᾶσαι ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως, λίθον ἕκαστος φέρον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ βάλλων ἀφοσιῶνται τὴν πόλιν ὅλην, μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὰ τῆς χώρας ὄρια φέροντες ἐκβαλλόντων τῷ νόμῳ ἄταφοι.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΟΡΚΟΙ

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς κατάρας ἔχουν οἱ ὄρκοι. Ὁρκος εἶναι κατάρα, τὴν ὁποίαν ἐκφέρει καθ' ἑαυτοῦ ὁ ὀμνῶν, θέλει δ' ἔχει αὐτὴ ἰσχύν, ἐν ἣ περιπτώσει δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅ,τι οὗτος ἰσχυρίζεται ἢ θέλει παραβῆ ὠρισμένην ὑπόσχεσίν του.

Εἰς τοὺς ὄρκους φαίνεται πολὺ καλύτερον καὶ ἡ μαγικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ κατόπιν ἐξέλιξις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένων ἀνωτέρων περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν, ὡς δικαιοκρίτου καὶ ρυθμιστοῦ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἀνταποδότου πάσης ἀγαθοεργίας καὶ τιμωροῦ πάσης ὑπερβασίας. Διδακτικώτατον παράδειγμα διὰ τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τοῦ ὄρκου ἀποτελεῖ ἡ ὀμηρικὴ περιγραφὴ τῶν μεταξὺ τῶν Τρώων καὶ Ἑλλήνων ὀρκίων ἐν τῷ Γ τῆς Ἰλιάδος. Προσάγονται δύο ἄρνια καὶ οἶνος, τὸν ὁποῖον οἱ κήρυκες ἐν κρατῆρι ἀναμειγνύουσι μεθ' ὕδατος, ὅπως ἐγένετο εἰς τὰς σπονδάς. Ὁ Ἄγαμέμνων ἀποκόπτει, ὡς ἐγένετο καὶ κατὰ τὰς θυσίας, τρίχας ἐκ τῆς κεφαλῆς ἄρνιων, τὰς ὁποίας οἱ κήρυκες διανέμουν μεταξὺ τῶν ἀρίστων, Τρώων καὶ Ἑλλήνων. Ἀκολουθῶς ὑψῶν τὰς χεῖρας ἐπικαλεῖται τοὺς ἐφόρους τοῦ ὄρκου θεοὺς, τὸν Δία καὶ τὸν Ἥλιον, τὸν τὰ πάντα βλέποντα καὶ ἀκούοντα, ὡς καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὴν Γῆν καὶ τοὺς καταχθονίους θεοὺς, οἵτινες τοὺς ἐπιόρκους μετὰ θάνατον τιμωροῦν ὡς μάρτυρες καὶ φύλακες τῶν ὄρκων. Ἀναφέρει ἔπειτα τὴν συνομολογηθεῖσαν συμφωνίαν καὶ μετὰ τοῦτο σφάζει τὰ ἄρνια. Ἀκολουθεῖ δευτέρα πρᾶξις. Λαμβάνουν πάντες οἱ παριστάμενοι διὰ ποτηρίων οἶνον ἐκ τοῦ κρατήρος καὶ γίνουσι κατὰ γῆς εὐχόμενοι τὰ ἑξῆς· «Ζεῦ ἐνδοξότατε, μέγιστε, καὶ ἄλλοι ἀθάνατοι θεοί, ὅποιοι πρωτύτερα ἤθελον βλάβῃσι παρὰ τοὺς ὄρκους εἶθε ὁ ἐγκέφαλός των νὰ χυθῆ κατὰ γῆς, ὅπως καὶ ὁ οἶνος οὗτος, καὶ αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων τῶν, αἱ δὲ σύζυγοί των νὰ πέσουν εἰς χεῖρας ἄλλων».

Ὡς παρατηρεῖ τις, τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ ὄρκου εἶναι καθ'

ὀλοκληρίαν σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνωτέρας περὶ τοῦ θείου ἰδέας, ἐνῶ εἰς τὸ δευτέρον καλοῦνται μὲν καὶ οἱ θεοί, ἀλλὰ τὸ βάρος ὅλον κεῖται εἰς τὴν μαγικὴν πράξιν τῆς χύσεως τοῦ οἴνου.

Τοιούτων ὄρκων, εὐρισκομένων ἀκόμη εἰς τὴν μαγικὴν βαθμίδα, παραδείγματα εὐρίσκομεν πλεῖστα εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς. Εἰς τοὺς Οὐακάμπα λ. γ., λαὸν ἀφρικανικόν, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νὰ συνάψουν φιλίαν συγκεντρώνονται εἰς ἓνα κύκλον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται μικρὸν ἄγγειον ἐκ πηλοῦ ἀπεξηραμμένου εἰς τὸν ἥλιον, πλήρες ὕδατος. Τότε εἰς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λαμβάνει ράβδον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀρχίζει νὰ ὀμιλῇ περὶ τῶν φιλικῶν διαθέσεων τῆς μερίδος του κρούων ταυτοχρόνως διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου. Μετὰ τοῦτον λαμβάνει τὸν λόγον εἰς ἓκ τῆς ἀντιθέτου μερίδος κρούων καὶ αὐτὸς διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου. Ἐφ' οὗ τελειώσῃ καὶ οὗτος ἐγείρεται τις ἐκ τῶν παρισταμένων, λαμβάνει τὸ ἄγγειον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ρίπτει αὐτὸ εἰς τὸ ἔδαφος λέγων: «Ἄν διαρρήξωμεν τὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν συνωμολογήσαμεν ἐδῶ, νὰ διαρραγῶμεν, ὡς διεργάγη τὸ ἄγγειον τοῦτο ἐνταῦθα». Ἐπὶ ἀλλαχοῦ σφάζουν πρόβατον, τοῦ ὁποίου θέλει ὑποστῆ τὴν τύχην ὁ παραβάτης τῶν ὄρκων. Τοῦτο ἐρμηνεύει καὶ τὴν ὀμηρικὴν κατὰ τοὺς ὄρκους συνθήθειαν τῆς σφαγῆς τῶν ἀμῶν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἤδη. Ἐὰν δέ τις θέλῃ νὰ παραβῇ τὸν ὄρκον χωρὶς νὰ ὑποστῆ τὰς ἀκολουθίας τῆς παραβάσεως, προσπαθεῖ νὰ διαλύσῃ τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὄρκου δι' ἄλλης μαγικῆς πράξεως. Ἐρχεται κρυφὰ εἰς τὸν τόπον, ὅπου συνωμολογήθη ἡ φιλία, σφάζει πρόβατον καὶ χύνει μέρος τοῦ αἵματος αὐτοῦ εἰς σύντριμμά τι τοῦ κατὰ τὴν συνωμολόγησιν τῆς συνθήκης θραυσθέντος ἀγγείου ἢ ραντίζει τὸν ὅλον τόπον μὲ αἷμα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λύεται ἡ μαγικὴ δύναμις τοῦ ὄρκου.

Ἐκ τῶν μαγικῶν τούτων ἀρχῶν ὁ ὄρκος ἐξελιχθη κατόπιν, ὡς εἶπομεν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένων ἀνωτέρων περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν. Ἡ δὲ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐξέλιξις καὶ ἡ συντελεσθεῖσα σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν συνετέλεσεν, ὅπως καταλάβῃ σπουδαιοτάτην ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀπονομῇ τοῦ δικαίου, θέσιν. Τὴν δὲ θέσιν ταύτην ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ παρὰ τὰς συνθήκας αὐτοῦ παραβάσεις καὶ τὴν ἐξασθένωσιν τῶν ἰδεῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὄφειλε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἀπετέλεσε πλέον τύπον ἀπαραίτητον καὶ ἀναντικατάστατον, τοῦ ὁποίου τὴν τήρησιν ἐγγυᾶται καὶ ἐπιβάλλει ἡ δύναμις καὶ ἡ βία τῶν κειμένων νόμων. Οὕτως ἔχομεν σήμερον ἐν τῷ πολιτικῷ ἡμῶν

βίω, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, τὸν ὄρκον τοῦ στρατιώτου, τὸν ὄρκον τοῦ πολίτου, τὸν ὄρκον τοῦ ἐκλογέως, τοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ δικαστοῦ, τοῦ μάρτυρος ἐν ταῖς δίκαις καὶ τοῦ διδάκτορος ἀκόμη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Περὶ τῶν μορφῶν τῶν ἐπισήμως καθοριζομένων τούτων ὄρκων δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ὄρκος ὑπὸ τὰς μορφὰς καὶ τὰς δοξασίας, ὑπὸ τὰς ὁποίας παρουσιάζεται ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ τοῦ λαοῦ, καὶ ταύτας θὰ ἐξετάσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν διὰ βραχέων.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΟΡΚΟΙ

Συνήθεις ὄρκοι σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ εἶναι :

α') οἱ *μαγικοὶ ὄρκοι*, οἱ ὄρκοι δηλ. ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν μαγικὴν πράξιν. Τοιοῦτοι ὄρκοι, μολονότι σπάνιοι, εὐρίσκονται ὅμως εἰσέτι σποραδικοὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Οὕτω π. χ. ὁσάκις τύχη νὰ πίνουν οἶνον, ὀρκίζονται ἀκριβῶς ὅπως ὀρκίζοντο οἱ ὀμηρικοὶ Ἕλληνες. Χύνουν δηλ. σταγόνας τινὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐπιλέγοντες

Ἔτσι νὰ χυθῆ τὸ αἷμα μου, ἃ δὲ σοῦ λέω ἀλήθεια,

ἢ Ἔτσι νὰ χυθῆ τὸ αἷμά μου, ἃ δὲν εἶναι ὡς κατὰ πὸν σοῦ λέω.

Ἄνάλογος ὄρκος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀκόλουθον εὐτράπελον διήγησιν :

Ἀπὸ ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα πηγαίνανε στὸ δρόμο μὲ δυὸ ζῶα φορτωμένα λάδι. Στὸ δρόμο βλέπουν ἀπὸ μακρὰ στὴ θάλασσα ἓνα καράβι. Λέει ὁ ἓνας, «Καράβι ἔναι. — Ὅχι, καραβέλα ἔναι», λέει ὁ ἄλλος. — «Ἔτσι νὰ χυθῆ τὸ αἷμα μου, ἃ δὲν εἶναι καράβι», κ' ἔμπηξε τὸ μαχαίρι του στ' ἄσκιὰ καὶ χύθηκε τὸ λάδι. — «Ἐδὰ, ἐδέτσε νὰ χυθῆ κ' ἐμένα τὸ αἷμά μου, ἃ δὲν εἶναι καραβέλα», κ' ἔμπηξε κι αὐτὸς τὸ μαχαίρι στὰ δικά του ἄσκιὰ.

Εἰς ἄλλην ἀνάλογον εὐτράπελον διήγησιν ἐκ Χίου ὁ ὀρκιζόμενος ὀρπετὶ κατὰ γῆς στάμνα γεμάτη λάδι, ἐπιλέγων

Νά, ἔτσι νὰ χυθῆ τὸ αἷμά μου, ἄν κτλ.

Μαγικὸς ὄρκος εἶναι καὶ ὁ ἐν Εὐρυτανίᾳ ἐν χρήσει ὄρκος τῶν ψηφοφόρων διὰ λίθου¹⁾. Ἐκαστος τῶν ψηφοφόρων διαδοχικῶς ὑψώνων

1) Λαογρ., τόμ. Α', σ. 417.

ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν εὐμεγέθη πέτραν ὀμνῦναι, προφέρων ἄρας καθ' ἑαυτοῦ βαρυτάτας ἐν περιπτώσει παραβάσεως τῶν ὑπεσχημένων, ὅτι θὰ εἶναι φίλος ὤρισμένου ὑποψηφίου, μεθ' ὃ κυλῖει τὸν λίθον, τὸν ὅποιον ἀναλαμβάνει ἄλλος ψηφοφόρος μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ ἀριθμοῦ. Τὸν τοιοῦτον ὄρκον οὐδεὶς παραβαίνει. Ὁμοιάζει δὲ ὁ ὄρκος οὗτος πρὸς τὸν διὰ λίθου ὄρκον τῶν Ῥωμαίων, καθ' ὃν ὁ ὀρκιζόμενος, λαβὼν εἰς χεῖρας λίθον, ἐξέφερε καθ' ἑαυτοῦ ἄρας καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔρριπτε τὸν λίθον ἐκ τῆς χειρός.

Τροποποιήσις τοῦ ὄρκου τούτου κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἰδέας φαίνεται, ὅτι εἶναι ὁ ἐν Ξυλοκάστρῳ ἐν χρήσει, ὅταν ἐγερθῆ ἀμφισβήτησις περὶ τῆς τιμῆς κατὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν. Ὁ προκαλῶν, λαβὼν τὸν κοινὸν λίθον λέγει πρὸς τὸν προκαλούμενον :

Τὸ παίρνεις τοῦτο στήν ψυχὴ σου ;

Ὁ προκαλούμενος, ἐὰν δεχθῆ τὸν ὄρκον, λέγει :

Νὰ τό'χω βάρος στήν ψυχὴ μου καὶ νά'χω τὸ Χριστὸ ἀντιῶζο στή δευτέρα παρουσία.

Ὁ ὄρκος λύει τὴν ἀμφισβήτησιν.

β') Συνηθέστεραι πολὺ τῶν μαγικῶν ὄρκων εἶναι αἱ αὐτοκατάραι, ὡς π. γ.

Νὰ μὴ χαρῶ τὴ μάγνα μου, — τὸν πατέρα μου, — τὴ γυναῖκα μου, — τὰ παιδιά μου, — τὸ γυνὸ μου, ποὺ τὸν ἔχω μονάκριβο, — τ' ἀδέφφια μου. Νὰ βγοῦν τὰ μάτια μου. Νὰ μὴ μ' εἶθ' ἢ ἀγγί. Νὰ μὴ προφτάσω νὰ βγῶ ὄξ' ἀπ' τὴν πόρτα. Ἄστραπὴ νὰ μὲ κάψῃ. Νὰ μὲ πιάσῃ ἐφτὰ λογιῶ συγγενικό. Ποδάρ' νὰ μὴ μ' ἀπομείνῃ. Νὰ μὲ κάψ' ἢ φωτιά κτλ. κτλ.

Ὅπως δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς κατάρας, οὕτω καὶ εἰς τοὺς ὄρκους ἐκ θρησκευτικῆς ἐπιδράσεως καλεῖται πολλάκις ὁ Θεός, ὁ Χριστός, ἡ Παναγία κτλ. διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατάραν. Ὡς π. γ.

Νὰ μὲ κόψῃ ὁ Θεός, — ἡ Παναγία. Νὰ μὲ κόψουν τὰ δώδεκα Βαγγέλια. Ἄν ἐγὼ ἔποῦκα το, τῇ Χριστοῦ καὶ τῇ Παναγίας τὴν κατάρα νὰ ἔχω.

γ') Οἱ ὄρκοι, καθ' οὓς καλεῖται ὡς μάρτυς καὶ τιμωρὸς τοῦ ὄρκου πρᾶγμα τι. Συνηθέστατος τοιοῦτος ὄρκος εἶναι ὁ ἐπὶ τοῦ ἄρτου, πυρός, ἡλίου, γῆς κτλ. Ὡς π. γ.

*Μὰ τὸ φωμί. Μὰ αὐτὴ τὴ φωτιά. Μὰ τὸν ἥλιο. Μὰ τὴ γῆς,
ποὺ θὰ μᾶς φάη.*

*Ανάλογοι εἶναι οἱ ἐπὶ τῶν ξιφῶν ὅρκοι τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης.

Συνοδεύουν δὲ πολλάκις τοὺς ὅρκους τούτους καὶ διάφοροι πράξεις, τῶν ὁποίων συνηθεστάτη εἶναι ἡ ἐπίθεσις τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ πράγματος, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται τις. Οὕτω π. χ. ὁ ὀρκιζόμενος ἐπὶ τοῦ ἄρτου, ἐὰν τύχη νὰ εὐρίσκηται ἐνώπιον αὐτοῦ τεμάχιον ἄρτου, τὸ λαμβάνει καὶ ὀρκιζόμενος ἀσπάζεται αὐτό.

δ') Οἱ ὅρκοι, καθ' οὓς μνημονεύεται μόνον τὸ πράγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται τις, δηλ. τὸ πράγμα, τὸ ὁποῖον θέτει παρακαταθήκην τῆς τηρήσεως τοῦ ὅρκου του καὶ ἐναντίον τοῦ ὁποίου θέλει ἐπέλθει ἡ τιμωρία ἐν περιπτώσει ἐπιπορκίας. Οἱ ὅρκοι δηλ. οὗτοι εἶναι κατὰ τοῦτο ἔλλιπεις, ὅτι δὲν καθορίζουν τὸ εἶδος τῆς ποινῆς ἐν περιπτώσει ἐπιπορκίας, τὸ ὁποῖον ἄλλως εἶναι καὶ εὐνόητον ἐκ τῶν συμφραζομένων.

Ὅρκίζονται δὲ συνήθως εἰς τὴν ἰδίαν ζωὴν ἢ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων καὶ τῶν προσφιλῶν αὐτῶν, εἰς τοὺς ὀφθαλμούς των, εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ τῶν γονέων των κτλ., οἷον

*Στὰ μάτια μου. Στὸ φῶς μου. Στὴν ψυχὴ μου. Μὰ τὴν ψυχὴ
ποὺ θὰ δώσω στὸ θεό. Στὴ ψυχὴ τῶ γονέω μου.*

καὶ ἐπὶ τὸ ἀνδρικώτερον εἰς τὸν μύστακα ἢ τὸ γένειον, οἷον

Νὰ μοῦ τὸ κόφουν, ἂν δὲν... Νὰ μοῦ τὸ ξεροζώσουν, ἂν δὲν...

ε') Οἱ ὅρκοι, καθ' οὓς ὁ δμνύων ἐπιμαρτύρεται τὸν Θεόν, τὸν Χριστόν, τὴν Παναγίαν, ἢ ἄγιόν τινα καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸν στανρόν, τὸ εὐαγγέλιον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν τῆς ἡμέρας, τὴν ἑορταζομένην ἡμέραν, τὴν μετάληψιν κτλ., εἰς τὰ ὁποῖα πάντα, ὡς στενωῶς συνδεδεμένα μετὰ τῆς θρησκείας, ἀποδίδει ὁ λαὸς θεϊὰν δύναμιν. Π. χ.

*Μὰ τὸ Θεό. Μὰ τὸ Χριστό. Μὰ τὴν Παναγία. Μὰ τὸ Στανρό.
Μὰ τὸν Ἄη Γιώργη. Μὰ τ' ἐφτὰ βαγγέλια. Μὰ τ' ὀσημερὰ γράμματα.
Μὰ τὴ σημερὴν μέρα. Μὰ τὴν Πασχαλιά, ποὺ τὴν καρτεροῦμε ὅλοι οἱ Χριστιανοί. Μὰ τὴν μεταλάβωση. Νά' χω ἀντίδικο τὸ Θεό, — τὴ Παναγία κτλ.*

Καὶ οἱ ὅρκοι οὗτοι συνοδεύονται πολλάκις ὑπὸ διαφόρων πράξεων, αἱ ὁποῖα ἐνισχύουν τὴν σημασίαν τοῦ ὅρκου. Οὕτω π. χ. ὁ

ὁμνῶν συνοδεύει τὸν ὄρκον πολλάκις διὰ σταυροκοπήματος ἢ ποιῶν διὰ τῶν δακτύλων τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἀσπάζεται αὐτό, καὶ ἐὰν τύχῃ πλησίον ἐκκλησία, εἰσερχόμενος *παλαμίζει τὴν εἰκόνα*, τοῦτ' ἔστιν ὁμνῶν θέτων τὴν *παλάμην* ἐπὶ τῆς εἰκόνας, μεθ' ὃ ἀσπάζεται αὐτήν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἱ ὁμνῶντες ἔθετον τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ τῶν ἱερῶν. Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐπίθεσις τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐξ ἧς καὶ ὁ ὄρκος ἔσ' *ὡς ὁ βαγγέλιον χτυπῶ τὸ σ' ἐρι μ'*, *παλαμίζω τὸ βαγγέλιο* καὶ ἡ φράσις *ἔχει δαγκώσαι τὸ βαγγέλιο*, ἢ ὅποια ἴσως ὑποδηλοῖ ἄλλον τρόπον ὄρκου.

Αἱ συνήθειαι αὗται δὲν εἶναι ἄγνωστοι καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι μάντις, οἱ προειπόντες εἰς τὸν Λέοντα τὸν Ἰσαυρον, ὅτι θὰ βασιλεύσῃ, τὸν ἠνάγκασαν πρῶτον νὰ ὀρκισθῇ θέτων τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν *καγκέλων τοῦ θυσιαστηρίου* καὶ δίδων *ἔγγυητήν τὸν μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Θεόδωρον*, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁποίου εὐχρίσκετο. Περὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἀναφέρεται, ὅτι οἱ τοῦ παλατίου *ἀπέστειλαν τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ προσκνήσας αὐτὸν καὶ ὄρκω βεβαιώσας αὐτοὺς ἀνῆλθε μετ' αὐτῶν ἐν τῷ παλατίῳ*, οἱ δὲ ἐπίορκοι *καλοῦνται σταυροπάται*, ὡς καταπατήσαντες τὸν σταυρὸν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὠρκίσθησαν. Ὁ Καντακουζηνὸς συχνότατα μνημονεῦει παρὰ τοὺς ὄρκους καὶ ἐγγεῖρισιν ἱερῶν ἐγκολπίων πρὸς πλείονα πίστωσιν.

ζ') Κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους εἰς πολλοὺς λαοὺς παρὰ τοὺς ὄρκους μετεχειρίζοντο ὡς μέσον ἀποδεικτικὸν τῆς ἀληθείας τὰς λεγομένας *θεοδικίας*. Ἐπιστεύετο δηλ. ὅτι τὸ θεῖον ἐπεμβαίνειν διὰ θαύματος ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάζετο ὁ ἐλεγγόμενος π. χ. νὰ κρατήσῃ πεπυρωμένον σίδηρον, νὰ ἐμβαπτίσῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς ζέον ὕδωρ κτλ.¹ Ἐὰν δὲ διέμενεν ἀβλαβής, τότε ἔθεωρεῖτο ὡς ἀληθῆ ἰσχυριζόμενος. Ἡ τοιαύτη θεοδικία εἰς σπουδαίας περιστάσεις ἀπετέλει σπουδαιότατον συμπλήρωμα τοῦ ὄρκου καὶ ἔθεωρεῖτο ὡς ἀψευδὲς ἀποδεικτικὸν μέσον. Εἶδος θεοδικίας εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Δύσιν ἦτο καὶ ἡ *μονομαχία*. Λείψανα τοιούτων ἀποδεικτικῶν μέσων ἔχομεν σποραδικά τινά εἰς ὁμοτικὰς φράσεις, οἷον *στά κάρβοννα πατώ, ἂν δὲν εἶναι ἔτσι κτλ.*

1) Περὶ τὸ τοῦ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη 264 κέ.

*Ἦμεν δ' ἐτοίμοι καὶ μύθρον ἀρειν χειροῖ
καὶ πῆρ διέρπειν καὶ θεοὺς ὀρκωμοστῆν.*

ζ') Ὡς ἰδιαιτέρα τέλος κατηγορία ὄρκων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οἱ ὄρκοι, οἱ συνοδεύοντες τὴν λεγομένην ἀδελφοποιήσιν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμέν κατωτέρω, καὶ οἱ ὅποιοι ἀντικατέστησαν ἐν πολλοῖς τὰ διάφορα ἄλλα μέσα, δι' ὧν ἠμπεδοῦτο αὕτη.

Γ'. ΕΠΙΟΡΚΙΑ

Ὁ ὄρκος ἀπαξ γενόμενος συμφώνως πρὸς τὰ παραδεδομένα πρέπει νὰ τηρῆται, διότι ἄλλως ὁ ἐπίορκος κινδυνεύει νὰ ὑποπέσῃ εἰς πολλὰ δεινά. Πρὸς ἀποτροπὴν τούτων οἱ ἐπίορκοι προσεπάθησαν νὰ ἐξεύρουν διάφορα μέσα, ὅπως ματαιώσουν τὴν δύναμιν τοῦ ὄρκου. Εἶδομεν τί πράττουν οἱ Ἀφρικανοί, διὰ νὰ διαλύσουν τὴν μαγικὴν ἐνέργειαν τοῦ ὄρκου τῆς φιλίας. Παρ' ἡμῖν νομίζουν, ὅτι σὲν πιάνει ὁ ὄρκος, εἰάν ὁ ὀρκιζόμενος ἔχῃ μελανωμένην τὴν χεῖρα, τὴν ὁποίαν ἐπιθέτει ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ εἰάν δὲν ἐπιθέτῃ αὐτὴν καλῶς, ἀλλὰ κρατῆ μετέωρον κτλ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πολλάκις οἱ δικασταὶ πιέζουν διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς τὴν χεῖρα τοῦ ὀρκιζομένου, διὰ νὰ ἐγγίσῃ αὕτη τὸ εὐαγγέλιον.

Δ'. ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ὄρκων δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰ αὐτά, τὰ ὁποῖα παρατηρήσαμεν καὶ διὰ τὰς εὐχάς. Δύναται δηλ. νὰ γίνῃ διπλῆ κατάταξις αὐτῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν γενικωτέρα, κατὰ τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα εἶδη, ἀφ' ἑτέρου δὲ μερικωτέρα ἐντὸς ἐκάστου εἴδους κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν. Ὡς τοιαύτη δὲ πρέπει νὰ θεωρητῆ ἡ λέξις, ἢ δηλοῦσα τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀρκίζεται ὁ ὀμνύων, οἷον ζωή, τέκνα, ψυχὴ κτλ., καὶ ἐν ἑλλείψει τούτου ἢ δηλοῦσα τὸ πρᾶγμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὀρκίζεται τις, οἷον Θεός, Χριστός, ψωμί, γῆ κ.τ.λ.

Ε'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Καὶ περὶ τῆς συλλογῆς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ αὐτά, ὅσα παρατηρήσαμεν περὶ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν καταρῶν, ὅτι δηλ. παρὰ τὴν φράσιν πρέπει νὰ προσέχη ὁ συλλογεὺς καὶ τὴν περίστασιν, καθ' ἣν ὁ ὄρκος γίνεται, καθὼς καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται, καὶ τὰς πράξεις ὑπὸ τῶν ὁποίων συνοδεύεται.

Συλλογαὶ ὄρκων ἔχουν δημοσιευθῆ τινες ἐν *Λογογραφίᾳ, ἐν Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις* (τόμ. Β', σ. 401 κέ.) ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ *Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (τόμ. Η', σ. 461) ἐκ Λευκάδος. Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 138 τοῦ παρόντος βιβλίου βιβλιογραφίαν περὶ εὐχῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχεται καὶ ἡ περὶ ὄρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

ΑΠΕΥΧΑΙ ἢ ΠΡΟΤΡΟΠΑΙ

Συγγενεῖς κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὰς εὐχὰς καὶ κατάρτας εἶναι καὶ αἱ ἀπευχαί, λεγόμεναι, ὅταν ἐκστομιζῶνται κατάρται ἢ καὶ ἀπλῶς, ὅταν ἐν τῇ ροῇ τοῦ διαλόγου ἀναφέρεται κακόν τι, νόσος, θάνατος, ὕλική καταστροφή κτλ., μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ἢ νὰ τὸ στρέψουν ἀλλαγῶν. Οὕτω π. γ., ὅταν ἐκστομιζῶνται κατάρται κατὰ τινος, οὗτος διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὰ ἐξ αὐτῶν κακὰ λέγει :

Νὰ γυρίσῃ στὸ κεφάλι σου. Στὰ ὄρη στὰ βοννά κττ.

Καὶ ὅταν ἐν τῇ ροῇ τοῦ λόγου ἀναφέρεται κακόν τι, ἐπιλέγει εἴτε αὐτὸς ὁ ἐκστομίσας εἴτε ὁ ἀκούων :

Θεὸς φυλάξοι. Κύριε φύλαγε. Μακριὰ νὰ γέν' κττ.

Εἰς τὰς ἀπευχὰς ἐμφανίζεται καλύτερον ἢ μαγικὴ φύσις ὅλων ἐν γένει τῶν φράσεων τούτων. Πιστεύεται δηλ. ὅτι, τόσον στενὴ ὑπάρχει σχέσηις μεταξὺ τῆς λέξεως καὶ τοῦ πράγματος, ὥστε ἀρκεῖ νὰ ἐκστομισθῇ ἡ λέξις, διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀναγκαίως καὶ τὸ πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο τὴν μαγικὴν ταύτην δύναμιν τῶν λέξεων προσπαθοῦν νὰ ἀνατρέψουν δι' ἄλλων λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουσαι ἀντίθετον μαγικὴν δύναμιν δύνανται νὰ ἀναχαιτίσουν τὸ κακόν.

Συνοδεύονται δὲ συνήθως αἱ ἀπευχαὶ καὶ ὑπὸ διαφόρων μαγικῶν πράξεων, ὡς εἶναι τὸ φτύσιμο, τὸ κτύπημα τῆς χειρὸς ἐπὶ τῆς τραπέζης κττ., τοῦθ' ὅπερ δεικνύει καταφανέστερον τὴν μαγικὴν αὐτῶν ἀρχὴν.

Αἱ ἀπευχαὶ συνήθως εἶναι φράσεις ἀπομακρύνσεως, ἀποτροπῆς καὶ ματαιώσεως δηλωτικαί, ὡς π. γ.

Μακριὰ ἀπ' ἐδῶ. Ὁξ' ἀπ' ἐδῶ. Στὰ ὄρη στὰ βοννά. Κοίφια ἢ ὦρα, ποὺ τ' ἀκούει. Πίσ' ἀπ' τὸν ἥλιο. Κλοῦβια κι ἄπιστα νὰ γινοῦν (ἐπὶ κακῶν ὀνειρῶν) κττ.

Τούτων ἀντιστοίχους εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτως ἡ ἀπευχὴ

Στὰ ὄρ' στὰ β'νά, σι' ἀγριοπέλαγο,

ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν κατάρα

Κακὸς ἀνεμος νὰ σὲ μάση

ἀνευρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον ἐκεῖ, ὅπου ἡ Ἑλένη καταρωμένη ἑαυτὴν λέγει, ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο, ὅτε ἐγεννήθη, κακὴ θύελλα ἀνέμου νὰ ἤρπαζεν αὐτὴν καὶ νὰ ἔφερον εἰς ὄρος ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης. Ἐν δὲ τῷ ὄρφικῷ ὕμνῳ πρὸς τὴν Ἄρτεμιν ἀνευρίσκεται ὑπὸ τὴν μορφὴν

πέμποις δ' εἰς ὄρέων κεφαλὰς νόσους τε καὶ ἄλγη.

Ἐπίσης ἡ ἀπευχὴ

Στήν ἄκρα τοῦ κόσμου

ἀνευρίσκεται εἰς τὸν ὄρφικὸν ὕμνον πρὸς τὸν Πᾶνα

ἐκπέμπων ὀϊστον ἐπὶ τέρματα γαίης¹.

Συνηθέσταται εἶναι αἱ φράσεις αὗται εἰς τὰς ἐπωδάς, πολλῶν τῶν ὁποίων, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα. Χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ ἐπὶ προσώπων, ὅποτε καθίστανται ἰσοδύναμοι πρὸς κατάρας καὶ ὕβρεις, π. γ.

Οὐ νὰ χαθῆς. Στὸν κόρακα. Πίσω στὸν ἥλιο κτλ.

Πλὴν ὁμως τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περιγραφή διὰ λέξεων πράξεως, πρὸς ἀποτροπὴν γινομένης ἢ ἀπλῶς μνεῖα πράγματος, ἀποτρεπτικὴν ἔχοντος δύναμιν. Οὕτω π. γ. ὡς ἀποτρεπτικὸν τῆς βασκανίας θεωρεῖται τὸ σκόρδον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ματαιώη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κακοῦ ματιοῦ, ὅθεν καὶ ἀναγράφωσι τοῦτο εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ ζῶα ἢ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα θέλουν νὰ προφυλάξουν ἀπὸ κακοῦ μάτι. Ἀντὶ ὁμως τοῦ πράγματος δύναται καὶ ἡ λέξις νὰ ἀσκήσῃ τὴν αὐτὴν μαγικὴν ἀποτρεπτικὴν ἐνέργειαν. Ὅθεν καὶ λέγεται πρὸς τοὺς θαυμάζοντας καὶ ἐπαινοῦντας βρέφη, παιδιά, ζῶα κτλ. *σκόρδα στὰ μάτια σ'* ἢ ἀπλῶς *σκόρδα*. Ἐπίσης λέγεται *στάχτη στὰ μάτια σου, τροῦ νὰ μὴν ἀβασκαθῆῃ*, τοῦθ' ὅπερ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς πράξεως, *φτύσε στὸν κόρφο σου κτλ.*

Ὅπως δὲ εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὰς κατάρας σὺν τῇ ἀναπτύξει τῶν

1) BERNH. SCHMIDT, Alte Verwünschungsformeln, Jahrb. für Klass. Philologie, Fleckeisen, 1891, σ. 561 κέ.

φροσκευτικῶν ἰδεῶν εἰσηλθὲν ἢ ἔννοια τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ θείου, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰς ἀπευχάς, ὁπόθεν ἔχομεν τοιαύτας, οἶον

Κύριε φύλαγε. Παναγία μ' φύλαξε·

ἢ καὶ ἀπλῶς

Παναγιά. Χριστὸς καὶ Παναγιά κττ.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ κατάραι συγκεντρῶνονται πολλάκις εἰς μίαν καὶ μόνην λέξιν, οὕτως ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν ἀπευχῶν λέξεις ἀποτρεπτικὰς, ἀναλόγους πρὸς τοὺς εὐφημισμοὺς ἢ εὐφημίας τῶν ἀρχαίων, αἱ ὁποῖαι ἀντικατέστησαν πολλάκις τὴν κυρίαν λέξιν, ἧς φοβῶνται τὴν κακὴν ἐνέργειαν καὶ δι' αὐτὸ ἀποφεύγουν νὰ τὴν ἐκστομίσουν. Οὕτω λέγεται ὁ διάβολος ὅς' ἀπὸ δῶ, οἱ ποντικοὶ τὰ κομφὰ κττ. Καὶ τὰς λέξεις ταύτας ὀφείλει νὰ προσέχη ὁ συλλογεύς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς συνοδευούσας τὰς ἀπευχὰς πράξεις καὶ χειρονομίας, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω.

Α'. ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ἀπευχῶν, μολονότι τὸ πλῆθος αὐτῶν εἶναι περιορισμένον, καλὸν εἶναι νὰ κατατάσσωνται, ὡς καὶ αἱ κατάραι, κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῶν λέξιν, τὴν λέξιν δηλαδὴ, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ἀποτροπῆς. Οὕτω π. χ. ἡ ἀπευχὴ *σκόρδα στὰ μάτια σου θὰ καταταχθῇ* εἰς τὴν λέξιν *σκόρδο*, ἡ ἀποτροπὴ *στάχτη στὰ μάτια σου* εἰς τὴν λέξιν *στάχτη*, ἢ *τροφὴ νὰ μὴν ἀβασκαθῇ* εἰς τὸ *τροφὴ*, καὶ οὕτω καθέξῃς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πλὴν τῆς εὐκολίας τῆς εὐρέσεως ἔχει τις καὶ προχείρους ὅλας τὰς λέξεις, τὰς πράξεις καὶ τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς ἀποδίδει ἀποτρεπτικὴν δύναμιν.

Β'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν τῶν ἀποτροπῶν ἰσχύουν αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις, αἱ γενόμεναι καὶ περὶ τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν.

Συλλογαὶ ἰδιαίτεραι δὲν ἔχουν δημοσιευθῆ. Σποραδικῶς ἀνευρίσκει τις εἰς πολλὰ ἐκ τῶν περιεχόντων λαογραφικὰς εἰδήσεις βιβλίων καὶ περιοδικῶν, κυρίως ἀναμεικτους μετὰ τῶν καταρῶν, ὡς καὶ εἰς τὰ γλωσσάρια. Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 138 τοῦ παρόντος βιβλίου περὶ εὐχῶν βιβλιογραφίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχεται καὶ ἡ περὶ ἀπευχῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΠΡΟΠΟΣΕΙΣ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Προπόσεις είναι αἱ ὑπὲρ τοῦ ἐστιῶντος ἐν τοῖς συμποσίοις εὐχαι ἢ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἢ ἐκάστου τῶν συνδαιτυμόνων, τὰς ὁποίας συνηθίζουσι νὰ λέγουν, καθ' ἣν στιγμὴν ὑψοῦν τὸ ποτήριον πλήρες οἴνου. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι κοινὸν σήμερον εἰς ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Εἰς δὲ τοὺς παλαιοὺς χρόνους εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Θρᾷκες καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ὑστερώτερον ἐκ τῆς Ἀσίας ἐξορμήσαντες Οὐννοὶ εἶχον τὸ ἔθιμον. Ὁ ἱστορικὸς Πρίσκος, ὁ γράψας τὰ τῆς πρεσβείας τῶν Ρωμαίων παρὰ τῷ Ἀττίλᾳ, περιγράφει συμπόσιον ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ προπόσεις ἀπετέλουν μέρος ἀπαραίτητον τῆς ὅλης ἐθιμοτυπίας¹.

Παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι παλαιότατον. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον οἱ ἥρωες δεξιοῦνται ἀλλήλους διὰ τῶν ποτηρίων. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῇ Ἰλιάδι γεμίσας ποτήριον οἴνου χαιρετίζει τὸν Ἀχιλλέα, Χαῖρ' Ἀχιλλεῦ, καὶ μετὰ τοῦτο ἄρχεται νὰ ὀμιλῇ. Κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους αἱ προπόσεις εἶχον καταντήσει ἢ μάλιστα τῶν συνδαιτυμόνων, ὡς προκαλοῦσαι ἄμετρον πολυποσίαν. Περιγραφὴν τοιούτων προπόσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν κακῶν μᾶς δίδει ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος. Ἐλέγεται δὲ τὸ ἔθος προπίνειν, φιλοτησίας ποιεῖσθαι ἢ προπίνειν, ἀποδωρεῖσθαι προπόσεις κτλ.

Τὸν ἑλληνικὸν τρόπον τῶν προπόσεων παρέλαβον φαίνεται καὶ οἱ Ρωμαῖοι, παρ' οἷς τὸ more Graeco bibere (= πίνειν κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθος) ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ προπίνειν, ὅπερ ἐλέγεται καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ῥήματος propinare. Τίς ὁμως ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔθιμου;

Ἦδη παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ἐμφανίζεται τὸ ἔθιμον ὡς ἀπλή φιλοφρονησις ἀνευ τινὸς βαθντέρας σημασίας. Καὶ ὁμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

1) Σ. 201 τῆς ἐκδ. Βόννης.

μή ἔχη βαθυτέραν τινὰ ἀρχήν, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ ἔθιμα. Εἰς τὴν εὐρεσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης μετὰ μεγάλης πιθανότητος μᾶς ὀδηγοῦν ὁ ἀρχικὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγίνοντο αἱ προπώσεις. Αὗται κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους ἐγίνοντο καθ' ὃν τρόπον καὶ σήμερον, δηλ. ὁ τε ποτρίων καὶ ὁ προκαλούμενος ἔπινον ἕκαστος ἐκ τοῦ ἰδικοῦ του ποτηρίου. Ἐκ μαρτυριῶν ὅμως καὶ περιγραφῶν ἀρχαίων ἐξάγεται ὅτι δὲν ἦτο αὕτη ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἔθιμου. Ἀρχικῶς ὁ ποτρίων, ἀφ' οὗ ἔπινεν ἐκ τοῦ ποτηρίου, ἔδιδεν ἀκολούθως τοῦτο εἰς τὸν χαιρετιζόμενον, ὅστις ἔπινε τὸν ὑπόλοιπον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πρόποσις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ *κοινωνία οἴνου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου*, καὶ ὡς τοιαύτη ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ κοινωνία τῆς αὐτῆς τραπέζης, τοῦ ἄρτου, τοῦ ἄλατος κτλ.¹ Δηλοῖ δηλ. τὸν στενότατον σύνδεσμον, τὴν συναδέλφωσιν τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου ἀπογενομένων. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν Μεσσηνίᾳ γινόμενον, ὅπου παρὰ τὸν οἶνον προσφέρεται καὶ ἄρτος καὶ ἔδεσμα. Ἡ σημασία δ' αὕτη τοῦ ἔθιμου εἶναι καταφανῆς εἰς τὴν τελετὴν τοῦ γάμου, ἐν ἣ ἡ πλὴν ἄλλων πρὸς στενότερον τῶν νυμφενομένων σύνδεσμον ἐπιβάλλεται εἰς αὐτοὺς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ οἴνου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου διὰ τῶν χειρῶν τοῦ εὐλογοῦντος αὐτοὺς ἱερέως.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἔθιμον τῶν προπώσεων ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὰ ἔθιμα, τὰ χρησιμοποιούμενα παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τῆς γῆς πρὸς δημιουργίαν συναδελφώσεως, ἐν οἷς σπουδαιοτάτην θέσιν κατέχουσι τὰ κοινὰ δεῖπνα. Εἰς αὐτὰ βεβαίως ἐπίνετο καὶ οἶνος, πιθανώτατα μάλιστα κατ' ἀρχὰς ἐκ τοῦ αὐτοῦ εὐμεγέθους δοχείου ὑπὸ πάντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὅπως καὶ σήμερον γίνεται εἰς πολλὰ χωρία, ὅπου ἀντὶ ποτηρίων μεταχειρίζονται τὰ εὐμεγέθη χάλκινα *τάσια*, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χωρέσουν καὶ πέραν τῆς ὀκτῆς².

Βαθμηδὸν ὅμως, καθόσον ἐξετριβέτο ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν κοινῶν δεῖπνων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μετεβάλλοντο εἰς μέσα διασκεδάσεως, μετεβάλλετο καὶ ἡ σημασία τῆς ἀπὸ κοινοῦ ποτηρίου

1) Ἐντεῦθεν ἡ φράσις *εφάγαμε ψωμί κι ἄλατι*, περὶ τῆς σημασίας τῆς ὁποίας, καθὼς ἐν γένει καὶ τῆς κοινῆς τραπέζης, βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παροιμίας, τόμ. Α', σ. 436 κέ.

2) Ἐκ τῆς πόσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ δοχείου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα μετέδιδεν ἕκαστος εἰς τὸν παρακαθήμενον, προῆλθε πιθανῶς καὶ τὸ ἐνιαχοῦ κρατοῦν ἔθιμον (Κῶς, Αἴνος) αἱ προπώσεις νὰ ἀπευθύνωνται ἀπὸ παρακαθήμενου εἰς παρακαθήμενον, ὡς συνέβαινε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, μὲ τὸ *ἐνδέξια γίνειν*.

πόσεως. Ἡ πρόποσις ἐθεωρεῖτο ἀπλῆ ἔνδειξις τιμῆς καὶ ἰδιαιτέρας φι-
λίας, πρὸς ἕξαρσιν τῆς ὁποίας ὁ προπίνων ἐγχειρίζων τὸ ποτήριον εἰς
τὰς χεῖρας τοῦ χαιρετιζομένου ἐδωρεῖτο συνάμα εἰς αὐτὸν τοῦτο.
Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρὰ τὸ ἔθιμον τῶν προπόσεων ἀνεπτύχθη νέον
ἔθιμον, τὸ ἔθιμον τῶν φιλοδωρημάτων κατ' αὐτάς, τὸ ὅποιον ἀπὸ τῶν
ποτηρίων ἐπέξετάθη βαθμηδὸν καὶ εἰς ἄλλου εἴδους πράγματα.

Αἱ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ τούτου εἰδήσεις εἶναι πολυάριθμοι,
θὰ ἀναφέρω δὲ ἐνταῦθα μόνον ὅσα διεξοδικῶς ἐξιστορεῖ ὁ Ξενοφῶν ἐν
τῇ Ἀναβάσει περὶ τοῦ συμποσίου τοῦ Θρακῆ βασιλέως Σεύθου, τὰ
ὁποῖα παρέχουν σαφεῖ καὶ λεπτομερεῖ εἰκόνα τοῦ ἔθιμου τούτου τῶν
προπόσεων ἐν γένει. Ἐπεὶ δὲ προῦχῶρει ὁ πότος, εἰσῆλθεν ἀνὴρ
Θραξ, ἵππον ἔχων λευκόν, καὶ λαβὼν κέρας μεστὸν εἶπε. Προπίνω
σοι, ὦ Σεύθη, καὶ τὸν ἵππον τοῦτον δωροῦμαι, ἐφ' οὗ καὶ διώκων,
ὄν ἂν ἐθέλῃς, αἰρήσεις, καὶ ἀποχωρῶν οὐ μὴ δεισῆς τὸν πολέμιον.
Ἄλλος παῖδα εἰσαγαγὼν, οὕτως ἐδωρῆσατο προπίνων, καὶ ἄλλος
ἱμάτια τῇ γυναικί· καὶ Τιμασίων προπίνων φιάλην τε ἀργυρᾶν καὶ
τάπιδα, ἀξίαν δέκα μυῶν. Γνήσιππος δὲ τις Ἀθηναῖος ἀναστάς εἶ-
πεν, ὅτι ἀρχαῖος εἴη νόμος κάλλιστος τοὺς μὲν ἔχοντας διδόναι τῷ
βασιλεῖ τιμῆς ἕνεκα, τοῖς δὲ μὴ ἔχουσι διδόναι τὸν βασιλέα, ἵνα καὶ
ἐγὼ, ἔφη, ἔχω σοι δωρεῖσθαι καὶ τιμᾶν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν ἠπορεῖτο,
τί ποιήσει· καὶ γὰρ ἐτύγχανεν, ὡς τιμώμενος, ἐν τῷ πλησιαιτάῳ
δίφρῳ Σεύθῃ καθήμενος· ὁ δὲ Ἡρακλείδης ἐκέλευεν αὐτῷ τὸ κέρας
δρέξαι τὸν οἰνοχόον. Ὁ δὲ Ξενοφῶν, ἤδη γὰρ ὑποπεπωκὼς ἐτύγχα-
νεν, ἀνέστη θαρραλέως δεξιόμενος τὸ κέρας καὶ εἶπεν· Ἐγὼ δέ σοι,
ὦ Σεύθη, δίδωμι ἑμᾶντὸν καὶ τοὺς ἑμοὺς τούτους ἐταίρους φίλους
εἶναι πιστούς, καὶ οὐδένα ἄκοντα, ἀλλὰ πάντας μᾶλλον ἔτι ἑμοῦ σοι
βουλομένους φίλους εἶναι. Καὶ νῦν πάρεισιν οὐδέν σε προσαιτοῦντες,
ἀλλὰ καὶ προῦέμενοι καὶ πονεῖν ὑπὲρ σοῦ καὶ προκινδυνεύειν ἐθέ-
λοντες· μεθ' ὧν, ἂν οἱ θεοὶ θέλωσι, πολλὴν χώραν τὴν μὲν ἀπολήψῃ
πατρῶαν οὖσαν, τὴν δὲ κτήσῃ, πολλοὺς δὲ ἵππους, πολλοὺς δὲ ἄν-
δρας καὶ γυναῖκας κατακτήσῃ, οὓς οὐ λήξουσθαί σε δεήσει, ἀλλ' αὐτοὶ
φέροντες παρέσονται πρὸς σὲ δῶρα. Ἀναστάς ὁ Σεύθης συνεξέπιε
καὶ κατεσκεδάσατο κατ' αὐτοῦ τὸ κέρας¹.

1) Ἀκολουθῶ τὴν γραφὴν τοῦ Ἰωάνν. Πανταζίδου, ἧτις εἶναι σύμφω-
νος πρὸς τὸ θρακικὸν ἔθιμον τῆς κατασκεδάσεως τοῦ οἴνου ἐπὶ τῶν ἱματίων
τοῦ προπίνοντος. Τὰ χειρόγραφα ἔχουν συγκατεσκεδάσατο μετὰ τοῦτο τὸ κέρας,
συγκατεσκέδασε μ. τοῦτο τὸ κ. ἢ σ. μετ' αὐτοῦ τὸ κ.

Τὸ περιεργον εἶναι ὅτι ὁ Ξενοφῶν δωρούμενος ἑαυτὸν ἐκ φιλοφρονησεως, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται, ἐπανέφερε τὸ ἔθιμον εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σημασίαν, τὴν σημασίαν συναδελφώσεως, τὴν ὁποίαν δεχόμενος ὁ Σεύθης ἐγείρεται καὶ συνεκλίνει μετὰ τοῦ Ξενοφώντος τὸ ποτήριον, πράγμα τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς ἄλλους δὲν εἶχε κάμει

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΠΡΟΠΟΣΕΙΣ

Αἱ προπώσεις ἀποτελοῦν σήμερον σύνηφες ἔθιμον παρὰ τῶ ἑλλη-
νικῷ λαῷ, ὀνόματα ὅμως ἰδιαίτερα δι' αὐτὰς ἐξ ὀλίγων μόνον μερῶν
τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι γνωστά. Οὕτως εἰς τὴν Ἡπειρον καλοῦνται
ἐν τοῖς καί, ὅταν προπίνουν, λέγεται *σηκώνουν ἐντολές*, ἐπίσης λέ-
γονται ἐνιαχοῦ γεμάτο, γεμάτα ἢ γιομάτο, γιομάτα, προδήλως ὑπο-
νοουμένης τῆς λέξεως τὰ ποτήρια, καθ' ὅσον φαίνεται, ὅτι γίνονται
μὲ πλήρη τὰ ποτήρια, ἐν Ἀρκαδίᾳ καλοῦνται κοῦπάρι καὶ ἐν Μεσ-
σηνίᾳ *καράβια*.

Καὶ συνήθως μὲν γίνονται διαρκούντος τοῦ γεύματος ἄνευ πολ-
λῶν διατυπώσεων. Ὁ οἰκοδεσπότης πρῶτος, ἀφ' οὗ πληρωθοῦν τὰ
ποτήρια, ὑψῶν τὸ ποτήριον εὔχεται εἰς ὑγείαν, οἱ δὲ συνδαιτυμόνες
ὑψοῦντες καὶ αὐτοὶ τὰ ποτήρια καὶ συγκρούοντες αὐτὰ πρὸς τὸ τοῦ
οἰκοδεσπότης καὶ μεταξύ των ἀντεύχονται καὶ αὐτοὶ εἰς ὑγείαν.
Συνήθως τὴν εὐχὴν ταύτην εἰς ὑγείαν παρακολουθοῦν ἐκ μέρους τῶν
προπινόντων καὶ ἄλλαι εὐχαὶ ἀναλόγως τῆς περιστάσεως καὶ τῶν
προσώπων, εἰς τὰς ὁποίας πάλιν δίδονται ἀνάλογοι ἀπαντήσεις ὑπὸ τῶν
παρισταμένων. Μετὰ τοῦτο ἄλλος τις οἰσοδῆποτε τῶν συνδαιτυμόνων,
πάντοτε ὅμως ἐκ τῶν σεβαστοτέρων, ὑψοῖ τὸ ποτήριον καὶ προπίνει
εἰς ὑγείαν τοῦ οἰκοδεσπότης καὶ ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά. Σειρὰ τις
ὄρισμένη καὶ κανονικὴ συνήθως δὲν τηρεῖται.

Ἐνιαχοῦ ὅμως αἱ προπώσεις γίνονται καθ' ὄρισμένον ἔθιμον. Οὕ-
τως ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Μ. Χουρμούζη¹ «προπίνει ὁ
οἰκοδεσπότης προκαλῶν πρῶτος ἐκεῖνον ὁποῦ θὰ πῆ μετ' αὐτὸν οὕτω,
τὴν ἀφεντιά σου. Ἐπειτα εὔχεται. Ἡ Παραγία νὰ μᾶς φλέπη καὶ
νὰ μᾶς ξεμιστεῦῃ ἀπὸ κάθε κακό· βοήθειά μας καὶ ὁ ἅγιος ὁποῦ ναι
σήμερα. Χριστιανικὰ τέλη· καὶ σήμερα ἔνα χρόνον μὲ καλό· νὰ χαρῆς
τὸ στεφάνι σου, τ' ἀρχοντόπουλά σου· κι ὅπ' ἀγαπᾶς νὰ χαιρέσαι·

1) Κρητικά, ἐν Ἀθήναις 1842, σ. 32.

ὁ προκαλούμενος ἀποκρίνεται, *μὲ ζωή σας, θὸς σχωρέσ' καὶ τὲς ψυχὰς ποὺ πόνεσ' ἢ ψυχὴ σὸν*. Ἐφ' οὗ εἰπῆ ὅλα ταῦτα, πίνει ἀκολούθως ὁ καλεσθεὶς, ἀποτεινόμενος καὶ αὐτὸς μὲ τὰς ἰδίας εὐχὰς πρὸς ἄλλον καὶ καθ' ἑξῆς».

Ἐν Ἡπείρῳ εἰς τὴν παρακολουθοῦσαν τὸν γάμον ἐστίασιν πρῶτος ὁ κουμπάρος ἐγείρεται καὶ καλῶν ὄλους νὰ ἐγερεθῶσι *σηκώνει ἐντολήν*, ἤτοι προπίνει ὑπὲρ τῶν νεονύμφων, πίνουν δὲ ὅλοι οἱ συνδαιτυμόνες *σταυρωτά*, δηλ. διασταυροῦντες πρὸς ἀλλήλους τὰς χεῖρας, τὰς κρατούσας τὰ ποτήρια. Εἰς ἄλλα συμπόσια ὀρίζεται καὶ συμποσίαρχος, ὅστις διευθύνει τὰς προπόσεις.

Ἐν Κύρῳ¹ κατὰ τὰς ἐστιάσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται κατὰ τοὺς γάμους, τὸ βάπτισμα, τὰς ὀνομαστικὰς ἐορτὰς κτ., κατὰ τὸ μέσον τοῦ γεύματος ὁ ἱερεὺς ψάλλει τὸ τροπάριον τοῦ ἐορταζομένου ἁγίου ἢ τινὰ τῶν καταβασίων, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποίου οἱ συνδαιτυμόνες κροτοῦν τὰ πιάτα μὲ τὰ πιρουνία. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ὁ ἱερεὺς ἐγείρει πρόποσιν λέγων κατὰ τὰς περιστάσεις, ἐὰν π. χ. εἶναι γάμος, *πίνομεν ἕναμ ποτήριν κρασὶν εἰς ὑείαν τοῦ ἀντροῦνου*² ἐὰν εἶναι ἐορτή, *πίνομεν ἕναμ ποτήριν κρασὶν εἰς ὑείαν τοῦ γιορταστῆ*³ ἐὰν εἶναι βάπτισμα, — *εἰς ὑείαν τοῦ νεοφωτίστου*. Πάντες ὑψώνουν τὰ ποτήρια καὶ ἀναφωνοῦν *εἰς ὑείαν του*. Ἀμέσως μετὰ τὸν ἱερέα εἰς ἕκαστος τῶν συνδαιτυμόνων ἐκ περιτροπῆς πίνων ἐν ποτήριον ἐπαναλαμβάνει τὴν πρόποσιν τοῦ ἱερέως μὲ τὴν στερεότυπον φράσιν, *κατὰ ποὺ διώρισεν ὁ αἰδεσιμώτατος, πίννω ἕναμ ποτήριν κρασὶν εἰς ὑείαν τοῦ ἀντροῦνου*. Ἐφ' οὗ τελειώσουν ὅλοι, τότε, ἐὰν ὑπάρχη καὶ δεύτερος ἱερεὺς ἢ διάκονος, ψάλλει νέον ἐκκλησιαστικὸν τροπάριον, ἐγείρων πρόποσιν ὑπὲρ ἄλλων προσώπων, π. χ. τῶν γονέων τῶν μελλονύμφων ἢ τῶν συζύγων, τοῦ ἀναδόχου κτλ. Ἐκαστος δὲ ἐπαναλαμβάνει κατὰ τὴν προηγουμένην σειρὰν τὴν στερεότυπον πρόποσιν. Ἐκ τῶν λαϊκῶν συνήθως ὁ διδάσκαλος ψάλλει καὶ ἐγείρει πρόποσιν, σπανιώτερον δὲ ἄλλο πρόσωπον. Ἐν γένει δὲ μόνον πρόσωπα λίαν σεβαστὰ δύνανται νὰ ἐγείρουν πρόποσιν.

Ἐν Αἴνῳ, καθὼς περίπου καὶ ἐν Κρήτῃ, μέλλων τις νὰ πῆ, ἀποτεινόμενος πρὸς τινὰ τῶν παρισταμένων, συνήθως τὸν παρακαθήμενον λέγει, *καλῶς νὰ σ' εὔρω*, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος ἀπαντᾷ, *καλῶς νὰ ὀρίσης*. Πιῶν δὲ ὁ πρῶτος καὶ εὐχηθεὶς προσφέρει τὸ ποτήριον εἰς τὸν

1) ἈΘΑΝ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Α', 1890, σ. 714 - 15.

δεύτερον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐνίοτε ἡ πρόποσις καὶ ἡ ἀπάντησις ἀπαρτίζονται εἰς δίστιχον ὡς ἑξῆς :

- Καλῶς γὰρ σ' εὔρω μὲ κρασί.
— Καλῶς τὴν ἀγάπη μ' τὴ χρυσῇ.

Ἐν Κῶ συμβαίνει τὸ αὐτό. Ὁ πίνων καὶ ἐπιθυμῶν γὰρ πῆ καὶ ὁ παρακαθήμενός του χαιρετίζει αὐτὸν διὰ τοῦ *καλῶς γὰρ σ' εὔρω*. εἰς τὸ ὅποῖον οὗτος ἀπαντᾷ, *καλῶς γὰρ ὄρισθης*, καὶ μετὰ τὴν κένωσιν τοῦ ποτηρίου εὔχεται, *μὲ τὲς ὑγιεῖς σου*.

Ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ πρῶτος ἐγείρων πρόποσιν, ἐγειρόμενος καὶ ἔχων εἰς χεῖρας τὸ ποτήριον, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνας λέγει, ἂν εἶναι ὄρισμός σας, τὸ παρὸν γιομᾶτο τὸ πίνομε στὴν ὑγείᾳ καὶ χαρᾷ καὶ εὐτυχίᾳ τοῦ Νικόλα. Ἄς εἶναι γειά του, καὶ ἀποβλέπων πρὸς τινα τῶν παρακαθήμενων λέγει, *καλῶς γὰρ σ' εὔρω*. Οὗτος δὲ ἀποδεχόμενος ὀφείλει γὰρ ἀποκριθῆναι, *καλῶς γὰρ κοπιάσης ἢ καλῶς γὰρ ὄρισθης*, ἐγειρόμενος δὲ λέγει, *κατὰ τὸν ὄρισμό, ποὺ ὤρισεν ὁ (δεῖνα) τὸ πίνομε στὴν ὑγείᾳ καὶ στὴ χαρᾷ τοῦ Νικόλα*· ἀποτείνεται δ' εἴτα διὰ τοῦ *καλῶς γὰρ σ' εὔρω* εἰς ἄλλον, συνήθως τὸν δεξιὰ παρακαθήμενον. Ὁ τελευταῖος προπιῶν ὀφείλει γὰρ εὔρω τὸν ὑπὲρ οὗ ἡ πρόποσις, οὗτος δὲ δίδει τὴν εὐχαρίστησι λέγων, *κάπου εἶχα ἕναν φίλο πολὺ ἀγαπημένο καὶ σὰς ἐμπληγάρισε* (= σὰς ἔβαλε σὲ κόπο) καὶ ἠπιασε γιὰ τὴν ὑγείᾳ μου. Πίνα κ' ἐγὼ στὴν ὑγείᾳ σας· καὶ κατόπιν σηκώνει τὸ ποτήριον πρὸς ἄλλον. Ἐὰν ἡ πρόποσις γίνεται ὑπὲρ τοῦ νοικοκύρη, τότε συνήθως προτάσσονται τῆς προσόσεως ἄσμάτια, καθαρογλωσσήματα, οἷον

*Ποτήρι διπλοτριπλοπλουμιστό,
ποῖός σ' ἐδιπλοτριπλοπλούμισεν,
ὁπού εἶσαι διπλοτριπλοπλουμισμένο ;
— Ὁ γιὸς τοῦ διπλοτριπλοπλουμιστῆ κτλ*

ἢ

*Ἐτοῦτ' τὸ ποτηράκι
ἔχει μέσα κρασάκι,
καὶ μέσα στὸ κρασάκι
εἶν' ἕνα ἀγκαθάκι,
κι ἀπάνω στ' ἀγκαθάκι
κάθειτ' ἕνα πουλάκι·
κελαῖδεῖ καὶ λέει·*

«Τίρι τίρι τὸ ποτήρι
 στήν ὑγείᾳ τοῦ νοικοκύρη·
 ὅποιος τὸ πιῆ και δὲν τὸ εἰπιῆ,
 μπάτσες κλώτσους και ραβδές,
 κι ὄξ' ἀπ' τοῦ νοικοκύρη τίς αἰλλές».

Ἐνίοτε ὁ ἐγείρων πρόποσιν δίδων τὴν ἐντολήν εἶ: τινὰ παραγέλλει, *καλῶς νὰ σ' εὔρω. Γιῶργο, και μὲ τραγοῦδι*. Τότε ὁ δεχόμενος ὀφείλει νὰ συνοδεύσῃ τὴν πρόποσιν μὲ ἄσμα, ὅθεν ἡ παροιμιώδης φράσις, *θὰ τὸ πιῆς και θὰ πιῆς κ' ἕνα τραγοῦδι*. Συνήθης δὲ εἶναι και ἡ ἀπαίτησις, ὅπως ἐκκενοῦται τελείως τὸ ποτήριον.

Ἐν Μεσσηνίᾳ, ὅπου αἱ πρόπόσεις λέγονται *καράβια*, «κόπτουν γωνίαν τινὰ ἄρτον, ἐπὶ τῆς ὁποίας θέτουσι τεμάχια κρέατος, κρόμμινα, ζαχαρωτὰ ἄνθη, φὰ και εἶ τι ἄλλο ἔδεσμα ἔχουν, στέλλουσι δὲ ταῦτα εἰς τὸν χαιρετῶντα μετὰ ἀγγείου πλήρους οἴνου (τσότρας), τὰ ὁποῖα γεύεται ὁ χαιρετῶν προπίνων, ὁ δὲ χαιρετώμενος ῥίπτει πυροβολισμοὺς οἰνοεὶ εὐχαριστῶν».

Ἐν Μακεδονίᾳ ἐπίσης γίνονται πρόπόσεις κατὰ ὄρισμένον ἔθιμον, τὸ ὁποῖον κατήντησε νὰ θεωρῆται παιδιὰ' *νὰ παίξωμε τὸ ποτήρ'* λέγουν¹.

Συνηθεστάτη κατὰ τὰς πρόπόσεις εἶναι ἡ φράσις, *εἰς ὑγείαν σου, — τῶν νεονύμφων, — τοῦ γαμπροῦ, — τοῦ τάδε* κτλ. Ἐπειτα ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα φράσις, *καλῶς νὰ σ' εὔρω, — καλῶς νὰ ὀρίσης*, ἡ φράσις, *ὁ Θεὸς τὸ καλὸ* κτλ. Συνήθης ἐπίσης εἶναι και ἡ ἐκ τῆς ἰταλικῆς λέξις *βίβα* και *έβίβα*. Πλὴν τῶν τυπικῶν τούτων λέξεων και φράσεων, ὡς φαίνεται και ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκ Κρήτης παρατεθείσης πληροφορίας, παρακολουθοῦν και πλῆθος ἄλλο εὐχῶν, ἀναλόγων, ὡς εἶπομεν, πρὸς τὴν περίστασιν και τὸ πρόσωπον, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ἡ πρόποσις.

Ἐκ Κρήτης ἔχομεν και πολλὰς ἐμμέτρους πρόπόσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ διστίχων ἐκτείνονται πολλάκις εἰς ὀλόκληρα ποιημάτια², οἷον

*Τοῦτο τὸ ποτήρι τὸ χρυσταλλωτό,
 οὔλοι θὰ τὸ πιοῦμε γεμιστό, ξεχειλιστό,
 στήν ὑγείᾳ τοῦ νοικοκύρη,*

1) Περιγραφὴν βλέπε ἐν Λαογρ., τόμ. Γ', σ. 141.

2) Τοιαῦτα ἀρκετὰ παρὰ Π. Βλαστῶ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, 1893, σ. 127 κέ.

στοὶ χαρές του ποὺ κερῆ.
 Ἄς τὸν ἀνεβάσωμε
 καὶ ἄς τὸν κατεβάσωμε,
 πάνω σὰ τριαντάφυλλα,
 κάτω σὰ γαρόφαλλα.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι εἰς ἀρχαίους λαοὺς τὸ ἔθιμον τῆς προπόσεως συνωδεύετο καὶ ὑπὸ δωρεῶν τῶν προπινόντων. Τὸ ἔθιμον τοῦτο τῶν φιλοδωρημάτων ἀγνοῶ, ἂν ὑφίσταται σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ· ἐν Μεσοσηνίᾳ εἶδομεν, ὅτι ἡ πρόποσις συνδυάζεται μὲ τὴν ἀποστολὴν ἄρτου, κρεάτων κττ. Πραγματικὰ φιλοδωρήματα, ἐν τῇ εἰδικῇ ὁμως περιπτώσει τοῦ γάμου, ἀναφέρονται εἰς γαμήλιον ἐκ Κύπρου ἄσμα¹⁾.

Τὸ ἄσμα διηγεῖται γάμον ἀρχόντων καὶ τὸ παρακολουθοῦν αὐτὸν συμπόσιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπρόσκλητος ἐμφανίζεται πτωχὸς καλόγηρος, ὅστις προσφέρει καὶ τὰ μέγιστα δῶρα.

Ὅτε κ' ἐστεφανώσασιν, ἐκάτσασιν νὰ φάσιν.
 Ἐκάτσασιν οἱ ἄρχοντες πάνω μερκὰν τῶν τάβλων.
 Κ' ἔσαν φτωχὸν καλοηρὴν καλιέται μανιχὸν του,
 καὶ ἔστυρεν καὶ ἔκατσειν κάτω μερκὰν τῶν τάβλων.
 Πάνω στὸ φᾶν', πάνω στὸ πκειῖν εἶπαν νὰ τραγουδήσουν,
 κ' ἐπάνω σὰ τραοῦδια τους εἶπασιν νὰ χαρίσουν.
 Ἄλλος χαρίζει ἐκατὸν κι ἄλλος ἕκατὸν πενήντα,
 κι ὁ τρίτος ὁ καλύτερος χίλια καὶ πεντακόσια.
 Καὶ τὸ νεπέτιν ἔπλεσεν πάνω στὸ καλοηρὴν.

— «Πές μας, μωρὲ καλόηρε, εἶντά ἕχεις νὰ χαρίσης;»

Ἐπολοήθη κ' εἶπέν τους καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.

— «Ἐγὼ φτωχὸν καλοηρὴν εἶντά ἕχω νὰ χαρίσω;

Χαρίζω κάλλη τοῦ γαμπροῦ καὶ ὁμορφκὲς τῆς νύφης,
 χαρίζω καὶ τοῦ νιόγαμπρου ἐννια πύρκους λουβάρη,
 καὶ δεκαπέντε ξυλαλᾶν κι ὀκτώ μαρκαριτάρι».

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι καὶ διὰ τὰς προπόσεις ἰσχύουν ὅσα παρατηρήσαμεν καὶ διὰ τὴν συλλογὴν τῶν εὐχῶν καὶ καταρῶν. Ὅτι δηλ. ὁ συλλογεὺς πρέπει νὰ προσέχη ὄχι μόνον τὰς φρά-

1) ΑΘΑΝ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Α', 1890, σ. 724.

σεις, διὰ τῶν ὁποίων προπίνουν, ἀλλὰ καὶ τὰς πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύουν αἱ λέξεις. Ἡ δὲ περιγραφή τῶν πράξεων τούτων πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν σαφής, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυστυχῶς λείπει ἀπὸ τὰς περισσοτέρας τῶν περιγραφῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἤδη. Πρέπει δὲ νὰ σημειώνεται ἀκριβῶς καὶ τίς ὁ ἡγούμενος τῆς προπόσεως ἐκάστοτε καὶ ποία ἡ σειρά τῶν προπινόντων, ἂν ὑπάρχη τοιαύτη.

Προπόσεων συλλογὰς δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἐντελῶς σποραδικὰς. Πολλοὶ εὐρίσκονται ἐγκατεσπαρμέναι εἰς τὰς δημοσιευομένας ἐκάστοτε συλλογὰς εὐχῶν. Δὲν ἐδόθη δὲ ἕως τώρα εἰμὴ ἐλαχίστη προσοχὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐκασταχοῦ τρόπον, καθ' ὃν γίνονται αἱ προπόσεις, καὶ ἐὰν ταύτας παρακολουθοῦν τινα ἔθιμα. Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 138 τοῦ παρόντος βιβλίου περὶ εὐχῶν βιβλιογραφίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχεται καὶ ἡ περὶ προπόσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Χαιρετισμὸς εἶναι ἡ διὰ σχημάτων καὶ λέξεων ἐκδήλωσις τῶν πρὸς ἀλλήλους αἰσθημάτων τῶν ἀνθρώπων, ἀμοιβαίας ἀγάπης, σεβασμοῦ, ὑποταγῆς καὶ πολλάκις καὶ δυσπιστίας, κατὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν συναντήσεις καὶ τοὺς ἀποχωρισμούς. Ἀποτελεῖ δὲ μίαν τῶν σπουδαιοτάτων ἐκδηλώσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, στενότατα συνδεδεμένην πρὸς διαφόρους κοινωνικὰς καταστάσεις, τῶν ὁποίων πολλάκις ἀποτελεῖ χαρακτηριστικώτατον καὶ οἶονεὶ ἀπτόν καὶ ὀφθαλμοφανὲς γνώρισμα.

Τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔχει τὸ ἔθιμον εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δὲ ὑπὸ ποικιλωτάτας μορφὰς διαδεδομένον εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνη τις εἰς τοῦτο δύο τινά, τὴν λέξιν, τὴν προσφώνησιν καὶ τὸ σχῆμα. Ἡ λέξις εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, καθὼς καὶ εἰς τὸν ἑλληνικόν, ἀποτελεῖται, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τυπικῶν εὐχῶν, εἰς τὰς ὁποίας δίδεται δι' ἀνάλογων εὐχῶν ἀπάντησις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἀμοιβαίων ἐρωτήσεων περὶ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν χαιρετιζομένων. Εἶναι δὲ αἱ εὐχαὶ αὗται ἀνάλογοι κυρίως μὲν πρὸς τὴν ὥραν τοῦ ἡμερονυκτίου καὶ τὴν περίστασιν, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν πρὸς αὐτὰ σχέσιν τοῦ χαιρετίζοντος.

Τὰ σχήματα καὶ αὐτὰ ἀρχικῶς εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ ἐκφράσῃ ὁ χαιρετίζων. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἔχουν ποικιλωτάτην μορφήν, εἰς τινὰς δὲ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀποτελοῦν ὀλόκληρον, οὕτως εἰπεῖν, τελετήν, δυνάμενην νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μίαν καὶ πλέον ὥραν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐπεχείρισαν ποῖάν τινα κατὰτάξιν αὐτῶν, ἡ ὁποία ὁμως καὶ αὐτή, καθὼς παρατηροῦν οἱ ἴδιοι, πολλαχῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ.

Ὡς πρώτην ὁμάδα διακρίνουν τὰ σχήματα, τὰ δηλοῦντα συμπάθειαν καὶ φιλικὴν συνένωσιν, ὁποῖα π. χ. εἶναι ἡ κοινοτάτη εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς χειραψία, ἡ ὁποία βαθμηδὸν καθίσταται παγκόσμιος, ὁ ἐναγκαλισμὸς, τὸ φίλημα, ἡ προστριβὴ τῆς ρινὸς κττ.

Δευτέραν ομάδα αποτελοῦν τὰ δηλοῦντα σεβασμόν, ὑποταγὴν κττ. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι τὰ σχήματα ταῦτα ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθοῦν μόνον εἰς λαούς, ὅπου ἔχει διακριθῆ ἡ κοινωνία εἰς κατώτερα καὶ ἀνώτερα στρώματα, εἰς δούλους καὶ δεσπότας. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι ἡ ὑπόκλισις, ἡ γονυκλισία, ὁ ἀσπασμὸς τοῦ ποδός, ἡ πτώσις ἐπὶ πρόσωπον, τὸ ρίπτειν χῶμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ ἄλλων μερῶν τοῦ σώματος κ.τ.τ. Ἐνταῦθα ἐπίσης ὑπάγονται καὶ αἱ γυμνώσεις διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος καὶ ἰδίως τῆς κεφαλῆς. Ἐπειδὴ δηλ. ἡ πλήρης ἐνδυμασία δεικνύει συνάμα καὶ τὴν εὐγένειαν καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐνδεδυμένου, διὰ τοῦτο πρὸ ἀνωτέρου τις εὐρισκόμενος ἀφαιρεῖ μέρος αὐτῆς εἰς ἐνδειξιν σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ μεγαλύτερον ἀξίωμα. Κοινότατον παράδειγμα τοιαύτης ἀπογυμνώσεως εἶναι ἡ συνηθεστάτη παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις ἀφαίρεσις τοῦ πύλου. Ἄλλοι λαοὶ ἀπογυμνοῦν ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, π. χ. οἱ Νιγρίται τοὺς ὄμους ἢ καὶ ὅλον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος, οἱ Ἀνατολίται τοὺς πόδας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ αἱ ἐκ τοῦ δρόμου παραμερίσεις, αἱ ἀποστροφαὶ τῆς κεφαλῆς ἐκ μεγάλης αἰδοῦς πρὸς τὸν ἀπαντῶντα ἀνώτερον, ὡς καὶ αἱ προσφοραὶ δόρων, ὡς ἐγένετο εἰς τοὺς Πέρσας κτλ.

Τρίτην ομάδα αποτελοῦν τὰ σχήματα, τὰ ὅποια σκοποῦν νὰ ἀποτρέψουν ἀπὸ τοῦ συναντωμένου κακὰς μαγικὰς ἐπιδράσεις, ὡς εἶναι τὸ ἐνιαχοῦ κρατοῦν ἔθιμον τοῦ ἐμπυσμοῦ.

Τετάρτην τέλος ομάδα αποτελοῦν τὰ σχήματα, τὰ κατὰ τὴν ἐπάνοδον φίλων ἐκ ταξιδίων ἢ συναπάντησιν ἐντελῶς ξένων προσώπων, τὰ ὅποια προέρχονται ἐκ τῶν ἐπιφυλάξεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ λαμβάνῃ κανεῖς, ὅταν συναντῇ ἄνθρωπον καὶ μάλιστα ξένον, ὅστις εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ ἐχθρὸς, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ πνεῦμα, *συναπάντημα*, δυνάμενον νὰ βλάβῃ τὸν ἄνευ προφυλάξεως πλησιάζοντα πρὸς αὐτό. Ἡ δὲ τελευταία αὕτη δοξασία εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς ὅλους τοὺς λαούς, εἰς δὲ τοὺς Ἕλληνας παλαιοτάτη. Ὁ ταλαίπωρος Ὀδυσσεὺς ἐξυπνήσας ἐκ τῶν κραυγῶν τῶν περὶ τὴν Ναυσικῶν παρθένων, ἀμφιβάλλει, ἂν αἱ κραυγαὶ αὗται εἶναι ἀνθρώπων ἢ τῶν νυμφῶν, αἱ ὅποια ἔχουν τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων καὶ τὰς πηγὰς τῶν ποταμῶν. Ὅταν δ' ἐγειρόμενος βλέπῃ τὴν Ναυσικῶν καὶ θέλῃ νὰ ἀποταθῆ πρὸς αὐτήν, οἱ πρῶτοι τοῦ λόγου εἶναι, *σὲ παρακαλῶ γονατιστός, βασίλισσα· θεὰ εἶσαι ἢ ἄνθρωπος*; Τὸ εἶδος τῶν χαιρετισμῶν ταύτων εἶναι καὶ τὸ πολυπλοκώτερον καὶ μακροχρονιώτερον.

Τὰ σχήματα ταῦτα τῶν χαιρετισμῶν δὲν μένουں ἀμετάβλητα. Βαθμηδὸν ἐξελλίσσονται ἐπὶ τὸ συντομώτερον, ἐν τέλει δέ, καθόσον μάλιστα μεταβάλλονται καὶ αἱ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἐγέννησαν αὐτά, κατανοῦν ἀπλαῖ τινες καὶ σύντομοι χειρονομίαι, ἀμυδρὰ παλαιότερων πράξεων ἐγκαταλείμματα. Οὕτω π. χ. ἡ κοπιαστικὴ μετάνοια, ἡ ἐνδεικτικὴ τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς, κατήντησε παρ' ἡμῖν ἀπλῆ ὑπόκλισις, καθ' ἣν ἐνίστε φέρεται καὶ ἡ δεξιὰ ἐπὶ τοῦ στήθους.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Οἱ νεοελληνικοὶ χαιρετισμοὶ, μολονότι δὲν εἶναι πλήρως γνωστοί, ἔχουν κατὰ τόπους ἀρκετὴν ποικιλίαν καὶ εἶναι ἄξιοι πολλῆς προσοχῆς, ἐκ δὲ τῆς μελέτης αὐτῶν ἀρκετὰ δύναται τις νὰ συμπεράνη περὶ κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ ἀντιλήψεων τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, συγχρόνων ἢ καὶ παρωχημένων.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν λέξιν συνήθης χαιρετισμὸς εἶναι κατὰ μὲν τὴν στιγμὴν τῆς συναντήσεως ἡ εὐχὴ *καλημέρα* καὶ τὸ ἑσπέρας *καλησπέρα*, κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀποχωρισμοῦ, τὴν μὲν πρωτὴν *ἀντίο σας* — ἀπάντ. *ἀντίο σας*, ἢ *στό καλό*, μετὰ μεσημβρίαν *καλὸ βράδυ* — ἀπάντ. *ώρα καλῆ*, *στό καλό*, καὶ τὸ ἑσπέρας *καλὴ νύχτα* — ἀπάντ. *καλὴ νύχτα*, *καλὸν ὕπνο*, *καλὸ ξημέρωμα* κτλ. Συνήθης ἐπίσης χαιρετισμὸς εἰς πολλὰ μέρη εἶναι τὸ *πολλὰ τὰ εἶ* — ἀπάντ. *ώρα καλῆ* ἢ καὶ ἀντιστρόφως *ώρα καλῆ* — ἴς *πολλὰ τ' εἶ*. Καὶ ταῦτα μὲν ἀδιακρίτως πρὸς πάντας, τοὺς ἱερεῖς ὅμως εἰς ἐνδειξιν σεβασμοῦ χαιρετίζουν ἄλλως, διὰ τοῦ *εὐλογεῖτε, προσκυνῶ τὴν ἀφεντιά σας* ἢ ἀπλῶς *προσκυνῶ, μετάνοια, ἢ εὐχὴ σας* κττ. Τοὺς ἐργαζομένους χαιρετίζουν συνήθως διὰ τοῦ *καλῶς τὰ κάνεις*. Ἐπίσης καὶ ἀναλόγως τῶν ἑορτῶν δίδονται διάφοροι χαιρετισμοί. Οὕτω π. χ. κατὰ τὰ Θεοφάνια δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὁ τε χαιρετισμὸς καὶ ὁ ἀντιχαιρετισμὸς εἶναι *καλὴ μέρα*, κατὰ δὲ τὸ Πάσχα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας μέχρι τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως τὸ *Χριστὸς ἀνέστη* — ἀπάντ. *ἀληθῶς ἀνέστη*.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ σχῆμα εἶναι ἐν κοινῇ χρήσει ἡ ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων ἀκόμη συνήθης χειραψία, ἀνήκουσα εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν. Πλὴν ὅμως αὐτῆς ἔχομεν καὶ σχήματα, ἀνήκοντα εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν. Ἐν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ πύλου, ἡ ὁποία εἶναι ἔθμιον εὐρωπαϊκόν, εἰς πολλὰ μέρη ἔχομεν τὴν ἐλαφρὰν ὑπόκλισιν πρὸ τοῦ χαιρετιζομένου μετὰ ἐπιθέσεως τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τοῦ στήθους, ἡ ὁποία εἰς ἄλλας περιστάσεις χρησιμεύει καὶ εἰς ἐνδειξιν εὐχαριστίας. Ἡ ὑπόκλισις αὕτη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους περιω-

ρίσθη εἰς ἀπλῆν κλίσιν ἢ μᾶλλον κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς. Ἐχομεν ἔπειτα τὴν ὕψωσιν τῆς δεξιᾶς χειρὸς μέχρι τοῦ μετώπου, τὸ ἐπὶ τοῦ στήθους σταύρωμα τῶν χειρῶν μετὰ τῆς ὑποκλίσεως, τὸ ὁποῖον ἔκαμον αἱ νύμφαι, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ χαιρετίσουν τοὺς παρισταμένους, τὸ διὰ βαθείας ὑποκλίσεως προσκύνημα καὶ ἔτι περισσότερον τὴν μέχρη τοῦ ἐδάφους μετάνοιαν καὶ τὸν ἀσπασμὸν τῆς χειρὸς, τὰ ὅποια γίνονται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς γονεῖς εἰς ἑορτὰς καὶ ἄλλας ἐπισήμους περιστάσεις, ὡς καὶ τοὺς γέροντας. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀνάλογος ἦτο ἡ ἀπὸ τοῦ ἵππου κατάβασις καὶ ὁ ἀσπασμὸς τοῦ ποδὸς τοῦ βασιλέως.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, συναντώμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παραμερίσουν ἐκ τοῦ δρόμου καὶ ἀφαιροῦντες τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς νὰ σταυρώσουν τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Βραδύτερον ἐξηρησιμοποιήθη ὁ τουρκικὸς *τεμενᾶς*, καθ' ὃν ὁ χαιρετίζων ὑποκλίνεται βαθέως, ἐκτείνων ἅμα τὴν δεξιὰν μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ χαιρετιζομένου, ἐγειρόμενος δὲ φέρει τὴν χεῖρα εἰς τὸ στόμα καὶ ἔπειτα εἰς τὴν κεφαλὴν, δηλῶν δι' αὐτοῦ ὅτι ἀσπάζεται τοὺς πόδας ἢ τὰ κράσπεδα τοῦ χαιρετιζομένου καὶ θέτει αὐτοὺς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του.

Χαιρετισμοὶ γίνονται καὶ πρὸς ἀπόντας, ἀνατιθεμένης εἰς ἄλλον τῆς διαβιβάσεως αὐτῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον, ὅπως συνοδεύουν τοὺς χαιρετισμοὺς μὲ δῶρα, οἷον ὀπωρικά, ἄνθη κτλ., τὰ ὅποια καὶ αὐτὰ ὀνομάζουν *χαιρετισμούς*.

Περίεργον εἶναι τὸ ἔθιμον τοῦ χαιρετισμοῦ τῶν παιδῶν, ἰδίως ὅταν ἑορτάζουν. Συνηθίζουσιν τότε νὰ τρανοῦν τὰ αὐτιά τοῦ παιδιοῦ γὰρ νὰ μεγαλώσῃ. Τὸ ἔθιμον εἶναι ἀρχαῖον ἑλληνικόν, μνημονευόμενον παρὰ πολλῶν, ἐκαλεῖτο δὲ ὁ τοιοῦτος ἀσπασμὸς *χῆτρα*.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι ὁ λαογράφος συλλογεὺς πρέπει νὰ προσέξῃ οὐ μόνον τὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ τὰ σχήματα, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ δίδῃ ἀκριβῆ περιγραφὴν, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον συλλογὴν τῶν σχημάτων τούτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οὐδεμίαν ἔχομεν, σποραδικὰς δὲ μόνον μνείας εἰς διαφόρους περιηγητὰς καὶ συλλογεῖς. Ἐπίσης φράσεων χαιρετισμῶν συλλογὰς εἰδικὰς ἐλαχίστας ἔχομεν.

Συνηθὼς εὐρίσκομεν χαιρετισμοὺς ἀναμιξ μετ' εὐχῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν φράσεων. Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 138 τοῦ παρόντος βιβλίου περὶ εὐχῶν βιβλιογραφίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχεται καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς τοὺς χαιρετισμούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

ΥΒΡΕΙΣ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΙ ΚΑΙ ΥΒΡΙΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Α΄. ΥΒΡΕΙΣ ΚΑΙ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΙ

Τί εἶναι ὕβρις δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὀρίσωμεν ἐνταῦθα. Βλασφημίας δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ὕβρεις, αἱ ὁποῖαι ἀπευθύνονται πρὸς τὰ ἱερά καὶ τὰ ὄσια τοῦ ὑβριζομένου. Ἐὰν δὲ ἡ ἐξέτασις τῶν καταρῶν, πλὴν ἄλλων, διαφωτίζει ἡμᾶς ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν κακὰ θεωρεῖ ὁ λαὸς καὶ φροίττει, ἡ ἐξέτασις τῶν ὕβρεων καὶ βλασφημιῶν μᾶς φανερώνει τὴν περὶ τοῦ ἀπρεποῦς, τοῦ αἰσχροῦ καὶ τοῦ γελοίου, φυσικοῦ τε καὶ ἠθικοῦ, ἀντίληψιν αὐτοῦ, δηλαδὴ τίνα εἶναι τὰ πράγματα, αἱ πράξεις καὶ τὰ ἐλαττώματα, σωματικὰ ἢ ἠθικά, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς θεωρεῖ κατ' ἐξοχὴν ἀπρεπῆ, αἰσχρὰ καὶ ἄξια σιγματισμοῦ καὶ σκόμματος.

Ἐχει δὲ ἀξιοθαύμαστον δύναμιν ὁ λαὸς εἰς τὴν δημιουργίαν ὑβριστικῶν καὶ σκωπτικῶν λέξεων ἐκ ποικιλωτάτων πηγῶν ἀρνούμενος. Τὸ φυτικὸν καὶ ἰδίᾳ τὸ ζωικὸν βασιλεῖον, τὰ διάφορα ἀγγεῖα, σκεύη, ἐργαλεῖα, τὰ ἐνδύματα, τὰ φαγητὰ καὶ ἡ τροφή, τὰ σύννοκα ἔθνη, ἡ ἱστορία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, αἱ ἀσθένειαι, ὁ κόσμος τῶν παραδόσεων, τῶν μύθων, παραμυθιῶν, δοξασιῶν καὶ δεισιδαιμονιῶν κτλ., ὅλα χρησιμεύουν εἰς τὸν λαὸν ὡς πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀρύεται χαρακτηριστικώτατα ἐπίθετα διὰ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ σκώπη καὶ ὑβρίσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ὕβρεων καὶ σκωμμάτων καὶ βλασφημιῶν προσλαμβάνει ποικίλην σημασίαν καὶ δύναται νὰ κινήσῃ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον αὐταὶ καθίστανται πηγὴ διὰ διαφόρους κλάδους τῆς λαογραφίας καὶ ἐκτὸς τῆς λαογραφίας καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν.

Ἀναφέρω τινὰ παραδείγματα διὰ νὰ καταστῆ τὸ πρᾶγμα σαφές. Ἡ λέξις *Βούλγαρος* ἰσοδυναμεῖ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πρὸς τὸ *χονδροκέφαλος*, ἐνῶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις ἡ λέξις *Bougre* ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος ἐδήλου τὸν αἰμοχαρῆ καὶ βάρβαρον, ἡ λέξις *Βλάχος* καὶ *Μπαστονόβλαχος* δηλοῖ τὸν χονδροειδῆ τοὺς τρόπους, αἱ λέξεις *Κατελάνος*, *Σα-*

ρακηνός είναι επίσης ὑβριστικά, δηλοῦσαι τὸν ὤμόν, τὸν τύραννον. Τὰ ὀνόματα τοῦ *Κατάφα* καὶ τοῦ *Πιλᾶτου* καὶ τοῦ *Ἀρείου* καὶ τοῦ *Φωκά*, τοῦ φονέως τοῦ Μαυρικίου καὶ ἄρπαγος τοῦ θρόνου, κατήντησαν ἐπίσης ὑβριστικά. Ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα. Συχνοτάτη εἶναι ἡ ὕβρις *γάιδaros* καὶ μὲ τὰ διάφορα σκωπτικά ὀνόματα *κὼρ Μέντιος*, *τριφυλλιὸς* κτλ., ἔπειτα ἡ ὕβρις *βόδι* ἐπὶ τῶν ἀνοήτων, *ἀγελάδα* ἐπὶ γυναικῶν παχυσάρκων, *ἀχαπόδι* ἐπὶ ἡλίθιων, *ἀγλάδα* ἐπίσης, *ἀλαφρόπετρα* ἐπίσης, *καρακάξα* ἐπὶ γυναικῶν δυσμόρφων καὶ κακῶν κτλ. κτλ. Ἐκ τῶν ἀγγείων, σκευῶν, ἐργαλείων κτ. συνηθεστάτη εἶναι ἡ ὕβρις *λαδικό*, λεγομένη διὰ τὰς γραίας, *τσονκάλι*, ἀγγεῖο καὶ λογιώτερον *ἀισχρὸν ἀγγεῖον*, *καφέμπρικο*, *ζάγκλη* (=δρέπανον), *κοντοπίθαρος* κτλ. Ἐκ τῶν φαγητῶν αἱ λέξεις *χαλβάς* καὶ *λαπᾶς* δηλοῦσιν ὑβριστικῶς τὸν *μαλθακόν*, τὸν ἄνδρον καὶ τὸν ἡλίθιον, ἡ δὲ λέξις *μπομποταναθρευμένος* δηλοῖ τὸν εὐτελοῦς καταγωγῆς. Ἐκ τῶν ἐνδυμάτων ἡ λέξις *τσουμπές* διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ *ποδογύρι* διὰ τὰς γυναῖκας εἶναι ὑβριστικά.

Πολυάριθμοι τέλος εἶναι αἱ ἐκ τοῦ κόσμου τῶν μύθων, τῶν παραδόσεων καὶ τῶν δοξασιῶν κτλ. ὕβρεις, ὡς π.χ. αἱ λέξεις *Στρίγγλα*, *Γοργόνα*, *Λάουρα* ἢ *Φαράλια* τῆς *Ἀττάλειας*, *σκυλοπρόσωπος*, *διαβολόσπαρμα*, *ξόγανο*, *εἶδωλο*, *νεραῖδιάρικο*, *πανούκλα*, *χολέρα* κτλ. κτλ.

Πλὴν τούτου πολλαὶ τῶν ὕβρεων ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς ποινας, αἵτινες ἄλλοτε ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν ἢ καὶ ὑπὸ τῶν κοινοτήτων εἰς τοὺς ὅπωςδῆποτε πταίνοντας, κακουροῦντας ἢ ἀσχημονοῦντας, ἢ ἐξέτασις τῶν ὁποίων μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν πτυχὴν τῆς περὶ τοῦ δικαίου, τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ποινῶν ἰδεῶν καὶ συνηθειῶν τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Τοιαῦται π.χ. εἶναι αἱ λέξεις *πομπή*, *πομπιεμένος*, *κουρμένος* κτ.

Ἐχουν δὲ τινα σχέσιν αἱ ὕβρεις καὶ βλασφημίαι πρὸς τὰς κατάρας, καθόσον πολλάκις κατάραι μετέπεσαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀντιστρόφως ὕβρεις μετέπεσαν εἰς κατάρας. Οὕτω π.χ. ἡ φράσις *δὲν πὰς νὰ κουρεύεσαι* ἢ καὶ ἀπλῶς *νὰ κουρεύεσαι* εἶναι ὑβριστικὴ, ὡς δηλοῦσα τὴν διαπόμπευσιν, χρησιμοποιεῖται ὅμως καὶ ὡς κατάραι, οἷον *νὰ κουρευτῆς* καὶ *νὰ βατευτῆς*, *κακά τον κουρέματα* κτλ. Ἀντιστρόφως αἱ φράσεις *στό διάβολο*, *νὰ πὰρ' ὁ διάβολος τὸν πατέρα σου*, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι κατάραι, χρησιμοποιοῦνται σήμερον ὡς ὕβρεις.

Β'. ΥΒΡΙΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Παρά τὰς ὕβρεις καὶ τὰς βλασφημίας συνεξεταστέα καὶ τὰ διάφορα ὑβριστικὰ σχήματα, τὰ ὅποια καὶ καθ' ἑαυτὰ δηλοῦν ὕβρεις, πολλάκις δὲ καὶ συνοδεύουν τὴν ἐκστόμισιν τούτων. Τοιαῦτα ὑβριστικὰ σχήματα, ἔχοντα τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὑπάρχουν ἀρκετά, ἴδια παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ πολυσυνήθιστον *φασκέλλωμα* ἢ ἡ *μουνητῆ*, ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν κατὰ τὴν πομπὴν ἀσβόλωσιν τοῦ προσώπου τοῦ πομπευομένου, τὸ *παρμάκι*, ἡ ἔκτασις δηλαδὴ τοῦ μέσου δακτύλου, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἄλλοι εἶναι συνεσφιγμένοι, τὸ *σαμάρκο*, ἡ ἐπίδειξις δηλαδὴ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς τεταμένων, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἄλλοι δάκτυλοι εἶναι συνεσφιγμένοι κτλ.

Τῶν τοιούτων ὑβριστικῶν σχημάτων πολλάκις γίνεται χρῆσις καὶ εἰς τὰς ἐποφθὰς καὶ τὰς μαγικὰς πράξεις, θεωροῦνται δὲ καθ' ἑαυτὰ ὡς ἔχοντα ἀποτρεπτικὴν δύναμιν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον πρέπει νὰ προσέχη ἐπίσης ὁ λαογράφος συλλογεύς.

Γ'. ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν βλασφημιῶν καὶ ὕβρεων, παρατηροῦμεν ὅτι, ὅπως καὶ εἰς τὰς κατάρας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα πρέπει νὰ γίνεται αὕτη κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν, ἣτις εἶναι καὶ ἡ δηλοῦσα τὴν ὕβριν. Συνήθως τὸ πρᾶγμα κατανατᾷ πολὺ ἀπλοῦν, διότι τὴν ὕβριν ἀποτελεῖ μία καὶ μόνη λέξις, δὲν λείπουν ὅμως ἐνίοτε καὶ δυσχέρεια, αἱ ὁποιαὶ προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς συγκοπῆς τῶν ὑβριστικῶν φράσεων ἐν τῇ χρήσει τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐὰν μὲν ὁ συλλογεύς γνωρίζῃ τὸν πληρέστερον τύπον, δύναται περὶ αὐτὸν νὰ συγκεντρώῃ τοὺς συγκεκομμένους, ἄλλως, ἄς κατατάσῃ κατὰ τὴν σπουδαιότεραν ὑπάρχουσαν λέξιν, ἀφήνων τὴν τελικὴν κατάταξιν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἐξετάσῃ ἐν τῷ συνόλω αὐτῶν τὰς ὕβρεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Δ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν ἰσχύουν αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις, αἱ γενόμεναι καὶ περὶ τῶν καταρῶν.

Συλλογαὶ ὕβρεων ἰδιαίτεραι δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε δημοσιευθῆ. Εὐρίσκει τις ὅμως τοιαύτας εἰς τὰ διάφορα λεξιλόγια, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε ἔχουν δημοσιευθῆ. Περί τῶν ὑβριστικῶν σχημάτων ἔχομεν ἄριστον βοήθημα τὴν περὶ αὐτῶν πραγματείαν τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἵβριστικὰ σχήματα ἐν Λαογρ.*, τόμ. Δ', σ. 601-668 (=Λ. Σ., Β', σ. 317 κέ.). Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 138 τοῦ παρόντος βιβλίου περὶ εὐχῶν βιβλιογραφίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχεται καὶ ἡ περὶ τῶν ὕβρεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Α΄. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Παροδόσεις λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς μυθικὰς διηγήσεις, τὰς ὁποίας ὁ λαὸς πλάττει καὶ συνδέει πρὸς ὄρισμένους τόπους καὶ χρόνους ἢ πρὸς ὄρισμένα φυσικὰ φαινόμενα καὶ ὄντα, ὡς καὶ πρὸς ὄρισμένα πολλάκις ἱστορικὰ πρόσωπα, πιστεύει δὲ αὐτὰς ὡς ἀληθεῖς.

Εἶναι δὲ αἱ διηγήσεις αὗται προϊόντα τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς φαντασίας δηλ. ἐκείνης, ἡ ὁποία, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν θεμελιώδη ιδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ἰδικὰς τῆς σκέψεις καὶ τὰ ἰδικὰ τῆς συναισθήματα καὶ ἐνεργείας νὰ προβάλῃ εἰς τὰ περὶ αὐτὴν ὄντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δέχεται τὰς ἐντυπώσεις, δίδει ζῶν καὶ ἐνεργεῖαν καὶ πρόσωπον, μὲ μίαν λέξιν προσωποποιεῖ, καθὼς λέγομεν, τὸν περιβάλλοντα τὸν ἀνθρώπον κόσμον. Δι' αὐτῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, παλαιοὺς καὶ συγχρόνους, πεπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους, ἐδημιουργήθησαν οἱ εὐεργετικοὶ καὶ κακοποιοὶ δαίμονες, οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες καὶ ὄλος ὁ περὶ αὐτοὺς μυθικὸς κόσμος, δι' αὐτῆς καὶ σήμερον ὁ κληρονόμος τοῦ ἀρχαίου πνεύματος νεοελληνικὸς λαὸς ἐξακολουθεῖ, εἴτε διατηρῶν τὰς παλαιὰς μορφὰς εἴτε δημιουργῶν νέας, νὰ χαρίζῃ ψυχὴν ἐκ τῆς ψυχῆς του εἰς τὴν περὶ αὐτὸν ἄψυχον φύσιν. Δι' αὐτῆς ὁ ἀπὸ τοῦ Παρνασοῦ πνέων ὀρητικώτατος ἄνεμος, ὁ φοβερὸς Κατεβατός, μεταβάλλεται εἰς ἄγριον ἀσπρομάλλην γέροντα, ἔχοντα παλάτι ἀπὸ κρύσταλλο στίς κορυφὰς τῆς Λιάκουρας. Ἡ φοβερὰ καὶ καταγίζουσα πνοὴ του εἶναι ἡ πάλῃ, τὴν ὁποίαν συγκροτεῖ μὲ τ' ἄλλα στοιχεῖα, τὰ δ' ἐκ τοῦ Παρνασοῦ καταρρέοντα ὕδατα, τὰ δάκρυά του, διότι ὁ νότος μὲ τὴν ἀπαλὴ καὶ ἡσυχὴ πνοὴ του τοῦ ἔλειωσε τὸ καύχημά του, τὸ κρυστάλλενιον του παλάτι. Δι' αὐτῆς ἡ ἠγῶ ἔγινεν ὁμορφος βοσκός, μὰ κλέφτης, πὺν γι' αὐτὸ μαρμάρωσε, καὶ τώρα ὅ,τι φωνὴ ἀκούει τὴ λέει καὶ αὐτὸς πάλι. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη μεταβάλλονται εἰς συζύγους ἢ

ἀδελφούς και ἔχουν τὴ μάννα των και τὸ παλάτι των, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸν οὐράνιον δρόμον των, διὰ νὰ φάγουν και νὰ ἀναπαυθῶν. Τὰ δένδρα ἀποκτοῦν ψυχὴν, τὴν ὁμορφη πρασινομαλλουσα νεράϊδα, ποὺ πονεῖ και κλαίει, ὅταν τῆς κόφτουν τὰ κλαριά, ἢ τὸ φοβερὸ στοιχειό, ποὺ βλάφτει καθέναν, ποὺ θὰ κοιμηθῆ στὸν ἦσκιου του. Κάθε βρύση, κάθε ρεματιά, κάθε ποτάμι, κάθε πηγάδι, κάθε σπίτι, κάθε βουνό, κάθε σπηλιά, κάθε χωριό ἔχει τὴν ψυχὴ του, τὸ στοιχειό του, τὴ νεράϊδα του. Ὁ ψίθυρος τῶν καλαμιῶν εἶναι τὸ πέρασμα των, ὁ ἀφρός τῶν κυμάτων και ἡ ταραχὴ τῆς ἀνεμοξουριάς ὁ δαιμονικὸς χορὸς των. Δι' αὐτῆς ὁ νεκρὸς μεταβάλλεται εἰς τὸν ἀπαισίον βροκόλακα, ὁ ἐφιάλτης εἰς τὸν φοβερὸν δαίμονα βραχνᾶν, αἱ ἀσθένειαι εἰς εἰδεχθεῖς γυναικας και αἱ μάγισσαι εἰς τὶς φοβερὸς στρίγγγες. Δι' αὐτῆς ὁ λαὸς ἀκούει τοὺς στυλοὺς τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁλυμπίου Διὸς νὰ κλαίουν κάθε νύκτα τὴν ἀδελφὴ τους, γιατί ὁ βόϊβοτας τῆς Ἀθήνας ἔρριξε μιὰ κολόννα ἀπὸ τὶς τέσσερες, ποὺ ἦταν χωριστὰ ἀπ' τὶς ἄλλες. Δι' αὐτῆς τὰ φυσικὰ κοιλώματα τῶν βράχων γίνονται σημάδια, ποὺ ἄφησε τὸ πόδι τοῦ Διγενῆ ἢ τὸ χέρι τῆς Παναγίας. Ὁ θαλασσοδαρμένος σκόπελος γίνεται καράβι, ποὺ μαρμαρώσε, και οἱ κοινὸι λίθοι τῶν βουνῶν γριά μετὰ τὰ κατσίκια τῆς, ποὺ τὴν μαρμαρώσε ὁ Μάρτης μετὰ τὸ πολὺ του κρόο, γιατί τὸν καταφρόνησε. Δι' αὐτῆς και αἱ ἐλπίδες τοῦ λαοῦ λαμβάνουν σάρκα και ὄστα. Πίπτει ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ Πόλη, ἀλλ' ὁ λαὸς δὲν χάνει τὰς ἐλπίδας του περὶ ἀνακτήσεως αὐτῆς και αἱ ἐλπίδες αὐταὶ ἐνσωματοῦνται εἰς τὸν πεσόντα τελευταῖον αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖον φαντάζεται μαρμαρωθέντα ἢ κοιμώμενον ὑπνον βαθύν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὁ ἄγγελος θὰ τὸν ξυπνήσῃ και θὰ τοῦ δώσῃ στὸ χέρι πάλι τὸ σπαθί, ποὺ εἶχε στὴ μάχη. Καὶ θὰ σηκωθῆ ὁ βασιλιάς και θὰ μπῆ στὴν Πόλη ἀπὸ τὴ Χρυσόπορτα και κνηγῶντας μετὰ τὰ φουσατὰ του τοὺς Τούρκους, θὰ τοὺς διώξῃ ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά.

Διὰ τὸν λαὸν ὅλος αὐτὸς ὁ μυθικὸς κόσμος δὲν εἶναι κόσμος ψεύτικος, εἶναι κόσμος ἀληθινὸς και μάλιστα, δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ἀληθινώτερος και πραγματικώτερος τοῦ αἰσθητοῦ, ἀφ' οὗ αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν, τῆς ὁποίας ἀπλῆ ἐκδήλωσις εἶναι ὁ αἰσθητός. Οὕτω χωρὶς νὰ τὸ ἐπιζητῆ και χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνεται καλὰ καλὰ ὁ λαὸς διὰ τῆς μυθοπλαστικῆς του φαντασίας ἐδημιούργησε και μίαν μυθολογικὴν ἀντίληψιν, μίαν μυθολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν φυσικὴν και φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν μετὰ τόσους κόπους και μετὰ τόσον χρόνον και

μετὰ τόσας ἐρεῦνας προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἐργάζεται ἀπὸ σκοποῦ, θέσασα ὡς πρόβλημα δι' ἑαυτὴν τὸ *διατί* τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων, ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία πλάττει ἀνθορμητῶς καὶ ἐλευθέρως τὰς μυθικὰς αὐτῆς μορφὰς καὶ ἐνεργείας, τὰς ὁποίας ὑποκαθιστᾷ εἰς τὰ ὄντα καὶ εἰς τὰ φαινόμενα.

Μόλα ταῦτα δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἐνίοτε παρουσιάζονται καὶ ἐντὸς τοῦ μυθικοῦ κόσμου τάσεις, ὅπως τεθοῦν *προβλήματα*. Ἀλλὰ τὰ τιθέμενα προβλήματα λύονται κατὰ τὸν αὐτὸν μυθολογικὸν τρόπον καὶ πολλάκις διὰ τῶν αὐτῶν μυθικῶν μορφῶν, ὅσας ἔχει πλάσει ἤδη ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία δι' ἄλλας ἀναλόγους περιστάσεις. Ἐντεῦθεν ἔχομεν κατηγορίαν ὁλόκληρον παραδόσεων, τῶν *αιτιολογικῶν* λεγομένων, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ δώσουν τὸν λόγον μορφῆς τινος ἢ ἐνεργείας. Οὕτως ἐρμηνεύονται τὰ *μαυράδια* τοῦ φεγγαριοῦ ὡς *χούφτα* μὲ *λάσπη*, *πὸν τοῦ ἔρριξε* *σὸ πρόσωπο*, *γιατὶ μαλώσανε*, *ὁ ἀδελφός του ὁ ἥλιος*, ἡ ἀκαταστασία τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον *ἐκ τῆς μέθης τοῦ πονηροῦ Γερομάρη*, *πὸν γέλασε τὰ ἔντεκα ἀδέρφια του*, *τοὺς ἄλλους μῆνες*, καὶ *τοὺς ἤπια τὸ κρασί*, αἱ φωναὶ τῶν πτηνῶν ὡς *κραυγαὶ ἀνθρώπων μεταμορφωθέντων εἰς πτηνὰ* κτλ.

Αἱ πλεῖστοι τῶν διηγήσεων τούτων εἶναι σοβαραὶ, δὲν ἔλειψαν ὅμως καὶ οἱ ἀστεῖοι, οἱ ὁποῖοι διὰ πᾶν ὅ,τι φαίνεται ἀστεῖον καὶ περιέργον ἐδημιούργησαν καὶ ἀστείας παραδόσεις. Οὕτως ἐπλάσθησαν παραδόσεις, *γιατὶ τῆς χελώνας ἡ οὐρὰ μοιάζει μὲ καρφί*; *γιατὶ τὰ σκυλιὰ μυρίζεται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο*; *γιατὶ γκαρίζει ὁ γάιδαρος*; *γιατὶ οἱ γυναῖκες ἔχουν ψύλλους*; *γιατὶ οἱ Καραγκούνισσες φοροῦν περικεφαλαία* καὶ *οἱ ἄντρες τοὺς μαῦρα μαντήλια*; κτλ.

Παρὰ τὰς καθαρῶς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις πρέπει νὰ συνεξετάζωνται καὶ διάφοροι ἄλλαι διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι, ἔχουσαι τὴν πηγὴν αὐτῶν εἰς τὴν *ιστορικὴν* μνήμην, διασφύζουν τὴν ἀνάμνησιν, συνήθως ἀμυδρὰν καὶ συνηθέστερον ἐπὶ τὸ μυθικώτερον ἠλλοιωμένην, *ιστορικῶν* γεγονότων, *κοινωνικῶν* καταστάσεων καὶ ἐθίμων, *λατρευτικῶν* ἢ *κοινωνικῶν*, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον. Ἐχουν δὲ κατὰ τοῦτο σχέσιν αἱ διηγήσεις αὐταὶ πρὸς τὰς παραδόσεις, καθότι αἱ τὸν πυρῆνα αὐτῶν ἀποτελοῦσαι ἀναμνήσεις συνήθως εἶναι ἀμυδρόταται, τοῦθ' ὅπερ παρέχει ἐλεύθερον ἔδαφος εἰς τὴν μυθοπλαστικὴν φαντασίαν, νὰ ἀλλοιώσῃ καὶ ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διαπλάσῃ αὐτὰς ἢ καὶ ἐντελῶς νὰ ἀποκαταστήσῃ διὰ μυθικῶν πλάσμάτων. Οὕτως ἡ ἀνάμνησις τῶν κατα-

στροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπροξένησεν ἐν Ἡλείῳ ἡ βασίλισσα τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτα, ἐδημιούργησεν ἐξ αὐτῆς καὶ τῶν παλαιῶν περὶ Ἀμαζόνων μύθων τὴν μυθικὴν μορφήν τῆς *Μονοβύζας*, ἡ ἀνάμνησις τῆς τυραννίας τῶν Σαρακηνῶν τοὺς κακοὺς ἐν Κρήτῃ δαίμονας *Σαρακηνοὺς* κτλ. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται ὅλαι αἱ παλαιαὶ ἱστορίαι, ὅσας κατὰ τόπους διηγοῦνται διὰ τοὺς πρώτους οἰκιστὰς τῶν νήσων καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, δι' ὧν συνήθως προσπαθοῦν νὰ εὑρουν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, διὰ τὰς καταστροφὰς πόλεων καὶ χωρῶν, ὡς καὶ διὰ τὴν καταπληκτικὴν δύναμιν, τὸ μέγεθος καὶ τὰ κατορθώματα τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ξεχωρίζει ἡ ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ Διγενῆ.

Ὑπῆρξαν δὲ αἱ τοιαῦται παραδόσεις πολυπληθεῖς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, αὐταὶ δὲ ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα, ὅστις ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπικὴν διήγησιν τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς μορφήν, καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τὸ περιεχόμενον, καθὼς καὶ τὸν σπόρον, ἐκ τοῦ ὁποίου βαθμηδὸν ἀνεβλάστησαν ἡ ἱστοριογραφία καὶ ἡ ἱστορία.

Πλὴν τούτων καὶ περὶ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ πρόσωπα, τὸν Χριστὸν καὶ τὰ πάθη του, τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους, ἐπλάσθησαν κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιροὺς διάφοροι θρησκευτικαὶ παραδόσεις, αἱ ὁποιαὶ οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱερὰν ἱστορίαν, ἀλλ' εἶναι δημιουργήματα τῆς αὐτῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἔπλασε καὶ τὰς λοιπὰς παραδόσεις, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα τὴν κατεύθυνσιν αὐτῶν ἐπηρεάζουν συνήθως αἱ κρατοῦσαι παρὰ τῷ λαῷ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις. Πολλαὶ δὲ τῶν παραδόσεων εἶναι καὶ ἀρχικῶς ξένης πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν προελεύσεως καὶ μάλιστα ἀλλοτρίων δοξασιῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ περιεσφωρεύθησαν περὶ τὰ πρόσωπα τῶν προσφιλῶν αὐτῷ ἁγίων, πολλὰς δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῆ ὡς ἀληθεῖς. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τὸ γνωστότατον θαῦμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὁ λαὸς ψάλλει καὶ ὡς ἄσμα, τὸν φόνον τοῦ δράκοντος ἢ τῆς λάμιας, πὸν κρατοῦσε τὸ νερὸ καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς βασιλοπούλας, ἡ ὁποία εἶχε προσφερθῆ ὡς θῦμα, θέμα κοινότατον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀκόμη, προσφιλέστατον δὲ καὶ εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ¹.

1) Βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Τὰ δημόδη ἑλληνικὰ ἄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 185 κέ.

Αἱ παραδόσεις εἶναι τὰ κατ' ἔξοχὴν ἐθνικὰ μνημεῖα, τὰ μνημεῖα ἔκείνα, τὰ ὁποῖα καλύτερον παντὸς ἄλλου ἀπεικονίζουσι τὴν ψυχὴν ἐκάστου λαοῦ. Βεβαίως πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς θεμελιώδεις λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δύνανται νὰ γεννηθοῦν καὶ γεννῶνται ἐπίσης παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς εἰς οἵανδήποτε βαθμίδα πολιτισμοῦ, πολλαὶ δὲ καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδονται, ἢ περαιτέρω ὁμοῦ διαμόρφωσις καὶ διάπλασις αὐτῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ψυχικῆς πλέον ἰδιοφυΐας ἑνὸς ἐκάστου λαοῦ, τῆς ὁποίας καὶ φέρει τὴν σφραγίδα.

Β'. ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΛΑΤΡΕΙΑΝ

Ὡς προϊόντα τῆς μυθολογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φαντασίας αἱ παραδόσεις στενὴν ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἄλλο προϊόν αὐτῆς, τὴν μαγείαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προϊόντος τοῦ πολιτισμοῦ ἀναπτυχθεῖσαν *λατρεία*. Ὁ ἀνθρώπος ἀνεκάθεν προσεπάθησε διὰ διαφορῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν, μαγικῶν, ἐξευμενιστικῶν καὶ ἄλλων, νὰ προκαλέσῃ τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν ἢ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν κακοποιὸν τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων, ἐξ ὧν πιστεύει, ὅτι προέρχεται πᾶν ἀγαθόν, ὡς καὶ πᾶσα ζημία καὶ βλάβη. Εἶναι δὲ αἱ ἀνώτεροι αὗται δυνάμεις οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ δημιουργήματα τῆς μυθολογικῆς αὐτοῦ φαντασίας, οἱ διάφοροι δαίμονες, περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται μέγα μέρος τῶν μυθικῶν διηγήσεων, τὰς ὁποίας ὠνομάσαμεν παραδόσεις. Οὕτω π. χ. πλεῖστα ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα κακὰ δύνανται, νὰ προκαλέσων οἱ *δαίμονες νεκροί*, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦτο ἔχουσι ἀνάγκην ἐξιλεώσεως καί, ἐὰν αὕτη δὲν ἰσχύη, μέτρων δραστηκῶν κατ' αὐτῶν, ἐξορκισμῶν, ἀποδιοπομπῶν καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ καταστροφῆς τῶν λειψάνων τοῦ σώματός των. Ἐπειτα πολλαὶ ἀσθένειαι αἰφνίδιαι καὶ ἰδίως ὀξεῖς ρευματισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων συχνὰ ὑποφέρουσι οἱ ἐν ὑπαίθρῳ βιοῦντες, ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν νεραίδων ἢ ἄλλων δαιμόνων, διὰ νὰ θεραπευθῇ δέ τις πρέπει νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν πλήξασαν ἢ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὴν διὰ διαφορῶν μαγικῶν μέσων νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὑγείαν εἰς τὸν παθόντα.

Αἱ ἐνέργειαι αὗται, μαγικαὶ καὶ ἐξευμενιστικαί, ἦσαν ἐν χρήσει κοινῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁπόθεν ἀνεπτύχθη καὶ ἡ λατρεία τῶν δαιμόνων τούτων, εἶναι δὲ ἐν χρήσει καὶ σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ παραλλήλως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς κρατούσης χριστιανικῆς λατρείας. Εἶναι δὲ τόση ἡ ἰσχὺς αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπιτείνει ἡ δύναμις τῆς συνηθείας ἀπ' ἑνὸς καὶ ὁ φόβος ἀπ' ἑτέρου, ὁ ἐκ τῶν δαιμόνων τούτων, οἱ ὅποιοι ζῶσιν εἰσέτι καὶ δρῶσιν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν φαν-

τασίαν τοῦ λαοῦ, ὥστε καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἠναγκάσθη πολλὰς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τούτων νὰ δεχθῆ καὶ ἄλλας νὰ δημιουργήσῃ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δοξασιῶν τοῦ πληρώματος. Τινὰς τῶν ἐνεργειῶν τούτων σημειοῦμεν κατωτέρω ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, πρέπει δὲ νὰ προσέχουν αὐτὰς οἱ συγγραφεῖς.

Γ'. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν παραδόσεων θὰ ἰδύνατό τις κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ διακρίνῃ τέσσαρας ομάδας, τὴν ομάδα τῶν καθαρῶς μυθολογικῶν παραδόσεων ἢ τῶν προσωποποιήσεων, τὴν ομάδα τῶν αἰτιολογικῶν, τὴν ομάδα τῶν ἱστορικῶν καὶ τὴν ομάδα τῶν θρησκευτικῶν. Ἄλλ' αἱ ὑποδιαρέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰς ομάδας ταύτας, εἶναι τοσαῦται καὶ αἱ διασταυρώσεις μεταξὺ αὐτῶν τοιαῦται, ὥστε εἶναι προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσῃ τις τὴν κατὰ τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, κατάταξιν, ἢ ὁποῖα καὶ εὐπερίληπτος εἶναι καὶ τὸν συλλογέα καθοδηγῆ ἔπαρκῶς ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν φύσιν τῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι πᾶσαι τὴν αὐτὴν ἔχουν ἀρχικὴν πηγὴν, τὴν μυθοπλαστικὴν φαντασίαν.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην ἠκολούθησεν ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ περὶ παραδόσεων ἔργῳ ὁ Ν. Γ. Πολίτης¹ καὶ ταύτην ἀκολουθοῦμεν κατωτέρω συνοδεύοντες ἑκάστην τῶν κατηγοριῶν μὲ ὅσον τὸ δυνατόν εὐσυνόπτους παρατηρήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν ἰδέαν τινὰ τῶν εἰς ἑκάστην κατηγορίαν ὑπαγομένων παραδόσεων.

Δ'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Αἱ νῦν φερόμεναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πολυάριθμοι παραδόσεις εἶναι, ἀφ' ἑνὸς μὲν κληρονομία ἀρχαία καὶ ἐν πολλοῖς κοινὴ καὶ πρὸς ἄλλους λαοὺς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νεώτερα δημιουργήματα τῆς αὐτῆς, ὡς εἴπομεν, μυθοπλαστικῆς φαντασίας, ἢ ὁποῖα ἔπλασε καὶ τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ ἢ ὁποῖα ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ πλήρης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ παρὰ τῷ σημερινῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Κατὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου διακρίνονται εἰς τὰς ἀκολουθούσους τριάκοντα καὶ ἑννέα κατηγορίας, περὶ μιᾶς ἑκάστης τῶν ὁποίων παρέχομεν ἀπαραιτήτους τινὰς πληροφορίας πρὸς διαφώτισιν καὶ διευκόλυνσιν τῶν λογογράφων συλλογέων εἰς τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς.

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παραδόσεις, τόμ. 1-2, Ἀθήναι 1904.

α') Παλιές ιστορίες.

Ὅπως και προηγουμένως ἀνεφέραμεν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, ἀδιάφορον ἂν πραγματικὰς ἢ μυθοποιηθείσας. Οὕτω π. χ. διηγούνται εἰς τὴν Χίον περὶ τοῦ Ὁμήρου, ποῦ εἶχε τὸ σχολεῖόν του καὶ δεικνύουν καὶ τὴν *δασκαλόπετραν* εἰς τὴν Ἀττικὴν διασφύζονται ἄμυδραὶ ἀναμνήσεις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ Μαραθωνοδρόμου εἰς τὴν Ἡπειρον ἀνεπτύχθη ἡ μυθικὴ μορφή τῆς Μονοβύζας, καὶ ἔν γενεὶ εἰς κάθε πόλιν, εἰς κάθε χωρίον ἔχουν νὰ διηγηθοῦν καὶ νὰ δεῖξουν ποῦ ἦτο ἡ προτερινή του θέσις καὶ διατὶ ἐκτίσθη εἰς τὴν τωρινὴν καὶ πότε καὶ ποῖος τὸ ἔκτισε καὶ ποῖοι κατοικοῦν εἰς τὴν ἀρχήν, καὶ πότε καὶ πῶς τὸ πῆραν οἱ Τοῦρκοι. Ἐπίσης διηγῶσι περὶ ληστροικῶν καὶ πειρατικῶν ἐπιδρομῶν δὲν εἶναι ἀσυνήθεις.

Οἱ παλιές αὐτὲς ἱστορίαι τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἱστορικὰς τοπικὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων, τὰς κτίσεις πόλεων κττ., ἐκ τῶν ὁποίων βαθμηδόν, ὡς εἴπομεν, ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἱστοριογραφία καὶ τῶν ὁποίων δείγματα εὐρίσκομεν κατεσπαρμένα εἰς ὄλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τοὺς ἱστοριογράφους καὶ γεωγράφους. Αἱ νῦν φερόμεναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τοιαῦται παραδόσεις εἶναι μὲν καὶ νεώτεραι, εἶναι ὅμως καὶ παλαιαὶ εἴτε καθ' ὀλοκληρίαν εἴτε καὶ ὡς πρὸς τινὰ μόνον στοιχεῖα αὐτῶν.

β') Ἡ Πόλη καὶ ἡ Ἁγία Σοφία.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ καρδιά τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τὸ ὄνειρον τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, μὲ τὸ παλλάδιον τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀπετέλεσαν κέντρον πολλῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσχετίσθη μὲ διάφορα θαυμαστά γεγονότα, ὡς εἶναι τὰ ψάρια τοῦ Μπαλουκλή, τὰ ὁποῖα *πήδησαν ζωντανὰ ἀπὸ τὸ τηγάνι στὸ νερό, γιὰ νὰ πιστέψῃ ὁ καλόγερος, ποῦ τὰ τηγάνιζε, ὅτι πῆραν οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλην*, ἔπειτα τὸ μαρμάρωμα τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, ἡ ἐξαφάνισις τοῦ λειτουργοῦντος ἱερέως μὲ τὰ ἱερὰ σκευὴ κτλ. Καὶ ὅλαι αὐταὶ αἱ παραδόσεις συνδέονται πάντοτε μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι *θά ῥθῃ ἕνας καιρὸς, ποῦ θὰ ξαναπαρθῇ ἡ Πόλη, θὰ ζωντανέψῃ ὁ βασιλιάς, ὁ καλόγερος θ' ἀποτηγανίσῃ τὰ ψάρια καὶ ὁ παπᾶς θὰ συνεχίσῃ τὴ λειτουργίαν του*. Ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τῆς ὁποίας ἡ θαν-

μαστή οικοδομὴ ἐθάμβωνε τὰ ὄμματα τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν των, ἐμορφώθη ἢ παράδοσις ὅτι τὸ σχέδιον αὐτῆς ἔχει θεϊαν ἀρχήν, διότι τὸ ἐφιλοτέχνησε μέλισσα μὲ τὴ χάρη τοῦ ἀντιδώρου, ποὺ ἔπεσε ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πατριάρχου.

γ') Χῶρες καὶ τόποι.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ παραδόσεις, ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τὴν ὀνομασίαν πόλεων καὶ τόπων, καθὼς καὶ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν αὐτῶν, ἀντίστοιχοι ἐν πολλοῖς πρὸς ἀρχαίας τοπικὰς παραδόσεις, τῶν ὁποίων καὶ στοιχεῖα διασφύζουσιν. Αἱ πλεῖστοι τῶν παραδόσεων τούτων εἶναι τοπωνυμικαί. Καθὼς δὲ οἱ ἀρχαῖοι δι' ἐκάστην πόλιν καὶ τόπον ἔπλαττον καὶ ἓνα οἰκιστὴν ἐπώνυμον, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ αἱ νεώτεροι παραδόσεις ἐρμηνεύουν τὸ ὄνομα πόλεων καὶ χωρίων καὶ τόπων ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν πρώτων οἰκιστῶν ἢ μυθολογουμένων βασιλέων καὶ βασιλοπαίδων. Οὕτω π.χ. ἡ Τήνος, ὀνομαζομένη πρότερον Φειδοῦσσα, ὀνομάσθη Τήνος ἐκ τοῦ ὀνόματος βασιλόπαιδος, ἐξορισθείσης εἰς αὐτήν, ἡ Χίος ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης Χιόνας, τὴν ὁποῖαν ἀπήγαγε τὸ βασιλόπουλο τῆς Νικαριᾶς, τὸ Ἄργυρόκαστρον ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς κτισάσης βασιλίσσης Ἄργύρας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Εἰς τινὰς τῶν τοπωνυμικῶν τούτων παραδόσεων ἀνευρίσκει τις τὴν ἀπίχησιν καὶ παλαιωτάτων κοινωνικῶν ἐθίμων, ἐκλιπόντων πρὸ πολλοῦ. Οὕτω καλεῖται ἡ χαμηλοτέρα κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ *Γεροντόβραχος*, διότι ἐκεῖθεν κατεκρημνίζοντο οἱ ἀχρηστοὶ καταστάντες γέροντες. Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς πραγματικὸν ἔθιμον, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ πολλὰ παραμύθια καὶ ἄλλαι διηγήσεις διηγοῦνται καὶ τὸ ὁποῖον κρατεῖ καὶ σήμερον εἰς τινὰς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, δὲν ἦτο δὲ φαίνεται ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους, καθόσον δύναται τις νὰ εικάσῃ ἐκ τοῦ νόμου τῶν Κείων, καθ' ὃν οἱ ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα ἔτη γέροντες ἀπέθνησκον πίνοντες τὸ κώνειον.

δ') Βουλιαγμένοι τόποι καὶ πολιτεῖες.

Συνηθέσταται εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τόπων καὶ πολιτειῶν, αἱ ὁποῖαι κατεβυθίσθησαν καὶ σήμερον εἶναι λίμναι ἢ καλύπτονται ὑπὸ τῆς θαλάσσης διὰ τὴν ἀδικίαν τῶν κατοίκων των. Πανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχουν λίμναι ἢ γάσματα καὶ ὄπαι καὶ γῆς κοιλώματα, ἀνευρίσκει τις αὐτάς, εἰς τὴν Κωπαῖδα, τὸν Ὀζερόν, τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων,

τὴν Βουλιαγμένην τῆς Ἀττικῆς. Γνωστότατον παράδειγμα τοιαύτης παραδόσεως εἶναι ἡ γραφικὴ διήγησις περὶ τῆς καταβυθίσεως τῶν Σοδόμων καὶ τῶν Γομόρων. Παραδόσεις τοιαῦται καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἐφέροντο πολυπληθεῖς. Ἔχουν δὲ τὴν ἀφετηρίαν των εἰς τὴν παρατήρησιν πραγματικῶν τοιούτων καταβυθίσεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, ὅπου χάσματα καὶ λίμναι φαίνονται προεβθοῦσαι ἐκ καθιζήσεων. Πολλαχοῦ ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι ὑπὸ τὰ ὕδατα τῆς λίμνης καὶ τῆς θαλάσσης διακρίνονται τὰ οἰκοδομήματα τῶν καταβυθισθειῶν πόλεων.

ε') Βασιλιάδες καὶ ρηγάδες καὶ βασιλόπουλα.

Αἱ πλεῖσται τῶν παραδόσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς βασιλιάδες καὶ βασιλόπουλα, συνδέονται πρὸς διάφορα ἡρειωμένα οἰκοδομήματα, κάστρα καὶ πύργους καὶ ἄλλα ἀρχαῖα κτίρια. Καθένα ἀπ' αὐτὰ μεταβάλλεται εἰς κατοικίαν παλαιοῦ βασιλέως ἢ βασιλοπούλας, διὰ τὴν ὁποίαν εὐρίσκει πάντοτε ὁ λαὸς κάτι νὰ διηγηθῇ. Ἐδῶ εἶναι ὁ λουτρὸς τῆς Ρήγαινας, ἐκεῖ ὁ θησαυρὸς τῆς, ἐκεῖ ἡ αὐλή τῆς, ἐκεῖ ὁ σπήλιος τῆς, ἐκεῖ ἐμάλωσε μὲ τὸν ἀγαπητικὸ τῆς τὸ Διγενῆ, ἐκεῖ ἐμαρμάρωσε. Ἐὰν τύχη δύο ἐρεΐπια νὰ εὐρίσκονται κάπως κοντὰ ἢ ἀπέναντι ἀλλήλων, σχετίζονται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Στὸ ἓνα κἀθονταν τὸ βασιλόπουλο καὶ στὸ ἄλλο ἢ βασιλοπούλα. Εἰς πολλὰ δημιουργεῖται καὶ μυθικὴ τις ὑπόγειος δίοδος, διὰ τῆς ὁποίας συνεκωνώνουν οἱ πύργοι καὶ οἱ ἔρασταὶ ἔβλεπον ἀλλήλους.

Συνηθεστάτη παράδοσις, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς πολλὰ κάστρα εἶναι ἡ τοῦ Κάστρου τῆς Ὠριάς, τὴν ὁποίαν ψάλλει καὶ τὸ ὁμώνυμον πανελλήνιον ᾄσμα. Τὸ κάστρο τὸ πολιορκοῦν οἱ Τούρκοι, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παρθῇ. Ἐνδέεται τότε ὡς καλόγηρος τουρκόπουλο καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν ὄρραϊαν κυρίαν τοῦ κάστρου τὴν χάριν νὰ τὸ δεχθῇ ἐντός. Ἀνοίγουν οἱ πόρτες, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀνοιγμα χίλιοι μῆχανε. Τὸ κάστρο πάρθηκε καὶ ἡ Ὠριά του κρημνίζεται ἐκ τῶν ἐπάλλξεών του, διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

ς') Ἑλληνες, Ἀντρειωμένοι, Γίγαντες.

Αἱ παραδόσεις αὗται πηγὴν ἔχουν τὴν κοινὴν παρὰ τοῖς λαοῖς πίστιν, ὅτι τὰ παλαιότερα ἦσαν καὶ καλύτερα, πίστιν, τὴν ὁποίαν εἰς σύστημα ἀναπτύσσει ὁ Ἡσίοδος εἰς τοὺς περὶ τῶν ἐποχῶν τοῦ κόσμου μύθους. Εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁ γέρον Νέστωρ ἐνθυμεῖται τοὺς παλαιοὺς

ἥρωας, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι ἦσαν πολὺ ἀνώτεροι τῶν συγχρόνων του, ὁ δὲ ποιητὴς παριστᾷ τοὺς ἥρωάς του ὡς ὄντα κατὰ πολὺ ἀνώτερα τῶν συγχρόνων του. Πάλλουν καὶ ἐκσφενδονίζουν λίθους, τοὺς ὁποίους οὐδὲ δύο ἐκ τῶν συγχρόνων του θὰ ἠδύνατο νὰ μετακινήσουν. Τὴν πίστιν ταύτην ἐνίσχουν καὶ τὰ σωζόμενα ἐρείπια παλαιῶν ἐξ ὀγκολίθων τειχῶν, οἷα τὰ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος, τῶν ὁποίων τὴν οἰκοδομὴν ὁ ἀσυνήθιστος εἰς τοιαῦτα ἔργα ἐκάστοτε νεώτερος λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ἑμιῇ ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπερφουῶς δυνάμειος καὶ μεγέθους τελεσθεῖσαν, οἷους ἐπίστευον οἱ ἀρχαῖοι τοὺς Κύκλωπας. Ἐκραταιοῦτο δὲ ἡ πίστις αὐτὴ καὶ ἐκ τῶν παλαιοτολογικῶν εὐρημάτων ὁσῶν ἐκλιπόντων ἐλεφάντων, μαμμουθ, τὰ ὁποῖα ἐξελαμβάνοντο καὶ ἐκλαμβάνονται ἀκόμη ὡς ὁστᾶ ἀνθρώπινα. Τοιαῦτα τεράστια διηγῆται ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἦσαν τὰ ἐν Τεγέα εὑρεθέντα ὁστᾶ τοῦ Ὅρεστου.

Κατ' ἀνάλογον τρόπον ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς λαὸς ἐμόρφωσε τοὺς Ἑλληνάς του, τοὺς Ἀντρειωμένους, τοὺς Σαραντάπηχους καὶ τοὺς Γίγαντας.

Οἱ Ἕλληνες μιὰ φορὰ ἦταν ἄντρες θηρία, ὄχι σὰν ἐμᾶς τοὺς κακαντράκηδες. Σήκωναν βουρὰ ἀκέραια. Δὲν τηροῦτε τὰ παλιὰ τὰ κάστρα μὲ τί πέτρες εἶναι χτισμένα; Ἐκεῖς τὶς πέτρες τὶς σήκωναν μὲ τὰ χέρια τους καὶ τὶς ἀπίθωναν.

Φαντάζεται δὲ πάντας τούτους ὁ λαὸς ὡς πολὺ ὑψηλοὺς, σαράντα πῆχεις, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα Σαραντάπηχος, σὰν κυπαρίσσια. σὰν τὶς ψηλότερες λεῦκες καὶ πολὺ δυνατούς. Ἡδύνατο νὰ μετακινῶν καὶ νὰ ἐκσφενδονίζων εἰς μεγάλας ἀποστάσεις λίθους βαρεῖς, βράχους ὀλοκλήρους, ἀγωνιζόμενοι ἢ παίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ὁποίους δεικνύει μέχρι σήμερον ὁ λαὸς, οἱ δὲ πόδες των, αἱ ὀπλαὶ τῶν ἵππων των, ὅπου ἐπάτουν ἐπὶ τῶν βράχων, ἄφηνον ἴχνη ἀνεξίτηλα. Τὰ διασκελισμάτα καὶ τὰ πηδήματα αὐτῶν ἦσαν τεράστια, ὅπως τεράστιον ἦτο καὶ τὸ μέγεθός των. Ὁ Διγενὴς εἰς τὴν Κρήτην διασκελίζει ὄρη, εἰς δὲ τὴν Κύπρον μὲ ἐν πῆδημα εὐρίσκειται ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Τροόδου εἰς τὴν ἀκροθαλασσιάν. Χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνώρισμα κατὰ τινὰς τῶν παραδόσεων εἶναι τὸ δασύτριχον καθ' ὅλον τὸ σῶμα καὶ διακριτικὸν σημεῖον ἡ μικρὰ οὐρά.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοι ἦσαν, ἀπέθνησκον θάνατον ἐκ κώνωπος. Ἐγνώριζον τὸν χρόνον τοῦ θανάτου των καὶ μόνοι των παρεσκευάζον τὸν τάφον των. Ὅταν εἰσῆρχοντο ἐντός, ἐσφύριζε ἓνα κουνούπι στ' αὐτὴ

τους και απέθνησκον. Ἐπίσης απέθνησκον, ἂν κατὰ τύχην συνέβαινε νὰ ὀλισθήσουν και νὰ πέσουν, και δι' αὐτὸ ὁ μεγαλύτερος των ὄρκος ἦτο, νὰ πέσω, ἂν δὲν λέω ἀλήθεια.

Σύνηθες αὐτῶν ἔργον, ὅπως και τῶν παλαιῶν Κυκλώπων, ἦτο νὰ κτίζουν πύργους και ἄλλα κτίρια, τὰ ὁποῖα δεικνύει μέχρι σήμερον ὁ λαός, ὅπως δεικνύει και διαφόρους ἄλλους λίθους, τοὺς ὁποῖους θεωρεῖ ὡς ἐργαλεῖα ἢ παιγνίδια τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω δεικνύουν ἐν Κύπρῳ τὸ *λιγγρὶν* τοῦ Διγενῆ, ἄλλοῦ τὰ *ἀδράχτια* τῶν Ἑλληνισσῶν κτλ. Ἐπίσης δεικνύει ὁ λαός και τοὺς τάφους των, ὑψώματα γῆς φέροντα λίθους, τὴν δ' ἑξαφάνισιν αὐτῶν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἄλλαι παραδόσεις διηγοῦνται ἄλλως. Οὕτω κατ' ἄλλας κατηράσθη αὐτοὺς ὁ Θεός, διότι ἐπεχείρησαν νὰ κτίσουν πύργον μέχρις αὐτοῦ, κατ' ἄλλην, διότι ἦσαν ἀσεβεῖς και εἰδωλολάτραι, κατ' ἄλλην ἐκεραυνώθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι ἔλαβον λίθους και τοὺς ἔρριπτον κατ' αὐτοῦ, κατ' ἄλλην τοὺς ἐξωλόθρευσε κατακλισμός κτλ.

Ἀνήκουσι δὲ αἱ μορφαὶ αὐταὶ τῶν Ἑλλήνων Ἀντρειωμένων, Γιγάντων και Σαρανταπήχων οὐχὶ πᾶσαι εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Ἀρχαιότατοι εἶναι οἱ Γίγαντες, οἵτινες διετήρησαν τὸ παλαιὸν των μυθικὸν ὄνομα, ὡς διετήρησαν και ἀναμνήσεις τῶν παλαιῶν περὶ αὐτῶν μύθων, οἱ Ἑλληνες εἶναι αὐτοὶ οἱ τῆς ἀρχαιότητος γιγαντοποιηθέντες, οἱ Ἀντρειωμένοι εἶναι οἱ ἀκριτικοὶ βυζαντινοὶ ἥρωες, μεταξὺ τῶν ὁποῖων συνηθέστατα μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ. Οἱ Σαραντάπηχοι εἶναι παραστατικὴ τοῦ μεγέθους ὀνομασία τῶν γιγαντιῶν τούτων ὄντων.

Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ τάσις τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ μεγαλοποιεῖν τὰ παρελθόντα, ὥστε και ἱστορικοὶ ἥρωες τοῦ ἐγγύς παρελθόντος κινδυνεύουν νὰ γιγαντοποιηθοῦν. Οὕτως ἐν Χίῳ φέρεται παράδοσις περὶ τινος Διάκου Πολεμάρχου, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτι παλαιῶν πρὸς δράκον ἔρριπεν ὑπερμεγέθη βράχον, δεικνυόμενον ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων μέχρι σήμερον.

Αἱ πλεῖστοι τῶν παραδόσεων τούτων, συνδεδεμέναι πρὸς ἐρείπια και ὄγκολίθους, ἠδύναντο νὰ πλασθοῦν και εἰς τοὺς νεωτέρους, καθὼς και εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Πάντοτε ὅμως εἷς τινος ἐξ αὐτῶν εἶναι καταφανὴ τὰ ἴχνη τῶν παλαιῶν περὶ Γιγάντων και Κυκλώπων μύθων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι μονομάτηδες ἢ τρίματοι εἶναι γνωστοὶ εἰς τὸν λαὸν ὡς *Μονομάτηδες*, *Τρίματοι* ἢ *Τριμῆτες*.

ζ') Ἀρχαῖα κτίρια καὶ μάρμαρα.

Εἰς τὰς περὶ ἀρχαίων κτιρίων παραδόσεις ἐμφανίζεται ἡ ζωηρὰ μυθοπλαστικὴ δύναμις τοῦ λαοῦ. Τὰ λείψανα τῶν παλαιῶν οἰκοδομῶν ἐμποιοῦν ὅλως ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Τὰ φαντάζεται ὡς ζωντανὰ καὶ ὡς ἔχοντα καὶ ἀσκοῦντα μυστηριώδη δύναμιν ἐναντίον παντός, ὅστις θέλει νὰ τὰ μετατοπίσῃ ἢ νὰ τὰ καταστρέψῃ. Τὰς κόρας τοῦ Ἐρεχθεῖου κατὰ τὴν παράδοσιν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσουν οἱ Τοῦρκοι ἐκ τῆς θέσεώς των, διότι ἐφοβήθησαν τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὰ κλάματά των, οἱ κολόννες τῆς Λαμψάκου, τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι μετετόπισαν ἐκ τῆς θέσεώς των, ἐπανήλθον εἰς αὐτήν. Ἀλλαγῶν τὰ ἀρχαῖα ταῦτα λείψανα ἀπετέλεσαν τοὺς προστάτας τοῦ τόπου, τοὺς ἀγαθοὺς δαίμονας, τὰ στοιχεῖα τοῦ χωριοῦ, ἢ δὲ μετακόμισις αὐτῶν ἀλλαγῶν ἐπιφέρει καταστροφὰς εἰς αὐτόν, ἀλλαγῶν θεωροῦνται ὡς τὰ παλαιὰ τελέσματα, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἔχουν ταφῆ αἱ διάφοροι ἀσθένειαι.

Εἶναι δὲ πολυάριθμοι αἱ διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐκασταχοῦ διηγείται ὁ λαὸς περὶ τῆς κτίσεως τῶν κτιρίων τούτων καὶ τῶν κτιστῶν καὶ δεσποτῶν των. Συνηθεστάτη εἶναι ἡ παράδοσις, ὅτι τὰ ἐρεῖπια ταῦτα εἶναι λείψανα πύργων, τοὺς ὁποίους ἔκτισαν τὰ βασιλόπουλα, ἀγωνιζόμενα νὰ τύχουν τῆς χειρὸς τῆς βασιλοπούλας. Ὁ ἕνας ἔκτισε τὸν πύργον καὶ ὁ ἄλλος ἔφερε τὸ νερό. Πολλάκις δὲ καὶ ἱστορικὰ ἢ μυθικὰ πρόσωπα, ὅσων διασφύζει τὴν μνήμην ὁ λαὸς, συνδέονται πρὸς τὰ διάφορα ταῦτα κτίρια καὶ τοὺς τόπους. Οὕτως εἰς τὰς Ἀθήνας δεικνύεται ἡ φυλακὴ τοῦ Σωκράτους, εἰς τὴν Ἰκαρίαν ἡ φυλακὴ τοῦ Ἰκάρου, εἰς τὴν Κῶ τὸ σπίτι τοῦ Ἰπποκράτους, εἰς τὴν Ἰθάκην τὸ παλάτι τοῦ Τηλεμάχου καὶ τῆς Πηνελόπης, εἰς τοὺς Φίλιππους ἡ φάτνη τοῦ Βουκεφάλου. Πολλὰ βεβαίως τῶν παραδόσεων τούτων ἔχουν λογιώτερον προέλευσιν, οὐχ ἦτιον ὅμως ὁ λαὸς παραλαβὼν τὰς υἰοθέτησε καὶ σήμερον παρουσιάζονται ὡς λαϊκαί.

η') Ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ ἥρωες,

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται εὐάριθμοὶ τινες καὶ σπάνιαι παραδόσεις, εἰς τὰς ὁποίας σφύζονται ἀμυδραὶ καὶ συγκεχυμένοι ἀναμνήσεις περὶ τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡρώων. Οὕτω π. χ. σφύζεται ἀμυδρὰ ἀνάμνησις περὶ τινος παλατίου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἄλλη θέσις ἐν Ἡπείρῳ λέγεται *Θεόστρουγκα*, διότι ἐκεῖ οἱ θεοὶ μαζεύονταν καὶ κάθονταν σὰν ἄνθρωποι καὶ ἀποφάσιζαν ὅ,τι ἤθελαν νὰ κάμουν γὰρ τὸ καλὸ τοῦ τόπου. Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχει ἀκόμη τοπο-

θεσία λεγομένη τοῦ *Λία* τὸ *μνήμα*, ἐν δὲ τῇ Βοιωτίᾳ διηγοῦνται τὸν ἀρχαῖον περὶ εὐρέσεως τοῦ οἴνου ὑπὸ τοῦ Διονύσου μῦθον.

δ') Ὁ Χριστὸς καὶ τὰ πάθη του.

Ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ Χριστὸς καὶ τὰ πάθη του ἀπετέλεσαν κέντρον πολλῶν παραδόσεων. Οὕτω διηγοῦνται πῶς τὰ δένδρα ἠρνήθησαν νὰ παράσχουν ξύλον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σταυροῦ πλὴν τῆς λουδοβιαῖς, ἡ ὁποία ἔκτοτε εἶναι κατηραμένη, ὅπως κατηραμένοι εἶναι καὶ οἱ Γύφτοι, διότι αὐτοὶ ἔκαμαν τὰ καρφιά. Πολυάριθμοι εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου, εἰς δὲ τὴν Κρήτην δεικνύεται τὸ μνήμα τοῦ Καϊάφα, ὅστις ναυαγίσας καὶ ἀποθανὼν ἐκεῖ ἔμεινεν ἀλειωτος καὶ γι' αὐτὸ *μαζεύτη ὄλος ὁ λαὸς καὶ μὲ κατάρες καὶ βλαστήμιες ἔρριξαν λιθάρια καὶ τὸν κατάχωσαν*.

Καὶ ὡς αἰτιολογικὴ ἀκόμη παράδοσις ἐχρησίμευσεν ὁ Χριστὸς. Οὕτω διηγοῦνται ὅτι ἡ κασίκα ἔχει ψηλὰ τὴν οὐρά, διότι ἐπρόδωκεν εἰς τοὺς Ἑβραίους τὸν Χριστὸν, πού εἶχε κρυφθῆ κάτω της.

ε') Ἄγιοι.

Παρὰ τὸν Χριστὸν οἱ ἅγιοι ἀπετέλεσαν τὸ κέντρον πολυπληθῶν παραδόσεων. Ἦδη εἰς τὰ συναξάρια ἀνευρίσκει κανεὶς πλῆθος παραδόσεων λαϊκῆς προελεύσεως, ὡς καὶ μύθους ἀρχαίους, οἱ ὅποιοι ὡς περὶ νέους πυρῆνας περιεσφωρεύθησαν περὶ τοὺς ἁγίους. Πλὴν ὅμως τούτων φέρονται καὶ ἄλλαι, κατὰ τόπους διάφοροι, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν βίον τῶν ἁγίων, ὡς καὶ εἰς διάφορα αὐτῶν θαύματα. Οὕτως ἐν Σέρραις δεικνύεται ἐπὶ βράχου, κειμένου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις φέρει τὸ ὄνομα *Ἀρμενόπετρα*, ὁ τύπος τῆς χειρὸς τῆς Παναγίας, ἣτις ἐκράτησεν αὐτὸν κυλιόμενον πρὸς τὴν πόλιν, ἐν Ἀττικῇ ἡ Παναγία ἡ *Χελιδονοῦ* ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Τούρκων, ἐν Καρδαμύλῃ ἐξέτρεψεν αὐτοὺς τῆς καταδιώξεως γυναικοπαίδων καὶ τοὺς κατεκρήμνισε.

Εἶναι πολλαὶ αἱ διηγήσεις περὶ ἁγίων, οἵτινες δέρουν ἢ ἄλλως τιμωροῦν τοὺς ἀσεβοῦντας περὶ τὰς εἰκόνας των ἢ λησμονοῦντας τὰ τάγματά των, ὡς καὶ περὶ ἁγίων, οἱ ὅποιοι περιφέρονται τὰς νύκτας ὡς ἄνθρωποι καὶ βοηθοῦν πολυτρόπως τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ἐν Κερκύρᾳ λείψανον τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καταστρέφει κάθε τόσο τὰ ὑποδήματά του, ὁ ἅγιος Βασίλειος τὴν νύκτα τῆς πρώτης τοῦ ἔτους εἰσέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ εὐλογεῖ ὅσα γίνονται διὰ τὴν μνήμην του.

Ἐπίσης περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἁγίων διάφορα καὶ ἄσχετα πρὸς τὸν πραγματικὸν τῶν βίων διηγεῖται ὁ λαός. Οὕτως ὁ ἅγιος Νικόλαος μεταβάλλεται εἰς βαρκάρην, τὸ δὲ περιεργότερον καὶ ὁ προφήτης Ἡλίας, ὅστις διὰ τοῦτο ἀποστραφεὶς τὴν θάλασσαν κατόκησεν εἰς τὰ ὑψηλότερα βουνά.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ ὑπαχθοῦν καὶ αἱ διάφοροι περὶ θαυματουργῶν εἰκόνων παραδόσεις, αἵτινες ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτῶν εὔρεσιν εἰς σπήλαια, ἐπὶ δένδρων, ἐν τῇ θαλάσῃ κτλ. εἴτε εἰς ἰδρώματα ἢ κλάματα αὐτῶν, εἰς μετατοπίσεις καὶ εἰς διάφορα ἱματικά θαύματα.

ια') Ἐκκλησίαις.

Ὅπως δι' ὅλα τὰ κτίρια, οὕτω καὶ διὰ τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἔχει κατὰ τὴν διηγηθῆ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Δι' αὐτὸν αἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίως αἱ παλαιότεραι εἶναι ἀριστουργήματα, ὁ δὲ ἀρχιτέκτων, ἐὰν δὲν εἶναι ὁ κτίσας τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, πάντως θὰ εἶναι ὁ μαθητὴς του, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ τὸ σχέδιον καλύτερον τοῦ προϊσταμένου του καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ἐκ φθόνου τὸν κατακρημνίζει ἐκ τοῦ ὕψους τῆς οἰκοδομῆς, παρασύρεται ὅμως καὶ αὐτὸς καὶ οὕτως ἀποθνήσκουν ἀμφοτέρω. Ἄλλοῦ ἀναφέρονται ἐκκλησίαι καὶ μοναστήρια κεχωσμένα, ἄλλοῦ δεικνύονται τζαμιά, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἄλλοτε ἐκκλησίαι, καὶ ἄλλοῦ δεικνύεται τὸ κοκκινωπὸ σημάδι, μέχρι τοῦ ὁποῖου ἔφθασε τὸ αἷμα τῶν Χριστιανῶν, ὅταν πῆραν τὸν τόπον οἱ Τούρκοι.

ιβ') Ὁ οὐρανός, τ' ἄστρα κ' ἡ γῆ.

Εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, ἀρχαίους καὶ νέους, ὁ οὐρανὸς μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων, ὡς καὶ ἡ γῆ, ἀπέτελεσαν ἀφετηρίαν ποικιλωτάτων μυθικῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸν τύπον ἀπωτάτης ἀρχαιότητος καὶ ἐντελῶς πρωτογόνου ἐμπνεύσεως. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα παρίστανται ὡς ὄντα ζωντανὰ καὶ προσωπικά, ἂν ὄχι ἀνθρωπόμορφα, αἱ δὲ παραδόσεις περιστρέφονται περὶ τινὰς ιδιότητας αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμποιοῦν τὴν περισσότερην ἐντύπωσιν καὶ διεγείρουν περισσότερον τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Οὕτω πιστεύεται ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν ποτε σχεδὸν κολλημένοι. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο προὔξενει μεγάλην στενοχωρίαν εἰς ἀμφοτέρους, συνεφώνησαν νὰ δώσουν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου κλωτσιές, ὅσο πού νὰ πάρῃ ὁ οὐρανὸς τὸ ὕψος κ' ἡ θάλασσα τὸ βάθος, πού ἐχρειά-

ζόνταν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ θάλασσα δὲν ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὴν συμφωνίαν, ὁ Θεὸς τιμωρῶν ἐγαλίνωσεν αὐτὴν μὲ τρεῖς τρίγας ἀπὸ οὐρᾶν ἀλόγου. Ἐκτοτε ἡ θάλασσα μουγκρίζει φοβερίζοντας τὸν οὐρανό. Ἔως τώρα κατῶρθωσε νὰ κόψη τὲς δύο τρίγες, εἴαν κόψη καὶ τὴν τελευταίαν, τότε θὰ ξαπολυθῆ καὶ θὰ πνίξη ὅλη τὴν οἰκουμένην. Τὸ αὐτὸ διηγοῦνται καὶ περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσο χαμηλά, ὥστε τὸν ἐγλειφαν τὰ βόδια. Ὁ οὐρανὸς ἀνοίγει μία ἢ δύο φορὲς τὸ χρόνο κ' εὐτυχισμένοι ὅποιος ἐπιτύχη στὸ ἀνοιγμα νὰ ζητήσῃ ὅ,τι θέλει. Τὸ βρίσκει τὸ πρῶτ' στὸ προσκέφαλό του. Τῆ γῆ βαστάει ἓνας στῦλος σιδερένιος, πού τὰ δαιμόνια (καὶ οἱ Καλικαντζάροι) τὸν τρών ὅλον τὸν χρόνο καὶ τὰ Χριστούγεννα πάλι ξαναγίνεται.

Ὁ ἥλιος παρίσταται ὡς ὄν ὀργίλον καὶ ἀδηράγον, ἔχει δὲ τὰ ἀνάκτορά του εἰς τὴν ἄκρα τοῦ κόσμου καὶ ἐκεῖ πού τελειώνει ὁ οὐρανὸς καὶ ἀκουμπᾷ στὴ γῆ. Ἐκεῖ εἶναι μία ὀπή, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἥλιος εἰσέρχεται, διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ παλάτια του. Ἐκεῖ τὸν περιμένει κάθε βράδυ ἡ μάννα του, ἡ ὁποία τοῦ ἔχει ἐτοιμάσει σαράντα καρβέλια ψωμί, γιὰ νὰ τὸν προφτάσῃ, γιατί ἂν δὲν βρῆ ἔτοιμα τὰ ψωμιά τρώει καὶ αὐτὴ τὴ μάννα του. Καὶ γι' αὐτὸ πολλές φορὲς βγαίνει κόκκινος. Εἶναι ἀπὸ τὸ αἷμά της. Ἐχει ἀδελφὴν ἢ σύζυγον τὴν σελήνην, τὴν ὁποίαν ζηλεύει καὶ δι' αὐτὸ αὐτὴ δὲν βγαίνει παρὰ τὴν νύκτα, ὅταν αὐτὸς ἀναπαύεται. Κάποτε μάλωσε μαζί της καὶ τῆς ἔρριξε λάσπη ἢ σβουνιά στὸ πρόσωπο καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τότες ἔχει τὰ μαυράδια στὸ πρόσωπό της καὶ βλέπει καὶ θολά. Κατ' ἄλλας τὸ φεγγάρι ἐκτύπησε καὶ αὐτὸ τὸν ἥλιο καὶ τοῦ βγαλε τὸ ἓνα μάτι καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἥλιος ἓνα μάτι ἔχει. Καὶ ἄλλα ἐπίσης διηγοῦνται γιὰ τὰ μαυράδια τοῦ φεγγαριοῦ. Ἐκεῖ ἐπάνω εἶναι τὸ δένδρο, πού βαστάει τὴν γῆ, εἶναι καὶ ὁ Κάιν, ὁ ὁποῖος κατεδικάσθη αἰωνίως νὰ τὸ πελεκᾷ. Τὸ φεγγάρι εἶναι ὁ τόπος τῆς ἐξορίας τοῦ Κάιν, διότι τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τὸ κομμάτι ἐκεῖνο τῆς γῆς, ὅπου ἔγινε ἡ ἀδελφοκτονία, καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ ἀπεσπίασθη ἐκ τῆς γῆς καὶ ἔκτοτε γυρίζει εἰς τὸν οὐρανόν.

Ἡ σελήνη ἀνέκαθεν ὡς νυκτιπλανῆς ἐσοχετίσθη πρὸς τὴν μαγείαν, συνηθέσταται δὲ εἶναι αἱ διηγήσεις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον περὶ μαγισσῶν, αἱ ὁποῖαι κατορθώνουν διὰ τῶν ἐποδῶν τῶν νὰ τὴν καταβιάσουν εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν συμβουλὴν της ἢ νὰ τὴν ἀρμέξουν, καθ' ὅσον κατέρχεται ὡς ἀγελάς, καὶ νὰ μεταχειρισθοῦν τὸ γάλα της εἰς τὰ μαγικά των φάρμακα. Διὰ τῆς καταβιάσεως αὐτῆς τοῦ φεγγαριοῦ ἐξηγεῖ πολλάκις ὁ λαὸς καὶ τὰς ἐκλείψεις.

Διὰ τὰ ἄστρα διηγοῦνται διάφορα, ἀνάλογα πρὸς τοὺς καταστρε-
ρισμοὺς τῶν ἀρχαίων. Ἡ Πούλια ἦταν ἕναν καιρὸ ἐπὶ τὰ ἀδερφάδες,
ἡ μεγάλη ἄρκτος βασιλοπούλα, ἡ ὁποία ἔγινε ἀρκούδα καὶ τὸ τομάρι
της ἐκάρφωσαν στὸν οὐρανό, ὁ γαλαξίας εἶναι τὸ κλεμμένο ἄχρo, ἡ
Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ζεὺς οἱ δύο ἀγαπητικοί, ὁ Γιάννης καὶ ἡ Μάρω.

Ἐπίσης διάφορα διηγοῦνται διὰ τοὺς σεισμούς, π. χ. πὼς τῆ γῆ
τῆ βασιτάζουν τέσσαρα βόιδια, καὶ ὅταν κανένα ἀπ' αὐτὰ κουνήσῃ
τ' αὐτιά του γίνεται σεισμός κτλ.

ιγ') Οἱ καιροί.

Οἱ καιροὶ ἐπίσης ἀπετέλεσαν ἀνεκαθεν ἀφετηρίαν ποικίλων μυ-
θοπλαστιῶν. Τοὺς ἀνέμους ἐφαντάσθησαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ
φαντάζονται ἀκόμη οἱ Ἕλληνες ὡς ὄντα προσωπικὰ καὶ ἀνθρωπό-
μορφα. Τὰ σύννεφα ἐπίσης εἶναι ζωντανὰ καὶ αἱ γραῖαι ἰσχυρίζονται
ὅτι τὸ ἀκούουν, ὅταν καταβαίνουν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ πάρουν
νερό. Τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπὴν φαντάζονται ὡς ποδοβολητὸν
τοῦ ἄρματος τοῦ Προφήτου Ἡλίου, πού κνηγᾷ τὴ Λάμια, τοὺς ἀνε-
μοστροβίλους ὡς χοροὺς τῶν νεραΐδων καὶ τὰς καταιγίδας ὡς μαλώ-
ματα τῶν στοιχειῶν. Ἡ δὲ Ἴρις τέλος καὶ αὐτὴ ἐθωροῦν ὡς δοξάρι
τῆς καλογηρίας, ἡ ζωνάρι τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Παναγίας, ἡ καμάρα τοῦ
Θεοῦ.

Καὶ αἱ παραδόσεις αὗται ἀνίσχουν αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον, ὡς
καὶ αἱ τῆς προηγουμένης κατηγορίας, εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι,
σχεδὸν παγκοσμίως διαδεδομένα, διασφύζουν καταφανῆ τὰ ἴχνη ἐντε-
λῶς πρωτογόνου ἐμπνεύσεως.

ιδ') Μαρμαρώματα.

Εἰς τὰς περὶ μαρμαρωμάτων παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ παλαιώ-
ταται καὶ παγκόσμιοι εἶναι, ἀφορμὴν ἔδωκε τὸ ἰδιότροπον πολλάκις
σχήμα πολλῶν λίθων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ εὐέξαπτος φαντασία τοῦ λαοῦ
διακρίνει ἀνθρώπους καὶ ζῷα. Τοιαύτης παραδόσεως ἀρχαῖον ὑπό-
δειγμα εἶναι ὁ γνωστὸς μῦθος τῆς Νιόβης. Σήμερον, ὅπου ὑπάρχουν
βράχοι καὶ λίθοι, δεικνύει ὁ λαὸς ἐδῶ μίαν γυναῖκα, πού ἐμαρμάρωσε,
ἐκεῖ ὀλόκληρο συμπεθερεῖο, ἀλλοῦ τῆ γοῖα μὲ τὰ κατσικάκια της, ἀλλοῦ
τὸ πετροκάραβο καὶ ἀλλοῦ τέλος τὸ λιθωμένο φίδι. Συνήθεις ἐπίσης
εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τῆς ἀποτυπώσεως ἰχνῶν ἡρώων ἢ ἁγίων ἐπὶ
διαφόρων λίθων.

ιε') Φυτά.

Τὰ φυτὰ διὰ τὸν λαὸν δὲν εἶναι ἄδρανεις ὀργανισμοί. Ἔχουν τὴν ψυχὴν τους, τὴν *πρασινομαλλοῦσα νεράϊδά* τους, τὸ στοιχείο τους, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα, παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς.

Εἶναι δὲ ἐπικίνδυνα τὰ στοιχεῖα αὐτά. Βλάπτουν τοὺς κοιμωμένους εἰς τὴν σκιὰν τοῦ δένδρου των, ὡς καὶ πάντα, ὅστις τολμήσῃ νὰ κόψῃ κλάδον ἐξ αὐτῶν ἢ τὸν κορμὸν των. Διὰ τοῦτο οἱ ξυλοκόποι, ὅταν τὸ ἴδουσι νὰ γέρῃν γιὰ νὰ πέσῃ, πέφτουν προύμντα κατὰ γῆς καὶ δὲ βγάνουν μιᾶ, γιὰ νὰ μὴ τοὺς ἐννοήσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ δένδρου καὶ τοὺς λαβώσῃ. Καὶ στὸν κορμὸ στὴ μέσῃ βάζουν μιὰ πέτρα, γιὰ νὰ μὴ ἔβγῃ μὲ ὀρμὴ ἡ ψυχὴ τοῦ δένδρου καὶ τοὺς κάμῃ κακὸν.

Ἐπειτα ὁ σχηματισμὸς πολλῶν δένδρων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διαφόρους παραδόσεις. Πολλῶν π. χ. δένδρων οἱ κορμοὶ εἶναι κεκλιμένοι ἔνεκα τοῦ συνήθως πνέοντος βορρᾶ, δι' αὐτὰ λέγεται ὅτι προσεκύνησαν τὴν Παναγίαν, ὅταν διέβαιναν ἐκεῖθεν. Πολλὰ δὲ εἶναι καὶ αἱ αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μορφὴν διαφόρων φυτῶν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ διάφοροι παραδόσεις, ὧν τινες ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων χυμεντῶν, περὶ θαυμασιῶν τινῶν φυτῶν, οἷα π. χ. ἡ *λαμπιδούσα* καὶ τὸ *σιδερόχορτο*, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ μεταβάλλῃ εἰς χρυσὸν πᾶν, ὅ,τι ἐγγίξει, τὸ δὲ δεύτερον ἀνοίγει κάθε κλειδωνιά καὶ γκρεμίζει κάθε τοῖχο.

Καὶ αἱ παραδόσεις αὗται κατὰ μέγα μέρος εἶναι κοιναὶ εἰς πλείστους λαοὺς σημερινούς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους.

ις') Ζῶα.

Τὰ ζῶα μὲ τὰς παραδόξους αὐτῶν μορφάς καὶ τὰς ἀξιοσημειώτους ιδιότητας, αἱ ὁποῖαι ἰδιάζουσιν προξενοῦν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, εἰς πολὺν μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ τὰ φυτὰ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ νὰ πλάσῃ περὶ αὐτὰ διαφόρους παραδόσεις. Ἡ φωνὴ των ἰδίως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς διακρίνει διαφόρους ἀνθρωπίνους φωνάς καὶ λέξεις, ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν πολυαριθμῶν περὶ μεταμορφώσεων παραδόσεων. Ἡ *δεκοχτούρα* ἦτο κόρη, τὴν ὁποίαν κατηγορήσεν ἡ μητριὰ της, ὅτι ἔχασε ἓνα ψωμί, ἐνῶ τὰ ψωμιά ἦταν δεκαοχτώ, καὶ ἔκτοτε, μεταμορφωθείσα εἰς πτη-

νόν, φωνάζει δεκοχτώ. Ὁ γκιώνης ἐσκοτίωσε τὸν ἀδελφόν του καὶ τὸ μετενόησε καὶ γι' αὐτὸ ἔγινε πουλι καὶ τώρα φωνάζει τὸν σκοτωμένο του ἀδελφὸ *Γκιών! Γκιών!* κττ.

Τῶν παραδόσεων τούτων πολλαὶ εἶναι πλάσματα τοῦ νέου ἑλλη-
νικοῦ λαοῦ, πολλαὶ ὅμως ἐλέγοντο ἤδη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα,
ὡς εἶναι αἱ περὶ μεταμορφώσεως τῆς χελιδόνας καὶ τῆς ἀηδόνας.

ιζ') Θηρία.

Θηρία παράδοξα καὶ φοβερὰ ἔπλασεν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκ λό-
γων, οἱ ὅποιοι δι' ἐκάστην περίπτωσιν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἰδαι-
τέρως. Οὕτως ἐκ τῆς σπανίας καὶ ἰσχυρᾶς φωνῆς τοῦ ἐρωδιοῦ τοῦ
ἀστερίου ἔπλασεν ἡ λαϊκὴ φαντασία τὸ πολλαχοῦ ταυρόμορφον νομι-
ζόμενον θηρίον, τὸν *Ἥταυρον*. Συνήθεις δὲ εἶναι καὶ αἱ παραδόσεις
περὶ *Κυνοκεφάλων*, αἱ ὅποια ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς παλαιὰς πι-
θανῶς ναυτικὰς περιηγητικὰς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων.

ιη') Δράκοντες καὶ ὄφεις.

Ὁ τρόμος, τὸν ὅποιον ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἐρπετά,
ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ οὕτως
ἔπλασε μορφὰς ὄφεων καὶ δρακόντων φοβεράς. Οἱ δράκοντες οὗτοι
ἔχουν μέγεθος τεράστιον, φέρουν κέρατα καὶ πτερά, πολλάκις κεφαλὴν
βοῦς. Δύνανται νὰ καταπίνουν καὶ ἐξ ἀποστάσεως νὰ ροφήσουν ζῶα
καὶ ἀνθρώπους, εἰς δὲ τὴν φαρμακερὰν πνοὴν των οὐδὲν δύναται νὰ
ἀντισταθῆ. Αἱ διηγήσεις αὐταὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, συνδεδεμένα
πρὸς διαφόρους τόπους, ὑπάρχουν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, αἱ δὲ δρα-
κοντοκτονίαι εἶναι συνήθεις ἀθλοὶ ἡρώων καὶ θεῶν. Κατὰ τοὺς χριστια-
νικοὺς χρόνους τοὺς ἀθλοὺς τούτους ἐκτελοῦν οἱ ἄγιοι, πολυάριθμοι
δὲ εἶναι εἰς τὰ συναξάρια αἱ παραδόσεις περὶ τοιούτων δρακοντοκτο-
νιῶν, τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δεικνύει σήμερον τὸν τόπον.

ιδ') Δράκοι.

Οἱ δράκοι, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀπαραίτητοι σχεδὸν εἰς κάθε παρα-
μῦθι, εἶναι ἐπίσης συνήθεις καὶ εἰς τὰς παραδόσεις. Ὁ λαὸς πολλαχοῦ
δεικνύει τὸν τόπον τῆς διαμονῆς αὐτῶν, πολλὰ δὲ τοπωνυμιαὶ ἔχουν
σχέσιν πρὸς αὐτούς, οἷον Δρακότρυπα, Δρακοσπηλιά, Δρακόλιμνη, Τὰ
σπίτια τοῦ δράκου κτλ. Οἱ δράκοι ἔχουν βέβαια τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πρα-

γματικῶν δρακόντων, τῶν ὄφρων, ἀλλ' ἡ μορφή αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἀνθρωπίνη. Ἔχουν μέγεθος καὶ δύναμιν ὑπερβολικὴν, δυνάμενοι νὰ ἐκσφενδονίσουν λίθους καὶ νὰ φέρουν ἐπὶ τῶν ὤμων δένδρα ὀλόκληρα. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀκατάβλητοι, ἡ δὲ διανοητικὴ τῶν δυνάμεις εἶναι πολὺ μικρά. Ζοῦν εἰς τὰ ὕψη καὶ τὰς ἐρημίας, εἰς σπήλαια καὶ πύργους καὶ παλάτια, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἔκτισαν, συνήθως κατὰ ομάδας ἐκ τεσσαράκοντα ἀδελφῶν. Σύνηθες ἔργον αὐτῶν εἶναι τὸ κινήγιον καὶ αἱ ἀρπαγαὶ καὶ λεηλασίαι τῶν περιουσιῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐξ ὧν συγκεντρώνουν ἄπειρα πλοῦτη. Ἀγαποῦν θνητὰς καὶ συνηθέσται εἶναι αἱ ἀπαγωγαὶ νεανίδων ὑπ' αὐτῶν. Πάντα δ' ἐν γένει τὰ γνωρίσματα αὐτῶν τοὺς χαρακτηρίζουν ὡς δαίμονας ὄρεινους, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν λαὸν ἀντικατέστησαν ἀναλόγους δαίμονας τῆς ἀρχαιότητος, οἷοι π. χ. οἱ Κένταυροι.

κ') Θησαυροὶ καὶ Ἀράπηδες.

Ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν θησαυρῶν, κεκρυμμένων εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, συνήθως δὲ εἰς ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὸν σημερινὸν λαόν, ὡς ἦτο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἔχει δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν οὐχὶ ἀσυνήθη ἀνακάλυψιν τοιούτων πραγματικῶν θησαυρῶν εἴτε ἐντὸς τάφων εἴτε καὶ ἀλλαγῶν, καθόσον ὑπῆρχεν ἀνεκάθεν ἡ συνήθεια νὰ συνοδεύουν τοὺς νεκροὺς με κτερίσματα, ὡς καὶ νὰ κατορύσσουν τὰ χρήματα αὐτῶν πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης κλοπῆς. Οἱ ἀρχαῖοι κύριοι τῶν θησαυρῶν τούτων ἐθεώρουν τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς χθονίους ἐν γένει δαίμονας, ὡς καὶ τοὺς δράκοντας, καὶ μάλιστα τὸν Ἑρμῆν, ὅστις, ὡς γνωστὸν, ἦτο καὶ χθόνιος θεὸς καὶ ἔφορος τῶν ὁδῶν, ὅθεν καὶ ἔρμαια ἐλέγοντο τὰ εὐρισκόμενα· αἱ δὲ δοξασίαι αὐταὶ διειρηθήσαν μέχρι τοῦ νῦν, ἂν καὶ ἠλλοιωμένα.

Σήμερον ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι κύριοι τῶν θησαυρῶν τούτων εἶναι τὰ ζῶα ἢ οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους ἔσφαζαν ἐπὶ τοῦ τόπου οἱ κατορύξαντες τὸν θησαυρὸν, ὅπως γίνονται τὰ στοιχεῖα, οἱ φύλακες τοῦ θησαυροῦ, οἱ ὁποῖοι συνήθως ἐμφανίζονται ὡς Ἀράπηδες. Οἱ θησαυροὶ ἀνακαλύπτονται συνήθως ἐξ ὄνειρων. Ὁ Ἀράπης ὁ ἴδιος ἢ ἅγιός τις ὑποδεικνύει καθ' ὕπνου τὸν τόπον, ὅπου κεῖται ὁ θησαυρὸς καὶ ὅπου κατὰ τινὰς παραδόσεις ἀναπαίνονται καὶ φλόγες ἄσβεστοι. Ἄλλ' ἵνα γίνῃ τις κύριος τοῦ θησαυροῦ, πρέπει νὰ χύσῃ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον αἷμα ἀνθρώπου ἢ ζῴου, συνήθως μαύρου πετεινοῦ ἢ κόττας, ὃ,τι ἤθε-

λεν ὑποδείξει ὁ Ἄράτης τοῦθ' ὅπερ καὶ αὐτὸ δεικνύει ἐπίσης τὴν σχέσιν πρὸς τοὺς χθονίους δαίμονας. Ἄλλως τὰ φλώρια μετὰ φοβεροῦ κρότου εἰσέρχονται ἔτι βαθύτερον εἰς τὴν γῆν ἢ μεταβάλλονται εἰς ἀνθρώπους. Οἱ Ἄράπιδες οὗτοι ἢ Μῶροι, ὅπως λέγονται ἐν Ἑπτανήσῳ, παρουσιάζονται καὶ ὡς τὰ στοιχεῖα τοῦ σπιτιοῦ, οἱ οἰκουροὶ δαίμονες, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς περιποιουμένους αὐτούς, τὴν δυστυχίαν δὲ εἰς τοὺς ἀποδιώκοντας ἢ παραμελοῦντας αὐτούς.

κα') Στοιχεῖα καὶ στοιχειωμένοι τόποι.

Αἱ περὶ στοιχείων παραδόσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὰς παγκοσμίους δοξασίας περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ψυχῶν ἀνθρώπων καὶ ζῴων, αἱ ὁποῖαι ἀπολύμεναι τοῦ σώματος ἀποκοτῶν δύναμιν ὑπερφυσικὴν, δυνάμεναι πολλαχῶς νὰ εὐεργετήσουν ἢ νὰ βλάψουν τοὺς ἀνθρώπους. Συνδέονται δὲ αἱ ψυχαὶ αὗται στενῶς πρὸς τὸν τόπον, ὅπου ὁ ἀνθρώπος ἢ τὸ ζῷον ἀπέθανε, καὶ ἀποβαίνουν κύριοι, φύλακες καὶ προστάται αὐτοῦ. Ἡ πίστις αὕτη ἐγέννησε διττὰ ἔθιμα. Ἄλλοῦ μὲν ὑπερίσχυεν ὁ φόβος καὶ ἐγκαταλείπονται αἱ καλύβαι, ὅπου συνέβη νὰ ἀποθάνῃ τις, ἄλλοῦ ὑπερίσχυεν ἡ πίστις ἐπὶ τὴν εὐεργετικὴν δρᾶσιν τῶν ψυχῶν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐφοδιάσουν τὰ οἰκήματα αὐτῶν διὰ τοιούτων στοιχείων θυσιάζοντες κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ θεμελίου λίθου κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνθρώπους, ἔπειτα δὲ ζῷα.

Σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν στοιχεῖα εἶναι αὐταὶ αἱ ψυχαὶ τῶν φονευθέντων ἀνθρώπων ἢ ζῴων, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται καὶ κύριοι καὶ φύλακες τοῦ τόπου, ὅπου ὁ ἀνθρώπος ἢ τὸ ζῷον ἐφονεύθη. Τὸν τόπον τοῦτον εὐεργετοῦν πολλαχῶς, εἶναι ἡ ψυχὴ τρόπον τινὰ αὐτοῦ, ἐὰν δὲ ποτε ἀναγκασθῶν ἐκ κακῆς μεταχειρίσεως νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτὸν ἢ συμβῆ νὰ ἀσθενήσουν, τότε φθίνει οὗτος ὡς ζῷον, ἀποβαλὸν τὴν ψυχὴν.

Τὸ γενικὸν αὐτῶν ὄνομα εἶναι στοιχεῖο, κατὰ τόπους ὅμως ὑπάρχουν καὶ διάφορα ὀνόματα, ὡς ζούδιο, ἡσκιος, ζούζουλο, ζούμπερο, θεριό, περγαλιό, ντελεσίμι (τὰ παλαιὰ τελέσματα), περγάντα, γοργόνι κτλ.

Ἐμφανίζονται δὲ τὰ στοιχεῖα ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς, ἀνθρώπου καὶ μάλιστα ἀράπη, ζῷου ἢ θηρίου καὶ συνήθως ὄφεως, εἶναι δὲ ἱκανὰ καὶ νὰ μεταβάλουν ὄψεις. Διαφέρουν δὲ τῶν βρικολάκων, καθόσον οὗτοι εἶναι ψυχαί, μὴ ἀποχωρισθεῖσαι τοῦ σώματος, εἶναι δὲ καὶ πάντοτε κακοποιοί.

Στοιχεῖα ἔχουν ὅλοι οἱ τόποι, σπίτια, ἐκκλησίαι, σπήλαια, χωράφια, πηγάδια, γεφύρια, δένδρα καὶ τὰ χωριά ἀκόμη. Ὅταν τὸ στοιχεῖο τοῦ τόπου εἶναι καλὰ, εὐημερεῖ καὶ ὁ τόπος καὶ εἶναι στερεὸν τὸ κτίριον, ὅταν τοῦναντίον ἀσθενήσῃ ἢ πειραχθῇ ἢ νικηθῇ παλαῖον πρὸς τὸ στοιχεῖο γειτονικοῦ χωριοῦ, τότε ἡ εὐτυχία τοῦ τόπου καταστρέφεται, ἐὰν δὲ πρόκειται περὶ χωριοῦ, οἱ κάτοικοι ἀποθνήσκουν καὶ τὸ χωρίον βαθμηδὸν ἐρημοῦται. Δι' αὐτὸ περιποιοῦνται πολὺ τὰ στοιχεῖα καὶ μάλιστα τῶν οἰκιῶν. Τὴν νύκτα γεμίζουσιν ὅλες τὲς στάμνες νερό, γιὰ νὰ ἔχη τὸ στοιχεῖο νὰ πίνη καὶ νὰ μὴ διψᾷ. Συνηθέσταται δὲ εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ πάλης στοιχειῶν γειτονικῶν χωριῶν, τὰ ὁποῖα πολλάκις καλοῦν εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ ἀνθρώπους.

Πλὴν τῆς κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον στοιχειώσεως δύνανται ἀνθρώποι καὶ ζῶα νὰ στοιχειώσουσιν, νὰ μεταβληθοῦν δηλ. εἰς στοιχεῖα, τρώγοντα καρδίαν ἢ ἄλλα μέλη στοιχειῶν ἢ θαυμασίας τινὰς βοτάνας ἢ πίνοντα τὸ ἀθάνατο νερό. Καὶ ἡ δοξασία αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ τὴν ψυχὴν δοξασιῶν, καθ' ὡς ἡ βρωσις τῆς καρδίας ἢ ἄλλου μέλους τοῦ σώματος ζῴου ἢ ἀνθρώπου μεταδίδει εἰς τὸν τρώγοντα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ φονευθέντος. Ἐὰν δὲ τὸ μέλος εἶναι μέλος στοιχείου, τότε καὶ ὁ τρώγων στοιχειώνει. Ὁ τοιοῦτος, αἰσθανόμενος μόνος τὴν διαφορὰν τοῦ ἀπὸ τοῦς ἄλλους ἀνθρώπους, δὲν δύναται πλέον νὰ ζήσῃ μετὰ τῶν, ἀλλὰ φεύγει καὶ συνήθως πηδᾷ εἰς λίμνην ἢ τὴν θάλασσαν καὶ ἔκτοτε διάγει ἐκεῖ τὸν βίον δαίμονος. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται ὅτι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πιούσα τὸ ἀθάνατο νερὸν καὶ ριφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν ἔγινεν ἡ Γοργόνα, καὶ ποιμὴν φαγὼν τὴν καρδίαν στοιχείου ἐστοιχειώσε καὶ αὐτὸς καὶ ἔπασεν εἰς παρακειμένην λίμνην, τῆς ὁποίας ἀπέβη τὸ στοιχεῖο. Αἱ παραδόσεις αὗται παρὰ τῶν ἑλληνικῶν λαῶν δὲν εἶναι καινοφανεῖς. Ἦδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐλέγετο περὶ πλείστων ἐναλίων δαιμόνων ὅτι ἦσαν ποτε ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι πεσόντες εἰς τὴν θάλασσαν μετεβλήθησαν εἰς δαίμονας.

κβ') Στοιχεῖα καὶ στοιχειωμένοι τόποι τῆς θάλασσης.

Καθ' ὃν τρόπον ἡ ξηρά, οὕτω καὶ ἡ θάλασσα ἔχει τὰ στοιχεῖα τῆς, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἢ συνδέονται πρὸς ὄρισμένους τόπους. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἔχουσιν ὅλως διάφορον ἀρχὴν. Δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὰς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων, ἀλλ' εἶναι αὐτοὶ οἱ ἐνάλιοι τῆς ἀρχαιότητος δαίμονες, τῶν ὁποίων τὴν

μνήμην διέσωσεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξιν πιστεύει, ἐξακολουθῶν νὰ πλέκη περὶ αὐτοὺς παλαιὰς καὶ νέας παραδόσεις. Τοὺς ἐναλίους τούτους δαίμονας φαντάζεται κατὰ μὲν τὸ ἄνω ἡμῶν ἀνθρώπους, κατὰ δὲ τὸ κάτω ἰχθεῖς. Συνηθεστάτη πασῶν εἶναι ἡ μορφή τῆς Γοργόνας, ἡ ὁποία ἐγείρει τοὺς ἀνεμοστροβίλους καὶ καταποντίζει τὰ καράβια ἢ ἀρπάζει καὶ κατατρώγει τοὺς ναύτας. Ὁ λαὸς συγγέων ταύτην πρὸς τὰ στοιχεῖα καὶ θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὸ στοιχείωμα αὐτῆς παραδίδει, ὅτι εἶναι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἔπιε τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ ἔκτοτε ζῆ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐρωτᾷ τοὺς ναυτιλλομένους, ἂν ζῆ ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἢ ἀπέθανε. Καὶ ἐὰν μὲν τῆς ἀπαντήσουν, ζῆ καὶ βασιλεύει, τοὺς ἀφήνει ἡσύχους, ἄλλως τοὺς καταποντίζει.

Ἡ μορφή αὕτη τῆς Γοργόνας παρουσιάζεται καὶ εἰς πολλὰ παραμῦθια, ἔχει δὲ συγκεντρώσει περὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς τὰ λείψανα τῶν μύθων τῶν Σειρήνων καὶ τῆς Σκύλλης· καὶ ἄλλοῦ μὲν μνημονεύεται ὡς μία, ἄλλοῦ δὲ πλείονες.

κγ') Χαμοδράκια.

Τὰ χαμοδράκια εἶναι οἱ ποιμενικοὶ δαίμονες τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ὡς ὁ Πὰν καὶ οἱ Σάτυροι ἦσαν τῶν παλαιῶν, ἡ δὲ συγγένεια τῶν νέων πρὸς τοὺς παλαιούς εἶναι καταφανὴς ἐκ τε τῆς μορφῆς καὶ ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτοὺς ἰδιότητων κατὰ τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοιούτων δαιμόνων ἔδωκεν ἡ λοιμώδης νόσος τῶν ζῴων, ὁ ἀνθραξ, ὅστις θερίζει πολλάκις τὰ ποίμνια. Ἡ νόσος ἀπεδόθη εἰς δαίμονας ζφομόρφους, δυναμένους νὰ μεταβάλλουν μορφήν ἀναλόγως τῶν προσβαλλομένων ζῴων. Οἱ δαίμονες οὗτοι βατεύουν τὰ ζῶα, ἀποτελεσμα δὲ τῆς βατεύσεως ταύτης εἶναι ὁ ἄσπετος θάνατος αὐτῶν. Τὸ ζῶον μαυρίζει, ἐξοιδαίνεται καὶ ἀποθνήσκει πολλάκις ἀκαριαίως. Οἱ ποιμένες δεικνύουν μεταξὺ τοῦ δέρματος καὶ τῆς σαρκός, εἰς τὸ λεγόμενον ζῆλιο, τὰ ἀποτυπώματα τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀνύχων τοῦ δαιμονίου. Ἐνοχλοῦν δὲ πολλάκις καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπιβαίνοντες αὐτῶν καὶ ὀδηγοῦντες εἰς κρημνοὺς. Ὡς φάρμακον κατ' αὐτῶν συνιστᾶται μόνον ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ποιμνίου ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου, τὰ ἅγια καὶ οἱ ἐξορκισμοὶ καὶ τὰ καπνίσματα διὰ δυσωδῶν οὐσιῶν.

Τὰ χαμοδράκια, ἐνιαχοῦ πιστεύεται, ὅτι εἶναι νοθογέννητα παιδία,

ταφέντα εἰς τόπους ἐρήμους, καὶ διὰ τοῦτο ἐμφανίζονται ὡς μικρὰ παῖδια. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχομεν συμφυρισμὸν τῶν περὶ ποιμενικῶν δαιμόνων δοξασιῶν πρὸς τὰς περὶ βρικόλακων.

Τὰ χαμοδράκια φέρουν κατὰ τόπους καὶ τὸ ὄνομα σμερδάκια, πλὴν δὲ τούτου γίνεται πρὸς δήλωσιν αὐτῶν χρῆσις καὶ ἄλλων γενικῶν διὰ τοὺς δαίμονας ὀνομάτων, ὡς εἶδουλο, ζουλάπι, λάβωμα, διάβολος, δαιμονικό, ἀμελέτητο, ἀρμαδιακό, ἀποκορωμένο κτλ., αἱ δὲ περὶ αὐτῶν παραδόσεις ἀφθονοῦν ἰδίᾳ εἰς τοὺς κτηνοτρόφους χωρικοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ποιμένας.

κδ') Καλικάντζαροι.

Οἱ Καλικάντζαροι εἶναι δαιμόνια νεοελληνικά, δημιουργήματα τῆς νεοελληνικῆς φαντασίας, ἔχοντα τὴν ἀφετηρίαν των κατὰ τὴν πιθανωτάτην γνώμην τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς μεταμφέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Δωδεκαημέρου, κατὰ τὰς ὁποίας ἀκριβῶς καὶ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἐμφανίζονται οἱ Καλικάντζαροι. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς περὶ αὐτῶν παραδόσεις συνέφυρε σὺν τῷ χρόνῳ ὁ λαὸς καὶ διάφορα ἄλλα μυθικὰ στοιχεῖα ἐξ ἄλλων δαιμονίων, ὡς καὶ ἐκ τῆς λυκανθρωπίας.

Τὸ συνηθέστατον αὐτῶν ὄνομα εἶναι Καλικάντζαροι. Πλὴν ὅμως τούτου κατὰ τόπους φέρουν καὶ διάφορα ἄλλα ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι διαλεκτικαὶ ἐκφοραὶ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ἄλλα δὲ καὶ παντελῶς διάφορα. Τοιαῦτα ὀνόματα π. χ. εἶναι καλικάντζαρος, καρκάντζαλος, καρκάτζαλος, καρκαντζέλια, καλιτσάγγαρος, καρτσάγγαρος, λυκοκάντζαρος, κολιτσάγγαρος, ἔπειτα παγανὸς καὶ τὰ παγανά, παρωρίτες, κωλοβελόνηδες, πλανήταροι, τοιλικρωτά, καλιοτζηῆδες, κήηδες, καλλισπούδηδες, κακανθρωπίσματα, σιβότης ἢ σιφώτης, χρυσαφαντιάδοι κτλ.

Φαντάζεται δὲ αὐτοὺς ὁ λαὸς ὡς κατ' ἐξοχὴν δυσμόρφους καὶ κακομοῦρηδες, ἰσχνούς, ἄλλους ὑψηλοὺς καὶ ἄλλους μικροσώμους, φέροντας κόμην μακρὰν καὶ αὐχμηράν, ὄνυχας μακροὺς, δι' ὧν σπαράσσουσιν τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων, πόδας δὲ διαστρόφους ἢ τραγίους ἢ ὄνειους ἢ τὸν ἓνα ἀνθρώπινον καὶ τὸν ἄλλον ὄνειον, χωλὸν δὲ φαντάζεται τὸν μεγάλον Καλικάντζαρον, τὸν ἀρχηγὸν ὄλων. Καθένας ἀπ' αὐτοὺς, λέγει ἡ παράδοσις, ἔχει κι ἀπὸ ἴνα κουσούρι, καθὼς καὶ τὰ ζῶα τους. Ἄλλοι εἶναι κουντοί, ἄλλοι στραβοί, ἄλλοι μονομάτοι, μονοπόδαροι, στραβοπόδαροι, στραβόστομοι, στραβοπρόσωποι, στρα-

ρομούρηδες, στραβοχέρηδες, ξεπλατισμένοι, τσακισμένοι και κοντε-
 λογής όλα τὰ κονσούρια και τὰ σακατλίκια τὰ βρίσκεις ἐπάνω τους.
 Ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν, ἀλλοῦ φαντάζεται αὐτοὺς γυμνοὺς, ἀλλοῦ
 ἐνδεδυμένους μὲ ράκη, φέροντας ὑποδήματα σιδηρᾶ ἢ τσαρούχια, κα-
 πὸταν και σκούφιαν ἀπὸ γουθουνότριχες. Τρώγουν ὅ,τι εὔρουν και
 συνήθως μαγαρισμένα πράγματα, ὄφεις, σαύρας, βατράχους, ἀσφοδέ-
 λους κτλ., ἀρέσκονται ὁμως παρὰ πολὺ εἰς τὸ χοιρινὸν κρέας, τὰ λου-
 κάνικα, τοὺς λαλαγγίτες, τοὺς τηγανίτες και τὰ ἄλλα πλακούντια, τὰ
 ὁποῖα παρασκευάζονται κατὰ τὰ Δωδεκαήμερα. Διὰ τοῦτο και αἱ οἰκο-
 δέσποινα, διὰ νὰ ἐξευμενίσουν αὐτοὺς και ἀποφύγουν τὰ πειράγματα
 και τὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας φέρουν εἰς τὰς τροφάς και τὰ ἐνδύ-
 ματα, ρίπτουν ἐνιαχοῦ ἐπὶ τῆς στέγης ξεροτήγανα και λουκάνικα.

Ἡ βασιλεία τῶν Καλικαντζάρων ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Χρι-
 στογεννῶν και λήγει τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, καθ' ἣν οὔτοι φεύ-
 γουν, διότι φοβοῦνται τὸν ἀγιάζοντα παπᾶν. Φεύγοντες δὲ λέγουν
 τὸ ἐξῆς ῥηματίον :

*Φεύγετε νὰ φεύγουμε
 γιὰτ' ἦρθε ὁ διαβολόπαπας
 μὲ τὴν ἁγιαστούρα του
 και μὲ τὴ βρεχτούρα του.*

Οἱ Καλικαντζαροὶ εἶναι δαιμόνια κακὰ και πονηρά, μὰ δὲν μπο-
 ροῦν νὰ βλάψουν τοὺς ἀνθρώπους· γι' αὐτὸ κ' οἱ γυναῖκες ἀκόμη τὰ
 περιπαίξουν και τὰ βρίξουν και τὰ λέν' σταχοπόδηδες, σταχτιάδες,
 κατουρλήδες κι ἄλλα πολλὰ. Οὔτω δὲν εἶναι μὲν πολὺ ἐπικίνδunami,
 εἶναι ὁμως κατ' ἐξοχὴν ἐνοχλητικοί, ἥ δὲ σπουδαιοτέρα ἐνόχλησις αὐ-
 τῶν εἶναι ἡ μίανσις τῶν τροφῶν και τοῦ ὕδατος και τῶν ἄλλων πρα-
 γμάτων. Οὐροῦν εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ ὕδατος, τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου,
 μαγαρίζουν τὰ φαγιά και τὰ ἄλλα πράγματα και δι' αὐτὸ αἱ οἰκοδέ-
 σποινα δὲν φυλάγουν προζύμι κατὰ τὸ Δωδεκαήμερον. Ἰδίως εὐχαρι-
 στοῦνται νὰ οὔροῦν εἰς τὴν ἐστίαν, διὰ νὰ σβῆσουν τὸ πῦρ, και διὰ
 τοῦτο ἡ στάκτη τοῦ Δωδεκαήμερον θεωρεῖται μιαρὰ. Ἀρπάζουν δὲ
 και μικρὰ παιδιὰ ἀντικαθιστῶντες αὐτὰ διὰ τῶν ἰδίων ἰσχνῶν και κα-
 χεκτικῶν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἔχουν κοινὸν μετὰ τῶν Νεράϊδων,
 περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω. Παρὰ τῶν γυναικῶν ἀπατοῦν ὠρισμένης
 ἐργασίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων σπουδαιοτάτη εἶναι τὸ κλώσιμον ὠρι-
 σμένου ἀριθμοῦ ἀδραχτιῶν, τὰ ὁποῖα πολλαχοῦ κρεμοῦν εἰς τὴν ἐστίαν,

διὰ νὰ τὰ βλέπουν οἱ Καλικάντζαροι, ὅταν κατέρχονται διὰ τῆς κανοδόχου.

Διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπ' αὐτοὺς μεταχειρίζονται διάφορα ἀποτρεπτικά μέσα χριστιανικῆς ἢ μαγικῆς προελεύσεως, τὰ ὁποῖα φοβοῦνται οἱ Καλικάντζαροι. Οὕτω π. χ. φοβοῦνται τὸν σταυρόν, τὸν χαρασόμενον ἐπὶ τῶν θυρῶν καὶ τῶν δοχείων, τὸ θυμίαμα καὶ τὸν ἁγιασμόν, τὰς ἀσέμνους φράσεις, τὸ πῦρ καὶ τοὺς δαυλοὺς, ὡς καὶ τοὺς ἔξορκισμοὺς καὶ τὰς δυσώδεις ὁσμὰς. Ἐπίσης δὲν δύνανται νὰ ὑποφέρουν τὴν ὁσμὴν τοῦ χαμολιοῦ, διὰ τοῦτο χροῖον δι' αὐτοῦ τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν σχηματίζοντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ὅταν δὲ τὸ ἴδουν φεύγουν λέγοντες

Χαμολιὸς μυρίζει ἐδῶ!

Νὰ χαθῆ τέτοιο χωριό!

Φοβοῦνται δὲ καὶ τὰ ἀκανθώδη φυτά, ὅθεν δι' αὐτῶν ἀποφράττουν τὰς ὁπὰς, δι' ὧν εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέλθουν. Ἐπίσης τὸ χοιρινὸν ὄστουν καὶ ἄλλα περιόπια, ἀναρτώμενα εἰς τὰς θύρας, ἐμποδίζουν τὴν εἴσοδόν των. Φοβοῦνται τέλος καὶ τὸ μαυρομάνικο μαχαίρι. Ὅταν δὲ συλληφθῆ κανεῖς, τὸν ὑποχρεώνουν νὰ μετρήσῃ κόσκινον, δένοντες αὐτὸν ἐκ τοῦ ποδὸς δι' ἐρυθρᾶς κλωστῆς ἢ διὰ ψαυσοχοῖνου, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κόψῃ.

Ἐπικίνδunami εἶναι οἱ Καλικάντζαροι εἰς τὸ ὑπαιθρον. Συχνάζουν εἰς τοὺς μύλους καὶ εἰς τὰ τρίστρατα καὶ τὰ δάση καὶ καταδιώκουν τοὺς νυκτερινοὺς διαβάτας, τοὺς καβαλλικεύουν, τοὺς ἀναγκάζουν νὰ χορεύσουν μαζί των τὸν δαιμονικὸν χορόν των καὶ πολλάκις καὶ τοὺς κατασπαράττουν διὰ τῶν ὀνύχων των. Φεύγουν δὲ μόλις λαλήσῃ ὁ τρίτος πετεινός, ὁ ὁποῖος φέρει τὴν ἡμέραν.

Ὅσον δὲ εἶναι εὐκίνητοι τὸ σῶμα καὶ ἐνοχλητικοί, τόσον εἶναι καὶ ἠλίθιοι, καὶ εὐκόλως δύνανται νὰ ἐξαπατηθοῦν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐνιαχοῦ φαντάζεται αὐτοὺς ὁ λαὸς ὡς ἀρσενικοὺς καὶ θηλυκοὺς, γεννῶντας τέκνα καὶ καλοῦντας μαῖαν, τὴν ὁποίαν ἀπειλοῦν, ὅτι θὰ κατασπαράξουν, ἂν τὸ γεννηθὸσόμενον εἶναι θῆλυ.

Πολλαχοῦ πιστεύεται ὅτι οἱ Καλικάντζαροι εἶναι ἄνθρωποι, οἱ γεννηθέντες τὸ Δωδεκαήμερον, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον μεταβάλλονται κατὰ τὰς νύκτας εἰς δαίμονας. Αἱ τοιαῦται δοξασίαι ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς παλαιὰς καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς διαδεδομένας δοξασίας περὶ λυκανθρωπίας, ἥτοι τὰς δοξασίας, καθ' ἃς ἄνθρωποι τινες εἰς

ώρισμένους χρόνους και περιστάσεις μεταβάλλονται εις λύκους. Τοιοῦτόν τι διηγείται ὁ Ἡρόδοτος (IV 105) περὶ τῶν Σκυθῶν Νευρῶν¹. Ἡ μεταβολὴ αὕτη θεωρεῖται ἐνιαχοῦ ὡς μανία τις, ἡ ὁποία καταλαμβάνει ὠρισμένους ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ βάπτισις δὲν ἐγένετο κανονικῆ ἔνεκα ἀγραμματοσύνης τοῦ ἱερέως, καὶ φεύγουν ἐκ τῶν οἰκιῶν των καὶ περιφέρονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται, ὅτι τὸ σῶμα αὐτῶν καλύπτεται ὑπὸ τριχῶν, αἱ ὁποῖαι καταπίπτουν μόλις λαλήσῃ ὁ πετεινὸς καὶ οὕτω μεταβάλλονται εἰς ἀνθρώπους.

Οἱ Καλικάντζαροι φεύγουν κατὰ τὰ Φῶτα. Διὰ τὴν καθαρισθῆναι δὲ ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ μολύσματος αὐτῶν, τὴν μὲν στάκτην τῆς ἐστίας περισυλλέγουν καὶ ρίπτουν ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ὁ δὲ ἱερεὺς περιεργόμενος ἀγιάζει πάσας τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταστήματα καὶ ἐργαστήρια. Ἐνιαχοῦ τὴν παραμονὴν ἀνάπτονται καὶ πυραὶ, ὅπως συντελεσθῆ πληθῆς ἡ ἐκδίωξις τῶν περιέργων τούτων δαιμονίων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ἄνοδον τῶν ψυχῶν ἐκ τοῦ Ἄδου κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Δωδεκαημέρου².

Αἱ περὶ τῶν Καλικαντζάρων παραδόσεις εἶναι πολυαριθμόταται, ἐπαναλαμβανόμεναι κατὰ τόπους ὑπὸ ὀλίγον παραλλάσσουσιν μορφήν, ὡς συνήθως συμβαίνει μὲ τὰς τοιούτου εἶδους παραδόσεις. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὸ ὄνομά των, διὰ τὴν ἀκούσῃ διὰ πολλούς, οἱ ὁποῖοι εἶδαν καὶ ἔπαθαν μὲ τοὺς Καλικαντζάρους, τὰς αὐτὰς περίπου ἱστορίας.

κε') Ἀνασκελάδες.

Ἀνασκελάδες ἢ Ἀτζουμπάδες³ καλοῦνται ἰδιαιτέρα τις τάξις δαιμονίων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται συνήθως κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τὴν μορφήν ὄνου. Ὁ ἀνύποπτος διαβάτης τὸν καβαλλικεύει καὶ ὁ ὄνος ἀρχίζει τότε νὰ γίνετα ὀλονὲν ὑψηλότερος καὶ δύναται νὰ βλάψῃ τὸν ἀνθρώπον, ἂν οὗτος διὰ διαφόρων μέσων, χριστιανικῶν ἢ ἄλλων, δὲν κατορθώσῃ νὰ τὸν δαμάσῃ. Πολλοί, ὡς πιστεύει ὁ λαός, κατορθώνουν

1) Ἐτεος ἐκάστον ἀπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὐτὸς ἀπίσω εἰς τὸντό κατίσταται. Περὶ λυκανθρωπίας πρβλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παραδόσεις, Β', σ. 1325, καὶ κυρίως W. ROSCHER, Das von der «Kynanthropie» handelnde Fragment des Marcellus von Side, Leipzig 1896.

2) Βλ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Μικρὰ μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 278 κέ.

3) Περὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Τὰ ὀνόματα τῶν Νερούιδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ε', 1918, σ. 17-32.

νά δαμάσουν αὐτοὺς καὶ τοὺς μεταχειρίζονται κατόπιν εἰς τὰ ἔργα των ὡς ζῶα φορηγὰ.

Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τῶν Ἐνοσκελάδων εἶναι τὰ πηδήματα, τὰ λακτίσματα καὶ οἱ σπινθήρες. Ἐνίοτε ἐμφανίζονται καὶ ὡς ἄσκοι πλήρεις μέλιτος. Τὸ ὄνομά των εἶναι παραφθορὰ ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἐνοσκελίς, ἐπιθέτου τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο εἰς τὴν Ἐμπουσαν καὶ ἄλλους δαίμονας, τοὺς ὁποίους οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο ἔχοντας πόδας ὄνου, ὡς καὶ σήμερον φαντάζεται ὁ λαὸς τοὺς Καλικαντζάρους καὶ τὰς Νεραΐδες.

Τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνομόρφου τούτου δαίμονος δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἤδη εἰς μνημεῖα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς οἱ ὀνοκέφαλοι δαίμονες εἶναι συνηθέστατοι. Ἐνοσκελίς δέ, ὡς εἴπομεν, ἐπικαλεῖται ἡ Ἐμπουσα, καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἢ ὑπὸ τὸν μικρὸν παραλλάσσοντα τύπον Ἐνοσκελία ἀναφέρεται ἴδιος δαίμων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Γνωστὴ δὲ εἶναι καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ Ἐνοσκελίς ἢ Ἐνοσκελοῦ. Καὶ εἰς ἔργα δὲ τέχνης τῶν ὑστέρων χρόνων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν δὲν εἶναι ἄγνωστοι αἱ παραστάσεις τῆς Ἐνοσκελοῦς ἢ Ἐνοσώμου δαίμονος.

κς') Νεραΐδες.

Οἱ Νεραΐδες τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ, αἱ νύμφαι τῶν ἀρχαίων, εἶναι αἱ χαριέσταται τῶν προσωποποιήσεων, ὅσας ἐπλασεν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ καὶ δι' ὧν ἐξωογόνησε τὴν περιβάλλουσαν φύσιν. Κάθε πηγὴ καὶ κρήνη, κάθε ρεματιὰ καὶ κάθε βράχος, κάθε δένδρον καὶ κάθε δάσος, καθὼς καὶ ἡ ἀπέραντος θάλασσα, ἔχει τὰς νεραΐδες τῆς, τὰ χαριτωμένα καὶ ὠραιότατα αὐτὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ὀλόκληρη εἶναι χορὸς καὶ παιγνίδι μέσα στὰ καθαρὰ νερὰ τῆς ρεματιᾶς, ἐπάνω στὸν ἀφρὸ τῆς θάλασσας, καθὼς καὶ στὸν γαλάζιο ἀέρα. Οἱ ἔξαφνικοὶ ἀνεμοστρόβιλοι, οἱ ὁποῖοι ἔξαφνα σχηματίζονται εἰς τὸν διανγῆ αἰθέρα, εἶναι οἱ τρελλοὶ χοροὶ των.

Οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον διάφορα εἶδη νυμφῶν ἀναλόγως τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον, π. χ. τὰς Νηρηΐδας τῆς θαλάσσης, τὰς Ναϊάδας τῶν κρηνῶν, τὰς Δρυάδας καὶ Ἀμαδρυάδας τῶν δένδρων, τὰς Ὀρεστιάδας τῶν ὄρεων. Σήμερον ὑπερίσχυσε τὸ ὄνομα τῶν θαλασσίων νυμφῶν, τῶν Νηρηΐδων, καὶ ὀνομάσθησαν μὲ τὸ γενικὸν αὐτὸ ὄνομα Νεραΐδες ὅλα τὰ εἶδη, ἐκλιπόντος τοῦ ἀρχαίου γενικοῦ ὀνόματος τῆς νύμφης. Φέρεται δὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑπὸ διαφόρους τύπους, ὡς νεραΐδα, νεράδα, ανεραΐδα καὶ ανεράδα, ανεραγίδα, ραγίδα, ἀγεραγίδα, ἀβρα-

γίδα, ἀγαράδινα, νεράϊσσα καὶ ἀνεροῦσα καὶ εἴ τι ἄλλο¹. Πλὴν τούτων ὅμως φέρουν ἐνιαχοῦ καὶ ἄλλα ὀνόματα. Οὕτω π. χ. καλοῦνται ἐξωτικὲς καὶ ξωτικὲς καὶ ξουθιές, ὄνομα γενικόν, σύνηθες καὶ δι' ἄλλα δαιμόνια (ἐξωτικά), ἔπειτα ἀγερικὰ καὶ ἀνεμικὲς, ὡς μετὰ τοῦ ἀνέμου φερόμεναι, ξωνέρια, ὡς διαμένουσαι εἰς τὰ ὕδατα, καὶ μάγισσαι διὰ τὴν κακοποιὸν αὐτῶν δύναμιν. Γιαλλοῦδες δὲ καὶ Ἀγγελλοῦδες καλοῦνται ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας δαίμονος Γελλοῦς. Ἐπειτα κατ' εὐφημισμὸν καλοῦνται κατὰ τόπους κυράδες, κυράττες, ἀρχόντισσες, καλὲς κυράδες, καλοκκυράδες, καλομοῖρες, καλότυχες, καλοῦδες, χαριτωμένες, κοράσια, κοπέλλες, μελιτένιες κτλ. Ξένα ὀνόματα πρὸς δήλωσιν τῶν νεραΐδων μόνον εἰς τινὰ μέρη τῆς βορείου Μακεδονίας καὶ τῆς βορείου Θράκης ἐχρησιμοποιήθησαν, οἷον τὸ σλαβικὸν *σαμαντίβα* ἢ *σαμοβίλα*. Πλὴν τῶν γενικῶν τούτων ὀνομάτων πολλαχοῦ μνημονεύονται καὶ προσωπικὰ ὀνόματα νεραΐδων, ἄλλα ἀρχαῖα καὶ ἄλλα νεώτερα, ὡς *Καλλιόπη*, *Οὐρανία*, *Λαμπετία*, *Ἀστέρω*, *Ζονγράφω*, *Πηρογούλα*, *Κανέλλα* κτλ.

Τὲς νεραΐδες φαντάζεται ὁ λαὸς ὡς γυναικας ἐξαισίας ὥραϊότητος μὲ μακρὰ ξανθὰ μαλλία, κάποτε πράσινα, τὰ ὅποια χτενίζουσι μὲ χρυσοῦ χτένι, μὲ μάτια ἀμυγδαλωτά, κάποτε σχισμένα πρὸς τὰ κάτω, πάντα ἀσπροντυμένες, μὲ πέπλο λεπτὸ στὸ κεφάλι. Εἰς μερικὰ μέρη πιστεύουν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ μαῦρες νεραΐδες μὲ φτερά σὰν ἀετοῦ, συνήθως δὲ εἶναι ἢ δοξασία, ὅτι τὸ ἓνα πόδι τῶν εἶναι γαίδουρινό. Ἐνῶ ὅμως τοιαύτη εἶναι ἢ μορφή τῶν, δύνανται νὰ ἐμφανίζονται ὑπὸ ποικίλης ἄλλας μορφῶν καὶ ἰδίᾳ ζώων. Μόνον ὅμως οἱ ἀλαφροήσκιωτοι σαβατογεννημένοι δύνανται νὰ τὰς διακρίνουν, καθὼς διακρίνουν καὶ τὰ ἄλλα ἐξωτικά.

Ζοῦν σὲ λαγκάδια, λιβάδια, ἀλώνια, μύλους, γεφύρια, πηγάδια, βρύσες, ρεματιές καὶ εἰς τόπους ἐν γένει, πού ἔχουν δένδρα πολλὰ καὶ νερά. Ἐπειτα εἰς λουτροὺς καὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀπὸ τὰ δένδρα ἀγαποῦν συνήθως τὲς καρδιές καὶ τὲς συκιὰς καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἥσκιος αὐτῶν τῶν δένδρων εἶναι ἐπικίνδυνος. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ὠρισμένους τόπους συχνάζουσι, διὰ τοῦτο καὶ ὠρισμένοι τοπωνυμῖα ἐπλάσθησαν, ὡς *νεραΐδολίθι*, *νεραΐδόσπηλιος*, *νεραΐδότροπα*, *νεραΐδόκηποι*, *νεραΐδοβούνη*, *νεραΐδόραχη* κτλ. Μολονοῦσι δὲ δύνανται νὰ κινουῦνται ἐλεύθερα καὶ γλήγορα, ἔχουσι ὅμως πάντοτε ὠρισμένην περιοχὴν, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια δὲν δύνανται νὰ ὑπερβοῦν.

1) Βλέπε τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ.

Οἱ Νεραΐδες εἶναι καλύτερη πλάση ἀπὸ μᾶς λέγει ὁ λαός. Ἡ καλύτερη δὲ ἀπὸ ὅλες εἶναι ἡ *Κυρὰ Κάλω*, ἡ ἀρχηγὸς καὶ βασιλισσά των, ὅπως ἡ Ἄρτεμις ἦτο ἡ ἀρχηγὸς τῶν παλαιῶν νυμφῶν. Ἄγαποῦν τὲς χαρὲς καὶ τὰ γλέντια καὶ γι' αὐτὸ ἀρπάζουν τραγουδιστάδες καὶ λυράρηδες καὶ ὄμορφα παλληκάρια, γιὰ νὰ παίξουν καὶ νὰ τὲς τραγουδοῦν στοὺς χορούς των. Πολλοὶ λυράρηδες, ποὺ παίξουν πολὺ ὄμορφα ἀπὸ ὄλους, τοὺς ἐδίδαξαν οἱ Νεραΐδες. Τὰ τραγούδια των εἶναι θαῦμα γλυκύτητος καὶ μελωδίας, οἱ δὲ ἀερικοί χοροὶ των κάτι ἐξαιρετικὸν καὶ ὑπεράνθρωπον. Ὅταν περνᾷ ὁ ἀνεμοστρόβιλος, εἶναι οἱ νεραΐδες μέσα, ποὺ χορεύουν. Ὅταν περνοῦν θυμωμένες, ἀρπάζουν πέτρες καὶ ξύλα καὶ τὰ ρίχνουν στοὺς ἀνθρώπους. Ἄλιμονο σ' ἐκεῖνον, ποὺ δὲν ξέρει νὰ φυλαχθῆ. Συνήθως ἐμφανίζονται τὸ μεσημέρι καὶ τὰ μεσάνυχτα, φεύγουν δὲ ὅταν ἔβγη τὸ φεγγάρι. Τὴν τάβλα τοὺς στρώνουν κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ σι' ἄλωνα καὶ τρῶν' καὶ κάνουν κακὸ σ' ἐκεῖνον, ποὺ χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ θὰ πατήσῃ τὴν τάβλα τους. Τὸν λαβῶνουν καὶ δὲν μπορεῖ πιά νὰ γιάνῃ παρὰ μὲ ξόρκια καὶ μὲ ἀγικά. Λούζονται στὰ ποτάμια καὶ γι' αὐτὸ θολώνει ἄξαφνα τὸ νερὸ καὶ ὅποιος λουστῇ τότε λεπριάζει.

Διάφοροι ἀσθένειαι, κεφαλαλγία, κακοδιαθεσίαι, ἰδίως αἰφνίδιοι δξείς ρευματισμοί, οἱ ὅποιοι εἶναι τόσον συνήθεις εἰς τοὺς ἐν ὑπαίθρῳ βιοῦντας καὶ κοιμωμένους, ἀποδίδονται στὲς Νεραΐδες. Ὅποιον χτυπήσουν οἱ νεραΐδες πιάνεται ὀλόκληρος. Σὲ πολλοὺς χώνουν ἓνα βοῦρο ἢ κλαρὶ στὸ πόδι ἢ στὸ χέρι καὶ τοὺς πιάνει πόνος ἀγιάτρευτος. Γι' αὐτὸ φυλάγονται νὰ μὴ τὲς πειράξουν. Πρὸς τοῦτο μεταχειρίζονται διάφορα μέσα. Ἄποφεύγουν νὰ ρίπτουν τὰ κουκούτσια τῶν ἐλαιῶν ἐκ φόβου μὴ τὰς χτυπήσουν, προτοῦ νὰ βγάλουν νερὸ ρίχνουν μέσα τρία χαλίκια καὶ ὅταν στὸ βουνὸ ἴδουν μαυρίλα ἀπὸ μακρὰ, λέγουν, *μέλι καὶ γάλα*.

Διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπ' αὐτὰς μεταχειρίζονται καὶ διάφορα ἀποτρόπαια, τὰ ὅποια δὲν ἠμποροῦν νὰ ὑποφέρουν οἱ Νεραΐδες. Τοιαῦτα εἶναι τὸ ψωμί, τὸ μαρούτι, τὰ σκόρδα, κόκκαλα χελώνας καὶ ὄχιᾶς, φυλαχτάρια σαφρανταβλογημένο κττ. Ἐπίσης τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ τὸ Πιστεύω ἀπαγγελλόμενα ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ τὰς ἀπομακρύνουν. Οἱ ἀλωνίζοντες ἐπὶ τῶν σωρῶν τῶν σιτηρῶν χαράσσουν σταυρούς, διὰ νὰ μὴ πάρουν τὸ σιτᾶρι οἱ νεραΐδες. Ὅταν δὲ πάθουν, μόνον μὲ προσφορὰς καὶ μειλίγματα ἢ μὲ ξόρκια καὶ μὲ ἀγικά δύνανται νὰ θεραπευθοῦν. Συνήθως δὲ ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπέμβασιν τοῦ *νεραϊδάρη*, ὁ ὅποιος ξέρει τίς νεραΐδες καὶ μαθαίνει ποιὰ ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἀσθενείας, τὴν

κτυπᾶ μὲ τὸ καλάμι καὶ τὴν ἀναγκάζει νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενήσαντα.

Ἐπίσης ἡ ὑπνοβασία, ὡς καὶ διάφοροι φρενοπάθειαι καὶ ἰδιάμελα γκολία καὶ ἀφασίαι, ἀποδίδονται εἰς κτύπημα τῶν νεραΐδων. Οἱ νεραΐδες παίρνουν τὴ φωνὴ ἐκείνου, ποὺ θὰ τὲς μιλήσῃ. Οἱ ὑποφέροντες ἐκ τοιούτων νόσων εἶναι οἱ *παρμένοι* ἢ *νεραΐδοπαρμένοι*. Μεγάλην θεραπευτικὴν δύναμιν διὰ τοιαῦτα νοσήματα ἔχει καὶ ὁ ἰξός, τὸ *νεραΐδόξυλο*, ἓνα ξύλο, ἓνα χαμόκλαδο νὰ ποῦμε, ποὺ φυτρώνει ἀπάντου στὰ ἔλατα. Αὐτὸ τὸ βάζουν σὲ ἀμίλητο νερὸ καὶ πίνει ὁ ἄρρωστος ὅσο νὰ γιάνῃ.

Ὅπως ὑπάρχουν νεραΐδες, ὑπάρχουν καὶ *νεραΐδοι* ἀρσενικοί. Γεννοῦν δὲ καὶ παιδιὰ ἀναμεταξύ τους. Ὅταν πρόκειται νὰ γεννήσουν, γίνονται πεταλουδίτσες καὶ ἀπὸ τὶς τρύπες τῆς κλειδωνιάς μπαίνουν στὰ σπίτια καὶ στὰ σεντούκια καὶ παίρνουν τὰ ροῦχα τῶν γυναικῶν. Τότε ἀκούει κανεὶς χωρὶς λόγο νὰ τρίζουν τὰ κεραμίδια, σὰν νὰ πέφτῃ βαρὺ χαλάζι, ἔπειτα τρίζουν τὰ σεντούκια καὶ οἱ λεκέδες, ποὺ βρίσκουν καμμιά φορὰ οἱ γυναῖκες στὰ ροῦχα χωρὶς κανένα λόγο, εἶναι τὰ λερώματά τους.

Τὰ παιδιὰ τους εἶναι καχεκτικὰ καὶ γι' αὐτὸ προσπαθοῦν νὰ τ' ἀλλάξουν μὲ παιδιὰ, ποὺ κλέφτουν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ μητέρες φυλάγουν τὰ παιδιὰ τους. Τὰ κλεμμένα αὐτὰ παιδάκια τὰ ἔχουν κρεμασμένα μέσα σὲ κούνιες στὰ κλαριά τῶν δένδρων, ὅπου συχναῖζον καὶ στὰ κλωνάρια τῶν ὁποίων συνηθίζουν νὰ κάθονται καὶ νὰ παίζον.

Πλὴν τούτου αἱ παραδόσεις ἀναφέρουν, ὅτι συνηθίζουν νὰ ἔρχονται τὴν νύκτα καὶ νὰ πίνουν τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα κτριλιάζουν, μαραίνονται καὶ ἀποθνήσκουν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν, ὅτι ἔχομεν σύμφυρσιν πρὸς τὰς περὶ τῆς παιδοπνικτικῆς Γελλοῦς παραδόσεις.

Συνήθως ὅμως οἱ νεραΐδες ἀγαποῦν ὁμορφα παλληκάρια καὶ τ' ἀρπάζουν μέσα σ' ἓνα σίφουνα καὶ τὰ ρίχνουν ἀπὸ στρῶμα σὲ στρῶμα ἀπάνω στὰ κλαδιά. Πολλοὶ ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ μαραίνονται σιγὰ σιγὰ καὶ σβήνουν. Μ' ἄλλους γεννοῦν μαζί χωρὶς νὰ τοὺς πειράξουν. Καὶ ὅταν γεννήσουν, τὰ παιδάκια ντυμένα στὸ μετᾶξι τ' ἀφήνουν στὰ κλαριά, γιὰ νὰ τὰ πάρῃ ὁ πατέρας τους ὁ ἄνθρωπος. Πολλάκις οἱ ἄνδρες κατορθώνουν νὰ ἀρπάσουν τὸν πέπλον τῆς νεραΐδας, ποὺ ἐπιθυμοῦν, καὶ τότε αὐτὴ ἀναγκάζεται νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ στὸ σπίτι των. Ἐκεῖ γίνεται ἀρίστη σύζυγος καὶ γεννᾷ τέκνα ὠραιότατα καὶ οἰκονομεῖ καὶ τὸν οἶκον τῆς ἀρίστα. Ἀλλὰ κάποτε μὲ τὴν εὐπιστίαν ἢ τὴν ἀπροσε-

ξίαν τοῦ συζύγου της κατορθώνει νὰ πάρῃ ὀπίσω τὸ πέπλον της ἢ νεράϊδα. Τότε ἀρχίζει τὸν ἐξωτικὸ χορὸ της καὶ ἐντὸς ὀλίγου παρὰ τὴν δοθεισαν ὑπόσχεσιν ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὰς συντροφούς της. Ἐπισκέπτεται ὁμως κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ συζύγου της τὴν οἰκίαν καὶ περιποιεῖται τὰ τέκνα της. Αὐτὰ εἶναι οἱ περίφημοι *νεραΐδογεννημένοι* καὶ πολλαὶ οἰκογένειαι μνημονεύονται, ὅτι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς νεραΐδες, ὅπως ὁ Ἀχιλλεύς εἶχε μητέρα τὴν Θέτιν. Λέγονται ὁμως καὶ παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ νεράϊδα, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν σύζυγόν της, ἐπανέρχεται καὶ φονεύει τὰ τέκνα της.

Ὅπως οἱ νεραΐδες ἀγαποῦν ἄνδρας, οὕτω καὶ οἱ νεραΐδοι ἀγαποῦν γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι τοὺς βλέπουν ὡς συζύγους των καὶ τρέχουν νὰ τοὺς συναντήσουν.

Ὅπως ὅλα τὰ ἐξωτικά, οἱ νεραΐδες πειράζουν τοὺς μονήρεις ὁδοιπόρους, τοὺς ἐμποδίζουν νὰ περιπατοῦν, ρίχνουν πέτρες, τοὺς δέρονουν, γελοῦν μαζί τους καὶ τοὺς πιάνουν στὸ χορὸ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μόλις ἐξέρχονται ζωντανοί. Εἰς τοὺς καλοὺς εἶναι καλαὶ καὶ πολλὰ καλὰ τοὺς διδάσκουν. Λίδουν π. χ. φυλαχτά, βοηθοῦν τοὺς ἄνδρας εἰς τὰ ἔργα των καὶ πρὸ πάντων διδάσκουν διάφορα ἱατρικὰ καὶ γητέματα ἀποτελεσματικώτατα.

Οἱ Νεραΐδες δὲν παίζουν πάντα, ἔχουν καὶ τὲς δουλειές των. Νέθουν, ὑφαίνουν. Κάτι πράγματα σὰν ἀράχνες εἶναι τὰ παννιά τους. Κλέπτουν ἐπίσης καὶ κουκούλια καὶ βγάζουν μετὰξι. Τὰ ξερά, πού βρῖσκονται ἀνάμεσα, εἶναι ἐκεῖνα, πού πατήσανε ἐπάνω, ὅταν πήγαν γιὰ νὰ κλέψουν. Αὐτὰ τὰ φυλάγουν καὶ τὴν ἄλλη χρονιὰ τὰ κρεμοῦν στὰ κρεββάτια καὶ ἔτσι δὲ ματανεβαίνουν οἱ νεραΐδες. Ἐπειτα πλύνουν στὰ ποτάμια καὶ τ' ἀπλώνουν τὰ ρούχα τους, γιὰ νὰ στεγνώσουν, καὶ ὅποιος περάσῃ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ τὸν πειράξουν.

Οἱ Νεραΐδες, μολονότι καλύτερη πλάση ἀπὸ μᾶς, δὲν εἶναι ἀθάνατοι. Πολλὰ παραδόσεις μνημονεύουσι τὸν φόνον ἢ τὸν θάνατον αὐτῶν.

Ὁ ἐκ τῶν νυμφῶν φόβος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐγέννησε τὴν λατρείαν των, ἢ ὁποία ἐὰν δὲν ἐξακολουθῇ ἐπισήμως ἀσκουμένη, ἀναγνωρίζεται ὁμως εἰς τὰς διαφόρους πράξεις, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ τὰς ἐξιλεώσουν, διὰ νὰ συγκατατεθοῦν ν' ἀπαλλάξουν τῆς νόσου τὸν ἐκ τῆς ἐπηρείας των ἀσθενήσαντα. Οὕτω προσφέρουν μελόπιττες, ζαχαρόκουκκα, μέλι καὶ γάλα, καὶ ἰδίως μέλι, καὶ ἄλλα μελίγματα, παραθέτουν δὲ καὶ δεῖπνα χάριν αὐτῶν. Τὰς προσφοράς ταύτας τοποθετοῦν εἰς τὰ τρίστρατα, τὸν προσφιλῆ τόπον τῶν δαιμονίων,

ἢ παρὰ τὴν θάλασσαν ἢ τοὺς τόπους, ὅπου νομίζει ὁ ἄσθενής ὅτι ἔπαθε, μετὰ δὲ τὴν τοποθέτησιν ἀπομακρύνονται χωρὶς νὰ ὀμιλήσων καὶ νὰ στραφοῦν ὀπίσω. Ὑπάρχουν ὅμως ἐνιαχοῦ καὶ ὠρισμένοι τόποι, ὅπου γίνονται αἱ προσφοραὶ αὐταί, σπήλαια, πηγαί, κοῖται ποταμῶν, κτλ., ὅπου πιστεύεται, ὅτι συχνάζουν οἱ νεραΐδες καὶ ὅπου πιθανῶς ἦτο καὶ τὸ μέρος τῆς παλαιᾶς αὐτῶν λατρείας.

Αἱ περὶ τῶν Νεραΐδων παραδόσεις εἶναι πολυαριθμώταται, εἰς αὐτὰς δὲ ἀνευρίσκει τις ζωντανὰ τὰ στοιχεῖα τῶν παλαιῶν περὶ νυμφῶν μύθων. Πλὴν ὅμως τούτων καὶ δοξασαί περὶ ἄλλων δαιμονίων ἔχουν συμφυρθῆ πρὸς αὐτάς, ὡς π.χ. τῆς Ἐμπούσης, τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ γαϊδουρινὸ ποδάρι τῶν νεραΐδων, εἰς τὸ πνίξιμο παιδιῶν καὶ τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ αἵματός των κτλ.

Εἰς τὸν σημερινὸν λαὸν ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν νεραΐδων εἶναι ζωηρά, πλεῖστοι δὲ ὅσοι ἀναφέρονται κατὰ τόπους, οἱ ὅποιοι εἶδον ἢ καὶ ἤλθον εἰς στενοτέρας σχέσεις πρὸς αὐτάς. Ὁ συλλογεὺς δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀνοίξῃ εἰς μίαν συννααστροφὴν χωρικῶν τὴν περὶ νεραΐδων ὀμιλίαν καὶ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον θὰ συγκομίσῃ, θὰ εἶναι πάντοτε ἱκανοποιητικόν.

κζ') Λάμιες.

Οἱ Λάμιες σήμερον εἶναι δαίμονες τῶν ὑδάτων, συγγενεῖς πρὸς τὰς νεραΐδες, πρὸς τὰς ὁποίας πολλάκις καὶ συγγέονται. Τὸ ὄνομα Λάμια εἶναι ἀρχαῖον, ἐδήλου δὲ εἰς τὴν ἀρχαιότητα κακοποιὸν δαίμονα, ὅστις ἔπνιγε τὰ παιδιά. Συνήθως ἐμφανίζονται μεμονωμέναι, κατέχουσαι ὠρισμένας πηγὰς ἢ κρήνας, πολλάκις ὅμως καὶ περισσότεραι. Ὁ λαὸς φαντάζεται αὐτὰς ὡς γυναικας ὑψηλάς, εὐσώμους καὶ ὠραιοτάτας, μὲ μαστοὺς ὑπερμεγέθεις, ἐχούσας ὅμως πόδας πλείονας πολλάκις τῶν δύο καὶ τούτους διαφόρων εἰδῶν, ἕνα χαλχωματένιο, τὸν ἄλλο γαϊδουρινόν, τὸν ἄλλο βοιδινόν ἢ κατοικήσιο ἢ ἀνθρώπινο ἢ ὅ,τι ἄλλο. Διαφέρουν δὲ οἱ λάμιες ἀπὸ τὰς νεραΐδες κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι δαίμονες πάντοτε κακοποιοί. Κρατοῦν τὰ νερά καὶ δὲν τ' ἀφήνουν, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν τοὺς ἀποστείλουν ὡς θῦμα ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον κατατρῶγουν. Ἡ δὲ πολυφαγία των εἶναι παροιμιώδης. Πνίγουν ἐπίσης τὰ μωρὰ καὶ τῶν ζῶων ροφοῦν τὸ αἷμα. Εἶναι δὲ καὶ αὐταὶ θνηταί, ὅπως οἱ νεραΐδες, καὶ ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ τὰς σκοτώσῃ πυροβολῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς.

Τόπος τῆς διαμονῆς αὐτῶν εἶναι αἱ πηγαί, αἱ κρήναι, τὰ φρέατα

καὶ οἱ ποταμοί, οὐχὶ σπανίως ὁμῶς καὶ τὰ δένδρα. Ἐπίσης ἡ θάλασσα ἔχει τὴ Λάμια ἢ τὶς Λάμιες τῆς. Ἡ Λάμια εἶναι ἡ βασίλισσα στὲς νεροαῖδες καὶ κάνει κακὸ στὰ καράβια, κάνει τὰ σιφουνικά καὶ τ' ἀνεμορούφουλα. Οἱ Λάμιες χορεύουν καὶ πηδοῦν στὰ κύματα καὶ μὲ τὰ τραγούδια τους πλανεύουν τὰ καράβια.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὰς περὶ Λάμιας παραδόσεις ἀνευρίσκει τις στοιχεῖα καὶ τῆς παλαιᾶς Λαμίας - Ἐμπούσης καὶ τῆς Λάμιας τῶν ὑδάτων καὶ τῶν σημερινῶν νεραΐδων καὶ τῶν παλαιῶν Σειρήνων.

κη') Στρίγγες.

Στρίγγες ἢ *Στρίγγες* εἶναι τὰ μαγικά γραῖδια, τὰ ὁποῖα ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ, ἐξεγειρομένη ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς φρικῆς διὰ τὴν μυστηριώδη καὶ κακοποιῶν τῶν δυνάμιν, ἐδαιμονοποίησε.

Ἦδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα ἐπιστεῦετο ὅτι γυναῖκες γ ρ α ῖ α ι, ἀσχολούμεναι περὶ τὴν μαγειάν, εἶχον τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλωνται συνήθως εἰς πτηνά, ἀόρατοι νὰ εἰσδύνουν εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ βλάπτουν τὰς γυναῖκας καὶ ἰδίως τὰ παιδιά, τῶν ὁποίων ἔπινον τὸ αἷμα. Ἐκαλοῦντο δὲ αὐταὶ μὲ τὸ σημερινὸν περίπου ὄνομα *Στρίγγαι*¹.

Σήμερον ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι οἱ Στρίγγες κατοικοῦν εἰς τὰ βουνὰ ἢ καὶ εἰς ὄρισμένους τόπους καὶ χωρία, ὡς π. χ. τὴν Μύκονον καὶ τὸ Πρασιεῖο τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον λέγεται καὶ *Στριγγλοχώρι*. Εἶναι δὲ *γριῆς φτωγῆς μὲ νύχια σουβλερά, σὲ μαγικά παραδομένες*. Ἐν τινι παραδόσει μνημονεύονται τρεῖς, ἔχουσαι ἓνα κοινὸ δόντι, ἓνα ἀφτί καὶ ἓνα μάτι, ὡς αἱ Γραιαὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Περσέως. Περιπατοῦν κατὰ τὰς νύκτας καὶ ἀόρατοι εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνθρώπων, ὅπου βυζαίνουν τὰ μωρὰ καὶ μάλιστα τ' ἀβάφτιστα καὶ τ' ἀφήνουν ξερά. Πειράζουσι ἐπίσης τὰς γυναῖκας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνδρας. Σχίζουσι καθ' ἕνους τὸ στῆθος καὶ ἐξάγουσι τὰ ἐντόσθια, τὰ ὁποῖα κατατρώγουσι. Ὁ ἀνθρώπος κίτρινίζει καὶ ἀποθνήσκει. Ἐνιαχοῦ πιστεῦουν ὅτι καὶ μερικαὶ μητέρες *στριγγλιάζουσι* καὶ τρώγουσι τὰ παιδιά τους, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἐμυθολόγουσι διὰ τὴν Λάμιαν. Εἶναι αἱ μητέρες, τῶν ὁποίων δὲν ζοῦν τὰ παιδιά. Εἰς τὰ παράλια μέρη κατὰ τὰς νύκτας ἐπιβαίνουν πλοιαρίων καὶ ταξιδεύουσι μέχρι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν πρωτὴν ἐπιστρέφουσι.

1) *Στρίγγος* ἐλέγετο ὁ νυκτοκόραξ.

Ὡς μέτρον προφυλακτικὸν κατ' αὐτῶν συνιστᾶται ἡ διὰ κρότων καὶ κτυπημάτων ἀποδιώξις των ἐκ τοῦ δωματίου, ὅπου εὐρίσκεται τὸ παιδίον, καὶ ἡ διαρκὴς παρ' αὐτὸ παραμονή, ἕως ὅτου τοῦτο βαπτισθῆ. Οἱ Στριγγλές ἀναφέρονται συχνὰ ὡς δρῶντα πρόσωπα καὶ εἰς τὰ παραμύθια. Οὕτως ἀναφέρεται νεογέννητον κοράσιον βασιλέως, τὸ ὁποῖον τὰς νύκτας στριγγλιάζει καὶ κατατρώγει πρῶτον τοὺς ἵππους, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ τοὺς γονεῖς του, καταδιώκει δὲ τὸν μόνον διασωθέντα μικρότερον ἀδελφόν του.

κδ') Ἡμέρες.

Μία ἀπὸ τὰς περιεργότερας προσωποποιήσεις εἶναι τῆς Παρασκευῆς. Ἡ Παρασκευή, ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευήν, εἶναι ἡμέρα ἱερὰ διὰ τὰς γυναῖκας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπαγορεύεται πᾶσα ἐργασία ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς Πέμπτης. Εἰς τὰς μὴ τηρούσας τὴν ἀπαγόρευσιν ἐπιφαίνεται ἡ ἁγία Παρασκευὴ ἢ ἡ *Πεφταργά* ὑπὸ μορφὴν φοβερὰν, ὡς γραῖα ὑψηλὴ μὲ μεγάλα δόντια καὶ ἀδράχτια εἰς τὸ χέρι, ἢ ὁποῖα τιμωρεῖ τὴν παραβάτιν. Ἡ τοιαύτη προσωποποίησις ἡμερῶν δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς ἄλλους λαούς.

λ') Μάγοι καὶ μάγισσες.

Ἀφετηρίαν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν παραδόσεων ἔδωκεν ἡ παγκόσμιος πίστις εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀσκούντων τὴν μαγείαν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει νὰ διηγηθῆ πολλά θαυμάσια διὰ τοὺς μάγους καὶ τὰς μάγισσας. Δένουν τὰ φίδια, κάνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ φαντάζονται πὼς βλέπουν διάφορα πράγματα, ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ φονεύσων ἀκόμη ἀνθρώπους μὲ τὰ μαγικά των κτλ.

λα') Διάβολος.

Ἡ μορφὴ τοῦ διαβόλου εἰσηλθεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις διὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἔχει δὲ τὴν ἀρχὴν της εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ παραδόσεις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Περσῶν, ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν ὁποίων οὐσιωδέστατον στοιχεῖον εἶναι ἡ μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος πάλη. Ἄλλ' ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσιν ὁ διάβολος ἔχασε τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, τοῦ πονηροῦ καὶ ἀποστάτου πνεύματος, τοῦ ἀμειλίχως καταδιώκοντος τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παραλαβὼν πλεῖστα στοιχεῖα ἐκ τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας, μετεβλήθη εἰς κοινὸν δαιμόνιον,

πολλάκις κωμικὸν καὶ ἠλίθιον, τοῦ ὁποίου τὰ χαρακτηριστικά, ὡς καὶ αἱ ἐνέργειαι, εἶναι παρόμοιαι πρὸς τὰς τῶν ἄλλων νεοελληνικῶν δαιμονίων. Μεταξὺ δὲ τῶν παραδόσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν διάβολον, ἀνευρίσκει τις καὶ ἀκεραίας καὶ ἀναλλοιώτους παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ ἄλλων δαιμονίων, νεραΐδων κτλ. Τὴν σύγχυσιν ταύτην ἐπέτεινεν ἴσως καὶ ἡ γενικότης τοῦ ὀνόματος *δαίμονας* καὶ *δαίμονιο*, τὸ ὁποῖον ἐξ ἴσου ἀποδίδεται καὶ εἰς τοὺς διαβόλους καὶ εἰς ὅλα τὰ ἐξωτικά.

Τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα εἶναι *διάβολος* ὑπὸ διαφόρους κατὰ τόπους διαλεκτικὰς μορφάς. Πλὴν τούτου ὅμως φέρει καὶ πληθὺν ἄλλων ὀνομάτων, ἄλλων μὲν ἐκ διαφόρων γραφικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐκφράσεων εἰλημμένων, ὡς π.χ. *ἐχθρός*, ἄλλων εὐφημιστικῶν, ὡς π.χ. *ὁ καλὸς ἄνθρωπος*, *ὁ τάδε*, *ὁ τάδε ποιὸς* κτλ., ἄλλων ἀποτρεπτικῶν, ὡς π.χ. *ὁ δξαποδῶς*, καὶ ἄλλων ὕβριστικῶν, ὡς *ὁ ἀφωρισμένος*, *ὁ περιδρομος*, *ὁ καταραμένος*, *ὁ ἀναθεματισμένος* κτλ. Ὁ διάβολος ἢ εἶναι εἷς, ὡς ἐκπροσώπησις τοῦ πονηροῦ πνεύματος, ἢ καὶ πολλοί, τάγματα ὀλόκληρα. Φαντάζεται δὲ αὐτὸς ὡς λαὸς ὡς ὑψηλούς, λιγνούς, μὲ πόδια σὰ γίδια καὶ οὐρά, μὲ κεφάλι στενομάκρουλο καὶ κέρατα πελώρια. Παραδίδεται δὲ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν διαβόλων εἶναι καὶ κουτσός, διότι τοῦ ἔφαγε τὸ πόδι τὸ δημιουργημά του, ὁ λύκος, κατὰ διαταγὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἔχουν ὅμως τὴν δύναμιν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἐξωτικά, νὰ παρουσιάζωνται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ὡς γραῖαι, τράγοι, αἴγες, μυῖαι κτλ.

Ὡς τόπον διαμονῆς καὶ συνελεύσεως αὐτῶν ἔχουν ἠρειπωμένα κτίρια, μύλους, ἀλώνια, δένδρα, σπήλαια κττ., ὅθεν καὶ διάφοροι τοπωνυμῖαι ἔλαβον τὸ ὄνομα, ὡς *Διαβολάλωνο*, *Διαβολοσπηλιὰ* κτλ.

Οἱ διάβολοι, ὅπως καὶ οἱ Νεραΐδες, τρῶν' στὴν τάβλα τὸ μεσημέρι, τὴν δὲ νύκτα ἔχουν τὸ μακελιό τους καὶ πουλοῦνε κρέας, τὸ ὁποῖον τὴν ἡμέραν ἐξαφανίζεται, ὅπως καὶ αὐτοί. Κάμινουν παιδιὰ μὲ τίς Στρογγύλες, τὰ *διαβολόπουλα*, πολλαχοῦ δὲ πιστεύεται, ὅτι κατὰ τὴν νύκτα συνευρίσκεται ὁ διάβολος μετὰ τῶν γυναικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ γεννῶνται τέκνα. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ὕβρεις, *διαβολόσπαρμα*, *διαβολόσπορος* κτλ.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκστρατεύουν, διὰ νὰ ἐκτελέσουν τοὺς διαφόρους ἄθλους των εἰς βῆρος τῶν ἀνθρώπων, τὴν δὲ νύκτα συνέρχονται συνήθως εἰς δένδρα, ὅπου ἀφηγοῦνται τὰ κατορθώματά των εἰς τὸν ἀρχηγόν των. Πειράζουν δὲ τοὺς ἀνθρώπους πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως. Διάφορα τυχαῖα δυστυχήματα, πτώσεις, ὀλισθήσεις, αἰφνίδιοι ὄξεις

ρευματισμοὶ καὶ ἀσθένεια ἀποδίδονται εἰς αὐτούς. Ἐπίσης αἱ ἀπώλεια πραγμάτων ἐντὸς τοῦ οἴκου πολλάκις εἰς αὐτὸν ἀναφέρονται, ὅταν δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸ στοιχειῶ τοῦ σπιτιοῦ. Εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ἐπίσης ἀποδίδονται καὶ τὰ διάφορα παραπτώματα τῶν ἀνθρώπων.

Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν πονηρίαν αὐτοῦ ὁ διάβολος εἶναι καὶ ἡλίθιος. Οἱ δὲ μοναχοὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ τοὺς καθιστοῦν ἐντελῶς ὑποχειρίους, ὅπως εἶχε καταστήσει αὐτοὺς καὶ ὁ Σολομών. Ὁ διάβολος ἔρχεται καὶ εἰς συμφωνίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, δι' ἧς αὐτὸς μὲν ὑπόσχεται νὰ κάμῃ πᾶν, ὅ,τι ἐπιθυμήσῃ ὁ ἄνθρωπος, ὁ δὲ ἄνθρωπος παραδίδει εἰς αὐτὸν τὴν ψυχὴν του.

Εἰς τὸν διάβολον ἀποδίδει ὁ λαὸς τὴν δημιουργίαν ζώων, ὡς τοῦ λαγωῦ, τοῦ ὄνου, τῆς αἰγός, τοῦ λύκου, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐφευρεσὶν διαφόρων ὀργάνων καὶ ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ λαοῦ ἀπαιτοῦν ἐξαιρετικὴν δξύνειαν. Οὕτω κατὰ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις αὐτὸς εἶναι ὁ εὐρὼν τὴν σφυρίκτραν καὶ δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ σφυρίζουν τὴν νύκτα, διότι μαζεύονται οἱ διαβόλοι· ἔπειτα τὰ τύμπανα, διὰ νὰ εὐθυμοῦν καὶ ἐρίζουν οἱ ἄνθρωποι¹, ἐπίσης ἔδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ μύλου, τοῦ κασιτέρου κτλ. Δι' αὐτὸ καὶ πᾶσα μηχανή, ἐκπλήττουσα τὸν λαὸν διὰ τῆς εὐφροσύνης αὐτῆς λειτουργίας, καλεῖται *διαβολομηχανή*.

λβ') Φαντάσματα.

Τὰ φαντάσματα εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων καὶ μάλιστα τῶν φονευθέντων ἢ αἱ ψυχαὶ αἱ κολασμένοι, αἱ ὁποῖαι συχνάζουν εἰς τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐζησαν ἢ ὅπου ἐτάφησαν. Αἱ περὶ αὐτῶν παραδόσεις ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὰς αὐτὰς περὶ ψυχῆς δοξασίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν καὶ αἱ περὶ τῶν Στοιχειῶν παραδόσεις. Εἰς δὲ τὴν γένεσιν αὐτῶν πιθανώτατα συνετέλεσαν καὶ αἱ ἐκ τῶν ὀνειρώων παραστάσεις. Εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφανίζονται οἱ νεκροί, ἢ δὲ ἐμφάνισις αὐτῶν πιστεύεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἀληθής· διατὶ νὰ μὴ ἐμφανίζονται καὶ ἐν ἐγρηγόρσει καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐξεγειγεργμένας ὑπὸ τοῦ φόβου φαντασίας;

1) Εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς εὐρέσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων εἰς τοὺς δαιμονας πολὺ πιθανῶς συνετέλεσε καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀσκητισμὸς τῶν πατέρων, οὔτινες πάντα ταῦτα ἐχαρκτηρίζον ὡς ἔργα τοῦ διαβόλου πρὸς παρπλάνησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ.

Διαφέρουν δὲ τὰ φαντάσματα τῶν Στοιχειῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι οὐδεμίαν κυριότητα ἀσχοῦν ἐπὶ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται, οὐδὲ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ. Συνήθως δὲ οὐδὲ παρενοχλοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Ἐὰν δὲ οὔτοι παθαίνουν ἐξ αὐτῶν, τοῦτο ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὸν φόβον, τὸν ὁποῖον δοκιμάζουν ἐπὶ τῇ θείᾳ των. Ρίπτουν ὅμως πολλάκις λίθους, ἔχουν δὲ καὶ τὴν δύναμιν διὰ τῆς πνοῆς των νὰ σβέσουν τὰ φῶτα ἢ καὶ βαρέα πράγματα νὰ ἀνατρέψουν, ἀνοίγουν κλεισμένας θύρας καὶ περιπατῶντα σύρουν τοὺς πόδας κατὰ γῆς. Πολλάκις ἀκούεται ὡς ἤχος ἀλύσεων, τὰς ὁποίας σύρουν κατόπιν των.

Ἐμφανίζονται δὲ κυρίως μὲν ὡς ἀνθρωποὶ, καβαλλάρηδες, μαυροφορεμένοι ἢ ἀσπροφορεμένοι, σκυθρωποὶ καὶ ἀμίλητοι. Οὐχ ἦττον, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἐξωτικά, δύνανται νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ὑπὸ διαφόρων μορφᾶς ζώων καὶ ἰδίως ὡς ἐρίφια. Οἱ τόποι, ὅπου διαμένουν, εἶναι διάφοροι καὶ κυρίως ἐρείπια πύργων καὶ φρουρίων καὶ μάλιστα παλαιαὶ οἰκίαι. Ἡ πίστις εἰς τὰ φαντάσματα καὶ αἱ περὶ αὐτῶν παραδόσεις, ὡς καὶ αἱ περὶ ψυχῆς δοξασίαι, ἐξ ἧς ἔχουν τὴν ἀρχήν, εἶναι καὶ παλαιόταται καὶ παγκόσμιοι.

λγ') Βραχνᾶς.

Ὁ Βραχνᾶς ἢ Σβραχνᾶς εἶναι ὁ Ἐφιάλτης τῶν ἀρχαίων, δηλαδή ἡ προσωποποίησις τοῦ ἔνεκα ἀσθενείας ἢ ἀπλῶς κακῆς πολλάκις χωνεύσεως βαρέος καὶ ἀγωνιώδους ὕπνου. Τὸ αἶσθημα τοῦ βάρους καὶ τῆς πίεσεως, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται ὁ κοιμώμενος καὶ τὰ φοβερὰ ὄνειρα μὲ τὰς φοβερὰς μορφάς, τὰ ὁποῖα βλέπει κανεὶς *ὅταν νὰ κάθωνται ἐπάνω του καὶ ὅταν νὰ πλάκωσαν τὸ στήθος του* ἦσαν ἀρκετὴ ἀφορμή, ὅπως δώσουν τὴν γένεσιν εἰς τὴν μυθολογικὴν μορφήν τοῦ Ἐφιάλτου τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ Βραχνᾶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφιάλτου παρ' ἡμῖν εἶναι κατὰ τόπους διάφορον. Τὸ συνηθέστερον εἶναι τὸ Βραχνᾶς, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀρχικὸς τύπος διετηρήθη ἐν Κύπρῳ, βαρυνᾶς, ἐξ οὗ γλωσσικῶς προήλθον τὸ βαρυνᾶς, βαρυνᾶς, Βραχνᾶς, σβραχνᾶς. Πλὴν τούτων ὑπάρχει τὸ ὄνομα μῶρα, ἔτι δὲ καὶ ἡσκίος· τὸν πλάκωσε ἡ μῶρα, - ὁ ἡσκίος.

Ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν φαντάζονται τὸν βαρυνᾶν δὲν εἶναι ὁρισμένη. Ἄλλοῦ φαντάζονται αὐτὸν ὡς μικρὸν παιδίον, ἄλλοῦ ὡς Λάμιαν, ἄλλοῦ ὡς μαλλιαρὸν καὶ ἄσχημον. Χαρακτηριστικὸν δὲ αὐτοῦ εἶναι ὁ σκούφος ἢ τὸ φέσι, τὸ ὁποῖον φορεῖ καὶ διὰ τὸ ὁποῖον πι-

στεύεται ὅτι, ἐάν τις κατορθώσῃ νὰ τοῦ τὸ ἀρπάσῃ, ἐπιτυγχάνει παρ' αὐτοῦ ὅσα χρήματα ἤθελε ζητήσει¹.

λδ') Ἀσθενείες.

Τὰς ἀσθενείας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀκολουθῶν παλαιότητας, παγκοσμίους, δοξασίας ἀπέδιδε πάντοτε εἰς τὴν ἐπήρεια δαιμονίων, ἐξωτικῶν. Μερικὰς ὅμως ἐκ τῶν φοβερωτέρων ἀσθενειῶν αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς ἐπροσωποποίησεν. Αἱ ἀσθένειαι αὗται εἶναι ἡ Πανούκλα, ἡ Χολέρα, τὸ Χτικιό, ἡ Βλογιά, ἡ Θέρμη, ἡ Γαστέρα ἢ Ἀστέρα ἢ Στέρα καὶ εἶ τις ἄλλη. Αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας φαντάζεται αὐτὰς, εἶναι διάφοροι. Συνήθως εἶναι γυναῖκες φοβεραὶ τὴν ὄψιν, ἐνίοτε τυφλαί (πανούκλα), αἱ ὁποῖαι κτυποῦν τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ὀρισμένα τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὴν ὀργὴν των καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ταῦτα νὰ ἀποφεύγονται. Οὕτω π. χ., *ὅταν εἶναι Βλογιά σ' ἕνα σπίτι οὔτε τὰ σκουτιὰ εἶναι καλὸ νὰ ζεματίζουν, ἢ νὰ κοπανίζουν, οὔτε τὰ ζῶα τους νὰ σφάζουν, οὔτε τὰ σκυλιὰ νὰ ἀφήνουν ἐλεύθερα, διότι ἡ Βλογιά θυμώνει.*

Προσπαθοῦν δὲ διὰ διαφόρων μέσων καὶ ἰδίως μειλιγμάτων νὰ ἀποτρέψουν ἢ νὰ καταπραΰνουν αὐτὰς. Οὕτω βάζουν στὶς πόρτες τῶν σπιτιῶν ἀγγεῖα μὲ μέλι, γιὰ νὰ τὰ βρῆ ἡ Βλογιά σὰν ἔρθη, νὰ τὰ φάγῃ, νὰ εὐχαριστηθῆ καὶ νὰ περάσῃ γλήγορα.

Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν ἐπιδημιῶν ἐφαρμόζουν διάφορα μέσα, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότατον εἶναι τὸ παλαιότατον ἔθιμον τῆς περιαρροτριώσεως τῶν χωριῶν διὰ ζεύγους βοῶν ἀδαμάστων, τοὺς ὁποίους κατόπιν θάπτουν, ὡς καὶ ἡ κατόρυξις τῶν ἀσθενειῶν καὶ ἡ ἴδρυσις ἐπ' αὐτῶν τελεσμάτων².

λε') Μοῖρες καὶ Τύχη.

Εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν καὶ τὰ ὑπάρχοντά του ἐξηρηθμένον καὶ διαρκῶς ὑποχέριον διαφόρων δαιμονικῶν δυνάμεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδει πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶν

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Τὸ σκουφὶν τοῦ βαρυνᾶ (= ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ: Α. Σ., τόμ. Α', σ. 58 κέ.).

2) Περὶ τῶν ἀσθενειῶν κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔχομεν ἤδη τὴν πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρ., τόμ. Α', 1883, σ. 1 κέ. (= ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Α. Σ., τόμ. Γ', σ. 64 κέ.).

κακόν, πᾶσαν ἀσθένειαν καὶ τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν ἀνεπτύχθη ἡ δοξασία περὶ κακοποιῶν ἢ προστατευτικῶν δαιμόνων, οἵτινες ἤδη ἀπὸ τῆς γεννήσεως παρακολουθοῦν τὸν ἄνθρωπον δι' ὄλου αὐτοῦ τοῦ βίου. Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐξ ἀνωτέρων δυνάμεων, τῶν προστατευτικῶν ἢ κακοποιῶν δαιμόνων, διὰ διαφορῶν βαθμίδων διελθοῦσαι, ἀνεπτύχθησαν αἱ περὶ μοίρας καὶ Μοιρῶν δοξασῖαι, ὡς δαιμόνων ἢ θεοτήτων, καθοριζουσῶν τὴν εἰμαρμένην τοῦ ἀνθρώπου.

Αἱ νεοελληνικαὶ περὶ Μοιρῶν δοξασῖαι ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς παλαιάς. Ὅπως εἰς τοὺς ἀρχαίους ὑπάρχει τις διακύμανσις μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς μοίρας ἐκάστου καὶ τῶν δαιμόνων ἢ θεῶν Μοιρῶν, αἵτινες καθορίζουν τὸν βίον πάντων ἀνεξαίρετως τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλῆσι λέγεται καὶ περὶ τῆς μοίρας ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ περὶ τῶν Μοιρῶν, τῶν τριῶν, αἱ ὁποῖαι ἐρχόμεναι παρὰ τὸ λίκνον τοῦ νεογεννήτου μοιραίνουσι αὐτό.

Τὰς Μοίρας ταύτας φαντάζεται ὁ λαὸς ὡς γραῖας ἀσχήμους μὲ μεγάλα δόντια, πὸν περπατοῦν πάντα μαζὶ κουκουλωμένες. Θυμῶνον εὐκόλα. Μπαίνουν πάντα τὴ νύχτα στὸ σπίτι, πὸν εἶναι μωρὸ παιδί· καμμιά φορὰ μπαίνουν καὶ τὴν ἡμέρα, ἀλλ' ὅταν κοιμᾶται ἡ λεχὼνα καὶ δὲν εἶναι κανεὶς μπροστά. Ἐρχονται δὲ κατὰ τὴν τρίτην ἢ πέμπτην ἢ ἑβδόμην ἡμέραν μετὰ τὴν γέννησιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τοποθετοῦν τράπεζαν δι' αὐτὰς μὲ διάφορα μειλίγματα, διακομοῦν δὲ καὶ τὸ λίκνον τοῦ βρέφους διαφοροτρόπως, διὰ νὰ εὐχαριστηθοῦν αἱ Μοῖραι καὶ μοιραίνουσι μὲ καλὴ μοῖρα τὸ παιδί. Κατὰ τινὰς παραδόσεις οἱ Μοῖρες ἔρχονται ἀσπροντυμένες, κρατεῖ δὲ ἡ μεγάλη ψαλίδα, ἡ ἄλλη ἀδράχτι καὶ ἡ τρίτη ρόκα μὲ λινάρι. Στὸ μοῖραμα ἄπάνω ἢ μία μὲ τὴ ρόκα γνέθει ἡ ἄλλη μὲ τ' ἀδράχτι τυλίγει τὴν κλωστή καὶ κάθε τυλιξιὰ εἶναι κ' ἓνας χρόνος· ὅταν τελειώσῃ τὸ μοῖραμα, ἡ μεγάλη μὲ τὸ ψαλίδι κόβει τὴν κλωστή. Ἄν σπᾶσῃ ἡ κλωστή προτοῦ νὰ τελειώσῃ τὸ μοῖραμα, παύουν κ' οἱ Μοῖρες καὶ φεύγουν· καὶ τὸ παιδί θὰ ζῆσῃ τόσα χρόνια, ὅσες τυλιξιᾶς ἔχει τὸ ἀδράχτι, καὶ θὰ γενοῦν ὅσα προφτάσανε νὰ τὸ μοιράνουνε οἱ Μοῖρες. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται, ὅτι ἡ Μοῖρα ἐπιφαίνεται ὡς *μόγα καντερὴ καὶ παρδαλή*, ἡ ὁποία κάθεται στὴ μύτη τοῦ παιδιοῦ, καὶ ἂν εἶναι καημένη ἡ μύτη τοῦ παιδιοῦ, τότε θὰ πῆ πὼς ἔχει νὰ περάσῃ πολλὰ βᾶσανα.

Κατοικία τῶν Μοιρῶν εἶναι ἐρημίαι καὶ ὄρη δυσπρόσιτα, ὅπου κατὰ τινὰς παραδόσεις ἔχουν τὸ παλάτι των, κατὰ τινὰ δὲ ἐπωδὴν κατοικοῦν εἰς τὸν Ὀλυμπον.

Ἡ δὲ Τύχη, ἡ θεὰ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἶναι κατὰ τὰς παραδόσεις ἄσκημη καὶ μαύρη· κάθεται συχνὰ στὸ δρόμο μόνη καὶ ἀπὸ κεῖ ὁδηγᾷε καλὰ ἢ κακὰ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι στραβὴ ἢ ἔχει δεμένα τὰ μάτια τῆς μὲ μαντίλι καὶ περιπατεῖ ἄσκοπα, σὰν ἀνόητη, περιπατεῖ πάντοτε καὶ σ' ὅποιον πέση ἀπάνω τὸν κάνει εὐτυχημένο. Γιὰ κεῖνο λέν' *τὸπεσ' ἢ στραβὴ ἢ Τύχη*.

Πολλάκις ἡ Τύχη συγγέεται μὲ τὴν μοῖραν καὶ οὕτω πιστεύεται ὅτι, καθὼς κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὴ Μοῖρα του, ἔτσι ἔχει καὶ τὴν τύχη του, πού τὸν ἀκολουθεῖ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Ἡ Τύχη γεννιέται, ἅμα γεννηθῆ καὶ ὁ ἄνθρωπος· ὥστε κάθε ἄνθρωπος ἔχει καὶ τὴ δική του Τύχη ἢ Μοῖρα ξεχωριστὰ ἐκεῖ στὸ βουνό, ὅπως ἐδῶ στὴ γῆ ἔχει κοντὰ του τὸν φύλακά του ἄγγελο. Ὁ καλόνυχος εἶναι καλόνυχος καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ὅθεν προσέκνυεν ἡ δοξασία περὶ *καλοῦ ποδαρικοῦ* καὶ ἡ συνήθεια νὰ ἐλιξητοῦν ἰδίως κατὰ τὴν Πρωτοχρονιάν, ὡς καὶ τὴν ἔναρξιν διαφόρων ἐργασιῶν, ὡς πρώτην ἐπίσκεψιν τὴν ἐπίσκεψιν ἀνθρώπων, ἔχόντων καλὸ ποδαρικό.

ΛΓ') Νεκροὶ καὶ ψυχές.

Αἱ περὶ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ψυχῶν παραδόσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴν τὼν εἰς τὰς παγκοσμίους περὶ νεκρῶν καὶ ψυχῶν δοξασίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐὰν ἀπέθανεν, ἡ ψυχὴ του ὁμῶς ζῆ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὰ μέρη, ὅπου ἄλλοτε διέμενεν. Ἐὰν μάλιστα πρόκειται περὶ φρονευνθέντος, τότε ἡ ψυχὴ προσδένεται εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἐχύθη τὸ αἷμα καὶ βογκάει κατὰ τὰς νύκτας ζητοῦσα ἐκδίκησιν. Ἐχουν δὲ τὴν δύναμιν οἱ νεκροὶ νὰ βλάψουν, ὡς ἔχουν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ὠφελήσουν. Πειράζουν ζῶα καὶ ἀνθρώπους, ὅσοι κατεπάτησαν τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐξουσιάζουν. Ὡς κατοικοῦντες δὲ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς εἶναι καὶ ἔφοροι τῶν κεκρυμμένων θησαυρῶν καὶ ἀποκαλύπτουν αὐτοὺς εἰς τοὺς εὐνοουμένους τῶν.

Κατὰ τὰς χριστιανικὰς δοξασίας αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν μεταβαίνουν εἰς τὸν παράδεισον ἢ εἰς τὴν κόλασιν. Ὑπάρχουν ὁμῶς παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὡς τόποι κολάσεως ἀναφέρονται τόποι ἐπίγειοι, βουνὰ ἢ νῆσοι, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ψυχαὶ ἀποτίουν ὑπὸ μορφήν πολλὰκις ζῶων τὰς ποινὰς τῶν. Ἐν γένει δὲ εἰς τὰς περὶ νεκρῶν παραδόσεις ἀνευρίσκει τις παραλλήλως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἢ καὶ ἐν συμφύρσει πρὸς αὐτὰς οὐ μόνον ἀρχαῖα περὶ ψυχῶν μυθολογήματα, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς πρωτογόνους ἀρχαιοτάτας δοξασίας.

λζ') Βρικόλακες.

Οἱ Βρικόλακες εἶναι οἱ νεκροί, οἱ ὅποιοι τοῦτο ἔχουν τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ ψυχὴ των δὲν ἀπεχωρίσθη τοῦ σώματος καὶ τὴν μὲν ἡμέραν ἀναπαύονται ἢ ἐργάζονται ἐντὸς τοῦ τάφου των, κατὰ δὲ τὰς νύκτας περιφέρονται καὶ πολλαχῶς παρενοχλοῦν καὶ κακοποιοῦν ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Ἔχουν δὲ αἱ περὶ βρικόλακων παραδόσεις τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἀφετηρίαν των εἰς παλαιότητα καὶ παγκοσμίους περὶ νεκρῶν καὶ ψυχῶν δοξασίας, καθ' ἃς τὸ νεκρὸν σῶμα καὶ ἂν ἔχασεν ἀκόμη τὴν κίνησιν αὐτοῦ, δὲν ἔπαισεν ὅμως νὰ ζῆ καὶ νὰ ἔχη ἀνάγκας καὶ δύναμιν νὰ ὠφελήσῃ καὶ νὰ βλάψῃ τοὺς ἀνθρώπους.

Κατὰ τὰς δοξασίας ταύτας ἡ ψυχὴ, συναφῆς οὔσα πρὸς τὸ σῶμα, οὐδέποτε παύει νὰ εὐρίσκειται εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτό, οὐδέποτε ἀποχωρίζεται τελείως ἀπ' αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦτο διατηρεῖται ἀκέραιον. Ἐκ τῶν δοξασιῶν τούτων προέκυψαν πολλαὶ καὶ πολλάκις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι περὶ τὴν μεταχείρισιν τῶν νεκρῶν συνήθειαι. Οὕτω π. γ. ἐνῶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας τὸ σῶμα κατακαίεται διὰ νὰ δυναθῇ ἡ ψυχὴ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Ἄδην καὶ ἡσυχάσῃ καὶ αὐτὴ, ἀφήσῃ δὲ ἡσύχους καὶ τοὺς ἐπιζῶντας, εἰς τοὺς Αἰγυπτίους πᾶσα προσπάθεια καταβάλλεται, διὰ νὰ διατηρηθῇ τὸ σῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ καταστροφὴ θὰ ἐσήμαινε καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰς δοξασίας ταύτας ἔχουν τὴν ἀρχὴν των καὶ αἱ περὶ βρικόλακων ἰδέαι καὶ παραδόσεις.

Τὸ σύνθηδες ὄνομα, διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦνται οἱ κακοποιοὶ οὗτοι νεκροὶ εἶναι βρικόλακας, τοῦ ὁποίου κατὰ τῶν ὑπάρχοντων διάφοροι διαλεκτικοὶ τύποι, ὡς βρονκόλακας, βορικόλακας κτλ., ἔπειτα τὸ ὄνομα βορροδόλακας καὶ βορροβούλακας, βορβάλακας κτλ. καὶ τέλος τὸ ὄνομα καταχανᾶς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαγῶ. Ἡ συνήθης μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν φαντάζεται αὐτοὺς ὁ λαός, εἶναι αὐτὴ ἡ τοῦ νεκροῦ, ἐπὶ τὸ φοβερότερον διαπλασθεῖσα. Ὁ βρικόλακας εἶναι μαῦρος, ἄγριος, μὲ νύχια μὲ πιδαμὴ καὶ βαμμένα στὸ αἷμα, τὰ μαλλιά μακρὰ καὶ τὰ γένεια ἄγρια. Ἐν δὲ τῶν κυριωτέρων αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν εἶναι τὸ φούσκωμα τῆς κοιλίας. Ὅθεν ἐνιαχοῦ πιστεύεται, ὅτι ἐμφανίζονται ὡς ἄσκοι πλήρης αἵματος, *κάτι σὰν τουλούμι ὀρθό, σὰν δερμάτια καὶ πηγαίνον κυλιῶντα*. Πλὴν τούτου ἐμφανίζεται καὶ ὡς βάρβακος, σὰ φωτιά, ἀπ' αὐτές, πού βγαίνουν ἀπάνω στὰ μνήματα, σὰ σκύλος μαῦρος καὶ φοβερός κλπ. Εἷς τινὰς δὲ παραδόσεις εἶναι προφανῆς καὶ κάποια σύγχυσις πρὸς μορφὰς ἄλλων δαιμονίων, καθόσον ἀποδίδονται εἰς αὐτοὺς πόδες ἀλόγου ἢ μορφὴ ὄνου, οἷα ἡ τῶν Ἀνασκελάδων.

Πιστεύεται δὲ ὅτι γίνονται βρικόλακες ἢ ὅπως λέγει ὁ λαὸς βρικόλακιάζουν, ὄσους, κατακειμένους νεκρούς, ἐπήδησε γάτα, ἢ δὲν τοὺς ἐδιάβασε καλὰ ὁ παπᾶς καὶ κυρίως οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ μάλιστα ὅσοι ὑπέπεσαν εἰς κατάραν ἱερέως, ἀφορισμὸν ἢ ἀνάθεμα, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο μένουν ἄλειωτοι καὶ τυμπανιαῖοι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τεκμήριον ἀναμφήριστον, ὅτι ἔχουν βρικόλακίαι.

Αἱ καταστροφαὶ καὶ τὰ κακά, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν οἱ βρικόλακες, εἶναι ποικίλα καὶ φοβερὰ. Καταστρέφουν ἀνθρώπους καὶ ζῶα βυζαίνοντες τὸ αἷμα αὐτῶν καθ' ὑπνους ἢ κατασπαράσσοντες αὐτοὺς καὶ τρώγοντες τὰ ἐντόσθια, μωρὰ παιδιὰ τὰ πνίγουν καὶ προκαλοῦν ἐκτρώσεις εἰς τὰς γυναῖκας. Ἀκούων τις τὰς ὑπὸ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων περιγραφὰς τῶν κακῶν, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν βρικόλακων, καὶ ἄκων ἀναμιμνήσκειται τῶν περιγραφῶν τοῦ Σοφοκλέους ἐν τῷ Οἰδίποδι Τυράννῳ περὶ τῶν μαστιζόντων τὰς Θήβας δεινῶν ἔνεκα τοῦ ἀνεκδικήτου φόνου τοῦ Λαίου. "Ὅταν ἕνας ψυχομαχᾷ, ἂν βλαστημῆσῃ τὸν ἑαυτό του ἢ ἄλλος ὀχτήρῃς του τὸν βλαστημῆσῃ ἐκείνη τὴν ὥρα, αὐτὸς ὁ βλαστημισμένος σὺν πεθάνῃ, βρουκόλακιάζει. Τὸ σῶμα του δὲν μπορεῖ νὰ τὸ λειώσῃ ἡ γῆς καὶ αὐτὸς γυρίζει τὴ νύχτα καὶ πνίγει ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτὸ τὸ κακὸ ὅσο δὲ βρικόλακε ἡσυχία στὸν Ἄδη αὐτός, ποὺ μὲ τὴ βλαστήμια παρέδωκε τὸν ἑαυτό του στὸ διάβολο, τὸ χωριὸ του, ποὺ τὸν ἔθαψαν, ὑποφέρει πολλὰς ἄλλες συμφορὰς. Ἔρχονται ἀρρώστιες καὶ θανατικὸ, τὰ σπαρτὰ καταστρέφονται, τὰ ἄνθη τὰ τρώει τὸ σκουλήκι, πέφτει ψόφος στὰ γιδοπρόβατα καὶ τὰ σκυλιὰ γυρίζουν κοπάδια κοπάδια στοὺς δρόμους καὶ οὐρλιάζουν. Τὸ κακὸ δὲν περνάει, ἂν μὲ εὐχὰς δὲ λειώσῃ ὁ νεκρὸς στὸν τάφο του. . . Ἐνας κάποιος Κούβελος, πάει πολὺν καιρὸς, ἐβρουκόλακισε. . . ἐγύριζε μέρα καὶ νύχτα στὰ χωράφια καὶ τὴ χώρα καὶ ἔπνιγε ἢ ἐσπάραζε ἀνθρώπους καὶ ζωντανά. Μιὰ βραδιὰ ὁ ἀδερφὸς τοῦ Κούβελου ἐπλάγιασε γερός, χωρὶς νὰ ἔχη τίποτα, καὶ τὸ πρῶτ' τὸν βρῆκαν πεθαμένο στὸ κρεβάτι του. Ἀπὸ κάτι μελανιάσματα στὸ λαιμὸ του ἐνόησαν πὺς τὸν ἔπνιξε μὲ τὰ δάχτυλά του ὁ Κούβελος. Πολλὰ μωρὰ παιδιὰ πέθαναν ἔξαφνα, γαστρομῆνες γυναῖκες ἀπόβαλναν, κοπάδια γιδοπρόβατα βρέθηκαν ψόφια πέρα καὶ πέρα.

Πλὴν τούτου καὶ ἄλλαι ἐνοχλήσεις ἐλαφρότεροι ἀποδίδονται εἰς αὐτούς. Οὕτως εἰς τὰ νεκροταφεῖα πίνουν τὸ ἔλαιον τῆς κανδήλας τῶν νεκρῶν, εἰς τοὺς δρόμους ρίπτουν λίθους κατὰ τῶν διαβατῶν, εἰς δὲ τὰς οἰκίας εἰσερχόμενοι τρώγουν ὅ,τι εὔρουν. Εἶναι δὲ τόσαι αἱ ἐξ

αὐτῶν ἐνοχλήσεις, ὥστε ἀναφέρονται χωρὶά ἐρημωθέντα ἢ ἐγκαταλειφθέντα ἐξ ἀφορμῆς τῶν βρικόλακων. Ἐπειτα εἰσερχόμενοι εἰς τὰς ἰδίας οἰκίας συνευρίσκονται μετὰ τῶν γυναικῶν των καὶ γεννοῦν καὶ τέκνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν ἔχουν κόκαλα. Περὶ πολλῶν πιστεύεται, ὅτι ἀποδημοῦν καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ὅπου, ἄγνωστοὶ ὄντες, νυμφεύονται καὶ ἀποκτοῦν τέκνα καὶ ζοῦν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἕως ὅτου ἀνακαλυφθοῦν ὑπὸ τῶν συγχωρίων των, ὅποτε κατακαίονται καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των. Οἱ βρικόλακες μόνον τὸ Σάββατον παραμένουν εἰς τοὺς τάφους των.

Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἐνοχλήσεων αὐτῶν συνιστῶνται διάφορα μέσα. Οὕτω γράφουν πεντάλφαν ἐπὶ τῶν θυρῶν, λιθοβολοῦν αὐτοὺς διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ψιθυρίζουν διαφόρους ἐπιδὰς περιέρχους, οἷον *μπῆκε τὸ γομάρι στὰ σκόρδα*. Τὸ ἀποτελεσματικώτερον ὅμως κατ' αὐτῶν μέσον εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ νεκροῦ σώματος. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι, ἄλλοι μὲν ἐκ τῶν χριστιανικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν προερχόμενοι καὶ ἄλλοι ἐξ ἀρχαιστᾶτων προχριστιανικῶν δοξασίων. Ἐπειδὴ δηλαδὴ πιστεύεται, ὅτι ὁ νεκρὸς μένει ἄλειωτος, διότι ὑπέπεσεν εἰς κατάραν, φροντίζουν διὰ διαφορῶν δεήσεων ὑπὸ ἱερέων καὶ ἐπισκόπων νὰ ἐπιτύχουν τὴν συγχώρησιν καὶ ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κατάρως. Κατὰ τοὺς ἄλλους τρόπους ὁ νεκρὸς ἐκθάπτεται, διατρυνπᾶται ἢ τυμπανιαία αὐτοῦ κοιλία, σχίζεται τὸ στήθος καὶ ἀφαιρεῖται ἡ καρδιά, καὶ τὸ σῶμα ἢ καίεται ἢ μετακομίζεται εἰς ἐρημονήσους ἢ ἄλλους ἀπομεμακρυσμένους τόπους. Ἐπίσης ἐφαρμόζεται καὶ ἡ περιαιροτριώσις τοῦ νεκροταφείου, ἣτις ἐμποδίζει τοὺς νεκροὺς νὰ βρικόλακιάζουν.

Ἐλέχθη ὅτι αἱ νεοελληνικαὶ περὶ βρικόλακων δοξασίαι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα, εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι διόλου ἀληθές. Ἀντιστρόφως καὶ αἱ δοξασίαι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι μὲ διαφορῶν παραλλαγᾶς παγκόσμιοι, παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλήσι καὶ ἀρχαιόταται, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αὐτὰ πιθανώτατα ἔχουν ἑλληνικὴν ἀρχήν. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ *καταχανᾶς*, τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνικότης εἶναι προφανής¹, καὶ τὸ *βουρδοῦλακας* καὶ ὅλοι οἱ ἐξ αὐτοῦ τύποι φαίνονται ἐπίσης ἑλληνικοί, προερχόμενοι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πεποιημένης λέξεως *βουρβοῦλα* ἢ *βουρδοῦλα*, ἣτις σημαίνει τὴν φλύκταιναν, τὴν φυσαλίδα, ὅθεν *βουρ-*

1) Ὁ ἸΩΑΝΝ. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ ἐν Λαογρ., τόμ. 7, σ. 156 σχετίζει τὸ *καταχανᾶς* τοῦτο πρὸς τὸ *καταχίγη* τοῦ Ἡουχίου.

βούλακας ἢ βουρδούλακας εἶναι ὁ ἐξοιδημένος, ὁ φουσκωμένος, ὁ τιμπανίτης, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν οὐσιωδεστέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ βρικόλακα¹.

Παραδόσεις δὲ περὶ νεκρῶν, παρομοίας πρὸς τὰς σημερινάς, εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων, πλὴν τῶν περὶ ἀλιτηρίου δαίμονος παλαιοτάτων δοξασιῶν, ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ὁμοιότητα εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Φλέγοντος μνημονευομένη, καθ' ἣν ἡ νεκρά Φιλίννιον καταλείπουσα τὸν τάφον ἔρχεται νύκτωρ εἰς τὴν κλίνην τοῦ Μαχάτου, ἀνακαλυφθεῖσα δὲ κατακαίεται ἐκτὸς τῶν ὄριων τῆς χώρας ἀκριβῶς, ὅπως καὶ σήμερον γίνεται.

λη') Θάνατος. Κάτω κόσμος. Χάρος.

Εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ὁ θάνατος καὶ ὁ μετὰ θάνατον βίος τῶν ψυχῶν ἀπησχόλησε τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ποικίλων κατὰ τόπους δοξασιῶν καὶ παραδόσεων, αἵτινες καὶ ἂν ἐν ταῖς λεπτομερείαις διαφέρουν, κατὰ τὸν πυρῆνα ὅμως αὐτῶν εἶναι παραπλήσια. Παντοῦ ἐπίστευσαν οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ὑπάρχει τόπος τις ἰδιαιτέρος, ὁ τόπος τῶν νεκρῶν, ὅπου μεταβαίνουν οἱ νεκροί, πολλάκις κατόπιν μακροῦ ταξιδίου, τοῦ ὁποίου πλάττονται καὶ διάφοροι λεπτομέρειαί. Πολλαχοῦ δὲ ἐπλάσθησαν καὶ ὁδηγοί θεοί, οἱ ὁποῖοι παραλαμβάνοντες ὁδηγοῦν τὰς ψυχὰς εἰς τὸν προωρισμένον δι' αὐτὰς τόπον, ὅστις εἰκονίζεται σύμφωνος πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν βαθμίδα τῆς μορφώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἕκαστος λαὸς εὐρίσκειται.

Εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν λαὸν αἱ περὶ τούτων παραδόσεις ἀνατρέχον εἰς τὰ ἀρχαῖα περὶ τοῦ Ἄδου καὶ τῶν θεῶν τοῦ Ἄδου μυθολογήματα, τὰ ὁποῖα ἐπηρέασαν καὶ αὐτὰς τὰς καθαρὰς χριστιανικὰς διδασκαλίας. Οὕτω πιστεύεται, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι ὁ Ἄδης εἶναι ὑποχθόνιος, ὅθεν λέγεται καὶ Κάτω κόσμος, δεικνύουν δὲ καὶ σήμερον ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διάφορα ἄντρα καὶ ὄπας, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς καταβάσεις εἰς τὸν Ἄδην, εἰς τὸν ὁποῖον κατέρχονται διὰ βαθμίδων. Κατόπιν εὐρίσκειται τὸ *Τρίχινο γεφύρι*, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ περάσουν οἱ νεκροί, διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν Ἄδην. Εἰσερχόμενοι πίνουν τὸ νερὸ τῆς λησμονιάς ἢ τὸ νερὸ τῆς ἄρνης καὶ ἀρνοῦνται καὶ λησμονοῦν ὅλα τὰ ἐπίγεια. Εἰς ἄλλας παραδόσεις ἀνευρίσκει

1) Περὶ τούτων διέλαβεν ὁ ΣΤΥΛ. ΔΕΙΝΑΚΙΣ ἐν Λαογρ., τόμ. 7, σ. 275 κέ.

τις τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα τῶν ἀρχαίων, τὴν Ἀλησμονιά, ἕνα λιβάδι, ποὺ ἔχει τὸ λησμονοβότανο. Ἄμα περάσῃ ἀπὸ κεῖ ὁ μαῦρος ἄνθρωπος, λησμονάει τὸν κόσμον καὶ τὶς στράτες καὶ τὰ διαβάτά του.

Εἰς τὸν Ἄδην ὀδηγεῖ τὰς ψυχὰς ὁ Χάρος, ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος Χάρων, ὁ ὁποῖος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν ἀπετέλεσε τὴν προσωποποίησιν αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ὁ Χάρος εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ, τὰς ὁποίας καὶ ἐκτελεῖ. Κάποτε, διηγεῖται ὁ λαός, ἠσθάνθη λύπην καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀνατεθεισάν εἰς αὐτὸν ἐντολήν. Ὅθεν κατηράσθη αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ ἔκτοτε ἐκωφάθη. Ὁ λαὸς φαντάζεται αὐτὸν ὡς καβαλλάρην μαῦρον, ὁ ὁποῖος ἀφαιρεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ σύρει αὐτὰς ἀγεληδὸν εἰς τὸν Ἄδην, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄρχων καὶ δεσπότης. Ὅσους πρόκειται νὰ πάρῃ ἀναγράφει εἰς βιβλίον κατὰ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου καὶ διὰ τοῦτο τοποθετοῦν καρῦδια ἐπὶ τῶν στεγῶν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν τὰ σπάζουν καὶ ὅποιον εὐρεθῇ κούφιο, συμπεραίνουν, ὅτι οὗτος θέλει ἀποθάνει ἐντὸς τοῦ ἔτους.

Ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ ἀπὸ τὸν Χάρον οὐδεὶς εἶναι ἀπηλλαγμένος. Ὑπάρχει ὅμως κάπου καὶ τὸ ἀθάνατον νερό, τοῦ ὁποίου ἡ πόσις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον. Περὶ αὐτοῦ πολλαὶ παραδόσεις διηγοῦνται καὶ εἰς πολλὰ δὲ παραμῦθια ἔχει τοῦτο εἰσέλθει.

18ῶ) Αἴτια.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται αἱ αἰτιολογικαὶ λεγόμεναι παραδόσεις, ὅσαι δηλαδὴ ἐπλάσθησαν προφανῶς ὅπως ἐξηγήσουν κάτι τι. Εὐρίσκονται δὲ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς μερικούς, τοὺς ἀμερικανούς, εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι, εἰς τὰς ὁποίας πᾶσα διήγησις καταλήγει. Παραμῦθια, εὐρωπαϊκά, διαδοθέντα παρ' αὐτοῖς, εἰς τὸ τέλος στρέφονται εἰς αἰτιολογικὰς παραδόσεις.

Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι σοβαραῖ, ὑπάρχουν ὅμως καὶ πλεῖσται, αἱ ὁποῖαι φέρουν ἐντελῶς εὐτράπελον χαρακτῆρα. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται διὰ τὰς γυναῖκας τοῦ Μάρτη, ἢ διὰ τὸ βουτοῖ τῶν δώδεκα μηνῶν, ἐξ ὧν ἐρμηνεύουν τὸ ἄστατον τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον, ἔπειτα γιατί τὰ σκυλιὰ μυρίζονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, γιατί γκαρίζει ὁ γάιδαρος κτλ. Αἱ παραδόσεις αὗται, αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον, φαίνονται προϊόντα τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκει τις καὶ παλαιάς. Οὕτω π. χ. τὴν παράδοσιν, γιατί ὁ γάιδαρος κατοικεῖ ὅπου εὕρη νερό, ἀνευρίσκει τις ἀκεραίαν μεταξὺ τῶν Αἰσωπείων μύθων.

Δ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγχθησαν τὰ πλεῖστα, τῶν ὧσων εἶναι ἀναγκαῖα νὰ γνωρίζῃ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλέξῃ παραδόσεις, ἢ δὲ συλλογὴ τοιούτων εἶναι ἐκ τῶν εὐκολωτέρων, ἀρκεῖ ὁ συλλογεὺς νὰ γνωρίζῃ νὰ στρέφῃ ἐπιτηδεῖως τὴν συνδιάλεξιν εἰς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος θέματα. Οἱ χωρικοὶ εὐχαρίστως τότε διηγοῦνται ἕκαστος ὅ,τι γνωρίζουν διὰ φαντάσματα, νεραΐδες, στοιχεῖα κτλ. Ἡ δὲ συλλογὴ παραδόσεων, ἀναφερομένων εἰς τόπους, γίνεται εὐκολώτατα, ὅταν διατρέχῃ τις τὴν χώραν μετὰ συνοδοῦ ἐντοπίου καὶ ἔχῃ τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτᾷ περὶ τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ ἔρειπίου, τοῦ βράχου κτλ.

Παραδόσεις νεοελληνικαὶ ἔχουν δημοσιευθῆ πλεῖσται, τὰς ὁποίας πάσας, τὰς μέχρι τοῦ 1904, συνεκέντρωσεν ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Παραδόσεις*, εἰς τόμους δύο, ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει τὰ κείμενα, ὁ δὲ δευτέρος τὰς σημειώσεις. Διὰ δὲ τὴν μελέτην αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν, πλὴν τῶν σημειώσεων τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, ἀξιανάγνωστα εἶναι τοῦ ΑΥΤΟΥ, *Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ μυθολογία*, τόμ. 1-2 (1871, 1874), ὡς καὶ τὰ ἔργα τοῦ Β. SCHMIDT, *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum*, Leipzig, 1871 καὶ *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*, Leipzig, 1877, ὡς καὶ τοῦ Ἄγγλου JOHN CUTHBERT LAWSON, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge, 1910.

Διὰ τὰ μετὰ τὸ 1922 δημοσιεύματα βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου*, τόμ. 5, σ. 219-225, 256. 8, σ. 257-264. 9/10, σ. 280-296. 11/12, σ. 118-125, 372-373. 15-16, σ. 154-160.

[Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης σημειώνονται κατ' ἐκλογὴν καὶ κατὰ κεφάλαια δημοσιεύματά τινα :

Γενικά.— Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΑΚΗ, *Κρητικαὶ παραδόσεις*, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. 2 (1939), σ. 134-149. — Ν. ΚΛΗΡΙΟΥ, *Θρύλοι καὶ παραδόσεις τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1954. — Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *Ναξιακαὶ παραδόσεις*, Λαογρ. τόμ. 17 (1957/58), σ. 30-70. — ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, *Δημοδαὶς παραδόσεις ἐκ Νάξου*, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. 11/12 (1960), σ. 200-228.

ε'. — Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΑΚΗ, *Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοδῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου*, «Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου», Ἀθήναι 1953, σ. 385-419. — ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Zwei neugriechische Volkssagen über Alexander den Grossen*, Zbornik za Narodni Život i Običaje, Knj 40, Zagreb 1962, σ. 443-450.

ς'. — ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, *Ἑλληνες Γίγαντες*, Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος, ἔτ. 1926, σ. 45-54. — ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Οἱ ἀντρειωμένοι καὶ ἡ οὐρὰ τῶν*, Ἡμερ. Μεγ.

'Ελλάδος, ἔτ. 1927, σ. 499-511. — Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, 'Ο ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέρους Ἕλλησι, Ἀθήναι 1939, σ. 96-100 (περὶ Σαρανταπήχων). — Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ἡ Μονοβύζα, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς μνήμην Χριστοῦ Σούλη, Ἀθήναι 1956, σ. 215-236. — J. TH. KAKRIDIS, Neugriechische Sagen über die alten Griechen, Ziva Antika, ἔτ. 9, τόμ. 1-2, Skorjje 1959, σ. 4-14 (2-12). — Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, «Χρονογράφου» τοῦ Δωροθέου τὰ λαογραφικά, Λαογρ., τόμ. 18 (1959), σ. 157, 189-193, τόμ. 19 (1960/61), σ. 90 (περὶ Κυνοκεφάλων). — Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, 'Ο μῦθος τοῦ Πολυφήμου εἰς δημώδεις παραδόσεις περὶ τῶν Τριαμάτηδων, Κρητ. Χρονικά, τόμ. 15 (1963), τευχ. III, σ. 106-116.

δ'. — ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἡ λουδορία, λαϊκὴ παράδοσις περὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 266-274. — Γ. Α. ΜΕΓΑ, Ἀδάμ καὶ Χριστὸς εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος, 1929, σ. 385-520. — ΤΟΥ ΛΥΤΟΥ, 'Ο Ἰούδας εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. Γ'-Δ' (1941-42), σ. 3-32, σ. 196-209 ('Ο περὶ Οἰδίποδος μῦθος).

ι'. — Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Saint Georges dans la vie populaire, L'Hellénisme Contemporain 6 (1952), σ. 126-145. — ΑΝΝΗΣ ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, 'Ο Ἅγιος Μάμας, Ἀθήναι 1953. — ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Ἡ Ἅγια Παρασκευὴ εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. 9/10 (1955-1957), ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 65-104.

ιδ'. — Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ἀχνάρια ἐπάνω σὲ βράχους, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Ἐθνογράφου, τόμ. 13 (1946/47), σ. 209-227 καὶ 14 (1948/49), σ. 374-376. — Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ἡ γριά, μυθικὴ μορφή ἀρχαία, Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 561-580.

ιε'. — Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Ὁ Διόνυσος καὶ ἡ ἄμπελος ἐν Νάξῳ κατὰ τὰς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας παραδόσεις, Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier, Ἀθήναι 1953, (ἀνάτ. σελ. 19).

ιη'. — Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Τὰ δημώδη ἑλληνικὰ ἔξομα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, Λαογρ., τόμ. 4 (1913-14), σ. 185-235.

κ'. — Γ. Α. ΜΕΓΑ, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογρ., τόμ. 4 (1913/14), σ. 22-34. — ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις Στ. Βίου, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25) σ. 447-487.

κγ'. — DAN. CODELLAS, The Smerdaki, Journal of Amerikan Folklore, vol. 58 (1945), σ. 236-244.

κε'. — Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεραΐδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων, Λεξικ. Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. 5 (1918), σ. 17-32. — Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΔΗ, Γλῶσσα καὶ λατρεία, Λεξικογρ. Δελτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 4 (1942/48), σ. 23-28.

λδ'. — Γ. Α. ΜΕΓΑ, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 465-520].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΕΥΤΡΑΠΕΛΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Εὐτραπέλους διηγήσεις λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς διηγήσεις, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ὁ γέλωσ καὶ τὸ σκῶμμα. Εἶναι δὲ αὗται προῖδον τῆς αὐτῆς φιλοπαίγμονος καὶ κατ' ἐξοχὴν σκωπτικῆς διαθέσεως, ἢ ὅποια ἐγέννησε καὶ τὰ διάφορα σκωπτικὰ καὶ σατυρικά ἄσματα καὶ ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν ζῶντος λαοῦ τῶν χωρίων.

Οἱ ἄνθρωποι τῶν μικροτέρων κοινωνιῶν καὶ μάλιστα οἱ χωρικοὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν φιλοσκώμμονες. Ὅταν δὲν ἔχουν τί ἄλλο νὰ κάμουν, σκώπτουν ἀλλήλους, *κοτσομπολεύουν*. Τὸ σκῶμμα ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς ἐν ἀπὸ τὰ κυριώτερα μέσα διασκεδάσεως. Τὸ παραμικρὸν ἐπεισόδιον, ὁ παραμικρὸς λόγος, ὁ ὅποῖος δύναται νὰ παράσῃ λαβὴν εἰς σκῶμμα καὶ γέλωτα ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς εἴρημα. Τὸν ἀρπάζουν ἀμέσως, πολλάκις τὸν διαπλάττουν καταλλήλως καὶ ἐντὸς ὀλίγου κυκλοφορεῖ εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν καὶ τὸ σκῶμμα προσελκύουν ἄτομά τινα, καταστάντα γνωστὰ διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους αὐτῶν ἠλιθιότητος ἢ διὰ τὴν πονηρίαν των, διὰ τὴν ἀγροικίαν ἢ τὴν βαναυσότητα, τὴν νωθρότητα καὶ τὴν ἀβελτερίαν, τὴν λαιμαργίαν καὶ τὴν οἰνοποσίαν, τὴν φιλαργυρίαν ἢ τὴν σπατάλην καὶ ἄλλα διάφορα ἐλαττώματα. Τούτων αἱ πράξεις καὶ οἱ λόγοι, παράλογοι, ἀσυνήθεις, ἰδιότροποι, ἠλίθιοι, πάντοτε ὅμως χαρακτηριστικοὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ ἀτόμου, κινδυνεύοντες τὸν γέλωτα καὶ τὸ σκῶμμα ὅλων ταχέως κυκλοφοροῦν, ἐπαναλαμβάνονται, πολλάκις διαπλάττονται καὶ εἰς τὸ τέλος στερεοποιῶνται εἰς εὐτραπέλους τοπικὰς διηγήσεις.

Αἱ τοπικαὶ αὗται διηγήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς ἄτομα μεμονωμένα, ἔχουν συνήθως καὶ διάδοσιν περιορισμένην, σπανίως ὑπερβαίνουσαν τὰ στενὰ ὄρια τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐπλάσθησαν, σπανίως δ' ἐπίσης ἀποκτοῦν καὶ μακροτέραν παράδοσιν. Πλὴν ὅμως τούτων φέρονται καὶ πληθὺς ἄλλο διηγήσεων, αἱ ὅποια ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαοῦ κυκλοφο-

ροῦν, ἀλλ' ἔχουν εὐρυτάτην διάδοσιν εἰς πλείστους λαοὺς καὶ παραδόσιν μακράν, πολλάκις φθάνουσαν μέχρι τῆς ἀρχαιότητος. Τῶν διηγήσεων τούτων ἡ προέλευσις καὶ ἡ ἐξέλιξις δύσκολον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Ὁλωσδήποτε ἡ πιθανωτέρα ἀρχὴ καὶ ἐξέλιξις αὐτῶν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς·

Τὴν σκωπτικὴν διάθεσιν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω εἶπομεν, πολὺ ἐντονωτέραν ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, τὰ μεγάλα ταῦτα παιδία τῆς φύσεως, εἰς τοὺς ὁποίους μάλιστα εἶναι συναφῆς καὶ πρὸς τὸν παρατηρούμενον ὑπέρμετρον αὐτῶν ἐγωϊσμὸν καὶ τὴν μέχρι γελοίου ἔπαρσιν, ὅθεν προκύπτει ἡ καταφρόνησις καὶ τὸ σκῶμμα τῶν ἄλλων. Στρέφεται δὲ τὸ σκῶμμα τοῦτο καὶ ἡ καταφρόνησις ὄχι μόνον ἐναντίον τῶν πραγματικῶς ὑποδεεστέρων ἢ τῶν ὁμοίων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν ἀνωτέρων καὶ μάλιστα ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς περισσότερον φοβοῦνται. Διότι τοῦτο εἶναι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ πολὺ περισσότερον τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ εἰς παιδία, μόλις ἐκλείψῃ ὁ φόβος, νὰ ἔλθῃ ἡ καταφρόνησις, ἡ ὕβρις καὶ τὸ σκῶμμα. Ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, μόλις αἰσθανθῇ τὸν ἑαυτὸν του κάπως ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀμέσως ἐκπαῖ εἰς ὕβρεις καὶ σκῶμματα ἐναντίον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔτρεμε καὶ κατὰ βάθος τρέμει ἀκόμη, ἐνῶ ἀντιστρόφως μόλις λείψῃ τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς ἀσφαλείας, γάνει τελείως τὸ ἠθικόν του. Παραστατικώτατα ἐκφράζει τὸ πρᾶγμα τοῦτο ὁ ἀρχαῖος αἰσώπειος μῦθος τοῦ ἑρίφου καὶ τοῦ λύκου, παραδείγματα δὲ λίαν χαρακτηριστικὰ δυνάμεθα πλὴν ἄλλων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας νὰ ἀντλήσωμεν. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπολιόρκει τὴν ἀπότομον καὶ ὑψηλὴν Σογδιανὴν πέτραν καὶ προσεκάλει τοὺς βαρβάρους νὰ παραδοθῶν, αὐτοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα, τὸν ἔσκωπτον καὶ τοῦ συνίστων νὰ εὕρῃ πτηνοὺς στρατιώτας. Ὅτε ὁμως τὴν ἄλλην ἡμέραν εἶδον ἀπροσδοκῆτως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου ὀλιγαριθμοὺς στρατιώτας τοῦ Ἀλεξάνδρου, τόσον ἐτρόμαξαν, ὥστε παρεδόθησαν ἀμαχητί. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ Κίμβροι καὶ οἱ Τεύτονες, διερχόμενοι ἀνενόγητοι πρὸ τῶν ἑστρατοπεδευμένων Ρωμαίων τοῦ Μαρίου, ἔσκωπτον αὐτοὺς λέγοντες, ὅτι πηγαίνουν εἰς Ρώμην, διὰ νὰ εἰποῦν χαιρετίσματα εἰς τὰς γυναῖκας τῶν.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τῶν σκωμμάτων τούτων τὰ πλεῖστα εἶναι τῆς στιγμῆς καὶ διὰ τοῦτο παρέρχονται καὶ λησμονοῦνται μαζί μὲ τὴν περίστασιν, ἡ ὁποία τὰ προὐκάλεσε. Πλὴν ὁμως αὐτῶν ἔχομεν καὶ σκῶμματα μόνιμότερα. Τὰ σκῶμματα ταῦτα εἶναι ὅσα αἱ εὐρύτεραι ἢ στενότεραι κοινωνικαὶ ὁμάδες, φυλαί, χωριά, πόλεις, ἔθνη ἀπευθύνουν

πρὸς ἄλλας κοινωνίας, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ μάλιστα τὰς γειτονικάς. Καθὼς δηλαδή τὰ ἄτομα ἐν ἑκαστῷ ἰδιαιτέρως, οὕτω καὶ αἱ κοινωνικαὶ ὁμάδες τὸν αὐτὸν αἰσθάνονται ἐγωϊσμόν καὶ τὸ αὐτὸ συναίσθημα ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν γειτόνων τῶν καὶ σκώπτουν πᾶν ὅ,τι ξενότροπον ἢ διάφορον παρατηρήσουν. Οὕτω σκώπτουν τὸ σῶμα καὶ τὴν τροφήν, τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἀμάθειαν, ὡς καὶ διάφορα, πραγματικά ἢ νομιζόμενα, σωματικά ἢ πνευματικά ἑλαττώματα πολλάκις μάλιστα ὄχι μόνον διὰ λόγων ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων. Οὕτως ἀναφέρεται περὶ τῶν ἀμερικανικῶν φυλῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, ὅτι κατασκευάζουν χονδροειδῆ ξόανα, σκώπτοντά τὰς γειτονικάς φυλάς καὶ τοὺς Εὐρωπαίους, καὶ τὰ ὁποῖα μεταξὺ τῶν προκαλοῦν ἄσβεστον γέλωτα.

Εἶναι δὲ τὰ σκώμματα ταῦτα μονιμώτερα, ὡς ὅλα τὰ ὁμαδικὰ δημιουργήματα, ὅσα δὲν εἶναι προϊόντα στιγμιαίων καὶ παροδικῶν τῆς ψυχῆς διαθέσεων, ἀλλὰ στηρίζονται ἐπὶ χρονιωτέρων σχέσεων καὶ μονιμωτέρων διαθέσεων. Ἡ δὲ σημασία αὐτῶν διὰ τὴν λαογραφίαν εἶναι διττή. Διότι οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἄξια προσοχῆς ὡς λαογραφικὰ προϊόντα τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον συνήθως ἀνταποκρίνεται πρὸς πραγματικὰς καταστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ παλαιότερας, μὲ τὴν βαθμιαίαν πρόοδον αὐτοῦ ἀπαρχαιωθείσας καὶ διὰ τοῦτο θεωρουμένας ξενότροπους. Πολλοὶ δὲ τοιαῦτα διηγήσεις, αἱ ὁποῖα λέγονται σήμερον ἀπλῶς ὡς σκωπτικαὶ διαφόρων ἀτομικῶν ἠλιθιοτήτων, ἀρχικῶς πιθανώτατα ἐπλάσθησαν διὰ τὰ σκώψουν ἀπρηχαιωμένα ἦθη ἢ δοξασίας γειτόνων καθυστερημένων. Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ ὄρκου εὐτράπελον διήγησιν, εἰς τὸ σκῶμμα τῆς ὁποίας ἐγκρύπτεται πραγματικῶς παλαιὰ συνήθεια μαγικῶν ὄρκων¹. Ἐπίσης ὅταν σκώπεται ὁ Ναστραντίν Χότζας διὰ τὴν ἠλιθίαν γνώμην του, ὅτι τὰ παλαιὰ φεγγάρια τὰ κόπτει ὁ Θεὸς καὶ τὰ κάμνει ἄστρα, ἡ γνώμη αὕτη ἀποτελεῖ πραγματικὴν πίστιν εἰς κατώτερα στάδια πολιτισμοῦ, ὅθεν καὶ ἡ διήγησις κατὰ πᾶσαν πιθανό-

1) Βλ. ἀν. σ. 144-145. Τοιαύτη συνήθεια πλὴν τῆς ἐκεῖ μνημονευομένης ὁμηρικῆς ἔχομεν καὶ τὴν ἐξῆς τῶν Μολοσσῶν, μαρτυρουμένην ὑπὸ τῶν παροιμιογράφων (I 225): *Οἱ γὰρ Μολοιστοί, ἐπειδὴν ὄρκια ποιῶνται, βοῦς παρασησάμενοι καὶ κώθωνας οἶνον πλήρεις, τὸν μὲν βοῦν κατακόπτοντες εἰς μικρά, ἐπαρῶνται τοῖς παραβησομένοις οὕτω κατακοπήναι, τοὺς δὲ κώθωνας ἐκχέοντες οὕτως ἐκχυνθῆναι τὸ αἷμα τῶν παραβησομένων.*

τητα ἐπλάσθη ὑπὸ κοινωνίας κάπως προηγμένης, ἵνα σκώψη γείτονας εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ καθυστεροῦντας.

Πλὴν τῶν ἀνθρώπων τὸ σκῶμμα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν προσεῖλκυσαν καὶ τὰ ζῶα καὶ πολλάκις ἐκείνα, τὰ ὁποῖα κατὰ τόπους περισσότερον φοβοῦνται ἢ περισσότερον σέβονται, ὅπως π. γ. ὁ λύκος καὶ ἡ ἄρκτος εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ λέων καὶ ἡ λεοπάρδαλις εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἄλλα.

Τὰ σκῶμματα νῦν ταῦτα δὲν ἦτο δύσκολον νὰ δώσουν ἀφορμὴν, ὅπως καὶ ἔδωκαν, εἰς τὴν μυθοπλαστίαν διαφόρων σχετικῶν σκωπτικῶν διηγήσεων ἀκριβῶς, ὅπως ἡ σοβαρωτέρα παρατήρησις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν μυθοπλαστίαν τῶν παραδόσεων. Οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προῆλθον αἱ πρῶται καὶ πρωτόγονοι εὐτράπελοι διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι σκωπτικά, ἀναφερόμεναι αἱ μὲν εἰς ἀνθρωπίνους κοινωνικὰς ομάδας, αἱ δὲ εἰς διάφορα ζῶα. Κύριον δὲ αὐτῶν χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅπως καὶ τῶν πρωτογόνων παραδόσεων, ἡ βραχύτης τῆς διατυπώσεως καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς ἓν καὶ μόνον ἐπεισόδιον.

Ἄφ' οὗ δ' ἅπαξ ἐγεννήθησαν αἱ διηγήσεις αὗται, φυσικὸν ἦτο κατόπιν νὰ ὑποστοῦν κάποια ἐξέλιξις, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται ὅλα τὰ τοιούτου εἶδους πνευματικὰ τῶν λαῶν προϊόντα. Καὶ πρῶτον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμεναι ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς γειτονικοὺς καὶ μεμακρυσμένους, ἀπηλλάγησαν κατ' ἀνάγκην τῶν δεσμῶν πρὸς τοὺς ὠρισμένους ἀνθρώπους ἢ τὰ ὠρισμένα ζῶα, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐν τῇ γενέσει των συνεδέοντο καὶ τὰ ὁποῖα ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς νέους τόπους τῆς διαδόσεως, ἀπεδόθησαν δὲ κατὰ τόπους εἰς ἄλλας συνήθεις ἐν αὐτοῖς κοινωνίας καὶ εἰς ἄλλα ζῶα.

Ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη ἀπὸ τῶν δεσμῶν πρὸς ὠρισμένους ἀνθρώπους καὶ ζῶα καὶ ἡ ἀπόδοσις ἐκασταχοῦ εἰς ἄλλα, ἔσχε σπουδαῖον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν διηγήσεων τούτων ἀποτέλεσμα. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν συνετέλεσεν, ὥστε ν' ἀποκτήσουν αὗται μείζονα αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν προσαρμογῆς· οὕτω δὲ διηκολύνθη οὐ μόνον ἡ δημιουργία πολυπληθῶν παραλλαγῶν ἀλλὰ καὶ νέων ἐντελῶς παρομοίων διηγήσεων, εἴτε ἐξ ὑπαρχῆς εἴτε καὶ διὰ τῆς μεταβολῆς ἀρχικῶς σοβαρωτέρων εἰς σκωπτικάς, καθὼς κυρίως συνέβη εἰς πολλὰς παραδόσεις, ἀναφερομένας εἰς ζῶα· ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεπέφερε καὶ ἄλλην βαθυτέραν μεταβολήν, ἐσωτερικὴν ταύτην, ψυχολογικὴν. Αἱ διηγήσεις δηλαδὴ αὗται, καὶ μάλιστα αἱ σκώπτουσαι κοινωνίας γειτονικάς, ἐφ' ὅσον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν διεδίδοντο, καὶ ἀπὸ αἰῶνων εἰς αἰῶ-

νας παρεδίδοντο, ἔχανον δ' οὕτω τὸν σύνδεσμόν των πρὸς τὰς ἀρχικὰς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον παράσχει τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ σκώμματός των, ἀπέβλλον ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀρχικὴν σκωπτικὴν των σημασίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ σκώμματός των, πρὸς ὠρισμένους τόπους καὶ ὠρισμένους χρόνους συνδεομένη, δὲν ἦτο πλέον νοητὴ εἰς ἄλλους τόπους καὶ εἰς ἄλλους αἰῶνας. Τὸ σκῶμμα οὕτως ἠτόνισεν, ὁ δὲ γέλωσ καὶ ἡ εὐθυμία, ἡ συνοδεύουσα αὐτάς, συμφώνως πρὸς τὸ σύνηθες ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν συναισθημάτων φαινόμενον τῆς ὑποκαταστάσεως τῶν ἐλατηρίων, ἐξετόπισε βαθμηδὸν αὐτὸ καὶ ἀπέβη αὐτὴ νέος σκοπὸς καὶ ἐλατήριον τῶν διηγήσεων. Οὕτως ἀπὸ σκωπτικῶν μετεβλήθησαν αὐταὶ εἰς εὐθύμους, εἰς πραγματικῶς δηλαδὴ εὐτραπέλους. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἐξηκολούθουν ἢ καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη ν' ἀποδίδονται εἰς κοινωνίας, διατηροῦν καὶ κάποιαν σκωπτικὴν χροιάν. Πολλαχοῦ ὅμως ἀπώλεσαν καὶ τὸν σύνδεσμον τοῦτον πρὸς τὰς κοινωνίας καὶ ἀπεδόθησαν εἰς ἄτομα, τὰ ὁποῖα κατὰ τόπους ἀπετέλεσαν τὸν τύπον τοῦ γελοίου καὶ τοῦ κουτοπονήρου, ὅπως π. χ. εἶναι ὁ Ναστραντίν Χότζας εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ Μπερτόλδος καὶ ὁ Μπερτολδίνος εἰς τοὺς Ἰταλοὺς κτλ., οὕτω δ' ἔχασαν καὶ τὸ τελευταῖον ἴχνος τοῦ σκώματος καὶ ἀπέβησαν ἐντελῶς εὐτράπελοι.

Αἱ εὐτράπελοι αὐταὶ διηγήσεις βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἀνεπτύσσοτο ἢ διήγησις ὡς μέσον ψυχαγωγίας, ὡς λογοτεχνικὸν δηλαδὴ λαϊκὸν εἶδος, ἀπετέλεσαν καὶ αὐταὶ παρὰ τὰ σοβαρώτερα παραμύθια διηγηματικὸν εἶδος καὶ ὡς τοιαῦτα πλέον ἐκαλλιεργήθησαν, ἰδιαιτέρως μάλιστα εἰς μερικὸν λαοὺς, καὶ ἐπλουτίσθησαν καὶ μὲ ἄλλα πλὴν τῶν πρωτογόνων θέματα. Πλὴν τούτου πολλαχοῦ οἱ λαϊκοὶ ἀφηγηταὶ συγκεντρώνοντες εἰς ἓν πρόσωπον ἢ εἰς μίαν κοινωνίαν ἢ εἰς ἓν ζῶον τὰς διαφόρους ἐπεισοδιακὰς ταύτας διηγήσεις ἀπῆρτισαν αὐτάς εἰς συνεχῆ ἀφήγησιν καὶ ἐδημιούργησαν οὕτω πολλαχοῦ μικροτέρας ἐν εἴδει παραμυθίων διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως πολλάκις εὐκόλως διακρίνει κανεὶς τὰ ἀνεξάρτητα ἐπεισόδια, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν.

Ἐπειτα, καθ' ὃν τρόπον πρωτόγονοι περὶ ζῶων παραδόσεις ἔλαβον σκωπτικὴν μορφήν, οὕτως εἰς κάπως προηγμένα στάδια καὶ ἄλλα διηγήσεις σοβαρώτεραι, καὶ δὴ τὰ παραμύθια, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο πλέον πιστευτὸς ὁ φανταστικὸς κόσμος, ἐπαρφodήθησαν ὑπὸ τῶν ἀφηγητῶν καὶ ἔλαβον εὐτράπελον μετὰ σκώματος χαρακτῆρα. Κλασσικὸν παράδειγμα εἰς τὴν διηγηματικὴν ποίησιν ἔχομεν τὴν παρφοδίαν τῆς Ἰλιάδος, τὴν Βατραχομομαχίαν. Οὕτως ἐπλάσθη ἄρκετὸν πλῆθος εὐτραπέλων διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔσχον εὐρυτάτην εἰς τοὺς λαοὺς διά-

δοσιν. Πολλὰι τούτων ἤδη ἔνωρίς συνεκεντρώθησαν καὶ κατεγράφησαν εἰς διάφορα ποικιλόνυμα βιβλία, τὰ ὅποια καὶ σήμερον ἀκόμη φέρονται εἰς τὰς χεῖρας τῶν λαῶν ὡς λαϊκά. Ἄρκεται δ' ἔξ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν παρέσχον ὕλην, καθὼς ἀντιστρόφως ἄλλαι, λογοτεχνικὴν ἔχουσαι ἀρχήν, διεδόθησαν καὶ παρέμειναν εἰς τὸν λαὸν ὡς λαϊκά. Μία δὲ τοιαύτη πλουσία λογοτεχνικὴ πηγὴ, ἡ ὁποία πιθανώτατα πολλὰς διηγήσεις παρέσχεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ ἔξ αὐτοῦ εἰς πλείστους ἄλλους, εἶναι, ὡς κατωτέρω θὰ δεῖξωμεν, τὸ λαϊκὸν θέατρον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, οἱ μῦμοι.

Τοιαύτη τις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων. Ἄφου ὅμως ἀπαξ αὕτη συνετελέσθη καὶ ἀπῆρτίσθη τὸ πλῆθος τῶν διηγήσεων, λόγῳ τῆς στενῆς συγγενείας μεταξὺ τῶν σκωπτικῶν καὶ τῶν κυρίως εὐτραπέλων δὲν ἔλειψαν καὶ αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἀντιστρόφως πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἐξελίξεως διηγήσεις ἔξ ὑπαρχῆς εὐτράπελοι ἀπεδόθησαν εἰς ὠρισμένους τόπους καὶ πρῶσωπα καὶ ἔλαβον οὕτω χαρακτῆρα σκωπτικόν.

* * *

Ἐξ ὧν εἶπομεν δύναται νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ὀρισθῇ ἐκάστοτε ἡ ἀρχικὴ προέλευσις μιᾶς ἐκάστης τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων, ὅσαι σήμερον φέρονται εἰς τὸ στόμα τῶν λαῶν. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ αὗται εὐρίσκονται διαδεδομένα εἰς πλείστους λαούς, εὐρίσκονται δὲ πολλάκις καταγεγραμμένα καὶ εἰς βιβλία ἀρχαῖα, ὅπως ὁ Φιλολόγος τοῦ Ἱεροκλέους, καὶ νεώτερα, δυσκολώτατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ εἰς ἐκάστην περίστασιν πότε πρόκειται περὶ ἀρχῆθεν λαογραφικοῦ ἢ λογοτεχνικοῦ μνημείου καὶ πότε περὶ ἀυθιγενοῦς γενέσεως ἢ περὶ κοινῆς κληρονομίας ἢ περὶ μεταναστεύσεως καὶ δανεισμοῦ, καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει τίς ὁ δανείζων καὶ τίς ὁ δανειζόμενος καὶ ποῖον τὸ ἀρχικὸν κέντρον τῆς διαδόσεως.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΥΤΡΑΠΕΛΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

Α') ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ

Αἱ εὐτράπελοι διηγήσεις παρὰ τῶν ἑλληνικῶν λαῶν δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρον ὄνομα, ἀλλὰ φέρονται μὲ τὰ ὀνόματα, μὲ τὰ ὅποια δηλοῦνται καὶ ἄλλαι διηγήσεις, οἷον *μεσελέδες* ἢ *μασάλια*, *παραμύθια*, *μῦθοι*. Εἰδικώτερον κάπως εἶναι ἐν χρήσει τὰ ὀνόματα *μουραμπάδες* καὶ *καλιῶρες*.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν αὐτῶν διακρίνομεν καὶ παρὰ τῶ ἑλληνικῶ λαῷ τὰς κατηγορίας, τὰς ὁποίας ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω, δηλαδὴ πρῶτον τὰς ἐντελῶς τοπικάς, τὰς σκωπτικὰς ὁμάδων, τὰς κυρίως εὐτραπέλους, καὶ τὰς διεξοδικὰς ἐν εἴδει παραμυθιοῦ ἢ τὰ εὐτράπελα παραμύθια. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ διαίρεσις αὕτη ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν τῶν διηγήσεων καὶ λαμβάνει αὐτὰς ἀκριβῶς, ὅπως παρουσιάζονται σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν, οὐδεμίαν δ' ἔχει ἀναφορὰν οὐδ' ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν προέλευσιν.

α') Τοπικάι.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος φίλος τοῦ σκώμματος καὶ τοῦ γέλωτος, αἱ δὲ κατὰ τόπους φερόμεναι εὐτράπελοι τοπικαὶ διηγήσεις εἶναι πολυάριθμοι. Ἡ ζῶη καὶ ἡ πραγματικότης εἶναι πάντοτε πλουσία πηγὴ εἰς ἀφορμὰς πρὸς γέλωτα καὶ σκῶμμα. Κάθε δὲ τόπος καὶ κάθε χωριὸν ἔχει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ τὸν κωμικόν του ἥρωα, ὁ ὁποῖος παρέχει τὴν ὕλην καὶ τὴν ἀφορμὴν, ὅπως γεννηθοῦν ποικίλαι διηγήσεις εἴτε ἐκ τοῦ φυσικοῦ εἴτε πολλακίς καὶ πλασταί. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται ἐν Κερκύρα περὶ τινος μωροῦ ποιμένος *Μιχαλῆ τ' Ἀρζάλη*, ὅτι εἰσηλθε κάποτε εἰς ἕνα παρεκκλήσι καὶ ἔπαιξε τὸ σουραῦλι του, κατόπιν δὲ προσεκάλει καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας νὰ παίξῃ καὶ αὐτή. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούετο, ἐσήκωσε τὸ σουραῦλι, διὰ νὰ κτυπήσῃ τὴν εἰκόνα. Σηκώνοντας ὅμως τὸ χέρι του ἐκτύπησε μὲ τὸ σουραῦλι τὴν κανδήλα, ἡ ὁποία ἀποσπασθεῖσα κατέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Εἰς τὴν Γκιουμουλτζίναν τῆς Θράκης ὑπῆρχε πρὸ ἑτῶν περιφημὸς τις μωρός, *Λέτσιους* (= Ἀλέξανδρος) καὶ σκωπτικῶς *Μανταλέτσιους* (= Βουβαλολέτσιος) καλούμενος, περὶ τοῦ ὁποίου πλὴν ἄλλων διηγοῦνται καὶ τὸ ἀκόλουθον :

Μιά φουρὰ ἔκλιονθι ἡ μάγνα τ'. Αὐτὸς πάλι κοιμοῦνταν κοντά τς. Κεῖ ποὺ ἔβριχι τὸν χέρι τς, γιὰ νὰ στρίβ' ἃ ῥόκα τς, πιτάζουσαν σταλαματιῆς στὰ μοῦτρα τ'. Ξύπνησι. Πασπατεῦ' τὸν μούτρον τ', οὐγρό. «Μάγνα, λέει, ἰδοὺ τὸν ὄνειρον, ἰδοὺ κὶ τὸν θάμα. — Ἀμ τί εἶνι, μπρὲ Λέτσιον; — Νά! εἶδα πὼς ἦμαν 'ζ' δοῦν Ἰουρδάνη πονταμὸ κὶ βαφτήσ'κα. Ἄν δὲ πστεύ'ς, νὰ κὶ τὰ ρ'ιρά».

Αἱ τοιαῦται διηγήσεις, συνήθως δὲν ὑπερβαίνουν τὰ στενὰ τοπικὰ ὅρια, καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολὺ ὀλίγον εἶναι γνωσταί, οἱ δὲ συλλογεῖς σπανίως τὰς προσέχουν. Μόλα ταῦτα δὲν λείπουν καὶ παραδεί-

γματα εὐνυτέρας αὐτῶν διαδόσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπέρχεται βαθμηδὸν ἡ λήθη τῶν προσώπων πρὸς τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς συνεδέοντο. Οὕτω χάνουν αἱ διηγήσεις τὸν τοπικὸν αὐτῶν χρωματισμόν, καθίστανται ἀπλῶς εὐτραπέλοι. Τοιαύτη τις π. χ. φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Μία φορὰ ἔνας τὸν καιρὸ τοῦ τρύγον πῆγε μαζί μὲ τὸ δούλο του στὸ σπιτάκι, ποὺ εἶχε στὰ χωράφια. Τὸ βράδυ, ποὺ κοιμηθήκανε, λέει ὁ ἀφέντης τοῦ δούλου νὰ τὸν σηκώσῃ πολὺ πρωί. Τὴν ἄλλη μέρα δούλος καὶ ἀφεντικός ξυπνήσανε καὶ ἦταν νύχτα ἀκόμα. «Ἄνοιξε, τοῦ λέει ὁ ἀφεντικός, τὸ παράθυρο νὰ δῆς ἂν ξημέρωσε». Πάει ἐκεῖνος ἔτσι ποὺ ἦταν ζαλισμένος ἀπ' τὸν ὕπνο καὶ ἀνοίγει τὸ ντουλάπι, ποὺ ἦταν κατάτοιχα καὶ μὴ βλέποντας φῶς καὶ ἀκούοντας τὴ μυρουδιά τοῦ τρυοῦ, ποὺ φύλαγαν ἐκεῖ, γυρίζει καὶ λέει τοῦ ἀφεντικοῦ του: «Σκοτάδι! Ἄδης! καὶ μυρίζει τρυίλες».

Δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε εὐκόλον, νὰ καθορισθῇ, ἂν μία τοιαύτη διήγησις πράγματι καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦτο τοπικὴ καὶ δὲν προέρχεται ἐκ παραδόσεως. Διότι καὶ εἰς τὰς περιστάσεις ἀκόμη ἐκείνας, καθ' ὅσως ἡ διήγησις εἰς ὠρισμένον τοπικὸν πρόσωπον ἀναφέρεται, δύσκολον εἶναι ν' ἀποφανθῇ κανεὶς ὀριστικῶς περὶ τοῦ τοπικοῦ αὐτῆς χαρακτήρος, ἀφ' οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ λαός, ὁσάκις εὖρη τὸν στόχον τοῦ σκώμματός του, συνηθίζει νὰ περισωρεύῃ περὶ αὐτὸν ὅσα καὶ ἐκ παραδόσεως ἀκόμη σκώμματα γνωρίζει.

Τὸ ὕφος τῶν διηγήσεων τούτων, ὅπως καὶ τῶν σκωπτικῶν ἐν γένει, εἶναι σύντομον καὶ ἀνεκδοτικόν. Ὁ δὲ σκωπτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ καὶ ἡ σχέσις πρὸς ὠρισμένα ἐλαττώματα συνετέλεσαν πολὺ, ὅπως χρησιμοποιοῦν καὶ ὡς παραδειγματικά, καταστήσουν οὕτω παροιμιώδεις, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ παροιμίαι πολλάκις προέκυψαν, καθὼς θέλομεν εἶπει εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν.

β') Σκωπτικαὶ ὁμάδων.

Ἐκ τῶν σκωπτικῶν πολυπληθέστεραι εἶναι αἱ εἰς διάφορα κατὰ τόπους χωρῖα ἀναφερόμεναι, τὰ περιπαίγματα τῶν χωριῶν. Καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον καὶ εἰς τοὺς κατὰ φύσιν καὶ εἰς ὄλους ἐν γένει τοὺς λαοὺς οἱ γείτονες συνήθως ἀποτελοῦν τὸν στόχον τῶν σκωμμάτων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα διάφορα κατὰ τόπους χωρῖα ἀπετέλεσαν τὸν στόχον τῶν περιοίκων καὶ

διηγούνται περὶ αὐτῶν διάφορα σκωπτικά ἀνέκδοτα, σκώπτοντες τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, τὴν ἀμάθειαν, τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἠλιθιότητα, τὴν ἀγροικίαν, τὴν ἀφέλειαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὴν κωθρότητα καὶ ἄλλα παρόμοια ἐλαττώματα. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν ἀκόλουθον σκωπτικὴν διήγησιν σκώπτεται τὸ ἰδίωμα τῶν Βικιανῶν τῆς Χίου:

Ἀπὸ Βικιανοὶ ἄρρωστοὶ ἦταν εἰς τὸ εἰσοκομεῖον¹ στὴν ἴδιαν κάμαρον. Ὁ ἕνας ἐφώνησεν τοῦ εἰσοκόμου: «"Α τσουννίσω"², ἃ τσουννίσω». Ὁ εἰσοκόμος, ἔν ἐκαταλάβαινε. Ἀρωτῆ τὸν ἄλλον γὰ τοῦ ξηγήσῃ, καὶ ὁ ἄλλος ἐπῆγεν κοτὰ του καὶ τοῦ λέε: «Εἶντα θέε, μωρὲ πατριώτῃ;» Ἀεὶ πάλι ἐκεῖνος: «"Α τσουννίσω». Ἀεὶ ὁ ἄλλος τοῦ εἰσοκόμου: «Φέρε του τὴν πάπιαν³, ἀγώριμ μου».

Ἡ ἀκόλουθος σκώπτει τὴν ἀγροικίαν τῶν Βυτινιωτῶν τῆς Γορτυνίας:

«Ρέ, ἔλεγε ἕνας ξηλοκόπος ἀπὸ τῆ Βυτίνα στὸν ἄλλον, γὰ γίνουμε συμπεδέροι. Ρέ, ἔχω τσιούπα⁴ καλή. Ὅταν ἔρχεται ὁ μονοσαφίρης καὶ βαίγῃ τὸ τραπέζι, λέει τό' κα λ ὦ ς ὠ ρ ἰ σ α τ ε' καὶ ὅταν τὸ σηκώρῃ πάλι λέει κα λ ὦ ς ὠ ρ ἰ σ α τ ε'».

(Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ὑλικοῦ Ν. Λάσκαρη).

Ἡ ἀκόλουθος σκώπτει τὴν ἀγροϊκὸν βωμολοχίαν τῶν Νεοχωριτῶν τῆς Χίου:

Ἐνας εἰς τὴν λιτανείαν ἐβαστοῦσεν τὸ κόνισμα τοῦ Ἁγιοῦ Νικόλα. Ἐκεῖ ποὺ πῆγαινε τοῦ ἔπεσεν κάτω καὶ ἤσπασεν τὸ κόνισμα. Ἄμα τό' δεν σπασμένο, ἐχτύπησεν τὰ χέρια του σὰ μεριά του καὶ εἶπεν: «Πά⁵ στὸ διάβολο ὁ μεγαλόχαρος!»

Εἰς τὴν ἀκόλουθον σκώπτεται ἡ βλακεία τῶν Βικιανῶν:

Ἐνας ἀβιζζής⁵ Βικιανὸς γλέπει ἕναν κόρακαν εἰς τὸ δέντρον καὶ τοῦ τραυήξεμ, μὰ ἐκεῖνος τό' σκασεν καὶ ἐπέταξε. Ἀεὶ του καὶ ἐκεῖνος: «Πετῆς εἰσύ, μὰ πετῶ καὶ ἐγώ», καὶ παίρνει δρόμον γὰ τὸμ πιάση. Πά⁵ στὴν ἀκριά τοῦ κρεμμοῦ καὶ ἐχτύπησεν τὰ χέρια του σὰ φτερά, γὰ γὰ μάθῃ γὰ πετῆ, καὶ ἐπῆγεν του καὶ ἤρτεν κάτω.

1) νοσοκομεῖον. 2) θὰ οὐρήσω. 3) οὐροδοχεῖον. 4) κόρη. 5) κυνηγός.

Εἰς τὴν ἀκόλουθον ἢ φιλαργυρία τῶν Καστριῶν τῆς Χίου·

Ἔνας Καστριὸς τσιγγούνης ἤδωκεν ἕνα κομμάτι παννὶ σ' ἕνα μάστορη, γὰρ νὰ τοῦ κάμη καλουππάκι. Τὸν ἐρώτησεν : « Πόσα θὰ σοῦ δώκω ; ». Λέ' του ὁ μάστορης, « Λέκα γρόσα ». Λέ' ὁ τσιγγούνης Καστρινός, « Ὅχι, γιατί εἰν' ἀκριβά. Θὰ σοῦ δώκω δέκα γρόσα, γὰρ μοῦ κάμης δνός ». Λέ' ὁ μάστορης : « Σοῦ κάμνω. — Κάμνεις μου πέντε, ἔξι, ἐφτά, ὀχτώ, ἐννιά, δέκα, μὲ τοὺς ἴδιους παράδες ; » Ὁ μάστορης ἐπαραδέχτηκεν γὰρ τοῦ κάμη δέκα καλουππάκια ἀφ' τὸ ἴδιο παννὶ μὲ τοὺς ἴδιους παράδες. Τὴν ἄλλην ἡμέραν τοῦ φέρει ὁ μάστορης δέκα καλουππάκια μικρά. « Βρέ, τοῦ λέ' ὁ Καστρινός, εὐτά 'ναι γὰρ μωρονδάκια, τί λογιῶς θὰ τὰ φορέσω ἐγώ ; » Ὁ μάστορης τοῦ λέ' : « Κατὰ πὸς ποῦ μοῦ 'πες τὰ 'καμα, ἀφέντη. Ἀν' μοῦ 'πες δέκα γὰρ βγάλω ἀφ' τὸ ἴδιο παννὶ ; — Βρέ, μὰ τόσομ μικρὰ σοῦ 'πα γὰρ μοῦ τὰ κάμης ; Στάσου γὰρ δῆς ». Ἐκεῖ ἐτσακωθήσανε κ' ἐκάμανε τὰ καλουππάκια τως φριτίλια φριτίλια.

Εἰς τὴν ἀκόλουθον ἢ ἄγνοια συνηθεστάτων πραγμάτων·

Ἔνας ἀπὸ τῆ Μέσα Μάνη δὲν ἤξερε τί ἦταν τὰ χλωρὰ σῦκα. Μιὰ φορὰ, ποῦ ἔιγχε γὰρ πάη στὴν Καλαμάτα, βροῆκε ἕνα πατριότη του καὶ τοῦ γύρεψε γὰρ τοῦ δείξῃ γὰρ τὰ ἰδῆ. Ἐκεῖνος τότε παίρνει καὶ τὸν πάει σ' ἕνα συκοπερίβολο, ποῦ ἦτον συκιές μὲ γινομένα σῦκα, καὶ αὐτὸς γὰρ σκαρφλώσῃ ἀπάνον καὶ γὰρ τοῦ ῥίγῃ ἀπὸ κείνα κεῖ καὶ τοῦ τὰ δειξέ, γὰρ τὰ φάη, γὰρ δοκιμάσῃ. Κάθησε λοιπὸν ὁ Μανιάτης, ὅπως τοῦ εἶπε, καὶ ὁ σύντροφός του ἀνέβη στὴ συκιά, καὶ τοῦ ῥιξε ἕνα σῦκο. Ἐσκυψε ὁ καλὸς σου ὁ Μανιάτης γὰρ τὸ πάρη. Ἄλλὰ κεῖ ἦταν ἕνα μικρὸ ἀυλάκι, καὶ ἀντὶ γὰρ πάρη τὸ σῦκο, γελᾶστηκε κ' ἔπιασε ἕνα βάρθρακα, ποῦ ἦταν κ' ἐκεῖνος πρᾶσινος κ' ἔμοιαζε μὲ τὸ σῦκο, τὸν ἔσκισε κ' ἔφαγε τὸ μισό. Ἀν' τοῦ πολυάρεσε ὅμως, εἶδε καὶ τ' ἄντερα τοῦ βάρθρακα, καὶ παραξενεύτηκε καὶ ρωτᾷ τὸ σύντροφό του : « Ἔχει ὁ σιῶκος ἄντερα ; » Ἐκεῖνος ἀπὸ πάνον τοῦ φωνάζει : « Ἔχει μέλι τσαῖ τσεχρί ». Ὑστερα ὅμως, καθὼς εἶδε τὸν μισὸ βάρθρακα, ποῦ κρατοῦσε ἀκόμα στὸ χέρι ὁ ἄλλος, τοῦ λέει : « Ἐ! ζάβαλη, τὸ μελεοῦτσο ἔφαγες ! »

Μεταξὺ τῶν σκωμμάτων τούτων ὑπάρχουν βεβαίως καὶ πολλά, ὅπως π. γ. τὸ πρῶτον παρατεθὲν παράδειγμα, κυρίως σκώμματα, νεωστὶ πλασθέντα, ἀκριβῶς ὅπως σκώψουν, πλεῖστα ὅμως εἶναι κοινότατα καὶ εὐρύτατα διαδεδομένα σκωπτικὰ καὶ πολλάκις κυρίως

εὐτράπελοι διηγήσεις, αἱ ὅποια κατὰ τόπους περὶ ὄρισμένους στόχους περιωρεούνται. Οὕτω π. χ. τὴν ἀκόλουθον περὶ τῶν Πυργουσιῶν τῆς Χίου λεγομένην σκωπτικὴν διήγησιν λέγουσιν ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς Θράκης περὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Κιουτσιούκιοϊ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ ἄλλων τόπων·

Μιά Πυργούσαινα ἐρωτᾷ μιὰν ἀρραβωνιασμένην: «Πότε θὰ πατριευτῆς; — Τὴν Τσουριασιή¹. — Τσ' ἐὼ² τὴν ἄλλη Τσουριασιή. — Το' εἶντα θὰ σφάξης; — Βοῦιν³. — Βοῦιν τσ' ἐὼ, βοῦιν τσ' ἐσὺ».

Ἡ ἀκόλουθος, λεγομένη ὡς σκωπτικὴ τῶν Καλαμωτούσων τῆς Χίου, ἔχει τὴν προέλευσίν της ἐκ τοῦ Ναστραντίν Χότζα·

Οἱ Καλαμωτοῦσοι εἶδαν τὸ φεγγάρι μὲς⁴ στὸ πηγάδι καὶ ἔφωραν μιὰ πολυποδιά⁴, γιὰ νὰ τὸ πιᾶσουν. Ἡ πολυποδιά ἤμπλεξεν κάτω στὸ πάτο τοῦ πηγαδιοῦ καὶ τρανιῶντας τρανιῶντας ἤσπασεν τὸ σκοινὶ καὶ ἤππεσαν ἀνάσκελα. Εἶδαν τὸ φεγγάρι στὸν οὐρανὸ καὶ ἐθαρροῦσαν πὼς ἐκεῖνοι τὸ πέταξαν ἐκεῖ ἀπάνω. Ἐφώναξαν λοιπόν: «Καλέ, μάννα μου, ἕνας φέγγαρος! γιὰ τὸ ποὺ τὸν ἐπετάζαμεν!»

Πλὴν τῶν κατὰ τόπους χωριῶν καὶ τὰ σύνοικα ἔθνη, π. χ. οἱ Γύφτοι, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Τούρκοι, οἱ Ἀλβανοὶ ἀπετέλεσαν τὸν στόχον διαφόρων σκωπτικῶν διηγήσεων, ἐν αἷς σκώπτονται ὄρισμένα αὐτῶν ἐλαττώματα, οἷον τῶν Γύφτων τὰ ἐπαγγέλματα καὶ ἡ πτωχεία, τῶν Τούρκων ἡ αὐθαιρεσία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ κουτοπονηριά, ἡ ἀφέλεια καὶ ἡ εὐπιστία, τῶν Ἑβραίων ἡ φιλοκέρδεια, ἡ πανουργία καὶ ἡ δειλία, τῶν Ἀλβανῶν ἡ φιλαργυρία καὶ τὸ ληστρικὸν κττ. Οὕτω διὰ τοὺς Γύφτους διηγοῦνται τὰ ἑξῆς:

Ἐνας Γύφτος ἤλιγι⁵ μιὰ φορὰ: «Φύσα, ὁρὲ ντελῆ βογιᾶ⁶ φῶς ἰσὺ φῶ καὶ ἐγὼ νὰ ἰδοῦμι ποιὸς θὰ ν' κῆσ⁶». Κι ὅταν ἐγίνκ' ὁ ντελῆ βογιᾶς κατώτερους, οὐ γύφτους ἤλιγι: «Φύσα, καημένι ντελῆ βογιᾶ, νὰ πάρ'ς γύφτ'κη ψ'χή, νὰ ἰδῶ τί θὰ καταλάβ'ς;» καὶ ξιψυχοῦσι.

Τὸ ἀκόλουθον ἐκ Πόντου προερχόμενον, σκώπτει τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀρμενίων⁷.

1) Κυριακή. 2) ἐγώ. 3) βόδι. 4) ἀρπάγη. 5) ἔλεγε. 6) θὰ νικήσῃ.

7) Μεταφράζω ἐκ τῆς Ποντικῆς διαλέκτου.

Τὸ ψωμί παραπορέθηκε στὸ Θεό: «Ἐγὼ εἶμαι ποὺ συντηρῶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ οἱ Ἀρμένιοι γιατί μὲ λένε μὲ ἄσκημο ὄνομα χάτς;» Κι ὁ Θεὸς πάλι εἶπε: «Ἄμ' ἐγὼ καλά, δὲ θυμώνω ποὺ μὲ λένε ἀστράτς;»

Ἐπειτα ἐν αὐτῇ τῇ ἐλληνικῇ κοινωνίᾳ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις ἰδιαίτερος προσεῖλκυσαν τὸ σκῶμμα καὶ ἀπέβησαν τὸ κέντρον καὶ ὁ στόχος διαφόρων σκωπτικῶν διηγήσεων. Τοιαῦται κοινωνικαὶ τάξεις εἶναι πρωτίστως οἱ κληρικοί, τῶν ὁποίων σκόπτεται ἡ ἀγραμματώσύνη, ἡ φιλοζηματία, ἡ λαιμαργία, ἡ λαγνεία κτλ., ἔπειτα οἱ χωρικοὶ ἐν γενεῇ διὰ τὴν ἀγροικίαν καὶ τὴν χωρικὴν ἀμάθειάν των, αἱ γυναῖκες διὰ τὴν νωθρότητα, τὴν πολυλογίαν, τὴν προσποίησην καὶ τὰ ἐλαφρά των ἦθη, τέλος οἱ ἔχοντες διάφορα σωματικὰ ἢ ἠθικὰ ἐλαττώματα, οἷον κωφοί, ψεῦστα κτλ. Οὕτω π.χ. διὰ τὴν ἀγραμματώσύνην τῶν ἱερέων διηγοῦνται τὸ ἐξῆς:

«Ἐνας παπᾶς ἀγρόματος τὴν Πασκαλιὰ μετὰ τὸ Χριστὸς ἀνέστη ῥίχνονταν¹ αὐτὸς πρῶτα καὶ κοντὰ σ' αὐτὸν καὶ οἱ ἄλλ' οἱ χουριανοὶ καὶ ἔτο' ἔβγαναν τὴν ἐκκλησιά, γιατί δὲν ἤξιρι τί ἄλλον νά πῃ. Μιὰ χροινιά στὴν ἐκκλησιά ἐκεινοῦ τοῦ χουριοῦ ἔλαχι καὶ ἕνας ξένους. Οὗ παπᾶς κατὰ τὴ συνήθεια θύμιασε πρῶτα, ἀλλὰ σὰν τὸν πῆρι τοῦ μάτι τ' τὸν ξένου, ἔκατσι τότε μέσα στὴν ἀγία τράπεζα. «Ντέ, παπᾶ, λέν' οἱ χουριανοί, δὲ θὰ κάνουμι Πασκαλιὰ φέτου;» Ματὰ βγήκε οὐ παπᾶς πάλι καὶ κοίταξι, καὶ σὰν τὸν ξαναεἶδι, λέει: «Ὅσον εἶν' οὐ ξένους, οὔτι φέτου οὔτι τοῦ χρόν Πασκαλιὰ». Καὶ ἔτο' οἱ χουριανοὶ ἔβγαλαν τὸν ξένου ἀπ' τὴν ἐκκλησιά καὶ ἔκαναν κατὰ τὰ συνηθισμένα τὴν Πασκαλιὰ. (Ἡπειρος).

Τὸ ἀκόλουθον σκόπτει τὴν φιλαργυρίαν, συνάμα δὲ καὶ τὴν ὀλγοφρίαν των πρὸς τὰ ἱερά:

Κάποιος παπᾶς κάνοντας ἀγιασμό, ἀφίνει τὸ διάβασμά του καὶ ρωτᾷει κείν', ποὺ ἔκανε τὸν ἀγιασμό: «Το' λογαριάζεις γιὰ, Βαρσαή, πόσοι γίντι; — Πέντε, λέει ἡ Βαρσαή». Καὶ ἔτοι ἔακολούθησε πάλι ὁ παπᾶς τὸ διάβασμά του.

Τὸ ἀκόλουθον σκόπτει τὴν ἄγνοιαν τῶν χωρικῶν:

Μιὰ χωριάτισσα ἦρθε σ' ἕνα σπίτι καὶ ἐκεῖ ποὺ ἔσπευγε εἶδε τὸν

1) ἐπιδοῦσε.

ἐαυτοῦ της καὶ τοὺς ἄλλους μέσα στὸν καθρέφτη. Ἐνόμισε πὸς ἦταν παραθύρι καὶ στὸ ἄλλο σπῆτι κάθονταν ἄλλοι. Ἐσίμωσε λοιπὸν στὸν καθρέφτη καὶ εἶπε: «Καλῶς κάθεστε»¹. (Ἐκ τοῦ Ποντικιοῦ).

Τὸ ἀκόλουθον τὴν πολυλογία τῶν γυναικῶν :

Μιά γυναῖκα φορτωμένη μιὰ μεγάλη στάμνα νερὸ ἀπάντησε μιὰν ἄλλη καὶ ἐφτὰ μέρες χωράτευαν χωρὶς νὰ κατεβάσῃ τὴ στάμνα ἀπ' τὸν ὄμο της. Κι ὅταν πιά σήγαιναν γὰ χωριστοῦν, λέει ἡ ἑσπερινή: «Στύσου, καημένη, λιγάκι ἀκόμα. Κάτι κι ἄλλο θὰ σοῦ ἴλεγα καὶ τὸ ξέχασα». (Ἐκ τοῦ Ποντικιοῦ).

Παρὰ τὰς διηγήσεις ταύτας, τὰς εἰς ἀνθρώπους ἀναφερομένας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν σκωπτικῶν διηγήσεων ὑπάγονται καὶ αἱ διάφοροι αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, ὅσαι ἐπλάσθησαν, ὅπως περιπαίξουν διάφορα ἀστεῖα ἐλαττώματα ἀνθρώπων ἢ ζώων καὶ περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλήσαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ παραδόσεων, ὡς ἐπίσης καὶ διάφοροι ἄλλαι σκωπτικαὶ διηγήσεις ζώων, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ὀμιλήσει κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ μύθων.

Κοινὸν νῦν χαρακτηριστικὸν ἀπασῶν τῶν ἀνωτέρω σκωπτικῶν διηγήσεων εἶναι τὸ σύντομον καὶ ἀνεκδοτικὸν τοῦ ἔθους καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς ἓν καὶ μόνον ἐπεισόδιον. Ὅτι δὲ παρατηρήσαμεν ἐν γένει περὶ τῶν διηγήσεων τούτων, ὅτι ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταφέρονται καὶ ἀποδίδονται καὶ περιορῶνται πολλάκις ἑκασταχοῦ εἰς ἄλλον στόχον, τοῦτο ἰσχύει ἐπίσης καὶ διὰ τὰς νεοελληνικὰς καὶ μάλιστα τὰ περιπαίγματα τῶν χωριῶν. Αἱ αὐταὶ ἱστορίαι ἑκασταχοῦ εἰς ἄλλα χωρία ἀποδίδονται. Ὅπως δ' αἱ τοπικαὶ διηγήσεις, οὕτω καὶ αὐταὶ εἰς πολὺ μείζονα μάλιστα βαθμὸν κατήντησαν παροιμιώδεις καὶ συνεπτύχθησαν πολλάκις εἰς παροιμίας. ↓

γ') Κυρίως εὐτράπελοι διηγήσεις.

Πολλὰ τούτων, καθὼς καὶ ἐν τοῖς γενικοῖς παρατηρήσαμεν, προσέρχονται ἢ μᾶλλον συνήθως εἶναι αὐταὶ αὐταὶ αἱ σκωπτικαί, ἄλλοτε μὲν αὐτούσαι, ἄλλοτε δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον τροποποιημέναι, αἱ ὁποῖαι, ἀποσπῶμεναι ἀπὸ ὄρισμένου στόχου καὶ ἀορίστως λεγόμεναι

1) Τὸ σκῶμμα εἶναι ἤδη ἀρχαῖον, λεγόμενον περὶ τῆς Ἀκκοῦς, προσερχόμενον ἐκ τῆς δωρικῆς κωμῆδας.

ἢ εἰς ὠρισμένους τύπους ἀποδιδόμεναι, οἷος λ. γ. ὁ Ναστραντίν Χότζας, μεταβάλλουν τὸν σκωπτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα εἰς ἀπλῶς εὐτραπέλον. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως εἶπομεν, πολλάκις καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει, ἐξ ἀρχῆς δηλαδή εὐτραπέλοι διηγήσεις ἀποδιδόμεναι εἰς ὠρισμένους τόπους λαμβάνουν χαρακτῆρα σκωπτικόν, δὲν εἶναι εὐκόλον πάντοτε ν' ἀποφανθῆ κανεῖς, ποῖος ἦτο ὁ ἀρχικὸς χαρακτῆρ τῆς διηγήσεως καὶ ποία ἡ ἀρχικὴ προέλευσις. Ὅθεν εἰς ἐκάστην περίστασιν εἶναι ἀνάγκη ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν κυρίως εὐτραπέλων διηγήσεων εἶναι βραχὺ καὶ ἀνεκδοτικόν, αἱ δὲ διηγήσεις φέρονται ἢ ἀνωνύμως ἢ συνηθέστερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πασιγνώστου εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν Ναστραντίν Χότζα, ἀδιάφορον ἂν ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς αὐτὸν ἢ ὄχι.

Πλὴν ὅμως τούτων ἔχομεν καὶ ἀρκετὰς ἄλλας διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνονται τοῦλάχιστον, ὅτι ἐξ ὑπαρχῆς ἐπλάσθησαν εὐτραπέλοι. Αἱ διηγήσεις αὗται περιστρέφονται περὶ τὰ αὐτὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα, περὶ τὰ ὁποῖα καὶ αἱ σκωπτικαί, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι λαμβάνουν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἐλάττωμα καὶ πλάττουν ἐπ' αὐτοῦ κωμικὰ ἐπεισόδια ὅχι διὰ νὰ σκώψουν, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ προκαλέσουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν εὐθυμίαν. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα χαρακτηρίζουν βέβαια τὸ ἐλάττωμα, λείπει ὅμως ἀπ' αὐτὰ οἰαδήποτε σκωπτικὴ τάσις. Οὕτως αἱ διηγήσεις αὗται μᾶς παρέχουν τύπους κωμικοῦς, οἷον τοῦ ἀμαθοῦς ἢ τοῦ ἀπατημένου συζύγου, τοῦ πανούργου ἢ τοῦ ἡλιθίου ἢ πείσμονος ὑπηρέτου, τοῦ ἀσελοῦς κληρικοῦ, ἢ καὶ γενικώτερον, τοῦ ἡλιθίου, τοῦ κουτοπονήρου κτλ. Πολλάκις λαμβάνονται ὡς ἀφετηρία χαρακτῆρες καὶ ἐλαττώματα συνοίκων λαῶν καὶ πλάττονται διηγήσεις, ἐν αἷς μᾶς παρουσιάζονται ὡς τύποι ὁ ἄδικος καὶ αὐθαίρετος Τοῦρκος ἢ ὁ δωροφάγος κατήρ, ὁ πανούργος Ἑβραῖος κτλ. Τοιαύτη διήγησις εἶναι π. γ. ἡ ἐπομένη, ἔχουσα ἀφετηρίαν τὴν ἀγροῖκον ἀμάθειαν τῶν ὄρειβίων ποιμένων :

Στὸ χωριὸ ἐκεῖνο τὴν ἡμέρ' αὐτὴ φιλοξενοῦσεν ὁ Μπαρμπαγιάννης τὸ σέμπρο του τσομπάνη Μῆτρο, πὸν εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὸ μαντρί νὰ φέρῃ τὴν μπηξιά στὸ σέμπρο του κομπάρο Γιάννο. Κατὰ πού 'τυχε αὐτὴ ἡ εὐκαιρία νὰ 'ρθῆ ὁ τσομπάνης στὸ χωριὸ τῆ μέρα πού 'ρθε κι ὁ Λεσπότης, λέει ὁ Γιάννος τοῦ σέμπρου του Μῆτρον :
« Ἄν πάς σήμερα, γὲ Μῆτρο, κι ἀπ' τὴν ἐκκλήσιά, νὰ δῆς πὸν ἦρθε ὁ Λεσπότης κι ἀπολείτοργα νὰ 'ρθῆς νὰ κολατσίσομε ; » Σὰν ἄκουσε

ὁ Μῆτρος πὸς ἦρθε ὁ Δεσπότης καὶ λειτουργεῖ στὴν ἐκκλησιά, σηκώθηκε καὶ πῆγε.

Δὲν πέρασε μιὰ ὥρα καὶ νὰ σ' τον πάλι κ' ἔρχεται καὶ μπαίνει ἀντρειωμένος. «Καλῶς τὸ Μῆτρο, φωνάζει ὁ Μπαρμπαγιάννης, κάτσε τώρα νὰ μᾶς πῆς τί εἶδες κ' ἐσὺ στὴν ἐκκλησιά, ποὺ λειτουργεῖ ὁ Δεσπότης. — Τί νὰ σοῦ πῶ, κουμπάρε Γιάννη! Τὸ προφαντικὸ ποὺ εἶδα, δὲν τό 'χα ξαναἰδῆ στὴ ζωὴ μου. Μπαίνω μέσ' στὴν ἐκκλησιά, ποὺ ἦτανε οἴλο τὸ χωριό σας μαζωμένο καὶ κόλλησα κ' ἐγὼ σὲ μιὰ γωνιά, μέσα βαθιά' ἐβγήκε ἀπὸ μιὰ πόρτα ὁ παπᾶς μαζί μὲ κάτι ἄλλους ἀλλιότικα ντυμένοι. Νὰ σ' καὶ βγαίνει κ' ἓνας τρανὸς καὶ φόρειγε ἀπάνω του τὰ ἴγκλια καὶ τὰ παρίγκλια καὶ τὸ μπελᾶ τοῦ κεφαλιοῦ του. Βάσταγε στὰ χέρια καὶ μιὰ κλίτσα καὶ στάθηκε στὴ μέση. Σηκώνει μωρὲ μονομιᾶς τὸ χέρι του καὶ μᾶς μούτζωσε οὐλοὺς καὶ μᾶς εἶπε: «Οὐ νὰ χαθῆτε!» Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τῆς ἐκκλησιάς κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἦτανε κι ἀπὸ ἓνας ἄνθρωπος καὶ μαλώνανε λέγανε, λέγανε, φωνάζανε, βριζόντανε, ποὺ πιάστηκε ὁ λαιμός τους. Ἄφρηκαζόμουνα κ' ἐγὼ ν' ἀκούσω τί λέγανε, μὰ δὲν μπόρεσα νὰ πάρω λόγος. Ἐνα σοκόλι ἔφευγε ἀπὸ τὸν ἓνα καὶ πήγαινε στὸν ἄλλο καὶ ὄλο κάτι σπιγουνιὲς τοὺς ἔβανε καὶ θυμώνανε ἐκεῖνοι καὶ βριζόντανε. Μὰ δὲ βάσταξε πλιὰ μέσα κείνος ὁ τρανὸς καὶ ξαναβγαίνει καὶ τοὺς μούτζωσε πάλι καὶ τοὺς εἶπε νὰ χαθοῦνε. Μὰ κείνοι, κουμπάρε Γιάννη, χαμπάρι δὲν τό 'χανε. Ἐσκασα μὲ κείνο τὸ σοκόλι, ποὺ οἴλο τοὺς ρουφιάνενε κι ἄναβε ὁ καβγάς. Καλὸ ἦτανε, ποὺ δὲν ἦρθανε στὰ χέρια, μὰ δὲν τοὺς ἄφηγε ἀπὸ μέσα κείνος ὁ τρανός, γιατί ὄλο καὶ τοὺς μάλωνε. Ἐ! στὰ τελευταῖα δὲ βάσταξε καὶ βγήκε μὲ θυμὸ, κρατῶντας μιὰ σιδερένια ρόκα, ποὺ ἔβγανε φωτιές, καὶ κάποια μεγάλη κουβέντα θὰ τοὺς εἶπε, γιατί ἀμέσως σωπάσανε. Ἐ, μωρὲ μάτια μου, οἴλοι κ' ἐμεῖς, ποὺ ἤμαστε στὴν ἐκκλησιά μαζωμένοι, πράσι! δώχαμε μιὰ καὶ φύγαμε. Τί γίνεται τώρα, κουμπάρε Γιάννη, κεῖ μέσα κ' ἐγὼ δὲν ξέρω. Μὰ εἶδα τὸ δῆμαρχο, ποὺ κάλεσε κείνον τὸν τρανὸ καὶ λέω πὸς θὰ τοὺς συβιάσῃ.

Ἡ ἀκόλουθος εἰκονίζει τύπον πείσιμονος ὑπηρετοῦ.

Μιὰ φορὰ ἓνας καλόγερος εἶχε ἓνα καλογεροπαίδι ἀνάποδο. Ὅ,τι τοῦ ἔλεγε νὰ κάμῃ δὲν τό ἔκανε, ἀλλὰ ἔκανε τὸ ἀντίθετο. Τοῦ ἔλεγε χάριν λόγος νὰ μαγειρέψῃ, δὲν ἐμαγέρευε, τοῦ ἔλεγε νὰ σα-

ρώση, δὲν ἐσάρωνε. Εἶδε κι ἀπόειδε ὁ καλόγερος καὶ τοῦ ἔλεγε τὰ ἀντίθετα. Τοῦ ἔλεγε χάριν λόγον : «Τήρα μὴ μου φτειάσης καφέ!»¹ Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι τοῦ ἔφτειανε. «Τήρα μὴ μαγερέψης σήμερα!»² Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι ἐμαγέρευε. Τοῦ ἔλεγε νὰ μὴ ζυμώση; ἐζύμωνε. Τοῦ ἔλεγε νὰ μὴν πλύνη; ἔπλυνε. Κ' ἔτσι ἐπέριναγε καλὰ ὁ καλόγερος.

Μιὰ ἡμέρα ἐρχότανε στὸ μοναστήρι μὲ τὸ καλογεροπαίδι του καὶ στὸ δρόμο ἔπιασε βροχὴ δυνατὴ καὶ κατέβασε τὸ ποτάμι καὶ δὲν ἤμπόραγε ὁ καλόγερος νὰ πάη στὸ μοναστήρι. Τί νὰ κάμη δὲν ἤξερε ἄρχισε κ' ἐμουρτσωνε¹. Λέει στὸ καλογεροπαίδι : «Τήρα, βρέ, μὴ μὴ περάσης τὸ ποτάμι στὴν πλάτη σου!»² Ἀμέσως τὸ καλογεροπαίδι ἐπῆρε τὸν καλόγερο καλλικούτσα³ καὶ ἄρχισε νὰν τὸν περνᾷ τὸ ποτάμι. Ὅντας ἔφτασε στὴ μέση, πὸν ἦτανε ἡ μεγάλη λαμπάδα⁴, τοῦ λέει ὁ καλόγερος : «Τήρα, μὴ μὲ ρίξης μέσα!» Τότες τὸ καλογεροπαίδι τοῦ λέγει : «Τόσα χρόνια, γέροντα, δὲ σὲ ἄκουσα σὲ τίποτα, τώρα θὰ σ' ἀκούσω;» καὶ τοῦ δίνει μιὰ τοῦ καλογέρον καὶ τὸν ρίχνει στὸ ποτάμι καὶ τὸν ἔπνιξε.

¹ Ἡ ἀκόλουθος χαρακτηρίζει Τούρκους καὶ Ἑβραίους.

² Ἐνας Τοῦρκος σέχης ἦταν ἄρρωστος καὶ κανένας δὲν μπορούσε νὰ τὸν κάμη καλὰ. Ἐνας Ἑβραῖος τοῦ ὑποσχέθηκε πὸς θὰ τὸν κάμη καλὰ κι αὐτὸς τοῦ εἶπε πὸς θὰ τοῦ δώση κάτι, πὸν δὲν ἀπόχρησε κανένας Ἑβραῖος ὡς τώρα. Ὅταν ἔγινε καλὰ, ὁ Ἑβραῖος περίμενε νὰ πάη χρήματα, ἀλλὰ ὁ σέχης τοῦ ἔδωκε ἕνα χαρτί γιὰ τρεῖς πῆχες τόπο στὸν παράδεισο. Ὁ Ἑβραῖος πῆγε καὶ τὸ ἔδειξε σ' ἕνα Τοῦρκο. Ἐκεῖνος ἄμα τὸ διάβασε, γύρευε νὰ τοῦ πουλήσῃ τὴ μιὰ πῆχυν. Τὸ ἔμαθαν οἱ ἀγάδες καὶ οἱ πασάδες. Ὅλοι τρέξαν καὶ τοῦ ἔδωσαν ὅσα ὅσα γιὰ ν' ἀγοράσουν τις ἄλλες δυνὸ πῆχες.

³ Ὅταν ἔμαθε ὁ σέχης πὸς ὁ Ἑβραῖος πουλήσῃ τὸν τόπο, πὸν τοῦ χάρισε τὸν παράδεισο, τὸν φώναξε καὶ τὸν μάλωσε. Ὁ Ἑβραῖος ἀπάντησε : «Τί νὰ κάμω, ἀφέντη μου; σκέφτηκα, τί νὰ κάμω στὸν παράδεισο ἐγώ; μὴγα θὰ ἔναι κι ἄλλος Ὀβριὸς σὰν ἐμένα; Ἐκεῖ θὰ νὰ ἔστε ὄλο ἡ ἀφεντιά σας καὶ θὰ μ' ἔχετε ἐμένα σὰ σκυλί φ τ ο ῦ ! ὁ ἕνας ἀπὸ δῶ, τ σ ι φ ο ῦ τ ! φ τ ο ῦ ! ὁ ἄλλος ἀπὸ κεῖ, τί ζωὴ θὰ νὰ ἔναι αὐτὴ γιὰ μένα;»

1) ἐνύχτωνε. 2) καθάλλα στὴν πλάτη του. 3) ρεῦμα.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ αἱ διάφοροι περὶ παθημάτων τοῦ διαβόλου διηγήσεις, ὃ ὅποιος, μολονότι πονηρός, συχνότατα τὴν παθαίνει ἀπὸ πονηρότερους ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ἀπὸ γυναῖκας. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος.

Ἔνας μιὰ φορὰ ἐπερπατοῦσε στὸ δρόμο καὶ τὸν ἐπιασε βροχή· ἐπειδὴ ἦταν καλοκαιρινὴ βροχὴ καὶ σὲ λίγο θὰ πέραγε, γιὰ νὰ μὴ βραχοῦν τὰ ροῦχα του, τὰ ἐβγαλε, τὰ ἔβαλε μεσ' σὲ μιὰ στάμνα, ποὺ βαστοῦσε, καὶ τραύηξε τὸ δρόμο του. Ὅταν ἐπέρασε ἡ βροχὴ, τὰ φόρεσε πάλι. Ἐκεῖ τὸν ἀπάντησε ὁ διάβολος. «Πῶς εἶναι στεγνά τὰ ροῦχα σου, τὸν ρωτᾷ, καὶ δὲν ἐβρόαχηκαν με' τόση βροχὴ; — Ξέρω μιὰ τέχνη καὶ δὲ βρέχομαι, τοῦ λέει ἐκεῖνος. — Θὰ μοῦ τὴν πῆς καὶ μένα; — Λέ στή μαστρωῶ». Μὲ τὰ πολλὰ ἐζήτησε νὰ καρβαλλικέψη τὸ διάβολο, νὰ πῆ ἓνα τραγούδι στὸ σβέροκο του, καὶ ὕστερα νὰ τοῦ πῆ τὴν τέχνη. Ἐδέχτηκε ὁ διάβολος, ἐκαρβαλλίκεψε ἐκεῖνος καὶ ἄρχισε νὰ τραγουδῇ λ α λ α λ α, ποὺ δὲν εἶχε τελειωμό, ὥστε ποὺ ἔσκασε ὁ διάβολος¹.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἐπίσης δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν καὶ εὐτράπελοι τινες διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι παρὰ τὸν εὐτράπελον αὐτῶν χαρακτηρὰ ἀφήνουν νὰ διαφαίνωνται καὶ κάποιαι διδασκτικαὶ τάσεις. Αἱ τοιαῦται διηγήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων πλείσται εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ κατορθώματα γυναικῶν καὶ περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ μύθων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχικῶς ἦσαν μῦθοι διδασκτικοί, λόγῳ δὲ τοῦ εὐτραπέλου αὐτῶν χαρακτηρισμοῦ σήμερον ἄλλοτε μὲν λέγονται ὡς εὐτράπελοι καὶ ἄλλοτε ὡς διδασκτικαί. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ κατωτέρω, τῆς ὁποίας ὁ διαφαινόμενος σκοπὸς εἶναι νὰ διδάξῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι πάντοτε ὠφέλιμος καὶ μάλιστα διὰ τοὺς ἀνηθικούς.

Μιὰ φορὰ ἓνας ἡγούμενος σ' ἓνα μοναστήρι ἐπῆρε ἓνα ὑποτακτικὸ καὶ τὸν ἐδιάταξε νὰ μὴ λέῃ ποτὲ ψέματα. Τὸ παιδί τὸν ἄκουσε. Μιὰ μέρα ὁ ἡγούμενος ἔμπασε στὸ κελλί του τὴν ἀγαπητικὴν του. Οἱ ἄλλοι καλόγεροι, ποὺ ἦταν ἀντίθετοι τοῦ ἡγουμένου, τὴν εἶδαν καὶ ἐπῆρναν στὸ κελλί καὶ ἐρωτήσανε τὸν ὑποτακτικὸ, ποὺ ἐσοτεκό-

1) Ἡ παρατιθεμένη παραλλαγή ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπεισοδίων, τοῦ ἐπεισοδίου τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ τραγουδιοῦ, τὰ ὁποῖα εὗρισκονται καὶ ἀνεξάρτητα.

τανε ἀπ' ὄξω : «Ποῦ εἶναι ὁ ἡγούμενος ; — Μέσα, εἶπε τὸ παιδί. — Μὲ ποιόν εἶναι ; ἐρώτησαν οἱ καλόγεροι. — Μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του, εἶπε τὸ παιδί. — Μωρὲ μίλα καλά, τοῦ λένε οἱ καλόγεροι, γὰ ξαναπές το». Τὸ παιδί ἐπανάλαβε τὸ ἴδιο, ὅτι ὁ ἡγούμενος ἦτανε μέσα στὸ κελλί του μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του. Τότες οἱ καλόγεροι ἐτρέξανε νὰ φέρουνε τὸ ἡγουμενοσυμβούλιο, γὰ νὰ τὸν πιάσῃ στὰ πράσα τὸν ἡγούμενο.

Ὅττας ἐφύγανε ἐκεῖνοι, ἄνοιξε τὸ κελλί ὁ ἡγούμενος καὶ ἐρώτησε τὸ καλογεροπαιδί τί ἐτρέξε. Τὸ καλογεροπαιδί τοῦ εἶπε τὴν ἀλήθεια, ὅ,τι ἔγινε. «Βρέ, τοῦ λέει ὁ ἡγούμενος, γιατί νὰ πῆς ὅτι εἶμαι μὲ τὴν ἀγαπητικὴν μου ; — Δὲ μοῦ εἶπες, τοῦ λέει τὸ καλογεροπαιδί, νὰ λέω τὴν ἀλήθεια ; Ναί ! τοῦ λέει ὁ ἡγούμενος, μὰ ὄχι καὶ τέτοιες ἀλήθειες ! — Νὰ λέω καὶ ψέματα ; τὸν ρωτᾷ τὸ καλογεροπαιδί. — Νὰ λὲς κάπου κάπου, τοῦ ἀπαντᾷ ὁ ἡγούμενος. — Καλά, τοῦ λέει τὸ καλογεροπαιδί».

Σὲ λιγάκι ἔφτασε τὸ ἡγουμενοσυμβούλιο μὲ τοὺς καλόγερους καὶ ρωτᾷνε τὸ παιδί : «Ποῦ εἶναι ὁ ἡγούμενος ; — Μέσα στὸ κελλί του, λέει τὸ παιδί. — Μὲ ποιόνε ; τὸν ξαναρωτᾷνε. — Μὲ τὴν κάπα τῆ δικῆν του, λέει τὸ καλογεροπαιδί. — Μωρὲ μίλα καλά, τοῦ λένε οἱ καλόγεροι. Τί μᾶς εἶπες πρωτύτερα ; — Αὐτὸ οἶς εἶπα, λέει τὸ καλογεροπαιδί. — Μωρὲ δὲ μᾶς εἶπες μὲ τὴν ἀγαπητικὴν του ; τοῦ λέν, οἱ καλόγεροι. — Ὅχι, τοὺς λέει τὸ παιδί, μὲ τὴν κάπα τῆ δικῆν του οἶς εἶπα». Ἐτσι φιλονικῆσανε κάμποσο καὶ ἐφύγανε καὶ τὴν ἐγλύτωσε ὁ ἡγούμενος μὲ τὸ ψέμα τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ ὕφος τοῦ εἴδους τῶν διηγήσεων τούτων, ὡς παρατηρεῖ μόνος του ὁ ἀναγνώστης, οὔτε πολὺ σύντομον καὶ ἀνεκδοτικὸν εἶναι, ὅπως τῶν προηγουμένων, οὔτε ὅμως καὶ πλατύ, παραμυθιακόν. Τὰ ἐπεισόδια εἶναι πλείονα, ἀλλὰ στενωῶς εἰς ἓν ὄλον συνδεδεμένα. Οὕτως αἱ διηγήσεις αὗται κατέχουν μέσον τι μεταξὺ τῆς βραχύτητος τῶν ἐντελῶς ἐπεισοδιακῶν ἀνεκδοτικῶν πρωτογόνων διηγήσεων καὶ τοῦ πλάτους τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραμυθιοῦ διαμορφωθείσων διεξοδικῶν, τῶν παραμυθιακῶν.

δ') Εὐτράπελα παραμύθια.

Ταῦτα καὶ παρὰ τῶ ἑλληνικῶ λαῶ, ὡς καὶ ἐν γένει παρατηρήσασμεν ἄνωτέρω, δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο εἶδη· ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐπλάσθησαν ἐν εἴδει παραμυθιοῦ διὰ τῆς παράθεσεως

καὶ συμπλοκῆς καὶ οἰονεὶ συσσωρευσεως πλειόνων ἐπὶ μέρους ἐπεισοδίων εἰς ἓν πολυσύνθετον ὄλον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἕκείνα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν οἰονεὶ παρωδίαν τοῦ παραμυθιοῦ. Τοιαῦτα τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι π. χ. τὸ παραμῦθι τοῦ ἡλιθίου, ὁ ὁποῖος ἐρωτᾷ τί νὰ εὐχεται εἰς τοὺς ἀπαντῶντας, ἐπιαναλαμβάνει δὲ κατόπιν τὴν εὐχὴν ὅπως διόλου εἰς ἀκατάλληλον περιστάσειν καὶ δέρεται διαρκῶς· τὸ παραμῦθι τῶν κωφῶν, εἰς τὸ ὁποῖον συσσωρεύονται διάφοροι ἀστεῖαι παρανοήσεις καὶ ἐπεισόδια κωφῶν καὶ τοῦ ὁποίου παραλλαγὴν παραθέτω ὡς παράδειγμα.

Ἦταν ἓνας πιστικὸς μὲν φορὰ μὲ τὰ γίδια του σ' ἓνα λόγγο καὶ τὰ ἔβροσκε. Ὅταν ἦρτε ὁ καιρὸς γιὰ γιόμα, ἄφησε τὰ γίδια του ἐκεῖ καὶ πάει σπιτι του, στὸ χωριό, ποὺ ἦταν σιμά, νὰ φάῃ ψωμί. Ἀφοῦ ἀπόφαε, γύρισε πάλι στὰ γίδια. Στὸ δρόμο βρῖσκει ἓνα, ποὺ δούλευε μὲ τὸ ζενγάρι στὸ χωράφι του καὶ τὸν ρωτᾷει: «Μὴ μοῦ εἶδες τὰ γίδια; — Ἐδῶ σπέρνω στάρι, ἐδῶ κριθάρι, ἐδῶ ἀραβοσίτι, εἶπε αὐτός. — Χάιντε, τοῦ εἶπε καὶ ὁ τσοιμπάνος, τώρα ποὺ μοῦ τὰ ἔδειξες, ἂν τὸ βρῶ ἀλήθεια, θὰ σοῦ χαρίσω μιὰ γίδα».

Κινάει καὶ πάει στὸ λόγγο καὶ βρῖσκει τὰ γίδια στὸν τόπο, ποὺ τὰ εἶχε ἀφήσει. Παίρνει τότε μιὰ, ποὺ εἶχε τὸ κέρατο τσακισμένο, καὶ πηγαίνει σ' αὐτόν, ποὺ δούλευε. «Πᾶρε τὴ γίδα, ποὺ σῶταξα, γιὰ τὰ ἄβρα, καθὼς μοῦ εἶπες τὰ γίδια, τοῦ εἶπε. — Ἐγώ, τοῦ ἀπαντᾷει ἐκεῖνος, μὴτε γίδια σοῦ εἶδα, μὴτε κέρατο καμιανῆς γίδας σου τσάκισα. — Μῶρ' ἐγώ, τοῦ λέει ὁ πιστικὸς, μιὰ σῶταξα, δυνὸ δὲν σοῦ δίνω, ποὺ νὰ σκάησ!»

Δῶσ' το, πῶρ' το, σηκώθηκαν νὰ πὰν νὰ κριθοῦν. Στὸ δρόμο ἀνταμώνονται μ' ἓναν ἄνθρωπο καβάλλα καὶ τοῦ λέν' νὰ τοὺς ἀκούσῃ. «Πᾶρε τὴ γίδα, ποὺ σῶταξα, λέει ὁ τσοιμπάνος στὸ δουλευτή. — Οὔτε γίδια σοῦ εἶδα, οὔτε κέρατα τσάκισα, ἀπαντᾷει ἐκεῖνος. — Ἄν εἶναι τὸ ἄλογο δικό σας ἀλήθεια, τοὺς λέγει ὁ καβαλλάρης, τὸ σαμάρι τὸ ἔχω κάμει μοναχός μου καὶ δὲν σᾶς τὸ δίνω αὐτὸ ποτέ!»

Πιάστηκαν καὶ μὲ τοῦτον καὶ ὅλοι μαζί κίνησαν νὰ πᾶν' νὰ κριθοῦν. Στὸ δρόμο βρῖσκουν ἓνα γέροντα, ποὺ τὸν ψερίζε στὸ κεφάλι ἢ γριὰ του καὶ ὁ καθέννας εἶπε τὰ δικά του λόγια, καθὼς καὶ πρωτύτερα τὰ εἶπαν. «Μῶρ' ὄχι τρεῖς, τοὺς λέει ὁ γέροντας, ποὺ ἔχετε ἐρθεῖ, ἀλλὰ δεκατρεῖς νὰ ἐρθῆτε, ἐγὼ τὴ γριὰ δὲν τὴ χωρίζω!»

Σηκώθηκαν καὶ μὲ τοῦτον καὶ πῆγαν στὸν κατὴ καὶ ὁ καθέννας τοῦ λέει τὰ δικά του. Τότε εἶχαν τρεῖς μέρες ὅπου εἶχαν πιάσει ὁ

Τοῦροιοι τὴ νηστεία τους, τὸ ραμαζάνι, καὶ σὺν τοὺς ἄκουσε ὁ κατὴς, ἐπειδὴ ἦταν καὶ αὐτὸς κουφός, εἶπε : « Τρεῖς ἄνθρωποι φθάνουν γιὰ μαρτυρία, ποὺ εἶδαν τὸ φεγγάρι, γιὰ νὰ γίνῃ μπαϊράμι. Σεῖς ἔχετε ἐρθεῖ τέσσαροι. Δὲν πειράζει. Αὔριο χωρὶς ἄλλο ἔχομε μπαϊράμι, καθὼς λέτε». Κ' ἔβγαλε φετρά, ὅτι ἦταν τὴν ἄλλη μέρα μπαϊράμι.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ τὰ παραμύθια τῶν σπανῶν, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὴν ἐγνωσμένην πονηρίαν τῶν ἐξαπατῶνται οἰκτροτάτα καὶ χονδροειδέστατα, ὡς καὶ διάφοροι ἄλλαι διηγῆσεις ἐν εἴδει παραμυθίων εἰς βάρος κληρικῶν, κλεπτῶν, ψευστῶν κτλ.

Τοῦ δευτέρου εἴδους κυρίως εἶναι τὰ παραμύθια, ἐν οἷς διαγωνίζονται ψεῦσαι (ἐνίοτε ἀντ' αὐτῶν παρουσιάζονται σπανοί), τίς νὰ εἶπῃ τὸ μεγαλύτερον ψεῦδος. Καὶ λέγονται τότε διάφορα ψεῦδη, τὰ ὁποῖα ἐξεταζόμενα ἐν ἑκαστον ἰδιαιτέρως οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ παραμυθιοῦ. Ὅταν π.χ. λέγεται καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ψεῦδος ὅτι φυτρώνει δένδρον, οἱ κλάδοι τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν κλίμακα διὰ τὸν οὐρανόν, τοῦτο εἶναι κοινὴ καὶ σοβαρὰ πίστις εἰς τὰ παραμύθια καὶ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις.

Ἐνίοτε αἱ παρωδία αὐταὶ συμπτύσσονται εἰς ὀλίγας λέξεις, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν καὶ μετρικὴν μορφήν καὶ ἀποτελοῦν εἰς τὸ ἐξῆς κατακλιῶδας ἢ προλόγους παραμυθίων. Τοιοῦτοι ἀστεῖοι πρόλογοι εἶναι πολὺ συνήθεις εἰς τουρκικὰ παραμύθια. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ εἶναι πολὺ περιορισμένοι, ὥστε φαίνονται μᾶλλον ὡς εὐτραπέλος ἀρχὴ ἢ κατακλείς, παίζουσα καὶ εἰρωνευομένη τὰ ψεῦδη τοῦ παραμυθιοῦ, παρὰ σύμπτυξις μακροτέρας παρωδίας.

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος τῶν εὐτραπέλων τούτων παραμυθίων παρατηροῦμεν ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως χαρακτηρίζει αὐτὰ ἀπέναντι τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν εὐτραπέλων διηγῆσεων εἶναι ἡ κοινὴ πρὸς τὰ παραμύθια τάσις πρὸς δημιουργίαν διηγηματικοῦ πλάτους. Ἡ τάσις αὕτη παρατηρεῖται ἤδη καὶ εἰς σκωπτικὰς τινὰς διηγῆσεις, ὅπως π.χ. εἰς τὴν ἀκόλουθον, τῆς ὁποίας ἐκάστη παράγραφος, ὅπως ἐνταῦθα σημειώνεται, ἀποτελεῖ καὶ χωριστόν, ἀνεξάρτητον ἐπεισόδιον·

Ἐνας ἄλλος (Καλαμωτούσης) ἐπῆγεν εἰς τὴν χώραν. Ἐπῆγεν εἰς ἓνα μαννάβικο γιὰ ν' ἀγοράσῃ καρπούζι. Ἐρωτᾷ τὸν μαννάβην : « Πόσα τὸ καρπούζι ; » Λέει τὸν ἐκεῖνος : « Λέκα γρόσα. — Καὶ γιάντα ἐν' τόσον ἀκριβόν ; — Γ'ιατὶ ἐν' μουλαρομάννα καὶ ἐν' γαστρομένη ».

Τὸ γόρασεν ὁ Καλαμωτούσης. Στὸ δρόμον τοῦ ἔπεσε καὶ ἤσπασεν. Νὰ καὶ πετειέται ἓνας λαγὸς ἀπὸ τὸν τράφον. Ὁ Καλαμωτού-

σης ἐθάρρυν πὸς ἦταν τὸ μουλαραῖν, πὸν ἐγέννησεν τὸ καρπούζι, καὶ ἐφώναζεν, «Ψούρι¹ καὶ δικόμ μου ν-εῖσαι». Μὰ ὁ λαγὸς πὸν νὰ τὸν πιάσῃς!

Παίρνει τὸ σπασμένο καρπούζι καὶ πὰ' στὸ σπίτι του. Σὰν τὸν εἶδεν ἡ γυναῖκα του, τοῦ λέγει : «'Ααὰ εἶντα ἔν' εὐτό;» Δὲ ἐκεῖνος : «Μουλαραμάννα εἶν². Ἐποβάρτηκεν³ στὸ δρόμο καὶ μοῦ ἔφηνε τὸ μουλαραῖν». Δέ' ἐκείνη : «Κοῖμα! πὸν ἔθεν νὰ καίξ³ ἀπάνω νὰ πηαῖνω σὰ παναῖρια». Ἐκεῖνος ἄμα τὸ ἔκουσεν, σηκώννεται ἀπάνω καὶ τὴν δέρνει καὶ τῆς ἔλεγεν κι ὅλας : «Μωρὴ διαβόντρου κόρη, κι ἄ μοῦ τὸ κωλοκόψῃς θεις;»

Τὸ πρῶτὸ πρῶτὸ σηκώννεται ἡ γυναῖκα του κλιαμένη, γιὰ νὰ τὸ πῆ τοῦ πατέρα της. Βλέπει τὸν πατέρα της μὲ μιὰ στάμνα λάδι στὸ ρῶμο καὶ τοῦ τὰ ἔπεν ὅλα. Ἐκεῖνος ρίχτει κάτω τὴ στάμνα μὲ τὸ λάδι καὶ τῆς λέ' : «Νά : ἔτσι νὰ χυθῆ τὸ αἷμα μου, ἂν ἀφήκω τὸ μουλαραῖν του νὰ τὸ δέσῃ στὴ ράπημ μου».

Ἄλλ' ἡ πλήρης τῆς τάσεως ταύτης ἀνάπτυξις προϋποθέτει τὴν παρὰ τῷ λαῷ ἀνάπτυξιν τῆς διηγήσεως ὡς μέσου ψυχαγωγίας καὶ διὰ τοῦτο ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὰ παραμύθια. Ἐπιτυγχάνεται δὲ τὸ διηγηματικὸν πλάτος, καθὼς εἶπομεν, ὅπως καὶ εἰς τὰ παραμύθια, οὐχὶ διὰ τῆς ἐντέχνου πλοκῆς τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν χαρακτήρων, ἀλλὰ κατὰ ἐντελῶς πρωτόγονον τρόπον διὰ τῆς παρατάξεως καὶ συμπλοκῆς γνωστῶν καὶ ἀλλαχόθεν ἐπεισοδίων.

Β'. ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ εὐρισκόμεθα εἰς τὴν αὐτὴν δύσκολον θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ ὄλων τῶν ἐθνῶν, ὁσάκις πρόκειται περὶ λαογραφικῶν τοῦ λόγου μνημείων, τὰ ὁποῖα ἔχουν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ εἰς νεωτέρους καὶ εἰς ἀρχαίους λαούς. Μέρος βέβαια αὐτῶν καὶ μάλιστα τῶν τοπικῶν, ἔχουν πηγὴν αὐτὴν τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία, ὡς εἶπομεν, δὲν παύει ποτὲ νὰ παρέχῃ τὰς καταλλήλους ἀφορμάς. Μέρος ἄλλο εἶναι βέβαια π λ α σ τ α ῖ, ἀλλὰ φέρουν ἐντελῶς νεοελληνικὸν χρωματισμὸν καὶ φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς γνήσια νεοελληνικὰ πλάσματα. Τοιαῦτα π. γ. εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι

1) στάσου. 2) ἀποβάλλθηκε. 3) καθίζω.

εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὰ ἄλλα ἐλαττώματα τοῦ κλήρου ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν μία κατηγορία ἔχει προφανῶς τὴν προέλευσίν της εἰς τὸν λογιωτέρον κληρὸν ἢ τοὺς περὶ τὸν κληρὸν ὅπωςδήποτε λογιωτέρους. Ἐννοοῦμεν ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς ὑποκείμενον αὐτῶν παρανοήσεις καὶ παραναγνώσεις τῶν ἱερῶν κειμένων. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος :

Ἔνας παπᾶς διαβάζοντας τὸ μεγαλοβδόμαδο τὸ Βαγγέλιο σὲ παλιὸν τύπο, ἐκεῖ πού λέει «*Ἰ. Χ. τὸν λεγόμενον Χρῆστα ἤγαγον εἰς τὸν Καϊάφαν*» τὸ ἐδιάβαζε «*Γιωῦτα χι, τὸν λεγόμενον χωνὶ ἤγαγον εἰς τὸν Γιάνν' Κάλφα*», ἐπειδὴς τὸ Καϊάφας ἦταν πολὺ μπερδεμένα γραμμένο.

Ἐπειτα ὅσοι σκόπτουσαι τὴν ἀγραμματοσύνην τῶν χωρικῶν ἀναφέρονται εἰς παρανοήσεις ὑπ' αὐτῶν λέξεων ἐκκλησιαστικῶν, λογιωτέρων ἢ ἐχουσῶν διττὴν σημασίαν. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἐξῆς.

Ἦταν δυὸ ἀδέρφια, *Δῆμος καὶ Γιωῦργος*. Ὁ *Γιωῦργος* ἀκούοντας στὴν ἐκκλησία πάντα νὰ ψέλνουν, «*Τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος κατεπλάγη κτλ.*», ἔρχεται μιὰ μέρα στὸν παπᾶ καὶ τοῦ λέγει : «*Δέσποτα, γιατί πάντα τὸν ἀδερφό μου μνημονεύς στὴν ἐκκλησιά καὶ λές, τῶν ἀγγέλων ὁ Δῆμος, ὀλοένα ; Κι ὁ παπᾶς τότε, ἀφοῦ πῆρε κάμποσες παράδες, ἄλλαξε τὸ τροπᾶρ κ' ἤλεγε καὶ τοὺς δυὸ. «Τῶν ἀγγέλων ὁ Δῆμος κατεπλάγη ὁ Γιωῦργος».*

Μόλα ταῦτα καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη, τὰς ἐχούσας νεοελληνικὸν χρωματισμὸν, διηγήσεις ἀνευρίσκονται μερικαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὰ παρᾶλληλα αὐτῶν εἴτε εἰς ἄλλους σημερινοὺς λαοὺς εἴτε εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτω π. χ. ἡ ἀκόλουθος χιακὴ διήγησις εἰς βάρος τῶν Βρονταδούσων, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν σφαγῶν τῆς Χίου κατὰ τὸ 1822 καὶ φέρει ἐντελῶς νεωτερικὴν ὄψιν, ἔχει τὸ πρότυπον αὐτῆς ἦδη εἰς τὸν Φιλόγελων Ἱεροκλέους :

Ἐκάμαν κι ἄλλη μπαταρία καὶ ἀφ' τὶς τρεῖς χιλιάδες ἔμειναν τρεῖς μόνον. Ὁ πρῶτος ἐκρύφτηκεν ἀπάνω σ' ἕνα δέντρο, ὁ δεῦτερος ἀπάνω σ' ἕνα δῶμα καὶ ὁ τρίτος πίσω σ' ἕναν τοῖχο. Ἐπερνοῦσαν τὰ ταγκαλάκια μπουλούκια μπουλούκια καὶ δὲν τοὺς εἶδανε. Ἐναν ταγκαλάκι πίσω πίσω ἐχτύπησεν τὸ τοιμπούκι του στὸ δέντρο, γιὰ νὰ πέσῃ ἢ στάχτη. Ἐκεῖνος πού ἦταν ἀπάνω στὸ δέντρο ἐθάρρεψεν πῶς τὸ τοιμπούκι ἐν' σπαθὶ καὶ πῶς θὰ κόψῃ τὸ δέντρο. Τοῦ φωνάζει λοιπὸν ἀφ' τὸ δέντρο : «*Στάσου, κατῆβαίνω, ἀφεντάκη μου*».

Ἐκατήβηκεν καὶ τὸν ἤσφαξεν τὸ ταγκαλάκι. Εἶδεν τὸ αἷμα του πὼς ἦτανε μαῦρο καὶ εἶπε: «Μαῦρο πού 'ν' τὸ αἷμα του τοῦ γκισούρη!» Ὁ δεῦτερος κρυμμένος ἀπάνω στὸ δῶμα ἐφώναξεν: «Ἐλιές ἤφαεν, ἀφεντάκη μου, καὶ τοῦ 'λεγα νὰ μὴν τίς φά'. — Ἄ! ἐδῶ εἶσαι κ' ἐσύ; κατήβα κάτω», τοῦ λέ' τὸ ταγκαλάκι. Κατηβαίνει καὶ τὸν σφάζει κι αὐτόν. Ὁ τρίτος, πὸν ἦταν πίσω ἀφ' τὸν τοίχον εἶπε: «Κάλια γῶ, πὸν 'ἐμ μιλω!». Τὸν ἤσφαξεν κι αὐτόν τὸ ταγκαλάκι.

Τὸ ἐν τῷ Φιλόγελῳ πρότυπον ἔχει ὡς ἐξῆς.

Σχολαστικοὶ δύο δειλοὶ, ὁ μὲν ἔκρυπεν αὐτὸν εἰς φρέαρ, ὁ δὲ εἰς καλαμῶνα. Χαλασάντων οὖν κράνος τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἀρύσασθαι, νομίσας στρατιωτὴν κατιέναι, ἵκετεύον ἐλήφθη. Ὡς δὲ ἔφασαν οἱ στρατιῶται ὅτι, εἰ ἐσιώπησε, παρῆλθον ἄν αὐτόν, ὁ δὲ ἐν τῷ καλαμῶνι κρυβόμενος «Οὐκοῦν, εἶπεν, ἐμὲ παρέλθετε· σιωπῶ γάρ».

Μέρος αὐτῶν, τῶν ὁποίων τὰ πρότυπα εὐρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι βεβαίως παλαιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κληρονομία. Αὐταὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα φαίνεται, ὅτι ἔχουν διπλὴν τὴν ἀρχήν, καθ' ὅσον ἄλλαι μὲν εἶναι ἐντελῶς λαϊκαί, ἄλλαι δ' ἔχουν λογοτεχνικὴν προέλευσιν. Καθ' ὃν δηλαδή τρόπον καὶ σήμερον ὁ λαὸς πλάττει καὶ ἐπισωρεῦει εἰς βάρους τάξεων τινῶν ἢ χωρίων ποικίλα περιπαιγμάτα, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἱ Βοιωτοί, οἱ Συβαριταί, οἱ Κυμαῖοι, καὶ πρὸ παντός οἱ περίφημοι Ἀβδηρίται ἀπετέλεσαν τὸ ὑποκείμενον διαφόρων τοιούτων περιπαιγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων μᾶς περιεσώθησαν μερικὰ καὶ ἄλλως καὶ μάλιστα διὰ τῆς εἰς τὸν Ἱεροκλέα καὶ Φιλάργιον ἀποδιδομένης συλλογῆς τοιούτων εὐτραπέλων, τοῦ Φιλόγελῳ. Εἶδος δὲ λογοτεχνικὸν ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε πηγὴν τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων ὑπῆρξαν οἱ μῦμοι.

Οὗτοι μὲ τὰ παίγνια καὶ τὰ γελοῖα των καὶ τοὺς κωμικοὺς τύπους, τοὺς ὁποίους ἔπλασαν, ἦσαν ἀγαπητότατοι εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐκ δὲ τῶν ἀστείων αὐτῶν πολλά, ὅπως σήμερον ἐκ τῶν ἀστείων τοῦ κ α ρ α γ κ ι ὁ ζ η, θὰ παρελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ θὰ εἰσέρχοντο οὕτως εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἐὰν δὲ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον εὐρυτάτη κίνησις τῶν μίμων τούτων μέχρι τοῦ βάρθους τῆς Ἀνατολῆς, ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐρυτάτη ἀνὰ τοὺς λαοὺς διάδοσις πολλῶν ἐκ τῶν ἀστείων τούτων διηγήσεων. Συλλογὴν τοιούτων μιμικῶν γελοίων πιθανώτατα ἔχομεν εἰς τὸν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντα Φιλόγελων.

Ἐπάρχει ἡ γνώμη, ὅτι τὴν συλλογὴν ταύτην κατήρτισεν αὐτὸς ὁ περίφημος μιμογράφος Φιλιστίων· καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον πράγματι ὁ Φιλιστίων νὰ προέβη εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν δημοφιλεστέρων αὐτοῦ ἀστειῶν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής, ἡ παρέλασις ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ πλείστων κωμικῶν τύπων, *σχολαστικῶν, φαλακρῶν, κουρέων, ἰατρῶν, διδασκάλων, γραμματικῶν, εὐτραπέλων, δυσκόλων, δειλῶν, ὀκνηρῶν, φθονερῶν, λιμοξήρων, μεθύσων, ὄζοστόμων, μισογυναίων, πορνικῶν γυναιῶν* καὶ τῶν τοιούτων, οἱ ὅποιοι πιθανώτατα ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἐκ τῶν μίμων, συνηγοροῦν τοῦλάχιστον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἐκ τῶν μίμων προέρχονται καὶ αἱ διηγήσεις. Βεβαίως περιέχονται εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην καὶ περιπαιγμάτα κατοίκων διαφόρων πόλεων, οἷον Ἀβδηριτῶν, Κυμαίων κτλ., τὰ ὅποια, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, ἠδύναντο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ ἄνευ τῶν μίμων νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ ὑπάρξουν. Ἐπειτα πολλαὶ διηγήσεις εἰς αὐτὴν τὴν τόσον μικρὰν συλλογὴν ἐπαναλαμβάνονται δις καὶ τρίς, ἀποδιδόμεναι ἄλλοτε εἰς σχολαστικὸν καὶ ἄλλοτε εἰς Ἀβδηριτὴν ἢ Κυμαίων ἢ Σιδώνιον, πρᾶγμα τὸ ὅποion ἀποτελεῖ, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν λαϊκῶν διηγήσεων. Ἀλλὰ ταῦτα ἀφοροῦν τὴν συγκρότησιν τῆς συλλογῆς, δὲν ἐμποδίζουν δὲ καθόλου τὰς λοιπὰς διηγήσεις νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν μίμων. Ἐπειτα πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ μῖμοι ἔφερον κατ' ἐξοχὴν λαϊκὸν χαρακτήρα, δὲν ἀποκλείεται δέ, καθὼς πολλὰ ἐκ τῶν ἀστειῶν αὐτῶν περιῆλθον εἰς τὸν λαόν, οὕτω καὶ πολλὰ ἐξ ἀρχῆς τοῦ λαοῦ νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἡ δὲ συνύπαρξις αὐτῶν σήμερον ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ μαρτυρεῖ ἴσως τοῦτο, ὅτι οἱ ἐκάστοτε διασκευασταὶ τοῦ ἀρχικοῦ Φιλόγεω, καὶ θὰ εἶναι πλείονες, εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλας συλλογὰς τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων, ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς σήμερον, τὰς ὁποίας καὶ ἐχρησιμοποίησαν καὶ συνεχώνευσαν διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς παραδοθείσης.

Μέρος προέρχονται ἐκ διηγήσεων τουρκικῶν, καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ναστρατιν Χότζαν. Ὡς πρὸς τὰς τελευταίας τὴν προφορικὴν ὁδὸν ὑπεβοήθησε καὶ τὸ πολὺ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ λαῷ δημῶδες βιβλίον τοῦ ρηθέντος Χότζα. Ἄλλαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸν ἰταλικὸν Μπερτόλδον. Δὲν δύναται ὅμως νὰ βεβαιώσῃ κανεὶς ἀπολύτως εἰς πᾶσαν περιπτώσιν ὅτι αἱ τοιαῦται διηγήσεις δὲν ὑπῆρχον καὶ πρότερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀφ' οὗ πολλάκις εὐρίσκονται καὶ εἰς τὸν Φιλόγεω, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶπομεν, καὶ ἄλλαι, μὴ περιλαμβα-

νόμηναι εἰς τὸν Ναστραντίν Χότζαν, ἐσώθησαν. Οὕτω π. χ. ἡ ἀκόλουθος εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Φιλόγελων·

Μιά φορά ὁ Ναστραντίν Χότζας εἶδε στὸ ὄνειρό του πῶς τοῦ δίνανε ἔννεά ἄστρα κι αὐτὸς φιλονικοῦσε καὶ ἐπέμενε νὰ τοῦ τὰ κάμουν δέκα. Σ' αὐτὸ ἀπάνον ξύπνησε. Βλέπει στὸ χέρι του, δὲν ἔχει τίποτε. Κλείνει πάλι τὰ μάτια του, ἀπλώνει τὸ χέρι του καὶ λέει : «Δῶσ' τα, ἄς εἶναι καὶ ἔννεα».

Ἴδου καὶ ἡ διήγησις τοῦ Φιλόγελω·

Ἀβδηρίτης κατ' ὄναρ χοιρίδιον ἐπόλει καὶ ἐζήτηει δηνάρια ἑκατόν. Δίδοντας δέ τινος πεντήκοντα, μὴ βουλόμενος λαβεῖν, διύπνισε. Καμύσας οὖν καὶ τὴν χεῖρα προτείνας εἶπε : «Δὸς κἂν τὰ πενήκοντα».

Ἄλλαι τέλος εἶναι ἀκαθορίστου προελεύσεως, φερόμεναι σήμερον εἰς πλείστους λαούς, χωρὶς νὰ εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δυνατὸν νὰ καθορισθῇ, πόθεν τὸ πρῶτον προῆλθεν.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί ἄλλο ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ συλλογεὺς πλὴν τῆς ἀκριβοῦς καταγραφῆς τοῦ κειμένου τῆς εὐτραπέλου διηγήσεως. Τοῦτο εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῶν, πῶς δηλ. καὶ ποῦ καὶ πότε χρησιμοποιοῦνται· ὡς μέσον γέλωτος, ὡς σκῶμμα, ὡς παροιμιώδεις μῦθοι, ἢ ὡς παραμύθια ; κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, ἢ εἰς ὀρισμένας περιστάσεις ; εἰς συγκεντρώσεις, εἰς καφενεῖα ἢ εἰς οἰκίας ; ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ γυναικῶν, ἢ μόνον μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ; καθόσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουν βωμολοχικὸν χαρακτῆρα.

Συλλογὰς τοιοῦτων εὐτραπέλων διηγήσεων αὐτοτελεῖς ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ δὲν ἔχομεν. Εὐρίσκονται ὅμως διεσκορπισμέναι εἰς διάφορα καὶ ποικίλα δημοσιεύματα πολλάκις ἀναμιεῖ μετ' ἄλλου ὑλικοῦ. Ἄρκεται ἔχουν δημοσιευθῆ ἐν τῷ Δ', Ζ' καὶ Γ' τόμῳ τῆς Λαογραφίας ἐκ Χίου ὑπὸ τοῦ ΣΤΥΛ. ΒΙΟΥ, ὅπου φέρονται κυρίως ὡς περιπαιγμάτα χωριῶν. Ἐν τῷ τόμ. Ζ' (σ. 304-314) ἐδημοσιεύθησαν ἄρκεται ὑπὸ τοῦ HERPING, ἐν δὲ τῷ Α' τόμῳ ἐδημοσίευσεν τοιαύτας πλαυτέρως ὁ ΑΝΤΩΝ. ΤΡΑΥΛΑΝΤΩΝΗΣ. Πλὴν τούτων εὐτραπέλου διηγήσεις φέρονται καὶ εἰς τινὰ λαϊκὰ βιβλία. Τοιοῦτόν τι ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1899 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « 90 μουραμπάδες, ἦτοι χαζομάρες καὶ ἐξυπνάδες τοῦ Γέρο-Κούτρα ». Βλ. σχετικῶς καὶ εἰς τὰς ἐν τῇ Ἔπειτ. Λαογρ. Ἀρχεῖον δημοσιευθείσας βιβλιογραφίας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, τόμ. 5, σ. 213-215, 255. 8, σ. 245-252. 9/10, σ. 265-273. 11/12 σ. 111-113, 368-370. 15/16, σ. 148-151.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

ΜΥΘΟΙ

Α΄. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΑΥΤΩΝ

Ἡ λέξις μῦθος καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ σήμερον ἔχει περισσοτέρας σημασίας καὶ δὲν δηλοῖ ἓν καὶ μόνον εἶδος μνημείων καὶ λόγου. Συνηθέστερον διὰ τῆς λέξεως ταύτης ὀνομαζόνται αἱ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων παραδόσεις τῶν ἀρχαίων, ὅθεν καὶ μυθολογία ἐλέχθη ἢ περὶ τοὺς τοιοῦτους μύθους ἀσχολουμένη ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ τῶν τοιοῦτων μύθων. Μύθους ἐνταῦθα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς παροιμιώδεις διηγήσεις αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸ πλεῖστον προελθοῦσαι παροιμίαι, ἢ ἐπιλέγονται εἰς διαφόρους, συνήθως ἰδιοτρόπους, λόγους καὶ πράξεις ὡς παραδειγματικαὶ παρομοιώσεις, διὰ νὰ χαρακτηρίσων αὐτὰς συνήθως ἐπὶ τὸ σκωπικώτερον, ἢ λέγονται ὡς συμβολαὶ παραδειγματικαὶ πρὸς νοουθεσίαν ἢ ἐπίκρισιν. Ὅθεν καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τοὺς μύθους εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ἁπλῶς παροιμιώδεις, ἐκείνους δηλαδὴ οἱ ὅποιοι χρησιμεύουν ἁπλῶς ὡς παραδειγματικαὶ παρομοιώσεις, καὶ τοὺς κυρίως διδακτικούς, τῶν ὁποίων καταφανεῖς εἶναι οἱ γνωμολογικοὶ καὶ συμβουλευτικοὶ σκοποί.

Β΄. ΑΠΛΩΣ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΜΥΘΟΙ

Οἱ ἁπλῶς παροιμιώδεις μῦθοι εἶναι διηγήσεις ποικίλης προελεύσεως, προελθοῦσαι, ὡς ἐσημείωσαμεν ἤδη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν σκωπτικῶν καὶ εὐτραπέλων διηγήσεων. Συντετέλεσε δ' εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν εἰς παραδειγματικὰς ἢ αὐτῆς σκωπτικῆς τοῦ λαοῦ διάθεσις, ἢ ὁποία καὶ ἐξ ἀρχῆς τὰς ἐγέννησε. Διότι ὁ λαός, σκώπτης καὶ εὐτραπέλος ὅπως εἶναι, ὁσάκις ἴδῃ πράξεις ἀτόπους ἢ ἀκούση λόγους γελοίους, δὲν ἀργεῖ νὰ εὔρη τοὺς ἀναλόγους τῶν εἰς τὰς διαφόρους σκωπτικὰς διηγήσεις, ὅσας ἔχει ἀποτεθησαυρισμένας εἰς τὴν μνήμην του καὶ αἱ ὁποῖαι τὸσάκις ἐκίνησαν τὸν γέλωτά του. Ἄλλ' οὕτως αἱ

διηγήσεις αὐται, ἐπιλεγόμεναι ἐκάστοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, μεταβάλλονται βαθμηδὸν εἰς τυπικὰς παρομοιώσεις, εἰς παραδείγματα, γίνονται δηλαδὴ παροιμιώδεις. Οὕτω π.χ. ἔγιναν παροιμιώδεις ὄλαι σχεδὸν αἱ διηγήσεις τοῦ Ναστραντίν Χότζα καὶ ἐπιλέγεται αἴφνης σήμερον τοῦ Ναστραντίν Χότζα ὁ φοῦρος, ὁσάκις πρόκειται περὶ σχεδίου, τὸ ὁποῖον πολλάκις μετεβλήθη ἔνεκα τῆς πολυγνωμίας τῶν συμβουλευόντων καὶ τοῦ ἀναποφασίστου τοῦ πράττοντος. Διὰ τῶν τοιούτων διηγήσεων ἐπιτυγχάνει ὁ λαὸς τὸν χαρακτηρισμὸν πράξεων καὶ λόγων πολὺ ζωηρότερον καὶ παραστατικώτερον, παρ' ὅσον θὰ ἐγίνετο μὲ λέξεις ἀφηρημένας καὶ ἀχρωματίστους.

Ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ὡς παραδειγματικαὶ παρομοιώσεις παντὸς εἴδους καὶ πάσης φύσεως εὐτράπελοι διηγήσεις, τοπικαί, σκωπτικαί, κυρίως εὐτράπελοι, παραμυθιακαί. Ἰδιαιτέρως ὅμως καὶ κατὰ προτίμησιν ἐγένετο χρῆσις τῶν διηγήσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ζῶα, τῶν μύθων τῶν ζῴων. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν ἄλλων εἶπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκειὸν τόπον, περὶ δὲ τῶν μύθων τῶν ζῴων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν πολυάριθμον καὶ εὐρύτατα διαδεδομένην ὁμάδα, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἰδιαίτερος λόγος.

Γ'. ΜΥΘΟΙ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Προχειρότατον παράδειγμα μύθων τῶν ζῴων εἶναι οἱ πασίγνωστοι μῦθοι τοῦ Αἰσώπου. Τοιοῦτοι μῦθοι, οἱ αὐτοὶ ἢ ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς εὐρίσκονται εἰς πλείστους πεπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους λαούς, περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν πολλαὶ καὶ ποικίλαι γνώμαι καὶ ὑποθέσεις ἐξηγέθησαν. Οὕτως ὑπεστηρίχθη, ὅτι εἶναι λείψανα παλαιοτάτου ἔπους τῶν ζῴων ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς δὲν εἶχεν εἰσέτι διασπασθῆ ἡ Ἄρια δημοφιλία (Grimm), ἄλλοι, εὐρόντες παρομοίους μύθους καὶ εἰς Ἰνδικὰ βιβλία, ἐθεώρησαν τὴν Ἰνδικὴν ὡς πατρίδα αὐτῶν, ὀπόθεν, κατὰ τὴν γνώμην των, ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Δύσιν (Wagner), ἄλλοι τέλος ἐθεώρησαν αὐτοὺς ὡς προϊόν καθαρῶς ἑλληνικῶν (Weber, Benfey). Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος εἶναι δυσχερής, διότι καὶ ἡ παράδοσις εἶναι ἑλλιπὴς καὶ τὰ λαϊκὰ ταῦτα μνημεῖα ποικίλας ὑπέστησαν κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων μεταβολάς, αἵτινες ἀπέσβεσαν τὰ ἴχνη τῆς πορείας τῆς ἐξελιξέως αὐτῶν. Ὅπωςδὴποτε ἡ πιθανωτέρα γνώμη φαίνεται ἡ ἐξῆς:

Διηγήσεις διάφοροι, εἰς τὰς ὁποίας τὰ δρωῦντα πρόσωπα νὰ εἶναι

ζῶα, ἠδύναντο ν' ἀναπτυχθῶν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, τοὺς ζῶντας βίον κατὰ φύσιν. Εἰς τὸν βίον τοῦτον ἢ παρατήρησις τῆς φύσεως καὶ ἰδίως τῶν ἠθῶν τῶν ζῶων, τὰ ὁποῖα ὡς θηράματα μὲν ἀποτελοῦν τὴν τροφήν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς κατοικίδια δὲ τὴν χαρὰν καὶ διασκέδασίν του, εἶναι οὐ μόνον ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς καθημερινῆς ἔξεως ὀξεῖα καὶ ἀκριβής. Εἰς τοὺς Ἰνδοὺς λ. χ. τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, διηγεῖται Ἰνδὸς ἔξημερωθεὶς, τὸ παιδίον, μόλις ἀρχίσῃ νὰ δύναται νὰ τρέχῃ, ἀσχεῖται εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως. Αἱ γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες τῆς οἰκογενείας του τὸ διδάσκουν νὰ διακρίνῃ τὰς φωνὰς τῶν ζῶων καὶ ἰδίᾳ τῶν πτηνῶν, διότι ταύτας μεταχειρίζονται οἱ ἐχθρικοὶ κατάσκοποι ὡς συνθήματα. Καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ὑποβάλλεται εἰς μακρὰν ἀνάκρισιν περὶ τῶν παρατηρηθέντων κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὸ παιδίον ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰς παρατηρήσεις του. Ὅνομάζει ὅλα τὰ νέα πτηνά, τὰ ὁποῖα εἶδε, καὶ περιγράφει τὸ χρῶμα, τὴν μορφήν τοῦ σώματος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς φωνεῖας, ὡς καὶ τὸ ἄσμα των. Ὅταν προχωρήσῃ ἡ ἡλικία, αἱ ἐρωτήσεις γίνονται δυσκολώτεροι, προπαρασκευάζεται δὲ τὸ παιδίον εἰς τὴν γνῶσιν τῶν *σπηθειῶν* καὶ τῶν *πανουργιῶν τῶν ζῶων*, διὰ νὰ δύναται νὰ τὰς ὑπερνικῇ εἰς τὸν μετέπειτα βίον.

Πόσῃ δ' ἐντύπωσιν κάμνουν εἰς τὸν κατὰ φύσιν ζῶντα ἄνθρωπον τὰ ἦθη τῶν ζῶων καὶ αἱ διάφοροι αὐτῶν πανουργίαι, δύναται κανεὶς νὰ τὸ συμπεράνῃ καὶ ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς χωρικοὺς, οἱ ὅποιοι εὐχαρίστως διηγοῦνται καὶ ἀκούουν διάφορα πραγματικὰ ἐκ τοῦ βίου τῶν ζῶων ἐπεισόδια, πολλὰκις ζωηρότερον χρωματισμένα, διὰ τὰ κατορθώματα τῶν σκύλων των, τὴν πονηρίαν τῆς ἀλώπεκος καὶ τῶν ἄλλων ἀγρίων ζῶων, τὰ ἦθη καὶ τὴν εὐφυΐαν τῶν κατοικιδίων καὶ τῶν ἀγρίων, τῶν τετραπόδων καὶ τῶν πτηνῶν.

Ἐπειτα εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ κατὰ φύσιν βίος, ἀλλὰ καὶ μετὰξὺ τῶν σημερινῶν ἀκόμη χωρικῶν ἔν τινι μέτρῳ, ἐπικρατεῖ ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς καὶ ἡ προσωποποιία, τὸ δὲ ζῶον θεωρεῖται *πρόσωπον*, ὄχι διάφορον τοῦ ἀνθρώπου, ἰσότημον καὶ ἐνπολλοῖς ὑπέρτερον αὐτοῦ, περριοχισμένον μὲ τὰς αὐτὰς ἢ καὶ ἀνωτέρας νοητικὰς δυνάμεις καὶ ὑπερτέρας μαγικὰς ιδιότητας, μὴ στερούμενον δὲ καὶ γλώσσης, ἀδιάφορον ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐννοῇ αὐτήν. «Ὅποιος ἔζησε μετὰξὺ τῶν χωρικῶν, παρατηρεῖ ξένος λαογράφος ἐρευνητής, γνωρίζει ὅτι ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰ ζῶα εἶναι πολὺ περισσότερον στενὴ παρ' ὅσον ὁ πεπολιτισμένος ἄνθρωπος φαντάζεται. Ὁ χωρικός ὁμιλεῖ μὲ τὰ ζῶα του ὡς μὲ λογικὰ

ὄντα καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὰ τὰ ἰδικὰ του συναισθήματα καὶ τὴν ἰδικήν του διανοητικὴν δύναμιν». Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους δὲν ἦτο βέβαια ἀδύνατον ν' ἀναπτυχθοῦν, ὅπως καὶ ἀνεπτύχθησαν, ποικίλαι περὶ ζῶων διηγήσεις, ἐν αἷς ταῦτα δρῶσιν ἕξ ἴσου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ καθ' ἑαυτά, σύμφωνα πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἰδιότητες, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ὁ ἀνθρώπος, πάντοτε ὁμως ἀνθρωπομορφικῶς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἀνεπτύχθησαν καὶ διάφοροι δραματικαὶ παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ δρῶντα πρόσωπα εἶναι ζῶα, καθὼς καὶ μιμικοὶ χοροὶ, ἀπομιμούμενοι τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἦθη των.

Ἐφερον δ' αἱ διηγήσεις αὗται ποικίλον χαρακτῆρα, καθ' ὃν τρόπον ποικίλη εἶναι καὶ ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν τὸ ζῶον εἶχεν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἀνθρώπον εἶναι, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μυστηριώδες ὄν, τὸ πλήρες ἀγνώστων δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων, ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν πολλοῖς ὁ σεβαστὸς πρόγονος τῆς φυλῆς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ προσφιλέστερα παιγνιδιά του. Ἡ προσεκτικωτέρα τοῦλάχιστον ἐξέτασις τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐξημερώνει τὰ ζῶα ὄχι διὰ τὴν ἕξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ναὶ παίζῃ, τὰ δὲ πρῶτα ἐξημερωμένα ζῶα δὲν εἶναι τὰ ὠφέλιμα, ἀλλὰ τὰ μᾶλλον παγνιώδη. Εἰς κάθε καλύβην Ἰνδοῦ τῆς Ἀμερικῆς, ἀναφέρουν οἱ περιηγηταί, ὑπάρχουν πολυάριθμα ζῶα, πίθηκοι, ψιττακοί, μυρμηκοφάγοι κτλ., ἕκαστον δὲ μέλος τῆς οἰκογενείας ἔχει τὸ ἰδικόν του. Τὰ παιδιά ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας ἀναστρέφονται παίζοντα μὲ τὰ ζῶα τῆς καλύβης. Ἀλλὰ μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς σημερινοὺς πεπολιτισμένους λαούς; Πόσοι εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐκ συμπαθείας συνήθως ἀπλῆς τρέφουν διάφορα εἶδη κυνῶν, γαλῶν καὶ ἄλλων τετραπόδων, πολὺ δὲ περισσότερον πτηνῶν!

Πλὴν τούτου τὸ ζῶον ταχέως προσεῖλκυσε καὶ τὸ σκῶμμα. Ἦδη εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι φοβοῦνται εἰσέτι καὶ σέβονται τὰ ζῶα, ὑπάρχουν καὶ εἶδη, τὰ ὁποῖα καταφρονοῦνται καὶ σκώπτονται. Οὕτω π. χ. οἱ Κοριακ τῆς Σιβηρίας σέβονται τὸν λύκον καὶ τὴν ἄρκτον καὶ ὅταν φονεύσουν καμμίαν, ψάλλουν ᾠσματα καὶ ζητοῦν συγγνώμην ἀπὸ τὴν φονευθεῖσαν, ἐπιορλιπτοντες εἰς τοὺς Ρώσους τὸν φόνον, κακομεταχειρίζονται ὁμως καὶ εἰρωνεύονται τὴν ἀλώπεκα. Ἐπειτα εἰς ἄλλους αὐτὰ ταῦτα τὰ φοβερά καὶ ἀξιοσέβαστα ζῶα, τὰ ὁποῖα, ἐννοεῖται, δὲν ἀποφεύγουν διὰ τοῦτο νὰ τὰ κυνηγοῦν, μόλις ἐκλείψῃ ὁ φόβος, καθίστανται ἀμέσως ὑποκείμενον σκώματος καὶ λοιδοριῶν. Οὕτω π. χ. οἱ Dayak τῆς νήσου Βορνεο, ὅταν συλλάβουν κροκόδειλον, τοῦ ὀμιλοῦν μὲ σε-

βασμόν, ἕως οὗτου τοῦ δέσουν τοὺς πόδας· κατόπιν τὸν εἰρωνεύονται καὶ τὸν ἀποκαλοῦν παπποῦν.

Τὸ δὲ σκῶμμα τοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κερδίζει ἔδαφος, ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἀτονεῖ ὁ σεβασμὸς καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸ ζῶον μὲ τὰς μυστηριώδεις του ιδιότητας. Ἡ περίεργος διὰ τὸν ἀνθρώπου σωματικὴ διάπλασις τῶν ζῴων, ἡ τόσον διαφέρουσα τῆς ἀνθρωπίνης, καθὼς καὶ αἱ διάφοροι πνευματικαὶ των ιδιότητες, ὡς ἡ νωθρότης καὶ ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ ἀνοησία τῶν μὲν, ἡ εὐκινησία καὶ ἡ ἐπιδεξιότης καὶ ἡ πανουργία τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια πάντα τόσον καλὰ προσέχει καὶ παρατηρεῖ ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, δὲν προκαλοῦν πλέον τὸν πλήρη φόβου καὶ σεβασμοῦ θαυμασμόν καὶ τὴν ἀπορίαν του, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον κεντοῦν τὴν σκωπτικὴν καὶ εὐτράπελον αὐτοῦ διάθεσιν.

Συμφώνως νῦν πρὸς τὴν τριττὴν ταύτην τοῦ ζῴου θέσιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, τριττὸς εἶναι καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν διηγήσεων. Αἱ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι σοβαραὶ, αἱ διάφοροι αἰτιολογικαὶ καὶ ἄλλαι περὶ ζῴων παραδόσεις, ἄλλαι παιγνιώδεις καὶ εὐτράπελοι, αἱ διάφοροι ἐκ τοῦ βίου τῶν ζῴων ἐπεισοδιακαὶ διηγήσεις, ἄλλαι τέλος σκωπτικαί, αἱ σκώπτουσαι ἤδη καὶ ιδιότητας τῶν ζῴων εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον λοιδοριῶν εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον εὐτραπέλων αἰτιολογικῶν παραδόσεων. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων, τῶν παραδόσεων, εἶπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκείον τόπον, περὶ δὲ τῶν δευτέρων, τῶν ἐπεισοδιακῶν, παρατηροῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς·

Ἐκ τῶν διηγήσεων τούτων πολλαὶ βεβαίως δύνανται νὰ εἶναι πλασταί, πολλαὶ ὅμως ἐξάπαντος θὰ ἔχουν τοῦλάχιστον τὴν ἀρχὴν των εἰς ἐπεισόδια πραγματικά. Ἡ περαιτέρω διαμόρφωσις των δύναται πλέον νὰ εἶναι καὶ φανταστικὴ. Τοιούτων ἐπεισοδιακῶν διηγήσεων παραδείγματα εὐρίσκονται ἀρκετὰ εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς. Οὕτω π. χ. οἱ Βοσιμάνοι διηγοῦνται, ὅτι κάποτε ἡ φυλὴ των ἠναγκάσθη νὰ ἀλλάξῃ διαμονὴν διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν πείναν, ἡ ὁποία ἐμάστιζε τὸν τόπον. Μία μόνον γραῖα ἐγκατελείφθη, διότι ἐκ τῆς πείνης δὲν ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ. Ταύτην ἤρπασεν ὕαινα καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὸ ὄρος διὰ νὰ τὴν φάγῃ. Ἐκεῖ ὅμως ἡ γραῖα ἐφόνευσε τὴν ὕαιναν, τὴν ἔβρασε καὶ τὴν ἔφαγε, ἐδυνάμωσε καὶ ἐπῆγε καὶ εὗρε τὴν φυλὴν της, ἡ ὁποία ἀκόμη ἐπείνα. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν αἰσωπείων μύθων παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, ἀνευρίσκομεν ὑπολείμματα τοιούτων διηγήσεων. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἐξῆς·

Ἄλώπηξ λιμώτιουσα ὡς ἐθεάσατο ἐν τινι δρυὸς κοιλώματι ἄρτους καὶ κρέα ὑπό τινων ποιμένων καταλελειμμένα, τὰτα εἰσελθούσα κατέφαγεν· ἐξογκωθείσα δὲ τὴν γαστέρα, ἐπειδὴ οὐκ ἠδύνατο ἐξελθεῖν, ἐστέναζε καὶ ὠδύρετο. Ἐτέρα δὲ ἀλώπηξ τῆδε παριούσα εἰσήκουσεν αὐτῆς τῶν στεναγμῶν, καὶ προσελθοῦσα ἐπυνθάνετο τὴν αἰτίαν. Μαθοῦσα δὲ τὰ γεγενημένα, ἔφη πρὸς αὐτήν: «Ἄλλὰ μενετέον σοι ἐνταῦθα, ἕως ἂν τοιαύτη γένη ὁποία οὐσα εἰσηλθες, καὶ οὕτω ραδίως ἐξελεύσῃ».

Ἐὸς λόγος δηλοῖ, ὅτι τὰ χαλεπὰ τῶν πραγμάτων ὁ χρόνος διαλύει.

Ἡ διήγησις λόγῳ τοῦ προστεθέντος ἐπιμύθιου φαίνεται διδακτικὴ, ἀλλὰ προφανῶς εἶναι ἐπεισοδική, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ὄχι ἀσύνηθες ἐπεισόδιον. Δὲν εἶναι ἀνήκουστον οὐδὲ σπάνιον ἴσως εἰς τὸν βίον τῶν ζῴων πράγμα, νὰ διολισθήσουν διὰ τινος ὀπῆς καὶ κατόπιν, ἀφ' οὗ φάγουν καὶ ἐξογκωθοῦν, νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐξέλθουν. Τὸ ἐπεισόδιον εἶναι κοινὸς τόπος καὶ εἰς ἄλλους μύθους τοῦ λύκου καὶ τῆς ἀλεπούς, οἱ ὅποιοι εἰσέρχονται εἰς ἀποθήκην, κατόπιν δ' ὁ λύκος φάγων καὶ ἐξογκωθείς ἀδυνατεῖ νὰ ἐξέλθῃ καὶ δέρεται ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν προσδραμόντων. Ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦτον παρόμοιον ἀρχικῶς τέλος θὰ εἶχε, τὸ ὅποιον κατόπιν μετεβλήθη, ἴσως ὅπως δοθῆ εἰς αὐτὸν διδακτικὴ χροιά. Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ δὲν φαίνεται ἐπιτυχίς, ἀτυχέστατον δὲ καὶ βεβιασμένον καὶ αὐτόχρημα μωρὸν εἶναι τὸ προσκολληθὲν εἰς τὸ τέλος ἐπιμύθιον.

Ὡς πρὸς τὴν τρίτην κατηγορίαν, τὰς σκωπτικὰς, εἴπομεν ἐπίσης εἰς τὰ περὶ παραδόσεων, τὰ δὲ παραδείγματα εἶναι πολυάριθμα. Εὐρίσκομεν δὲ τοιαύτας καὶ παρὰ τῷ Αἰσώπῳ. Ὡς παράδειγμα ἄς χρησιμεύσῃ ἡ ἀκόλουθος:

Ἄνοι ποτὲ ἀχθόμενοι ἐπὶ τῷ συνεχῶς ἀχθοφορεῖν καὶ ταλαιπωρεῖν, πρέσβεις ἐπεμφαν πρὸς τὸν Δία, λύσιν τινα αἰτούμενοι τῶν πόνων. Ὁ δ' αὐτοῖς ἐπιδειξάι βουλόμενος, ὅτι τοῦτο ἀδύνατόν ἐστιν, ἔφη, τότε αὐτοὺς ἀπαλλαγῆσθαι τῆς κακοπαθείας, ὅταν οὐροῦντις ποταμὸν ποιήσωσι. Κἀκεῖνοι αὐτὸν ἀληθεύειν ὑπολαβόντες, ἀπ' ἐκεῖνον καὶ μέχρι νῦν, ἐνθα ἂν ἀλλήλων οὔρον ἴδωσιν, ἐνταῦθα καὶ αὐτοὶ παριστάμενοι οὐροῦσιν.

Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη δύνανται νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἀρχικά καὶ νὰ συνυπάρχουν ἐπίσης, ὅπως καὶ συνυπάρχουν. Ἐξ ὅσων ὁμως μέχρι τῆς σήμερον γνωρίζομεν φαίνεται, ὅτι εἰς τὰ παλαιότερα στάδια ἀφθονοῦν

μᾶλλον αἱ σοβαρότεροι διηγήσεις, αἱ παραδόσεις, ἴσως διότι συνδέονται καὶ πρὸς φρησκευτικὰς ἰδέας καὶ διὰ τοῦτο ταχύτερον ἔλαβον μονιμωτέραν μορφήν καὶ ἐσημάτισαν παραδόσιν, ἴσως δὲ καὶ διότι αὐτὰς ὡς προχειρότερας ἐπρόσεξαν οἱ περιηγηταί, οἱ ὅποιοι πάντες δὲν ἦσαν καὶ ἐκ συστήματος ἐρευνηταί. Βαθμηδὸν ὅμως σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον, ὡς εἴπομεν, ἀπέβαλλε τῷ ζῶον τὸν σοβαρὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, παρατηρεῖται ὅτι εἰσχωρεῖ βαθμηδὸν καὶ εἰς αὐτὰς τὸ εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν στοιχεῖον οὕτως, ὥστε καὶ παραδόσεις ἀρχικῶς σοβαρότεροι λαμβάνουν σὺν τῷ χρόνῳ εὐτράπελον ὄψιν. Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην ἴσως συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι σκωπτικόν τι καὶ παιγνιῶδες ὑπάρχει πάντοτε ἐν τῇ μιμῆσει, μίμησις δὲ εἶναι καὶ ἡ διήγησις ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν τῆς λέξεως σημασίαν, διὰ δὲ τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς καὶ πραγματική, καθ' ὅσον οὗτοι προσπαθοῦν καὶ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ στόματος καὶ τῆς φωνῆς καὶ διὰ διαφορῶν ἄλλων μιμικῶν κινήσεων καὶ χειρονομιῶν νὰ δώσουν εἰς τὰς λέξεις τῆς διηγήσεως ζῶην.

Πλὴν τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ἀνευρίσκονται παρὰ τῷ Αἰσώπῳ ἴχνη καὶ ἄλλου τινὸς εἴδους σκωπτικῶν διηγήσεων, αἱ μεταξὺ τῶν ζῶων ἔριδες περὶ ὑπεροχῆς καὶ προτερημάτων καὶ ἀλληλολογισμοὶ. Τοιαύτη π.χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

*Στάσις ἦλθε πᾶσι τοῖς τετραπόδοις,
καύχημα κατέχουσα εἰς παίδων πλήθη.
Καὶ δὴ ἔφασκον τῇ λεαίνῃ βοῶντες·
«εἶπέ καὶ σὺ τό, πόσους παῖδας τίκτις;»
Ἡ δὲ γελῶσα πρὸς αὐτοὺς ταῦτα λέγει·
«σκόμνον μὲν ἕνα, ἀλλὰ γενναῖον πάνυ»¹.*

Τὰς ἀλληλολοιοδρίας ταύτας ἀνευρίσκομεν κατόπιν εἰς πολὺν μεγαλύτερον βαθμὸν χρησιμοποιουμένας εἰς δημῶδη μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ ποιήματα, ὡς εἶναι ἡ Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῶων καὶ ὁ Πουβλολόγος, τὰ ὅποια ἀναμφισβητήτως περιέχουν καὶ στοιχεῖα δημοτικά.

Εἰς πάσας τὰς διηγήσεις ταύτας τὰ ζῶα ὁμιλοῦν καὶ πράττουν ἀνθρωπομορφικῶς, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα κατὰ τρόπον ἐντελῶς φυσικόν.

1) Παρὰ Halm ὁ μῦθος εἶναι καταλογάδην γεγραμμένος. Ὅτι ὅμως πρόκειται περὶ στίχων, χωριζομένων, ὡς ἀνωτέρω, δὲν ὑπάρχει, νομίζω, ἀμφιβολία.

Ἡ μαγεία καὶ τὸ ὑπερφυσικόν, τὰ δύο ταῦτα κυριώτατα χαρακτηριστικά, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοῦ παραμυθιοῦ, λείπουν. Τὸ δὲ ὕψος τῶν διηγήσεων, διάφορον κατὰ τόπους καὶ κατὰ λαούς, εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σύντομον καὶ βραχύ, ὡς εἶναι ἐν γένει τῶν παραδόσεων καὶ τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων.

Ἄφ' οὗ νῦν ἀπαξ ἐσηματίσθησαν αἱ διηγήσεις αὗται καὶ ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν ἴδιον λαογραφικὸν λογοτεχνικὸν εἶδος, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι πολλαχῶς ὁ θησαυρὸς αὐτῶν ἐπλουτίσθη διὰ νέων ἐκάστοτε παρομοίων πρὸς τὰ πρότυπα δημιουργημάτων. Οὕτως ἀπετελέσθη ἱκανὸν κεφάλαιον τοιούτων σκωπτικῶν ἢ εὐτραπέλων διηγήσεων ζώων, αἱ ὁποῖαι ἔσχον περαιτέρω τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ἔσχον καὶ αἱ εὐτράπελοι ἐν γένει διηγήσεις. Δηλαδή ἀφ' ἐνός μὲν λόγῳ τοῦ εὐτραπέλου καὶ σκωπτικοῦ αὐτῶν χαρακτηῆρος, ἂν μὴ πᾶσαι, ἀλλὰ μέγα τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν, κατήντησαν παροιμιώδεις, καὶ αὗται ἔμειναν ὅπως ἦσαν βραχεῖαι καὶ σύντομοι ἢ καὶ ἐβραχύνθησαν ἔτι μᾶλλον καταλήξασαι ἐν πολλοῖς εἰς παροιμίαις. Ὡς παράδειγμα ἄς χρησιμεύσῃ ἡ ἐξῆς περὶ καμήλου ἀρχικῶς εὐτράπελος αἰτιολογικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἐξειλίχθη εἰς παροιμιώδη:

Κάμηλος, θεασαμένη ταῦρον ἐπὶ τοῖς κέρασιν ἀγαλλόμενον, φθονήσασα αὐτῷ ἠβουλήθη καὶ αὐτῇ τῶν ἴσων ἐφικέσθαι. Διὸ καὶ παραγενομένη πρὸς τὸν Δία τούτου ἐδέετο, βπως αὐτῇ κέρατα προσνείμῃ· καὶ ὁ Ζεὺς ἀγανακτήσας κατ' αὐτῆς, εἴ γε μὴ ἀρκοῖτο τῷ μεγέθει τοῦ σώματος καὶ τῇ ἰσχύϊ, ἀλλὰ καὶ περισσοτέρων ἐπιθυμοῖ, οὐ μόνον αὐτῇ κέρατα οὐ προσέθηκεν, ἀλλὰ καὶ μέρος τι τῶν ὠτων ἀφείλετο.

Οὕτω πολλοὶ διὰ πλεονεξίαν τοῖς ἄλλοις ἐποφθαλμίζοντες λαθάνουσι καὶ τῶν ἰδίων στερούμενοι.

Ἄφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς διηγήσεως πολλαὶ ἐπλατύνθησαν ὑπὸ τῶν ἀφηγητῶν εἰς παραμύθια, οὕτω δ' ἔμορφώθη τὸ παραμύθιον τῶν ζώων. Καὶ μέρος μὲν τῶν παραμυθίων αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἐπεισοδιακὰ καὶ διὰ τοῦτο ὅπωςδῆποτε βραχεῖα. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ ἀκόλουθον τοῦ Αἰσώπου:

Κύων καὶ ἀλεκτρονῶν, ἐταιρείαν ποιησάμενοι, ὄδενον. Ἐσπέρας δὲ καταλαβούσης, ὁ μὲν ἀλεκτρονῶν ἐπὶ δένδρον ἐκάθειυεν ἀναβάς, ὁ δὲ κύων πρὸς τῇ ρίζῃ τοῦ δένδρου, κοίλωμα ἔχοντος. Τοῦ δὲ ἀλεκτρονῶνος κατὰ τὸ εἰσθῶς, νύκτωρ φωνήσαντος, ἀλόπηξ ἀκούσασα πρὸς αὐτὸν ἔδραμε, καὶ σᾶσα κάτωθεν πρὸς ἑαυτὴν κατελθεῖν ἤξιον.

ἐπιθυμῆν γὰρ ἀγαθὴν οὕτω φωνὴν ζῶον ἔχον ἀσπάσασθαι. Τοῦ δὲ εἰπόντος, τὸν θυρωρὸν πρότερον διυπνίσαι, ὑπὸ τὴν ρίζαν καθέδουσα, ὡς ἐκείνου ἀνοίξαντος κατελθεῖν, κἀκείνης ζητούσης αὐτὸν φωνῆσαι, ὁ κύων αἴφνης πηδήσας αὐτὴν διεσπάραξεν¹.

Μέρος ὅμως αὐτῶν, καθ' ὃν τρόπον καὶ εὐτράπελοι διηγῆσαι, δι' ἐπισωρεύσεως ἐπεισοδίων ἀνεπτύχθη εἰς τέλειον παραμῦθι. Αὐτὰ δὲ τὰ παραμῦθια πιθανώτατα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐχρησίμευσαν ὡς πυρὴν τοῦ περιφύμου ἔπο υ ς τ ῶ ν ζ ῶ ν, εἰς τὸ ὅποιον πρωτεῦον πρόσωπον παίζουσι ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ. Ἀμφοτέρω δὲ τὰ εἶδη καὶ ἰδίως τὰ ἐπεισοδιακὰ διακρίνονται περισσότερον καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα παραμῦθια διὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν παιδικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, εἶναι δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν προσφιλῆ εἰς τὰ παιδιά, τὰ ὅποια, ὅπως τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, ἰδιαιτέρως ἐλκύει τὸ ζῶον, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν ὄχι ὅλα, ἀλλὰ μερικὰ τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχουν παιδικὴν ἀρχήν.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν νεωτέρων τούτων εἰδῶν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τὰ λαογραφικὰ προϊόντα, δὲν ἐπέφερε καὶ τὴν καταστροφὴν καὶ ἀπώλειαν τῶν παλαιότερων οὕτως, ὥστε σήμερον ὑφίστανται ἐκ παραλλήλου καὶ αἰτιολογικαὶ παραδόσεις, σοβαραὶ καὶ εὐτράπελοι, καὶ ἐπεισοδιακαὶ διηγῆσαι καὶ μῦθοι παρομιθώδεις καὶ παραμῦθια τῶν ζῶων. Μίαν ἄλλην ἀκόμη ἐξέλιξιν σπουδαιοτάτην ὑπέστησαν οἱ μῦθοι τῶν ζῶων, τὴν εἰς διδακτικούς, ἀλλὰ περὶ τούτων εὐδὴς κατωτέρω.

Δ'. ΚΥΡΙΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Κυρίως διδασκαλικὸς μῦθος ὀνομάζομεν, ὡς εἵπομεν, τοὺς μῦθους, τῶν ὁποίων καταφανεῖς εἶναι οἱ γνωμολογικοὶ καὶ συμβουλευτικοὶ σκοποί. Τοὺς τοιούτους μῦθους, φαίνεται, καὶ οἱ παλαιοὶ διέκρινον τῶν λοιπῶν, ἀποκαλοῦντες αἴ ν ο υ ς. Οὕτω παρὰ Σουΐδα φέ-

1) Καὶ ἐνταῦθα προστίθενται ἐπιμῦθια, διὰ νὰ δοθῆ εἰς τὸν μῦθον διδακτικὴ χροιά, ἀλλ' ὅτι εἶναι πρόσθετα καὶ βεβιασμένα καὶ οἰονεὶ παράσιτα εἰς τὸ σῶμα τοῦ μῦθου, ὡς χαρακτηρίζει αὐτὰ ὁ Tylor, δεικνύει ἡ κακὴ αὐτῶν ἢ μᾶλλον ἢ μωρὰ προσαρμογὴ. Οὕτω κατὰ τὴν μίαν διασκευὴν, Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οἱ φρόνιμοι τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐχθροὺς ἐπελθόντας πρὸς ἰσχυροτέρους πέμποσι παραλογιζόμενοι, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην, Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ φρόνιμοι, ὅποταν τι κακὸν αὐτοῖς ἐπέλθῃ, ραδίως πρὸς αὐτὸ ἀντιπαρατίθενται.

ρεται. Αίτιος διαφέρει μύθον, τῷ τὸν αἶνον μὴ πρὸς παῖδας ἀλλὰ πρὸς ἄνδρας πεποιῆσθαι, καὶ μὴ πρὸς ψυχαγωγίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ παραίνεσιν ἔχειν τινά. Βούλεται γὰρ ἐπικρουπιόμενος παραινεῖν τι καὶ διδάσκειν. Τοιοῦτος τις π.χ. εἶναι ὁ ἀκόλουθος ἐκ τοῦ Αἰσώπου·

᾽Ορνιθά τις εἶχεν ὡὰ χρυσᾶ τίκτουσαν· καὶ νομίσας ἔνδον αὐτῆς ὄγκον χρυσοῦ εἶναι, κτείνας εὗρηκεν ὁμοίαν τῶν λοιπῶν ὀρνιθῶν. Ὁ δὲ ἄθροον πλοῦτον ἐλπίσας εὗρήσειν, καὶ τοῦ μικροῦ ἐστέρηται ἐκείνου.

Ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι δεῖ τοῖς παροῦσιν ἀρκεῖσθαι καὶ τὴν ἀπληστίαν φεύγειν.

Ἐχουν δὲ οὗτοι κυρίως τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ὀλίγον προηγμένου ἀνθρώπου νὰ σκεφθῆ με ἀφηρημένας λέξεις καὶ ἐννοίας καὶ τὴν ἐντεῦθεν τάσιν, ὅπως κάθε τι τὸ ἀφηρημένον ἐνδύη εἰς συγκεκριμένας εἰκόνας, εἰς σύμβολα καὶ παραδείγματα.

Εἰς τὰ ὀλίγον δηλαδή προηγμένα στάδια ἡ παιδικὴ ἀκόμη τοῦ ἀνθρώπου διανόησις ἐργάζεται εἰσέτι με τὰς παραστατικὰς εἰκόνας, ἡ δὲ λέξις ἔχει σημασίαν μόνον καθ' ὅσον συνδέεται πρὸς τὰς εἰκόνας ταύτας, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὸ ἀκουστὸν σύμβολον αὐτῶν. Λέξεις ἀφηρημέναι δὲν ὑπάρχουν, οὐδὲ εἶναι νοηταί. Ὄθεν καὶ κάθε διδασκαλία ἀφηρημένη, κάθε δίδαγμα ἠθικόν, διὰ νὰ γίνῃ νοητόν, πρέπει νὰ ἐνδυθῆ τὸ ἐνδύμα τῆς παραστατικότητος, πρέπει νὰ μεταβληθῆ εἰς εἰκόνα. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν μόνον διὰ τοῦ παραδείγματος. Ὄθεν καὶ ὁσάκις παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ διατυπωθοῦν γινῶμαι διδακτικαί, δὲν ἐπιζητοῦνται λέξεις, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ἢ καὶ ἐν ἀνάγκῃ πλάττονται πράξεις παραδειγματικαί, δημιουργοῦνται δηλαδή μῦθοι διδακτικοί. Ἐχομεν δὲ ἄφθονα εἰς τοὺς λαοὺς τὰ παραδείγματα τοιούτων μύθων.

Προσηρόσθησαν δὲ πρωτίστως εἰς σκοποὺς διδακτικούς καὶ ἐγένοντο διδακτικοὶ αὐτοὶ οἱ παρομοιώσεις μῦθοι, εἰς τοὺς ὁποίους εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀναπτυχθῆ ὁ διδακτικὸς χαρακτήρ. Οἱ μῦθοι οὗτοι, ὡς εἶπομεν, εἶναι εὐτραπέλοι καὶ σκωπτικαὶ ἐξ ἀρχῆς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ὡς τυπικαὶ παρομοιώσεις καὶ παραδείγματα, διὰ νὰ χαρακτηρίσουν διαφόρους ἀνοήτους πράξεις ἢ λόγους μετὰ τινος εὐτραπέλειας καὶ σκώμματος. Ἄλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σκῶμμα τοῦτο ἐννύπαρχει ἡδὴ ὁ σπόρος τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Διότι τὸ σκῶμμα ἐλέγχει πάντοτε ἐλάττωμα, ὃ δὲ παρακολουθῶν αὐτὸ εἰρω-

νικός γέλωσ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα ἀρνητικῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, ἢ ὅποια κατόπιν ἀναπτύσσεται καὶ διατυπῶνται καὶ θετικῶς εἰς τὸ ἠθικὸν παράγγελμα, τὸ παρακολουθοῦν τὸν μῦθον, τὸ ἐπιμύθιον. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ ἐπιμύθια ταῦτα σπανίως προέρχονται ἐκ τοῦ λαοῦ, συνήθως δ' εἶναι προσθήκαι τῶν σοφῶν, οἱ ὅποιοι, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω, ἐχρησιμοποίησαν τὸν μῦθον διὰ τὰς διδασκαλίας των. Διὰ τὸν λαὸν ὁ μῦθος διδάσκει καθ' ἑαυτὸν διὰ τοῦ παραδείγματος, ἢ δ' ἐν αὐτῷ ὑποκρυπτομένη διδασκαλία ἐκπηδᾷ αὐτόματος ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ μύθου χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διατυπωθῆ εἰς ἀφηρημένον ἠθικὸν δίδαγμα. Ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦλάχιστον αἰσωπειοῦς μύθους, τὰ ἐπιμύθια πιθανώτατα εἶναι ἔργον τῶν διὰ διαφόρους διδακτικὸς σκοποὺς χρησιμοποισάντων τοὺς μύθους καὶ πολλάκις ἴσως τῶν συλλογέων καὶ διασκευαστῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, καθὼς δεικνύει καὶ ἡ κακὴ καὶ βεβιασμένη αὐτῶν εἰς τοὺς μύθους προσαρμογὴ.

Τοῦ διδασκτικοῦ τούτου χαρακτηῆρος τοῦ παροιμιώδους μύθου ἀπαξ παρατηρηθέντος, εὐκόλως εἶτα ἠδύναντο νὰ δημιουργηθοῦν καὶ ἄλλοι κατὰ τὸ πρότυπον τῶν παραδεδομένων, ἕξ ἀρχῆς πλέον φέροντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν διδασκαλίαν ὡς σκοπόν. Ὅθεν καὶ δύσκολον εἶναι σήμερον εἰς πολλὰς περιστάσεις νὰ ἀποφανθῆ κανεῖς, ἂν μῦθος τις ἕξ ἀρχῆς ἐπλάσθη διδακτικὸς ἢ προὔπαρχων ἐχρησιμοποιήθῃ ὡς τοιοῦτος.

Παρὰ τοὺς μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους κυρίως ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς τὴν δι' εἰκόνων διδασκαλίαν κλίσις τῶν λαῶν, πολλάκις καὶ αὐτὰ τὰ κυρίως παραμύθια ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τῆς κλίσεως ταύτης. Ταῦτα, ὡς θὰ εἴπωμεν, εἶναι ἀπλαῖ φανταστικαὶ διηγήσεις, αἱ ὅποια εἰς οὐδένα ἠθικὸν διδακτικὸν σκοπὸν ἀποβλέπουν. Δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ ἀρνηθῆ κανεῖς, ὅτι βασιλεύει εἰς αὐτὰ κάποια γενικωτέρα ἠθική, καθ' ὅσον κατὰ κανόνα, ἢ μὲν κακία τιμωρεῖται ἐν αὐτοῖς, τὸ δ' ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀρετὴ θριαμβεύει. Τοῦτο ἤρκεσεν, ὅπως ὁ λαὸς προσαρμόσῃ εἰς αὐτὰ ἠθικὰς ἐννοίας. Τὸ τοιοῦτον παρατηρεῖται κατὰ κανόνα εἰς μερικοὺς λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Μαδαγασκάρης, δὲν εἶναι ὅμως ἄγνωστον καὶ παρ' ἡμῖν.

Τοιαύτην πιθανῶς ἀρχὴν ἔχων ὁ λαϊκὸς διδασκτικὸς μῦθος δὲν ἔμεινε μέχρι τέλους μόνον λαϊκός. Οἱ παλαιοὶ σοφοὶ καὶ ποιηταί, κληρονομήσαντες παρὰ τοῦ λαοῦ τὰς αὐτὰς πρὸς τὴν δι' εἰκόνων διανοήσιν τάσεις καὶ ἐντεῦθεν τὴν πρὸς τὸν εἰκονικόν, τὸν παραδειγματικὸν μῦθον καὶ τὴν ἀλληγορίαν κλίσιν, ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀνέπτυξαν αὐτὰς εἰς σύστημα, καὶ παραλαβόντες τὸν λαϊκὸν μῦθον ἐκαλλιέργησαν

αὐτὸν ὡς μέσον ἐναργοῦς καὶ πειστικῆς διδασκαλίας μετὰ περισσῆς ἀγάπης, καθ' ὃν τρόπον ἐκαλλιέργησαν καὶ τὴν ἀλληγορικὴν γνώμην καὶ τὸ αἶνιγμα, ὡς θέλομεν εἶπει εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

Οὗτοι δηλαδή, ὁσάκις ἤθελον νὰ πείσουν καὶ νὰ διδάξουν ἀπ' εὐθείας, μετεχειρίζοντο εὐχαρίστως τὴν ἀλληγορίαν τοῦ μύθου, ἢ ὁποῖα εἰς τὸν λαὸν εἶναι πάντοτε περισσότερον καταληπτὴ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς περισσότερον ἐναργῆς καὶ πειστικῆς καὶ ἀπὸ τὴν διεξοδικωτάτην καὶ σαφεστάτην ἀφρημένην ἠθικὴν διδασκαλίαν. Χαρακτηριστικώτατα εἶναι ὅσα λέγονται εἰς τὴν Ἰνδικὴν Χιτοπαδάσσαν. Ὁ βασιλεὺς ζητεῖ οἱ δυσκίνητοι τὸν νοῦν υἱοῖ του νὰ παιδευθοῦν ταχέως, ἢ δὲ πρὸς τοῦτο ἐπίτομος ὁδὸς εἶναι ἡ ὁδὸς τοῦ μύθου, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ σοφὸς Βισουσαρμάν, ὅστις ἐντὸς ἕξι μηνῶν ὑπόσχεται νὰ ἀποδείξῃ αὐτοὺς εἰδήμονας πάσης σοφίας, πολιτικῆς, οικονομικῆς καὶ ἠθικῆς, συγγράψας πρὸς τοῦτο τὴν *Παντσατάντραν* ἢ *Χιτοπαδάσσαν*, τὸ περίφημον διδακτικὸν Ἰνδικὸν βιβλίον. Εἰς δὲ τὸν *Στεφανίτην* καὶ *Ἰγνηλάτην*, τὴν βυζαντινὴν μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὁ βασιλεὺς Ἀβεσσαλὸμ ζητεῖ παρὰ τοῦ φιλοσόφου νὰ ὑποδειγματίσῃ διὰ διηγῆσεως διαφόρους πρακτικὰς ἀληθείας, οἷον τίνι τρόπῳ ὁ δόλιος καὶ πονηρὸς, μεσολαβήσας, εἰς ἔχθραν μεταβάλλει τὴν μεταξὺ τινῶν συστᾶσαν φιλίαν, ὁ δὲ σοφὸς διηγεῖται μύθους.

Μετεχειρίσθησαν δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἱ σοφοὶ ἢ ὑπάρχοντες ἤδη λαϊκοὺς μύθους παροιμιώδεις ἢ διδακτικούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐτόνισαν τὸ διδακτικὸν στοιχεῖον, ἢ καὶ ἐπλασαν τοιοῦτους ἕξ ἐπίτηδες. Ἐνεκα τούτου, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, εἶναι πολλάκις δύσκολον ν' ἀποφανθῇ τις, ἂν μῦθος τις ἐπλάσθη ἕξ ἀρχῆς διδακτικὸς ἢ ὑπάρχων ἤδη ἐχρησιμοποιήθη ὡς τοιοῦτος.

Εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν μύθων καὶ μάλιστα τῶν μύθων τῶν ζῶων ὡς μέσου διδακτικοῦ εἶναι παλαιωτάτη καὶ ἀρχικῶς, φαίνεται, ἐντελῶς λαϊκῆ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς χαρακτηρίζει τούτους ὡς εὔρημα τῶν ἀγελαιῶν ἀνθρώπων. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον ἔχομεν ὑπαινιγμοὺς εἰς τοιοῦτους μύθους, ὁ δὲ Ἡσίοδος εἰς τὸ ἔπος του *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, θέλων νὰ διδάξῃ, ὅτι ἀνόητος εἶναι ὁ θέλων νὰ ἐξιῶσῃ τὸν ἑαυτὸν του μὲ τοὺς ἀνωτέρους του, παρὰ τοῦ λαοῦ πιθανώτατα παραλαβὸν διηγεῖται τὸν μῦθον τῆς ἀηδόνος καὶ τοῦ ἰέρακος. Ὁ Ἀρχίλοχος βραδύτερον καὶ ὁ Σιμωνίδης καὶ ἄλλοι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν ἐπίσης τὸν μῦθον ὡς μέσον ἀμέσου καὶ ἀποτελεσματικῆς διδασκαλίας τῶν συμπολιτῶν των. Βραδύτερον εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ρήτορες συνηθέστατα

μετεχειρίζοντο τοὺς μύθους, ὁσάκις ἤθελον νὰ προσελκύσουν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν των ἐπὶ τινος σημείου καὶ νὰ δημιουργήσουν ζωηροτέραν παρ' αὐτοῖς ἐντύπωσιν, ὃ δὲ Ἄριστοτέλης εἰς τὴν Ρητορικὴν του καταλέγει αὐτοὺς μεταξὺ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ μεταχειρίζονται οἱ ρήτορες, διὰ νὰ καταστήσουν περισσότερον πιστευτοὺς τοὺς λόγους των. Ὡσαύτως καὶ οἱ ὑστερώτεροι ρητοροδιδάσκαλοι εἰς τὰ προγυμνάσματα αὐτῶν πραγματεύονται ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ μύθου ὡς προγυμνάματος ρητορικοῦ.

Πόσον δὲ λαϊκὸς ἦτο ὁ μῦθος καὶ πόσῃν δύναμιν εἶχε νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν δεικνύει τὸ ἐξῆς περὶ τοῦ ρήτορος Δημάδου ἀνέκδοτον. Οὗτος ἐπειδὴ δὲν ἐπρόσεχον κάποτε οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς λόγους του, τοὺς παρεκάλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ διηγηθῇ μῦθον. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεψαν καὶ ἤρχισε νὰ λέγῃ· *Ἡ Δήμητρα, μία χελιδὼν καὶ μία ἔγγελος ἐβάδιζον τὸν ἴδιον δρόμον. Ὅταν ἔφθασαν εἰς ἓνα ποταμόν, ἡ μὲν χελιδὼν ἐπέτασεν, ἡ δὲ ἔγγελος ἐβυθίσθη εἰς τὰ νερά. . .* Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔσταμάτησε. Οἱ Ἀθηναῖοι περιέργοι νὰ ἀκούσουν τὸ τέλος ἔσπευσαν νὰ ἐρωτήσουν· *Καὶ ἡ Δήμητρα τί ἀπέγινεν; — Ὁργίσθη ἐναντίον σας, ἀπήντησεν ὁ Δημάδης, διότι ἀφήσατε τὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως καὶ κάθεσθε καὶ ἀκούετε μύθους.*

Ἄλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν τοὺς μύθους. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος τοῦ σοφιστοῦ Προδίκου περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του. Ὁ σοφώτατος Σωκράτης κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Πλάτωνος, ἐν τῇ φυλακῇ εὐρισκόμενος, ἐποίει εἰς στίχους αἰσωπείους μύθους, εἰς δὲ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους οἱ λαϊκώτεροι φιλόσοφοι, οἱ κυνικοί, μετεχειρίζοντο κατὰ κόρον τοὺς μύθους, διὰ τῶν ὁποίων ἤθελον νὰ ἐπιδράσουν εὐκόλως καὶ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πολλοῦ ὄχλου καὶ νὰ μεταδώσουν εἰς αὐτὸν διαφόρους ἠθικὰς καὶ πρακτικὰς ἐκ τῆς φιλοσοφίας διδασκαλίας. Τόση δὲ κατάχρησις ἐγένετο αὐτῶν, ὥστε ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς μετ' ἀγανακτήσεως ὁμιλεῖ περὶ τῶν κυνικῶν τούτων, διότι ἀντὶ τῶν πραγμάτων λέγουν εἰς τοὺς πολλοὺς μύθους.

Ἦδη δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδῶν. Ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν σημασία διὰ τὴν τρυφερὰν παιδικὴν ἡλικίαν εἶχε κατανοηθῆ καλῶς, ὁ Πλάτων δὲ ἐπιδοκιμάζει τὴν χρῆσιν τούτων ὡς πρώτης βαθμίδος διδασκαλίας, τὸ δὲ τοῦ Ἀριστοφάνους, οὐδ' *Αἴσωπον πεπάτηκας*, ἦτο κοινὴ φαίνεται φράσις, ἡ ὅποια ἐδήλου τὴν τελείαν ἀγραμματωσύνην.

Καθὼς οἱ Ἕλληνες οὕτω καὶ οἱ Ρωμαῖοι μετεχειρίσθησαν τὸν μῦθον πρὸς διδασκαλίαν, ὁ δὲ Ρωμαῖος ρητοροδιδάσκαλος Quintilianus παρατηρεῖ περὶ τῶν αἰσωπέων μῦθων, ὅτι προσελκύουν τὰς ψυχὰς καὶ μάλιστα τῶν ἀγοστῶν καὶ ἀμαθῶν, οἵτινες καὶ ἀφελέστερον τὰ πεπλασμένα ἀκούουν καὶ παρασυρόμενοι ὑπὸ τῆς εὐχαριστήσεως εὐκόλως συμφωνοῦν εἰς ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα εὐχαριστοῦνται. Ἐναφέρει δὲ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Μενινίου Ἀγρίππα, ὅστις διὰ μύθου ἔπεισε τοὺς πληβείους νὰ ἐπανέλθουν εἰς Ρώμην, ὅταν δυσηρεσθημένοι μὲ τοὺς πατριζίους εἶχον ἀποχωρήσει εἰς τὸ Ἱερὸν ὄρος.

Κατ' ἔξοχὴν δ' ἐχρησιμοποίησαν τοὺς μῦθους καὶ ἰδιαίτερος τοὺς μῦθους τῶν ζῳῶν οἱ Ἴνδοι σοφοὶ ὡς μέσον διδακτικῶν διαφορῶν ἠθικῶν καὶ πρακτικῶν ἀληθειῶν εἰς τὰ φιλοσοφικὰ διδακτικὰ αὐτῶν βιβλία, οἷον ἡ περίφημος Παντσατάντρα ἢ Χιτοπαδάσσα, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ ἔξ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης*.

Εἶναι ὁμως διάφορος ἡ παρ' αὐτῶν χρησιμοποίησις τῶν μῦθων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν. Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι παραλαμβάνοντες παρὰ τοῦ λαοῦ τὸν μῦθον τὸ πολὺ πολὺ ἔδωκαν εἰς αὐτὸν λογοτεχνικὴν διατύπωσιν χωρὶς οὔτε τὴν ἀπλότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἀφελειαν νὰ ἀλλοιώσουν οὔτε τὴν διήγησιν νὰ ἐπανεξήσουν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς συνοπτικότητός του, διετήρησαν δὲ καὶ τὸν φυσικὸν χρωματισμὸν, τὸν ζῳικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν αὐτοῖς δρώντων ζῳῶν, ἡ δ' ἐκ τῶν μῦθων τούτων διδασκαλία ἐκπηδᾷ αὐτόματος ἐκ τοῦ ὅλου μύθου ὡς παραδείγματος ἄνευ τῆς παρεμβολῆς ἠθικῶν γνωμῶν καὶ παραγγελμάτων. Ἀντιθέτως οἱ Ἴνδοι διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ μύθου διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀφθονωτάτων γνωμικῶν καὶ ἠθικῶν διδασκαλιῶν, συνήθως δὲ καὶ ἄλλων μῦθων, εἰσαγομένων εἰς τὸ στόμα τῶν προσώπων τοῦ ἀρχικοῦ μύθου, κατέστρεψαν τὴν συνοπτικότητα καὶ αὐτοτέλειαν αὐτοῦ, ἠλλοίωσαν δὲ καὶ τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τῶν ζῳῶν, ὥστε ἔξ αὐτῶν δὲν μένει πλέον παρὰ μόνον τὸ ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι εὐδιάκριτος ὁ ἄνθρωπος καὶ μάλιστα ὁ ἠθικολόγος σοφός. Τὰ ζῳα εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς μῦθους εἶναι ζῳα, εἰς τοὺς Ἰνδικούς εἶναι διδάσκαλοι μὲ ὀνόματα ζῳῶν.

Πλὴν τῆς Παντσατάντρας καὶ τῶν μῦθων τῶν ζῳῶν καὶ ἄλλα ἰνδικὰ βιβλία ὑπάρχουν, περιέχοντα μῦθους διδακτικούς. Τοιοῦτον πασίγνωστον καὶ πολὺχρηστον καὶ εὐρύτατα διαδεδομένον εἶναι τὸ *Ἱστορικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου*, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπὶ σοφοὶ ἀγωνί-

ζονται νὰ σώσουν τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως, κινδυνεύοντα ἐκ τῶν διαβोलῶν τῆς μητριᾶς, διηγούμενοι διαφοροῦς περὶ τῆς πονηρίας γυναικῶν διδακτικούς μύθους. Τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ αἱ *Μυθολογίαι τοῦ Ψιττακοῦ*, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ εἰς πλείστας γλώσσας ἔχουν μεταφρασθῆ καὶ εὐρύτατα ἔχουν διαδοθῆ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διδακτικῶν μύθων ἀνήκουν καὶ αἱ παρομοίαι, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπιδιώκουν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητοποίησιν εἰς διηγήσεις πλαστὰς γενικωτέρων διδασκαλιῶν. Προχειρότατον παράδειγμα τοιούτων εἶναι αἱ παραβολαὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ε'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

α') Ὄνομα, εἰσαγωγή καὶ διαίρεσις.

Οἱ μῦθοι εἰς τὸν σημερινὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρον ὄνομα. Φέρονται δὲ συνήθως μὲ τὰ ὀνόματα, μὲ τὰ ὁποῖα φέρονται καὶ αἱ παροιμίαι, οἷον *λόγος, παραμῦθι, παροιμία*, τὸ τουρκικῆς προελεύσεως *μασάλι* (= παράδειγμα) καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἶναι δὲ συνήθεις κατὰ τὰς συνομιλίαις, ὅπως ἦσαν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους, καὶ εἰς μερικοὺς μάλιστα γέροντας ἰδιαιτέρως προσφιλεῖς, ἀποτελοῦντες τὸ ἅλας τῆς ὁμιλίας των. Εὐθὺς ὡς παρουσιασθῆ περίστασις παρομοιώσεως πράξεως τινὸς ἢ λόγου πρὸς παρομοιωδῆ μῦθον ἢ ὁσάκις πρόκειται νὰ διατυπωθῆ γνώμη τις ἢ διδασκαλία ἀμέσως εἰσάγεται εἰς τὴν συνομιλίαν ὁ μῦθος. Ἐναφέρω παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἤκουσα. Ὅτε εὐρισκόμην εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἐγευματίζον τακτικὰ μετ' ἄλλων συναδέλφων καθηγητῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐστιατόριον. Εἰς ἕκ τούτων παρεπονείτο τακτικὰ διὰ τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα τοῦ φαγητοῦ. Ὅτε λοιπὸν μίαν ἡμέραν δι' ἑκατοστὴν ἴσως φορὰν ἐξέφραζε τὰ παρόπονά του, εἰς τῶν συντρωγόντων, Ἰωαννίτης, γνωστὸς διὰ τὴν εὐτροπελίαν του καὶ καὶ τὸ πλῆθος τῶν διηγήσεων καὶ τῶν ἀνεκδότων του, διακόψας τοῦ λέγει·

Νὰ σ' πῶ μιὰ παροιμία. Μιὰ φουρὰ πῆρι ἕνας ἕνα μλάρ κὶ κατέφκι σιτὸν παζάρ, γιὰ νὰ τοῦ πλῆσ'. Ἐρχιτι ἕνας : «Τὸν πλᾶς, λέει, τοῦ μλάρ ; — Τὸν πλῶ. — Σήκονσι τοῦν σαμάρ γιὰ νὰ τοῦ ἰδῶ. — Πήγνι πρῶτα νὰ ματαλάβς κ' ὕστερα ἔλα». Φεύγ' ἱκεῖνους, ἔρχιτι ἄλλους γιὰ νὰ τ' ἀγουράσ'. Σήκονσι, τ' λέει, τὰ πουνδάρια τ' νὰ τοῦ ἰδῶ. — Ἄν θέλς, τ' λέει, νὰ σὶ σκοντώσ' ! — Τότι τί τῶφρις, τ' λέει.

για να τον πλήξης; — "Αμ δὲ τόφιρα για να τον πλήσον! Τόφιρα για να ἴδῃ οὐ κόσμους τί τρανώ!" Ἔτσι τὸν κἀνε τώρα κὶ σὺ.

Ἐισάγονται δὲ συνήθως οἱ μῦθοι διὰ φράσεων, οἷαι αἱ ἑξῆς: Ἐσὸν τὸ κἀνεὶς τώρα ἴσάν ἕναν μιὰ φορὰ. πού. . . Ἐσὸν τὸ κἀνεὶς τώρα ἴσάν τὸν *Ναστρατιν Χότζα*. *Μιὰ φορὰ ὁ Ναστρατιν Χότζας*. . . Ἐσὸν τὸ κἀνεὶς ἴσάν τὸ παραμῦθι. . . *Νὰ σοῦ πῶ ἕνα παραμῦθι*. . . *Νὰ σοῦ πῶ ἕνα μῦθο*. . . *Νὰ σοῦ πῶ μιὰ παροιμία*. "Ἐνας μιὰ φορὰ. . . κττ. Αἱ τελευταῖαι, *Νὰ σοῦ πῶ ἕνα παραμῦθι* κτλ., χρησιμεύουν μᾶλλον διὰ τοὺς διδακτικούς, ἐνῶ αἱ πρῶται προσαρμόζονται καλύτερον εἰς τοὺς παροιμιώδεις.

Εὐρίσκονται δὲ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὅλα τὰ εἶδη τῶν μύθων, ὅσα ἀναφέραμεν εἰς τὰ γενικά, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαίρεσις δὲν εἶναι διάφορος τῆς γενικῆς διαιρέσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω διευπλώσαμεν.

β') Ἀπλῶς παροιμιώδεις μῦθοι.

Πάντα τὰ εἶδη τῶν εὐτραπέλων νεοελληνικῶν διηγήσεων, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὸν οἰκείον τόπον, τοπικαί, σκωπτικαὶ ὁμάδων, ἀπλῶς εὐτραπέλοι, εὐτραπέλα παραμῦθια δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὡς παροιμιώδεις μῦθοι, πολλαὶ δὲ μᾶς ἔδωκαν καὶ παροιμίας, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν. Οὕτω π. χ. ἤκουσα ἐν Αἰγίνῃ προκειμένου περὶ ἀδεξίου θωπείας:

Κόντεψες να τὸ κἀνης ἴσάν τὸν Πανλάκα. Εἴχαμε ἕναν σὴν Αἴγινα, πού πῆγε να καμαρώση τὸ παιδί του καὶ τοῦ βγαλε τὸ μάτι.

"Ἄλλα παραδείγματα τοιούτων εὐτραπέλων διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν παροιμιώδεις, θέλομεν παραθέσει εἰς τὰ περὶ παροιμιῶν.

Ἄλλὰ καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἑξαιρετικὴν θέσιν ὡς μῦθοι παροιμιώδεις κατέχουν οἱ μῦθοι τῶν ζώων.

γ') Νεοελληνικοὶ μῦθοι τῶν ζώων καὶ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους.

Ὅσα ἀνωτέρω ἐλέγθησαν γενικῶς περὶ τῶν μύθων τῶν ζώων ἰσχύουν βέβαια καὶ περὶ τῶν νεοελληνικῶν. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τούτων κατόπιν τῆς μακρᾶς ἐξελιξέως, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, εἶναι ἤδη παροιμιώδεις ἢ διδακτικοί. Μόνον παραδόσεις εἰσέτι ζῶν

καὶ παραμύθια εὐρίσκομεν παρὰ τοὺς μύθους, διατηροῦντα τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν φύσιν.

Ἔχουν δ' οἱ νεοελληνικοὶ παροιμιώδεις μῦθοι τῶν ζώων ἀναμφισβητήτως σχέσιν πρὸς τοὺς παλαιούς. Οὔτε ὅμως οἱ ἀρχαῖοι ὅλοι ἀνευρίσκονται σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐξ ὧσων τοὐλάχιστον μέχρι τῆς σήμερον γνωρίζομεν, οὔτε καὶ ὅλοι οἱ νέοι ἔχουν τοὺς ἀντιστοιχοῦς των εἰς τοὺς περιωθέντας παλαιούς. Πολλάκις δ' οἱ νεώτεροι συμπληρώουσι πολλαχῶς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἡ δὲ ὁποία ἐνίστε ἴχνη μόνον τῆς ὑπάρξεως μερικῶν μύθων μέχρις ἡμῶν περιέσωσεν. Οὕτω π. γ. σήμερον φέρεται ὁ ἐξῆς μῦθος τοῦ σκανιζόχερα καὶ τῆς ἀλεπούς.

Μιά φορά ὄπου ἔβροχε καὶ ἔπεφτε καὶ χαλάζι, ἕνας σκανιζόχερος εὐρέθη στὸ λόγγο καὶ δὲν ἤξερε πῶς νὰ τρυπώσῃ, γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ χαλάζι. Σὲ λίγο ἤθερε μιὰ ἀλπότρουπα κα' ἐπῆγε γιὰ νὰ μπῆ μέσα. Ἀλλὰ ἡ ἀλπού, πὸν ἦτανε μέσα, δὲν τὸν ἄφηγε. Ἐκεῖνος τῆς εἶπε παρακαλῶντας νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ βάλῃ τὸ κεφάλι του μόνον στὴν τρούπα καὶ γιὰ τὸ κορμί του δὲν τὸν ἔμελε. Ἡ ἀλπού μὲ τὰ πολλὰ τὸν ἄφησε καὶ ἔβαλε τὸ κεφάλι του μέσα. Ἀλλὰ ὁ σκανιζόχερος λίγο λίγο ἔμπαινε, καὶ ὄντας ἐξύγωνε τὴν ἀλπού, ἐσῆκωνε τ' ἀγκάθια του καὶ τὴν τρούπαγε. Ἡ ἀλπού, τί νὰ κάμῃ; ἐτραυγιώτανε στὴν ἄκρη, καὶ ὁ σκανιζόχερος ὄλο ἔμπαινε. Λίγο λίγο ἐπέταξε τὴν ἀλπού ἀπὸ τὴν τρούπα καὶ ἔμεινε ἐκεῖνος μέσα νοικοκύρης.

(Λαογρ., τόμ. Α', σ. 322).

Ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα εὐστόχως εἶκασεν ὁ Grusius, ἐπιχειρῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μεσαιωνικὴν παροιμίαν, ποιήσόν με ἔνοικον, ἵνα σε ποιήσω ἔξοικον καὶ ἐπηλύς τὸν ἔνοικον.

Πλὴν τούτου ἡ νέα παράδοσις δὲν ταυτίζεται πάντοτε πρὸς τὴν παλαιάν. Ἐὰν μάλιστα συγκρίνῃ τις τὰς δύο, θὰ εἶρῃ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρτιωτέραν τὴν νεωτέραν. Ἡ παλαιὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν νεωτέραν φαίνεται πολλαχῶς συγκεχυμένη καὶ ἐξηλωμένη. Παράδειγμα ὁ μῦθος τοῦ καρκίνου καὶ τοῦ ὄφρεως. Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἄφες καρκίνῳ συνδιητῆτο, ἑταιρείαν πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος. Ὁ μὲν οὖν καρκίνος ἀπλοῦς ὢν τὸν τρόπον, μεταβαλέσθαι κάκεινῳ παρήγει τῆς πανουργίας· ὁ δὲ οὐδοτιοῦν ἐαντὸν παρεῖχε πειθόμενον. Ἐπιτηρήσας δ' ὁ καρκίνος αὐτὸν ὑπνοῦντα, καὶ τοῦ φάργγος τῇ χηλῇ λαβόμενος καὶ ὄσον οἶόν τε πιέσας, φρονεῦει. Τοῦ δ' ὄφρεως μετὰ

θάνατον εκαθέντος, ἐκεῖνος εἶπεν «οὕτως ἔδει καὶ πρόσθεν εὐθὺν καὶ ἀπλοῦν εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ταύτην τὴν δίκην ἔτισας». Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι οἱ τοῖς φίλοις σὺν δόλῳ προσιόντες αὐτοῖ μᾶλλον βλάπτονται.

(Halm 346)

Ἡ δὲ νεωτέρα ὡς ἀκολουθῶς·

Μιά φορά ὁ κάβουρας καὶ τὸ φίδι ἔγιναν κομπάροι καὶ ἀποφασίσανε νὰ κνηγήσουνε μαζί. Τὸ βράδυ ἐμοιράσανε τὸ κνηγι καὶ ἐφάγανε. Τὸ φίδι ἔφαγε οὐλο τὸ μερδικό του καὶ ὁ κάβουρας ὡς μικρότερος, ἔφαγε λιγώτερο καὶ ὅσο τοῦ ἔμεινε τὸ ἐφύλαξε γιὰ τὴν ἄλλη ἡμέρα. Τὸ φίδι ἔβαλε βουλή νὰ φάῃ τὸν κάβουρα, γιὰ νὰ τοῦ φάῃ καὶ τὸ μερδικό του. Ὄντας ἀποφασίσανε νὰ κοιμηθοῦνε, ὁ κάβουρας ἐμάζωξε τὰ πόδια του καὶ τίς δαγκοῦνες του καὶ ἤσυχασε· τὸ φίδι ἄρχισε νὰ κουλλουριάζεται γῆρο ἀπὸ τὸν κάβουρα καὶ ὀλοένα ἔκανε τὴν κουλλούρα μικρότερη μὲ σκοπὸ νὰ σφίξῃ τὸν κάβουρα, νὰ τὸν σκάσῃ καὶ ὕστερα νὰν τὸν φάῃ. Ὁ κάβουρας τὸ κατάλαβε καὶ τοῦ λέει : «Γιατὶ δὲν κοιμᾶσαι ἴσα, κομπάρε ; — Ἔτσι κοιμόμαστε ἐμεῖς τὰ φίδια» τοῦ λέει· καὶ οὐλο ἐμίχραινε τὴν κουλλούρα. Τότες ὁ κάβουρας φυλάει ὕπον τοῦ ἔφερε τὸ φίδι τὸ κεφάλι του μπροστὰ στίς δαγκοῦνες του καὶ ἀμέσως τὸ ἀρπάζει τὸ φίδι ἀπὸ τὸ λαιμὸ σφιχτά. Τὸ φίδι ἀπὸ τὸν πόνο ἐτεντώθηκε. Τότε τοῦ λέει ὁ κάβουρας : «Τώρα εἶσαι ἴσα, κομπάρε» καὶ δεύτερα τὸ ἔφαγε.

(Λαογρ., τόμ. Α', σ. 320)

Ὁ ἀναγνώστης καὶ μόνος του δύναται νὰ παρατηρήσῃ πόσον καλύτερον εἶναι δικαιολογημένη καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅλον καὶ ὡς πρὸς τὰ μέρη ἢ νεωτέρα προφορική παράδοσις. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ὅλα εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα. Ἡ δικαιολογία τοῦ φόνου τοῦ ὄφρεως, διότι δὲν πείθεται εἰς τὰς γενικὰς περὶ εὐθύτητος χαρακτῆρος συμβουλὰς τοῦ καρκίνου, δὲν εἶναι ἐπαρκής, δὲν δικαιολογεῖται δὲ ἐπαρκῶς καὶ ἡ ἐπιμυθιακὴ φράσις τοῦ καρκίνου : «Οὕτως ἔδει καὶ πρόσθεν εὐθὺν καὶ ἀπλοῦν εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ταύτην τὴν δίκην ἔτισας», ἡ ὁποία προϋποθέτει προηγουμένην σωματικὴν σκολιότητα τοῦ ὄφρεως καὶ βλάβην πρὸς τὸν καρκίνον, ὅστις καὶ διὰ τοῦτο ἐκδικεῖται. Ἐνῶ εἰς τὸν νεώτερον καὶ ἡ δικαιολογία εἶναι εὐλόγος, διότι ὁ καρκίνος ἐκδικεῖται τὸν δόλιον φίλον, ὅστις δολιευόμενος τὴν φιλίαν ζητεῖ νὰ τὸν καταφάγῃ, καὶ οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ καρκίνου, «Τώρα εἶσαι ἴσα, κομπάρε», δικαιολογοῦνται ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ὄφρεως καὶ τοῦ προηγηθέν-

τος διαλόγου, «Γιατὶ δὲν κοιμᾶσαι ἴσα, κομπάρε; — Ἔτσι κοιμώμαστε ἔμεῖς τὰ φίδια».

Ἀμφότερα ταῦτα τὰ παραδείγματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ὑπάρχει μὲν σχέσις μεταξὺ τῶν νέων μύθων καὶ τῶν παλαιῶν, ἀλλ' ὅτι ἡ προφορικὴ παράδοσις εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητος τῆς γραπτῆς, τὴν ὁποίαν ἐν πολλοῖς διορθώνει καὶ συμπληροῖ.

Πλὴν ὅμως τῶν ἀρχαιοτέρων ἴσως παροιμιωδῶν τούτων μύθων ἀνευρίσκομεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ νεωτέρας τινὰς σκωπτικὰς αἰτιολογικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον ἐνιαχοῦ χαρακτῆρα παροιμιώδη. Οὕτω π. χ. λέγεται περὶ τῆς χελώνης ἡ ἑξῆς παράδοσις:

Μιά φορά μιὰ χελώνα ἐπέγραφε ἀπόξω ἀπὸ ἴνα ἀλμπάνικο καὶ εἶδε πὸν ἐκαλιγόνανε διάφορα ἄλογα. Ζυγώνει τὸν ἀλμπάνη καὶ σηκώνει τὸ πόδι της τὸ πισινό καὶ τοῦ λέει: «Βάλε μου χ' ἐμένα ἕνα καρφὶ στὸ πόδι μου». Ὁ ἀλμπάνης βλέποντας ἕνα τέτοιο πρᾶμα ἐθύμωσε καὶ τῆς βάνει ἕνα καρφὶ ἀπὸ πίσω καὶ γιὰ τοῦτο ἡ χελώνα ἔχει ἀπὸ πίσω ἐκεῖνο τὸ μικρὸ πρᾶμα, τὴν νουρά της, πὸν λέμε.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἐν Μάνη ἐγένετο παροιμιώδης καὶ μᾶς ἔδωκε τὴν παροιμίαν, βγαίνει χ' ἡ ἀχελώνα τὰ πόδια της 'κεῖ πὸν καλιγόνον τ' ἄλογα¹.

Παρὰ τοὺς παροιμιώδεις τούτους μύθους εὐρίσκομεν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πλὴν τῶν παραδόσεων, περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν ἤδη, καὶ τὸ παραμῦθι τῶν ζώων. Εἰς παλαιότερους χρόνους τὸ παραμῦθι τοῦτο ἐκαλλιεργήθη καὶ ποιητικῶς καὶ ἔχομεν τὴν πασίγνωστον διηγήσασθαι *Φυλλάδα τοῦ γαϊδάρου*, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐπεισόδια, ἀνήκοντα εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τῶν ζώων. Πρὸς τὸ ἔπος τοῦτο ἔχουν σχέσιν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν φερομένων σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παραμυθίων, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κύριον πρόσωπον παίζει ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλεπού. Τὰ παραμῦθια ταῦτα εἶναι κοινὰ εἰς πλείστους λαούς. Πλὴν ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἄσχετα πρὸς τὸ ἔπος τοῦτο. Τοιοῦτόν τι π. χ. εἶναι τὸ ἀκόλουθον, τὸ ὁποῖον παραθέτω ἐν περιλήψει:

Ἐνας παπᾶς ζευγολάτης ἄφηνε τὸ βράδυ στὸ χωράφι τὸ ζυγόλουρο. Κάτι ἀλπονδίτσες τὸ μυριστήκανε καὶ πηγαίνανε τὴ νύχτα

¹ Ο Ν. Ε. ΠΟΛΙΤΗΣ ἀντιστρόφως θεωρεῖ τὴν αἰτιολογίαν ἐν τῇ παραδόσει ὡς νεώτερον ἀνάπτυγμα.

και τοῦ τὸ πέγρανε και γι' αὐτὸ ἐλυπότανε πολὺ. Σὰν τότε βλέπ' ἔτσι τὸ γαϊδουράκι του, τὸν ρωτᾷ τί ἔχει. Ὁ παπᾶς διηγήθηκε τὸ πρᾶγμα και τὸ γαϊδουράκι ὑποσχέθηκε νὰ τοῦ φέρῃ ὅσα ζυγόλογρα εἶχε χαμημένα. Πῆγε λοιπὸν και ξαπλώθηκε σὰν ψόφιο μπροστὰ στὴ σπηλιά, πὸν ἦταν οἱ ἀλποῦδες. Αὐτὲς τὸ νομίσανε γιὰ ψόφιο και ἀποφάσισαν νὰ δεθοῦνε ὄλες μὲ τὰ ζυγόλογρα τοῦ παπᾶ, νὰ δέσουν και τὸ γαϊδουράκι και νὰ τὸ τρανήξουν μέσα νὰ τὸ φᾶν'. Μόλις ὁμως δεθήκανε καλά, τὸ γαϊδουράκι πετειέται ὀρθὸ και χορευόντας ἔφτασε στὸ σπιτι τοῦ παπᾶ μὲ ὄλες τὶς ἀλεπουδίτσες. Ὁ παπᾶς ἐπῆγε τὸ γαϊδουράκι στὸ γρασίδι και ἔγδαρε τὶς κροάδες και πῆγε τὰ τομάρια τους στὸ παζάρι.

Ὅλων τούτων τῶν παραμυθιῶν κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ κατ' ἔξοχὴν παιδικὸς τόνος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν ἔσωτερικὴν αὐτῶν ὑφὴν ἀλλὰ και εἰς τὴν ἔκφρασιν και τὴν πλοκὴν, ἡ ὁποία παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ παραμύθια συνήθειαν ἀποφεύγει τὸ πολὺ πλάτος και τὴν συσσώρευσιν πολλῶν ἐπεισοδίων ἐκτεινομένη οὕτως εἰς μῆκος σύμμετρον πρὸς τὴν παιδικὴν ἀντίληψιν. Διὰ τοῦτο δὲ και τὰ παραμύθια ταῦτα ἀκούονται λίαν μάλιστα εὐχαρίστως ἀπὸ τὰ μικρότερα παιδιά.

δ') Κυρίως διδακτικοὶ μῦθοι.

Καθὼς εἰς τοὺς ἄλλους λαούς, οὕτω και εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν εὐρίσκομεν τὴν τάσιν πρὸς τὴν δι' εἰκονικῶν μύθων και ἀλληγορικῶν διδασκαλίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχομεν και διδ α κ τ ι κ ο ὺ ς μ ῦ θ ο υ ς. Ἐκ τούτων, ἄλλοι μὲν προφανῶς ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθησαν διδακτικοί, ἄλλοι δὲ παροιμιώδεις ἐν ἀρχῇ ὄντες ἢ ἄλλην ἔχοντες ἀρχὴν πρόσθερμόθησαν εἰς σκοποὺς διδακτικούς. Οὕτω π. χ. ὁ ἐξῆς μῦθος φαίνεται, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθη διδακτικὸς:

"Ἐνας χωριάτης συνήθιζε νὰ μένῃ πολλὰς ὥρες μπροστὰ στὸ ἀλώνι τοῦ σπιτιοῦ του, ἐπάνω στὶς πλάκες και τοῦ ἤρχονταν καλά. Μιὰ μέρα καλοκαιρινή, ἐκεῖ πὸν κάθονταν πάλι στὲς πλάκες, ἕνα φίδι βῆκε ἀπ' ἐκεῖ κάτω και τὸν ἐξύγωσε, νὰ τὸν δαγκάσῃ. «Μὴ τὸν δαγκάσῃς, τοῦ εἶπε ἡ πλάκα τοῦ φιδιοῦ. "Ἄν τὸν δαγκάσῃς σύ, θὰ φαρμακωθῇ και θὰ πεθάνῃ ἀμέσως μὲ μιὰ, ἄφησε νὰ τὸν πεθάνω ἐγὼ ἀπὸ λίγο λίγο». "Ἐτσι κ' ἔγινε. Τὸ κρῶο κ' ἡ ὑγρασία

τῆς πλάκας τοῦ ἴφραρον ὕστερα ἀπὸ λίγον καιρὸ διάφορες ἀσθένειες καὶ δὲν ἄργησε νὰ πεθάνῃ.

Νὰ μὴν καθόμαστε ἐπάνω στίς πλάκες.

(Ἡπειρος)

Ἡ ἐξῆς εὐτροπέλος διήγησις, ὡς σκωπτικὴ ἐν Χίῳ λεγομένη διὰ τὸ χωρίον Θυμιανά, ἔλαβεν ἐν Πελοποννήσῳ μορφὴν διδασκτικὴν.

Ἐναν ἀντρόγονον ἐπήγαινον εἰς τὸ παραγύριν. Στὸ δρόμον εἶδαν ἕναγ κότσυφον ἀπάνω στὸ δέντρον. Λέ' ὁ ἄντρος τῆς γυναικας του : «Γιὰ ἴδὲ ἕνας κότσυφας!» Λέ' ἐκείνη : «Ἐν ἔν' κότσυφας, κοτσυφαρίνα ἔν'. — Ὅχι! κότσυφας ἔν'. — Ὅχι! κοτσυφαρίνα ἔν'». Ὁ ἄντρος κατηβαίνει ἀφ' τὸ μουλάριον, δέσνει τὴν γυναικας του καὶ γυρίζουν πίσω. Τοῦ χρόνον σὰν τέτοιαν μέραν ἐπηγαίναν πάλι στὸ ἴδιον παραγύριν. Στὸ ἴδιον μέρος λέ' ἡ γυναικας : «Θυμᾶσαι ποῦ ἐδωρὰ εἶδαμεν μιὰν κοτσυφαρίναν κ' ἐσὺ ἤλεγες πὼς ἔν' κότσυφας; — Βρὲ γυναικας, ὅν σοῦ ἴπα πέρσι πὼς ἦταν κότσυφας; — Ὅχι! λέει ἐκείνη, κοτσυφαρίνα ἦταν». Κατηβαίνει πάλι κάτω ἀφ' τὸ ζό, τὴν δέσνει καὶ γυρίζουν πίσω.

Τὸ αὐτὸ θέμα ἐν Πελοποννήσῳ ἔχει ἐν περιλήψει τὴν ἐξῆς μορφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν καταφανεῖς εἶναι αἱ διδασκτικαὶ τάσεις:

Ἦτανε ἕνα μοναστήρι ξακουσμένο, κ' ἐκεῖ πέρασε μιὰ μέρα μιὰ καρακάξα. Ἀπὸ καλογέροι, ποῦ τὴν ἐπρωτόειδανε, ὁ ἕνας ἔλεγε ὅτι ἡ περσότερη ἦταν ἄσπρη, ὁ ἄλλος ὅτι ἡ περσότερη ἦταν μαύρη. Τσακωθήκανε. Οἱ ἄλλοι πατέρες, ἅμα τοὺς εἶδαν, ἐλάβανε καὶ αὐτοὶ μέρος, οἱ μισοὶ μὲ τὸ ἕνα μέρος καὶ οἱ μισοὶ μὲ τὸ ἄλλο, καὶ μετ' οὐκ ἐπαύθησαν καὶ σπαθιὰ ἐσκοτωθήκανε οὔλοι. Ἐμείνανε δὲ οἱ δύο, ποῦ ἐπρωταρχινήσανε νὰ παλεύουνε. Γιὰ νὰ μὴ πάθουν τίποτε ἀπ' τὴν ἐξουσία, φύγανε ὁ ἕνας ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐπειτα ἀπὸ τρία χρόνια θνημηθήκανε νὰ γυρίσουνε νὰ δοῦνε τί ἀπέγινε τὸ μοναστήρι καὶ κατὰ σύμπτωσι ἐφτάσε ὁ ἕνας στὸ μοναστήρι, ἐφτάσε καὶ ὁ ἄλλος. Εἶδαν τὴν ἐρημίωσι τοῦ μοναστηριοῦ, ἐκλάψανε κ' ἐλέγανε ὅτι ἐγίγανε ἀφορομὴ νὰ καταστραφῇ τὸ καλὸ αὐτὸ μοναστήρι. Ἐκεῖ κοντὰ στὸ μοναστήρι ἦτανε ἕνα ποτάμι, ὅπου οἱ πατέρες εἶχανε καμωμένο ἕνα γιοφύρι γιὰ νὰ περνᾶνε. Ἐκεῖ φιληθήκανε γιὰ νὰ φύγουν. Τότε ὁ ἕνας λέει : «Ἐσὺ φταῖς, Ἀκάκιε, γιὰτὶ αὐτὸ τὸ διαβολόπουλο ἦτανε περσότερο ἄσπρη, ἀλλὰ ἐσὺ δὲν ἄκουγες. — Ἀνθίμε! λέει ὁ ἄλλος, ὅ,τι τόρρα ἔγινε, ἔγινε, ἀλλὰ μάθε

ὅτι ἦτανε περισσότερο μαῦρο. — Ὅχι! λέει ὁ ἄλλος». Κι ἀπὸ τὰ λόγια ἐπιαστήκανε πλάτη μὲ πλάτη ἀπάνω στὸ γιοφύρι κ' ἐπέσανε κάτω στὸ ποτάμι κ' ἐπινιγήκανε.

Εἰς τοὺς διδακτικούς τούτους μύθους οὐχὶ σπανίως ἐπιφέρεται ὡς ἐπιμύθειον ἢ ἐν αὐτοῖς ὑποκρυπτομένη διδακτικὴ γνώμη. Τὰ ἐπιμύθια ταῦτα, συνήθη εἰς τοὺς αἰσωπείους μύθους, συχνὰ εἶναι σήμερον εἰς τὴν Ἡπειρον. Εἰσάγονται δὲ ἢ ἀπ' εὐθείας, ὅπως π. χ. εἰς τὸν ἀνωτέρω μῦθον τοῦ γεωργοῦ καὶ τῆς πλάκας, ἢ διὰ τυπικῶν τινῶν φράσεων, οἷον ἐν Ἡπίρῳ διὰ τοῦ, *Τώρα ὁ μῦθος δηλοῖ δηλαδὴ καὶ περιπλέον*. . . Π. χ. *Τώρα ὁ μῦθος δηλοῖ δηλαδὴ καὶ περιπλέον, πολλές φορές μαθαίνει κανένας τὸν ἄλλον γιὰ κακὸ δικό του*. Ἐπίσης εἰσάγονται διὰ τοῦ, *Ἔτσι εἶναι*, οἷον *Ἔτσι εἶναι, ὁ κάλφας δὲν μπορεῖ νὰ διαβῇ ποτὲ τὸ μάστορά του κ' ἄς μὴ παινεύεται*, ἢ διὰ τοῦ, *Κ' ἔτσι φανερώθηκε πῶς*. . . ἢ διὰ τοῦ, *Τί λέει τὸ παραμῦθι; Πολλοὶ βγάζουν τὰ κάστανα ἀπὸ τὴ φωτιά μὲ τὸ χέρι τ' ἀλλοννοῦ*. Καλοῦνται δὲ τὰ ἐπιμύθια ταῦτα ἐν Ἡπίρῳ πατινὸς λόγος, δηλαδὴ λόγος τελικὸς καὶ ἀποτελοῦν οἷον τὸ ἀκροτελευτίον, τὸ ὁποῖον ὡς θριγκὸς συνέχει τὸ ὅλον τῆς διηγήσεως, περιέχον τὴν ἰδέαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτῆς.

Διὰ τῆς προσθήκης τοιούτων ἐπιμυθίων καὶ παραμυθία πολλάκις προσέλαβον χαρακτῆρα διδακτικόν. Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου παραλλαγὴν τοῦ πασιγνώστου παραμυθιοῦ τῆς Σταχτοπούτας, τὸ ὁποῖον τελειώνει μὲ τὴν ἐξῆς ἠθικὴν παρατήρησιν· *Νὰ τί κάμνει ὁ Θεὸς τὰ παιδιά, ποῖ τιμοῦν τοὺς γονιοὺς των*. Ἐνίοτε αἱ διδακτικαὶ τάσεις προχωροῦν ἀκόμη περισσότερο καὶ ἐπηρεάζουν καὶ αὐτὴν τὴν πλοκὴν καὶ τὴν διασκευὴν πολλῶν παραμυθίων.

Σ. ΥΦΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος τῶν νεοελληνικῶν παροιμιωδῶν μύθων δὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τίποτε περισσότερο τῶν ὧσων παρετηρήσαμεν διὰ τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται. Εἶναι δηλαδὴ ἐν γένει πυκνὸν καὶ σύντομον, ἢ δὲ ὅλη διήγησις περιορίζεται εἰς ἓν καὶ μόνον ἐπεισόδιον. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν μύθων τῶν ζῳῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν βραχύτητα καὶ τὴν πυκνότητα τῶν ἀρχαίων ἐκτίθενται ἂν ὄχι μὲ περισσότερο πλάτος, ἀλλὰ τοῦλάχιστον μὲ περισσότερὰν ἀνεσιν. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ μὲ τοὺς διδακτικούς.

Ἐν τούτοις δὲν λείπουν καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας παρατηροῦνται τάσεις ἐπεκτάσεως καὶ δημιουργίας διηγηματικοῦ πλάτους κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν παραμυθιῶν. Αἱ περιστάσεις αὗται ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως πολλᾶκις τῶν μύθων ὄχι μόνον πρὸς διδακτικούς σκοποὺς ἐν ἐπιλόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς ὡς διηγήσεων πρὸς διασκέδασιν, *γιὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα, καθ' ὃν τρόπον χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ παραμύθια*. Π. χ. εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος, πληροφορηθεὶς παρὰ τῆς ἀλώπεκος ἢ ἄλλου ζώου, ὅτι τὸ ἰσχυρότατον πάντων τῶν ζώων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ζητεῖ νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ξυλοκόπον, ὅστις μὲ πονηρίαν συγκλείσας τοὺς πόδας αὐτοῦ εἰς τὸν σχιζόμενον κορμὸν τὸν ξυλοκοπεῖ ἀνηλεῶς. Ὁ μῦθος οὗτος εἰς μίαν παραλλαγὴν ἐκ Σάμου¹ ἐκτίθεται εἰς τέσσαρας ὁλοκλήρους σελίδας.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν προέλευσιν, περὶ μὲν τῶν παροιμιωδῶν ἰσχύουν ὅσα εἶπομεν περὶ τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων ἐν γένει, περὶ τῶν μύθων τῶν ζώων εἶπομεν ἤδη ἰδιαιτέρως, περὶ δὲ τῶν διδακτικῶν παρατηροῦμεν, ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς τὰς αὐτὰς δυσχερείας, εἰς τὰς ὁποίας εὕρισκόμεθα προκειμένου καὶ περὶ τῶν εὐτραπέλων διηγήσεων. Οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν κοινὸν κτῆμα πολλῶν σημερινῶν λαῶν, εὕρισκονται δὲ καὶ εἰς τὴν παλαιότεραν γραπτὴν παράδοσιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ γενικὴ περὶ τῆς προελεύσεως πάντων ἀπόφασις, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἰδιαιτέρας δι' ἕκαστον ἐρεῦνης. Ἐπειτα προκειμένου περὶ τῶν νεοελληνικῶν διδακτικῶν μύθων προστίθεται καὶ αὕτη πρὸς τὸ παρὸν ἡ δυσκολία, ὅτι οὔτε συλλογαὶ τοιούτων ἐπαρκεῖς ἔχουν καταρτισθῆ καὶ δημοσιευθῆ οὔτε καὶ σχετικαὶ ἐρευνᾶι ἔχουν γίνεαι. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων μόνον, τὰ ὁποῖα ἔχω ὑπ' ὄψιν, δύναμαι νὰ ριψοκινδυνεύσω ἄνευ ἀξιώσεων τὴν ἐξῆς γνώμην.

Τοὺς νεοελληνικοὺς διδακτικοὺς μύθους θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ διακρίνῃ ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν εἰς τρεῖς ὁμάδας. Τούτων ἡ πρώτη προέρχεται ἐκ διαφόρων βιβλίων, περιεχόντων μύθους, τὰ ὁποῖα ἦσαν λαϊκὰ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατόπιν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Τοιοῦτον βιβλίον πασίγνωστον καὶ πολύχρηστον ἄλλοτε παρὰ τῷ λαῷ, τὸ ὁποῖον μεταφρασθὲν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐξεδίδετο ἄλλοτε ἐν Ἑνετίᾳ, ἐκδίδεται δὲ καὶ σήμερον ὡς λαϊκὸν βιβλίον, εἶναι τὸ Ἰνδικῆς προελεύσεως ἐκ τῆς σιριακῆς μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν *Ἱστορικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου*. Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου φαίνονται ἔχοντες τὴν ἀρχὴν τῶν πολυάριθμοι περὶ

1) ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Σαμιακά, τόμ. Ε', σ. 573.

τῆς κακίας καὶ τῆς πονηρίας τῶν γυναικῶν μῦθοι. Ἄλλο τοιοῦτον βιβλίον, δημοτικὸν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατόπιν, εἶναι ὁ *Βίος τοῦ Αἰσώπου*, ὅστις οὐ μόνον εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν μεταφράσθη, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους δυτικὰς καὶ ἀνατολικὰς γλώσσας. Ἐπειτα ὁ *Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης*, ὅστις, ὡς εἶπομεν, εἶναι αὐτὴ ἢ περίφημος Παντσατάντρα τῶν Ἰνδῶν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ, ἀπετέλει φαίνεται φροσφιλὲς δημοτικὸν βιβλίον, ἂν κρίνη τις καὶ ἐκ τῆς εἰς τὴν σλαβικὴν μεταφράσεως αὐτῆς, καθὼς καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν.

Ἡ δευτέρα ὁμὰς διδακτικῶν μύθων εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δρώντων προσώπων καὶ ἐξ ὅλων τῶν περιστατικῶν τῆς διηγήσεως. Φέρονται δὲ οἱ μῦθοι οὗτοι ἐνιαχοῦ ὑπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα *μεσελέδες* ἢ *μασάλια*, λέξιν τουρκικὴν, σημαίνουσαν τὸ *παράδειγμα*, δι' ἧς δηλοῦνται καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ αἰ τοιούτου εἶδους διηγήσεις.

Ἡ τρίτη ὁμὰς τέλος φαίνεται νὰ εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως καὶ ἐν τισὶ μάλιστα νεοελληνικῆς, μολονότι ἡ ἐξακριβωσις τῆς προελεύσεως τῶν μύθων δὲν εἶναι πολὺ εὐκόλος, διότι πολλάκις παραλαμβάνων ξένους μύθους ὁ λαὸς ἀφομοιοῖ αὐτοὺς διασκευάζων καὶ προσαρμοζων εἰς τὸν ἴδιον βίον καὶ τὰς ἰδέας του, ὥστε νὰ φαίνωνται ὡς αὐτοφυῆ καὶ αὐτόχθονα γεννήματα.

Ζ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καταφαίνεται τί πλὴν τῆς πιστῆς καὶ ἀκριβοῦς καταγραφῆς τῶν μύθων ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ λαογράφος κατὰ τὴν συλλογὴν αὐτῶν. Ἐν πρώτοις διὰ νὰ κατανοηθῇ ὁ μῦθος καὶ μάλιστα ὁ παροιμιώδης, πρέπει νὰ σημειώνεται καὶ ἡ περίστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕκαστος λέγεται, καθὼς ἀκριβῶς συμβαίνει τοῦτο καὶ μὲ τὰς παροιμίας. Ἐπειτα ἄξιος παρατηρήσεως εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον εἰσάγεται ὁ μῦθος, ὡς καὶ ἡ προσθήκη ἐπιμυθίων ἢ οὐ. Ἐν γένει δὲ ἀξιολογώταται εἶναι αἱ παρατηρήσεις περὶ τῆς χρήσεως τῶν μύθων, διότι μόνον ἐκ ταύτης ἐρμηνεύονται διάφοροι αὐτῶν ἀλλοιώσεις, συμπτύξεις εἰς παροιμίας ἢ ἐπεκτάσεις εἰς εἶδος παραμυθίων.

Συλλογὰς νεοελληνικῶν μύθων δυστυχῶς δὲν ἔχομεν πολλὰς οὔτε συστηματικὰς. Οἱ δημοσιευθέντες μέχρι τοῦδε εἶναι κατεσπαρμένοι εἰς διάφορα βιβλία καὶ περιοδικὰ λαογραφικοῦ περιεχομένου οὕτως, ὥστε εἶναι δύσκολος

ἡ πλήρης ἀναγραφὴ των. Ἀρχετοὶ εὐρίσκονται καὶ εἰς διαφόρους συλλογὰς παροιμιῶν καὶ ἰδίως εἰς τὴν μεγάλην συλλογὴν τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, καθ' ὅσον ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνείαν ἢ μᾶλλον τὸ σῶμα ἐξ οὗ ἡ παροιμία ἀπέρρευσεν. Εὐάριθμοὶ τινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Ἐπιδορπίῳ τοῦ ΜΙΧ. ΛΕΛΕΚΟΥ (1888), τῇ Περισυναγωγῇ τοῦ Π. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ (1887), τῇ *Λαογραφίᾳ* καὶ τῷ ἐν Τραπεζοῦντι ἐκδιδομένῳ ἄλλοτε περιοδικῷ συγγράμματι *Ἀστέρι τοῦ Πόντου* (τόμ. Α' (1885), Β' (1886)). Μύθους τινὰς διεσκέυασεν ἐμμέτρως καὶ ὁ Σκοπελίτης μοναχὸς Καιοάριος Δαπόντις κατὰ τὰ μέσα τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος ἐν τῇ Ἱστορικῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ (ΕΜ. LEGRAND, Biblioth. grecque vulgaire, τόμ. III, σ. 259 - 279).

[Βλ. καὶ τὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὴν *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖον*, τόμ. 5, σ. 190, 210. 8, σ. 208 - 209, 237 - 239. 9/10, σ. 202, 258. 11/12, σ. 108, 367 - 368. 15/16, σ. 145.

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης σημειούμεν κατ' ἐκλογὴν :

ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ, Κυπριακοὶ μῦθοι ποῦ ἀποδίδουν σὲ ζῶα τὴν ἀνακάλυψιν φαρμάκων καὶ τὴν ἐπινώσην θεραπευτικῶν ἀγωγῶν, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. 9 (1945), σ. 123 - 127. ΚΥΡ. ΧΑΤΖΗ-ΓΩΑΝΝΟΥ, Κυπριακοὶ μῦθοι, Λευκωσία 1948, σελ. 96. ΝΕΑΡΧΟΥ ΚΑΗΡΙΑΟΥ, Ἱστορίες τῶν ζῴων τῆς Κύπρου, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. 13 (1949), σελ. ν + ρμα'. Γ. Α. ΜΕΓΑ, Οἱ Αἰσώπιοι μῦθοι καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις, Λαογρ., τόμ. 18 (1959), σ. 469 - 489].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Α΄. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Ὅπως ὑπὸ τὴν λέξιν μῦθος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὑπὸ τὴν λέξιν παραμῦθι φέρονται διηγήσεις ποικίλης προελεύσεως, εὐτράπελοι, διδακτικαί, φανταστικαὶ καὶ εἴ τινες ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι τοῦτον ἔχουν τὸν κοινὸν σκοπὸν, τὴν ἐκ τῆς διηγήσεως τέρψιν, καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ἔντεχνον τῆς διηγήσεως καὶ τὸ διηγηματικὸν πλάτος. Κυρίως ὅμως παραμῦθια λέγοντες ἐννοοῦμεν τὰς φανταστικὰς ἐκείνας τοῦ λαοῦ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι οὔτε πρὸς τόπον οὔτε πρὸς πρόσωπον ὠρισμένον συνδέονται, ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τοποθετοῦνται ἀορίστως εἰς τὸ παρελθόν¹. *Μία φορά κ' ἔναν καιρὸ ἦταν σ' ἔναν τόπο ἕνας βασιλιάς, — ἕνας ἄνθρωπος, — μιὰ γυναῖκα* κττ. εἶναι ἡ τυπικὴ φράσις, μὲ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζουν καὶ ἡ ὁποία αὐτὴ καὶ μόνη ἀρκεῖ διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀοριστίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον κινεῖται ὅλη ἡ διήγησις τῶν παραμυθιῶν.

Ὁ κόσμος τῶν παραμυθιῶν εἶναι κόσμος φανταστικός, ξεχωριστός, κόσμος ἐντελῶς ἰδιορρυθμὸς, αὐτόχρημα ὄνειρώδης, ὃ ὁποῖος καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν δὲν ἔχει μὲ τὴν πεζότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει κυρίως εἶναι ἡ ἀοριστία τοῦ ὄνειρου καὶ ἡ παιδική, ὅπως λέγομεν, ἀντίληψις. Ὁ κόσμος τοῦ παραμυθιοῦ δὲν γνωρίζει τὴν μεσότητα, τὸ σύνηδες μέτρον τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως εἰς τὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ὅλα τὰ πράγματα κάμνουν κάποιαν ἰδιαιτέραν, ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἡ ὁποία εἰς ἡμᾶς τοὺς μεγάλους, τοὺς ὁποῖους ἡ πείρα ἐδίδαξεν, εἶναι ἐντελῶς ξένη, καὶ λαμβάνουν μορφὰς φανταστικὰς, αἱ ὁποῖαι δὲν συμβιβάζονται καθόλου μὲ τὴν πραγματικότητα, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸ παραμῦθι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν ὄψιν ἐξαιρετικὴν. Ὅλα κυμαίνονται μεταξὺ δύο ἀκροτήτων. Ἡ εἶναι

1) Περί τῶν παραμυθιῶν βλ. καὶ ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν, σ. 76.

πολὺν μεγάλη ἢ εἶναι πολὺν μικρά, ἢ πολὺν ὄραϊα ἢ πολὺν ἄσχημα, ἢ πολὺν καλὰ ἢ πολὺν κακά, ἢ πολὺν ἔξυπνα ἢ πολὺν κουτά. Π. γ. Μορφαι πελώριαι σὰν τὸν Ἄράπη, πού τὸ ἓνα χεῖλι του ἔβαζε στὴ μιὰν ἄκρη τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸ ἄλλο στὴν ἄλλη καὶ ρουφοῦσε ὀλόκληρο τὸ ποτάμι, ἢ σὰν ἐκεῖνον, πού ξερρίζωνε τὰ κυπαρίσσια καὶ τὰ κρατοῦσε σὰν καλάμια, καὶ πάλιν μορφαι σὰν τὸν Κοντορεβιδούλη μόνον εἰς τὰ παραμύθια εὐρίσκονται. Ἐπίσης τὸ Ἰδεῶδες τῆς καλλονῆς, τὴν Πεντάμορφη, καὶ τὴν μεγίστην ἀσχημίαν τὴν εὐρίσκει κανεὶς μόνον εἰς τὰ παραμύθια. Τὰ βουνὰ εἶναι τόσον ὑψηλὰ καὶ ἀπότομα, ὥστε ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀνεβῆ, παρὰ μόνον ἂν τὸν πάρουν οἱ ἀετοί, τὰ δάση τόσον πυκνά, πού πούλι πετάμενο δὲν ἠμπορεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα, καὶ τὰ ποτάμια καὶ οἱ θάλασσοι τόσο πλατειεῖς, πού εἶναι ἀπέραστες. Αἱ ἀποστάσεις εἶναι τεράστιαι, καθ'αὐτὸ ὄνειρώδεις, οἱ ἥρωες φθάνουν εἰς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἐκεῖ πού δὲν ἀκούεται πλέον πετεινοῦ λαλιά, ὅπου ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι ἔχουν τὸ παλάτι των. Οἱ πλούσιοι ἔχουν τόσα, ὅσα δὲν ξέρουν ποῦ νὰ τὰ βάλουν, φορτώματα, καμῆλες χρειάζονται, γιὰ νὰ τὰ κουβαλήσουν, καὶ οἱ φτωχοὶ εἶναι τόσο φτωχοί, πού δὲν ἔχουν στὸν ἥλιο μοῖρα. Μὲ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους σπανίως ἀσχολεῖται τὸ παραμύθι. Τοῦ ἀρέσουν πάντα τὰ βασιλόπουλα καὶ οἱ βασιλοπούλες, ἢ οἱ πολὺ φτωχέες, πού νὰ μὴν ἔχουν ψωμί νὰ φάνε. Οὕτως εἰς τὰ παραμύθια ὅλα εἶναι ἐξαιρετικά. Ὅλα φθάνουν εἰς τὸ ἄκρον.

Ἐπειτα τὸ παραμύθι ἀγνοεῖ τί θὰ εἴπῃ ἀδύνατον. Οἱ φυσικοὶ νόμοι, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν κατ' ἀνάγκην ἀνυπερβλήτον τὰ τοῦ κόσμου καὶ περιορίζουν τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν ἐντὸς ὀρισμένων ὁρίων, εἶναι διὰ τὸ παραμύθι ἀγνωστοί, δὲν ἔχουν δι' αὐτὸ καμμίαν ἰσχύν. Ὅλα εἰς αὐτὸ εἶναι δυνατά. Ὅπου δὲν φθάνει ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις, παρουσιάζεται ἡ μαγεία καὶ τὸ θαῦμα. Τὸ τραπέζι τοῦ παραμυθιοῦ γεμίζει μόνο του ἀπὸ φαγητά, οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα ἀνοίγονταί μόνον αὐτῶν, ἀρκεῖ νὰ ξέρῃ κανεὶς τὴν μαγικὴν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπακούουν, μιὰ μικρὴ βελονίτσα μαγεμένη ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ εἰς βαθὺν ὕπνον τὴν βασίλισσαν καὶ ἐν ῥάπισμα ἠμπορεῖ νὰ σᾶς μεταβάλλῃ εἰς ὄ,τι θέλετε. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ δέχεται τὸ παραμύθι χωρὶς καμμίαν ἐκπληξιν, μὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, μὲ τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ τὸ κοινότερον πρᾶγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ διηγεῖται τὰ πλέον τερατώδη καὶ ἀπίθανα μὲ τὸν ἴδιον τόνον καὶ τὴν ἴδιαν ἀπάθειαν, καθὼς θὰ διηγεῖτο πᾶσαν ἄλλην κοινοτάτην ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου ἱστορίαν.

Τὸ παραμύθι διηγεῖται μόνον χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται, ἂν ἐκεῖνο,

τὸ ὁποῖον διηγῆται, εἶναι φυσικὸν ἢ ὑπερφυσικόν, ἀληθὲς ἢ ψευδές. Τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον, ἐὰν εἶναι πιστευτὸν ἢ ὄχι. Σκοπὸς του εἶναι ἡ διήγησις καὶ μόνη ἡ καλλιτεχνικὴ διήγησις, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει τὸν ἑαυτὸν της καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της γεννωμένην τέρψιν. Ὅταν διηγῆται κανεὶς ἕνα παραμῦθι, τὸ διηγῆται ἀπλῶς διὰ τὸ εὐχαριστήσῃ μὲ τὴν διήγησίν του, διὰ τὸ νὰ κάμῃ τοὺς ἄλλους νὰ περάσουν οὗτοι μίαν ὥραν εὐχάριστον, πλέοντες εἰς ἄλλους κόσμους, κόσμους φανταστικούς. Δὲν ἔχει σκοπὸν οὔτε νὰ διδάξῃ οὔτε νὰ συμβουλευσῇ. Καὶ κατὰ τοῦτο διὰ τὸν λαὸν τὸ παραμῦθι εἶναι ὅ,τι διὰ τὴν πεπολιτισμένην σήμερον κοινωνίαν τὸ μυθιστόρημα καὶ μάλιστα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδιώκει ὠρισμένους διδακτικούς ἢ ψυχολογικούς σκοπούς. Οὕτω τὸ παραμῦθι μαζί μὲ τὰ ἄσματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας καλολογικὰς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἕνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας.

Β'. ΔΙΑΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΑΠΟ ΑΛΛΩΝ ΕΙΔΩΝ

Συνήθως ὁ λαὸς, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πολλοὶ τῶν λογίων, συγγέουν τὸ παραμῦθι πρὸς ἄλλας λαϊκὰς διηγήσεις, τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους. Ὁ λαὸς μάλιστα μεταχειρίζεται τὴν λέξιν παραμῦθι ὡς λέξιν γενικὴν, διὰ τῆς ὁποίας ὀνομάζει πᾶσαν οἷαςδήποτε φύσεως διήγησιν, εἴτε παράδοσις εἶναι εἴτε μῦθος εἴτε εὐτράπελος διήγησις εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Ἐφθασε δὲ νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὰς παροιμίας ἀκόμη παραμῦθια, ἐφ' ὅσον αὐταὶ προέρχονται ἀπὸ μύθους. Διὰ τοῦτο καὶ πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὰ ἄλλα εἶδη τῶν διηγήσεων.

Τὸ παραμῦθι, αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὁποῖον οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν conte merveilleux καὶ οἱ Γερμανοὶ Märchen, διαφέρει πρῶτον ἀπὸ τὴν παράδοσιν. Διότι ἡ παράδοσις εἶναι μὲν μυθικὴ διήγησις, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς ὠρισμένα πρόσωπα ἢ τόπους ἢ φυσικὰ σώματα καὶ φαινόμενα καὶ πιστεύεται ὡς πραγματικὴ καὶ ἀληθής, καὶ κατὰ τοῦτο ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν, ἃς εἴπωμεν οὕτω, περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν θεωρίαν, ἐνῶ τὸ παραμῦθι οὔτε τόπον οὔτε χρόνον οὔτε πρόσωπον γνωρίζει. Κινεῖται ἐλεύθερον εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀοριστίας, οἱ δὲ διηγούμενοι οὐδεμίαν πίστιν τρέφουν εἰς τὰ λεγόμενά του.

Ἐκτὸς τούτου αἱ παραδόσεις διαφέρουν ἀπὸ τὰ παραμῦθια καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν φέρουν τὸν λογοτεχνικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον φέρει τὸ παραμῦθι. Ἡ διατύπωσίς των, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, εἶναι

μία κοινοτάτη διατύπωσις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου, πολλάκις ἄξεστος, οὐδεμίαν δὲ δεικνύει λογοτεχνικὴν τάσιν. Ὑπάρχουσι βέβαια παραδόσεις ποιητικώταται, ἀλλ' ἡ ποίησις αὐτῶν δὲν ἐπιηρεάζει ποσῶς τὴν διατύπωσίν των. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰς ἔδωκαν τὸν πυρῆνα καὶ εἰς ἄσματα καὶ εἰς διηγήματα καὶ εἰς δράματα ἀκόμη, ἀλλ' αὐτὰ καθ' ἑαυτὰς δὲν ἀποτελοῦν λογοτεχνικὸν εἶδος, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὰ παραμύθια εἶναι εὐδιάκριτοι λογοτεχνικαὶ τάσεις, καὶ κατὰ παράδοσιν τηρούμεναι καὶ ἀτομικαὶ τῶν διηγουμένων, ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἐκάστου.

Ὁ δὲ μῦθος εἶναι διάφορος τοῦ παραμυθιοῦ, διότι ἔχει ὡς σκοπὸν τοῦ τὴν διδασκαλίαν. Τὸ παραμύθι κατ' ἀρχὴν δὲν ἐπιδιώκει τοιοῦτους σκοπούς. Ἐὰν δὲ πούθενά ἐκπηδᾷ αὐθόρμητον τὸ ἠθικὸν δίδαγμα, τοῦτο δὲν εἶναι διότι εἰς αὐτὸ ἀπέβλεπε τὸ παραμύθι, ἀλλὰ διότι ἠθικὴ εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ ἔπλασε, καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ συναίσθημα δὲν θὰ ἐπέτρεπεν ἔκβασιν τοῦ παραμυθιοῦ μὴ ἠθικὴν. Τὸ κακὸν παντοῦ πρέπει νὰ τιμωρῆται, τὸ δὲ ἀγαθὸν νὰ ἀμείβεται.

Μόλα ταῦτα, ἂν καὶ σπανίως, ἀπαντοῦν ὅμως καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ παραδόσεις ἔλαβον μορφήν παραμυθιοῦ πλατυνομένης τῆς διηγήσεως, καὶ ἀντιστρόφως στοιχεῖα παραμυθίων ἢ καὶ παραμύθια ὀλόκληρα εἰσχωροῦν εἰς παραδόσεις ἢ, ἀναφερόμενα εἰς ὄρισμένα πρόσωπα, καθίστανται αὐτὰ παραδόσεις. Ἐπίσης καὶ μῦθοι πολλάκις, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, ἔλαβον τὴν μορφήν παραμυθιοῦ καὶ ἀντιστρόφως παραμύθια ἀπέκτησαν τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῶν μύθων.

Γ'. ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ

Τοιαῦτα, ὅποια εἶναι τὰ παραμύθια, μὲ τὸν φανταστικὸν καὶ ὄνειρώδη κόσμον των, ὑπῆρξαν πάντοτε ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ μικροκόσμου τῶν παιδίων. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διὰ τὸν ἀπιθάνως φανταστικὸν των χαρακτήρα καὶ διότι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἶχον καταντήσει εἰς τὸ στόμα τῶν γραιῶν καὶ τῶν παιδίων, ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν μορφωμένων ὡς τερατώδη καὶ ἀπίστευτα ἀγαλινώτου φαντασίας πλάσματα, ἀνάξια λόγου καὶ προσοχῆς, καὶ κατεφρονήθησαν ὡς *μυθεύματα γραῶδη*. Ἐξηκολούθησε δὲ ἡ καταφρόνησις αὕτη καθ' ὅλην τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ μετέπειτα, καθὼς καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐν Ἰταλίᾳ ἤρχισαν συγγραφεῖς,

ὡς ὁ Straparola καὶ ὁ Basile, νὰ ἀντλοῦν ἐκ τοῦ λαϊκοῦ παραμυθιοῦ, κατὰ δὲ τὸν IZ' ὁ Γάλλος Charles Perrault ἐδημοσίευσεν τὰ πρῶτα δείγματα γαλλικῶν παραμυθιῶν ὑπὸ τὸν τίτλον Contes de ma mère l'Oye (Histoires du temps passé), τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μορφωμένου κόσμου ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὸ λαϊκὸν τοῦτο εἶδος καὶ ἐγράφησαν μάλιστα τότε καὶ παραμύθια λογοτεχνικά. Ἐκ Γαλλίας μετεδόθη τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ ἀνεφάνησαν καὶ ἐκεῖ διάφοροι συλλογαί.

Ἄλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἡ ἔρευνα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτοῦ ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν Grimm. Οὗτοι, δημοσιεύσαντες τὴν πασίγνωστον συλλογὴν τῶν Kinder- und Hausmärchen καὶ ἐφοδιάσαντες αὐτὴν διὰ σοφωτάτων συγκριτικῶν καὶ ἄλλων παρατηρήσεων ἐν σχέσει πρὸς τὰ παραμύθια ἄλλων λαῶν, εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν, ὡς καὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἔδωκαν τὴν πρώτην ὄψιν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τοῦ παραμυθιοῦ. Ἐκτοτε ἐσηματίσθησαν ἀλλεπάλληλοι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θεωρίαι.

Οἱ μὲν ἐθεώρησαν τὰ παραμύθια ὡς συνεσκοτισμένα καὶ ἡλλοιωμένα ὑπολείματα παναρχαίων Ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, τοὺς δὲ ἥρωας αὐτῶν ὡς ἡμαρτωμένας μορφὰς θεῶν καὶ ἡρώων τῆς ἀρχεγόνου Ἰνδοευρωπαϊκῆς λατρείας (Grimm)¹. Κατ' ἄλλους πατρῷς τῶν παραμυθιῶν εἶναι αἱ Ἰνδαίαι, ὁπόθεν διὰ τῆς γραπτῆς καὶ προφορικῆς παραδόσεως διεδόθησαν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ ἐφρξῆς εἰς τὴν Εὐρώπην (Benfey). Κατ' ἄλλους τὰ παραμύθια τῶν σημερινῶν πεπολιτισμένων λαῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λείψανα, ἔγκυρια ὑπολείματα, παλαιωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ καταστάσεων, οὐδὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητῆται ὄρισμένος τόπος τῆς γενέσεως αὐτῶν, ἀφ' οὗ ἠδύναντο πανταχοῦ ἐξ ἴσου νὰ γεννηθοῦν (ἀνθρωπολογικὴ θεωρία Tylor καὶ Lang). Κατ' ἄλλους εἶναι βέβαια ὀρθὴ αὐτὴ ἡ γνώμη περὶ πολυγενείας τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὰ παραμύθια ἀποτελοῦν ὀργανικὰ σύνολα, ἔχοντα τὴν ἐνότητα ἔργου τέχνης καὶ τὴν πλοκὴν μυθιστορήματος, καὶ φέρουν τὸν τύπον ἐνὸς πνεύματος δημιουργοῦ, οὐδὲν σύστημα ἐπιστημονικὸν εἶναι βιώσιμον, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἐδέχετο, ὅτι τὰ παραμύθια ἐξαπλοῦνται διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ δανεισμοῦ. Ἡ ἔρευνα ὁμως διὰ τὴν ἀρχικὴν πατρίδα ἐκάστου παραμυθιοῦ ἰδιαίτερος δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποτέλεσμα

1) Τὰ τῶν θεωριῶν τούτων ἐτίθενται κάπως λεπτομερέστερον εἰς τὸ βιβλίον μου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν, σ. 81 κέ.

καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ματαία (Bédier). Ἄλλοι τέλος ἀφήσαντες κατὰ μέρος τὴν γενικὴν περὶ τῆς προελεύσεως τῶν παραμυθιῶν συζήτησιν περιορίσθησαν εἰς τὴν ἔρευναν ἐκάστου παραμυθιοῦ ἰδιαιτέρως, συγκεντρῶνον τὰς παραλλαγὰς, συγκροτοῦν αὐτὰς εἰς ὁμάδας, συνεχομένας γεωγραφικῶς, ἱστορικῶς καὶ πραγματικῶς, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης γεωγραφικοῦ ιστορικῆς ἐρεῦνης προσπαθοῦν νὰ ἐξαγάγουν συμπεράσματα περὶ τῆς διαδόσεως, τῶν μεταβολῶν καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ παραμυθιοῦ. Θεωροῦσι δ' ὡς πατρίδα αὐτοῦ τὴν χώραν, ὅπου ἀφθονοῦν αἱ παραλλαγαί, ὡς πρὸς δὲ τὴν συγκρότησιν παραμένουν αἱ ἀρτιότεραι, τὰ δὲ ἦθη καὶ αἱ δοξασίαι τοῦ τόπου διαφωτίζουν τὴν σημασίαν τοῦ παραμυθιοῦ. Ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζουν οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ καὶ μάλιστα οἱ Φιλλανδοί, ἴσως εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα, ἐὰν μάλιστα γίνῃ καὶ φιλολογικωτέρα. Τὸ μόνον οὐσιῶδες ἐλάττωμά της εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὕλικου, καθ' ὅσον, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, αἱ ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν συλλογαὶ οὔτε ἀνάλογοι εἶναι οὔτε καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν τῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν παραλλαγῶν, τῶν φερομένων ἐκασταχοῦ.

Παρὰ τὰς θεωρίας ταύτας ἀνεφάνη καὶ ἄλλη τις ἀξιολογωτάτη θεωρία περὶ τῆς γενέσεως τοῦ παραμυθιοῦ ἐκ τῶν ὄνειρων. Κατ' αὐτὴν ἐκ τῶν ὄνειρων ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς φανταστικὰς ἐκείνας παραστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλάττονται τὰ παραμύθια. Τὰ θεμέλια τοῦ μυθικοῦ κόσμου τοῦ παραμυθιοῦ στηρίζονται, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰς περὶ ψυχῆς παραστάσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ ὄνειρου. Καθ' ὕπνου ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει εἰς τόπους ἀγνώστους καὶ παραδόξους, βλέπει πράγματα θαυμάσια καὶ τερατώδη, τῶν ὁποίων διατηρεῖ κάποιαν σκοτεινὴν ἀνάμνησιν, ὅταν ἐξυπνήσῃ. Ἐὰν ὅ,τι εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον του, θελήσῃ νὰ τὸ διηγηθῇ, θὰ ἔχωμεν ἀπλούστατα ἓνα παραμῦθι. Καὶ ἐνθυμοῦμαι μίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουα συχνά, ὅταν ἦμην μικρὸς καὶ διηγούμενη κανὲν μακρὸν καὶ περιπετειῶδες ὄνειρον. *Αὐτὸ δὲν ἦταν ὄνειρο, ἦταν παραμῦθι*, μοῦ ἔλεγεν ὁ θεῖος μου.

Αὐταὶ εἶναι αἱ διαφοροὶ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τοῦ παραμυθιοῦ θεωρίαι, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει καὶ τὰ προτερήματά της, ἀλλ' ἔχει καὶ τὰ ἐλαττώματά της, περιέχει μὲν καὶ πυρῆνας ἀληθείας, περιέχει ὅμως καὶ ὑπερβολὰς καὶ σφάλματα. Ὅ,τι δ' ἐξ αὐτῶν παραμένει θετικὸν διὰ τὴν ἐπιστήμην ὄφελος εἶναι τὸ ἐξῆς. Πρῶτον ὅτι τὰ παραμύθια δὲν εἶναι, ὅπως ἐλέγετο ἄλλοτε, αὐθαίρετα ἀχαλινώτων φαντασιῶν γεννήματα, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα, τὰ φαινό-

μενα τερατώδη και άπίθανα, αντιπροσωπεύουν καταστάσεις του πολιτισμού άρχεγόνους, ήδύναντο δέ να γεννηθούν έξ ίσου εις όλους τούς τόπους και τούς λαούς. Δεύτερον, ότι ίκανά των στοιχείων τούτων έχουν την πηγήν των εις τά όνειρα και τρίτον ότι τά παραμύθια, όπως παρουσιάζονται σήμερα, αποτελούν συγκεκριτημένας ένότητας, αί όποίαι δέν δύνανται να γεννηθούν αυτομάτως, άλλ' άπαιτούν την εργασίαν ένός δημιουργού, ή δ' άνεύρεσις αυτών εις διαφόρους λαούς προϋποθέτει την από λαού εις λαόν διάδοσιν, ήτις κυρίως έγινε διά τής προφορικής όδοϋ και κατά δεύτερον λόγον διά τής γραπτής, την όποιάν όμως ήμεις σήμερα πλην έξαιρετικών τινων περιπτώσεων δέν δυνάμεθα να παρακολουθήσωμεν.

Συμφώνως νύν προς ταύτα άλλη έρευνα πρέπει να γίνη διά τά στοιχεΐα έξ ών συγκροτούνται τά παραμύθια, δηλαδή τά έπεισόδια, και άλλη διά τά παραμύθια ως λογοτεχνικάς ένότητας. Και ή μέν έρευνα των έπεισοδίων είναι έρευνα κυρίως ψυχολογική, επιδιώκουσα να δείξη, πώς και υπό ποίας περιστάσεις εκ τής άνθρωπίνης ψυχής έγεννήθη αυτη ή εκείνη ή μυθοπλαστία, ή δέ έρευνα των ένοτήτων είναι έρευνα φιλολογική, σκοπόν έχουσα την εύρεσιν του τρόπου και του τόπου και του χρόνου καθ' όν συνετέθησαν και εκκαλιεργήθησαν και έξηπλώθησαν τά παραμύθια, καθώς και την μελέτην του λογοτεχνικού αυτών χαρακτηηρος και ύφους.

Κατά την έρευναν ταύτην δέν πρέπει να λησμονηται, ότι όλοι οι Έθρωπαϊκοι λαοί άνήκουν εις τον κύκλον του έλληνορωμαϊκού πολιτισμού, ό όποιος διεπλάσθη κατά την μεταγενεστέραν άρχαιότητα με βάσιν μέν πάντοτε τον άρχαιον έλληνικόν πολιτισμόν, με την προσθήκην όμως ποικίλων στοιχείων, προερχομένων εκ των παλαιών πολιτισμών τής Έγγυς Ανατολής. Κατά την περίοδον ταύτην πολυάριθμοι πλανόδιοι τεχνίται του Διονύσου, όμηρισταί, τραγωδοί και όρχησται, περιήρχοντο όλόκληρον τó Ρωμαϊκόν κράτος, αλλά και τās γειτνιαζούσας προς αυτό χώρας, μέχρι και των Ίνδιων, μεταδίδοντες υπό ήλλοιωμένην επί τó λαϊκώτερον μορφήν τούς μύθους τής άρχαίας έλληνικής ποιήσεως από των όμηρικων μέχρι των τραγικων. Πλην όμως τούτου ή τάσις προς τó μυθολογεΐν ανεπτύχθη υπερμέτρως ούτως, ώστε και ή ιστορία γνωστοτάτων ιστορικων προσώπων μετεπλάσθη εις μυθολογήματα, όπως είναι ή Ψευδοκαλλισθένειος ιστορία του Μεγ. Αλεξάνδρου, ή όποία, ως γνωστόν, έφθασε και μέχρις ήμων υπό τó όνομα «ή φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου». Έπίσης κατά την περίοδον

αὐτὴν ἀναπτύσσεται τὸ ἐλληνιστικὸν μυθιστόρημα¹, λείψανα τοῦ ὁποίου ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ μορφὴν δημοδῶν ποιημάτων ἢ διηγημάτων, ὅπως λ.χ. εἶναι τὸ «παραμύθιο τοῦ Ἀπολλωνίου». Τὴν τάσιν αὐτὴν πρὸς τὸ μυθολογεῖν μᾶς περιγράφει παραστατικώτατα ὁ φιλοσοκώμων Λουκιανὸς εἰς τὰ δύο βιβλία τῆς «ἀληθοῦς ἱστορίας», δὲν εἶναι δὲ διόλου ἀπίθανον ἀρκετὰ ἐκ τῶν μυθολογημάτων τούτων νὰ ἐπέζησαν εἰς τὰ σημερινὰ παραμύθια.

Συμφώνως πρὸς ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἡμεῖς κατωτέρω πρῶτον τὰ ἐπεισόδια, δεύτερον τὴν συγκρότησιν τῶν ἐνοτήτων καὶ τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν καὶ τρίτον τὸν λογοτεχνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ὄφος τῶν παραμυθίων.

α') Ἐπεισόδια.

Ἐὰν προσέξῃ κανεὶς κάπως ἀναλυτικώτερον τὰ παραμύθια, βλέπει ὅτι καὶ αὐτὰ καθὼς καὶ κάθε διεξοδικὴ διήγησις, ὅπως π.χ. τὸ μυθιστόρημα, τὸ διήγημα κτλ. ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς πλοκῆς περισσοτέρων ἐπεισοδίων. Ἐχουν ὅμως τὰ ἐπεισόδια ταῦτα τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅτι ἐνῶ εἰς τὸ λογοτεχνικὸν διήγημα ἢ τὸ μυθιστόρημα, τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια εἶναι ἢ τοῦλάχιστον πρέπει νὰ εἶναι στενῶς συνδεδεμένα πρὸς τὸ ὅλον, πρέπει νὰ εἶναι πλασμένα δι' αὐτό, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν μέρη τοῦ ὅλου οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἔχουν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, οἷαδὴποτε δὲ ἀφαίσεις αὐτῶν νὰ μὴ ἀφήνῃ ἀνεπηρέαστον τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν τοῦ ὅλου, εἰς τὸ παραμῦθι ἔχουν κάποιαν περισσοτέραν αὐτοτέλειαν. Τὰ αὐτὰ ἐπεισόδια ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς διάφορα παραμύθια μὲ διάφορον πλοκὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κοινῆς τύπου, τοῦ τυπικοῦ, ἢ δὲ προσθήκη ἢ ἀφαίσεις αὐτῶν ἀπὸ ἓνα παραμῦθι δύναται βεβαίως νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ μῆκος αὐτοῦ ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὅλου. Εἶναι δὲ ὡς πρὸς τὴν φύσιν τὰ ἐπεισόδια ταῦτα ποικιλώτατα. Καὶ διὰ μὲν τὸν ἄπειρον ἀναγνώστην ἢ ἀκροατὴν δύνανται νὰ φαίνωνται ἀπλᾶ τῆς φαντασίας παίγνια, τερατωδῶς ἀπίθανα, διὰ τὸν ἔχοντα ὅμως γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας οὗτος διέτρεξεν, ἐμφανίζονται ὡς λείψανα δοξασίων καὶ καταστάσεων πρωτογόνων καὶ παναρχαίων, τὰς ὁποίας ἐπανευρίσκομεν, ἀπ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, ἀπ' ἑτέρου δ' εἰς τοὺς καθυστερησαντας καὶ εἰς πρωτόγονα ἀκόμη στάδια παραμένοντας σημερινούς κατὰ φύ-

1) Πρβλ. ERWIN ROHDE, Griechische Roman.

σιν ζῶντας λαούς. Καὶ μέρος μὲν αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις κοινωνικὰς ἀρχαίους, ὅπως εἶναι ἡ ἀνθρωποφαγία γενικῶς, ἔπειτα ἡ ἀνθρωποφαγία γερόντων γονέων ἢ ἡ ἐκθεσις αὐτῶν, π. χ. εἰς τὸ παραμῦθον τῆς Σταχτοπούτας, τὰ κορίτσια βάζουν στοίχημα ὅποιας κοπῆ τὸ νῆμα νὰ τὴν φᾶν, καὶ τῶν τῆς μάννας τοῦ αἰ ἀνθρωποθυσίαι, ὅταν π. χ. προσφέρουν ἀνθρώπινα θύματα εἰς θηρία, λάμιες, δράκους κτλ. ποὺ κρατοῦν τὰ νερά ἢ ἀρπαγὴ τῆς γυναικός, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τοῦ μικροτέρου, ἢ στενὴ οἰκειότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται περροικισμένα μὲ ἔξαιρετικὰς δυνάμεις, δυνάμενα νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ὀμιλοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὅπως οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους παντοιοτρόπως βοηθοῦν καὶ τῶν ὁποίων τὴν μορφήν λαμβάνουν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι συχνάκις μεταμορφώνονται. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐπεισοδίων δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ἐθνολογικά.

Ἄλλο μέρος αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει παλαιὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς γῆς, περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου, ὡς καὶ περὶ διαφόρων δαιμόνων κτλ. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ περὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἥλιου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὡς καὶ τὰ περὶ ἀδηφαγίας αὐτῶν, τὰ περὶ τῆς ἄκρας τῆς γῆς καὶ τῶν βαθῶν της, τὰ περὶ τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ ἀθάνατου νεροῦ, τῶν νεκρῶν ὡς βοηθῶν τῶν ζώντων κτλ. κτλ. Ἐπειτα οἱ διάφοροι δαίμονες, δράκοι, νεραΐδες, λάμιες, θηρία, τέρατα, τὰ ὁποῖα τρώγουν ἀνθρώπους, ἀρπάζουν γυναῖκας κτλ. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα, ἐπειδὴ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, τὰς σημερινὰς δηλ. παραδόσεις, δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν μυθολογικά.

Ἄλλο μέρος ἀντιπροσωπεύει παγκοσμίους καὶ παναρχαίας πίστεις εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὰ κατορθώματά της, εἶναι δὲ συχνότατα εἰς τὰ παραμύθια τὰ μαγικὰ καρφιά, αἱ βελόνας, τὰ μῆλα, αἱ μεταμορφώσεις, τὰ ἐναέρια ταξίδια κτλ. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν μαγικά.

Ἄλλο μέρος προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὄνειρων, ὅπως εἶναι π. χ. τὰ ἀτελεύτητα ταξίδια εἰς τὸν Ἄδην, τὰ ὄρη τὰ ἀδιάβατα καὶ τὰ δάση τὰ ἀδιαπέραστα, τὰ ὄνειρώδη παλάτια, τὰ ὁποῖα εἰς μίαν στιγμὴν κτίζονται καὶ εἰς μίαν στιγμὴν ἐξαφανίζονται, οἱ δρόμοι οἱ ἀγωνιώδεις καὶ αἱ καταδιώξεις, αἱ ἀγωνιώδεις καὶ ἄκαρποι, ὡς τοῦ Σισύφου καὶ τοῦ Ταντάλου, προσπάθειαι κτλ.

Ἄλλο τέλος μέρος ἔχει τὴν πηγὴν του εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ

κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν διαφορῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων καὶ ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τὰς μάλιστα ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιμωμένας ἢ καταγελωμένας, ὡς εἶναι ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ δειλία, ἡ ἔξυπνάδα καὶ ἡ χοντροκεφαλία, ἡ ἐργατικότης καὶ ἡ νωθρότης, ἡ φλυαρία καὶ ἡ περιέργεια, ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ταπεινότης κτλ., αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν κυρίως εἰς τὰς ἐν τ ρ α π έ λ ο υ ς δι η γ ή σ ε ι ς καὶ τοὺς μύθους.

Αὐταῖ εἶναι αἱ κατηγορίαι τῶν ἐπεισοδίων. Ἐὰν τώρα ἐπιστήσωμεν ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας εἰς αὐτάς, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ μὲν τέσσαρες πρῶται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς παραδόσεις, ἡ δὲ πέμπτη πρὸς τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις καὶ τοὺς μύθους. Οὕτως ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα τὰ διάφορα ταῦτα εἶδη τῶν διηγήσεων συγγέονται, πιθανώτατα δὲ μόνον ἡ περαιτέρω κατὰ διαφορῶν διευθύνσεις ἐξέλιξις εἰς διακεκριμένα εἶδη τὰς ἐχώρισε.

β') Συγκρότησις τῶν ἐνοτήτων.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω ἐπισόδια ἀποτελοῦν μὲν τὰ στοιχεῖα τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ αὐτὸ τὸ παραμῦθι, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σειρὰν τοιούτων, ἀπηρτισμένων εἰς ὅλον ὄργανικὸν καὶ πεπλεγμένον, ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, εἰς διήγησιν δηλονότι μέγεθος ἔχουσαν καὶ πλοκὴν. Ἐπειτα τὸ ὅτι τὰ ἐπεισόδια ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ παραμυθιοῦ δὲν σημαίνει καὶ ὅτι προὔπηρχον αὐτοῦ καὶ ὅτι τοῦτο συνεχροτήθη κατόπιν ἐξ αὐτῶν. Διηγήσεις βέβαια μυθικαί, δηλαδὴ παραδόσεις, καὶ ἄλλαι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρχον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζονται τὰ ἐπεισόδια εἰς τὰ παραμῦθια, φαίνεται πιθανώτερον ὅτι, κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, ἐδημιουργήθησαν ταυτοχρόνως μὲ τὸ παραμῦθι, ἐν ἀπηρτισμένῃ τοῦτ' ἔστι διηγήσει, ἀδιάφορον ἂν κατόπιν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διηγήσεως ἐχρησίμευσαν ὡς τυπικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν συγκρότησιν νέων ἐκάστοτε ἐνοτήτων, νέων ἐκάστοτε παραμυθίων.

Οὕτω μὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ παραμυθιοῦ εἰς τὰ στοιχεῖα του, τὰ ἐπεισόδια, δὲν λύεται τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ μένει πάντοτε ἀνοικτὸν τὸ ἐρώτημα, ποῦ δύνανται νὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν θαυμασταῖ διηγήσεις συνεχεῖς, ὁποῖαι εἶναι τὰ παραμῦθια. Τὸ ζήτημα εἶναι δυσκολώτατον καὶ σκοτεινότερον, καθ' ὅσον μάλιστα πρόκειται περὶ δημιουργημάτων παναρχαίων, τῶν ὁποίων τὰ ἐξίτηλα ἴχνη μετὰ μεγάλης δυσκολίας δύναται νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς εἰς τὰ βάθη σκοτεινοῦ καὶ ἀπωτάτου παρελθόντος. Ἀναγκαίως λοιπὸν θὰ καταφύγῃ

τις εἰς εἰκασίας, αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται μὲν νὰ εἰσέρχονται εἰς τὰ ὄρια τοῦ πιθανοῦ, εἶναι ὅμως δύσκολον πάντοτε νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ ὡς βεβαιότητες, ὡς ἀλήθειαι ἐξηκριβωμένα. Καὶ πιθανωτέρα εἰκασία μού φαίνεται ἡ ἐξῆς.

Ὁ καθημερινὸς πραγματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι βέβαια, ὅπως παρατηρήσαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ εὐτραπέλων διηγήσεων, πλουσιωτάτη πηγὴ διὰ σκωπτικὰς καὶ ἄλλας διηγήσεις, δὲν παρουσιάζει ὅμως καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πηγὴ μακροτέρων *θαυμασιῶν διηγήσεων*, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια, αἱ ὁποῖαι ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος. Τοιαῦτα γεγονότα μόνον εἰς τὰ ὄνειρα εἶναι δυνατὰ καὶ διὰ τοῦτο εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ πρότυπα τῆς συνεχοῦς διηγήσεως τοῦ παραμυθιοῦ.

Καὶ πραγματικῶς μόνον εἰς τὰ ὄνειρα τὰ θαυμαστὰ ἐπεισόδια καὶ αἱ περιπέτειαι, αἱ παραδείσιοι ἀπολαύσεις καὶ ὠραιότητες καὶ οἱ πλέον ἀγωνιώδεις ἀθλοὶ καὶ τὰ φοβερώτερα τέρατα διαδέχονται ἄλληλα ἐν χαλαρᾷ παρατάξει ἢ καὶ ἐν αἰφνιδία καὶ ἀποτόμῳ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο μεταπτώσει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται καὶ εἰς τὰ παραμύθια, τόσον ὥστε, ἔάν, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν, θελήσῃ κανεὶς νὰ διηγηθῇ ὅ,τι καθ' ὕπνου περιπετειῶδες εἶδεν, οὐσιαστικῶς θὰ ἔχωμεν ἐνώπιον ἡμῶν παραμύθι.

Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως τὸ παραμύθι τοῦτο τέλειον, χρειάζεται καὶ νὰ στερεοποιηθῇ, νὰ συμπληρωθῇ εἰς μόνιμον διήγησιν, τοῦτο δὲ μόνον διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς διαδόσεως εἶναι δυνατόν. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς διαδόσεως ἡ διήγησις γίνεται κτήμα τῶν πολλῶν, κτήμα ὁμαδικόν, καὶ μεταβάλλεται μὲν καὶ ἀλλοιοῦται ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ, ἀλλ' εἰσερχομένη ἅπαξ εἰς τὴν παράδοσιν ἀποκτᾷ μορφὴν καὶ εἶδος καὶ ὄντοτητα ξεχωριστὴν καὶ τὴν μακροβιότητα, τὴν ὁποίαν χαρίζει ἡ παράδοσις εἰς ὅλα τὰ κτήματά της. Βαθμηδὸν δ' ἀμαυροῦται καὶ ἐξαλείφεται καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐκ τοῦ οὐνείρου προελεύσεως αὐτῆς καὶ ἔχομεν πλέον τὴν θαυμαστὴν τοῦ οὐνείρου διήγησιν ἐξειληγμένην εἰς τέλειον παραμύθι.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις ἐνὸς ἀπλοῦ οὐνείρου εἰς παραμύθι ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ βεβαίως δὲν εἶναι οὔτε δυνατὴ οὔτε πιστευτὴ. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ οὐνερον θεωρεῖται, ὅπως θεωρεῖται σήμερον, ἀπλοῦν παίγνιον τῆς φαντασίας τοῦ κοιμωμένου, μηδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ φαντασθῇ κανεὶς ἐπαναλαμβανόμενον καὶ δὴ διαδιδόμενον καὶ εἰς μόνιμον διήγησιν συμ-

πηννύμενον. Διότι διὰ τὴν ἐπαναληφθῆναι κάτι τι καὶ διαδοθῆναι, πρέπει πρωτίστως νὰ θεωρηθῆναι ὡς κάτι ἄξιον λόγου καὶ πρὸ παντός νὰ πιστευθῆναι. Δὲν συνέβαινε ὁμοίως τὸ αὐτὸ καὶ ἄλλοτε, εἰς χρόνους παναρχαίους, εἰς τὰ πρῶτα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς δὲν συμβαίνει καὶ σήμερον εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὴν αὐτὴν χαμηλὴν βαθμίδα τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τοὺς λαοὺς τούτους ὁ βίος τοῦ ὄνειρου μὲ τὰ παραδόξα του καὶ τὰ τερατώδη ὄντα του καὶ τὰς θαυμαστάς περιπετείας του εἶναι πραγματικότης, ὅπως καὶ ὁ καθημερινὸς βίος μὲ τὰ γεγονότα του. Πιστεύεται μάλιστα ὅτι ἡ ψυχὴ καθ' ὑπνους χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ κινεῖται καὶ δοῦναι καὶ ζῆναι βίον πολὺ διάφορον, βίον ἐλεύθερον, ἀπηλλαγμένον τῶν δεσμῶν, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν πεζοτήτων τοῦ καθημερινοῦ, τὸν βίον τοῦ ὄνειρου. Εἰς τοὺς λαοὺς λοιπὸν τούτους τὰ ὄνειρα εἶναι πιστευτὰ καὶ ἐπομένως ἠδύναντο καὶ νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ νὰ διαδοθοῦν ὡς μόνιμοι πλεόν διηγήσεις.

Ἄλλὰ καὶ πάλιν δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῆναι ὅτι τὸ ὄνειρον ἑνὸς οἴουδῆποτε ἀγρίου ἔσχε τόσην διάδοσιν, ὥστε νὰ συμπηχθῆναι εἰς μόνιμον διήγησιν, εἰς παραμῦθον. Διὰ τὴν διαδοθῆναι κάτι τι εἰς τοὺς κατὰ φύσιν, καθὼς δὲ καὶ εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς, δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀξιόλογον, πρέπει καὶ ἡ προέλευσις αὐτοῦ νὰ εἶναι σπουδαία καὶ ἀξία λόγου. *Παροιμία, πὸν ἔκανε ὁ φτωχὸς, δὲν πιάνει*, λέγουν οἱ Bassoutos τῆς Ἀφρικῆς. Πρέπει λοιπὸν καὶ διὰ τὰ ὄνειρα τὰ ζητηθῆναι κάποια ἀξία λόγου καὶ σπουδαία διὰ τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους προέλευσις. Καὶ ὑπάρχει πράγματι.

Πηγὴ ὄνειρων καταπληκτικῶν, πιστευτῶν, ἀλλὰ καὶ σπουδαίων διὰ τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς εἶναι οἱ μάγοι. Ἄνθρωποι νευρικοὶ καὶ εὐερέθιστοι, ὑποκείμενοι εἰς νευρικοὺς παροξυσμοὺς καὶ καταστάσεις ὑπνωτικὰς, τὰς ὁποίας συνήθως καὶ προκαλοῦν, διὰ τὴν ἐπικοινωνήσασθαι μὲ τὸν ὑπεράνθρωπον κόσμον τῶν πνευμάτων, ὅχι μόνον διὰ τῶν ἐξωφρενικῶν χορῶν των, ἀλλὰ καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων μέσων, νηστείας, μεθυστικῶν καπνῶν καὶ ποτῶν κτ., ἄνθρωποι πιστεύοντες ὅτι ἡ ψυχὴ των δύναται νὰ εἰσέρχεται καὶ νὰ ἐξέρχεται κατὰ βούλησιν ἐκ τοῦ σώματος, βλέπουν καὶ πράττουν ἢ προσποιοῦνται ὅτι βλέπουν καὶ πράττουν, διότι δὲν λείπουν καὶ οἱ εὐφάνταστοι ἀπατεῶνες, πράγματα ποικίλα, θαυμάσια καὶ τρομακτικὰ κατὰ τὰ ταξίδια τῆς ψυχῆς των εἰς τὰς ὑπνώσεις των, τὰ ὅποια κατόπιν διηγοῦνται εἰς ἀφελεῖς ἀχροατὰς, καὶ αἱ διηγήσεις αὗται ἐπαναλαμβάνονται καὶ διαδίδονται,

διότι θεωροῦνται πιστευταὶ καὶ σπουδαῖαι¹. Συνηθέστατα δ' εἶναι τὰ ταξίδια τῆς ψυχῆς τῶν μάγων τούτων εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν Ἄδην, εἰς τὰς χώρας τῶν πνευμάτων καὶ τῶν νεκρῶν, τὰ ὁποῖα ἐπανευρίσκομεν συχνὰ καὶ εἰς τὰ παλαιὰ ἔπη καὶ εἰς τὰ σημερινὰ παραμύθια. Εἶναι δὲ τὰ ταξίδια ταῦτα τοσοῦτω μᾶλλον ἀγωνιώδη καὶ περιπετειώδη, καθ' ὅσον κατ' αὐτὰ ὁ μάγος ἀγωνίζεται συνάμα καὶ παλαίει πρὸς τὰ διάφορα κακοποιὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαίμονας.

Οὕτως αἱ μαγικαὶ διηγήσεις φαίνεται, ὅτι ἀπετέλεσαν τὸν πρῶτον πυρῆνα τῆς διηγήσεως τῶν παραμυθιῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ μαγεία καὶ οἱ μάγοι καὶ τὰ μαγικὰ κατορθώματα καὶ ταξίδια ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τόσον μέγα μέρος εἰς αὐτά. Οἱ δὲ μάγοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἥρωες τῶν θαυμασιῶν τοῦ παραμυθιοῦ, ὅπως πράγματι φαίνεται εἰς τὰς παλαιότητας αἰγυπτιακὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ πλεῖστον περὶ τὰ κατορθώματα τῶν μάγων περιστρέφονται καὶ ὄχι περὶ τοὺς ἄθλους τῶν ἡρώων. Συνετέλει δ' εἰς τὴν διατήρησιν τῶν διηγήσεων τούτων καὶ ἡ στενὴ οἰκογενειακὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ παράδοσις, καθ' ὅσον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μάγου συνήθως ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν παρεδίδοτο, οἱ δὲ μάγοι πολλαχοῦ ἀπετέλεσαν ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, διατηροῦντα ζηλοτύπως τὰ μυστικά των.

Ἐκ τῶν τοιούτων διηγήσεων κατόπιν, ὅτε προαγομένων τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν οἱ δαίμονες ἔγιναν θεοὶ καὶ ὁ ἀκαθόριστος πρὶν μυθολογικὸς κόσμος βαθμηδὸν καθωρίζετο καὶ συνεπῆγγυτο εἰς ὄρισμένα ἕκασταχοῦ μυθολογικοθρησκευτικὰ συστήματα καὶ οἱ παλαιοὶ μάγοι μετεβάλλοντο εἰς ἱερεῖς, ἀνεπτύχθησαν πιθανώτατα διάφορα κατὰ τόπους καὶ λαοὺς μυθολογικὰ ἔπη, τῶν ὁποίων πάλιν οἱ ἥρωες, ὡς πιθανῶς ὁ Ἀσσύριος Γίλγαμος καὶ οἱ Ἕλληνες Ἡρακλῆς, Περσεύς, Ὀδυσσεὺς καὶ εἴ τις ἄλλος, μαγικὸν κατ' ἀρχὰς ἔχοντες χαρακτηῖρα, βραδύτερον βαθμηδὸν ἐξηρωώθησαν, ἐφ' ὅσον τὸν μαγικὸν αἰῶνα διεδέχετο ὁ ἡρωϊκὸς καὶ τὰ κατορθώματα τῶν μάγων παρηγκώνιζον πλέον εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ λαοῦ οἱ ἄθλοι τῶν ἡρώων. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν ἔγινε καὶ ἄνευ μεταβολῆς εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς συγκροτήσεως τῶν διηγήσεων τούτων, καθ' ὅσον παρὰ τὸ μεταβληθὲν ἤδη μαγικὸν στοιχεῖον προσετέθη καὶ τὸ ἡρωϊκό ν. Βραδύτερον μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτι-

1) Παρόμοιον ἐντελῶς ἐκ τῶν χριστιανικῶν χρόνων εἶναι αἱ διηγήσεις τῶν μοναχῶν περὶ ὀπτασιῶν καὶ ἀποκαλύψεων, τὰς ὁποίας ἀφθόνους ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς διαφόρους βίους τῶν ὁσίων.

λίας προσετέθη και τὸ ναυτικὸν μὲ τὰς θαυμασίας ἀφηγήσεις του περὶ τεράτων θαλασσίων, περὶ κινδύνων και περιπλανήσεων εἰς ξένας, ἀγνώστους και παραδόξους χώρας και ἀνθρώπους. Πολὺν δὲ βραδύτερον κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς και τοὺς ἑλληνορρωμαίκοὺς πιθανῶς χρόνους προσετέθη και τὸ ἔρωτικὸν στοιχείον. Τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸ λογοτεχνικὸν μυθιστόρημα τῶν χρόνων ἐκείνων, τὸ ὅποῖον πολὺ ἔνωρὶς φαίνεται ἔγινε δημοφιλὲς και λαϊκόν. Οὕτως ἀπετελέσθησαν ποικίλαι φανταστικαὶ διηγήσεις, ὧν ἔσχατοι λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν τὰ παραμύθια.

Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο οὐδόλως πρέπει νὰ παρεξηγηθῆ οὐδὲ νὰ πιστευθῆ, ὡς ἐπίστευσεν ὁ Grimm, ὅτι τὰ σημερινὰ παραμύθια εἶναι ἀπλῶς ἡμαυρωμένα λείψανα ἢ κεκολοβωμένα συντρίμματα παναρχαίου μυθολογικοῦ κόσμου, και νὰ ἀναζητῶνται εἰς τοὺς ἥρωας αὐτοῦ ἀρχαίων λαῶν θεοὶ και ἥρωες. Τὰ παραμύθια, ὅπως μᾶς παρουσιάζονται σήμερον, δὲν ἔχουν καθόλου τὴν ὄψιν συντριμμάτων, τεμαχίων κολοβῶν ἢ ἀκεφάλων λησμονηθέντος ὄλου, ἀλλ' ἐμφανίζονται ὡς ἔργα συνολικά, ἔντεχνα και αὐτοτελῆ, ἔργα προϋποθέτοντα τὴν ἐνσυνείδητον ἐνέργειαν δημιουργῶν, ἐμπειρῶν τῆς ἀφηγηματικῆς τέχνης, οἵτινες ὡς ἔργον και οὐχὶ ὡς πάρεργον νὰ ἀσχοῦν τὴν διήγησιν. Καὶ τοιοῦτοι ἀφηγηταί, τοιοῦτοι παραμυθάδες ἔνωρὶς φαίνεται, ὅτι ἐνεφανίσθησαν. Εἰς δὲ τὴν ἐμφάνισιν και διαμόρφωσιν αὐτῶν εἰς τάξιν ἐπαγγελματικὴν βεβαίως συνετέλεσαν αἱ μυθοπλαστικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς και ἡ φυσικὴ ἡδονή, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἀνθρώπος ἀφήνων ἑαυτὸν νὰ πλέῃ ὡς ἐν ὄνειρῳ εἰς τὸ πέλαγος τῶν παραστάσεων, ὅσας ἡ φαντασία του δημιουργεῖ, και ἡ ὁποία ἄριστα ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἐπιζήτησιν ἀκριβῶς τῶν ὄνειρων, μάλιστα εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς, διὰ τοῦ ὀπίου ἢ τοῦ χασίς ἢ ἄλλων οὐσιῶν μεθυστικῶν.

Οἱ παραμυθάδες οὗτοι, ἀντλοῦντες ἐκ διαφόρων πηγῶν, προφορικῶν ἢ και γραπτῶν, παραδεδομένων ἢ και συγχρόνων, ἐκαλλιέργησαν και διέπλασαν τὸ παραμῦθι εἰς λαϊκόν λογοτεχνικόν εἶδος, ἔχον ἰδίαν σύστασιν και ἰδίαν τεχνοτροπίαν, και ὡς τοιοῦτον πλέον διεδόθη εἰς ὅλον τὸν ἀνατολικόν και τὸν εὐρωπαϊκόν κόσμον ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

Τοιοῦτοι ἐπαγγελματαῖα ἀφηγηταί, ἐξ ὧν πιθανῶς προῆλθον χωρὶς νὰ τοὺς ἀπορροφήσουν, και εἰς τοὺς ὁποίους ἴσως ἀπέληξαν οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ και ραψωδοί, και οἱ ὁποῖοι ἠσκησαν τὸ ἔργον των παραλλήλως πρὸς ἄλλους διαφόρους πλάνητας λαϊκοὺς ἀοιδούς, ραψω-

δούς, άλλους ποιητάς, μουσικούς, θαυματοποιούς κτλ., μαρτυρούνται και εις τούς αρχαίους και εις τούς σημερινούς λαούς. Εις τὰς Ἰνδίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν χώρα τοῦ παραμυθιοῦ και ὅπου κατοικήθησαν αἱ ἀρχαιότεραι συλλογαὶ παραμυθίων, ὑπῆρχον και ὑπάρχουν ἀκόμη. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤδη εις τούς πρώτους ἱστορικούς χρόνους ἔχομεν εις τὴν Ἰωνίαν τούς λογοποιούς, οἱ ὁποῖοι εις τὰς λέσχας και τὰς ἀγορὰς ἔργον εἶχον νὰ τέρπουν διὰ τῆς διηγήσεως τούς πολίτας και ἐκ τούτου ἀπέζων. Ὁ Ἀριστοφάνης και ὁ Πλάτων γνωρίζουν τούς μυθοποιούς, ἀπὸ δὲ τούς ὑστερωτέρους χρόνους εἶναι ἀφθονώτερα τὰ δείγματα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ἐπαγγελματιῶν ἀφηγητῶν¹.

Νεώτερα παραδείγματα παραμυθῶν ἔχομεν ἐκ τῆς Ἰταλίας και Σικελίας, ὡς και εις τούς γείτονάς μας Τούρκους, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τοῦ Ραμαζανίου εὐχαρίστως ἀκούουν δερβίσηδες, διηγούμενους τὰ μακρότατα παραμύθια των.

Ἀπὸ τούς παραμυθῶδες παρέλαβε τὸ παραμύθι ὁ λαὸς και μάλιστα αἱ γυναῖκες. Καὶ εις μερικούς μὲν λαούς φαίνεται, ὅτι αὐταὶ ἀρκετὰ καλὰ τὸ ἐκαλλιέργησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως τὸ παραμύθι εις τὰς γυναῖκας ἔχασεν. Ἀπὸ εἶδους λογοτεχνικοῦ, προωρισμένου νὰ τέρπη τούς μεγάλους, κατήντησεν εἶδος παιδικόν, διότι ἀνάλογον εἶναι και τὸ ἀκροατήριον τῶν γυναικῶν. Τὸ ἀκροατήριον τοῦτο δὲν ἀποτελοῦν πλέον οἱ μεγάλοι, ἀλλ' ὁ ἀφελὴς και θορυβώδης κόσμος τῶν παιδιῶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ τὸ παραμύθι. Διὰ τοῦτο και ἔγινε παιδικώτερον και εις τὴν σύνθεσιν και εις τὴν φράσιν, ἀλλ' ἴσως και διὰ τοῦτο χαριέστερον. Εἰς τὴν προσαρμογὴν δὲ ταύτην εις τὸν παιδικὸν κόσμον πιθανῶς ὀφείλεται και ἡ ἀποπαιδῶσις τῶν ἡρώων πλείστων παραμυθίων, ἢ μεταβολὴ τοῦτ' ἔστι τῶν ἡρώων εις παιδιά, τὰ ὁποῖα συχνότατα παρουσιάζονται ὡς τὰ κύρια πρόσωπα εις τὰ παραμύθια.

γ') Τεχνοτροπία και ὕφος.

Ὡς πρὸς τὴν ὅλην τεχνοτροπίαν οἱ παραμυθῶδες δὲν ἀπεμακρύνθησαν οὐσιωδῶς τῆς παραδεδομένης παλαιᾶς και πρωτογόνου, ἢ ὁποῖα, ὅπως και ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ὁμοιάζει τόσον πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ὄνειρου. Τὰ διάφορα ἐπεισόδια, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ παρα-

1) Περὶ ὅλων τούτων λεπτομερέστερον βλέπε ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εις τὴν Λαογραφίαν σ. 96 κῆ.

μύθι, δὲν συμπλέκονται περὶ ἓνα πυρῆνα εἰς ἓν ἀδιάσπαστον ὄλον οὕτως, ὥστε ἡ ἀφαίρεσις ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἢ ἡ προσθήκη ἄλλου νὰ μεταβάλλῃ οὐσιωδῶς τὸ σύνολον, ἀλλὰ μᾶλλον παρατάσσονται ἐν χαλαρᾷ διαδοχῇ οὕτως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ περιορίζωνται ἢ καὶ νὰ πολλαπλασιάζωνται χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται οὐσιωδῶς τὸ ὅλον. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀφηγηταὶ ἔχουν τὴν ἐλευθερίαν νὰ βραχύνουν κατὰ βούλησιν τὴν διήγησιν διὰ τῆς παραλείψεως ἐπεισοδίων ἢ καὶ νὰ τὴν ἐπεκτείνουν διὰ τῆς προσθήκης νέων. Σύνηθες δὲ μέσον ἐπεκτάσεως, ἐντελῶς πρωτόγονον, εἶναι ἡ ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου συνήθως τρίς. Οὕτω π. χ. ὁ ἥρωας μεταβαίνων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἄθλου συναντᾷ ἓνα δράκον καὶ κατόπιν διαφόρων ἐπεισοδίων καὶ διατυπώσεων τὸν ἐρωτᾷ περὶ τῆς ὁδοῦ· αὐτὸς τὸν ἀποστέλλει εἰς τὸν μεγαλύτερόν του ἀδελφόν, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται αἱ αὐταὶ σκηναί, καὶ αὐτὸς εἰς τὸν τρίτον καὶ μέγιστον τῶν ἀδελφῶν, ὅπου καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά, λαμβάνει δὲ τέλος ὁ ἥρωας τὰς ζητούμενας πληροφορίας καὶ ὁδηγίας. Ὅπου τὸ παραμῦθι ἀκμάζει καὶ οἱ παραμυθιάδες εἶναι ἄνδρες καὶ τὸ ἀκροατήριον ἀνδρικὸν τὸ παραμῦθι εἶναι συνήθως *μεγάλο*. Μικρὰ παραμύθια δὲν εὐχαριστοῦν. Τὴν μεγαλυτέραν δὲ φήμην ἔχει ὁ παραμυθιάς, ὁ ὁποῖος ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ *μεγαλύτερο παραμῦθι, πὸν νὰ κρατήσῃ μιὰ καὶ δύο βραδεῖες*.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἡ διήγησις τοῦ παραμυθᾶ ἔχει προχωρήσει εἰς τὴν τέχνην ἀρκετά. Εἶναι διήγησις ζωντανή, συνοδευομένη ὑπὸ ἐκφραστικῶν χειρονομιῶν, μέχρι τινὸς βαθμοῦ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ μιμική, ἢ ὅποια μὲ κάθε τρόπον προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ ἀμείωτον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν. Ὁ παραμυθιάς τὸ ζῆ τὸ παραμῦθι του καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς ἀκροατὰς του. Ἡ διήγησις του εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῆς γραπτῆς, τὴν δὲ διαφορὰν τὴν διακρίνει κανεὶς καὶ ὅταν ἀκόμη ἀναγινώσκῃ τὸ παραμῦθι καταγεγραμμένον. Διαφέρει δὲ εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα ἀπὸ τὴν νεωτέραν τεχνικὴν διήγησιν. Ὁ παραμυθιάς παρακολουθεῖ καὶ ἐπιδιώκει τὴν *πρᾶξιν*, δὲν χρονοτριβεῖ εἰς περιγραφάς, δὲν χάνεται εἰς λεπτομερείας, καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις πολλάκις τὰς περνᾷ χωρὶς νὰ τὰς παρατηρήσῃ. Ἐν ἢ δύο ἐπίθετα καὶ μερικαὶ βραχεῖαι χαρακτηριστικαὶ φράσεις τοῦ εἶναι ἀρκεταί, διὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰ πράγματα. Τὴν δὲ ἐπέκτασιν τοῦ παραμυθιοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀκροατῶν ἐπιτυγχάνει οὐχὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀσκόπων περιγραφῶν καὶ ἀνιαρῶς πλατυλογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πλοκῆς πάντοτε νέων ἐπεισο-

δίω. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι καὶ ὁ τρόπος ἰδίως τῶν Ἰνδῶν παραμυθᾶδων, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μυθιστόρημα, τῆς ἐμπλοκῆς εἰς ἓν παραμῦθι περισσοτέρων ἄλλων μικροτέρων παραμυθιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν φράσιν ἐπίσης ἔχουν μορφώσει οἱ παραμυθᾶδες ὠρισμένον ὕφος. Ἔχουν δι' ὠρισμένας περιστάσεις ὠρισμένας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐπανέρχονται ὁμοιομόρφως, καθὼς ἐπαναλαμβάνονται οἱ τυπικοὶ στίχοι εἰς τὸ ἔπος. Ἰδίως τυπικαὶ εἶναι αἱ ἐνάρξεις καὶ αἱ κατακλειδές τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐχὶ σπανίως εἶναι καὶ ἔμμετροι. Τυπικοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν προσπαθεῖ ὁ παραμυθᾶς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν, ἐρωτήσεις, διακοπαὶ καὶ ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς πολλάκις ἔμμετροι καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἡ διήγησις, συχνότερον δὲ οἱ διάλογοι, ἐντείνονται καὶ εἰς στίχους, πολλάκις δὲ παρεμβάλλονται στίχοι ἐξ ἄσμάτων, ἐπιδῶν κτλ. Εἰς τὴν Πομμερηνίαν οἱ παλαιότεροι συλλογεῖς βεβαιοῦν, ὅτι τὴν πεζὴν τοῦ παραμυθιοῦ διήγησιν παρηκολούθει ἡ ἔμμετρος αὐτοῦ διασκευή.

Οἱ διάλογοι εἰσάγονται συνήθως εἰς πρῶτον πρόσωπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρέχει ζῶην καὶ δραματικότητα εἰς τὴν διήγησιν, συχνόταται δὲ εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις ὀλοκλήρων τεμαχίων, αἱ ὁποῖαι κατὰ περιεργον τρόπον ὄχι μόνον δὲν κουράζουν τοὺς ἀκροατὰς, ἀλλ' εὐχαρίστως ἀκούονται, ἴσως διότι τοὺς ξεκουράζουν, ἐπιτρέπουσαι νὰ χαλαρώσουν τὴν διαρκῶς ἐντεταμένην προσοχὴν των. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν μεθόδους γνωστὰς καὶ εἰς τὸ ἔπος. Ἐν γένει δὲ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ διήγησις τοῦ παραμυθιοῦ ἀκολουθεῖ τοὺς αὐτοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ἐπική.

Εἰς τὸ στόμα τῶν γυναικῶν, ὅπως παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, τὸ παραμῦθι γίνεται συντομώτερον καὶ παιδικώτερον καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν φράσιν. Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη εἶναι καταφανῆς εἰς ὅποιον μελετᾷ τὰ παραμῦθια λαῶν, ὅπου σφύζονται ἀκόμη οἱ παραμυθᾶδες, καὶ λαῶν, ὅπου τὸ παραμῦθι περιῆλθεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς γαργιάς καὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ παραμῦθια διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἰταλικά, πολὺ δὲ περισσότερον ἀπὸ τὰ τουρκικὰ καὶ τὰ ἀραβικά. Ἐκεῖ δὲ μάλιστα, ὅπου, ὡς παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ παραμυθᾶδες εὐρίσκονται ἐν ἀκμῇ, παρατηρεῖ κανεὶς καὶ τάσεις, ὅπως τὸ παραμῦθι καταβιβασθῆ ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θαύματος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πλέον σήμερον πολὺ πιστευτός, εἰς τὸν κόσμον τὸν πραγματικόν, ὅπως μεταβληθῆ εἰς μυθιστόρημα.

Δ'. ΠΑΤΡΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ

Ἐφ' ὅσον τὰ παραμύθια εἶναι, καθὼς παρατηρήσαμεν, ἔργα ἔν-
τεχνα, προϋποθέτοντα τὴν ἐνσυνείδητον καὶ ἔντεχνον ἐνέργειαν δη-
μιουργῶν, βεβαίως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς αὐτοφυῆ τῆς λαϊ-
κῆς ψυχῆς προϊόντα, φυόμενα, ὡς τὰ στοιχειώδη τοῦ πολιτισμοῦ γεν-
νήματα, αὐτόματα εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ τοὺς λαούς, ἀλλὰ κάπου
πρέπει νὰ ἐδημιουργήθησαν· οὐδεμία δὲ θεωρία, καθὼς παρατηρεῖ ὁ
Bédier, εἶναι βιώσιμος, ἢ ὁποία δὲν θὰ ἐδέχετο τὴν διὰ τοῦ δανει-
σμοῦ ἐξάπλωσιν τῶν παραμυθιῶν. Προβάλλει λοιπὸν μόνον τοῦ τὸ
ἔρώτημα, πότε καὶ ποῦ τὸ πρῶτον ἐδημιουργήθησαν καὶ πῶς συμβαί-
νει σήμερον νὰ εἶναι κοινὸν κτῆμα πολυαρίθμων λαῶν, ἀσιατικῶν καὶ
εὐρωπαϊκῶν, ἀρχαίων καὶ νέων, καὶ πολλάκις καὶ πολλῶν κατὰ φύσιν
ζόντων τῆς Ἀφρικῆς ἢ καὶ ἄλλων ἠπειρῶν;

Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀψηχόλησαν ἤδη τοὺς ἔρευνητὰς καὶ ἐδό-
θησαν καὶ διάφοροι ἀπαντήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον
κρατήσασα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Benfey, ὅτι τὰ παραμύθια πάντα ἔχουν
πατρίδα τὴν Ἰνδικήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Benfey, καθὼς
καὶ πᾶσα ἄλλη θεωρία, ἢ ὁποία ἀποπειρᾶται νὰ δώσῃ συνολικὴν ἀπάν-
τησιν διὰ τὴν προέλευσιν ὄλων ὁμοῦ τῶν παραμυθιῶν, δὲν δύναται νὰ
καταλήξῃ εἰς πόρισμα ἀσφαλές. Διότι, ἐφ' ὅσον ἕκαστον παραμύθι
καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ ἔντεχνον αὐτοτελὲς ἔργον καὶ ἐφ' ὅσον οἱ ὄροι
διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παραμυθιοῦ ὑπῆρχον εἰς πλειότερους λαούς,
δὲν εἶναι ὀρθὸν οὔτε καὶ μεθοδικὸν νὰ ἀναζητῆ κανεὶς συνολικῶς τὴν
πατρίδα τῶν παραμυθιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναζητῆται ἡ πατρίς ἐνὸς
ἐκάστου ἰδιαιτέρως. Πρέπει δηλαδὴ δι' ἕκαστον παραμύθι νὰ γίνεται
ἡ αὐτὴ ἐργασία, ἢ ὁποία γίνεται δι' ἕν οἴονδήποτε φιλολογικὸν ἔργον,
τὸ ὁποῖον ἔτυχε νὰ διαδοθῆ εἰς περισσοτέρους λαούς. Πρέπει πρωτί-
στως νὰ συγκεντρῶνῶνται ὅλα αἱ ἐκ τῶν διαφορῶν λαῶν παραλλαγῆ
καὶ κατόπιν διὰ μεθόδου συγκριτικῆς, φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς νὰ
ἔρευνηται ἡ ὁδὸς τῆς διαδόσεως αὐτοῦ, ἢ ὁποία εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ
μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν πατρίδα του.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς μεθόδου ταύτης δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον νὰ
ἀνακαλυφθῆ ἡ ὁδὸς τῆς διαδόσεως καὶ ἡ ἀρχικὴ πατρίς τοῦ παραμυ-
θιοῦ. Διότι τὸ παραμύθι, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἀδέσποτα λαϊκὰ τοῦ λόγου
μνημεῖα, τὰ διαδιδόμενα διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ, ὑφίσταται κατὰ
χρόνους καὶ κατὰ τόπους σπουδαιοτάτας μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι δυσχε-
ραίνουσι πολλάκις τὴν ἔρευναν.

Ἄν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰ ἐκ τῆς λήθης χάσματα καὶ τὰς ἄλλας παραφθοράς, οἱ ἀφηγηταί, καὶ μάλιστα ὅπου εἶναι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δράσεώς των, δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὴν πιστὴν τῶν παραδεδομένων διατήρησιν καὶ ἀφήγησιν, ἀλλὰ μεταχειρίζονται ἐλευθέρως καὶ κατὰ βούλησιν τὰ παραδεδομένα. Καὶ πρῶτα πρῶτα, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, ἐπεκτείνουσι ἢ περιορίζουσι τὸ παραμῦθον διὰ τῆς προσθήκης ἢ τῆς ἀφαιρέσεως ἐπεισοδίων, ἢ τὸ καθιστοῦν ἀνδρικότερον ἢ παιδικώτερον ἀναλόγως τοῦ ποιοῦ καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ ἀκροατηρίου των. Ἐπειτα, ὁσάκις μάλιστα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδεται, τὸ τροποποιοῦν καὶ τὸ προσαρμόζουσι εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἀκροατηρίου των, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα αὐτοῦ, τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας του, τὰς πίστεις καὶ τὸν χαρακτήρα του.

Ἡ προσαρμογὴ αὕτη βεβαίως δὲν εἶναι πάντοτε τελεία, τὸ δὲ παραμῦθον λόγῳ τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτήρος, τὸν ὅποιον γενικῶς ἔχουσι τὰ ὁμαδικὰ δημιουργήματα, διατηρεῖ πολλά ἴχνη παλαιότερα καὶ ἀλλότρια πρὸς τὸ νέον περιβάλλον, εἶναι ὅμως τοιαύτη, ὥστε εἰς τὰ διεθνή ταῦτα τοῦ λόγου μνημεῖα νὰ ἐπιβάλλῃ κατὰ τόπους ἰδιαιτέραν ἔθνηκην σφραγίδα. Οὕτω τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλα ἄλλων λαῶν παραμῦθια ἔχουσι μὲν τὰ ἀντίστοιχὰ των καὶ εἰς ἄλλους λαούς, δὲν παύουσι ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἔχουσι καὶ τὸν ἰδιαιτέρον ἐθνικὸν των χαρακτήρα. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου ἀποβαίνει δυσχερὴς ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς προτεραιότητος τῶν παραλλαγῶν καὶ ἡ ἀνίχνευσις τῆς ὁδοῦ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς πατρίδος τοῦ παραμυθιοῦ, ἢ δὲ ἀπάντησις εἰς τὰ ἀνωτέρω τεθέντα ἐρωτήματα μένει καὶ διὰ πολὺν ἴσως καιρὸν ἀκόμη θὰ μένῃ ἀνοικτή.

Ε'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

α') Ὄνομα καὶ διαίρεσις.

Ὅ,τι ἀνωτέρω εἶπομεν γενικῶς περὶ τῶν παραμυθίων ἰσχύει καὶ διὰ τὰ νεοελληνικά. Τὸ σύννηθες αὐτῶν ὄνομα εἶναι ἡ λέξις *παραμῦθον*, ὑπὸ τὸ ὅποιον ὅμως περιλαμβάνονται ποικίλαι διηγήσεις, εὐτράπελοι, μῦθοι διδακτικοί, μῦθοι παροιμιώδεις κτλ., κυρίως μὲν ὅσαι ἔχουσι τὸ διηγηματικὸν πλάτος τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ ἄλλαι ἐντελῶς ἐπεισοδιακοῦ, ἀνεκδοτικοῦ χαρακτήρος. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων εἶπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκείον τόπον, περὶ δὲ τῶν *κυρίως παραμυθίων* ὁμιλοῦμεν εὐθὺς κατωτέρω.

Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τῶν συλλογῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦδε γενο-

μένων δια τὰ νεοελληνικά παραμύθια ἔρευνῶν, σποραδικῶν ἄλλως τε καὶ ἐλαχίστων, δὲν ἐπιτρέπουν ἄξια λόγου γενικώτερα συμπεράσματα καὶ χαρακτηρισμούς. Πρὸ παντός πρέπει νὰ προηγηθῆ ἢ κατὰ τοπικούς κύκλους ἔρευνα. Διότι ἐξ ὧσων τοῦλάχιστον ἔχω ὑπ' ὄψιν προκύπτει, ὅτι τὸ παραμῦθι κατὰ τόπους κατὰ διάφορον τρόπον καὶ εἰς διάφορον βαθμὸν ἐκαλλιεργήθη οὔτως, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς γενικῶς περὶ τοῦ νεοελληνικοῦ παραμυθιοῦ, προτοῦ ἐξακριβωθοῦν οἱ κατὰ τόπους χαρακτῆρες αὐτοῦ. Ὅσα σήμερον ἐκ τῶν ὀλίγων γενομένων ἐργασιῶν καὶ ἐξ ὀλίγων ἀτομικῶν μου παρατηρήσεων δύναμαι νὰ εἶπω ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἑξῆς.

Τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια ἐν τῷ συνόλῳ λαμβανόμενα δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς τέσσαρας διαφόρους ομάδας. Ἡ πρώτη καὶ πολυπληθεστάτη πασῶν ἀποτελεῖται ἐκ τῶν παραμυθιῶν τῶν διευρῶν, ἐκείνων δηλαδή τὰ ὁποῖα εἶναι κοινὸν κτῆμα καὶ ἄλλων πολλῶν λαῶν, ἀσιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν. Τὰ παραμύθια ταῦτα, ὅπως δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαούς, οὔτω καὶ εἰς τὸν ἑλληνικόν, ἔχουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προσαρμοσθῆ εἰς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ τὸν ἑλληνικὸν μυθολογικὸν κόσμον, φέρουν δὲ σήμερον τὴν σφραγίδα τὴν ἑλληνικὴν. Αἴφνης ἀντὶ τῶν γιγάντων ἢ τῶν νάνων ἢ ἄλλων τοιοῦτων μυθολογικῶν μορφῶν τῶν γερμανικῶν παραμυθιῶν, ἔχουν τοὺς ἑλληνικωτάτους δράκους, τίς νεράιδες, τίς μοῖρες, τὰ στοιχεῖα, τίς γοργόνες καὶ ἄλλας τοιαύτας μορφάς, συνήθεις εἰς τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις. Τοιαῦτα π.χ. εἶναι τὸ παραμῦθι τῆς *Σταχτοπούτας*, τὸ παραμῦθι τοῦ *Ἀφόβου*, ποὺ ζητεῖ νὰ μάθῃ τί εἶναι φόβος, τὸ παραμῦθι τῶν *ἐγνωμόνων ζώων* κτλ.

Ἡ δευτέρα περιλαμβάνει παραμύθια, τὰ ὁποῖα διατηροῦν ἀκόμη σαφεῖ τὰ ἴχνη τῆς ἀνατολικῆς καὶ δὴ τῆς τουρκικῆς αὐτῶν προελεύσεως. Εἰς τοὺς Τούρκους ἐξακολουθεῖ ἀκόμη τὸ παραμῦθι νὰ καλλιεργῆται σοβαρῶς, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ μέσον ψυχαγωγίας τῶν μεγάλων. Κατὰ τὰς μακρὰς ἰδίως νύκτας τοῦ Ραμαζανίου εἰς τὰ καφενεῖα καὶ ἄλλα κέντρα συγκεντρώσεως διάφοροι ἐπαγγελματίαι ἀφηγηταὶ καὶ ἰδία δερβίσοι ἀφηγοῦνται τὰ μακρότατα παραμύθια των. Ἡ τέχνη τῆς διηγήσεως αὐτῶν καὶ τὰ παραμύθια των εἶναι περίφημα καὶ περισπούδαστα καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, πολλὰ δ' ἐξ αὐτῶν παρελήφθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐξελληνίσθησαν. Διατηρεῖται ὁμως ἡ ἐκτίμησις πρὸς τὸ τουρκικὸν πρότυπον καὶ συχνὰ ἤκουσα εἰς τοὺς ὁμίλους τῶν ἀφηγουμένων: *Ἄμ νὰ τ' ἀκούης ἀπὸ τούρκικα, νὰ δῆς!* *Ἄλλου γούστου ἔχ' τούρκικα!*

Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι μὲ τὴν ἐξελληνίσιν τῶν τουρκικῶν τούτων παραμυθιῶν δὲν ἔγινε καὶ πλήρης ἡ ἀφομοίωσις αὐτῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ διακρίνει κανεὶς σήμερον εὐκόλως τὴν τουρκικὴν προέλευσίν των, διότι καὶ τίτλοι καὶ δνόματα προσώπων καὶ τόπων καὶ πραγμάτων καὶ φράσεις πολλάκις τουρκικαὶ ὀλόκληροι διατηροῦνται ἀμετάβλητοι. Συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ τὸ ἐξῆς. Παραμύθια παγκόσμια καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πάγκοινα παραλαμβάνονται εἰς τινὰς τόπους ἐκ νέου ὑπὸ τὴν τουρκικὴν μορφήν καὶ οὕτως ἔχομεν ἐκ παραλλήλου μίαν ἑλληνικὴν καὶ μίαν τουρκικὴν μορφήν. Ἐνίοτε δὲ τὸ πρᾶγμα προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερον καὶ παραμύθια καὶ διηγήσεις ἑλληνικαὶ περιελθούσαι εἰς τοὺς Τούρκους, ἐπανέρχονται εἰς τοὺς Ἑλληνας μὲ χαρακτῆρας τουρκικούς. Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς κάποιαν ἰδιαιτέραν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν, κατὰ τόπους περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν, μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν παραμυθιῶν, ἡ ὁποία μόνον ἐκ τῆς μεγάλης ἀλληλεπιδράσεως καὶ τοῦ συνεχοῦς ἀμοιβαίου δανεισμοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων λαῶν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ὡς παράδειγμα παραμυθιοῦ, διατηροῦντος ἴχνη τῆς τουρκικῆς αὐτοῦ προελεύσεως, ἀναφέρω προχείρως τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ κυρὰ Ζορζῶνα* ἐκ Σύμης ¹, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον καὶ ἐν τῷ συνόλῳ καὶ εἰς διαφόρους λεπτομερείας συμπίπτει πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Κύπριος δημοσιευθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον *Güzel Achmed* ², ἀλλὰ διατηρεῖ καὶ τὸ τουρκικὸν τέρας *Karakis*, τὸ ὁποῖον σημαίνει τὴν *Μαύρην κόρην* καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τερατώδη νεάνιδα *Arap - Üzenği* τοῦ συγγενοῦς τουρκικοῦ παραμυθιοῦ *Schaχ - Ismail* ³. Ἡ μόνη μεταβολή, ἡ ὁποία ἔγινε, πλὴν ἄλλων ἐπεισοδιακῶν προσθαφαιρέσεων, εἶναι, ὅτι τὰς διαφόρους γυναῖκας, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς σχέσεις ὁ ἦρωας, δὲν νυμφεύεται, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ τουρκικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰ τουρκικὰ ἦθη δέχεται τὴν πολυγαμίαν.

Ἡ τρίτη ὁμὰς περιλαμβάνει εὐάριθμὰ τινὰ παραμύθια, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη τῆς συγγενείας πρὸς ἀρχαῖα μυθολογήματα καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κατάγονται κατ' εὐθειαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ⁴.

1) Ζωγράφ. Ἐγών, τόμ. Α', 1891, σ. 224.

2) *Mundarten der Osmanen*, σ. 266 κέ.

3) Αὐτόθι, σ. 27.

4) Τοιαῦτα σημειώνει τινὰ ὁ BERN. SCHMIDT, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*, Leipzig 1877, σ. 6 κέ.

Ἡ δὲ τετάρτη τέλος καὶ τελευταία ὁμὰς περιλαμβάνει διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως παλαιότερων, μεσαιωνικῶν ἐπυλλίων καὶ ᾄσμάτων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ὑστερότερον ἐφέροντο παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πολυάριθμα διηγηματικά ᾄσματα, ἀκριτικά καὶ ἄλλα, καθὼς καὶ εἰς δημόδη γλῶσσαν ἐπύλλια, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις ἢ εἶναι μεσαιωνικαὶ ἢ φθάνουν πολλάκις καὶ μέχρι τοῦ ἑλληνιστικοῦ μυθιστορήματος. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ τοῦ Ἡμεριίου καὶ τῆς Μαργαρώνας, τοῦ Φλωρίου καὶ τῆς Πλατσιαφλώρας, τοῦ Ἀπολλωνίου κτλ. Ἀλλὰ τὰ ᾄσματα ταῦτα καὶ τὰ ἐπύλλια ἤρχισαν βαθμηδὸν πολλαχοῦ νὰ λησμονοῦνται ὡς πρὸς τὴν μετρικὴν αὐτῶν μορφήν, χωρὶς ὅμως νὰ λησμονηταὶ καὶ ἡ ὑπόθεσις των, ἡ ὁποία ἐξετίθετο εἰς πεζὸν λόγον, ἐντὸς δ' αὐτῆς ἐγκατεσπείροντο οἱ ὀλίγοι ἐκ τῆς λήθης περισφζόμενοι στίχοι. Παράδειγμα σαφές τῆς ἀποσυνθέσεως ταύτης ᾄσματος εἰς διήγησιν πεζὴν ἔχομεν ἐν Λαογραφίᾳ (τόμ. Α', σ. 242 κέ.) παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ. Οὕτω βαθμηδὸν τὸ ποίημα μετεβάλλετο εἰς παραμῦθι καὶ ἔχομεν π. χ. ἐκ μὲν τοῦ ἐπυλλίου τοῦ Ἀπολλωνίου τὸ παραμῦθι τοῦ Ἀπολλωνίου¹, ἐκ τοῦ ἀκριτικοῦ ᾄσματος τῆς Λιογέννητης² τὸ παραμῦθι τοῦ Σιντσιρλῆ³ κτλ., ὅπως παρεφθάρη ὁ Χαρσιανὸς ἥρωας, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα.

β') Τεχνοτροπία καὶ ὕφος.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ νεοελληνικοῦ παραμυθιοῦ δὲν διαφέρει καθόλου τῆς ἐν γένει παραμυθιακῆς τεχνοτροπίας, ὡς ἐξακριβοῖσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω. Καὶ εἰς αὐτὴν παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ χαλαρὰ παράταξις τῶν ἐπεισοδίων, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τοὺς παραμυθιάδες ἄνευ οὐσιώδους ἀλλοιώσεως τοῦ ὅλου νὰ προσθέτουν καὶ νὰ ἀφαιροῦν ἐπεισόδια, νὰ περιορίζουν ἢ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ παραμῦθι κατὰ βούλησιν. Ἡ διήγησις γίνεται εἰς πεζόν, ἀλλ' ἡ παρεμβολὴ εἰς αὐτὴν στίχων δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες. Εἶναι δὲ οἱ στίχοι οὗτοι, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἀεμνήστου Ν. Πολίτου⁴, ἢ στίχοι δημοδῶν ᾄσμάτων, ἐπικαιρῶς ἀναφερόμενοι, καὶ ἔμμετροι παροιμίαι, ἢ λόγοι καὶ ἐπῳδαί, τυπικῶς ἐπαναλαμβανόμενα, ἢ λόγοι καὶ διάλογοι ἀνθρώπων μεταμορφω-

1) Λαογρ., τόμ. Α', σ. 71 κέ.

2) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ἐκλογαί, ἀρ. 74.

3) JOHN RIO, Νεοελληνικά παραμύθια, 1879, σ. 14, ἀρ. 4.

4) Λαογρ., τόμ. Α', σ. 80, ὅπου βλέπε καὶ σχετικὰς παραπομπάς.

μένων, φωναί ὄντων ἀοράτων, ἐπιγραφαί παλατιῶν ἢ σκευῶν, θρηνοί, ἀραὶ κτλ. ἢ τέλος λόγοι ἔμμετροι, οἱ ὅποιοι φαίνονται ὡς τὰ μόνα λείψανα ἐπικού ποιήματος, ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ὁποίου προῆλθε τὸ παραμῦθι.

Τυπικαί εἶναι αἱ ἐνάρξεις, καθὼς καὶ αἱ κατακλεῖδες τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως ἔχουν μορφήν ἔμμετρον. Δύνανται δὲ νὰ διακριθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Πρῶτον εἰς προσαγορεύσεις ἢ χαριεντισμοὺς ἢ περιπαίγματα τοῦ ἀφηγητοῦ πρὸς τοὺς ἀκροατάς, καθὼς καὶ εἰρωνείας εἰς βῆρος τῆς πιθανότητος τοῦ παραμυθοῦ, οἷα π. χ. ἡ γνωστοτάτη ἔναρξις

*Κόκκινη κλωστή βαμμένη
στὴν ἀνέμη τυλιγμένη
δῶς' τῆς κλωτσο γὰ γυρῖση,
παραμῦθι ν' ἀρχινίση.*

Ἄρχῃ τοῦ παραμυθοῦ, καλησπέρα τῆς ἀφεντιᾶς σας.

Καὶ αἱ κατακλεῖδες:

*Ψώματα κι ἀλήθεια,
ἐτσά 'ν' τὰ παραμῦθια.*

*Παραμῦθι, μύθαρος,
ἡ κοιλιὰ σας πίθαρος.*

*Ἦτρώανε κ' ἠρίνανε
κ' ἠλαρδομουστακιάσανε.*

*Ψώματα κι ἀλήθεια,
ἐτσά 'ν' τὰ παραμῦθια¹.*

Δεύτερον εἰς ἔμμετρον περιλήψιν τοῦ παραμυθοῦ, προτασσομένην τῆς διηγήσεως. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶναι σπάνιον. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρει ὁ Ν. Πολίτης τὸ ἑξῆς:

*Ὁ βασιλιὰς ὁ Ζούλιαρης, πὸν εἶχ' ὁμορφῆ γυναιῖκα,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ τὴν εἶχε χρόνους δέκα
μῆτε πουλὶ τὴν ἔβλεπε, μὴδ' ἠλιος τὴν ἐθεώρει,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ ἦταν κλεισμένη ἡ κόρη.*

1) Βλέπε καὶ ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν, σ. 105.

*Μὰ ἓνα βασιλόπουλο ἐτρύπησε τὸ χῶμα
καὶ πῆγε καὶ τὴν εὔρηκε τὴ λυγερὴ στὸ στρῶμα.*

Συνήθως αἱ περιλήψεις αὐταὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχουν πρὸς τὸ παραμῦθι, ἔχουν δὲ μᾶλλον, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, χαρακτηριστικὰ εἰρωνικόν. Τοιαύτη π. χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

*Νὰ σοῦ πῶ ἴνα παραμῦθι
τὸ κονκλι καὶ τὸ ρουβίδι,
π' ἀνεβαίνει στὴ σκυιά
καὶ πατεῖ στὴν καρδιά
καὶ φωνάζει κούϊ κούϊ
καὶ καρένας δὲν ἀκούει.*

Τρίτον εἰς γελοῖον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον συνέβησαν τὰ γεγονότα τοῦ παραμυθιοῦ, οἶον

*Μιά φορὰ κ' ἓνα ζαμάνι
εἶχαν οἱ Τοῦρκοι ραμαζάνι
κ' οἱ Ρωμοὶ πάσκα
κ' οἱ Ἑβραῖοι φάσκα.*

Πλὴν τῶν ἐνάρξεων καὶ τῶν κατακλείδων τυπικαί εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ διακοπαί, ἰδίως ὅταν τὸ παραμῦθι εἶναι μακρὸν καὶ ἡ νῦξ προχωρήσῃ. Τὸ συνηθέστατον εἶναι, *Νὰ μὴ τὰ πολυλογοῦμε* καὶ πληρέστερον, *Νὰ μὴ τὰ πολυλογοῦμι κι τὰ παιδιὰ νυστάζ'νι κι τὸν παραμῦθ' μιγάλου*. Ἐνίοτε λαμβάνουν μορφὴν ἔμμετρον, ὡς π. χ. ἡ ἀκόλουθος:

Τί τὰ θέλεις ;

*Νὰ τὰ κοντολοοῦμεν
γιατ' ἡ νύχτα ἴναι μικρὴ καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζον.
Ἄλλοι σοῦνται κι ἄλλοι ξοῦνται
κι ἄλλοι κούπ' ἀνάσκελα κοιμοῦνται.*

* * *

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὰ νεοελληνικά παραμῦθια ἔχουν τὸ αὐτὸ πλατὺ διηγηγαιτικὸν ὕφος, τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ παραμῦθια. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὸ ὕφος τοῦτο ἐνδρέει ἀπανταχοῦ μὲ τὴν αὐτὴν ἀδιατάρακτον ἄνεσιν καὶ ἡρεμίαν, οὔτε ἡ

διήγησις εἶναι ἐξ ἴσου ἔντεχνος εἰς ὅλα τὰ παραμύθια. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ὀφείλονται βεβαίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς τῶν ἀφηγητῶν, καθ' ὅσον ἄλλοι ἔχουν περισσότερον ἄλλων τὸ χάρισμα τῆς ἀφηγήσεως, προέρχονται ὁμως καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ φύλου, καθ' ὅσον ἄλλως διηγοῦνται οἱ ἄρρενες ἀφηγηταὶ καὶ ἄλλως αἱ γυναῖκες, καθὼς καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀκροατηρίου, καθ' ὅσον ἄλλας ἀπαιτήσεις ἔχει τὸ ἀκροατήριον, ὅταν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἡλικιωμένων, καὶ ἄλλας, ὅταν ἀπὸ μικρούς.

Παρατηροῦνται δ' αἱ διαφοραὶ αὐταὶ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἀλλὰ κυρίως κατὰ διαφόρους τόπους, καθ' ὅσον προϋποθέτουν διάφορον ἑκασταχοῦ καλλιέργειαν καὶ διαφορετικὴν τοῦ παραμυθιοῦ θέσιν εἰς τὴν ζωὴν. Οὕτως ὅπου, καθὼς π. χ. εἷς τινὰς νήσους, ἐξακολουθεῖ τὸ παραμύθι νὰ ἀποτελεῖ μέσον ψυχαγωγίας καὶ τῶν μεγάλων καὶ νὰ καλλιεργῆται μεταξύ των, καὶ ἡ διήγησις αὐτοῦ εἶναι τεχνικώτερα καὶ ῥεεῖ ἀναπαυτικὰ καὶ ἀπροσοκόπως μὲ πλήρες ἀφηγηματικὸν πλάτος, καὶ αἱ παραλλαγαὶ μᾶς παρουσιάζονται ἀρτιώτεραι καὶ ἄνευ χασμάτων. Ὅπου ὁμως ἐξέπεσε πλέον εἰς τὸν κόσμον τῶν παιδιῶν καὶ εἰς τὸ στόμα τῆς γαλιᾶς, ἐκεῖ καὶ ἡ διήγησις ἐξετραχύνθη ἢ ἐγένετο παιδικώτερα καὶ τὸ ἀφηγηματικὸν πλάτος πολλαχῶς ἐκολοβώθη καὶ αἱ παραλλαγαὶ ἐμφανίζονται συνήθως πλήρεις χασμάτων καὶ ἐξαλλοιώσεων. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, καὶ ἡ παρατήρησις ἡμῶν αὕτη ἐπὶ ἀτελοῦς στηριζομένη ὑλικῷ μόνον ὡς προσωρινὴ πρόπει νὰ χαρακτηρισθῇ, ὅτι τὰ μὲν ἐκ τῶν νήσων προερχόμενα παραμύθια καὶ ἀρτιώτερα φαίνονται καὶ εἰς τὴν διήγησιν τεχνικώτερα, ἐνῶ τὰ ἐκ τῆς στερεᾶς καὶ ἐλλιπέστερα καὶ τραχύτερα. Χαρακτηριστικώτατα δὲ παραδείγματα διηγηματικῆς ἐκτραχύνσεως παρέχουν αἰτωλικά τινὰ παραμύθια, δημοσιευθέντα ἐν τῇ Λαογραφίᾳ¹, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα.

Σ'. ΠΑΡΑΜΥΘΑΔΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΖΩΗΝ

Ἐπαγγελματῖαι παραμυθᾶδες, οἱ ὅποιοι ἀντὶ ἀμοιβῆς νὰ διηγοῦνται παραμύθια, σήμερον τοῦλάχιστον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, δὲν ἔχω πληροφορίας, ἐὰν ὑπάρχουν. Ἐπίσης δὲν εἶναι γνωστόν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἐὰν ὑπῆρχον καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους,

1) Τόμ. Β', σ. 385 κέ.

τούς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Μόνον περὶ παραμυθῶν τῶν καραβιῶν ὑπάρχουν ἀραιαί τινες πληροφορίες. Οὗτοι ἦσαν γέροντες, τεχνῖται εἰς τὴν διήγησιν, τοὺς ὁποίους παρελάμβανον οἱ πλοίαρχοι, διὰ νὰ διηγούνται παραμύθια εἰς τοὺς ναύτας εἰς τὴν πλώρην τοῦ καραβιοῦ κατὰ τὰ μακρὰ ταξίδια. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι ἔχει περιέλθει εἰς τὸ στόμα τῆς γαλιᾶς. Ὀλίγα εἶναι τὰ μέρη, ὅπου ἀκόμη καλλιεργείται μεταξὺ τῶν μεγάλων ὄχι βέβαια ἀπὸ ἐπαγγελματίας παραμυθάδες, ἀλλ' ὅπως-δήποτε ἀπὸ ἀνθρώπους ἡσκημένους εἰς τὸ παραμῦθι, ἔχοντας δὲ πρὸς τὴν διήγησιν ἰδιαιτέραν κλίσιν καὶ ἰδιοφυΐαν. Δυστυχῶς ἀρκετὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας δὲν ἔχομεν, διότι συνήθως οἱ συλλογεῖς προσέχουν εἰς τὰ κείμενα μόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παραμυθιοῦ ἐντὸς τοῦ λαοῦ. Εὐτυχῶς ὅμως ἀπὸ ἓν τοῦλάχιστον μέρος, τὴν Τήνον, σαφεῖς παρατηρήσεις καὶ πληροφορίες παρέσχεν ὁ Ἄδαμ. Ἄδαμαντίου εἰς τὰ Τηνιακά του παραμύθια¹, καὶ ταύτας παραθέτω ἐνταῦθα, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς μέλλοντας συλλογεῖς.

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις λοιπὸν αὐτοῦ τὰ παραμύθια ἐν Τήνῳ ἔχουν ἀκόμη πραγματικὴν ζωὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, λέγονται καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Παραμύθια ξέρον ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ παιδιὰ μὴ φορὰ νὰ τ' ἀκούσουν ἓνα παραμῦθι, τ' ἀρπάζουν. Ἄλλὰ μερικοὶ εἰς τὰ χωριά ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ τὰ λέν' καλά, ξέρον νὰ τὰ κάνουν μεγάλα, νὰ βάζουν ἀπὸ ἄλλα, ξέρον νὰ τὰ κολλοῦν, νὰ βάζουν καὶ ὀξεῖες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ χωριοῦ των ἀλλὰ καὶ ἔξω, καὶ ὀνομάζονται παραμυθάδες οἱ ἄνδρες καὶ παραμυθοῦδες αἱ γυναῖκες. Ὅχι δὲ μόνον γνωστοὶ εἶναι οἱ παραμυθάδες, ἀλλὰ καὶ ἐν τιμῇ. Μὲ ὑπερηφάνειαν δὲ διηγεῖτο εἰς εἰς τὸν Ἄδαμαντίου, πὼς ὁ προύχοντας, ἂν κ' ἦταγε γραμματισμένος, ἔστειλε, μὲ φώναζε καὶ ἔλεγε παραμύθια· καὶ ὄξω λέγαν τὸν Ἄν Βασίλη μὰ οὔτε γι' Ἄν Βασίλη οὔτε γιὰ τίποτας τὸν ἡμελεῖ ἤθελε παραμύθια. Ξέρον δὲ καὶ τὰ καλύτερα παραμύθια καὶ τὰ περισσότερα οἱ ναῦται, οἱ παπουτσῆδες, οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ φουρνάρισσες.

Ὁ καιρὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον λέγονται τὰ παραμύθια, εἶναι ὁ χειμὼν καὶ ἰδίως τὸ Σαρανταήμερο μὲ τίς μεγάλες νύχτες. Εἰπήκαμε τοῦ Σαρανταήμερου τὰ παραμύθια, εἶναι φράσις παροιμιώδης, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται διὰ νὰ δεῖξουν τὸ πλῆθος τῶν λεχθέντων πα-

1) Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας, τόμ. Ε', σ. 277 κέ.

ραμυθίων. Κατὰ τὰς νύκτας ταύτας, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ζεσταθοῦν, συνέρονται καθ' ὁμίλους, ὅπου ἕκαστος λέγει τὸ παραμῦθι τοῦ ἢ ὅλοι μαζί ἀκούουν ἕνα. Λέγονται δὲ αἱ ἐσπερίδες αὗται *σπεροκαθίσματα*. Ἐκεῖ μαζεμένοι ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο καὶ αἱ μητέρες μὲ τὰ παιδιά στὴν ἀγκαλιά, ἀκούοντας μὲ θρησκευτικὴ προσοχὴ τὸ παραμῦθι, λησμονοῦν τὴ φτώχεια των, λησμονοῦν τὸ κρῦο καὶ τὴ γύμνια των. Ὁ παραμυθᾶς ἀρχίζει, τὸ ἀκροατήριον θερμαίνεται καὶ τὴν διήγησιν διακόπτουν κρίσεις ἀτομικαί· *Μωρὲ τὴν εἶδες τὴν ἄπιστ!* — *Ἄ! μὰ στάσον νὰ δγῆς τί θ' ἀπογένη!* Αἱ συναθροίσεις αὗται εἶναι αἱ δημοσιώτεροι, οὕτως εἰπεῖν, ὅπου ὁ παραμυθᾶς ἐν μόνον παραμῦθι καθ' ὅλον τὸ σπεροκαθίσμα διηγείται. Ἐνίοτε ὅμως τὸ παραμῦθι δὲν τελειώνει τὴ μιὰ βραδύα καὶ ἀποχωρίζονται διὰ νὰ συναθροισθοῦν τὴν ἐπομένην καὶ ἀκούσουν τὸ παραμῦθι.

Συναθροίζονται δὲ καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, συνηθέστερον ὅμως εἰς τὸν φοῦρνον τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶναι καὶ ζέστη. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ φουρνάρηδες ξέρονται πολλὰ παραμῦθια. Συνήθεις δὲ εἶναι αἱ συγκεντρώσεις καὶ μόνον γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περνοῦν τὴν ὥρα τους μὲ τὰ παραμῦθια. Ἄλλος τόπος σπουδαῖος διὰ τὰ παραμῦθια εἶναι ἡ θάλασσα. Οἱ τρατάρηδες μέσα στίς τράτες ἢ στὴν ἀκρογιαλιά ὑπὸ τὸ τρεμοσβῆνον φῶς τοῦ ναυτικοῦ των φαναριοῦ λέγουν τὰ παραμῦθια των καὶ οἱ ναῦται, ὅταν τὸ καράβι των εἶναι στὸ πέλαγος, στὴν πλώρη μαζεύονται καὶ διηγοῦνται. Ὅπως δὲ συνήθως συμβαίνει μεταξὺ μόνον ἀνδρῶν, τὰ παραμῦθια αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε σεμνά. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ καφενεῖα, ὅταν πρωτῆ, πρωτοῦ φέξῃ, πηγαίνουν οἱ ψαράδες καὶ οἱ ἄλλοι ἐργατικοὶ γιὰ νὰ πιοῦν τὸ φασκόμηλο. Ἐκεῖ ἀναθέτουν εἰς ἕνα τὴν διήγησιν παραμυθιοῦ, ἕως ὅτου ἐξημερώσῃ καὶ πᾶν ὁ καθένας στὴ δουλειά του. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ τσαγκαράδικα, ὅπου εἰς τὰ νυχτέρια οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν ὡς ἀνακούφισιν τῆς ἐργασίας των τὰ παραμῦθια.

Ὁ Ἄδαμαντίου μᾶς λέγει καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον διηγοῦνται οἱ παραμυθᾶδες. Ὅταν ἀρχίξῃ τὴν διήγησίν του ὁ παραμυθᾶς, πρῶτα πρῶτα θὰ εἴπῃ τὸν τίτλον τοῦ παραμυθιοῦ ὑπὸ τὸν ἑξῆς τύπον· *Ἀπόψε θὰ ποῦμε τὴν Ἀλογοφάτσα*, ἢ, *Θὰ σᾶς πῶ τὸ Γιαννάκη*, ἢ, *Ἀπόψε θὰ ποῦμε τῆς Μαριγῶς τὸ παραμῦθι* κτ. Ἐν γένει δὲ ὁ τίτλος δὲν εἶναι τι ὄρισμένον. Συνήθως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, πολλάκις ἄλλου δευτερεύοντος προσώπου, ἐνίοτε δὲ λαμβάνεται τίτλος καὶ ἐκ δευτερεύοντος συμβάντος. Ἐν τῇ διηγήσει ὁ παραμυθᾶς

θερμαίνεται πολλάκις και χειρονομεῖ και διὰ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου και τοῦ τόνου τῆς φωνῆς ἐκφράζει τὸν θαυμασμόν του ἢ τὴν ἀπαρέσκειαν διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ παραμῦθι. Πολλάκις δὲ και διακόπτων τὴν διήγησιν στρέφεται πρὸς παρακαθήμενόν τινα και ἐκφράζει τὴν ἀτομικὴν του γνώμην περί τινος συμβάντος.

Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν φυλάττει τὴν παράδοσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολλῶν λέξεων παλαιότερων ἢ σημασία δὲν εἶναι πλέον γνωστὴ εἰς τοὺς ἀκροατάς, διότι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων, ὁ παραμυθᾶς λέγει μὲν τὴν παραδοθεῖσαν, ἐπάγεται ὅμως ἀμέσως τὴν ἐξήγησιν, οἷον ἐπῆγ' ὁ σιίζης· σιίζης θὰ πῆ ἀχουριέρης. Ἐνίοτε μὴ εὐρίσκων τὴν κατάλληλον λέξιν διὰ νὰ ἐκφρασθῆ, ἢ πλάττει νέας ἢ λέγει οἰανδήποτε ἄλλην περιστατικὴν, δεικνύει ὅμως ὅτι δὲν εἶναι εὐχαρισθημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Τέλος και διὰ μορφασμῶν και χειρονομιῶν ἐκφράζει ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ διὰ τῶν λέξεων.

Ἐδῶ και ἐκεῖ, εἰς τοὺς παραμυθᾶδες μάλιστα, οἱ ὁποῖοι ὑπέστησαν κάπως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, παρατηρεῖται κάποια τάσις ἐξαρχαΐσμοῦ τῶν δημοτικῶν τύπων. Πέραν ὅμως μεμονωμένων ἀποπειρῶν δὲν δύνανται νὰ προχωρήσουν· περιφράσεις, περιγραφὰς και ἄλλα δημῶδη στοιχεῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀλλάξουν. Ἐνίοτε τὴν ἀρχαίαν φράσιν, τὴν ὁποῖαν ἤκουσαν, δὲν ἐννοοῦν, και κακῶς ἀκούοντες, κακῶς ξαναλέγουν και οὕτω κάμνει τὸν κύκλον τῆς ἢ λέξις στὸ χωριό. *Τώρα τὸ πῆραν και τὸ λένε οὔλοι, κι ὅταν τὸ λένε, λένε και τ' ὄνομά τ' ἐκεινοῦ, πὸν τό 'πε' λέν', κα θ ὡ ς τ ὸ λ έ ε ι ὸ τ ἄ δ ε ς· κι ὅ,τι ἄλλο λόγο πούν, πὸν τὸν εἶχε 'πεῖ κι ἄλλος, λέν' και τ' ὄνομά τ'.*

Μεταβολαὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ παραμυθιοῦ μόνον εἰς ἐπουσιώδη τινὰ δύνανται νὰ γίνουν, ὡς π. χ. εἰς ὀνόματα, εἰς μικράς τινας περιπετείας και ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἢ μεταβολὴ εἶναι ἀδιάφορος. Ὑπάρχουν ὅμως και στερεότυποι χαρακτηριστικαὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται, οἰανδήποτε περικοπὴν ἢ προσθήκην και ἂν ὑποστῆ τὸ παραμῦθι, και ἐπανέρχονται ἀναλλοίωτοι εἰς πᾶσαν ἀνάλογον περιπέτειαν και περίστασιν. Ἐν γένει δὲ παρατηρεῖ ὁ Ἀδαμαντίου, ὅτι αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ παρομοιώσεις, αἱ συγκεκριμέναι παραστάσεις και ἢ ἔλλειψις ἀφηρημένων ἐννοιῶν, αἱ πραγματικαὶ περιγραφαί, ὅπου ἔχουν τὰ ὄρια των σαφῶς περιγεγραμμένα και ὠρισμένα, ἀπηλλαγμένα ὅλως ἀπὸ εἰκόνας ἀορίστους και νεφελώδεις, ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ ρητορικὸν στοιχεῖον τῶν παραμυθιῶν και ἀξίζουσιν νὰ μελετηθοῦν ἰδιαιτέρως.

Ἄξιοσημείωτοι εἰς τὰ παραμύθια εἶναι καὶ αἱ ἐπαναλήψεις καὶ ἀξιθαύμαστος ἡ πίστις τῆς μνήμης τῶν ἀφηγητῶν. Ἐχουν δὲ τὴν ἐλευθερίαν οὗτοι νὰ διαπλάττουν τὸ παραμῦθι κατὰ βούλησιν, βραχύνοντες ἢ ἐπεκτείνοντες αὐτὸ διὰ προσθήκης ἐπεισοδίων. Μόλις τ' ἀκούσω, δάσκαλε, τὸ παίρνω τὸ παραμῦθι. Ἐ! σὰν εἶναι μικρὸ κάτ' κολλῶ κ' ἐγώ, κάτ' παρακλάδια, γὰρ νὰ γέν' μεγάλο, ἔλεγε ἕνας παραμυθᾶς. Πολλάκις δὲ μακρότατα παραμύθια τὰ περιορίζουν εἰς δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας τὸ πολὺ περιπετείας, τὰς ἀπαραιτήτους, ὅπως πλασθῆ τὸ παραμῦθι. Ἐντεῦθεν δημιουργεῖται φαινομενικὴ τις ποιικιλία παραμυθιῶν, ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν πυρήνων, οἱ ὅποιοι ἐκάστοτε διαφοροτρόπως περιβάλλονται.

Ζ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται τί ἔχει νὰ προσέξῃ ὁ συλλογεὺς πλὴν τῆς προσεκτικῆς καταγραφῆς τῶν κειμένων. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐξετάζεται ποῦ καὶ πότε καὶ ὑπὸ ποίων λέγονται τὰ παραμύθια, εἴαν δηλ. εἰς καφενεῖα ἢ οἰκίας ἢ φούρνους ἢ ἄλλου πουθενά, ἂν τὴν νύκτα ἢ τὴν ἡμέραν ἢ εἰς ὠρισμένας ἐποχάς, εἴαν ὑπὸ γυναικῶν ἢ ὑπὸ ἀνδρῶν ἔξ ἐπαγγέλματος παραμυθᾶδων ἢ οὔ, καὶ εἴαν πρὸς μεγάλους, ἀνδρας ἢ γυναῖκας, ἢ πρὸς παιδιά μόνον. Ἐπειτα πρέπει νὰ σημειῶνται ἀκριβῶς αἱ ἔμμετροι ἢ ἄμετροι τυπικαὶ ἐνάρξεις καὶ κατακλείδες, καὶ οἱ ἄλλοι τεχνικοὶ τρόποι τῆς διηγήσεως καὶ τῶν διακοπῶν, οἱ ὅποιοι μαρτυροῦν ὠρισμένην τεχνοτροπίαν. Τούτων πάντων ἡ γνώσις εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἐξ αὐτῶν ἐξηγεῖται πολλάκις καὶ ἡ μορφή τῶν παραμυθιῶν.

Συλλογαὶ παραμυθιῶν ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε πλεῖστα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, πολὺ δὲ περισσότεραι κείνται εἰς τὰ διάφορα ἀρχεῖα Λαογραφικῶν ἐταιρειῶν ἀδημοσιεύτοι. Ἐπισκόπησιν τῶν συλλογῶν τούτων, δημοσιευμένων καὶ μὴ, μᾶς παρέχει ὁ Φιλλανδὸς ἐρευνητὴς ANTTI AARNE ὑπὸ τὸν τίτλον *Übersicht der Märchenliteratur, Hamina 1914* (F. F. Communications No : 14), ὅπου ὁ ἀναγνώστης δύναται ἐπωφελῶς νὰ ἀνατρέξῃ.

Διὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην σημειοῦμεν ἐνταῦθα τινὰς τῶν κυριωτέρων συλλογῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν. Τοιαῦτα ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐν μεταφράσει εἰς ἕνας γλώσσας. Μεγάλῃ συλλογῇ εἶναι ἡ τοῦ J. G. von HAHN, *Griechische und albanesische Märchen*, 1864, 2 τόμ., τῆς ὁποίας τινὰ τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων ἐδημοσιεύθησαν μετὰ προσθήκης καὶ ἄλλων παραμυθιῶν ὑπὸ τοῦ J. RIO, *Νεοελληνικά παραμύθια*, *Contes pop. grecs, publiés d'après les manuscrits du J. G. de Hahn et annotés*, 1879, τοῦ B. SCHMIDT, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslie-*

der, Leipzig 1877, ὅστις παραθέτει καὶ βιβλιογραφίαν παλαιότερων συλλογῶν. Ἐπειτα τοῦ Ε. Μ. LÉGRAND, Recueil de contes populaires grecs, 1881 καὶ εἶ τι ἄλλο. Περιοδικά, περιέχοντα παραμύθια, εἶναι τὰ *Νεοελληνικά ἀνάλεκτα* τοῦ Παρνασσοῦ, αὐτοὶ οἱ τόμοι τοῦ περ. *Παρνασσός*, τὸ *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, ὁ *Ἀστὴρ τοῦ Πόντου*, ὁ ἐν *Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, ὁ *Ζωγράφειος ἀγών*, δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συλλόγου, ἡ *Λαογραφία*, διὰ τὰ ἀναφέρω μόνον τὰ κυριώτερα. Διότι εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ νεοελληνικά περιοδικά, ἡμερολόγια κττ. εὐρίσκονται σποραδικῶς δημοσιευμένα παραμύθια. Ἐπίσης εἰς τὸ ἀγγλικὸν περιοδικὸν *Folk-Lore* (τόμ. IX - XII) ἐδημοσιεύθησαν παραμύθια ὑπὸ τοῦ R. PATON, Folktales from the Aegean.

Ἄλλὰ καὶ εἰς βιβλία λαογραφικὰ ἢ γλωσσικὰ ἐδημοσιεύθησαν πολλὰ, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὰ σπουδαιότατα. G. GEORGEAKI et L. PINEAU, Le folklore de Lesbos, 1894. M. J. GARNETT a. J. S. STUART-GLENNIE, Greek Folk Poesy, 1896. P. KRETSCHMER, Der lesbische Dialekt, 1906. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Neugriechische Märchen, Jena 1917. Κ. DIETERICH, Sprache und Volksüberlieferung der südlichen Sporaden, 1908. R. M. DAWKINS, Modern Greek in Asia Minor, Cambridge 1916. ΑΘΑΝ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Β', 1891. ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Σαμιακά, τόμ. Ε', ἐν Σάμω 1887. ΑΡΧΕΛΑΟΥ Ι. ΣΑΡΑΝΤΙΑΟΥ, Ἡ Συνασός, ἐν Ἀθήναις 1899. ΣΠ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, Λεσβιακά, ἐν Ἀθήναις 1903. Καὶ λαϊκαὶ δὲ συλλογαὶ παραμυθίων ἔχουν δημοσιευθῆ. Τὰ 50 παραμύθια τοῦ λαοῦ, Τὰ 40 παραμύθια τοῦ λαοῦ καὶ εἶ τις ἄλλη.

[Διὰ τὰ μεταγενέστερα δημοσιεύματα βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖον*, τόμ. 5, σ. 210-212. 8, σ. 239-243. 9/10, σ. 259-264. 11/12, σ. 109-111, 165, 368. 15/16, σ. 145-148.

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης σημειώνομεν συλλογὰς τινάς :

R. M. DAWKINS, Forty - five stories from the Dodekanese, edited and translated from the Mss. of Jacob Zarraftis by -, Cambridge 1950. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Modern Greek Folktales chosen and translated by -, Oxford 1953. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, More Greek Folktales chosen and translated by -, Oxford 1955. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ Κ. ΦΡΑΓΚΑΚΙ, Τὸ κρητικὸ παραμύθι, Ἀθήνα 1952. Γ. Α. ΜΕΓΑ, Ἑλληνικὰ παραμύθια, Ἀθήναι 1956 (ἔκδοσις δευτέρα), - Σειρὰ Δευτέρα 1962. ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ, Νεοελληνικὰ λαογραφικὰ κείμενα, Ἀθήναι 1957].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ

Α΄. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΑΥΤΩΝ

Ὅπως ὑπὸ τὸ ὄνομα *μῦθος* καὶ *παραμῦθι* περιλαμβάνονται ποικίλης προελεύσεως διηγήσεις, οὕτω καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *παροιμία* περιλαμβάνονται εἰς τὸν συνήθη λόγον πλῆθος ἐκφράσεων, αἱ ὁποῖαι πλὴν τῶν κοινῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχουν, τῆς *συντομίας* καὶ τῆς *δειξιότητος* κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς *δημοτικότητος* οὔτε τὴν αὐτὴν πᾶσαι ἀρχὴν ἔχουν, οὔτε τὴν αὐτὴν φύσιν, οὔτε τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν πληροῦσι. Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἄσκοπον καὶ ἀνωφελὲς νὰ ζητῆ κανεὶς ἓνα κοινὸν ὄρισμὸν διὰ τὰς παροιμίας. Πολὺν σκοπιμώτερον καὶ πρὸς τὴν ποικίλην αὐτῶν φύσιν συμφωνότερον θὰ ἦτο, ἂν ἀνεζητοῦντο τὰ διάφορα εἶδη τῶν φράσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ πολυσύνθετον τῶν παροιμιῶν σύνολον, καὶ ἐπεξητεῖτο ἡ φύσις καὶ ἡ χρῆσις ἐκάστου τούτων νὰ ἐξακριβωθῇ.

Καὶ πρωτίστως ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν κοινῶς ὀνομαζομένων παροιμιῶν εὐκόλως δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ δύο μεγάλας καὶ κυρίας ομάδας, τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὰς γνώμας ἢ τὰ γνωμικά, αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς δύο μεγάλας κατηγορίας τῶν μύθων, τοὺς *παροιμιώδεις* καὶ τοὺς *διδακτικούς*, πρὸς τοὺς ὁποίους, ὡς πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν, εἰς ἄμεσον σχέσιν εὐρίσκονται αἱ παροιμίας. Παρὰ τὰς παροιμίας θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξετασθοῦν καὶ αἱ διάφοροι καὶ πολυποικίλοι ποροιμιώδεις μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι χωρὶς νὰ ταυτίζωνται πρὸς τὰς παροιμίας ἔχουν ὅμως ἄμεσον ποιοτικὴν σχέσιν πρὸς αὐτάς.

α') Κυρίως παροιμίας.

Τί εἶναι *κυρίως παροιμίας* ὀρθότατα ὥρισεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης, εἰπὼν ὅτι *αἱ παροιμίας μεταφοραὶ ἀπ' εἶδους ἐπ' εἶδος εἰσιν*. Καὶ πραγματικῶς αἱ κυρίως παροιμίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *παρομοιώσεις*, αἱ ὁποῖαι, γενόμεναι ὑπὸ πάντων ἀποδεκταί, κατέστησαν δημοτικαί

καὶ πάγκοινοι καὶ ἐπιλέγονται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, εἰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἰδιορρυθμούς ἀνθρωπίνους λόγους καὶ πράξεις, ἵνα διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ἀστειότερον παρομοιώσεως χαρακτηρίσουν τὸ ἰδιορρυθμον καὶ παράλογον αὐτῶν ἐναργέστερον. Ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει αὐτάς, καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, εἶναι ὁ εὐτράπελος καὶ εἰρωνικὸς αὐτῶν χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης, ἀφ' οὗ κατέταξεν αὐτάς μεταξὺ τῶν ἀσείων. Διδακτικὸν σκοπὸν ἄμεσον δὲν ἔχουν, οὐδὲ γενικὴν τινα ἢ μερικὴν πρακτικὴν ἀλήθειαν σκοποῦν νὰ ἐκφράσουν καὶ κατὰ τοῦτο διαστέλλονται τῶν γνωμῶν, εἰς τὰς ὁποίας, ὡς θὰ εἴπωμεν, συγκεντρῶνται πάντοτε ἐμπειρικὴ τις ἀλήθεια καὶ διδασκαλία.

Βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῆ κανεὶς ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἐπὶ τῷ ἀστειότερον καὶ εἰρωνικότερον παρομοιώσει κρύπτεται τις ἀλήθεια, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια αὐτὴ δὲν τίθεται ἐκ τῶν προτέρων, δὲν εἶναι ὁ σκοπός, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς γνώμας. Ἐὰν δὲ συμβαίῃ πολλάκις, καὶ συμβαίνει πραγματικῶς, κυρίως τις παροιμία νὰ προσλάβῃ σημασίαν ἢ καὶ μορφήν διδακτικὴν, τοῦτο γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὁδόν, καθ' ἣν καὶ εὐτράπελοι καὶ σκωπτικοὶ παροιμιώδεις μῦθοι συχνὰ λαμβάνουν μορφήν καὶ σημασίαν διδακτικὴν. Καθ' ὅσον δηλαδὴ ἀμαυροῦται ὁ ἀρχικῶς εὐτράπελος καὶ εἰρωνικὸς χαρακτήρ τῆς παρομοιώσεως, προβάλλει βαθμηδὸν δεσπόζουσα ἡ ὑποκρυπτομένη ἀλήθεια, ἡ ὁποία καὶ μεταβάλλει πολλάκις καὶ τὴν μορφήν τῆς παροιμίας εἰς διδακτικὴν. Τοῦτο συμβαίνει εἰς ἄλλους λαοὺς περισσότερον καὶ εἰς ἄλλους ὀλιγότερον, εἰς τὸ σημεῖον δὲ αὐτὸ συναντῶνται αἱ παροιμίαι πρὸς τὰς γνώμας, καθὼς οἱ παροιμιώδεις μῦθοι πρὸς τοὺς διδακτικὸς οὕτως, ὥστε δυσκόλως πολλάκις δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν ρῆσις τις ἦτο ἐξ ἀρχῆς παροιμία ἢ γνώμη.

Συμφώνως νῦν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ταύτην αἱ κυρίως παροιμίαι εἶναι προφανές ὅτι εἶναι προϊόν, ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς αὐτῆς εὐτραπέλου καὶ σκωπτικῆς τῶν λαῶν διαθέσεως, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον αἱ εὐτράπελοι διηγήσεις καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ζωηρᾶς καὶ πλήρους εἰκόνων φαντασίας, ἡ ὁποία ἰδιάζει εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰς μέσας βαθμίδας τῆς βαρβαρότητος καὶ ἡ ὁποία ἐγέννησε καὶ τοὺς μύθους καὶ τὰ αἰνίγματα καὶ ὅσα ἄλλα εἶδη σχετικὰ, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν εἰς τὸν οἰκτεῖον τόπον. Οὕτω π. χ. προκειμένου περὶ τῶν νοτιοαφρικανικῶν λαῶν, τῶν ἐπιλεγόμενων Bantu, οἱ περιηγηταὶ ἐξαιροῦν τὴν ζωηρότητα τῆς φαντασίας καὶ τὴν μεγάλην λεπτότητα, μὲ τὴν ὁποίαν

ἀντιλαμβάνονται ὁμοιότητας μεταξὺ τῶν πραγμάτων, καθὼς καὶ τὴν μεγάλην κλίσιν νὰ ὁμιλοῦν μὲ εἰκόνας. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς παρατηρήθη ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, ὅτι αἱ παροιμίαι οὔτε εἰς τοὺς λαοὺς, τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰς κατωτάτας βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ, ἐμφανίζονται οὔτε εἰς τοὺς ἀνωτάτους ἐν τῇ κλίμακι τοῦ πολιτισμοῦ εὐδοκιοῦν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀναπτύσσονται καὶ προάγονται πάρα πολὺ εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς βαρβαρότητος καὶ τοὺς μέσους ἐν γένει πολιτισμούς.

Λαμβάνονται δ' αἱ παροιμιώσεις αὐταί, αἱ ἀπαρτίζουσαι τὰς παροιμίας, συνήθως ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ζωϊκοῦ καὶ ἀνθρωπίνου βίου ἐν γένει. Οὕτω π. χ. λέγεται παρὰ τοῖς Bassoutos διὰ τοὺς φλυάρους ἢ παροιμία, τὸ *νερὸ δὲν κουράζεται νὰ τρέχη*, διὰ τοὺς ἀπλήστους καὶ μεμψιμοίρους, τὰ *λιοντάρια γκρινιάζουν, ὅταν τρῶν*, αἱ ὅποια οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φράσεις εἰκονικαί, παροιμιώσεις ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, λεγόμεναι, ὅπως χαρακτηρίσουν δι' εἰκόνων ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Τοιαῦται εἶναι καὶ αἱ ἀρχαῖαι, *τρυγόνων λαλίστερος*, ἐπὶ φλυάρου, *αἰ κολοῖδς ποτὶ κολοῖδν ἰζάνει*, ἐπὶ τῶν πονηρῶν τῶν συμφωνούντων ἀλλήλοις, *βάτραχος σερίφιος*, ἐπὶ τῶν ἀφώνων καὶ ἀμούσων, διότι ἐπιστεύετο ὅτι οἱ βάτραχοι ἐν Σερίφῳ δὲν εἶχον φωνὴν καὶ ἄλλαι τοιαῦται. Οἱ κάτοικοι τῶν νήσων Fidji διὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἀπρονοησίαν λέγουν, *οἱ nakondō κόφτουν πρῶτα τὸ κατάρτι*, δηλαδὴ προτοῦ νὰ κατασκευάσουν τὸ πλοῖάριον, τοῦδ' ὅπερ ἀποτελεῖ παροιμοίωσιν εἰλημμένην ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Μέγα ὅμως καὶ σπουδαῖον μέρος τῶν κυρίως παροιμιῶν προέρχεται καὶ ἐκ παροιμιωδῶν μύθων, οἱ ὅποιοι, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, πολλάκις συμπτύσσονται εἰς παροιμίας. Τὴν σχέσιν ταύτην τῶν παροιμιῶν πρὸς τοὺς μύθους ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι, αὐτὸς δ' ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζων τὴν παροιμίαν ὡς μεταφορὰν ἀπὸ εἶδους εἰς εἶδος ἐπάγεται τὸ ἑξῆς παράδειγμα· *οἷον ἂν τις ὡς ἀγαθὸν πεισόμενος αὐτὸς ἐπαγάγηται, εἶτα βλαβῆ, ὡς ὁ Καρπάθιος φησὶν τὸν λαγὼν*· ἄμφω γὰρ τὸ εἰρημένον *πεπόνθασιν*, τὸ ὅποιον προφανῶς προέρχεται ἐκ μύθου καὶ δεικνύει, ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς μύθους.

Καὶ αὕτη μὲν ἡ προέλευσις τῶν παροιμιῶν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται, ὅτι ὅσον ἐπιτυχῆς καὶ ἂν εἶναι μία οἰαδήποτε εἰκονικὴ ἔκφρασις ἢ παροιμοίωσις, διὰ νὰ γίνῃ παροιμία, πρέπει νὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ λαοῦ, νὰ ἀποκτήσῃ *δημοτικότητα*. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο χρειάζεται ὁ πρῶτος εἰπὼν νὰ ἔχῃ κάποιο κύρος, διὰ νὰ τὸν

παρακολουθήσουν και οί ἄλλοι. Πολύ ὀρθῶς δὲ λέγουν οἱ Bassoutos, ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, *παροιμία, ποὺ ἔκανε ὁ φτωχός, δὲν πιάνει*.

6') Γνώμαι.

Παρὰ τὰς κυρίως παροιμίας ὑπὸ τὸ αὐτὸ τῆς παροιμίας ὄνομα περιλαμβάνονται, ὡς εἶπομεν, καὶ αἱ γνῶμαι ἢ τὰ γνωμικά. Αὗται ἔχουν κοινὰς πρὸς τὰς παροιμίας ιδιότητας τὴν *συντομίαν* καὶ τὸ *πολύχρηστον* καὶ *δημοτικόν*, διαφέρουν ὅμως κατὰ τὴν φύσιν ἀπὸ τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὴν διαφορὰν ταύτην διετύπωσεν ἄριστα ἤδη ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ τὰς παροιμίας ὥρισεν ἀπλῶς ὡς *μεταφορὰς ἀπὸ εἶδους εἰς εἶδος*, τὴν γνώμην ὀρίζει ὡς *ἀπόφανσιν περὶ τῶν καθόλου, περὶ ὅσων αἱ πράξεις εἰσὶν, καὶ αἰρετὰ ἢ φευκτὰ ἐστὶ πρὸς τὸ πράττειν*¹⁾. Κατὰ ταῦτα αἱ γνώμαι ἐκφράζουν διαφόρους ἐκ τῆς πείρας κτηθείσας πρακτικὰς ἀληθείας, ἐν δὲ τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἀποτελοῦσαι τὴν πρακτικὴν τοῦ λαοῦ σοφίαν χρησιμεύουν ὡς κανῶν καὶ ὁδηγὸς εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ.

Ἡ συνήθεια αὕτη, νὰ διατυπώνουν τὰς ἐκ τῆς βιωτικῆς πείρας παρατηρήσεις εἰς βραχείας ρήσεις, εἶναι κοινὴ εἰς πάντας, τοὺς ἐξελεθόντας τῆς ἐσχάτης βαρβαρότητος, λαοὺς, καθὼς καὶ εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῶν λίαν πεπολιτισμένων λαῶν. Οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἰσὶ καὶ ραδίως ἀποφαίνονται (καθόλου), παρατηρεῖ ὁ Ἄριστοτέλης.

Ἐκφέρονται δὲ αἱ γνώμαι κατὰ διαφόρους τρόπους. Συνήθης εἶναι ἡ ἐκφορὰ ὑπὸ τύπον *γενικῆς ρήσεως*, ὁποῖον π. χ. τὸ ἀρχαῖον, *μέτρον ἄριστον*, ἢ ὑπὸ τύπον *παραγγέλματος*, οἷον τὸ *μηδὲν ἄγαν*. Αἱ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην γνώμαι ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ *ἀποφθέγματα*. Ἐπίσης ὅμως συνήθης εἶναι καὶ ἡ δ° *ἀλληγορικῶν μεταφορῶν* ἐκ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου, οἷον, λέγουν οἱ Bassoutos, *δὲν ἠμπορεῖς νὰ ξυρίσης τὸ κεφάλι ἀπόντος*, ὡσάκις θέλουν νὰ δηλώσουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διευθετοῦνται ὑποθέσεις, ἀπόντων τῶν ἐνδιαφερομένων· *ὁ καρβαλάρης δὲν εἶναι ἀνόητος, ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἄλογό του*, ὡσάκις θέλουν νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ κύριος δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἐκ τῶν ἀνοησιῶν τῶν δούλων του κττ.

1) Ἔστι δ' ἡ γνώμη ἀπόφανσις, οὐ μὲντοι οὔτε περὶ τῶν καθ' ἕναστος, οἷον ποῖός τις Ἴπικράτης, ἀλλὰ καθόλου· καὶ οὐ περὶ πάντων οἷον οὐ τὸ εὐθὺ τῷ καμπύλῳ ἐναντίον, ἀλλὰ περὶ ὅσων αἱ πράξεις εἰσὶ, καὶ αἰρετὰ ἢ φευκτὰ ἐστὶ πρὸς τὸ πράττειν.

Πλὴν τῶν γενικῶν τούτων ρήσεων, τῶν παραγγελημάτων καὶ τῶν ἀλληγορικῶν γνωμῶν, καθ' ὃν τρόπον λαμβάνονται παρομοιώσεις ἐκ τῶν παρομοιωδῶν μύθων καὶ συμπτύσσονται ἐκ τούτων παροιμίαι, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ διαφορῶν διδακτικῶν μύθων συνεπτύχθησαν διάφοροι διδακτικαὶ γνωμαί. Τὴν σχέσιν ταύτην τοῦ διδακτικοῦ μύθου πρὸς τὰς γνώμας ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι παρομοιογράφοι, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο τοὺς αἴτιους ὀρίζουν ὡς ἐξηλωμένας παροιμίας μετὰ διηγήσεως. Σαφέστερον δ' ἀποφαίνεται ὁ Quintilianus, ὁ ὁποῖος ὁμιλῶν περὶ τῶν διδακτικῶν μύθων ἐπάγεται· πρὸς τούτους συγγενεῖ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς παροιμίας, τὸ ὁποῖον εἶναι οἶονεῖ τις μῦθος βραχυτέρος καὶ ἀλληγορικῶς λαμβάνεται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω νῦν εἰδῶν αἱ ἀλληγορικαί, καθὼς καὶ αἱ ἐκ διδακτικῶν μύθων συνεπτυγμέναι γνωμαί, ὅπως καὶ αἱ κυρίως παροιμίαι, εἶναι συνηθέσταται κυρίως εἰς τοὺς λαούς, τοὺς ἀναβάντας βαθμίδας τινὰς εἰς τὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὰ καθυστεροῦντα πάντοτε κατώτερα στρώματα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. «Εἶναι ἀξιοπεριεργότατον, παρατηρεῖ περιηγητὴς τῆς Ἀφρικῆς, νὰ ἀκούῃ κανεῖς τὴν ὁμιλίαν τῶν ἰθαγενῶν ἱεροκηρύκων, οἱ ὁποῖοι διατηροῦν πιστῶς τὸ πλῆρες εἰκόνων ὕφος τῆς συνήθους γλώσσης. Πολύκις αἱ παραινέσεις των ἀποτελοῦνται ἀπὸ σειρὰν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι φέρουν ἢ μία τὴν ἄλλην κατὰ τρόπον καταπληκτικὸν καὶ ἀπροσδόκητον, πολλάκις χωρὶς καμμίαν συνοχὴν. Ἡ φαντασία συνήθως πλημμυρεῖ καὶ καταπνίγει κάθε λογικὸν εἰσρόν». Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐκ τῶν μύθων συνεπτυγμένας γνώμας ἱεραπόστολος διαμείνας μετὰ τῶν ἀφρικανικῶν λαῶν παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἡθικὴ παροιμία <δηλαδὴ γνώμη> εἶναι γενικὸς συνθετικὸς τύπος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον οἱ ἰθαγενεῖς συνοφίζουσι μίαν ἠθικὴν διήγησιν <δηλαδὴ μῦθον> οὕτως, ὥστε διὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεῖς τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς σημασίαν, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τοῦ μύθου ἢ τῆς παραβολῆς, ἢ ὁποῖα τὴν ἐγέννησε καὶ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ αὕτη τὴν συγκεφαλαίωσιν. Οἱ μῦθοι οὗτοι συλλέγονται τὸ καλύτερον εἰς τὰς συνομιλίας, διότι τότε καὶ πρεσβύτερος τοὺς ἀναφέρει, συμβουλευὼν πατρικῶς τοὺς ὑπεξουσίους του». Εἶναι δὲ προῖόν αἷτε ἀλληγορικαὶ γνωμαί καὶ αἱ ἐκ τῶν μύθων συνεπτυγμέναι τῶν αὐτῶν ψυχολογικῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐγέννησαν καὶ τοὺς διδακτικοὺς μύθους.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ τρόποι, καθ' οὓς ἐκφέρονται αἱ γνωμαί. Ὡς δὲ εἶναι καταφανές, αἱ μὲν ὑπὸ τὸν τύπον τῆς γενικῆς ρήσεως ἢ τοῦ

παράγγελατος ἐκφερόμενα δὲν δύνανται νὰ συγχυθοῦν πρὸς τὰς κυρίως παροιμίας, αἱ ἀλληγορικαὶ ὁμως γνῶμαι, καθὼς καὶ αἱ ἐκ μύθων συνεπτυγμέναι, εὐκολώτατα δύνανται νὰ συγχυθοῦν πρὸς παροιμίας· οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ χαράξῃ τις αὐστηρὰ μεταξὺ γνῶμων καὶ παροιμιῶν ὄρια. Διότι, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μεταξὺ τῶν παροιμιωδῶν καὶ τῶν διδακτικῶν μύθων, ἐκ τῆς παρομοιώσεως πρὸς τὴν γνώμην δὲν ὑπάρχει ἢ ἓν μόνον βῆμα, καθ' ὅσον ἤδη ἐν τῇ παρομοιώσει ὑποκρύπτεται ἡ γενικωτέρα ἰδέα, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τις ὡς γνώμην. Τὴν μετástασιν ταύτην τῶν παροιμιῶν εἰς γνώμας ὑπεδήλωσεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης σοφώτατα παρατηρήσας ὅτι *ἐνιαὶ τῶν παροιμιῶν καὶ γνῶμαί εἰσιν*.

Παρατηρεῖται δ' ὅτι εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς διάφορος εἶναι καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς παροιμίας ἢ τῆς γνώμης, καὶ ταύτης ὑπὸ τὸν τύπον τῆς γενικῆς ρήσεως ἢ τῆς εἰκονικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον εὐτραπέλους καὶ εὐφραντάστους, ὡς εἶναι π. χ. οἱ Ἕλληνες, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐπικρατεῖ ἡ χρῆσις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν παραμοιώσεων, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τοὺς βορειοτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς εὐδοκιμεῖ περισσότερο ἡ γενικὴ ρῆσις καὶ τὸ παράγγελμα. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ εἰκονικὴν ἀρχὴν ἔχουσαι παροιμίαι εἰς τοὺς λαοὺς τούτους τείνουν πάντοτε νὰ λάβουν διατύπωσιν διδακτικὴν.

Τοιαῦται νῦν οὖσαι αἱ γνῶμαι, ἀπαύγασμα τῆς ἐμπειρίας τῶν λαῶν, ἀποτελοῦν τὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν σοφίαν, περιβεβλημένην τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῆς παλαιότητος καὶ τῆς παραδόσεως. Ἡ πίστις τῶν λαῶν εἰς τὴν ἀλήθειάν των εἶναι ἀσάλευτος, μεγάλη δ' ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν σοφῶν ἀποδοθεῖσα εἰς αὐτὰς ἐκτίμησις. Καὶ ὄντως πολλάκις εἶναι σοφώταται καὶ πρακτικώταται. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη πεποίθησις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν γνῶμων δὲν εἶναι καὶ ἀπολύτως δικαιολογημένη.

Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρῶν, ὅτι οἱ ἀγροῖκοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ μάλιστα γνῶμοτύποι, *ραδίως ἀποφαίνονται καθόλου*, ὑποδηλοῖ ὅτι αἱ ἀποφάνσεις αὐταὶ καὶ αἱ γενικεύσεις, πολὺ εὐκόλοι καὶ πολὺ ἀτελεῖς, δὲν δύνανται νὰ διεκδικήσουν γενικοῦ κύρους ἀλήθειαν. Καὶ πραγματικῶς ἡ λαϊκὴ παρατήρησις, ἐκ μᾶς συνήθως ὄψεως τοῦ πράγματος ὁρωμένη, δὲν δύναται νὰ διατυπώσῃ ἢ *μονομερῆ γνώμην*, συχνὰ δὲ συμβαίνει περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος νὰ ὑπάρχουν περισσότεραι γνῶμαι, ὅχι μόνον ἀπλῶς διάφοροι, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀντιφατικά, καθ' ὅσον ἡ παρατήρησις ὁρμᾶται ἀπὸ διαφόρους ἢ πολλάκις

καὶ ἀπὸ ἀντιθέτους ὄψεις τοῦ πράγματος. Τοῦτο γνωρίζει καὶ ὁ λαός, ὅστις λέγει: *κάθε λόγος ἔχει καὶ ἀντίλογο.*

* * *

Ἀντιθέτως νῦν πρὸς τὰς κυρίως παροιμίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ παρέμειναν ἐντελῶς λαϊκῆς ἀρχῆς, αἱ γινώμαι προαγομένον τοῦ πολιτισμοῦ, παραληφθεῖσαι, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ διδακτικοὶ μῦθοι, ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν, ἐκαλλιεργήθησαν καὶ πολὺ μάλιστα. Οὗτοι ὄχι μόνον τὰς ὑπαρχούσας ἐχρησιμοποίησαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἐδημιούργησαν, τῶν ὁποίων πολλαί, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἢ ἀποστασις μετὰ τὸν λαὸν καὶ τῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν δὲν ἦτο τοιαύτη, οἷα σήμερον, ταχέως κατέστησαν δημοτικαί, πλουτίσασαι τὸν παροπαράδοτον λαϊκὸν θησαυρὸν, ὥστε σήμερον, προκειμένου περὶ τῶν παλαιότερων γνωμῶν, νὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν ἡ ἀρχὴ αὐτῶν εἶναι λαϊκὴ ἢ λογία.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον δι' ἓνα ποιητὴν νὰ δύναται ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἀποφαίνεται γνώμας εἰς ὅ,τι ἤθελεν ἐρωτηθῆ ὑπὸ τῶν παρόντων. Ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν περιωπθέντα βίον αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν παρόντων εἰς τὸ μέσον γνώμας ἀποφαινόμενος θαύματος ἄξιος ἐφαίμετο εἶναι τοῖς ἀκούουσι, ὁ δὲ Ἡσίοδος εἰς τὸ διδακτικὸν αὐτοῦ ἔπος πλείστας τοιαύτας γνώμας ἐγκατέπειρε. Βραδύτερον ἢ γνωμολογία ἀναπτύσσεται εἰς αὐτοτελὲς λογοτεχνικὸν εἶδος, τοῦ ὁποίου κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Φωκυλίδης καὶ Θεόγνις. Ἐπι ὑστερώτερον οἱ δραματικοὶ καὶ μάλιστα ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ κωμικοὶ τῆς νεωτέρας κωμωδίας ἀφθονοῦν εἰς γνώμας, ἔνωρις δὲ φαίνεται, ὅτι κατηρτίσθησαν συλλογαὶ τοιούτων γνωμῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν, διότι καὶ ὡς ρητορικὸν μέσον ἐχρησιμοποιοῦντο, ἴσως δὲ καὶ διὰ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς. Συλλογὴν τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν ἑπτὰ λεγομένων σοφῶν κατήρτισεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς¹. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ συλλογαὶ αὗται πληθύνονται, πασίγνωστοι δὲ καὶ πολύχρηστοι ἦσαν αἱ ὑπὸ τὸν τίτλον *Μονόστιχοι γινώμαι τοῦ Μεγάλου*, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἱστορικοὺς λαοὺς ἡ γνωμολογία ἀνεπτύχθη ταχέως ὑπὸ τῶν σοφῶν εἰς γραμματειακὸν εἶδος. Εἰς τοὺς

1) H. DIELS, II, 519.

Ἰνδοὺς ἢ γνωμικὴ ποιήσις ἐθεραπεύθη μετὰ πολλοῦ ζήλου, χιλιόγνωμοι δὲ συλλογαὶ κατηρτίσθησαν, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις εἶναι γνωσταὶ αἱ Παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος, ὁ Ἐκκλησιαστής, ἡ Σοφία Σειράχ. Καὶ μέχρι δὲ τῶν τελευταίων χρόνων ἐμφανίζονται τοιαῦτα γνωμολογικὰ ἔργα εἰς τὴν παγκόσμιον φιλολογίαν.

Μετεχειρίσθησαν δὲ οἱ παλαιοὶ σοφοὶ καὶ ποιηταὶ καὶ τοὺς τρεῖς τρόπους τῆς ἔκφορᾶς, δηλ. καὶ τὴν γενικὴν ρῆσιν καὶ τὸ παράγγελμα, καὶ τὴν ἀλληγορίαν καὶ τὸν γνωμικὸν μῦθον. Γενικαὶ ῥήσεις καὶ παραγγέλματα ὡς ἀποφθέγματα σοφῶν καὶ ἰδία τῶν λεγομένων ἑπτὰ σοφῶν ἐφέροντο πολλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἷον βαρὺ ἀπαιδευσία, μέτρον ἄριστον, ἀργὸς μὴ ἴσθι μηδ' ἂν πλουτῆς· πολλὰ δὲ δύναται νὰ εὔρη κανεῖς καὶ εἰς τὰ γνωμολογικὰ ἔργα ὄλων τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν λαῶν. Ἄλλ' ἰδιαίτερος προσφιλὴς εἰς τοὺς σοφοὺς ἦτο ὁ δεῦτερος καὶ τρίτος τρόπος, ὁ δι' ἀλληγορίων καὶ μύθων. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Berg περὶ τῆς λαϊκῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων, ὅτι σπανίως κατημθύνετο εὐθὺς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς, ἀλλὰ συνήθιζε δι' εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων ὅ,τι ἤθελε νὰ διδάξῃ μᾶλλον νὰ ὑπαινίσσεται ἢ νὰ ἐκφράξῃ¹, δύναται ἐπίσης νὰ εφαρμοσθῇ διὰ τοὺς παλαιοὺς τούτους σοφοὺς καὶ ποιητὰς ὄλων τῶν ἱστορικῶν λαῶν.

Διὰ τοὺς σοφοὺς τούτους τὸ αἶνιγμα ἦτο σοφία, καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν προσεπάθουν εἰς ρήσεις σκοτεινὰς ἐκ τῆς ἀλληγορίας νὰ ἐκφράσσουν, ὥστε νὰ καθίστανται καὶ αὐταὶ αὐτόχημα αἰνίγματα². Ὅθεν καὶ ἡ λέξις αἶνιγμα πολλάκις ἐδήλωσε τὴν παροιμίαν καὶ μάλιστα οὐ μόνον τὴν γνώμην, ἀλλὰ καὶ τὴν κυρίως παροιμίαν διὰ τὸ συγγενές. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἀπειλεῖται ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός, ἐν ἣ περιπτώσει ἤθελεν ἀποστῆ τῆς ὁδοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῶν ἐξῆς· Ἀπαγάγοι Κύριος σὲ καὶ τοὺς ἄρχοντας σου... εἰς ἔθνος, ὃ οὐκ ἐπίστασαι σὸν καὶ οἱ πατέρες σου, καὶ λατρεύσεις ἐκεῖ θεοὺς ἑτέροις, ξύλοις καὶ λίθοις. Καὶ ἔσει ἐκεῖ ἐν αἰνίγματι καὶ ἐν παραβολῇ καὶ ἐν διηγήματι ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, εἰς οὓς ἂν ἀπαγάγῃ σε Κύριος ἐκεῖ, ὅπου βέβαια τὸ αἶνιγμα παρατιθέμενον πρὸς τὰ συγγενῆ

1) Ἡ συνήθεια αὕτη φαίνεται, ὅτι ἦτο κατ' ἔξοχὴν προσφιλὴς εἰς τοὺς Λάκωνας· ὅθεν καὶ τὸ παροιμιώδες λακωνίζειν καὶ τὰ λακωνικὰ λεγόμενα ἀποφθέγματα.

2) Τὴν γνώμην ταύτην περὶ τῶν παλαιῶν σοφῶν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι· ὅθεν καὶ ὁ Πανσανίας 8, 8, 2 λέγει περὶ αὐτῶν· Ἑλλήνων τοὺς νομιζομένους σοφοὺς δι' αἰνιμάτων πάλαι καὶ οὐκέτ' ἐκ τοῦ εὐθέος λέγειν τοὺς λόγους.

αὐτῶ, τὴν παραβολὴν δηλ. καὶ τὸ διήγημα, σημαίνει τὴν κυρίως παροιμίαν.

Χαρακτηριστικώτατα δὲ εἶναι διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σοφίας ὅσα λέγονται εἰς τὰ σοφὰ γνωμολογικά βιβλία τῶν Ἑβραίων. Αἱ παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος συνετέθησαν γινῶναι σοφίαν καὶ παιδεύαν, νοῆσαι τε λόγους φρονήσεως, δέξασθαι τε στροφὰς λόγων, νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρῖμα κατενθύνειν ἵνα δῶ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδί δὲ νέφ' αἰσθησίν τε καὶ ἔννοιαν. Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφὸς σοφώτερος ἔσται, ὁ δὲ νοήμων κνβέρονησιν κτήσεται. Νοῆσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ρήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα¹. Ἡ Σοφία Σειράχ περὶ τοῦ σοφοῦ ὁμιλοῦσα, Σοφίαν, λέγει, πάντων ἀρχαίαν ἐκζητήσῃ καὶ ἐν προφητείαις ἀσχοληθήσεται. Διηγήσεις ἀνδρῶν ὀνομαστῶν συντηρήσῃ καὶ ἐν στροφαῖς παραβολῶν συνεισελεύσεται. Ἀπόκρυφα παροιμιῶν ἐκζητήσῃ καὶ ἐν αἰνίγμασι παραβολῶν ἀναστροφῆσεται². Περὶ δὲ τοῦ Σολομῶντος ὁμιλοῦσα³, Ἦν ἀπεκάλυψεν ἡ ψυχὴ σου, λέγει, καὶ ἐνέπλησας ἐν παραβολαῖς αἰνιγμάτων. Εἰς νήσους πόρρω ἀφίκετο τὸ ὄνομά σου καὶ ἠγαπήθης ἐν τῇ εἰρήνῃ σου. Ἐν ὁδαῖς καὶ παροιμίαις καὶ παραβολαῖς καὶ ἐν ἐρμηνεύμασι ἀπεθανάμασάν σε χῶραι. Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, ὅθεν καὶ τὸ παροιμιῶδες ἐν παροιμίαις λαλεῖς καὶ οὐκ οἶδαμεν τί λέγεις.

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοιούτων αἰνιγματικῶν γνωμῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι αἱ πυθαγόρειοι γνώμαι, ἧ, ὅπως λέγονται, τὰ σύμβολα, τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὸ σκοτεινὸν τῆς ἀλληγορίας ἀπεκάλεσαν αἰνίγματα, οἷον μὴ τὸ πῦρ τῆ μαχαίρα σκαλεῦειν, ὅπερ ἦν μὴ τὸν ἀνοικοῦντα καὶ ὀργιζόμενον κινεῖν λόγους παρατεθηγμένους... τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζειν, δι' οὗταῖς τῶν πολλῶν ἔπεσθαι γνώμας ἐκόλυνεν, τὰς δὲ τῶν ὀλίγων καὶ πεπαιδευμένων μεταθεῖν, μὴ δὲ χελιδόνας ἐν οὐκίᾳ δεχεσθαι, τοῦτ' ἔστι λάλους ἀνθρώπους καὶ περὶ γλῶτταν ἀκρατεῖς ὁμωροφίους μὴ ποιεῖσθαι⁴. Καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐξηρη-

1) Παροιμ. I, 2 κέ.

2) Σοφ. Σειράχ. 39, 1.

3) Αὐτ. 47, 15 κέ.

4) ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ἐν Βίῳ Πυθαγόρου 42. (H. DIELS, Die Fragmente der Vorsokratiker I, 281).

σιμοποιήθη ὁ αἰνιγματικός οὗτος τρόπος τῆς ἐκφράσεως. Τοιαύτην τινὰ τοῦλάχιστον δύναμιν ἔχουν τὰ πλεῖστα τῶν Ἡρακλείτου, ὅστις καὶ διὰ τοῦτο *αἰνικτῆς* ἐκλήθη.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὴν ἀλληγορίαν ἐμφανίζεται ὡς πρὸς τὰς παροιμίας κατὰ περιεργον τρόπον. Οἱ βυζαντινοὶ δηλαδή, καθ' ὃν τρόπον εὕρισκον ἐν τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις πολλὰ τὰ διὰ παραβολῶν εἰρημένα, οὕτω προσεπάθουν νὰ ἀνεύρουν τοιαύτας ἀλληγορίας, *φοικίας*, ὅπως λέγουν, *ἐννοίας*, εἰς κοινοτάτας λαϊκὰς παροιμίας, τὰς ὁποίας διὰ τοῦτο καὶ *λόγους παραβολικόν*ς ὠνόμασαν καὶ *δημῶδη αἰνίγματα*. Ὅθεν καὶ αἱ πλεῖστοι τῶν περισφαισῶν συλλογῶν βυζαντινῶν δημοδῶδων παροιμιῶν συνοδεύονται ὑπὸ τοιούτων θεολογικῶν ἀλληγορικῶν ἐρμηνειῶν¹.

γ') Παροιμιώδεις φράσεις.

Παρὰ τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὰ γνωμικὰ δύνανται, ὡς εἵπομεν, νὰ συνεξετασθοῦν καὶ αἱ διάφοροι καὶ πολυποίκιλοι *παροιμιώδεις* μεταφορικαὶ ἐκφράσεις. Αὗται ἔχουν μὲν κοινὸν πρὸς τὰς παροιμίας καὶ τὰ ἐκ μεταφορῶν γνωμικὰ τὸ εἰκονικὸν ἐν τῇ ἐκφράσει, ὡς καὶ τὸ *πολύχρηστον* καὶ *δημοτικόν*, ἀλλὰ διακρίνονται σαφῶς καὶ ἀπὸ τὰς παροιμίας καὶ ἀπὸ τὰ γνωμικά. Ἀπὸ τὰς παροιμίας μὲν, πρῶτον διότι οὐδεμίαν πρὸς οὐδένα μῦθον ἔχουν σχέσιν, καὶ δεύτερον, διότι στεροῦνται τῆς αὐτοτελείας, τὴν ὁποίαν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἔχει ἡ παροιμία καὶ ἐν τῇ μεταφορᾷ καὶ τῇ παρομοίῳσει πρὸς οἴονδήποτε γεγονός διατηρεῖ, πρὸς τὸ ὁποῖον οὐδέποτε καὶ ταυτίζεται, χαρακτηρίζει δὲ μόνον ἐπὶ τὸ ἐναργέστερον καὶ γενικώτερον. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν φράσις *γάιδaros ξεσαμάρωτος*, λεγομένη μετ' ἀγανακτήσεως περὶ τινος ἢ πρὸς τινὰ εἶναι ἀπλῆ παροιμιώδης μεταφορικὴ ἐκφρασις, ἀντικαθιστῶσα τὴν κυριολεξίαν, *εἶσαι θρασὺς καὶ ἀναίσχυντος*, ἐνῶ ἡ φράσις, *σὰν τοῦ γαϊδάρου τὴν οὐρὰ οὔτε μακραίνει οὔτε κονταίνει*, εἶναι παροιμία, διότι καὶ αὐτοτέλειαν ἔχει καὶ μεταφερομένη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ *στασίμου*, χαρακτηρίζει μὲν αὐτὴν ἐπὶ τὸ ἐναργέστερον καὶ τὸ ἀστειώτερον, δὲν παύει ὅμως νὰ εἶναι παρομοίωσις οὐδὲ χρησιμοποιεῖται πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κυριολεκτικῆς φράσεως, *εἶσαι στάσιμος*.

Ἀπὸ δὲ τὰ ἐκ μεταφορᾶς γνωμικὰ διακρίνονται πολὺ εὐκολώτερον, διότι εἰς αὐτὰ εἶναι εὐδιάκριτος πάντοτε ἡ ὑποκρυπτομένη

1) Περὶ βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παροιμίας, τόμ. Α', σ. 5' κέ.

γνώμη. Οὕτως αἱ φράσεις, *βράζει τὸ αἷμα του, ἐκόπη τὸ αἷμα του, παίρνω τὸ αἷμα μου πίσω*, εἶναι ἄπλαϊ παροιμιώδεις μεταφορικαὶ ἐκφράσεις ἀντὶ τῶν κυριολεκτικῶν εἶναι ἀκμαῖος, ἐφοβήθη, ἐδικιοῦμαι, τὰς ὁποίας βαθμηδὸν καὶ ἀντικατέστησαν ἐν τῷ συνήθει λόγῳ οὕτως, ὥστε δὲν εἶναι πλέον αἰσθητὴ ἢ μεταφορικὴ αὐτῶν χρῆσις, ἐνῶ ἡ φράσις, *τὸ αἷμα νερὸ δὲ γίνεται*, εἶναι γνώμη, διότι ἐκφράζει διὰ μεταφορᾶς τὴν γενικὴν ἰδέαν, ὅτι οἱ συγγενεῖς διατηροῦν πάντοτε τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην.

Β'. ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Αἱ κυρίως νῦν παροιμίαι μετὰ τῶν γνωμικῶν, αἱ παροιμίαι δηλαδὴ ἐν γένει, ὅπως λέγει ἡ κοινὴ συνήθεια, εἶναι μετὰ τῶν παραλλαγῶν τῶν μάλιστα πολυπληθέσταται, ἀριθμούμεναι πολλάκις κατὰ χιλιάδας. Ἄλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατος ἡ μελέτη αὐτῶν, ἐφ' ὅσον διὰ μιᾶς ὠρισμένης κατατάξεως δὲν εὐκολύνεται ἡ εὔρεσις των. Καὶ ἡ πλουσιωτάτη καὶ πολυτιμοτάτη συλλογὴ ἀποβαίνει διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην ἄχρηστος, ἐφ' ὅσον διὰ μεθοδικῆς κατατάξεως δὲν εὐκολύνει τὴν εὔρεσιν ταύτην. Διὰ τοῦτο καὶ ἐφηρμόσθησαν διάφορα συστήματα κατατάξεως.

Τὸ χεῖριστον πάντων εἶναι ἡ ἀλφαβητικὴ κατατάξις κατὰ τὸ πρῶτον γράμμα τῆς πρώτης λέξεως τῆς παροιμίας. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου παραλλαγὰι τῆς αὐτῆς παροιμίας διασπείρονται εἰς διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου, καθ' ὅσον δὲν συμβαίνει πάντοτε νὰ ἀρχίζον ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράμμα. Οὕτως ἡ παροιμία, *τί γυρεύει ἡ ἀλεποῦ στὸ παζάρι*; θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ τ, ἐνῶ ἡ κρητικὴ παραλλαγὴ αὐτῆς, *εἰντα γυρεύ' ἡ ἀλωποῦ στὸ παζάρι*; θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ ε.

Ἄλλο σύστημα εἶναι τὸ καθ' ὕλην. Κατ' αὐτὸ αἱ παροιμίαι κατετάχθησαν ὑπὸ διαφόρους τίτλους, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκάστη ἀναφέρεται. Προϋτάθησαν δὲ διάφορα τοιαῦτα σχεδιαγράμματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα.

- Α'. - *Ἀνθρωπολογικαί*: α') ἰδιότητες φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς διαφόρους λαούς· β') παροιμίαι, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν πίστιν, τὴν δεσποδαμονίαν, τὰ ἔθιμα· γ') ἠθικαί.
 Β'. - *Πολιτικά καὶ δικαστικά*: δ') νομοθεσία· ε') νόμοι· ς') κακουργήματα καὶ ποιναί· ζ') δικαστικά τελεταί.
 Γ'. - *Παροιμίαι φυσικαί*: η') μετεωρολογία, ἀστρολογία· θ') ἀγροτικά· ι') ἰατρικαί.
 Δ'. - *Παροιμίαι ἱστορικαί*: ια') χρονολογικαί· ιβ') τοπογραφικαί· ιγ') ἔθνογραφικαί· ιδ') προσωπικαί.

Ἐντὶ τοῦτου, προταθέντος ὑπὸ τοῦ Μ. Long, ὁ Ρ. Sebillot προτείνει τὸ ἑξῆς:

- Α'. - *Ἠθικαὶ γνῶμαι καὶ ἰδέαι θρησκευτικαὶ ἢ κοινωνικαί*: α') ἠθικῆ· β') κανόνες διαγωγῆς· γ') θρησκεία· δ') νόμοι, δικαιοσύνη καὶ ἔθνη· ε') δεισιδαιμονία· ς') μνημοτεχνία.
- Β'. - *Βίος ἀνθρώπου*: α') φάσεις ἀπὸ γεννήσεως μέχρι θανάτου· β') ἔθιμα οἰκιακὰ ἢ ἀγροτικά· γ') ἐπαγγέλματα, ἐμπόριον, γεωργικὸς βίος.
- Γ'. - *Ζῶα*: α') ζῶα ἄγρια· β') ζῶα ἡμερα οἰκιακὰ.
- Δ'. - *Φυσικὸς κόσμος*: α') μετεωρολογία· β') ὄροι τοῦ ἔτους· γ') ὕδατα· δ') ἡ γῆ καὶ αἱ διάφοροι αὐτῆς περιστάσεις· ε') ρήσεις γεωγραφικαὶ· ς') φυτά.
- Ε'. - *Ἱστορικαὶ ἢ ἐκ παραδόσεων*: α') γενικὴ ἢ τοπικὴ ἱστορία· β') ἔθνη καὶ ὀμάδες· γ') τόποι· δ') ἥρωες, θεοὶ καὶ δαίμονες.
- Ϛ'. - *Σατυρικά*: α') προσώπων ἢ ἐπαγγελμάτων· β') περιπαίγματα χωριῶν.
- Ζ'. - *Συγκριτικά*: α') αἱ ἀρχόμεναι διὰ τῆς φράσεως «κατὰ πὼς λέν»· β') αἱ συγκρίσεις.

Ἡ τοιαύτη κατάταξις εὐκολύνει βέβαια πολὺ τοὺς μελετητάς, τοὺς ἐρευνῶντας εἰδικὰ θέματα, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πολὺ πρακτικῆ. Διότι πολλάκις ἡ αὐτὴ παροιμία θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ πλείονας τίτλους, καθ' ὅσον ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς εἶναι ποικίλη. Ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει, ἐὰν ἀνεγράφετο ἐφ' ἅπαξ, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ ἀνεύρεσις τῆς. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω τοιαῦτα παραδείγματα, καθ' ἃ γνῶμαι καὶ ρήσεις διάφοροι, μεταφερόμεναι, χρησιμοποιοῦνται δι' ἄλλας περιστάσεις. Ἐπειτα εἶναι πολλαὶ καὶ μάλιστα ἐκ τῶν κυρίως παροιμιῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς ἀπλάι παρομοιώσεις δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθῶν ὑπὸ ἓνα οἰονδήποτε τίτλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ παρίστατο ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν τίτλων, τὸ ὁποῖον βεβαίως θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς ἀδιέξοδον χωρὶς νὰ διευκολύνῃ καθόλου τὴν εὔρεσιν.

Τρίτον σύστημα, τὸ καὶ πρακτικώτερον, εἶναι τὸ ἀλφάβητικὸν μὲν, ἀλλὰ κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν τῆς παροιμίας. Εἶναι δὲ κυρία λέξις τῆς παροιμίας οὐχὶ ἡ πρώτη, ἀλλ' ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ ὀλόκληρον τὸ βάρος τῆς παροιμίας, ἡ ὁποία εἶναι οἶονεὶ ἢ κρηπίς, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ παροιμία. Οὕτω π.χ. ἡ παροιμία, *ἡ ἀλήθεια εἶναι μαλλώτρα*, θὰ καταταχθῆ εἰς τὴν λέξιν *ἀλήθεια*, ἡ ὁποία εἶναι ἡ σπουδαιότερα λέξις τῆς παροιμίας. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν λέξιν θὰ καταταχθῆ καὶ ἡ παροιμία, *ὅποιος λέγει τὴν ἀλήθεια τρυποῦν τὸ φέσι του*. Ἡ παροιμία

*Ἐκ τῆς ἀπὸ γίγαντα δανείσου,
ἀπὸ ἀλεποῦ ἀλαργίσου*

θά καταταχθῆ εἰς τὴν λέξιν *ἀλεπού*, ἢ ὅποια εἶναι ἡ κυρία λέξις, ἀφ' οὗ ἡ παροιμία λέγεται κυρίως διὰ τοὺς πονηροὺς, τῶν ὁποίων σύμβολον εἶναι ἡ *ἀλεπού*.

Μίαν δυσκολίαν ἔχει ὁ τρόπος οὗτος, ὅτι εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἔρχεται κανεὶς εἰς δύσκολον θέσιν, ὅταν πλείονες λέξεις ἐν τῇ παροιμίᾳ διεκδικοῦν τὴν κυρίαν θέσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ πρῶγμα διορθώνεται διὰ τῶν παραπομπῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο μετεχειρίσθη πλὴν ἄλλων καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν ἔργον.

Γ'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ

α') Ὄνομα, εἰσαγωγή καὶ διαίρεσις.

Αἱ παροιμίαι φέρονται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὸ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ὀνόματα, *παροιμία*, καὶ διαλεκτικῶς *παρομία* ἐν Πόντῳ καὶ *παραμιά* ἐν Κρήτῃ, *λόγος*, *λόγια*, *παλαινά λόγια* ἐν Κρήτῃ, *μῦθος* καὶ εἴ τι ἄλλο, ὡς καὶ ὑπὸ τὰ νεότερα, *καταλότ* ἐν Κυζίκῳ, *πρόλογος* εἰς Ἀργυράδες Κερκύρας, *παρὰ μῦθι* καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἰσάγονται δὲ συνήθως εἰς τὸν λόγον διὰ διαφόρων τυπικῶν φράσεων ὅσον *ὡς κατὰ πὸν* (ἢ *πῶς*) *λέει ὁ μῦθος*, — *ὁ λόγος, εἶναι ἕνας λόγος πὸν λέει, ἕνας λόγος λέει*· *νά σοῦ πῶ ἕνα λόγο*, — *ἕνα μῦθο*, — *ἕνα παρὰ μῦθι*· *καλὰ τό' λεγαν οἱ παλαιοὶ* κτλ.

Περιλαμβάνονται δ' ὑπὸ τὰ ὀνόματα ταῦτα πλῆθος μέγα φράσεων ποικιλωτάτης ἀρχῆς καὶ προελεύσεως, αἱ ὅσποιαι, καθὼς ἐν γένει αἱ παροιμίαι, δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο κυρίας καὶ μεγάλας ὁμάδας, τὰς κυρίως παροιμίας καὶ τὰς γνώμας.

β') Κυρίως παροιμίαι.

Ὅ,τι ἀνωτέρω ἐλέχθη γενικῶς περὶ τῶν κυρίως παροιμιῶν ἐφαρμόζεται ἀπολύτως εἰς τὰς νεοελληνικὰς κυρίως παροιμίας. Καὶ αὐταὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μεταφοραὶ καὶ παρομοιώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς χαρακτηρίζεται μετὰ σκώμματος καὶ εἰρωνείας πᾶσαν πρᾶξιν ἢ λόγον ἀσυνήθη καὶ ἰδιόρρυθμον.

Ἀπαραγνώριστος δὲ εἶναι ὁ σκωπτικὸς καὶ εἰρωνικὸς αὐτῶν χαρακτήρ. Τοῦτο ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ καταρτίσαντες τὰς βυζαντινὰς συλλογὰς, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, «*Δις ὧπον κοσμικαί*

κω μ φ δ ί α ι κατ' ἀλφάβητον» καὶ τοῦ Μιχ. Ψελλοῦ, «Ἐτεραι ἐξηγήσεις καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀστείων λόγων καὶ δημοδῶν, καὶ μεταφράσεις τούτων ἐκ τοῦ ἀστείου εἰς τὸ βέλτιον καὶ ὑψηλότερον».

Ὅπως δ' ἐν γένει τῶν κυρίως παροιμιῶν, οὕτω καὶ τῶν νεοελληνικῶν αἱ παρομοιώσεις καὶ μεταφοραὶ λαμβάνονται πρῶτον ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἐν γένει κόσμου ἢ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Παραδείγματα ὑπάρχουν ἀφθονα. Οὕτω π. χ. ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ζῴων προέρχονται αἱ ἀκόλουθοι· ἢ ἀλεποῦ μ' ἀκριδες δὲ χορταίνει, λεγομένη ἐπὶ πονηρῶν, ἐπιζητούντων ὑπερβολικὰ κέρδη· γαϊδάρ' λαλεῖς, πουρδὲς ἀκούς, λεγομένη ἐπὶ βαναύσων καὶ χυδαίων· τὸ γουρούνι λάσπη θέλει, ἐπὶ φαύλων· τὸ γουρούνι καὶ τὴ μύτη γὰ τοῦ κόφης πάλι θὰ σκάψη, ἐπὶ τῶν πονηρῶν, τῶν ἐμμενόντων εἰς τὴν πονηρίαν τῶν· τὸ γουρούνι τόσο ἔχει τὰ βαλάνια, ὡσὰν καὶ τὰ μοσκοκάρυδα, ἐπὶ τῶν ἀγροίκων, τῶν μὴ δυναμένων νὰ διακρίνουν τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων· τὸν ἀκολουθᾶνε σὰν τὸν γεσέμι τ' ἄλλ' ἀρνιά· σὰν τὴ γελάδα τὴν κοπριά, ἐπὶ τῶν ἀμελούντων τῶν ἰδίων, ὡς ἡ ἀγελαῖς τῆς κόπρου· σὰν ὁ σκύλος στὴν πετροβολιά, ἐπὶ τῶν διωκόντων ἀνοήτως· σὰν τὰ κοράκια στὸ φορῖμι, ἐπὶ παρασίτων. Ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἢ ἀκόλουθος· λάμνει τον σὰν ὁ βορκάς τὰ νέφη, ἐπὶ τοῦ ἄγοντος καὶ φέροντός τινα κατὰ τὸ δοκοῦν κτλ. κτλ.

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐπίσης εἶναι πολλαὶ αἱ παροιμίαι, καθὼς καὶ ἐκ τῶν δοξασίων καὶ τῶν ἐθίμων. Οὕτω π. χ. λέγεται· σὰ στὸ μύλο μὲ τὴν ἀράδα· ὄντα μιλλῆς κι δὲ σ' ἀκοῦνι, | τάξι πὼς εἶσι στὸ μύλου, ἐπὶ ἀγορευόντος, τὸν ὁποῖον δὲν προσέχουν· πέθαν' οὐ μολωνᾶς γιὰ νιρό, ἐπὶ τῶν στερουμένων πράγματος, τοῦ ὁποῖου συνήθως ἀφθονοῦν· ὁ παπαῖς σπίτι σὲ σπίτι | κι ἄλλος στοῦ παπαῖ τὸ σπίτι· τὸν παπαῖ γράμματα θὰ μάθης; τὸν ἐπέταξαν σὰν τὴν τρίχα ἀπὸ τὸ ζυμάρι· ἀποπίσ' ἀσσὰ νταούλια κλάν' (= ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὰ νταούλια κλ.), ἐπὶ τῶν μὴ τολμώντων νὰ εἴπουν φανερὰ τὴν γνώγην τῶν, ἀλλὰ καιροφυλακτούντων νὰ εἴπουν αὐτὴν ἐν καιρῷ θορούβου, ὅπως μὴ γίνῃ ἀκουστή· φύλλα κόφτ', ἐπὶ βαρηκόου, ἐκ τῶν κοπτόντων κλάδους δρυός, οἵτινες ἀπτησχολημένοι ὄντες εἰς τὸ θορυβῶδες ἔργον τῶν δὲν ἀκούουν καλούμενοι κτλ. Ἐπειτα λέγεται, περπατεῖ μὲ τὸ κανκι στὸν ἀφαλό, ἐπὶ λίαν ἀσθενικῶν, ἐκ τῆς συνηθείας νὰ τοποθετοῦν σικύαν ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ· μὲ προσώπιδα γεννήθηγε, ἐπὶ τῶν θεωρουμένων τυχηρῶν, διότι πιστεύεται, ὅτι οἱ μετὰ τοῦ θυλάκου γεννώμενοι εἶναι τυχηροί· τρίχα ἔκαψε ἢ σὰ κονκιά ἔρριξε, ἐπὶ τῶν εἰς καιρίαν στιγμὴν ἐμφανιζομένων, ἐκ τῶν γνωστῶν τρόπων τῆς μαντικῆς· ἔρχε-

ται σάν ἡλίους, ἐπὶ τῶν πειναλέων, ἐκ τῆς γνωστῆς περὶ τῆς ἀδηφαγίας τοῦ ἡλίου λαϊκῆς δοξασίας κτλ. κτλ.

Τὸ μέγιστον ὅμως πλήθος τῶν νεοελληνικῶν κυρίως παροιμιῶν προέρχεται ἐκ παροιμιωδῶν μύθων· εἶναι συνεπτυγμένοι παροιμιώδεις μῦθοι. Τοῦτο ἀντιλαμβάνεται καὶ αὐτὸς ὁ λαός, ὡς φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ὀνομάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζει τοὺς μύθους καὶ τὰς παροιμίας. Οὕτω πολλαχοῦ τοὺς μύθους ὀνομάζει παροιμίας, ὡς λ. γ. ἐν Ἡλείῳ, *νὰ σοῦ πῶ μιὰ παροιμία*· καὶ ἀντιστρόφως τὰς παροιμίας καλεῖ μύθους καὶ παραμύθια, καθὼς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω.

Πῶς τώρα οἱ παροιμιώδεις μῦθοι συμπύσσονται εἰς παροιμίας δύναται κανεῖς νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὰ γινόμενα σήμερον παρὰ τῷ λαῷ. Κατ' ἀρχὰς ἡ διήγησις ἐπιλέγεται ὀλόκληρος εἰς πᾶσαν πράξιν ἢ πάντα λόγον, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ ἐξιστορούμενα. Κατὰ κανόνα δ', ὡς εἴπομεν, πρόκειται περὶ πράξεων καὶ λόγων ἀνοήτων, ἀσυνήθων καὶ ἰδιοτρόπων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς σκωπτικὸν γέλωτα καὶ εἰρωνείαν. Εἰσάγεται δὲ συνήθως ἡ διήγησις διὰ διαφόρων φράσεων, οἷον *Ἐσὸ τὸ κάνεις τώρα σάν ἕναν μιὰ φορά, πὸν* κτλ., τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ μύθων, καὶ ἐπιλέγεται ὀλόκληρος.

Ὅταν ὅμως πρόκειται περὶ διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην διάδοσιν, ὅπως εἶναι ἀκριβῶς οἱ παροιμιώδεις μῦθοι καὶ μάλιστα οἱ μῦθοι τῶν ζῳων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἦσαν ἤδη ἐν χρήσει, συνήθως ὁ ἐπιλέγων περιορίζεται εἰς τὴν δι' ἐλαχίστων ὑπόμνησιν τῆς διηγήσεως εἰσάγων αὐτὴν διὰ τοῦ *σάν*. Οὕτω π. γ. εἶναι γνωστὸς ὁ κατωτέρω περὶ τῆς ἀλώπεκος μῦθος·

Μιὰ φορά ἕνας λύκος καὶ μιὰ ἀλεποῦ εἶχανε νὰ μοιράσουνε ἕνα ἀλώνι, πὸν τὸ εἶχανε λιχνίσει καὶ εἶχανε χωρισμένο τὸν καρπὸ καὶ τ' ἄχερα. Τότε ἡ ἀλποῦ λέγει στὸ λύκο ἔτσι ψευδὰ καθὼς μιλάει· «Ἐλα, κύλ - Νικολό, ἢ νὰ πάλης ἐσὸ τ' ἄχελα κ' ἐγὼ τὸν καλπό, ἢ ἐγὼ τὸν καλπὸ καὶ σὺ τ' ἄχελα».

Τὸν μῦθον τοῦτον ὁ ἐπιλέγων, ὡς λίαν γνωστὸν, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβῃ ὀλόκληρον, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπομνήσῃ συγκεκριαίωθιν διὰ βραχέων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ· *Σάν τὸ λύκο καὶ τὴν ἀλποῦ μὲ τὸν καρπὸ καὶ τ' ἄχερα*. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, διὰ τῆς συγκεκριαίωθι-σεως τοῦ μύθου εἰς μίαν φράσιν, γεννᾶται ἡ παροιμία.

Ἀδὲν εἶναι ὅμως αὐτὸς ὁ μόνος τρόπος τῆς συμπύξεως τῶν μύθων εἰς παροιμίας. Πολλάκις οἱ μῦθοι περιέχουν ἐν τῷ διαλόγῳ τῶν

προσώπων αὐτῶν ἐκφράσεις τινὰς λίαν χαρακτηριστικάς, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὸ κέντρον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ὅλης διηγήσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀρκεῖ ἡ ἐπανάληψις αὐτῶν, διὰ νὰ γίνῃ ὑπόμνησις εἰς τὸν ὅλον μῦθον. Οὕτως ὑπάρχει ὁ ἑξῆς μῦθος:

Μιὰ φορὰ ἕνας καίχιτοῦς ἐταξίδευε μὲ τὸ καΐκι του μὲ πλήρωμα ἀπὸ τρεῖς ναῦτες καὶ ὕστερα ἀπὸ κάθε ταξίδι ἐμοίραζε τὰ κέρδη, δίδων εἰς κάθε ναύτην ἀνὰ 100 γρόσια. Ἐμέτρα δὲ ἔτσι: Εἰς τοὺς ναῦτες ἔλεγε, «Τρεῖς τριάντα ἐνεῆνητα καὶ δέκα ἑκατό», εἰς δὲ τὸ ἐδικόν του μερίδιον ἔλεγε: «Τρεῖς πενήνητα ἐνεῆνητα καὶ πενήνητα ἑκατό». Ἐνας ἀπὸ τοὺς ναῦτες, νοήσας τὸ τέχνασμα λέγει εἰς τὸν πλοίαρχον: «Καπετάνιε, δὲ μοῦ δίνεις κ' ἐμένα τρεῖς πενήνητα ἐνεῆνητα καὶ πενήνητα ἑκατό; — Νὰ κ' ἐσὺ καὶ σῶπα», τῷ ἀπήντησεν.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ μῦθου εἶναι ἡ φράσις, *τρεῖς πενήνητα ἐνεῆνητα καὶ πενήνητα ἑκατό*, ἡ ὁποία καὶ χαρακτηρίζει τὸν αἰσχροκερδῆ ἀπατεῶνα, αὐτὴ δὲ καὶ ἀποσπασθεῖσα τοῦ μῦθου καὶ καθ' ἑαυτὴν λεγομένη κατέστη παροιμία.

Ἡ ἀπόσπασις ὅμως αὕτη τῶν παροιμιῶν ἀπὸ τῶν μῦθων καὶ ἡ αὐτοτελὴς χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐπιδραῖ εἰς τὰς περαιτέρω τύχας των. Ὁ μῦθος περιπίπτων εἰς ἀχρηστίαν πολλάκις βαθμηδὸν λησμονεῖται, οἱ δὲ λέγοντες, μὴ ἐννοοῦντες πλέον τὴν παροιμίαν, διορθῶνουν πολλάκις αὐτὴν καὶ μεταβάλλουν οὕτως, ὥστε εἰς τὸ τέλος νὰ ἀποβαίνῃ γενικὴ τις ρῆσις χωρὶς νὰ ὑπενθυμίσῃ διόλου τὴν ἐκ μῦθου προέλευσιν αὐτῆς. Οὕτως ὑπάρχει ἡ παροιμία, *μπρὸς στὰ κάλλη τί εἶν' ὁ πόνος*, ἡ ὁποία λέγεται διὰ τοὺς ὑποβαλλομένους εἰς κόπους πολλοὺς καὶ πόνους χάριν τοῦ καλλωπισμοῦ. Ὅπως ἔχει ἡ παροιμία αὕτη, βεβαίως ἐκφράζει γενικὴν τινα σκέψιν χωρὶς νὰ φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τινα μῦθον. Κατήντησε σχεδὸν *γνώμη*. Ὑπάρχουν ὅμως παραλλαγὰι τῆς παροιμίας, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν σχέσιν ταύτην, οἷον *μπρὸς στὰ κάλλη τί εἶναι τὸ γδάριμο!* καὶ σαφεστερα, *γδέρνε, γδέρνε, χασάπη! μπρὸς στὰ κάλλη τί εἶν' ὁ πόνος!* Ἀπέρρευσε δὲ ἡ παροιμία αὕτη ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐν περιλήψει μῦθου:

Ἦταν δυὸ γριεῖς. Τῇ μιᾷ τὴν ἔκαναν οἱ νεράιδες νέα καὶ ὁμορφη. Ρώτησε τότε ἡ ἄλλη πῶς ἔγινε ἔτσι καὶ τῆς εἶπε πῶς πῆγε στὸ γδαρτὴ καὶ τῆς ἔγδαρε τὸ παλιὸ πετσοῖ καὶ βγήκε ἀπὸ κάτω τὸ καινούργιο. Πῆγε λοιπὸν κι αὐτὴ καὶ κάθησε νὰ τὴν γδάρουν. Ὅσο προχωροῦσε ὁ γδαρτής, τὴ ρώταγε, ἂν ποηῖ κι αὐτὴ ἔλεγε, «Μ π ρ ὁ ς

στὰ κάλλη τί εἶν' τὸ γδάροσιμο», ὡς πον ἄρχισε πιά ἢ γλῶσσα της νὰ μπερδεύεται. Κατάλαβε τότε κι αὐτὴ πὸς ἦταν γιὰ νὰ πεθάνη κι ὅταν τὴ ρώτησε ὁ γδαρτής ἂν θέλῃ ἀκόμα νὰ προχωρήσῃ τοῦ εἶπε. «*Ἄρα γράρος κὶ μὴ γράρος*», καὶ πέθανε.

Πλὴν τούτου ἡ ἀπόσπασις αὕτη τῆς παροιμίας ἀπὸ τοῦ μύθου συντελεῖ πολλάκις, ὅταν βέβαια λησμονηθῇ ὁ μῦθος, νὰ μεταβληθῇ καὶ αὕτη ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας. Οὕτω λ. χ. λέγεται ἡ παροιμία, *ἄκουε καὶ τοῦ μεγαλυτέρου σου τὰ λόγια*, ἡ ὁποία συνήθως ἐρμηνεύεται ὡς ἡ γνώμη τοῦ Μενάνδρου, *νέος ὢν ἀκούειν τῶν γεραιτέρων θέλει*. Καὶ ὅμως εἶναι κυρίως παροιμία, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ ἔννοια εἶναι εἰρωνική, λεγομένη διὰ τοὺς συμβουλευόντας νὰ ἀκούουν τοὺς λόγους πρεσβυτέρων, οὐχὶ διότι οὗτοι εἶναι συνετοί, ἀλλὰ διότι συμφωνοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ συνιστῶντος. Προῆλθε δ' ἡ παροιμία ἐκ τοῦ ἑξῆς μύθου:

Μιά χήρα, πὸν ἦταν πάνου ἀπὸ σαράντα χρονῶν, ἄκουσε μιὰ φορὰ τὸ μεγαλυτέρου της γιὸ νὰ λήῃ στὸν μικρότερο: «Ἀδερφέ μου, καλὸ εἶναι, γιὰ νὰ γλυτώσουμε ἀπὸ τὰ ἔξοδα καὶ νὰ ἔχουμε τὸ κεφάλι μας ἤσυχο, νὰ φροντίσουμε νὰ παντρέψουμε τὴ μάνα μας». Ἡ χήρα τότε, προτοῦ ν' ἀκούσῃ τί θὰ πῆ καὶ ὁ μικρότερος, τοῦ λέει: «Παιδί μου, ἄκουε καὶ τοῦ μεγαλυτέρου σου τὰ λόγια»¹.

Ἄλλοτε πάλιν λησμονουμένον τοῦ μύθου, ἐπειδὴ ἡ μορφή τῆς παροιμίας προδίδει τὴν ἐκ μύθου προέλευσιν καὶ ἀπαιτεῖ τὴν διὰ μύθου συμπλήρωσιν καὶ ἐρμηνείαν, πλάττεται ἐκ τῶν ὑστέρων νέος μῦθος αἰτιολογικός αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ πολλαπλοὶ περὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας μῦθοι. Τοιούτων *αιτιολογικῶν μύθων* παραδείγματα ἀνευρίσκει τις πολλά, εἶναι δὲ εὐκόλος ἡ διάγνωσις των ἐκ τῆς συνήθως κακῆς αὐτῶν προσαρμογῆς εἰς τὴν παροιμίαν. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν παροιμίαν, *ἄλλα ν' τ' ἄλλα* | *κι ἄλλο τῆς Παρασκευῆς τὸ γάλα*² ἀναγράφει ὁ Ν. Πολίτης δύο μῦθους, ἐξ ὧν ὁ εἷς προφανῶς εἶναι αἰτιολογικός, κακῶς πλασθεὶς καὶ διὰ τοῦτο κακῶς προσαρμοζόμενος εἰς τὴν παροιμίαν. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον Ἑπτανήσιός τις, ἐξομολογούμενος, εἶπεν, ὅτι ἔφαγε γάλα τὴν Παρασκευὴν, διὰ τὸ ὁποῖον τὸν συνεχώρησεν ὁ πνευματικός. Ἀναχωρῶν ὅμως ἐνεθυμήθη, ὅτι εἶχε φονεύσει καὶ τὸν πα-

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παροιμίας, τόμ. Α', σ. 392 ἐν λ. ἀκούω 7.

2) Βλ. ἐνθ' ἄνωτ., σ. 522 ἐν λ. ἄλλος 45.

τέρα του καὶ ἀνεκοίνωσε καὶ τοῦτο εἰς τὸν πνευματικόν, ὅστις εἶπε τότε τὴν παροιμίαν. Ἰδοὺ καὶ ὁ ἀρχικὸς μῦθος. Ἀσκητὴς πίνει ἐνώπιον τοῦ δεσπότητος προσφερθὲν τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν γάλα καὶ διὰ τοῦτο φυλακίζεται. Πρὸ τούτου ὁμως ζητεῖ νὰ τὸν ὀδηγήσουν πρῶτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δεσπότητος, ὅπου ἀποκαλύπτει γυναῖκα τοῦ δεσπότητος παράνομον καὶ τέκνον καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὰ λέγει πρὸς τὸν παριστάμενον δεσπότην, «*Δεσπότη μου, ἄλλα ἢ τ' ἄλλα, καὶ ἄλλο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τὸ γάλα*». Τόση δὲ εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ λαοῦ νὰ σχετίζῃ τὰς παροιμίας πρὸς μύθους, ὥστε πολλάκις καὶ ἐν οὐδέοντι πλάττει τοιοῦτους, διὰ παροιμίας δηλαδή, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς μῦθον.

* * *

Προέρχονται δὲ παροιμίας ἐξ ὄλων τῶν εἰδῶν τῶν παροιμιωδῶν μύθων, καὶ πρῶτα πρῶτα· ἐκ τῶν μύθων τῶν ζῳῶν. Παράδειγμα τοιαύτης παρεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σ. 309). Ἐπειτα ἐκ διαφορῶν εὐτραπέλων παροιμιωδῶν διηγήσεων, παραδείγματα τῶν ὁποίων ἐπίσης παρετέθησαν ἀνωτέρω (σ. 310 κέ.). Πλὴν ὁμως τῶν παροιμιωδῶν τούτων μύθων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κάπως εὐρύτεραν διάδοσιν, ἔχομεν παροιμίας καὶ ἐκ διαφορῶν τοπικῶν εὐτραπέλων παροιμιωδῶν μύθων καὶ ἐκ περιπαιγμάτων χωριῶν ἀκόμη. Οὕτω π. χ. λέγεται ἐν Κερκύρα περὶ τῶν οἰνοποτῶν·

«*Τσοῦτσον μπουμπου θεία Μαρούλα! — Κατὰ τσ' ὀρδινιὲς τοῦ μπάρμπα Ἀλεβίζη Τζώρτζη*».

Προῦλθε δὲ ἡ παροιμία ἐκ τινος Μαρούλας, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ συζύγου της Ἀλεβίδου Τζώρτζη ἀπετέλουσαν ζεῦγος περιφήμων οἰνοποτῶν. Ἐπίσης λέγεται περὶ τῶν ἐρεθιζόντων τοὺς ἰσχυροτέρους των ἡ παροιμία

«*Ἄν εἶχε γνώση καὶ μυαλὸ ὁ Μιχελῆς τ' Ἀργάλη, τῆς Παναγιᾶς δὲν ἔλεγε νὰ παίξῃ τὸ σουργιάλι*

ἡ ὁποία προῦλθεν ἐκ τοπικῆς σκωπτικῆς διηγήσεως, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω (σ. 221). Ἐκ τοιοῦτου τινὸς τοπικοῦ σκωπτικοῦ μύθου λησμονηθέντος θὰ ἐγεννήθη ἐξάπαντος καὶ ἡ παροιμία

«*Ἀφορμὴ τοῦ Πάσχου ἢ πορδὴ νὰ σφάξουμε τὸ βόδι*

λεγομένη ἐπὶ τῶν δι' ἀσήμαντον αἰτίαν διαπραττόντων ἔργον ὠφέλιμον μὲν εἰς αὐτούς, εἰς ἄλλον ὁμως τινὰ ἐπιζήμιον.

Ἐν γένει δέ, ὡς παρετηρήσαμεν εἰς τὰ περὶ εὐτραπέλων διηγήσεων¹, ἕκαστος τόπος ἔχει καὶ τὸν κωμικὸν τοῦ ἥρωα, ἕκ τῶν σκωπτικῶν ἀνεκδότων τοῦ ὁποίου πολλάκις ἀποσπῶνται ἢ συμπτύσσονται παροιμίαι. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν Γκιουμουλτζίναν ἔμεινε παροιμιώδης ἡ φράσις, ἴ! *μπρε κόσμους στὸν τσιαρσί*, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Μανταλέτσιος, θέλων νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν τοῦ διὰ τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον εἶδε κάποτε εἰς τὴν ἀγορὰν, ὅπου εἶχε σταλῆ ὑπὸ τῆς μητρὸς του. Ἐκτοτε ἡ φράσις κατήντησε παροιμία καὶ λέγεται διὰ πάντα δεικνύοντα ἡλίθιον θαυμασμὸν διὰ πράγματα κοινὰ καὶ ἀσήμαντα. Εἶχον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοιαύτας, ἕκ τοπικῶν σκωπτικῶν διηγήσεων προερχομένας, παράδειγμα δὲ ἡ ὑπὸ τῶν παροιμογράφων μνημονευομένη παροιμία, τὸ *Πάρνου σκαφίδιον*, ἐπιλεγομένη διὰ τοὺς ζητοῦντας μικρά. Προῆλθε δὲ ἡ παροιμία ἕκ τινος Πάρνου, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ ἔχασε τὴν σκάφην του, ἠνώχλει διαρκῶς τὸν δήμον.

Ὅπως δὲ αἱ πράξεις καὶ οἱ λόγοι τῶν κωμικῶν τούτων ἡρώων, οὕτω καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ ὀνόματά των καθίστανται παροιμιώδη. Ὅπισθεν δὲ τῶν ὀνομάτων τούτων κρύπτονται ὄλαι αἱ εἰς βᾶρος αὐτῶν κυκλοφοροῦσαι παροιμιώδεις διηγήσεις. Οὕτως ἤκουσα πολλάκις ἐν Γκιουμουλτζίνῃ μητέρας νὰ λέγουν μετ' ἀγανακτήσεως πρὸς τὰ τέκνα των, ὅταν δεικνύουν νωθρότητα ἢ λέγουν καὶ πράττουν ἡλιθιότητος, *ἐμ, Μανταλέτσιους πλιά!* Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατήντησαν παροιμιώδη διάφορα ὀνόματα ἱστορικῶν ἢ μυθολογικῶν προσώπων ἕκ τῶν περὶ αὐτῶν ᾄδομένων ἢ λεγομένων, ὡς π. χ. τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσυρίου βασιλέως *Σαρδαναπάλου* διὰ τὴν τρυφήν, τοῦ *Κινύρου* καὶ τοῦ *Κροίσου* διὰ τὸν πλοῦτον, τοῦ *Τιθαγοῦ* διὰ τὴν μακροβιότητα καὶ παρ' ἡμῖν τὰ ὀνόματα τοῦ *Ἰούδα*, τοῦ *Κάν*, τοῦ *Μαθουσάλα* κτλ.

Καθὼς τώρα οἱ παροιμιώδεις μῦθοι, ἕκ τῶν ὁποίων αἱ παροιμίαι αὐταὶ προέρχονται, εἶναι ἐντελῶς τοπικοί, οὕτω καὶ αἱ παροιμίαι εἶναι τοπικαί. Ἐν τούτοις, καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ τοπικαὶ εὐτράπελοι διηγήσεις ἐπεκτείνονται κάποτε καὶ εἰς εὐρύτερους κύκλους, ὅποτε, ἐπερχομένης βαθμιαίως τῆς λήθης τῶν προσώπων καὶ πολλάκις καὶ τῶν πραγμάτων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς συνεδέοντο, χάνουν τὸν τοπικὸν αὐτῶν χρωματισμὸν καὶ ἀποβαίνουν ἀπλῶς εὐτράπελοι, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένα παροιμίαι γίνονται πολλάκις

1) Βλ. ἀνωτ., σ 215 καὶ 221.

κοινότεραι καὶ γενικώτεραι, ἀποβάλλουσαι βαθμηδὸν κάθε σύνδεσμον πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα καὶ τόπους. Οὕτω π. χ. λέγεται ἐν Χίῳ διὰ τοὺς ἀρπαγας πλοίαρχους ἡ παροιμία

Ρύζι κι ἄναυλο!

προερχομένη ἐκ τῆς ἐξῆς εὐτραπέλου διηγήσεως, ἡ ὁποία ἦτο μὲν ἴσως ἀρχικῶς τοπική, λησμονηθέντος ὁμως τοῦ ὀνόματος ἔχασε καὶ τὸν τοπικὸν αὐτῆς χρωματισμὸν καὶ ἀπέβη ἀπλῶς εὐτραπέλος παροιμιώδης·

Ἐνας πλοίαρχος ἀρπαγος πῆγε στὴν Ἀλεξάντρεια νὰ φορτώσῃ ρύζι. Τὸν ἤξεραν ὅμως καὶ γι' αὐτὸ κανένας δὲν τοῦ ἔδανε ναῦλο. Ἀπάνω σ' αὐτὸ φώναζε, « Ρύζι κι ἄναυλο! ».

Ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνωτέρω (σ. 221) παρατεθείσης εὐτραπέλου διηγήσεως προῆλθεν ἡ παροιμία,

Σκοτάδι! Ἄδης! καὶ βρωμᾶ τυρίλες!

Καὶ ἐκ περιπαιγμάτων χωριῶν ἔχομεν ἐπίσης τοπικὰς συνήθως παροιμίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως καὶ αὐταὶ πολλάκις ἀποκοτῶν εὐρυτέραν διάδοσιν. Τὰ περιπαίγματα, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, εἶναι καθαραὶ σκωπτικαὶ διηγήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς ὠρισμένους τόπους. Ἄρκει ὅμως νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς στενῆς αὐτῶν χρήσεως δι' ἓνα ὠρισμένον τόπον καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γενικώτερον διὰ πᾶσαν ὁμοίαν περίπτωσιν, διὰ νὰ γίνουν παροιμιώδεις καὶ νὰ μᾶς δώσουν καὶ παροιμίας, πράγμα, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἐναργέστερον τὸν εὐτραπέλον καὶ σκωπτικὸν τῶν παροιμιῶν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω. Οὕτω π. χ. ἐν Χίῳ λέγεται διὰ τοὺς Βρονταδούσους ὡς σκῶμμα τὸ ἐξῆς·

Κάθε νύκτα ἐπιγίαιεν ὁ Λιοντῆς καὶ εὗρισκεν τὴν ἀγαπητικίαν του. Ἐν ἔλλεγαν τίποτις ἄλλο παρά, « Καλησπέρα, Ξενοῦ. — Καλῶς τὸ Λιοντή. — Εἶντα χαμπάρια, Ξενοῦ; — Καλά, Λιοντή! ».

Ἐκ πληρεστερας παραλλαγῆς τῆς αὐτῆς διηγήσεως προῆλθον καὶ αἱ παροιμίας

Καλησπέρα, Ξενοῦ. — Καλῶς τὸ Λιοντή.

καὶ

Ἦζανσες τὸ μπούμ; Ἐγὼ μου ἔτανε!

λεγόμεναι ἐπὶ τῶν ἄνευ χάριτος ὀμιλούντων.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἐκ τῶν διαφόρων παροιμιωδῶν μύθων συμπτύσσονται ἢ ἀποσπῶνται παροιμίαι, ἢ προκύπτουν παροιμιώδη ὀνόματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ τῶν περιπαιγμάτων ἀποσπῶνται ἢ συμπτύσσονται φράσεις ὡς παροιμιώδη σκώμματα ἢ προκύπτουν διάφορα παροιμιώδη παρωνύμια, ἀποδιδόμενα ἀπὸ κοινοῦ εἰς ὄλους τοὺς περιπαιζομένους κατοίκους. Οὕτω π. χ. σκώπτουν οἱ Μεσσηνιοὶ τοὺς Μανιάτες διὰ τῆς φράσεως: *ἔχει ὁ σιουγκος ἄντερα*; ἢ ὅποια προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀνωτέρω (σ. 224) παραπεθέντος περιπαιγματος. Ἐν Χίῳ σκώπτουν τοὺς χωρικοὺς τοῦ Βασιλεωνοῖκου διὰ τῆς φράσεως, *τὸ τοῦ σης! νὰ μὴ ξεγειρῇ ἡ Ψαρή*, ἢ ὅποια προέρχεται ἐκ τοῦ ἐξῆς περιπαιγματος:

Τὸ Μεγάλο Σάββατον ἕνας Χαρχοῦσης ἐστέκετον ἀπόξ' ἀφ τὴμ πόρταν κ' ἐφύλαγεν νὰ μὴν τοῦ πάρον τὰ ξύλα γιὰ τὸφ φανὸν τῆς Λαμπρῆς. Οἱ Βασιλεωνοικοῦσοι τὸν ἐπογέλασαν κ' ἐπῆγαν κ' ἐννοῖξαν τὴν ὀπίσω πόρταν καὶ τοῦ τὰ κλέψαν ὄλα. Ἄμα τὸ νοιῶσαν οἱ Χαρχοῦσοι ἐτρέξαν νὰ τοὺς πιάσουν μὰ δὲν ἐμπόρεσαν· μόνον ἀπὸ μακριὰ τῶν ἐφωνάζζαν, «Τὸ ν ο ὺ ς σ α ς! νὰ μὴ ξεγειρῇ ἡ Ψαρή!»

Τοὺς δὲ κατοίκους τοῦ Νεοχωρίου ὀνομαζζουν σκωπτικῶς ἀπαλλαρίνες ἐκ τοῦ ἐξῆς περιπαιγματος:

Ἡ ἀγαπητικιά ἐτραῦαν τὴμ προβατίαν κ' ἐπέρασαν ἀφ τὴν πιάσαν τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἐκάθονταν ὁ ἀγαπητικός της. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ δώκῃ νὰ καταλάβῃ ποὺ θὰ πά', γιὰ νὰ ῥτῆ κ' ἐκεῖνος, ἤλεγεν τάχα τῆς προβατίνας, «Στὴν Ἀπαλλαρίναθ' θὰ πάω κ' ἔλα μπέ». Γιὰ δ' εἰπὸ τοὺς Νιοχωρούσους τοὺς λέν' Ἀ π α λ λ α ρ ί ν ε ς.

Ὅπως ἐκ τῶν διαφόρων μύθων, οὕτω καὶ ἐκ διαφόρων γεγονησάντων εἴτε ἱστορικῶν εἴτε καὶ τοπικῶν, τὰ ὅποια ἀπέβησαν πολύχροτα καὶ κατήντησαν παροιμιώδη, προέρχονται διάφοροι παροιμίαι. Οὕτω π. χ. κατὰ τὸν προπαραελθόντα αἰῶνα παροιμιώδης κατέστη ἢ παρὰ τὴν Ἄνδρον καταστροφή, τὴν ὅποιαν ὑπέστη ὁ Λάμπρος Κατσώνης: ὄθεν καὶ ἡ γνωστοτάτη παροιμία

*Σὰν σ' ἀρέσῃ, μπάριμπα Λάμπρο,
ξαναλέρασ' ἀπ' τὴν Ἄρτιο,*

1) Λαογε., τόμ. Σ', σ. 624, 1Ε'.

χαιρεκάκως πλασθεῖσα ὑπὸ τῶν νησιωτῶν, τοὺς ὁποίους ἐπέιξεν ὁ Λάμπρος διὰ τῶν ἀργυρολογιῶν του. Ἐν Μάνη παροιμιώδεις εἶχον κατανήσει αἱ καταχρήσεις τῶν μπέδων, οἱ ὅποιοι ἐγκαθιστάμενοι εἰσέπραττον πολλάκις καὶ τοὺς πληρωθέντας ἤδη εἰς ἔλαιον φόρους εἰς τὸν προκάτοχον· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία

*Ἄλλος Μπέης,
ἄλλα λάδια,*

ἐπιλεγομένη ἐπὶ τοιούτων ἀρπάγων ἀρχόντων. Ἐκ τῶν γινομένων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνετοκρατίας, ὅποτε ὑπῆρχον πολλοί, οἱ ὅποιοι ἀφορμὴν ἐζήτουν, διὰ νὰ καταγγείλουν τοὺς συμπολίτας των εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀρχοντας, προῆλθεν ἡ παροιμία

Δεῖρε με, νὰ πάω στοῦ Μπάλλου

λεγομένη νῦν ἐπὶ τῶν ἐπιζητούντων ἀφορμὴν κατηγορίας. Ἐκ τῆς ἐνετοκρατίας δ' ἔχει ἐπίσης τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ παροιμία

Ἄν δὲ μ' ἀρέση ὁ Δάνδαλος, πάω μὲ τὸν Κορνάρο

λεγομένη ὑπὸ τοῦ ἐξ οὐδενὸς ἐξαρτωμένου. Ἐν Ἰωαννίνοις παροιμιώδης κατέστη ἡ μακροχρόνιος καὶ δυσπαλάλακτος τυραννία τοῦ Ἄλῃ, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία

*Πάλι ἄμεις καὶ πάλι ἄμεις,
πάλι Ἄλῃ πασ' ἄς βαλῆς*

λεγομένη σήμερον ἀκριβῶς δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐπανέρχονται διαρκῶς οἱ αὐτοὶ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν.

Καὶ ἐκ τοπικῶν δὲ πολυκρότων γεγονότων ἔχομεν παροιμίας, ὅποια ἡ πανελληνίως

Ἐγινε τοῦ Κουτρούλη τὸ πανηγύρι

καθὼς καὶ ἡ πασίγνωστος

*Πίσκοπε τοῦ Λαμαλά,
δίχως νοῦ, δίχως μυαλά,
τὰ λιανὰ δὲν ἤθελες,
τὰ μεγάλα γύρευες·
τραυὰ τὸ χερσόμυλο,
κόμμα τ' ἀραπόπολιο.*

Ἐπίστανται δὲ πολλάκις αἱ παροιμίαι αὐταὶ τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν καὶ αἱ ἐκ τοπικῶν εὐτραπέλων διηγήσεων. Διαδιδόμεναι δηλαδὴ ἀποβάλλουν πολλάκις τὸν τοπικὸν αὐτῶν χρωματισμὸν καὶ ἀποβαίνουν ῥήσεις γενικώτεραι, ἀπὴλλαγμένοι παντὸς συνδέσμου πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα καὶ τόπους. Οὕτω π.χ. ἡ ἀνωτέρω παροιμία, διαδοθεῖσα καὶ καταστᾶτα σχεδὸν πανελλήνιος, εὐρίσκεται εἰς πολυπληθεῖς παραλλαγὰς, εἰς τινὰς τῶν ὁποίων τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Λαμαλαῖ ἀντικατέστησε παπᾶς ἢ καλόγερος, ἔν τισι δὲ καὶ οὐδόλως πλέον μνημονεύεται, τῆς παροιμίας περιορισθείσης εἰς τοὺς στίχους

*Τὰ μικρὰ δὲν ἤθελες,
τὰ μεγάλα γύρευες·
τραῦα τὸ χειρόμυλο,
κούνα καὶ τὸ διάβολο.*

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἐκ τῶν μύθων ἀποσπῶνται χαρακτηριστικοὶ λόγοι καὶ ἀποτελοῦν παροιμίας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ διαφόρων ἐπεισοδίων ἱστορικῶν χαρακτηριστικοὶ λόγοι καὶ ἀποφθέγματα προσώπων ἱστορικῶν ἀποσπώμενοι γίνονται παροιμιώδεις. Τοιοῦτον τι εἶναι π.χ. τὸ περίφημον τοῦ Θεμιστοκλέους, *πάταξον μὲν ἄκουσον δέ*, τὸ τοῦ Ἴπποκλείδου, *οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδῃ* κτλ. Τοιοῦτον τι εἶναι καὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Κολοκοιτρώνην, *ἀπὸ τὰ μάτια σου ὡς τὸν κ. σου δὲν μπορεῖς νὰ μάθῃς τὴν ἀλήθεια*, τὸ ὁποῖον εἶπε, καθὼς διηγεῖται ὁ Τερτσέτης, εἰς τὴν ἐξῆς περίστασιν·

Εὐρισκόμενος εἰς τὰς Ἀθήνας ἔβγαλε εἰς τὰ ὀπίσθια ἓνα σπειρί. Διὰ νὰ μάθῃ πόσον ἦτο μεγάλο ἔκραξεν ἓνα νὰ τοῦ τὸ ἰδῆ, καὶ αὐτὸς τοῦ ἀπεκρίθη, «Εἶναι σὰν ρεβίθι». Κράζει ἄλλον ἔπειτα καὶ τὸν ρωτᾷ, καὶ τοῦ λέγει· «Εἶναι σὰν καρύδι». Κράζει τρίτον, καὶ τοῦ λέγει· «Εἶναι σὰν ἀγρό. — Περίεργον, ἐστράφη τότε καὶ εἶπε, ἀπὸ τὸ κεφάλι μου ὡς τὸν κ. μου, καὶ δὲν μπορῶ νὰ μάθω τὴν ἀλήθεια».

Οἱ τοιοῦτοι λόγοι κατ' ἀρχὰς ἐπαναλαμβάνονται μετ' ἐξιστορήσεως τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν ἐλέχθησαν καὶ μνείας τοῦ εἰπόντος. Ἐπειτα ὁμως βαθμηδόν, γνωστοτάτου θεωρουμένου τοῦ πράγματος, παραλείπονται ταῦτα καὶ ἀπομένει ψιλὸς ὁ παροιμιώδης γενόμενος λόγος. Εἰς τοιαύτην δὲ τινα προέλευσιν ἀρχαίων παροιμιῶν πιθανῶς ἀποβλέπων καὶ ὁ Τρύφων ὥρισε τὴν παροιμίαν ὡς λόγον εἰρημένον ἐν ἀρχῇ πρὸς ἕτερον, λεγόμενον δὲ ὕφ' ἡμῶν κατ' ἀναγκάλησιν πρὸς

τινα τῶν ὁμοίθων ὡς παρὰ Σαπφοῦ, μὴ τ' ἐμοὶ μέλι μῆτε μέλιττα.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ διάφοροι ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀποσπασθεῖσαι ῥήσεις διαφόρων ἱερῶν προσώπων, αἵτινες ἀρχικῶς δι' ἄλλα λεχθεῖσαι, μεταφέρονται νῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται παροιμιωδῶς, ὡς π.χ. οὐαὶ ἡμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί. Ὁ ἔχων ὄτα ἀκούει ἀκονέτω. Οὐκ ἦν φωνὴ καὶ οὐκ ἦν ἀκρόασις. Ἄρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει κτλ.

Τελευταῖον ἔχομεν παροιμίας καὶ ἐξ ἁσμάτων ἢ ἄλλων διαφόρων στιχορρημάτων, τὰ ὅποια ὡς περιέχοντα ἔκθεσιν γεγονότος τινὸς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν κατ' ἐπέκτασιν ὡς μῦθοι. Ἐκ τούτων, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐκ τῶν μύθων, ἀποσπῶνται διάφοροι χαρακτηριστικοὶ στίχοι ἢ καὶ μακρότερα τεμάχια καὶ χρησιμοποιοῦνται αὐτοτελῶς, μεταφερόμενα εἰς ἀναλόγους περιστάσεις. Τοιοῦτος π.χ. εἶναι ὁ στίχος

Βοηθᾷ σε ὁ τόπος, Διγενή, καὶ βγαίνεις ἀντρειωμένος

ὁ ὁποῖος, ἀποσπασθεῖς προφανῶς ἐκ λησμονηθέντος νῦν ἀκριτικοῦ ἔσματος, διατηρεῖται καὶ λέγεται ὡς παροιμία «ἐπὶ τῶν πλεονεκτούντων ἄλλων ἔνεκα εὐτυχοῦς τινος συμπτώματος, ἐνῶ φύσει εἶναι ὑποδεέστεροι αὐτῶν». Ἐπίσης ὁ στίχος

Ἐφαγε τὸ μαρουλόφυλλο χωρὶς νὰ βάλῃ ξίδι

ἐκ τῆς γνωστῆς ἐμμέτρον διηγήσεως Γαδάρου, λύκον καὶ ἀλεπούς. Ἐπίσης τὸ ἐκ τοῦ σατυρικοῦ ἔσματος τῆς ἀκαμάτρας ἀπόσπασμα

*Ἐνα χρόνον τσ' ἔνα μῆνα
ἦκαμ' ἔνα ἀδράχι νῆμα
τοῦ ἄβαλα στοὺν δουλαπάκι
τοῦ φαγι τοῦ ποντικάτσι.*

Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ παραμυθίων καὶ ἄλλων διηγήσεων ἀποσπῶνται πολλάκις φράσεις, αἱ ὅποια καθίστανται παροιμίας, οἷα π.χ. ἡ φράσις

Ἄκουε, παπᾶ, ἀπ' τὸ σάκκο.

ἢ

*Ἄκουε, σακκοδεμένη
καὶ στοὺν τοῖχο ἀκουμπισμένη*

ἢ ὅποια ἀπεσπασθῆ ἐκ τῆς ἐξῆς διηγήσεως, τὴν ὁποίαν παραθέτω ἐν περιλήψει. Ἐλεγαν τοῦ παπᾶ, ὅτι τὸν ἀπατᾷ ἡ σύζυγός του καὶ δὲν τὸ ἐπίστευε. Τότε ὁ λέγων, διὰ νὰ τὸν κάμῃ νὰ τὸ πιστεύσῃ, τὸν ἔβα-

λέν εἰς σάκκον καὶ τὸν ἔφερεν εἰς τὸν ἴδιον οἶκον, ὅπου ἐρωτοτροπῶν μετὰ τῆς γυναικὸς του ἀπηύθυνεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰ ἀνωτέρω.

Καὶ αἱ παροιμίαι αὗται, αἱ ἐξ ἁσμάτων ἢ παραμυθίων ἀποσπώμεναι, ὑφίστανται τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν καὶ αἱ ἐκ τῶν μύθων. Βαθμηδὸν ἢ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ ἄσμα, πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἄσμα, λησμονεῖται, λησμονοῦνται τὰ πρόσωπα καὶ αἱ περιστάσεις, καὶ αἱ παροιμίαι λαμβάνουν τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συναντῶνται πολλάκις αἱ παροιμίαι πρὸς τὰς γνώμας. Ὡς παράδειγμα ἄς χρησιμεύσῃ ἡ παροιμία

Βοηθᾷ σ' ὁ τόπος, Διγενή, καὶ βγαίνεις ἀντρειωμένος

Ταύτης ὁ ἀρχικὸς τύπος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ τῆς ἀκολουθοῦ παραλλαγῆς

Βοηθᾷ σ' ὁ τόπος, λυγρῆ, καὶ φαίνεσ' ἀντρειωμένη.

καθ' ὃν ὁ Διγενὴς ἐλέγχει τὴν ἀντίπαλον πολεμικὴν νεάνιδα καὶ ὄχι αὐτὴ τὸν καταπαλαίσαντα τὸν Χάρον Διγενή. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἔχουν λησμονηθῆ τελειῶς τὰ ὀνόματα, ἐν τέλει δὲ παρερμηνευθεῖσα κατήντησε

Σ' ἀψυχῶ καὶ φαίνεσ' ἀντρειωμένος

δηλαδὴ φείδομαί σου, ἀπαξιῶ νὰ ἀγωνισθῶ πρὸς σὲ ἀπὸ τοῦ ἴσου καὶ διὰ τοῦτο φαίνεσαι ἀντρειωμένος.

γ') Γνώμαι.

Ὅ,τι ἀνωτέρω ἐλέχθη γενικῶς περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐκφορᾶς τῶν γνωμῶν ἰσχύει καὶ διὰ τὰς νεοελληνικὰς γνώμας. Καὶ αὐταὶ ἐκφράζουν πρακτικὰς ἀληθείας, ἐκ τῆς πείρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ κτηθείσας, ἐκφέρονται δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ποικίλους τρόπους. Οὕτως ἔχομεν νεοελληνικὰς γνώμας ὑπὸ τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως ἢ παραγέλωτος, οἷον

*Ὅπου δῆς πολλὴ ἀγάπη
δέξον καὶ πολλὴ ἀμάχη.*

καὶ

*Ὅπου φίλεις μὴ δάνειζε
καὶ ὅπου ἀγαπᾷς μὴ σύχναζε*

Ἐπίσης ὁμοῦς συνήθης εἶναι καὶ ἡ δι' ἀλληγορικῶν μεταφορῶν ἐκ-

φορὰ ἔκ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου. Τοιαύτη π. χ. ἔκ τοῦ φυτικοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἕξις·

Ἄπ' ἀγκάθι βγαίνει ρόδο κι ἀπὸ ρόδο βγαίνει ἀγκάθι

σημαίνουσα ὅτι τέκνα χρηστὰ γεννῶνται ἔκ γονέων πονηρῶν καὶ τάνάταλιν. Ἐκ τῶν μετεώρων ἡ ἕξις·

Καθαρὸς οὐρανὸς ἀστραπὴ δὲ φοβᾶται

σημαίνουσα, ὅτι ὁ ἔχων καθαρὰν συνείδησιν οὐδὲν ἔχει νὰ φοβῆται. Ἐπίσης λέγεται

Τ' ἀδειανὸ τ' ἀγγεῖὸ σκούζει

τὸ ὁποῖον δηλοῖ, ὅτι οἱ ἔχοντες κενὴν τὴν κεφαλὴν εἶναι καὶ φωνασκοί·

Ὁ τροχὸς χωρὶς ἄλειμμα δὲ γυρίζει

ὅτι ἄνευ δώρων δὲν προχωροῦν αἱ δίκαι·

Φασούλι φασούλι γεμίζει τὸ σακκούλι

ὅτι διὰ τῆς οἰκονομίας ἔκ τῶν ὀλίγων ἀθροίζονται πολλά·

*Χαρὰ σ' ἐκειὼν ποὺ ἔμαθε τ' ἀστέρια νὰ ρωτᾷ
μὲ τὸ φεγγάρι νὰ μιλῇ, τὰ γνέφει νὰ νογᾷ*

ὅτι εὐτυχὴς ὁ φιλόπρονος, ὁ ἐργαζόμενος καὶ τὴν νύκτα. Ἡ ἀλληγορία ἔκ παλαιότερων ἀστρολογικῶν δοξασιῶν.

Ἐχομεν δὲ γνώμας καὶ ἔκ διδακτικῶν μύθων, αἱ ὁποῖαι ἢ ἀποσπῶνται ἔκ τοῦ μύθου ἢ συμπύσσονται καθ' ὄν τρόπον καὶ παροιμῖαι, ἢ συνάγονται ὡς ἐπιμύθια εἰς τὸ τέλος τῶν μύθων, καθ' ὄν τρόπον ἀνεφέραμεν ἤδη (σ. 260 κέ.).

Γνώμας ἔχομεν δι' ὅλας σχεδὸν τὰς περιστάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ δράσεως εἴτε ἐν τῷ ἠθικῷ εἴτε ἐν τῷ κοινωνικῷ εἴτε ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως ἔχομεν γνώμας ἠθικὰς, οἷον

Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία.

Λέγε τὴν ἀλήθεια,

νά'χῃς τὸ Θεὸ βοήθεια

γνώμας κοινωνικὰς, οἷον

Φίλος ἀκάλεστος καθάριος διακονίᾳρης.

Τὸν ἀγαπᾷς ἐπαίνα καὶ τὸν μισεῖς χαιρέτα

γνώμας πρακτικᾶς, οἶον

Ἄδिका δούλευε, ἄδिका μὴ κάθεσαι.

**Όταν πούλοῦν ἀγόραζε, γὰ ἔχης, ὅταν σοῦ χρειασιῆ*
καὶ ἀλληγορικῶς

Ἡ σκύλ' ἀπὸ τῆ βιάση της κάνει τυφλὰ κουλούκια.

Εἰς τὰς πρακτικὰς ταύτας γνώμας ὑπάγονται καὶ ὅσαι ρήσεις καὶ παραγγέλματα προέρχονται ἐκ διαφόρων βίων, τοῦ γεωργικοῦ, τοῦ ποιμενικοῦ, τοῦ ναυτικοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ποιμένες καὶ οἱ ναῦται συγκεντρῶνουν τὰς ἐκ τῆς παρατηρήσεως κτηθείσας διὰ τὸν βίον των ἐμπειρίας. Οὕτω π. χ. ἔχομεν ἐκ τοῦ γεωργικοῦ βίου διὰ τὴν γεωργίαν

**Όταν ἀρχίση ὁ Αὐγουστος γὰ βαρυνχειμωνιάση,
ὁ γεωργὸς τ' ἀλέτρι του ἀμέσως ἄς ταιριάρη,*

διὰ τὴν ἄμπελον

**Ένα χρόνο ἄκλαδο,
πέντε χρόνους ἔρημο,*

διὰ τὰ σῦκα

Τ' ἄη Πνεμάτου βάλ' ὀρνὸ καὶ τ' ἄη Λιῶ φά' σῦκα,

διὰ τὴν σποράν

*Τοῦ ἀγίου Λουκᾶ
σπεῖρε τὰ κουκκιά κτλ.*

Ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ

**Άρνιά κ ἐρίφια τὸ Μάη τὸ μῆνα δείχνουν.*

*Τοῦ λιβαδιοῦ τ' ἄρνι, ἄν πάη στὸ βουνό, φοφάει καὶ τοῦ βου-
νοῦ τ' ἄρνι, ἄν πάη στὸ λιβάδι χαρὰ σὲ δαῦτο.*

Ἐκ τοῦ ναυτικοῦ

Τῶν καλῶν ἀντρῶν γυναῖκες τὸν Ἀπρίλη Μάη χηρεύου.

Γέρο βοριά ἀρμένιζε καὶ νότο παλληκᾶρι.

Πρὸς τὰς γεωργικὰς, ποιμενικὰς καὶ ναυτικὰς ταύτας γνώμας ἄμεσον σχέσιν ἔχουν καὶ αἱ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν καιρῶν μετεωρολογικαὶ κατὰ τόπους γνῶμαι, αἱ ὁποῖαι πολλακίς χρησιμεύουν ὡς

ουθμισαὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν γεωργῶν, τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ποιμένων.
Οὔτω π. χ. λέγεται ἐν Πύργῳ τῆς Ἡλείας

*Ὅταν ἀστράφῃ τὸ Πορτικόκαστρο
βάλε τὸ ὑνὶ στὸν τράστο·
ὅταν ἀστράφῃ κατὰ τὴν Ἀρκαδιὰ
κάνε κι ἄλλη μιὰ σπορά.*

Ἐπίσης ἐν Ἡλείᾳ

Βοριάς ἀστράφτει γιὰ νερό, κ' ἡ Μπαρμπαριά γιὰ ξέρα.

Ἐν Ἡλείῳ

*Ἄστραψε στὸ Ζάλογγο,
βάλε μέσα τ' ἄλογο.*

Καὶ γενικῶς

Ἄστραψε καὶ βρόντησε καὶ δὲν ἐβόρρισε, καθάριος νότος.

*Τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἀντρεῦε τὸ κρού.
Τὸν Ἀπρίλη καὶ τὸ Μά'
κατὰ τόπους τὰ νερά.*

Ἐπίσης εἰς τὰς πρακτικὰς ταύτας γνώμας δύνανται νὰ καταταχθοῦν καὶ διάφοροι γνωμικαὶ ρήσεις καὶ παραγγέλματα, τὰ ὅποια προέρχονται ἐκ διαφόρων ἐθιμῶν, δοξασίων καὶ προλήψεων. Τὰ παραγγέλματα ταῦτα καὶ αἱ ρήσεις βεβαίως δὲν ἐκπορεύονται ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς σοφίας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐκ δοξασίων καὶ προλήψεων, παραδόξων πολλάκις καὶ γελοίων. Μόλον τοῦτο δὲν παύουν διὰ τοῦτο νὰ εἶναι γνώμαι, διότι παρὰ τῷ λαῷ πιστεύονται ὡς ἀλήθειαι, διότι ὡς ἀλήθειαι πιστεύονται καὶ αἱ δοξασίαι, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν. Τοιαῦτα γινῶμαι εἶναι π. χ. αἱ ἐξῆς·

*Τετράδη καὶ Παρασκευὴ τὰ νύχια σου μὴν κόψῃς
καὶ Κυριακὴ νὰ μὴ λουσιῆς, ἂν θέλῃς νὰ προκόψῃς.*

Μεγάλ' αὐτιά, πολύχρονος.

δι' ἧς ἐκφράζεται ἡ φυσιογνωμονικὴ δοξασία, καθ' ἣν ὁ ἔχων μεγάλα ὦτα ζῆ πολλὰ ἔτη.

*Τοῦ κοριτικοῦ ἡ ἀνδρασκειὰ
τρεῖς χρόνους εἶν' ἀναβολιὰ*

δι' ἧς ἐκφράζεται ἡ πρόληψις, καθ' ἣν ἡ διασκέλισις παρθένου ἐπιφέρει πάντοτε κακόν.

Εἰςδὲ τὰς κοινωνικὰς γνώμας δύνανται νὰ περιληφθοῦν καὶ διάφοροι ρήσεις περὶ διαφορῶν τ ὀ π ω ν, ὡς καὶ τῶν διαφορῶν σ υ ν ο ἰ κ ῶ ν λα ῶ ν. Εἰς ταύτας συγκεντρῶνει ὁ λαὸς τὰς ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν συνοίκων τούτων καὶ τῶν γειτόνων παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐλέγχουσι πολλάκις οὐ μόνον λεπτὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν, ἀλλὰ καὶ ἔξαιρετικὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν, καθ' ὅσον δι' ἐλαχίστων ἀπεικονίζουσι ἄριστα καὶ παραστατικώτατα τὸν βίον καὶ τὸ ἦθος αὐτῶν. Οὕτω λέγεται περὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων

*Βούλγαρο ἂν κάμης φίλο,
βάστα καὶ κομμάτι ξύλο·
κι ἂν τὸν Τοῦρκο κάμης φίλο,
βάστα πάντοτε καὶ ξύλο*

διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται ἄριστα τὸ βάρβαρον καὶ ἄγροικον καὶ ἀπολίτιστον τῶν λαῶν τούτων, τῶν ὁποίων καὶ ἡ φιλία εἶναι πάντοτε βλαβερά. Περὶ τῶν αὐτῶν Βουλγάρων λέγεται

Ἐδωκαν δὲ Βούργαζ' ἀγρό, θέλει κι ἄλλας

τοῦθ' ὅπερ χαρακτηρίζει παραστατικώτατα τὴν ἄγροικίαν καὶ ἀπληστίαν τοῦ λαοῦ τούτου, ὅστις ποτὲ δὲν μένει εὐχαριστημένος εἰς ὅ,τι τοῦ προσφέρεται, ἀλλὰ διαρκῶς ζητεῖ καὶ ἄλλα.

Ἐτι παραστατικώτερον χαρακτηρίζεται τὸ ἐλάττωμα τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι, μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ γενναιότητι καὶ καρτερίᾳ εἰς τοὺς πόνους, προσπαθοῦν διὰ φωνῶν καὶ κραυγῶν νὰ κινήσουν τὴν συμπάθειαν τῶν ἀκουόντων καὶ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν ἐναντίον τοῦ ἀδικήσαντος·

Εὐθὺς ποὺ γγίζεις τὸν Ὀβριό, τὸ μάτι του φωνάζει.

Διὰ τὸ φιλοχρήματον τῶν Βλάχων χαρακτηριστικώτατον εἶναι τὸ ἐξῆς·

Ὁ Βλάχος, ἂν δὲν τοῦ πάρουν τὸ σκιάδι, δὲν πλερώνει τὸ κομμάρι.

Τὸ δὲ ἀνέστιον καὶ φερέοικον τῶν Ἀθιγγάνων χαρακτηρίζεται συντομώτατα διὰ τοῦ ἐξῆς·

Ἐχει ὁ Ἀθίγγανος ἀχυλιά ;

Μερικαὶ τῶν γνωμῶν τούτων προέρχονται ἐκ μύθων, σχετιζόμε-

ναι οὕτω πρὸς τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω περιπαίγματα. Οἷον λέγεται περὶ τῶν Ἀθιγγάνων

*Τὸ γύφτο κάνουν βασιλιά κ' ἐκειὸς γυρεύει ρείκια,
τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τοῦ γνωστοτάτου μύθου, καθ' ὃν*

Μιά φορά ἓνα γύφτο ἤθελαν νὰ τὸν κάμουν βασιλιά καὶ καθὼς τὸν πηγαιναν στὸ παλάτι νὰ τοῦ βάλουν τὴν κορῶνα, πέρασαν ἀπὸ ἴνα δάσος, ὅπου ἦταν πολλὰ ρείκια. Ὁ γύφτος θυμῆθηκε τὴν παλιά του τέχνη καὶ φώναξε· «Τί ὠραῖα ρείκια γιὰ κάρβουνο!» Σὰν τ' ἄκουσαν αὐτὸ ὁ λαός, πού τὸν συνώδευε, εἶδε πὼς ὁ γύφτος πάντα γύφτος θὰ μείνῃ καὶ τὸν ἔστειλαν στὴ δουλειά του.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι πᾶσαι αἱ γνῶμαι αὗται προέρχονται ἐκ τῆς παρατηρήσεως πραγματικῶν ἐλαττωμάτων. Πολλοὶ ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπλῶς εἰς τὴν σκωπτικὴν τοῦ λαοῦ διάθεσιν καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν τοιαύτας λεγομένας περὶ πλειόνων καὶ τόπων κ. ἢ λαῶν. Οὕτω π. χ. διὰ τοὺς Καρδαμυλίτας τῆς Χίου λέγεται

*Ἐκατὸ Καρδαμυλίτες
ἓνα γάδαρο φορτῶναν,*

δι' οὗ ψέγεται ἡ δῆθεν ἀνικανότης των. Τὸ αὐτὸ λέγεται καὶ περὶ τῶν Μυτιληναίων

*Δώδεκα Μυτιληναῖοι φόρτωναν ἓνα γάδαρο
καὶ πάλιν ἐφώναζαν ἀνάθεμα στὴ μοναξιά,*

καὶ περὶ ἄλλων ἀκόμη.

Παρατηρητέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι πολλοὶ τῶν γνωμῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι ἐν ἀρχῇ κυριολεκτικῶς ἐλέχθησαν, ὡς ἀναφερόμεναι εἰς ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκει κανεὶς καὶ εἰς ἄλλους, μετεφέρθησαν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν οὕτως ὡς κυρίως παροιμίαι. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνωτέρω περὶ τοῦ γύφτου γνώμη λέγεται καὶ ὡς παροιμία διὰ πάντα ἄνθρωπον, ὅστις τυχῶν καλυτέρας τύχης δὲν δύναται νὰ ἀποβάλῃ τὴν ἔμφυτον χυδαιότητα οὐδὲ νὰ λησμονήσῃ τὰς παλαιὰς ἕξεις· τὸ δὲ λεγόμενον περὶ τῶν Καρδαμυλιτῶν, λέγεται καὶ παροιμιωδῶς ἐπὶ οἰωνδήποτε ἀνικάνων. Καὶ ἄλλαι δὲ πλὴν τῶν τοιούτων γνῶμαι, ποικίλην ἔχουσαι ἀρχὴν, μεταφερόμεναι καθίστανται παροιμίαι.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον πολλοὶ στίχοι ἁ σ μ ἄ τ ω ν, διηγουμένων τι, ἀπο-

σπόμενοι καθίστανται παροιμιώδεις, οὕτω καὶ δίστιχα ἢ ἄλλα μικρὰ ἄσματα ἢ καὶ στίχοι ἄσματων, ἐκφράζοντές τι γενικώτερον, κατήντησαν πολλάκις γινώμαι. Οὕτω π. χ. τὸ ἀκόλουθον δίστιχον λέγεται ὡς γνώμη·

*Ἡ ἀγάπη θέλει φρόνηση, θέλει ταπεινοσύνη,
θέλει λαγοῦ περπατησιά, πουλιοῦ γληγορωσύνη.*

Ἐπίσης καὶ τὸ ἐξῆς ἄσματιον·

*Ὅποιος θέλει ν' ἀγαπήσῃ,
θέλει νὰ χασομερήσῃ·
θέλει κι ἄσπρα νὰ ξοδιάσῃ,
καὶ νὰ μὴ τὰ λογαριάσῃ.*

Τελευταῖον εἰς τὰς γνώμας δύνανται νὰ καταλεχθοῦν καὶ διάφοροι μνημονικαὶ ρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ ὁ λαὸς νὰ εὐκολύνῃ τὴν εὐρεσιν ἰδίως ἡμερῶν, ἑορτῶν κττ. Τοιαύτη π. χ. μνημονικὴ ρῆσις εἶναι ἡ ἀκόλουθος·

*Ὅ,τι μέρα τοῦ Δανιὴλ,
τέτοια μέρα τοῦ Χριστοῦ.*

δ') Παροιμιώδεις φράσεις.

Ὅ,τι ἀνωτέρω γενικῶς ἐλέχθη περὶ τῆς φύσεως τῶν παροιμιωδῶν φράσεων ἰσχύει καὶ διὰ τὰς νεοελληνικὰς. Εἶναι δὲ αὐταὶ καὶ πολυπληθέσταται καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια, ὅχι μόνον, διότι ἀποτελοῦν δεῖγμα τῆς ποιητικῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ ζωηρῶν εἰκονικῶν ἐκφράσεων, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὰς πατροπαραδότους ταύτας ἐκφράσεις ἀπεικονίζονται πολλάκις καταστάσεις καὶ δοξασίαι καὶ ἔθιμα παρφημένων χρόνων, αἱ ὁποῖαι ἐκλιποῦσαι πρὸ πολλοῦ εἰς αὐτὰς κατέλιπον τὰ ἴχνη τῆς παλαιᾶς των ὑπάρξεως. Οὕτω π. χ. ἡ τόσον κοινὴ φράσις, *ἐφάγαμε ψωμὶ κι ἄλατι*, ἡ ὁποία συχνότατα ἐπαναλαμβάνεται πρὸς δήλωσιν τῆς στενῆς πρὸς τινα φιλίας, ὑπενθυμίζει τὴν παλαιὰν δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ κοινωνία τῆς τροπέζης ἀπετέλει δεσμόν ἄρρηκτον μεταξὺ τῶν κοινωνούντων αὐτῆς, ἔφ' οὗ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βασίζεται καὶ ὁ ἱερὸς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θεσμὸς τῆς ξενίας. Ἐπίσης ἡ ἀνωτέρω παρατεθεισα φράσις, *παίρνω τὸ αἷμα μου πίσω*, εἶναι λείψανον τοῦ παλαιοτάτου ἐθίμου τῆς ἐκδικήσεως, τῆς τιμωρίας τοῦ φόνου διὰ φόνου τοῦ φονέως ἢ συγγενοῦς αὐτοῦ.

Καθ' ὃν δὲ τρόπον ἔχομεν φράσεις μεταφορικὰς παροιμιώδεις, οὕτως ἔχομεν καὶ λέξεις παροιμιώδεις, εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις συγκεντροῦνται διάφοροι παρομοιώσεις καὶ δι' αὐτὸ ἰσοδυναμοῦν πρὸς ὁλόκληρον παροιμιώδη ἔκφρασιν. Οὕτω λέγεται ἡ λέξις, *ζημιαρόγατο*, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὴν φράσιν, *σὰν τὴ ζημιάρικη γάτα ζουλιαρόγατο, σὰν τὴ γάτα πὸν ζουλεύει μπακαλόγατος, παχὺς σὰν τὸ γάτο τοῦ μπακάλη* κττ. Εἶναι δὲ ἄξια προσοχῆς καὶ αἱ λέξεις αὗται, διότι τὸ αὐτὸ πλήρες εἰκόνων πνεῦμα καὶ ἡ αὐτὴ σκωπτικὴ διάθεσις τὰς ἐνέπνευσεν, ἡ ὁποία ἐνέπνευσε καὶ τὰς παροιμίας.

Δ'. ΔΙΑΤΥΠΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν καὶ αἱ νεοελληνικαὶ παροιμίαι καὶ ἐκ τῶν γνωμῶν, ὅσαι δὲν ἐκφέρονται ὡς γενικαὶ ρήσεις, διακρίνονται, ὡς παρετήρησεν ὁ ἐκδότης βυζαντινῶν παροιμιῶν Krumbacher, διὰ τὸν ἀφηγηματικόν, τὸν ἀνεκδοτικὸν καὶ παραστατικόν, πολλάκις δὲ καὶ δραματικὸν χαρακτῆρα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν δυτικῶν λαῶν, αἱ ὁποῖαι, καὶ ὅταν προέρχωνται ἐκ μύθων, φέρουν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὴν μορφήν γενικωτέρας ρήσεως. Οὕτω π. χ. λέγομεν οἱ Ἕλληνες

*Κάποιον χάριζαν γομάρι
καὶ τὸ κοίταζε στὰ δόντια,*

παροιμίαν, ἡ ὁποία ἔχει ἐντελῶς ἀφηγηματικόν, ἀνεκδοτικὸν χαρακτῆρα, ἐνῶ οἱ Εὐρωπαῖοι τὴν αὐτὴν παροιμίαν ἐκφέρουν ὑπὸ τὸν τύπον γενικῆς ρήσεως·

Τὸ χαρισμένο ἄλογο δὲν πρέπει νὰ κοιτάζη κανεὶς στὸ στόμα.

Μεταβάλλουν δηλαδὴ τὸ ἀνεκδοτὸν, τὸν μῦθον, εἰς γενικὴν γνώμην, εἰς παράγγελμα. Ἡ πρόοδος αὕτη τῆς παροιμίας πρὸς τὴν γενικωτέραν ρῆσιν ἔχει γίνεαι καὶ εἰς πολλὰς τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη. Καὶ αὐτῆς δὲ τῆς ἀνωτέρω παροιμίας φέρονται παραλλαγαί, πλησιάζουσαι πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν, οἷον

Τὸ χαρισμένο ἄλογο στὰ δόντια δὲν τὸ βλέπουν,

ἄλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ παρατήρησις τοῦ Krumbacher εἶναι ὀρθή.

Ὁ δὲ ζωηρότατος δραματικὸς χαρακτῆρ τῶν ἑλληνικῶν παροι-

μιῶν ἐμφανίζεται εἰς μέγα πλῆθος αὐτῶν, αἵτινες ἐκφέρονται ὑπὸ μορφὴν βραχείου διαλόγου, ὡς π. χ.

Τί κάνεις Γιάννη; — Κουκκιά σπέρνω.

Ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦτον, τὸν ἀφηγηματικὸν καὶ δραματικόν, αἱ ἑλληνικαὶ παροιμίαι, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Krumbacher, δεικνύουν ὁμοιότητα πρὸς τὰς παροιμίας τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ προϋποθέτουσιν καὶ ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως ἐλέγχει καὶ ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας.

* * *

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, τῆς σχέσεως δηλαδὴ τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας, ὁ αὐτὸς Krumbacher παρετήρησεν, ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ἀφ' ἑτέρου, ὑπάρχει διακοπὴ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν δικαιολογεῖ ἡ μεταβολὴ τοῦ βίου καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι παντελῶς ἀστήρικτος. Οἱ ἀρχαῖοι παροιμιογράφοι, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, δὲν περιέλαβον εἰμὴ ἐλαχίστας λαϊκὰς παροιμίας, πλεῖστα δὲ ἀποσπάσματα ἐκ συγγραφέων. Τὸ ὅτι δὲ καὶ αἱ ἐλάχισται αὗται καθαρῶς λαϊκαὶ ἀρχαῖαι παροιμίαι δὲν ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὰς βυζαντινάς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκαμε τὸν Krumbacher νὰ νομίση, ὅτι πρόκειται περὶ διακοπῆς τῆς παραδόσεως, ἐξηγεῖται ἐκ τούτου, ὅτι αἱ βυζαντιναὶ συλλογαὶ κατηρτίζοντο ὡς συμπληρώματα τῶν συλλογῶν τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν καὶ τοιοῦτον εἶχον σκοπόν. Οὕτως ἡ ἐν τῷ Λαυρεντιανῷ κώδικι συλλογὴ τοῦ Πλανούδη ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν, «*Ἐτεροι παροιμίαι δημῶδεις, συλλεγεῖσαι παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη*», δι' ἧς αὕτη συνάπτεται πρὸς τὴν προτασομένην συλλογὴν, «*Παροιμίαι δημῶδεις κατὰ στοιχεῖον*», ἧτις δὲν διαφέρει τῆς φερομένης ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ζηνοβίου¹. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει εἶναι εὐνόητον, ὅτι τὰ συμπληρώματα βεβαίως δὲν ἠδύναντο οὐδ' ἔπρεπε νὰ περιέχουσι καὶ τὰς παροιμίας τῶν κυρίων θεωρουμένων συλλογῶν.

Ἄλλὰ πλὴν τούτου ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως ἀποδεικνύεται καὶ θετικῶς, ἀφοῦ δημῶδεις παροιμίαι ἀρχαῖαι ἐξακολουθοῦν εἰσεῖτι νὰ φέ-

1) OTT. CRUSIUS, Über die Sprichwörterammlung des Maximus Planudes ἐν Rhein. Museum, τόμ. 42 (1887), σ. 391 κέ.

ρωνται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Οὕτω π. γ. λέγεται σήμερον ἡ παροιμία

*Τοῦ γαδάρου μῦθον ἔλεγαν
κι αὐτὸς τ' αὐτιά του ἔσειε.*

Ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι

Ὅν τινος ἔλεγε μῦθον, ὁ δὲ τὰ ὄτα ἐκίνει.

Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἡ ὀλίγον ταύτης παραλλάσσουσα

*Γαϊδάρον λύραν ἔπαιζαν
κι αὐτὸς τ' αὐτιά του τάραζε,*

εἶχε τὴν ἀντίστοιχον αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεώς της κατὰ διαφόρους τύπους ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Λουκιανοῦ καὶ ἄλλων·

Ὅνος λύρας ἀκούει κινῶν τὰ ὄτα.

Δυστυχῶς δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ περισωθεισῶν παροιμιῶν, διότι ἡ ἀρχαία παράδοσις, ὡς παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω, εἶναι ἐλλιπεστάτη. Ὅτι δὲ καὶ αἱ ἀρχαῖαι εἶχον τὸν αὐτὸν ἀνεκδοτικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον ἔχουν καὶ αἱ σημεριναί, διακρίνει τις καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων, ἀναγνωρίζουν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι παροιμιολογοὶ σχετίζοντες, ὡς εἶδομεν, τὰς παροιμίας πρὸς τοὺς μύθους. Ὡς δὲ πλεῖσται τῶν παροιμιῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν ἔμμετροι, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν μέγα μέρος. Θὰ ἤξιζε δὲ τὸν κόπον ἡ μελέτη τῶν μέτρων αὐτῶν, ἡ ὁποία μέχρι τοῦδε δὲν ἔχει γίνει.

Ὡς πρὸς τὰς βυζαντινὰς, παρ' ὅλας τὰς παρακολουθούσας θεολογικὰς ἐρμηνείας, τὴν πλήρη ταυτότητα αὐτῶν πρὸς τὰς νεοελληνικὰς ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ Krumbacher, δύναται δὲ εὐκολώτατα νὰ ἀναγνωρίσῃ πᾶς Νεοέλληνας, ὅστις ἠθέλε λάβει τὸν κόπον νὰ διατρέξῃ τὰς συλλογὰς ταύτας.

Ε'. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Αἱ παροιμίαι ἐν γένει εἶναι καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἡ πατροπαράδοτος σοφία, ἡ περιβεβλημένη τὸ ἀπόλυτον κῆρος τῆς παλαιότητος καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ δὲ πίστις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειάν των εἶναι ἀπόλυτος. Ὅσοι λόγοι λέγονται οὗλοι ἀληθινοὶ εἶναι, Λόγος

πὸν λέγεται ψωματινὸς δὲν εἶναι, Τὰ παραμύθια | δλα ἀλήθεια, λέγουν περὶ αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ· Τὰ παλαιὰ λόγια δὲν παράρ-
χονται, ἐν Κρήτῃ. Ἡ δὲ πίστις αὕτη φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε
νὰ θεωρῶνται αἱ παροιμίαι ὡς θεῖα ῥήματα, ἰσαξία καὶ τοῦ Εὐαγγε-
λίου. Τῶν πρωτιῶν τὰ λόγια Θεοῦ λόγια, λέγουν ἐν Σίφνῳ· Τῶν
πρωτιῶν τὰ λόγια εἰν' εὐαγγέλια, ἐν Κυθήροις¹. Βεβαίως δὲν διέ-
φυγε τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ ὅτι συχνάκις, αἱ παροιμίαι αὐταὶ ἀντι-
φάσκουν πρὸς ἀλλήλας, καὶ διὰ τοῦτο ὀρθότατα παρατηρεῖ, ὁ λόγος
ἔχει ἀντίλογο. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει καθόλου τὴν πεποίθησίν
του εἰς τὴν ἀλήθειάν των.

Ἄλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς γνώμης τοῦ λαοῦ ἡ σπουδαιότης τῆς
μελέτης τῶν παροιμιῶν εἶναι μεγίστη καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν
λόγων διὰ νὰ γίνῃ καταφανὴς καὶ ἐρμηνευθῆ. Εἰς τὰ βραχέα ταῦτα
φρασιδία δύναται κανεὶς ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ εἶπῃ ὅτι κατοπτρίζεται
ὀλόκληρος ἡ ψυχὴ καὶ ὁ βίος ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀποτε-
λοῦν πηγὴν πολυτίμων διὰ τὴν ἔρευναν πάσης τοῦ βίου τούτου ἐκδηλώ-
σεως. Ὡς γ λ ω σ σ ι κ ο ἰ τ ρ ὀ π ο ι, ὡς ἐκφράσεις γλωσσικαί, πλὴν τοῦ
καθαρῶς γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν, παρέχουν
καὶ εἰκόνα σαφῆ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος λαὸς διατίθεται καὶ
σκέπτεται καὶ τὰ διανοήματα αὐτοῦ ἐκφράζει εἰς τὰς προσπιπούσας
ἐκάστοτε ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ περιστάσεις. Ὡς ὕλη, ὡς περιεχόμενον, πα-
ρέχουν σπουδαιοτάτας καὶ πολλάκις μοναδικὰς εἰδήσεις διὰ πάσας τοῦ
βίου τὰς ἐκδηλώσεις. Μῦθοι καὶ παραδόσεις, ἥθη καὶ ἔθιμα, δοξασίαι
καὶ προλήψεις, ἡ λαϊκὴ φιλοσοφία καὶ τὸ δίκαιον, κοινωνικαὶ ἀντι-
λήψεις καὶ καταστάσεις νεώτεραι καὶ παλαιότεραι, ἱστορικὰ ἀκόμη γε-
γονότα εὐρίσκονται ἀποτυπωμένα εἰς τὰς βραχεΐας ταύτας ῥήσεις, ἡ
δὲ μελέτη αὐτῶν μᾶς ἀποκαλύπτει οὐ μόνον τὰς σημερινὰς τοῦ λαοῦ
ἀντιλήψεις καὶ τὸν σημερινόν του βίον, ἀλλὰ πολλάκις καὶ καταστά-
σεις [καὶ ἀντιλήψεις παλαιότερας, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἐκλιποῦσαι,
ἐνίστε εἰς αὐτὰς μόνον οἰοῦναι ἐν ἀπολιθώσει διετήρησαν τὴν ὑπαρξιν
αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἡ παροιμία

"Οποῖος ἔχει πολὺν πιπέρι βάζει καὶ στὰ λάχανα,

τῆς ὁποίας ἡ ἀλληγορία σήμερον εἶναι ἀκατανόητος, μᾶς ὑπομνη-
σκει χρόνους παλαιούς, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔνεκα τῆς ἀραιᾶς συγκοι-

1) Πρβλ. καὶ τὸ ἐν Σικελίᾳ λεγόμενον, *Li mutti su' Vancelii di missa*.

νωνίας πρὸς τὰς πεπεροφόρους χώρας τῆς Ἀνατολῆς τὸ πέπερι ἔθεωρεῖτο ὡς τι εἶδος πολυτελείας. Ἡ παροιμία

*Ἄν βρέξῃ ὁ Ἀπρίλης δώδεκα καὶ ὁ Μάης μιὰ καὶ φίνα,
ἀξίζει τ' ἀλαφόπουλο μ' ὄλη τὴν ἐλαφίνα,*

μολονότι σήμερον παρερμηνευθεῖσα, μᾶς ὑπομνησκει ἀπώτατον παρελθόν, ὅτε θυσίαι ἐλάφων ἐγίνοντο διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἀρχομένης βλαστήσεως¹.

Ὅθεν ἡ μελέτη τῶν παροιμιῶν δύναται νὰ ἀποβῇ λίαν ἐπωφελῆς εἰς τοὺς ἐρευνητάς, τοὺς ἐρευνῶντας οἵανδήποτε τοῦ βίου τοῦ λαοῦ ἐκδήλωσιν, εἴτε μύθους καὶ παραδόσεις, εἴτε ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ δοξασίας, εἴτε τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἴτε κοινωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ καταστάσεις, εἴτε καὶ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν μεγίστην ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ προσπορισθῇ ἐξ αὐτῶν ὁ μελετητὴς τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Βυζαντιῦ. Φράσεις καὶ μῦθοι παλαιοὶ καὶ πολλάκις καὶ γεγονότα ἀπομνημονεύονται ἢ εὐρίσκουν τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν εἰς τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος περισωθέντα ταῦτα λείψανα, εἰς τὴν ζωντανὴν αὐτὴν παράδοσιν, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ μοναδικὸν συμπλήρωμα τῆς κεκολοβωμένης γραπτῆς παραδόσεως.

Σ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνονται καταφανῆ ὅσα πρέπει νὰ προσέχῃ ὁ συλλογεὺς κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν παροιμιῶν, διὰ νὰ πληροῖ ἡ συλλογὴ αὐτοῦ πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς καταγραφῆς γλωσσικῶς, ἢ ὁποία εἶναι γενικὴ ἀπαιτήσις δι' ὅλα τὰ λαϊκὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Ἐν πρώτοις πρέπει ἐκάστη παροιμία νὰ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς. Ἐρμηνείαν δὲ λέγοντες ἐν ταῖς παροιμίαις ἐννοοῦμεν οὐ μόνον τὴν γλωσσικὴν ἐρμηνείαν, ὅσάκις ἀπαιτεῖται τοιαύτη, ἀλλὰ κυρίως τὴν περίστασιν, καθ' ἣν αὕτη λέγεται καὶ ἢ ὁποία καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἀλλογορίαν τῆς παροιμίας.

Ἐπειτα, ἐπειδὴ, ὡς εἶπομεν, καὶ αἱ κυρίως παροιμίαι, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ γινῶμαι, προέρχονται ἐκ παροιμιωδῶν μύθων καὶ περιστατικῶν τοπικῶν, ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐν-

1) ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Θυσία ἐλάφου κτλ., Λαογρ., τόμ. Σ', σ. 204.

νόση κανείς την παροιμίαν, είναι ανάγκη ὁ συλλογεὺς νὰ ἀναζητῇ καὶ τὸν μῦθον ἢ τὸ περιστατικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἡ παροιμία προήλθεν. Ἰδίως ἡ ἐξακριβωσις τοπικῶν περιστατικῶν, ἐξ ὧν προέκυψαν παροιμίαι, εἶναι ἀξιολογωτάτη, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει αὐτὴν τὴν γένεσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτων καὶ ἡ κατάταξις τῶν συνειλεγμένων πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, διὰ νὰ εἶναι ἡ συλλογὴ εἰς πάντα ἐπιστήμονα εἴχρηστος.

Αἱ παροιμίαι μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα εἶναι τὰ προσελκύσαντα περισσότερο τὴν προσοχὴν τῶν συλλογέων καὶ διὰ τοῦτο πολυπληθεῖς συλλογαὶ μέχρι τοῦδε ἔχουν γίνει. Τούτων τὰς μέχρι τοῦ 1899 εὐρίσκει τις πάσας ἀναγεγραμμένας εἰς τὸν Α' τόμον τῶν Παροιμιῶν τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, ὅστις καὶ τὰς περιέλαβε πάσας εἰς τὸ μέγα καὶ μνημειῶδες αὐτοῦ ἔργον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας διακοπείσης τῆς Βιβλιοθήκης Μαρσαλῆ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξεδίδετο. Τοῦ ἔργου ἐξεδόθησαν τέσσαρες μόνον τόμοι, περιλαμβάνοντες τὰς μέχρι τῆς λέξεως *ελεῶ* παροιμίας, ἀπὸ τοῦ 1899-1902. Ἐκτοτε ἐδημοσιεύθησαν καὶ νέα συλλογαὶ καὶ εἰς ἄλλα μὲν περιοδικὰ καὶ βιβλία, κυρίως ὅμως εἰς τοὺς τόμους τῆς *Λαογραφίας*, τῶν ὁποίων αἱ πλουσιώτεραι εἶναι ἡ τοῦ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ἐκ Πόντου ἐν τόμ. Σ', σ. 3-77, τοῦ Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ἐκ Ζαγορίου ἐν τόμ. Β', σ. 307 κέ., τοῦ ΟΡ. ΣΧΙΝΑ ἐκ Σεργῶν ἐν τόμ. Γ', σ. 180 κέ. καὶ τοῦ ΓΕΡ. ΚΑΨΑΛΗ ἐκ Κοζάνης καὶ τῶν περίξ ἐν τόμ. Σ', σ. 452 κέ.

[Διὰ τὰς νεωτέρας συλλογὰς βλ. εἰς τὴν λαογραφικὴν βιβλιογραφίαν ἐν τῇ *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου*, τόμ. 5, σ. 216-219. 8, σ. 252-257. 9/10, σ. 273-280. 11/12, σ. 113-118, 370-371. 15/16, σ. 151-154. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν αὐτῶν βλ. τὴν μελέτην τοῦ ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ, Ζητήματα κατατάξεως παροιμιῶν, *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου*, τόμ. Σ' (1950/51), σ. 245-296. Διὰ τὰς βυζαντινάς παροιμίας βλ. ΦΑΙΔ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Σ', 1955, σ. 336-451].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ

Ι. ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ

Ἄϊνιγμα σήμερον εἶναι ἡ δι' εἰκονικῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περιγραφῆς παράστασις πράγματός τινος ἢ ἐνεργείας, ἢ ὁποῖα χάριν πνευματικῆς παιδιᾶς προβάλλεται ὡς ἐρώτημα, ὅπως μαντεύσῃ ὁ ἐρωτούμενος τὴν ὑποκρυπτομένην ἔννοιαν.

Ὡς εἰκονικὴ περιγραφὴ τὸ αἶνιγμα εἶναι βεβαίως προῖόν τῆς αὐτῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας καὶ διανοήσεως, ἢ ὁποῖα ἐγέννησε τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους καὶ τὰς ἀλληγορίας καὶ ἐν μέρει καὶ τὰς παροιμίας, πρὸς τὰ ὁποῖα πάντα πολλάκις καὶ σχετίζεται, τίς ὅμως ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ δὲν εἶναι εὐκόλον, μετ' ἀσφαλείας νὰ λεχθῇ. Ὅσα μόνον δύναται κανεῖς μὲ κάποιαν πιθανότητα νὰ εἴπῃ εἶναι τὰ ἔξῃς.

Ἐν πρώτοις τὸ αἶνιγμα, ἐπειδὴ προϋποθέτει κάποιαν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ δύναμιν συγκριτικὴν, ἢ ὁποῖα δὲν ἀπαντᾶται εἰς τοὺς ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι ἱσταμένους λαούς, δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἐγεννήθη ὡς αὐτόματον προῖόν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐξ ἴσου καὶ αὐτομάτως γεννώμενον παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς, ὅπως εἶναι λ. χ. τὸ ἄσμα, αἱ παραδόσεις, ἡ πίστις εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς δαίμονας, ἢ μαγεία κττ. Ἀπαιτεῖ προσοχὴν καὶ διανόησιν καὶ ἀσκήσιν πνευματικὴν, τὴν ὁποῖαν μόνον προηγμένα ἄτομα ἐντὸς προηγμένου ὁπωςδήποτε πολιτισμοῦ δύνανται νὰ ἀσκήσουν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ αἶνιγμα ἀνευρίσκεται μόνον εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαούς καὶ εἰς τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς βαρβαρότητος, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς κατώτατα ἱσταμένους. Οὕτω πλὴν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν εὐρίσκομεν αὐτὸ ἐκ τῶν κατὰ φύσιν μόνον εἰς τοὺς λαούς τῆς Ἀφρικῆς, τῶν Ἰνδικῶν νήσων καὶ τῆς Ὠκεανίας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πραγματοποιήσει κάποιαν πρόοδον, ὑπέστησαν δὲ ἀναμφισβητήτως καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγμένων ἀσιατικῶν λαῶν.

Πλήν τῆς θεωρητικῆς ταύτης παρατηρήσεως εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα μᾶς φέρει καὶ ἡ εὐρύτερα ἐξέτασις τῆς θέσεως τοῦ αἰνίγματος εἰς τοὺς διαφόρους λαούς, νεωτέρους καὶ παλαιότερους. Ἐνῶ δηλ. σήμερον τὸ αἰνίγμα εἰς ἡμᾶς, καθὼς καὶ εἰς ὄλους τοὺς πεπολιτισμένους λαούς, κατήντησεν ἀπλῆ πνευματικὴ παιδιὰ καὶ μάλιστα τῶν παιδίων, εἰς πολλοὺς ἄλλους νεωτέρους καὶ παλαιότερους ἔχει καὶ εἶχε πολὺ σοβαρότερον χαρακτῆρα. Οὕτως εἰς τοὺς Bassoutos τὰ αἰνίγματα ἀποτελοῦν μέρος ἀπαραίτητον τῆς παιδεύσεως, γίνεται δ' ἐπὶ τούτῳ διδασκαλία εἰς τοὺς παῖδας.

Ἄλλοῦ συνάπτεται πρὸς τὴν λατρείαν. Οὕτω π. χ. εἰς νήσους τινὰς τῆς Μαλαισίας οἱ φύλακες τοῦ νεκροῦ πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ προτείνουν πρὸς ἀλλήλους αἰνίγματα. Ἡ αὐτὴ περίπου συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Βρετάννην, ὅπου οἱ γέροντες μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν, ἀντὶ νὰ μετάσχουν τοῦ ἐπιταφίου δείπνου, παραμένουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ ἀπευθύνουν πρὸς ἀλλήλους αἰνίγματα. Εἰς τὴν Κελέβην μόνον κατὰ τὴν σπορὰν τῶν ἀγρῶν ἐπιτρέπονται τὰ αἰνίγματα. Ὅταν δὲ λύσῃ τις τὸ αἰνίγμα, οἱ παριστάμενοι κραυγάζουν πρὸς τὰς σκιὰς τῶν προγόνων νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν βλάστησιν τῆς ὀρυζῆς. Εἰς τὴν Ἰνδοκίαν ἐπίσης ὑπάρχουν ἑορταί, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ λύσις αἰνιγμάτων θεωρεῖται ἀπαραίτητος, ἀμείβονται δὲ οἱ λύται.

Ἄλλὰ πολὺ μεγαλυτέρα ἦτο ἡ σημασία τοῦ αἰνίγματος εἰς τοὺς ἀρχαίους λαούς. Οὕτως εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς κατὰ τὴν μεγίστην ἑορτὴν τῆς θυσίας τοῦ ἵππου ἐγίνετο ἀγὼν αἰνιγμάτων μεταξὺ τῶν ἱερέων. Οἱ Βέδαι περιέχουν ἀρκετὰ τοιαῦτα αἰνίγματα. Εἰς δὲ τὰ νεώτερα συγγράμματα ἀναφέρονται πλεῖστοι τοιοῦτοι ἀγῶνες, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ ἔπαθλα ἦσαν σημαντικώτατα. Ὁ βασιλεὺς Janaka προθέτει διὰ τὸν νικητὴν χιλίαν ἀγελάδας, φερούσας κεχρυσωμένα τὰ κέρατα. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἀπῆλθνε διαφόρους αἰνιγματικὰς ἐρωτήσεις εἰς τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστάς, τοὺς ὁποίους ἠπειλήσε διὰ θάνατον, ἂν δὲν δυνηθοῦν νὰ ἀπαντήσουν.

Ἐπίσης εἰς τοὺς Ἀσσυροβαβυλωνίους δὲν ἦτο ἄγνωστον τὸ αἰνίγμα, εἰς δὲ τοὺς Ἑβραίους ἀπεδίδοτο μεγάλη σπουδαιότης εἰς αὐτό. Καὶ βασιλεῖς ἀγωνίζονται δι' αἰνιγμάτων, τὴν δὲ ἤτταν αὐτῶν πληρώνουν εἰς βαρύτερα στοιχίματα. Οὕτως ὁ βασιλεὺς τῆς Τύρου Χιράμ ἀναγκάζεται νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν σοφὸν Σολομῶντα μεγάλα χρηματικὰ ποσά, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὰ προβληθέντα εἰς αὐτὸν αἰνίγματα. Εἰς τὸ τέλος ὅμως τὸν νικᾷ τῇ βοηθείᾳ Τυρίου τινὸς Ἀβδῆ-

μονος και τὸν ἀναγκάζει νὰ πληρώσῃ πολλαπλάσια. Ἡ βασίλισσα τοῦ Σαβᾶ, ἀκούσασα περὶ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς σοφίας τοῦ Σολομῶντος καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ λάβῃ πείραν αὐτῆς, προσέρχεται εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ κομίζουσα ἄπειρα δῶρα καὶ ὑποβάλλει εἰς αὐτὸν διάφορα αἰνίγματα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος λύει εὐχερῶς πρὸς μέγαν αὐτῆς θυμασμόν.

Εἰς τὸ περσικὸν *Βιβλίον τῶν βασιλέων* (Schachname) τοῦ ποιητοῦ Firdusi ὁ Ἀλέξανδρος δοκιμάζων τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰνδοῦ βασιλέως Keid ἀποσταλέντα αὐτῷ σοφὸν ἀγωνίζεται πρὸς αὐτὸν δι' αἰνιγματικῶν πράξεων, καὶ ἄλλοι δὲ τοιοῦτοι ἀγῶνες μεταξὺ βασιλέων ἀναφέρονται. Ὁ βασιλεὺς διὰ νὰ εἶναι μέγας πρέπει νὰ νικᾷ οὐ μόνον διὰ τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σοφίας. Ἐὰν αὐτὸς δὲν εἶναι σοφός, πρέπει νὰ διατηρῇ περὶ αὐτὸν σοφούς.

Τὰ αὐτὰ εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, τὰ αὐτὰ δὲ ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας, εἰς δὲ τὸ μυθολογικὸν αὐτῶν βιβλίον, τὴν Χαλιμάν, πλέον ἢ ἅπαξ τὸ αἰνίγμα ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς διηγήσεως. Εἰς τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν ὁ θεὸς Odin ἀγωνίζεται δι' αἰνιγμάτων πρὸς τὸν γίγαντα Wafthrudhnir μὲ ἔπαθλον τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Εἰς τοὺς μύθους τέλος καὶ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα εἶχε τὸ αἰνίγμα. Οὕτω λέγεται, ὅτι ὁ Κάλχας ἀπέθανεν ἠττηθεὶς εἰς ἀγῶνα αἰνιγμάτων ὑπὸ τοῦ μάντεως Μόψου, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Ὅμηρος ἀπέθανε, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὸ αἰνίγμα τῶν ἀλιέων τῆς Ἴου, ὅσ' *ἔλομεν λιπόμεσθα, ὅσ' οὐχ ἔλομεν φερόμεσθα*, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτοι ἠννόουν τὰς συλληφθείσας φθείρας τῶν εἶναι δὲ γνωστὸς ὁ μῦθος τῆς θηβαϊκῆς Σφιγγός, ἡ ὁποία κατέτρωγε πάντας, τοὺς μὴ δυναμένους νὰ λύσουν τὸ προτεινόμενον αἰνίγμα. Αἱ παραδόσεις αὗται βεβαίως δὲν εἶναι ἱστορικαὶ ἀλήθειαι, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε μαρτυροῦν περὶ τῆς σπουδαιότητος, ἡ ὁποία ἀπεδίδοτο εἰς τὰ αἰνίγματα καὶ τὴν λύσιν τῶν.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὰ αἰνίγματα ἦσαν ἐν χρήσει ὡς πνευματικαὶ παιδιαὶ ἐν τοῖς συμποσίοις, ἀλλ' εἰς αὐτὰ δὲν ἀπηξίουν νὰ λάβουν μέρος καὶ οἱ σοφοί, προβάλλοντες εἰς τοὺς ὁμοτέχνους τῶν γρίφους αἰνιγματώδεις καὶ ἄλλα ἄπορα προβλήματα. Ἦτο δὲ τόσον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τόση σπουδαιότης ἀπεδίδοτο εἰς τὴν λύσιν τῶν αἰνιγμάτων τούτων, ὥστε ὁ ἀποτυγχάνων ἐκινδύνευε νὰ χάσῃ πᾶσαν τὴν ἐπὶ σοφίᾳ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Οὕτω διηγοῦνται περὶ τινος Διοδώρου Ἀλεξανδρέως, ὅτι ἀπέθανεν ἐκ λύπης, μὴ δυνηθεὶς νὰ λύσῃ ἄπορά τινα

προβλήματα τοῦ μεγαρικοῦ φιλοσόφου Στίλπωνος, προβληθέντα ἐν τινι συμποσίῳ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ.

Ἡ πρὸς τὸ αἶνιγμα αὐτῆ κλίσις ἐμφανίζεται, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, καταφανῆς καὶ εἰς τὰς γνώμας τῶν σοφῶν καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἐν γένει καὶ μάλιστα τὴν γνωμικὴν καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς χρησμούς. Τοιαῦτα αἰνιγματικά εἶναι τὰ κατ' ἐρωταπόκρισιν ἀποφθέγματα τῶν σοφῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἄλλων, αἱ ἠθικαὶ διδασκαλαὶ τῶν πυθαγορείων καὶ πλεῖσται διδασκαλαὶ τῶν γνωμικῶν ποιητῶν. Οἱ δὲ χρησμοὶ καὶ μάλιστα τοῦ κατ' ἐξοχὴν μαντείου τῶν Ἑλλήνων, τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ἦσαν αὐτόχρημα αἰνίγματα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λατρείαν ἦσαν ἐν χρήσει, ὡς κατὰ τὰ Ἀγριόνια τοῦ Διονύσου καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀδώνιδος ἐν Σάμῳ. Εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους οὐ μόνον συλλογαὶ αἰνιγμάτων εἰς βιβλία κατηρτίσθησαν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα αἰνιγματικά ποιήματα ἐποιήθησαν.

Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐξηκολούθησεν ἡ ἀσχολία τῶν λογίων μὲ τὰ αἰνίγματα, ἀρκετὰ δ' ἐξ αὐτῶν περιεσώθησαν ὑπὸ τὰ δνόματα γνωστῶν λογίων, ὡς τοῦ Μιχ. Ψελλοῦ, τοῦ Μακρεμβολίτου καὶ ἄλλων. Πλὴν τούτων πολυάριθμα εἶναι καὶ τὰ θρησκευτικὰ αἰνίγματα, τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκομεν εἰς διάφορα βυζαντινὰ βιβλία ἐρωταποκρίσεων, τὰ ὁποῖα περιεῖχον εἰς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις πάντα τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν τὸ ἀργόσχολον καὶ στενοκέφαλον θρησκευτικὸν πνεῦμα τῶν καλογήρων, ἀποτελοῦντα εἰδὸς τι καλογηρικῶν κατηχήσεων. Ἐν αὐτοῖς ἀνευρίσκομεν ἐρωτήσεις περιέργους, ὅπως *Πότε ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ; ποῖον μῆγα καὶ εἰς τὰς πόσας τοῦ μηνὸς καὶ ποῖαν ἡμέραν; — Ποῖαν ἡμέραν ἐξεβλήθη ὁ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ Παραδείσου; — Πῶς ὀνομάζοντο οἱ ἄγγελοι οἱ κυλίσαντες τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου; — Πόθεν ἦτο τὸ μύρον, δι' οὗ ἤλειψεν ἡ Μαρία τοὺς πόδας τοῦ Χριστοῦ; κττ.* Ἐπειτα ἐρωτήσεις εἰς διάφορα χωρία τῶν γραφῶν καὶ ἰδίως τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν εὐαγγελίων, ὡς καὶ διὰ διαφόρους ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, εἰς τὰς ὁποίας δίδονται ἐρμηνεῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παραδόξως συμβολικαὶ καὶ ἀλληγορικαί.

Πλὴν ὅμως τούτων εὐρίσκομεν καὶ ἐρωτήσεις αὐτόχρημα αἰνιγματικάς, αἱ ὁποῖαι συγκεντρῶνουν ἐξαιρετικά τινα γνωρίσματα προσώπου τινὸς ἢ γεγονότος καὶ προβάλλονται, ὅπως ἐκ τῶν γνωρισμάτων μαντευθῆναι τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός. Π. χ. *Τίς δις ἀπέθανεν, ἅπαξ ἐγεννήθη; Ἀπόκρ. Ὁ Δάζαρος. — Ποῖος εἶχεν οὐδὲν καὶ ἕτερος*

εἶχε πολλὰ καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἔχων πολλὰ πρὸς τὸν μὴ ἔχοντα οὐδὲν αἰτούμενος λαβεῖν παρ' αὐτοῦ, ὃ πρότερον οὐκ εἶχεν; Ἄπόκρ. Ὁ ἔχων οὐδὲν ἦτον ὁ Πρόδρομος Ἰωάννης καὶ ὁ ἔχων πολλὰ ἦτον ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, αἰτούμενος λαβεῖν τὸ βάπτισμα.—Ποῖος προφήτης ἀπέθανεν καὶ τὸ μνήμα αὐτοῦ περιεπάτει καὶ ὁ νεκρὸς ἔφαλλεν; Ἄπόκρ. Ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους.

Πολλὰ ἐκ τῶν ἐρωτήσεων τούτων ἔχουν τελείαν μορφήν αἰνίγματος, δυνάμεναι νὰ ὀνομασθοῦν θρησκευτικὰ αἰνίγματα, ὡς

Ἄλαλος γραμματικὸς ἄγραφον χαρτὴν βαστάζει.

Ἄπόκρ. Ἡ περιστερὰ εἰς τὸν Νῶε.

Ἀνευρίσκομεν δὲ μεταξύ τῶν ἐρωταποκρίσεων τούτων, μὲ θεολογικὴν ἐνίοτε ἐρμηνείαν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς παροιμίας, καὶ αἰνίγματα κοσμικῆς ἀρχῆς, τὰ ὅποια φέρονται καὶ σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὡς π. χ. *Τὶ τὰ δύο μάχονται καὶ δύο στήκονται καὶ δύο τρέχονται καὶ δύο καταβαίνονται; Ἄπόκρισις. Δύο στήκονται, εἰσὶν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· δύο κα(τα)τρέχονται, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· δύο καταβαίνονται, ἡ νύξ καὶ ἡ ἡμέρα· καὶ δύο μαχόμενοι, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος¹. Πρὸς τοῦτο παράβαλε τὸ νεοελληνικὸν*

*Τὰ δύο καλὰ στεκούμενα,
τὰ δύο συμπερπατούμενα,
τὰ δύο ποὺ δὲν ταιριάζουνε,
τὰ δύο ποὺ δὲ λαγιάζουνε.*

(Ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι).

Ἐπειτα: *Τὶς ἀναμέσον δύο λίθων ἤλλαξεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν θεωρίαν; Ἄπόκρ. Ὁ σῖτος ἐν τῷ μυλῶνι. Πρὸς τοῦτο παράβαλε τὸ νεοελληνικὸν*

*Χίλιοι πάνε κ' ἔρχονται
καὶ συναπανταίνονται
τοὺς λειῶνον τὰ κορμάκια τους καὶ ἀλλάζει τ' ὄνομά τους.*

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης τοῦ αἰνίγματος ἐν τῷ βίῳ πολλῶν νεωτέρων καὶ παλαιότερων λαῶν. Πᾶς, ὅστις ἤθελε νὰ διακρίνεται ὡς πεπαιδευμένος, νὰ ἔχη τὴν φήμην σοφοῦ καὶ συνετοῦ, ἔπρεπε καὶ τῆς πατροπαραδότου σοφίας τῶν αἰνιγμάτων

1) G. HEINRICI, Griechisch-byzantinische Gesprächsbücher, σ. 56, 8. Βλ. καὶ W. SCHULTZ, ἐν Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 361.

νά είναι γνώστης, καὶ ἱκανὸς νὰ μαντεύῃ τὴν σημασίαν παντὸς λόγου καὶ πάσης πράξεως αἰνιγματικῆς, προβαλλομένης εἰς αὐτόν. Ἡ λύσις τῶν αἰνιγμάτων ἀπετέλει τὸ μέτρον τῆς μορφώσεως καὶ τῆς σοφίας τῶν πεπαιδευμένων. Ὁ ἀποτυγχάνων διεκινδύνευεν οὐ μόνον τὴν φήμην τοῦ σοφοῦ, ἀλλὰ καὶ χρήματα πολλάκις πολλὰ καὶ ἐνίοτε καὶ τὴν κεφαλὴν.

* * *

Ἐν βῆμα περισσότερον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰνίγματος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάμωμεν ἢ ἐξέτασις αὐτῶν τῶν αἰνιγμάτων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι ἴδιον κτῆμα ἑνὸς μόνου λαοῦ ἀλλ' εὐρίσκονται ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους, σχεδὸν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Δὲν εἶναι δὲ ἡ φύσις τῶν κειμένων τοῦ αἰνίγματος τοιαύτη, ὥστε νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῆς κατὰ τόπους αὐτομάτου γενέσεως. Ἐπειτα μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀνευρίσκονται εἰς λαοὺς ἀρχαιοτάτους, ὅπως π. χ. τὸ αἰνίγμα τοῦ ἔτους ὡς δένδρου μὲ δώδεκα κλάδους, ἢ ὡς τροχοῦ μὲ δώδεκα ἀκτῖνας κτλ., τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς τοὺς ἱεροὺς καὶ παναρχαίους τῶν Ἰνδῶν *Βέδας*, σχετιζόμενον πρὸς τὴν λατρείαν. Εἰς ἄλλα ἀνευρίσκομεν γνωστὰς ἀρχαίας μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἄλλα ἀνευρίσκονται ὡς αἰνίγματα ἅμα καὶ ἐπικραδία. Οὕτω π. χ. ἡ παρομοίωσις τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς πρὸς *βούτυρον*, τὸ ὁποῖον ἀλείφει τὸν κόσμον ὅλον, ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀκόλουθον νεοελληνικὸν αἰνίγμα

*Ἐνα ταψάκι βούτυρο
ὄλο τὸν κόσμον ἀλείφει,
(Ἥλιος)*

ἀνευρίσκεται εἰς τὸ Rig - Veda, εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Dirghatamas¹.

Ἀλλὰ τὰ φτερωτὰ ἄλογα (δηλ. αἱ ἀκτῖνες) νικοῦν τὸ μαῦρο ἄρμα (τῆς νύχτας) καὶ τοὺς ἀτμοὺς ποὺ σκεπάζουν τὸν οὐρανό. Β γ α ι ρ ο υ ν ἄ π τὸ σ π ί τ ι τ ο ὦ Ἀ γ η ἱ καὶ ἡ γ ῆ ἄ μ έ σ ω ς πο τ ί ζ ε τ α ι μ έ ἄ φ θ ο ρ ο β ο ὔ τ υ ρ ο.

Ἐπειτα γνωστὸς εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Κρόνου, ὁ ὁποῖος κατατρώγει τὰ τέκνα του, ἀδιάφορον ἂν εἰκονίζῃ τὸν χρόνον τρώγοντα τὰ ἴδια τέκνα, δηλαδὴ τοὺς μῆνας, ἢ τὴν σελήνην, τῆς ὁποίας τὸ σκοτει-

1) Γαλλικὴ μετάφρασις Langlois, σ. 150, 47.

νόν μέρος κατατρώγει τὸ ἕξ αὐτῆς γεννώμενον φωτεινόν. Τὸν μῦθον τοῦτον ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸ σημερινὸν αἶνιγμα

Ποιὰ μάγνα γεννάει τὰ παιδιά της κ' ὕστερα τὰ τρώει;

Ὡς λύσις τοῦ αἰνίγματος φέρεται ἡ γῆ καὶ εἰς παραμύθιον ἢ θάλασσα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι αἱ λύσεις αὗται εἶναι ἐξεζητημένα, λησμονηθείσης τῆς πρώτης, ἢ ὁποία εἶχε σχέσιν πρὸς τὸν μῦθον, σημαίνουσα τὸν χρόνον ἢ τὴν σελήνην. Τὸ αἶνιγμα εὐρίσκεται καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς¹.

Εἰς ἄλλο αἶνιγμα ἀνευρίσκομεν τὰς Μοίρας ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν παράστασιν·

Μιὰ φορὰ εἶδα τρεῖς διαόλους.

*Ὁ ἕνας νῆμα ἔνεθε, ὁ ἄλλος ξέκλωθέ το
καὶ μὲ τὸ ψαλιδάκι του ὁ τρίτος ἔκοβέ το.*

Τὸ αὐτὸ περίπου ἀνευρίσκομεν ὡς λατινικὴν ἐπιφθῆν·

*Stabat arbor in medio mare et ibi pendebat situla plena
intestinorum humanorum, tres virgines circumibant, duae alligabant, una revolvebat.*

ἣτις ἐπιφθῆ εὐρίσκεται καὶ εἰς ἑλληνικὴν παραλλαγὴν·

*Ἀπὸ πέρα ἅπ' τὸ ποτάμι
τρι' ἀπάρθενα κοράσια,
τό'να στρίβει, τ' ἄλλο νέθει,
καὶ τὸ ἄλλο κουβαριάζει·
ῥόπη τὸ μισὸ ποτάμι.*

Ταῦτα πάντα ἐπιβεβαιοῦν καὶ διαφωτίζουν τὴν στενήν σχέσιν μεταξὺ αἰνίγματος καὶ μύθου, περὶ τῆς ὁποίας καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ὡς ἐπίσης βεβαιοῦν τὴν καὶ ἄλλοθεν γνωστὴν σχέσιν μεταξὺ αἰνίγματος καὶ λατρείας. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ παλαιὰ συνήθεια τῶν σοφῶν, τὰς διαφόρους ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς καὶ πρακτικὰς διδασκαλίας νὰ ἐνδύουν μὲ ἐνδυμα αἰνιγματῶδες, καὶ ὅτι, καθ' ὃν τρόπον εἰς τοὺς βυζαντινοὺς καλογήρους, ὡς εἶδομεν, οὕτω καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς, τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς Σλάβους, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἢ κατήχησις τῆς μυθολογικῆς σοφίας, ἣτις ἦτο κτῆμα καὶ ἐν πολλοῖς

1) Hessische Blätter für Volkskunde, τόμ. XII, 1913, σ. 168 κέ.

δημιούργημα τῶν σοφῶν, μάντεων, ποιητῶν, ἱερέων καὶ τῶν τοιούτων, ἐγίνετο κατ' ἐρωταπόκρισιν, τότε δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἰδέα, ὅτι τὰ πρῶτα αἰνίγματα ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τοὺς μύθους· ἢ μᾶλλον εἶναι αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ μῦθοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰς εἰκόνας καὶ τὰς μεταφορὰς τῶν προβαλλόμενοι ὡς ἐρωτήματα βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καθίσταντο αὐτόχρημα αἰνίγματα, ὅτε μάλιστα σὺν τῷ χρόνῳ, παρερχομένου τοῦ βασιλείου τῶν παλαιότερων μύθων καὶ λησμονουμένης τῆς ἀρχικῆς τῶν σημασίας, προσηρμύζοντο εἰς διαφόρους λύσεις.

Λιδακτικώτατον παράδειγμα τοιαύτης μεταβολῆς μυθικοθρησκευτικῶν στοιχείων εἰς αἰνίγματα εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς. Ὁ Ἡρόδοτος (Γ', 16) ὁμιλῶν περὶ τῆς διαταγῆς τοῦ Καμβύσσου, ὅπως κατὰ τὸ νεκρὸς τοῦ Ἀμᾶσιος, θεωρεῖ τὴν πρᾶξιν ὡς ἀνόσιον. *Πέρσαι γάρ, λέγει, θεὸν νομίζουσιν εἶναι τὸ πῦρ. Τὸ ὄν κατακαίειν τοὺς νεκροὺς οὐδαμῶς ἐν νόμῳ οὐδετέροισι ἐστὶ, Πέρσῃσι μὲν δι' ὅπερ εἴρηται, θεῶν οὐ δικαίον εἶναι λέγοντες νέμειν νεκρὸν ἀνθρώπων· Αἰγυπτίοισι δὲ γενόμεναι τὸ πῦρ θηρίον εἶναι ἔμφυχον, πάντα δὲ αὐτὸ κατεσθίειν τὰ περ ἂν λάβῃ, πλησθὲν δὲ τῆς βορῆς συναποθνήσκειν τῷ κατεσθιομένῳ. Οὐκ ὄν θηρίοισι νόμος οὐδαμῶς σφί ἐστὶ τὸν νέκνον διδόναι· καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσι, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ ἐυλέων καταβρωθῇ.* Ἡ μυθολογικὴ αὕτη ἀντίληψις τοῦ πυρὸς ὡς θηρίου, ἡ ὁποία εἶχε καὶ τὰ θρησκευτικὰ αὐτῆς ἐπακόλουθα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἐξῆς βυζαντινὸν αἶνιγμα¹.

*Ἄπληστόν εἰμι θηρίον καὶ παμφάγον·
ἐπὶ δὲ φάγω τὴν τροφήν ἤνπερ λάβω,
θνήσκω παρεσθὺς κείμενον ἐπ' ἐδάφους.*

Πλὴν ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ τούτου αἰνίγματος φαίνεται ὅτι παρόμοιον τι ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τοιοῦτόν τι τοῦλάχιστον φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευόμενον ἐκ τοῦ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενον Κύηκος γάμου· *Καθάπερ ὄν τὸ πῦρ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς ἀνήφθη, μητέρα καὶ πατέρα ὄυσαν, ἦσθιεν², ὡς ὁ τὸν Κύηκος γάμον εἰς τὰ Ἡσιόδου παρεμβάλων εἴρηκεν³.*

1) Τὸ αἶνιγμα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ν. ΒΕΗ, ἐν Ἑπετ. Παρνασσῶ, τόμ. Σ', σ. 109 I. Τὴν σχέσιν δ' αὐτοῦ πρὸς τὰ τοῦ Ἡροδότου παρατήρησεν ὁ ΛΘΑΝ. ΣΠΥΡΙΑΔΑΚΙΣ, αὐτόθι τόμ. Η', σ. 191.

2) W. SCHULTZ, Rätsel aus dem hellenischen Kulturkreise I, σ. 35. Ὁ αὐτὸς αὐτόθι, II, σ. 96 κέ. πραγματεύεται περὶ τῶν αἰνιγμάτων τούτων τοῦ πυρὸς καὶ ἐν PAVLY-WISSOWA, RE, ἐν λ. Rätsel.

Τοιαύτην ἐκ τῶν σοφῶν ἔχοντα ἀρχὴν τὰ αἰνίγματα, ἀπαξ ποιηθέντα, διεδόθησαν εἰς τοὺς λαοὺς, ὅπως διεδόθησαν καὶ τὰ παραμύθια, οἱ δὲ λαοὶ οὐ μόνον διετήρησαν αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπλασαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ὀλίγον παραλλάσσοντα, ἔπειτα δὲ καὶ ἄσχετα, καὶ οὕτως ἐπλάσθη ὁ θησαυρὸς τῶν λαϊκῶν αἰνιγμάτων.

Σήμερον εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς τὰ αἰνίγματα δὲν ἔχουν τὴν παλαιὰν σοβαρότητα. Κατήντησαν ἀπλαῖ παιδιαὶ καὶ μάλιστα παιδιαὶ τῶν παιδιῶν. Οἱ μεγαλύτεροι σπανιότερον διασκεδάζουν μὲ αἰνίγματα. Μόνον εἰς τὰ φιλολογικὰ λεγόμενα περιοδικὰ διατηροῦν εἰσέτι τὴν θέσιν των.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ

α') Ὀνομα καὶ τρόπος παιδείας.

Τὰ αἰνίγματα εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν νεοελληνικὸν λαὸν ὑπὸ διάφορα κατὰ τόπους ὀνόματα, ὡς *ροιώματα*¹, *βρετά*, *παράγκουλα*, *παρατσάφαρα*, *τσάφαρα*, *παραμύθια*, *παροιμίες*, *μῦθοι*, *παραμαντέματα*, *ἀπεικαστά*, *λντά*, *παραβροντάκια*, *παραπουλητά*, *χώσματα*, *καταλόγια*, *κοττίματα*, *καταδέντρια* καὶ εἴ τι ἄλλο. Εὐρίσκονται ὁμως ἐν ὑποχωρήσει. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μόνον εἰς τὰ χωρία χρησιμεῖον ἀκόμη ὡς μέσον διασκεδάσεως καὶ τῶν μεγάλων κατὰ τὰς οἰκογενειακὰς ἰδίως συγκεντρώσεις.

Περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον παίζονται, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἔλαχιστα δυστυχῶς πληροφορίας. Ἀναφέρομεν τὸν ἐξῆς. Ἐκαστος τῶν μετεχόντων ἀναλαμβάνει μίαν ἢ περισσοτέρας πόλεις ἢ κάστρα, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα *καστράκια*, ἐκ τῶν ὁποίων χάνει ἀνὰ ἓν, ἐφ' ὅσον δὲν δυνηθῆ νὰ λύσῃ τὸ ἐκάστοτε προτεινόμενον εἰς αὐτὸν αἰνίγμα. Πολλαὶ δὲ καὶ φράσεις καθιερωμέναι ὑπάρχουν κατὰ τόπους διὰ τὰ αἰνίγματα, καὶ ὅταν προβάλλωνται καὶ ὅταν ὁ προβάλλων ζητῆ νὰ τὸ λύσῃ ὁ ἴδιος, διότι δὲν ἀνευρίσκεται ἡ λύσις του κττ. Οὕτω π. χ. ἐν Κῷ καὶ Σύμῃ χαρακτηριστικὴ φράσις εἶναι, *ἐλάστε νὰ ποῦμεν κατὰ δέντρων καὶ δεντρῶν*, ἐν Σίφνῳ, ὅταν δὲν εὐρίσκεται ἡ λύσις, ὁ προβάλλων ἐρωτᾷ, *νὰ τὸ πάρ' ὁ ποταμός;* δηλαδή, *νὰ τὸ πῶ;* ἢ, *ἄς τὸ πάρ' ὁ ποταμός*, δηλαδή, *ἄς τὸ πῶ*, καὶ ἄλλαι ἀλλαγῶ.

1) *Νόημα* ἐν βυζαντινῇ ἐπιγραφῇ τῆς Περγάμου. Athen. Mitteil. XXXV, 1910, 355 ζέ., 488 ζέ.

β') Προέλευσις.

Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν χρήσει νεοελληνικῶν αἰνιγμάτων εἶναι πατροπαράδοτα. Πολλὰ δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινὸν κτῆμα καὶ ἄλλων λαῶν. Ἄρκετὰ ἐπίσης ἀνευρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἄλλα δ' εἶναι λείψανα τῆς βυζαντινῆς λογιότητος. Δὲν λείπουν ὁμως καὶ τὰ αὐτοσχέδια, κατὰ τὸ παράδειγμα πάντοτε καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν παραδεδομένων ὑπὸ τῶν εὐφρευτέρων δημιουργούμενα. Ὁ αὐτοσχεδιασμὸς ὁμως οὗτος δὲν εἶναι παρὰ τροποποιήσις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐλαφρὰ ὑπάρχοντος ἤδη αἰνίγματος, ὅπως προσαρμοσθῆ τοῦτο εἰς νέαν λύσιν. Π.χ. εἶναι γνωστὸν τὸ κοινότατον αἰνίγμα

Μακρὸς μακρὸς καλόγερος καὶ κόκκαλα δὲν ἔχει.
(Καπνός).

Ἐπὶ τῇ βάσει τούτου ἐσηματίσθησαν ἄλλα, ὡς

Μακρὸς μακρὸς καλόγερος καὶ πέρα ἢ φωνή του.
(Τὸ ντουφέκι).

Μακρὸς μακρὸς καλόγερος καὶ πίττα ἢ κεφαλή του.
(Τὸ φινάρι).

κτλ.

Ἐν Κῶ καὶ Σύμῃ, ἴσως δὲ καὶ ἄλλαχοῦ, ἐὰν εἶναι ἀκριβεῖς αἱ ὑπάρχουσαι πληροφορίες, παρὰ τὰ πατροπαράδοτα αἰνίγματα, καλούμενα *καταλόγια*, ὑπάρχουν καὶ τὰ *καταδέντρια*, τὰ ὅποια εἶναι αὐτοσχέδιοι περιγραφαί, ἐξ ὧν πρέπει νὰ μαντευθῆ τὸ περιγραφόμενον. Ἐκλήθησαν δ' οὕτω ἐκ τῆς προηγουμένης φράσεως, *ἐλάστε νὰ ποῦμεν κατὰ δέντρων καὶ δεντρῶν*, ἥτις ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν φράσιν, *ἐλάτε νὰ ποῦμεν αἰνίγματα*. Τὰ αἰνίγματα ταῦτα κατὰ τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔχω ὑπ' ὄψιν, ἀπευθύνονται κυρίως πρὸς τοὺς παῖδας πρὸς πνευματικὴν αὐτῶν ἀσκήσιν. Παραθέτομεν παράδειγμα ἐκ Κῶ.

Κατὰ δέντρι καὶ δεντρί. Ἔχει ἓνα πρῶμα, πὸν νεμμᾶ μονάχον του στοὺς ποταμούς, στὰ ρυάκια καὶ φραμούς, καταπιάνει τὸν τόπον καὶ κάμνει τοὺς καρπούς του σὰλ λουλούδι μαυροκόκκινον καὶ τρῶμεν τους.

Ἡ λύσις. Βάτος, πὸν νεμμᾶ μονάχος του στοὺς ποταμούς, στὰ ρυάκια, στοὺς φραμούς, ξαπλώνει καὶ καταπιάνει τὸν τόπον, καὶ κάμνει τοὺς καρπούς του κοντὰ κοντὰ μιὰμ μάτσα, σὰφ φουντωτὸ λουλούδι μαυροκόκκινον, ἄλλα κόκκιν' ἀκόμα κι ἄλλα μαῦρα, καὶ τὰ τρῶμεν.

γ') Κατάταξις.

Ἐπειδὴ νῦν καὶ τὰ αἰνίγματα, καθὼς καὶ αἱ παροιμίαι, εἶναι ἄρκετὰ πολυάριθμα, διὰ τὸ νὰ εὐκολύνεται ἡ εὗρεσις καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ κατατάσσονται κατὰ ἓν ὄρισμένον εὐμέθοδον σύστημα. Καὶ ἐγένοντο πραγματικῶς διάφοροι ἀπόπειραι τοιαύτης συστηματικῆς κατατάξεως εἰς τοὺς ξένους.

Οὕτω συνήθως κατάταξις εἶναι ἡ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν λύσεων. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη κατάταξις, ἐνῶ εὐκολύνει πραγματικῶς τὴν εὗρεσιν ἑνὸς αἰνίγματος ἐν τῇ συλλογῇ, παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἐλάττωμα, ὅτι διασπᾷ τὰ ὅμοια. Διότι μὲ τὸ λαϊκὸν αἰνίγμα συμβαίνει τὸ ἕξις. Τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται διὰ τὸ ἀποτελέσουν τὴν ἀλληγορίαν, δὲν εἶναι οὔτε τὰ σπουδαιότερα οὔτε καὶ πάντα, αἱ δὲ εἰκόνες εἶναι πολὺ γενικαὶ καὶ ἀόριστοι, ὥστε τὸ αἰνίγμα νὰ μὴ ἐπιδέχεται μίαν καὶ μόνον λύσιν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ αἰνίγματα τῶν λογίων, τὰ ὁποῖα ἐξαντλοῦν συνήθως πᾶσαν λεπτομέρειαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὰ χαρακτηριστικά ταῦτα εἶναι ἄρκετὰ γενικὰ καὶ ἀκαθόριστα καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἀνευρίσκονται καὶ εἰς ἄλλο πρᾶγμα, καὶ ἐπειδὴ καὶ αἱ αἰνιγματικαὶ εἰκόνες προσαρμόζονται εὐκόλως εἰς πολλὰ, τὸ αἰνίγμα λαμβάνει περισσοτέρας τῆς μιᾶς λύσεις. Οὕτω π. γ. τὸ αἰνίγμα

*Δαχτυλίδι πύρινο,
πύρινο τριπύρινο,
ἀπὸ γκρεμοῦς γκρεμίζεται
καὶ ὅμως δὲ ραίζεται,*

τὸ ὁποῖον ἐν Κυνθήροις ὀρθῶς ἐρμηνεύεται ὡς σημαῖνον τὴν *σελήνην*, ἐν Θεσπρωτίᾳ ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ ἀλλαγῆς μὲ ἑλαφρὰς μεταβολὰς ἐρμηνεύεται ὡς δηλοῦν τὸν *ὄφιν*.

Ἐπεὶτα, ὡς καὶ ἄνωτέρω εἶπομεν καὶ παρεθέσαμεν καὶ παράδειγμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰνίγματος δι' ἑλαφρῶν μεταβολῶν ὁ λαὸς πλάττει νέα, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἡ συγκέντρωσις αὐτῆ εἶναι λίαν διαφωτιστικὴ διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ αἰνίγματος. Ὅθεν πρὸ πάσης οἰσδήποτε κατατάξεως πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ συγκέντρωσις τῶν συγγενῶν κειμένων καὶ ἡ ὑπαγωγή τούτων ὑπὸ τὸ πιθανῶς ἀρχικώτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θέλουν σχηματισθῆ ὁμάδες αἰνιγμάτων, τὰς ὁποίας δύναται κανεὶς νὰ κατατάξῃ ἀλφαβητικῶς κατὰ τὰς λύ-

σ ει ς τῶν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁμάδων αἰνιγμάτων. Ἐν τῷ τέλει δὲ προσαρτώμενος πίναξ τῶν λύσεων ὄλων ἐν γένει τῶν αἰνιγμάτων ἀντικαθιστᾷ πλήρως τὴν γενικὴν κατὰ τὰς λύσεις κατάταξιν καὶ διευκολύνει τὴν εὐρεσιν τῶν καθ' ἕκαστον.

Β'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν νῦν τῶν αἰνιγμάτων ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἐννοεῖ ὁ συλλογεὺς τί πρέπει νὰ προσέξῃ. Ἐν πρώτοις τὰ κείμενα, ὡς ὅλα τὰ δημώδη κείμενα, πρέπει νὰ καταγράφονται ἀκριβῶς, νὰ ζητητῆται δὲ καὶ σημειώνεται καὶ ἡ λαϊκὴ λύσις ἐκάστου. Ἐὰν αἰνιγμὰ τι παρουσιάζῃ περισσοτέρας λύσεις, πρέπει πᾶσαι νὰ σημειώνονται. Χρησιμώταται δὲ εἶναι καὶ ἄξια μεγάλης προσοχῆς διάφοροι πληροφοροίαι, σχετιζόμεναι πρὸς τὴν θέσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, οἷον· παίζουσι καὶ οἱ μεγάλοι τὰ αἰνίγματα ἢ περιορίσθησαν ταῦτα εἰς τὰ παιδιά; καὶ πότε τὰ παίζουσι; εἰς ποίας περιστάσεις καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; καὶ ποῖαι τυπικαὶ φράσεις τὰ συνοδεύουσι; καὶ ποῖαν ποιήν ὑφίσταται ὁ μὴ λύσας; καὶ ποῖαν ἀμοιβὴν λαμβάνει ὁ λύτης; κτ. Πᾶσαι αὗται αἱ πληροφοροίαι, ὡς καθορίζουσι τὴν θέσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ, διαφωτίζουν συνάμα καὶ τοῦ αἰνίγματος τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξηγοῦν πολλὰ αὐτοῦ φαινόμενα.

Συλλογαὶ αἰνιγμάτων μέχρι τοῦδε ἔχουν δημοσιευθῆ πολλαὶ εἰς διάφορα περιοδικὰ καὶ βιβλία, ὑπάρχει δὲ καὶ πολὺ ὕλικόν ἀνέκδοτον. Τὰς μέχρι τοῦ 1874 δημοσιευθείσας ἀναγράφει ὁ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ εἰς τὴν περὶ αἰνιγμάτων πραγματείαν του ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμ. Η', σ. 525. Ἐπίσης αἱ σπουδαιόταται ἀναγράφονται καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. Β', σ. 331. [Περὶ τῶν νεωτέρων συλλογῶν βλ. τὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὴν Ἑπτ. Λαογρ. Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 225, 8, σ. 264, 9/10, σ. 296-301, 11/12, σ. 125-126, 15/16, σ. 160. Ἐκ τούτων βλ. τὴν μελέτην τοῦ ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ, Θέματα καὶ σύμβολα στὰ νεοελληνικά αἰνίγματα, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χριστοῦ Σούλη, Ἀθῆναι 1956, σ. 183 - 214].

II. ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Πλὴν τῶν αἰνιγμάτων φέρονται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ καὶ αἰνιγματικὰ παραμύθια. Τῆς διηγήσεως τούτων πυρὴν εἶναι ἡ λύσις ὀρισμένου αἰνίγματος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνεπτυγμένη καὶ πολλακίς εἰκονικὴ ἔκφρασις συμβάντος, τῆς ὁποίας

τὴν σημασίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς, ἂν ἀγνοῇ αὐτὸ τὸ συμβάν.

Τυπικὸν παράδειγμα τοιούτου αἰνίγματος εἶναι τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ πρόβλημα τοῦ Σαμψών, τὸ ὁποῖον οὗτος προέβαλεν εἰς τοὺς συμπότας νεανίσκους. Ὁ Σαμψών δηλαδὴ εἶχε φονεύσει λέοντα καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας διελθὼν ἐκ τοῦ μέρους, ὅπου ἔκειτο τὸ πτώμα, εἶδεν, ὅτι μέλισσαι εἶχον φωλεύσει εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ εἶχον κάμει μέλι, ἐκ τοῦ ὁποίου λαβὼν ἔφαγε. Τοῦτο λοιπὸν αἰνιγματοποιήσας προέβαλεν εἰς τοὺς νεανίσκους ὡς ἑξῆς: «*Τί βρωτὸν ἐξῆλθεν ἐκ βιβρώσκοντος καὶ ἀπὸ ἰσχυροῦ γλυκύ;*» ἐπὶ τῷ ὄρω, ἐὰν δὲν εὔρουν τὴν λύσιν, νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν «*τριακόσια ὀθόνια καὶ τριακόσια ἀλλασσομένας στολὰς ἱματίων*».

Εἰς νεοελληνικὸν παραμῦθι εἶχε καταδικασθῆ τις εἰς θάνατον. Ἡ θυγάτηρ του, ἐπισκεπτομένη αὐτόν, ἔτρεφε διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μαστῶν της. Μίαν ἡμέραν συναντήσασα τὸν βασιλέα ἔφιππον, ἔλαβε τοὺς χαλινούς, τὸν ἐσταμάτησε καὶ τοῦ ἀπήρθυσε τὸ ἑξῆς αἰνίγμα:

*Ἐπὶ ἀγεννήτου, ὦ βασιλεῦ, κάθεσαι,
καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθέζεσαι,
ἢ λῦσε τὸν λόγον, ἢ δός μου τὸν υἱόν μου
τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου.
Κι ἂν μοῦ τὸν δώσης πατήρ μου,
ἂν δὲν μοῦ τὸν δώσης υἱός μου.*

Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγήσῃ τὸ αἰνίγμα καὶ τῆς ἐζήτησε τὴν ἐξήγησιν ὑποσχόμενος νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι αὐτὴ ἠθέλε ζήτησει. Τότε αὕτη ἐξήγησεν ὅτι ὁ ἵππος αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθηται, ἐξήχθη ζῶν ἐκ τῆς κοιλίας ἀποθανούσης φορβάδος, ἐκ τοῦ δέρματος τῆς ὁποίας ἦτο κατεσκευασμένον τὸ ἐφίππιον. Υἱὸς της δὲ καὶ πατήρ, ἦτο ὁ πατήρ της, τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν αὕτη διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μαστῶν της.

Ὅτι καὶ τὰ παραμῦθια ταῦτα καὶ τὰ αἰνίγματα εἶναι προῖον τῶν αὐτῶν μυθοπλαστικῶν τάσεων καὶ τῶν συμβολισμῶν, καὶ τῶν αὐτῶν κοινωνικῶν ὄρων, ἐξ ὧν ἀπέρρευσαν καὶ τὰ λοιπὰ αἰνίγματα καὶ αἱ ἀλληγορίαι καὶ οἱ μῦθοι καὶ αἱ παροιμίαι, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβήτησεως. Ποία ὅμως ἡ ἀρχὴ τῶν παραμυθίων τούτων καὶ ποία ἡ ἀρχὴ τοῦ περιέργου τούτου τρόπου, καθ' ὃν πράξεις καὶ γεγονότα αἰνιγματοποιοῦνται, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ λεχθῇ. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι καὶ τὰ παραμῦθια αὐτὰ δὲν εἶναι ἴδια μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Αἰνιγματικὰ παραμύθια πλὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ εἰς τοὺς Σίνας ἀκόμη. Οἱ δὲ μῦθοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται, εἶναι παλαιότατοι. Οὕτω π. χ. ὁ μῦθος τοῦ αἰνιγματικοῦ παραμυθιοῦ, τοῦ ὁποίου περίληψιν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, μνημονεύεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλινίου, τοῦ Βαλερίου Μαξίμου καὶ τοῦ Νόννου. Τὸ δὲ αἶνιγμα, τὸ μὲν ἑλληνικόν, εὐρισκόμενον εἰς πάσας τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς, εἶναι βυζαντινῶν χρόνων, ὡς δεικνύει ἡ μακαρονίζουσα γλῶσσα, τὸ δὲ παλαιότατον γερμανικὸν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Εἰς τὸ λατινικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολωνίου τοῦ Τυρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι μετάφρασις ἀρχαίου ἑλληνικοῦ προτύπου, ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος εἰς τοὺς μνηστῆρας τῆς κόρης του προτείνει αἶνιγμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπίσης περιγράφονται αἱ ἀθέμιοι αὐτοῦ σχέσεις πρὸς τὴν θυγατέρα του.

Παραμύθια τοιαῦτα ἔχουν δημοσιευθῆ ἀρκετά, διδακτικώταται δὲ εἶναι αἱ περὶ τινῶν ἔξ αὐτῶν παρατηρήσεις τοῦ Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ ἐν Λαογραφίας, τόμ. Β', σ. 371 κέ.

III. ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ αἰνίγματα ἔχει καὶ ἡ αἰνιγματικὴ γ λ ῶ σ σ α, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς πολλὰ παραμύθια, τῶν ὁποίων λείψανα εὐρίσκονται καὶ ὡς αὐτοτελῆ αἰνίγματα. Οὕτως εἰς παραμύθι ἐκ Κύπρου βασιλόπουλο δὲν θέλει νὰ νυμφευθῆ, ἂν δὲν εὕρῃ γυναῖκα, πού νὰ μπορῆ νὰ μιλᾷ τῇ γλῶσσᾳ του. Τοιαύτην γλῶσσαν μόνον μία κόρη χωρικοῦ εὐρίσκειται νὰ ὀμιλῆ. Τὸ βασιλόπουλο ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ζητεῖ, *Κώλου κώλου πωρικὰ | γλυκυστικά εἰς τὰ μερκά.* Ἀποκρίνεται ἡ κόρη, *Ἦσαν οἱ τραγουδιστάδες κ' ἔφαγαν τοὺς παγουριστάδες κ' ἔμειναν οἱ κωλοφίτες ἀνοιχτές.* Τὴν σημασίαν τῶν λόγων τούτων ἐξηγεῖ κατόπιν ἡ κόρη εἰς τὸν ἀποροῦντα πατέρα της. Τὸ βασιλόπουλο εἶχε ζητήσῃ ἀγὰ καὶ αὐτὴ τοῦ ἀπήντησεν, *ὅτι ἀλώπεκες ἔφαγον τὰς ὄρνιθας καὶ ἔμειναν οἱ κλωβοὶ τῶν ἀνοιχτοί.* Καὶ ἔξακολουθεῖ ὁ διάλογος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Τὸ ἀπὸ κῶλο ὀπωρικὸ τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς αὐτοτελεῆ αἶνιγμα

Ἀπὸ κούρβουλο νερό
κι ἀπὸ κῶλο ὀπωρικὸ,
καὶ ἀπὸ τῆ γῆ βοτάνι
κάθε τόπος δὲν τὸ κάνει.

(Κρασί, ἀγρό, ρύζι).

Ὅτι καὶ ἡ αἰνιγματική αὐτὴ γλῶσσα, ἡ διὰ μεταφορῶν καὶ παρομοιώσεων καὶ συμβόλων, ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ αὐτὰ ψυχολογικὰ αἷτια ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ αἰνίγματα κτλ. δὲν ὑπάρχει, μὴ φαίνεται, οὐδεμία ἀμφιβολία. Τὰ σύμβολα, οἱ συμβολισμοὶ καὶ αἱ διδασκαλικαὶ ἀλληγορίαι, αἱ ὁποῖαι σήμερον δύνανται πολλάκις νὰ θεωρηθοῦν παιδαριώδη καὶ ἀνάξια σοβαρᾶς προσοχῆς πράγματα, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν δεῖγμα σοφίας καὶ συνήθης ἤτο ἡ δι' αὐτῶν ἔκφρασις διανοημάτων.

Παραδείγματα ὑπάρχουν πολυάριθμα. Οὕτω π.χ. ὁ Ἡρόδοτος διηγείται, ὅτι ὁ Κῦρος, θέλων νὰ δείξῃ εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ κοπιάσουν ἐπ' ὀλίγον, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἅπαξ διὰ παντὸς τοῦ ζυγοῦ τῶν Μήδων, τοὺς ὑποχρεώνει μίαν ἡμέραν νὰ καθαρίσουν χῶρον, πλήρη ἀκανθῶν, τὴν δὲ ἄλλην τοὺς φιλεῖ πλουσιοπαρόχως. Κατόπιν τοὺς ἐρωτᾷ, ποία ἡμέρα ἦτο ἡ πλέον εὐχάριστος. Ὅταν δὲ ἀπήντησαν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σύγκρισις μεταξὺ τῶν δύο, ἀποκαλύπτει εἰς αὐτοὺς τὰ σχέδιά του καὶ τοὺς πείθει νὰ ἀποστατήσουν κατὰ τῶν Μήδων, διὰ νὰ ἀπολαύσουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς.

Ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος διηγείται, ὅτι ἡ ἀδελφὴ καὶ σύζυγος τοῦ Καμβύσου, θέλουσα νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν ὅτι πολὺ προτιμότερον ἦτο νὰ ἀφήσῃ ζωντανὸς ἢ νὰ φονεύῃ τοὺς γόνους τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, ἐν ὄρα τραπέζης λαβοῦσα θριδάκα περιέτειλεν αὐτὴν καὶ ἠρώτησε τὸν σύζυγόν τῆς, ἂν ἡ θριδάξ εἶναι ὠραιότερα δασεῖα ἢ περιτετιλμένη. Οὗτος ἀπήντησεν ὅτι δασεῖα. Καὶ αὐτὴ εἰς ἀπάντησιν: *Καὶ σὺ τὴν θριδάκα ταύτην ἐμιμήθης*, εἶπε, *ἀποφιλώσας τὸν οἶκον τοῦ Ξέρξου*. Χαρακτηριστικώτατα εἶναι ὅσα ἐπίσης διηγείται περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Πολυκράτους ἐξελαθέντων Σαμίων. Οὗτοι ἐλθόντες εἰς τὴν Σπάρτην ὤμιλησαν διὰ μακρῶν ἐνώπιον τῶν Σαρτιατῶν ζητοῦντες βοήθειαν. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιᾶται ἀπήντησαν, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα λεχθέντα ἐλησμόνησαν, τὰ δὲ τελευταῖα δὲν ἠνόησαν. Ὄθεν οὗτοι εἰς δευτέραν ἐκκλησίαν ἄλλο μὲν οὐδὲν εἶπον, λαβόντες δὲ σάκκον κενὸν ἔφερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἶπον ὅτι *ὁ σάκκος ἔχει ἀνάγκην ἀλεύρων*. Οἱ Σπαρτιᾶται ἀπήντησαν, ὅτι ἡ λέξις *σάκκος* ἐπερίττειεν, ἀπεφάσισαν ὅμως νὰ τοὺς βοηθήσουν.

Ἀναλόγους ἀλληγορικὰς διδασκαλικὰς πράξεις εὐρίσκομεν καὶ εἰς νεωτέρους μύθους, οἷος εἶναι π.χ. ὁ ἔξης:

Ἦταν ἓνας ἄνθρωπος κ' ἤλενε ψόματα στὸν κόσμον πὼς ἦκαμεν ἁμαρτία μὲ τὴ μιά καὶ μὲ τὴν ἄλλη· ὅτι μόνου πὼς τοὶ νερό-

πιαζενε τσοὶ κακομοῖρες. Σὰν ἐξαόρεφενε καὶ τὰ ἔπενε στὸν πνευματικό, τοῦ παράγγειλεν ἐκεῖνος νὰ πάη σ' ἕνα βουνὸ νὰ μαθήσῃ ἕναν πετεινὸ καὶ νὰ τοῦ τόνε φέρῃ. Σὰν τοῦ τὸν ἐπήενε τὴν ἄλλη μέρα, τοῦ λέει πάλι νὰ πάη στὸ ἴδιο βουνό, νὰ μαζέψῃ τὰ φτερά καὶ νὰ τοῦ τὰ φέρῃ. Πάει ψηλαφᾷ ἔπο δῶ, ψηλαφᾷ ἔπο κεῖ, ναὶ φτερά! Τὰ ἔχενε παρμένα ὁ ἀέρας. Στρέφει τὸ λέει τοῦ πνευματικοῦ. Λέει, «Ἐτσο εἶναι καὶ τὰ λόγια, παιδί μου. Τὰ ρίχτεις καὶ πὰς πιά νὰ τὰ μαζέψῃς καὶ δὲν μαζεύουνται νε!»

IV. ΣΥΝΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑΙ

Ἡ ἀνωτέρω αἰνιγματικὴ γλῶσσα τῶν παραμυθιῶν ἔχει σχέσιν καὶ πρὸς τὰς συνθηματικὰς ἢ κατὰ συνθήκην γλώσσας. Τῶν γλωσσῶν τούτων ἡ ἀρχὴ εἶναι σκοτεινὴ, συνδεομένη πιθανῶς πρὸς διαφόρους πρωτογόνους δοξασίας. Εὐρίσκονται διαδεδομένα εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς, πεπολιτισμένους καὶ κατὰ φύσιν. Οὕτως ὑπάρχουν λαοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν παρθένων καὶ ἄλλη τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν, ἄλλη τῶν κατωτέρων καὶ ἄλλη τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Εἶναι δὲ εἰς τῶν συνηθεστάτων ὄρων τῶν διαφόρων μυστικῶν συνδέσμων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἡ μυστικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν μανθάνουν μόνον οἱ μεμνημένοι. Εἷς τινὰς τέλος λαοὺς αὐτὰ τὰ παιδία διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν λέξεων καὶ τῆς παρενθήκης συλλαβῶν σχηματίζουν εἶδος μυστικῆς γλώσσης. Οὕτω π.χ. οἱ Βοσιμάνοι προσθέτουν εἰς τὴν ἀρχὴν, τὸ τέλος καὶ τὸ μέσον τῶν λέξεων μίαν συλλαβὴν, ἵνα καταστήσουν τὴν γλῶσσαν τῶν ἀκατάληπτον εἰς τοὺς μὴ μεμνημένους. Τὸ αὐτὸ δὲ διηγοῦνται καὶ περὶ τινῶν φυλῶν τοῦ Καυκάσου.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον περίπου σχηματίζονται καὶ τὰ ἡμέτερα κοραμιστικά, τὰ ὁποῖα πλέον κατήντησαν εἰς τὸν παιδικὸν κύκλον, διὰ τῆς παρεμβολῆς συλλαβῶν, ἀπαρτιζομένων ἕξ ἐνὸς συμφώνου, συνήθως π, φ ἢ κ καὶ τοῦ φωνήεντος τῆς προηγουμένης συλλαβῆς : οἶον ἢ φράσις, *πότε νὰ ἔλθῃς γίνεται ποφότεφε θαφὰ ἐφέλθῃςφης* ;

Εἰς τοὺς σημερινοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τοιαῦται συνθηματικαὶ γλῶσσαι εἶναι ἐν χρήσει εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα, εἰς τοὺς ἐπαίτας, εἰς συμμορίας ληστῶν κτλ. Παρ' ἡμῖν εἶναι ἐν χρήσει εἰς ὄρισμένα ἐπαγγέλματα, εἶναι δὲ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπαγγέλματος, τὸ ὁποῖον τὰς χρησιμοποιεῖ, οἶον *καλαντζήδικα, βαγενάδικα, βαρελάδικα*

κτλ. Γενικώτερον καλοῦνται *κορακιστικά*. Φαίνονται δὲ ἐν χρήσει τὰ κορακιστικά τῶν παιδίων ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, ὅστις ἀντιλέγων πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἰσχυριζομένους ὅτι δὲν τοὺς ἐννοοῦν οἱ χριστιανοί, ἐρωτᾷ, «*Μὴ κορακιστὶ φθέγγεσθε, ὧ ἀνόητοι, καθάπερ τὰ παιδία* ;»

Εἰς τὰς γλώσσας ταύτας δὲν ἐδόθη ἡ δέουσα προσοχή καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὑλικόν, τὸ ὅποιον ἔχω ὑπ' ὄψιν εἶναι πολὺ περιορισμένον. Ὅπωςδὴποτε δύναται τις ἐξ αὐτοῦ ὀρμώμενος νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἐξῆς. Ὁ θησαυρὸς τῶν γλωσσῶν τούτων ἀποτελεῖται καὶ ἐκ λέξεων ἀγνώστου ἀρχῆς, πιθανῶς ξένων, κατὰ μέγα μέρος ὅμως ἐξ αἰνιγματικῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν, οἷας εἶδομεν ἐν τῇ αἰνιγματικῇ γλώσσει τῶν παραμυθιῶν. Οὕτω λέγεται μὲν *καλλίνα* ἢ ὄρνις ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *gallina*, ἀλλὰ λέγονται καὶ οἱ ἰχθύες *νεροπούλια* κττ.

Συλλογὰς τοιούτων συνθηματικῶν λέξεων δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, εἰμὴ τὴν διὰ δευτέραν φοράν ὑπὸ τοῦ ἸΩΑΝΝ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ ἐκδοθεῖσαν ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Em. Legrand καὶ τινὰς χειρογράφους ἐξ Ἡπείρου¹.

[Διὰ τὰ νεότερα πρβλ. τὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὴν *Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖον*, τόμ. 5, σ. 226 - 227. 8, σ. 265 - 268. 9/10, σ. 302 - 308. 11/12, σ. 126 - 129, 373 - 374. 15/16, σ. 161 - 163. Παρατίθεται ἡ κυριωτέρα βιβλιογραφία: ΜΑΝ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, Τὰ «ντόρικα» τῆς Εὐρυτανίας, Συμβολὴ στὰ ἑλληνικά «μαστόρικα», Λαογρ., τόμ. Ζ' (1923), σ. 243 - 258. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Eine Zigeuner-griechische Geheimsprache, Zeitschrift für verg. Sprachforschung, 52 (1924), σ. 1 - 42. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Ἑλληνικὴς συνθηματικὴ γλῶσση (Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 661 - 684). Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ, Περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ἀρτοποιῶν τοῦ Ζαγορίου, Λαογρ., τόμ. Η' (1921/25), σ. 153 - 158. ΔΗΜ. ΣΑΡΡΟΥ, Περὶ τῶν ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ συνθηματικῶν γλωσσῶν, Λαογρ., τόμ. Ζ' (1923), σ. 521 - 542. Χ. Ι. ΣΟΥΛΗ, Τὰ κουδαρίτικα τῶν Χουλιανοχωρίων τῆς Ἡπείρου, ἦτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν κτιστῶν τῶν Χουλιανοχωρίων τῆς Ἡπείρου, Ἡπειρωτ. Χρονικά, τόμ. 5 (1930), σ. 161 - 168. — Τὰ Μπουκουραϊτικὰ τῶν Τζουμέρκων, ἦτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ραφτάδων τῶν Σχωρεσιάνων τῶν Τζουμέρκων, Αὐτόθι, τόμ. 3 (1928), σ. 310 - 320. — Τὰ «Ρόμκα» τῆς Ἡπείρου, ἦτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν γύφτων τῆς Ἡπείρου, Αὐτόθι, τόμ. 4 (1929), σ. 146 - 156. Α. ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΗ, Τὰ Σώπικα ἢ ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν βαγενάδων τῆς Β. Ἡπείρου, Ἡπειρ. Χρονικά, τόμ. 5 (1930), σ. 265 - 270. Α. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Οἱ γύφτοι (ρώμηδες) τῆς ἐπαρχίας Κονίτισης καὶ ἡ συνθηματικὴ τῶν γλῶσσα, Ἡπειρωτ. Ἐστία, ἐτ. 3 (1954), σ. 481 - 484. Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Τὰ «κουδαρίτικα» τοῦ Πετροβουνίου, Ἀθηνᾶ, τόμ. ΞΔ' (1960), σ. 169 - 180. Ν. Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΥ, Δύο συνθηματικὰ γλωσσάρια ἀπὸ τὸ χωρίον Διακόπι Δωρι-

1) Λαογρ., τόμ. 8, σ. 152 κέ.

δος, Ἀθηνᾶ, τόμ. ΞΕ' (1961), σ. 210-219. Βλ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑ, Τὰ «Μπουλιάρικα»: Συνθηματικὴ γλῶσσα κατοίκων ΒΑ Κραβάρων, Στερεοελλαδικὴ Ἑστία, ἔτ. Α' (1960), σ. 240-247].

V. ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Πλὴν τῶν αἰνιγμάτων ὡς πνευματικὰς παιδιὰς μεταχειρίζεται ὁ λαὸς καὶ ἀριθμητικὰ προβλήματα. Τούτων ἄλλα διὰ μακρᾶς καὶ περιστροφῆς περιγραφῆς προσπαθοῦν νὰ ἀποπλανήσουν τὸν ἀκροατὴν ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ, ἄλλα δὲ εἶναι πραγματικὰ ἀλγεβρικὰ προβλήματα, κατὰ παράδοσιν σφῆζόμενα εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἔκ διαφόρων παλαιῶν ἀριθμητικῶν ἐν χρήσει κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ὡς διδακτικῶν βιβλίων. Παράδειγμα τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι τὸ γνωστότατον πρόβλημα τῶν γερανῶν:

*Γερανοὶ πετούσανε
τί πολλοὶ πὸν ἦσανε !
Ἔνας εἶχε δυὸ ἀπὸ πίσω
κ' ἕνας ἄλλος δυὸ ἀπὸ μπρὸς
κ' ἕνας ἄλλος γερανὸς
ἕναν πίσω κ' ἕναν μπρὸς.*

(Τεεῖς).

Τοῦ δευτέρου εἴδους τὸ ἐξῆς:

Ἐπειράζάν τινες ποιμένα ἔχοντα ὀλίγα πρόβατα :

— Γειά σου, πιστικέ, τῶν ἑκατὸ προβάτων.

— Ἄν εἶχα ὅσα ἔχω, τὰ μισὰ ἀπ' ὅσα ἔχω κι ἄλλα πέντε καὶ πενήντα, θὰ γινόμουν πιστικὸς τῶν ἑκατὸ προβάτων.

VI. ΛΟΓΟΠΑΙΓΝΙΑ

Συγγενεῖς πρὸς τὰ αἰνίγματα, ἂν ὄχι βέβαια ὡς πρὸς τὴν γένεσιν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ εὐτράπελον καὶ παιγνιῶδες καὶ τὴν δξύτητα τῆς ἀντιλήψεως, πνευματικὰς παιδιὰς ἔχομεν τὰ λογοπαιγνία, ὁποῖα πολλὰ εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ἀρχαῖα, στηρίζονται ἢ εἰς τὸν διάφορον χωρισμὸν τῶν συνεκφερομένων λέξεων, οἷον

Μὰ γὼ καλά σὲ γνώρισα, σανίδα τὸ κεφάλι σου.

ὄπου τὸ σανίδα = σὰν εἶδα.

ἢ εἰς τὴν παρήχησιν, π. χ.

Τί φταίει ἡ Νάξος, σὰν οἱ Νάξιοι εἶν' ἀνάξιοι ;

ἢ εἰς τὴν παράλειψιν συλλαβῆς ἢ λέξεως ὀλοκλήρου, οἶον

*Ὁ ἄντρας μου τὸ ζώ -
ὁ ἄντρας μου τὸ ζώ -
τὸ ζώ - τὸ ζώ - τὸ ζώ -
τὸ ζώνει τὸ σπαθί.*

Μιά μάννα ἔφησε κ' ἔφαγε τὸ παιδί της — κρέας.

ἢ εἰς τὴν διπλὴν σημασίαν τῆς αὐτῆς λέξεως, οἶον

*Ἡμεῖς ἄντρα δὲν ἔχομε νὰ σᾶς τὸ τουφεκίση,
μόν' ὁ Θεὸς πὸν τό 'δωσε νὰ σᾶς τὸ τουφεκίση,*

ὅπου τὸ *τουφεκίζω*, ἐπὶ μὲν τῶν ἀνδρῶν σημαίνει πυροβολεῖν πρὸς τιμὴν, ἐπὶ θεοῦ θανατοῦν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρηχητικῶν λογοπαίγνιων ἀνεπύχθησαν τὰ παιδικὰ διαλογικὰ παιγνίδια, οἶον

- Ἄγαπῶ, ἀγαπῶ
- Ποιόν ;
- Ἐσένα.
- Ποῦ μὲ βάν'ς ;
- Στὰ γυαλιά.
- Νὰ σὲ πάρονν οἱ διαβόλοι μὲ τὰ γυαλιά.

ἢ

- Γιὰ πὲς ξύδι ;
- Ξύδι.
- Νὰ φᾶς τ'ς γάτας τὸ κοψίδι.

Γνωστότατον δὲ εἶναι τὸ

- Πὲς ἀλεύρι.
- Ἀλεύρι.
- Ὁ (τάδε) σὲ γυρεύει.

Ἔπειτα αἱ παρωδίαὶ τοῦ ἀλφαβηταρίου, τοῦ Πάτερ ἡμῶν κττ.

Ἄλφα βῆτα
— Κόψε πίττα κτλ.

Εἰσεχώρησε δὲ τὸ λογοπαίγνιον καὶ εἰς τοὺς χαιρετισμοὺς καὶ τὰς εὐχάς, ὅταν λέγωνται ἐπὶ τὸ ἀστειότερον, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὰς καταρᾶς καὶ τὰς βλασφημίας. Π. γ.

— Καλῶς τον,
πᾶρε κ' ἕνα ξύλο δῶσ' τον.

— Δὲ ξέρω.
— Νὰ ξεραθῆς.

Ἔχομεν δὲ καὶ παροιμίας, στηριζομένας εἰς τὴν παρήγησιν, ὡς τὸ γνωστὸν

Ὁ Γληγόρης γληγοροῦσε
κι ὁ Μελέτης μελετοῦσε
κ' ἔτσι πῆρεν ὁ Γληγόρης
τὴ γυναῖκα τοῦ Μελέτη.

Καὶ εἰς τὰ ἄσματα δὲ δὲν εἶναι σπάνια τὰ λογοπαίγνια, οἷον

Μάη μου μάγεψέ τονε τὸ νέο πὸν μ' ἀγάπα.

VII. ΚΑΘΑΡΟΓΛΩΣΣΗΜΑΤΑ

Εἰς τὰς πνευματικὰς παιδιάς καταλέγονται καὶ τὰ καθαρογλωσσήματα ἢ γλωσσοδέτα, οἱ ὅποιοι ὅμως κυρίως εἶναι γλωσσικαὶ ἢ λεκτικαὶ παιδιαί, προϋποθέτουσαι ἰκανὴν εὐστροφίαν γλώσσης. Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ δυσπροφέρων καὶ πολλὰκις μακρῶν λέξεων, ἐνίοτε πεπλασμένων, τὰς ὁποίας ὀφείλει τις νὰ ἐπαναλάβῃ δι' ἀπαγγελίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιταχυνομένης. Οὕτω προβάλλεται πρὸς ἐπανάληψιν ἡ λέξις πάπια. Γνωστὸν εἶναι τὸ καθαρογλώσσημα

Ἐκκλησιά μολυβωτή,
μολυβοκαγκελοπελεκητή,
ποῖδς σὲ μολυβοκαγκελοπελέκησε ;
— Ὁ γυῖδς τοῦ μολυβοκαγκελοπελεκητῆ.

Τὰ καθαρογλωσσήματα ταῦτα ἔχουν σχέσιν κατὰ τοῦτο πρὸς τὰ αἰνίγματα, καθ' ὅσον πολλὰ ἐξ αὐτῶν ὁ λαὸς αἰνιγματοποίησε, προσθέσας εἰς αὐτὰ λύσεις, οἷον

*Ὅρνιθα πισώκωλη,
πισωγυριστόκωλη,
κάν' ἀγὸ πισώκωλο,
πισωγυριστόκωλο.*

(Ἡ γυναῖκα, πὺ πλάθει τὸ ψωμί).

ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Λογοπαιγνίων καὶ καθαρογλωσσημάτων συλλογαὶ εἰδικαὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν, εὗρίσκει τις ὁμῶς πολλὰ τοιαῦτα καὶ μάλιστα καθαρογλωσσήματα εἰς τὰ διάφορα βιβλία λαογραφικοῦ περιεχομένου, καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν αἰνιγμάτων. Καθαρογλωσσήματα ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὸ περ. Λαογραφία καὶ ἰδίως ἐν τόμ. Β', σ. 202-206. [Διὰ τὰς νεωτέρας συλλογὰς βλ. τὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὰς σελ. 343 καὶ 348 τοῦ παρόντος βιβλίου].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄

ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ γλῶσσα ἐνδιαφέρει τὸν λαογράφον οὐχὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καθόσον δι' αὐτῆς ἐκφράζονται πράγματα, ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἄξια παρατηρήσεως καὶ συλλογῆς εἶναι πρῶτον αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι, προλήψεις τοῦ λαοῦ, τὰ ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, καὶ δεύτερον ὅσαι ἀπομνημονεύουν ἱστορικά συμβάντα ἢ ὠρισμένας τινὰς περιστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ προῆλθον. Τοιαῦται λέξεις εἶναι αἱ ἑξῆς.

Ι. ΟΝΟΜΑΤΑ ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Τὰ προσωπικὰ ὀνόματα διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζονται καὶ διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τὰ ὁποῖα ἡμεῖς ὀνομάζομεν βαπτιστικά, ὡς διδόμενα κατὰ τὴν βάπτισιν, δὲν εἶναι ἀπλοῦν γλωσσικὸν στοιχεῖον. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς συνεδέθησαν πρὸς πλῆθος δοξασιῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα πλὴν ἄλλων καθώρισαν καὶ καθορίζουν εἰσέτι ἔν τινι μέτρῳ καὶ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν. Κυριώτερον δὲ κέντρον καὶ ἀφετηρία τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τούτων εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ κάθε λέξις, θεωρεῖται στενότερα συνδεδεμένον πρὸς τὸ δι' αὐτοῦ ὀνομαζόμενον πρόσωπον καὶ ἀποτελεῖ οἷον μέρος οὐσιῶδες καὶ ἀναπόσπαστον αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

Ἡ πίστις αὕτη ἐπηρέασε πολὺ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος. Διότι πιστεύεται, ὅτι, ἐὰν αὕτη γίνῃ ἐπιτυχῶς, τότε φέρει τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν ὀνομαζόμενον, ἐνῶ, ἐὰν εἶναι ἀτυχής, δύναται νὰ γίνῃ πρόξενος πολλῶν δυστυχημάτων καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ θανάτου. Διὰ τοῦτο διὰ διαφόρων πράξεων προσπαθοῦν νὰ μαντεύσουν ποῖον τὸ κατάλληλον ὄνομα. Οὕτω π. χ. ἀπαγγέλλουν διάφορα ὀνόματα καὶ εἰς ὅποιον τὸ

παιδί φτερινισθῆ, ἐκεῖνο θεωρεῖται καὶ τὸ κατάλληλον. Παρ' ἄλλοις ἀπαγγέλλονται τὰ ὀνόματα, καθ' ὃν χρόνον ὁ πρεσβύτερος τῶν παρόντων χύνει κατὰ σταγόνας ὕδωρ ἐξ ἀγγείου, θεωρεῖται δὲ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα κατάλληλον, ὅπου συμβῆ νὰ σταματήσῃ ἢ σταγὼν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου. Ἄλλαχοῦ ἐμπιστεύονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος εἰς τὰ ὄνειρα καὶ εἰς εἰδικοὺς ἀστρολόγους, εἰς δὲ τοὺς ἀρχαίους Ρωμαίους ἦναπτον κηρία, εἰς τὰ ὅποια ἔδιδον διάφορα ὀνόματα, ἐδίδετο δὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου τοῦ κηρίου, τὸ ὅποιον θὰ ἔσβηνε τελευταῖον, συνήθεια, ἢ ὅποια δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς¹. Καὶ ἄλλα γίνονται ἄλλαχοῦ.

Αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα σημασιολογικῶς ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἀνωτέρω πίστιν. Οὕτω συνήθη εἶναι τὰ εὐοίωνα καὶ εὐφρημα ὀνόματα. Ταῦτα εἶναι κατὰ λαοὺς διάφορα, ἔχουν δὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βίον καὶ τὰ ἰδεώδη ἐκάστου. Διότι συνήθως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνα εὐχονται διὰ τὰ τέκνα των, ὅσα ἔχουν κάποιαν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὴν συνειδησίην των. Οὕτω π. χ. λαοὶ ἐν πρωτογόνῳ καταστάσει ζῶντες καὶ ἐκ τῆς ἀλιείας καὶ τοῦ κνηγίου τρεφόμενοι ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων δίδουν καὶ τὰ ὀνόματα εἰς τὰ τέκνα των, οἷον *Καλὸς ψαρᾶς*, *Καλὸς κνηγὸς* κττ. Λαοὶ πολεμοχαρεῖς καὶ ὑπερήφανοι δίδουν ὀνόματα, ὑπομιμήσκοντα πολεμικὰς ἀρετάς, σωματικὴν δύναμιν καὶ ἀνδρείαν, πολεμικὴν δόξαν, ἐπὶ τοῖς ἵπποις ἐγκαύχουσι κτλ. Λαοὶ πολιτικοὶ καὶ ἐξηνθρωπισμένοι δίδουν ὀνόματα, ἔχοντα τὴν ἀφετηρίαν αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ δικαίου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἢ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἰλαρὰν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀντίληψιν.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ εὐφρημα ταῦτα ὀνόματα εἰς ἄλλους λαοὺς προτιμῶνται τὰ ἀποτρόπαια ἐκ ζῶων καὶ πραγμάτων εἰδεχθῶν, διὰ νὰ μὴ προσελκύσουν τὸν φθόνον τῶν δαιμονίων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ βλάψουν τοὺς μικροὺς.

Εἰς τὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὴν μαγικὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ ἡ παρά τισι λαοῖς συνήθεια τῶν διπλῶν ὀνομάτων, τῶν ὁποίων τὸ κύριον διατηρεῖται μυστικόν, ἵνα μὴ ἐχθρὸς ἀκούσας καὶ μαθὼν δυνηθῆ νὰ βλάβῃ τὸν φέροντα τὸ ὄνομα. Ἐπίσης ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ συνήθεια τῆς μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος, εἴτε καθόσον θεωρεῖται τὸ πρῶτον ἀτυχές, εἴτε καθόσον ὁ παῖς εισέρχε-

1) Βλέπε Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τόμ. Α', Μέρ. Β', Νεοελληνικὴ μυθολογία, ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 213.

ται εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ ἐκ τῶν ἀνδρῶν εἰς τοὺς γέροντας, εἴτε καὶ προσωρινῶς, ἐν καιρῷ ἀσθενείας, ὅπως ἀποπλανηθῶσιν οἱ δαίμονες διὰ τοῦ νέου ὀνόματος.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς ἄλλους μὲν λαοὺς ἀποφεύγονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀποθανόντων, διότι ἡ ἀπαγγελία μόνον αὐτῶν εἶναι ἀρκετή, ὅπως προκαλέσῃ αὐτούς, ἐνῶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ὑπερίσχυσαν αἱ δοξασαὶ περὶ τῆς εὐεργετικῆς δράσεως τῶν τεθνεώτων προγόνων, δίδεται τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸ νεογέννητον, τὸ ὁποῖον ἐνσαρκώνει οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀποθανόντα, καθὼς ἐπεκράτησε καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλήσιν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν μὀρφωσιν ἰδιαιτέρας ἐν τῷ γλωσσικῷ θησαυρῷ κατηγορίας λέξεων, τῶν προσωπικῶν, δι' ἡμᾶς βαπτιστικῶν, ὀνομάτων.

Πλὴν ὅμως τῆς ἀρχεγόνου ταύτης πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχομεν τὰ εὐφημα, καθὼς καὶ τὰ ἀποτρόπαια ὀνόματα, καὶ ἄλλαι δοξασαὶ ἐπηρεάσαν ἐπίσης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος. Οὕτως ἡ πίστις εἰς τὰ totem, τὰ προγονικὰ ἢ γενεαρχικὰ ζῶα ἢ καὶ φυτὰ τῶν φυλῶν, ἔφερεν εἰς τὸ μέσον τὰ ὀνόματα τῶν ζῴων καὶ φυτῶν ὡς προσωπικὰ ὀνόματα ἀνθρώπων. Ἐπειτα αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἀστρολογικαὶ δοξασαὶ περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὰ ἐκ τῶν ἀστέρων, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δύνανται νὰ εἶναι καὶ περιστατικά, ὡς θέλομεν εἶπει κατωτέρω.

Τελευταῖον αἱ ὁσημέραι ἀναπτυσσόμεναι ἀνώτεραι θρησκευτικαὶ περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέαι ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία διαφόρων ὀνομάτων, δι' ὧν σχετίζεται τὸ νεογέννητον πρὸς τὸ θεῖον, εἴτε παριστανόμενον ὡς δῶρον αὐτοῦ, ὡς π. χ. Θεόδωρος, Θεοδόσιος, Θεόπεμπος κτλ. εἴτε καθοσιούμενον εἰς αὐτόν, Θεόδουλος, Χριστόδουλος κτλ. εἴτε καὶ τιθέμενον ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὡς Θεοφύλακτος, Θεόφιλος κτλ.

Πλὴν τῶν κατηγοριῶν τούτων τῶν ὀνομάτων, εἰς τὴν γένεσιν τῶν ὁποίων συνετέλεσαν ὠρισμέναι δοξασαὶ, ἔχομεν καὶ ὀνόματα ἐντελῶς τυχαῖα καὶ περιστατικά. Οὕτως εἰς πολλοὺς λαοὺς ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ὀνομάζῃ ὁ πατὴρ τὸ παιδίον κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῷ προστυχὸν πρᾶγμα ἢ κατὰ τὴν παρατυχοῦσαν κατὰ τὴν γέννησιν ἢ τὴν ὀνοματοθεσίαν περίστασιν ἢ κατὰ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως. Ἐντεῦθεν ἔχομεν ὀνόματα ἐκ διαφόρων πραγμάτων καὶ περιστάσεων, πολλάκις περιεργότατα, ὡς καὶ χρονικὰ καὶ γεωγραφικὰ ὀνόματα. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ἀποτελοῦν φρά-

σεις, ὡς Πιάσε τὸ κοντάλι, Δὲν ἔχει ἐκεῖ κανένα ποτήρι κτλ. Τὸ ὄνομα Μωϋσῆς σημαίνει τὸν σωθέντα ἐκ τοῦ ὕδατος, αὐτὸς δὲ ὁ Μωϋσῆς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν γεννηθέντα ἐν τῇ γῆ Μαδιάμ ὀνομάζει Γηροσάμ, ὅτι, καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, πάροικός εἰμι ἐν γῆ ἀλλοτρία. Καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν δὲ καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκονται τοιαῦτα ὀνόματα, οἷον *Νουμήνιος*, ὁ κατὰ τὴν νομηνίαν γεννηθεὶς, *Αἰδύμος*, Ἐπίγονος, *Πρωτογένης*, *Μανίτιος*, ὁ πρωτὶ γεννηθεὶς, *Λυκίτιος*, ὁ ἐν τῷ φωτὶ γεννηθεὶς, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Κατὰ δὲ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εὐρίσκεται ἡ συνήθεια νὰ ὀνομάζεται τὸ παιδίον κατὰ τὸν ἑορταζόμενον ἅγιον τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, ὅστις θεωρεῖται πλέον καὶ ὡς προστάτης ἅγιος τοῦ παιδίου.

Παρὰ ταῦτα εὐρίσκει κανεὶς παρὰ τισι λαοῖς ἀντὶ παντὸς ἄλλου ὀνόματος, ὀνόματα δηλωτικὰ ἀπλῶς τῆς ἀριθμητικῆς τάξεως, καθ' ἣν ἐγεννήθη τὸ παιδίον, οἷον *Πρῶτος*, *Δεύτερος*, *Τρίτος* κτλ. Τοιαῦτα ἔχομεν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις συνηθέστατα, οἷον *Secundus*, *Quintus*, *Sextus* κτλ.

Πάντα τὰ ὀνόματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν κυρίαν καὶ ὀριστικὴν ὀνοματοθεσίαν, ἣ ὁποία πολλαχοῦ ἔλαβεν ἐπίσημον χαρακτῆρα συνδεθεῖσα πρὸς θρησκευτικὰς τελετάς, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ εἰσαγωγή τοῦ νέου ἀνθρώπου εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς φυλῆς, τὴν θρησκευτικὴν κοινωνίαν ἢ καὶ ἄλλας κοινωνικὰς ομάδας. Φέρουν δὲ αὐτὰ οἱ ἀνθρωποι ἔπειτα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ζωὴν, πλὴν ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον μὲ τὴν μεταβολὴν τῆς τάξεως, τῆς ἡλικίας ἢ τὴν εἴσοδον εἰς νέαν κοινωνικὴν ομάδα, νὰ μεταβάλλονται καὶ τὰ ὀνόματα, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς. Πλὴν ὅμως τούτων ἔχομεν καὶ π ρ ο σ ω ρ ι ν ἄ ὄ ν ο μ ἄ τ α, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζονται τὰ παιδιά κατὰ τὰς ὀλίγας ἢ περισσοτέρας ἡμέρας, τὰς ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν μέχρι τῆς ἐπισήμου ὀνοματοθεσίας. Τὰ ὀνόματα ταῦτα συνήθως εἶναι ἀποτρόπαια, διὰ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τοῦ νεογνοῦ τὰς κακὰς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν νεοελληνικῶν ὀνομάτων προέρχεται ἐκ τῆς παραδόσεως καὶ μάλιστα τῆς βυζαντινῆς, ὀλιγότερα δὲ σχετικῶς εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς ἐλευθέρως πλάττει. Τῶν δ' ἐκ παραδόσεως πάλιν ὀνομάτων τὸ μέγιστον πλῆθος εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῆς ἐκ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ῆς παραδόσεως, δηλαδὴ ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς

καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τοῦ Ἁγιολογίου. Ἐπειτα τὰ ὀνόματα διαφόρων ἑορτῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν ἐχρησίμευσαν ὡς πηγὴ βαπτιστικῶν ὀνομάτων, τῶν ὁποίων τινὰ μὲν ἴσως εἶναι νεώτερα πλάσματα, τὰ πλεῖστα ὅμως εἶχον ἤδη πλασθῆ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, οἷον Ἀναστάσιος, Φώτιος κτλ.

Μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἔχομεν τὴν βυζαντινὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἱκανὰ ὀνόματα εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρῆσει. Τοιαῦτα προέρχονται πρῶτον ἐκ τῶν ἐπωνύμων διαφορῶν ἐπιφανῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν, ὡς Δούκας, Βραυῆς, Κομνηνός, Καντακουζηνός κτλ. Ἐπειτα ἐξ ὀνομάτων διαφορῶν ἀξιομάτων, ὡς Ἀμηράς, Αὔγουστος, Λαμπαδάριος, Κριτής κτλ.

Μετὰ τὰ ἐκ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως ὀνόματα ἔχομεν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἀποτελοῦν ἱστορικὴν συνέχειαν μέχρι τῆς σήμερον, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπανερχῶνται μὲ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τὴν σπουδὴν τὴν ἀρχαίων ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους καὶ μετ' αὐτήν.

Ἐπειτα ἐκ τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς συμβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ ἄλλους λαοὺς καὶ ἰδίως φραγκικούς, Βενετοὺς πρὸ πάντων, ἀρκετὰ ξενικά ὀνόματα εἰσῆλθον εἰς τὸ νεοελληνικὸν ὀνοματολόγιον καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους, οἷον Φλώρα, Φλωρέντζος, Φορμούζος, Γάσπαρης, Γιάκουμος, Φραντζέσκος, Δεονάρδος κτλ.

Ἐρχόμεθα εἰς τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται, ὅτι ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ, μολονότι ἐκτενεστέρα ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ διὰ πολλὰ ἐξ αὐτῶν βυζαντινὴν ἀρχήν. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι :

α') τὰ ἐκ διαφορῶν σωματικῶν ἀρετῶν καὶ ἰδιοτήτων, οἷον Ἀσπρούλα, Ἀφράτη, Ξανθούλα, Πλουμιστή κτλ.

β') τὰ ἐκ διαφορῶν ψυχικῶν ἀρετῶν, οἷον Καλόγνωμος, Διαλεχτός, Ἐθγενικὴ κτλ.

γ') τὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων χαριέντων ζῶων, οἷον Περιστέρα, Παγόνα κτλ.

δ') τὰ ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ μετάλλων, οἷον Ἀσήμων, Χρῦσω, Διαμαντής κτλ.

ε') τὰ ἐκ διαφορῶν πολυτίμων ὑλῶν, οἷον Βελοῦδω, Ἀτλάζω, Μεταξένια κτλ.

ς') τὰ ἐκ διαφορῶν εὐχαρίστων εἰς τὴν γεῦσιν, καθὼς καὶ ἀρωματικῶν οὐσιῶν, οἷον Γαλατούδα, Μελένια, Καφένια, Κανέλος κτλ.

ζ') τὰ ἐκ διαφόρων ἐπισήμων πόλεων καὶ χωρῶν, οἷον *Θεσσαλία*, *Βενετιά* κτλ.

η') τὰ ἐκ νεωτέρων ἐπωνύμων ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν καὶ ἀνδρῶν, οἷον *Κοραῆς*, *Ζαρίφης*, *Ζωγράφος* κτλ.

θ') τὰ εὐχετικά ὀνόματα, δηλαδή ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ὡς εἵπομεν, πλάττονται ἐξ εὐχῶν καὶ τίθενται διὰ νὰ συγκρατήσουν τὸ νεογνὸν εἰς τὴν ζωὴν ἢ νὰ διακόψουν τὴν σειρὰν τῶν θηλέων, οἷα εἶναι π. χ. τὰ *Ζήσης*, *Πανταζής*, *Πολυζώης*, *Στέργιος*, *Θεμελής*, *Σταμάτης*, *Σταμάτα*, *Ἀγόρω* κτλ.

ι') καὶ τελευταῖον τὰ ὀνόματα *Ἀγοραστός*, *Πούλος*, *Βρετός* καὶ εἴ τι ἄλλο, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ ἔθιμον τῆς εἰκονικῆς πωλήσεως ἢ ἐκθέσεως τοῦ νεογνοῦ ὑπὸ τῶν γονέων, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δὲν ζοῦν.

* * *

Τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς στοιχεῖα γλωσσικὰ ὑφίστανται διαφοροὺς ἀλλοιώσεις, αἱ ὁποῖαι πολλάκις καθιστοῦν τὴν ἀρχὴν τῶν λίαν δυσδιάγνωστον. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται ἔχουν διττὴν τὴν ἀρχὴν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὀφείλονται εἰς φθογγικούς καὶ ἀναλογικούς λόγους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν συνηθέστατον εἰς τὰ ὀνόματα φωπευτικὸν ὑποκορισμὸν καὶ τὴν ἐπίτησιν, ὁ ὁποῖος ἐν πολλοῖς ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰς τὴν παιδικὴν γλῶσσαν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἐξ αὐτοῦ μεταβολαί, μολοντί δὲ γίνονται ἐκτὸς παντὸς νόμου, ἔχουν πολλὴν τὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἰδιοτροπίαν, καὶ εἶναι λίαν δυσπαρακολούθητοι.

Καὶ συνήθως μὲν εἶναι γνωστὸς ὁ πλήρης τύπος τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος, ἐκ τοῦ ὁποίου προήλθε τὸ φωπευτικόν. Οὐχὶ σπανίως ὅμως αὐτὸ τοῦτο τὸ φωπευτικὸν ὑπερισχύει τελείως καὶ ὑποκαθιστᾷ ἐντελῶς τὸ βαπτιστικόν, ὥστε κατόπιν θεωρούμενον ὡς ἀρχικὸν καὶ αὐτοτελὲς ὄνομα τίθεται καὶ ὡς βαπτιστικόν καὶ διασπᾶται οὕτως ἢ παράδοσις καὶ χάνονται τὰ ἴχνη τῆς προελεύσεώς του. Ἐπαξ δὲ διασπασθεῖσις τῆς παραδόσεως, πολλαὶ συγχύσεις δημιουργοῦνται, αἱ ὁποῖαι δυσχεραίνουν πολὺ τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς ἐκάστου ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ὁ συλλογεὺς τῶν ὀνομάτων ἀκούων ταῦτα ὀφείλει νὰ ἐρωτᾷ ἰδιαιτέρως δι' ἕκαστον, ὅπου, ἐννοεῖται, εἶναι ἀνάγκη, ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι αὐτὸ τὸ κατὰ τὴν βάπτισιν τεθὲν ὄνομα ἢ ἀπλοῦς ὑποκορισμὸς, πλασθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ παιδίου. Διότι σημειωτέον καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν ὥραν τῆς βαπτίσεως συνήθως τὸ ὄνομα ὑπὸ τὴν

ἐπίβλεψιν τῆς ἐκκλησίας λέγεται κατὰ τὸ δυνατόν καὶ κατὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἱερέως ὑπὸ τὸν ἀκραιφνέστερον αὐτοῦ τύπον. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ἐρωτᾷ ἐνίοτε καὶ περὶ τῆς σημασίας τῶν παραδοξοτέρων σημειώσεων τὰς ἐρμηνείας τοῦ λαοῦ ὡς λαϊκὰς καὶ διακρίνων αὐτὰς αὐστηρῶς ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐρμηνειῶν καὶ ὑποθέσεων.

Ἐπίσης ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ ἐορτὴ τοῦ ὀνόματος, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀρχικοῦ τύπου ἑνὸς ὑποκορισμένου ὀνόματος. Ὅχι ὅμως πάντοτε. Διότι πολλάκις αὕτη αὕτη ἡ ἐορτὴ ἐδημιούργησε τὴν σύγχυσιν, καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ἐπιζητοῦντες ἐορτὴν διὰ τὸ ὄνομα τῶν ἐσχέτισαν πολλάκις τὰ ἄσχετα. Οὕτω π. χ. αἱ ἔχουσαι τὸ ὄνομα Ἀργυρῶ ἐορτάζουν τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Θὰ ἦτο ὅμως σφάλμα νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι τὸ ὄνομα Ἀργυρῶ ἢ Ἀργύρω ἔχει οἰανδήποτέ τινα, γενετικὴν σχέσιν πρὸς τὸ Ἀνάργυροι.

* * *

Προσωρινὰ ὀνόματα ἔχομεν πρὸ τῆς βαπτίσεως κατὰ τόπους διάφορα. Οὕτω τὰ ἀβάπτιστα καλοῦνται συνήθως *δράκοι*, *δρακοῦλες*, *χριστόδουλοι* καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἐν Παραμυθιά δὲ τῆς Ἡπείρου εἶναι ἐν χρήσει τὰ ὀνόματα *Μπόλω* διὰ τὰ θήλεα καὶ *Νότσης* διὰ τὰ ἄρρενα.

Μεταβολὰς ὀνομάτων ἔχομεν μόνον εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς κληρικούς, ὡσάκις ἀπὸ λαϊκῶν χειροτονοῦνται ἢ προάγονται ἀπὸ τῶν κατωτέρων βαθμῶν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἐπισκόπου. Προσωρινὰς δὲ μεταβολὰς τοῦ ὀνόματος ἔχομεν κατὰ τὰς ἀσθενείας, ἀλλ' αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις καὶ ἀτελεῖς εἶναι καὶ σποραδικαί.

Ἐνιαχοῦ ἔχομεν καὶ διπλᾶ ὀνόματα, ὡς π. χ. ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ἀλλαχοῦ, ἄνευ ὅμως βαθυτέρας σημασίας, εἰμὴ μόνον διότι ἄλλο θέλει ὁ ἀνάδοχος καὶ ἄλλο οἱ γονεῖς.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Τί ἔχει ὁ συλλογεὺς νὰ προσέξῃ κατὰ τὴν συλλογὴν πλὴν τῆς καταγραφῆς τοῦ ὀνόματος ἐλέγχθη ἤδη, ὥστε νὰ εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν τὰ αὐτά.

Συλλογαὶ ὀνομάτων νεοελληνικῶν ἐγένοντο μέχρι τοῦδε πολλαί, ταύτας δὲ προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ ὁ ΔΘΑΝ. ΜΠΟΥΤΟΥΡΑΣ εἰς γενικὸν βιβλίον περὶ τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων ὑπὸ τὸν τίτλον, «Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνό-

ματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα, ἐν Ἀθήναις 1912». Εἰς τοῦτο βλέπει κανεὶς καὶ τὴν σχετικὴν περὶ αὐτῶν βιβλιογραφίαν. Παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐδημοσίευσεν ἐγὼ ἐν Λαογρ., τόμ. Ε', σ. 333 κέ. ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων», καὶ τελευταῖον ὁ Ι. ΣΤΑΜΝΟΠΟΥΛΟΣ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «Ὄνοματολογικά», ἐν Λαογρ. τόμ. Σ', σ. 425 κέ. [Βλ. ἐτι Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, Λαογρ., τόμ. Κ' (1962), σ. 446 - 542 καὶ Α. Μ. ΚΟΛΙΤΣΗ, Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν ἐπωνύμων τῶν Κυπρίων, ἐν Ἀθήναις 1964].

II. ΟΝΟΜΑΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ Ἡ ΕΠΩΝΥΜΑ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Τὰ ἐπὼνυμα οὔτε εἰς ὄλους τοὺς λαοὺς οὔτε εἰς ὅλας τὰς περιόδους τοῦ πολιτισμοῦ εὐρίσκονται, ὅπως τὰ προσωπικά, διότι προϋποθέτουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν γενῶν ὡς ομάδων συγγενῶν τὴν καταγωγὴν ἀτόμων, διακρινομένων ἐντὸς τῆς ὅλης κοινωνίας τοῦ λαοῦ ἢ τῆς φυλῆς. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν γενῶν εἰς συγκεκροτημένας ομάδας καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν ἐντὸς τοῦ συνόλου, τῆς φυλῆς, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν παλαιὰν πατριαρχικὴν οἰκογένειαν, ἔγινε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Συνήγησαν δὲ εἰς τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ λατρεία τῶν κοινῶν προγόνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ διάφοροι ἱστορικοὶ λόγοι. Τούτων σπουδαιότατοι εἶναι πρῶτον ὁ πόλεμος καὶ τὰ κατ' αὐτὸν κατορθώματα τῶν ἀνδρείων, τὰ ὅποια ἔδιδον ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτοι ἀνῆκον, ἔπειτα ἡ ὑπὸ τινῶν οἰκογενειῶν προνομιακὴ καλλιέργεια ἰδιαιτέρας τινὸς λατρείας, ἐξ ἧς ἀπέκτων αὐταὶ ἐξαιρετικὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ θέσιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεπτύχθησαν αἱ ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀριστοκρατικὰ γένη, τῶν ὁποίων τὰ μέλη παρὰ τὸ προσωπικὸν ὄνομα ἔφερον εἰς τὰς ἐπισημοτέρας προσφωνήσεις καὶ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ γένους.

Παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον οἱ ἥρωες καὶ τὰ γένη τῶν ἀρίστων, ἀνευρίσκει τις καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν ὅμως τοῦ δήμου ἔδω καὶ ἐκεῖ μόνον μερικὰ γένη διετήρησαν τὰ ἰδιαιτέρα αὐτῶν ὀνόματα. Οὕτω π. χ. εἰς τὸν Ὀμηρον ἀνευρίσκει κανεὶς οἰκογενειακὰ ὀνόματα, οἷον Ἀτρεΐδαι, Αἰακίδαι, Τανταλίδαι κτλ., συχνόταται δὲ εἶναι καὶ τιμητικώταται θεωροῦνται αἱ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος πατρὸς προσφωνήσεις, οἷον Λαερτιάδης, Πηλεΐάδης, Τελαμωνιάδης κτλ., τοῦθ' ὅπερ ἐκαλεῖτο πατρόθεν ὀνομάζειν.

Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους σποραδικὰ μόνον οἰκογενειακὰ ὀνόματα διητηρήθησαν, οἷον *Εὐμολπίδαι*, *Ἀγίδαι*, *Κυψελίδαι* κτλ., ἐνῶ τὸ συνηθισμένον ὄνομα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεκρίνετό τις ἐν τῇ πολιτείᾳ ἦτο τὸ προσωπικὸν ὄνομα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς· ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους ἠκολούθει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δήμου, ἐξ οὗ κατήγετο ὁ ὀνομαζόμενος, οἷον *Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς*. Γενικῶς δὲ σύνηθες ἦτο νὰ προστίθεται μετὰ τὸ προσωπικὸν ὄνομα, ὡς διακριτικόν, τὸ ὄνομα τῆς χώρας ἢ πόλεως ἐξ ἧς κατήγετο ὁ ὀνομαζόμενος, οἷον *Ξενοφῶν ὁ Ἀθηναῖος*, *Κλέαρχος ὁ Λακεδαιμόνιος*, *Ἀνάχαρσις ὁ Σκύθης*. Ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν τοῦτο ὄνομα συνήθως προσελαμβάνετο ἐν τῇ ξένῃ ἀντὶ τοῦ φερομένου ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Ὅθεν ὁ *Ξενοφῶν* ἐν Ἀθήναις μὲν εἶχε πλήρες ὄνομα τὸ προσωπικὸν μετὰ τοῦ πατρωνυμικοῦ καὶ τοῦ δημοτικοῦ *Ξενοφῶν Γρούλλον Ἐρχιεύς*, ἐκτὸς δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐγνωρίζετο ὡς *Ξενοφῶν ὁ Ἀθηναῖος*.

Παρὰ τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο συνήθως πρὸς ἀκριβεστέραν δήλωσιν τοῦ προσώπου καὶ τὸ παρωνύμιον, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχον ἐπικολλησε οἱ συμπολίται του, ἐπιφερόμενον συνήθως διὰ τοῦ *ὁ καὶ ἢ ὁ ἐπικαλούμενος*, οἷον *Λέων Ἀρτεμισίου ὁ ἐπικαλούμενος Ἰάσων*, *Ἰάσων ὁ καὶ Δέκμος Ἀχαρνέως ἱατρὸς* κττ. Συνήθη δὲ ἦσαν τὰ παρωνύμια ταῦτα ἰδίως εἰς τοὺς βαρβαρικοὺς τόπους, ὅπου εἶχε διαδοθῆ ὁ ἑλληνισμός, οἷον *Νεικήρατος Νεικήρατος ὁ καὶ Ὅμψαλτος*.

Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ ὀργάνωσις τῶν γενῶν εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς πλήρες σύστημα, ἦσαν κανονικὰ τρία ὀνόματα, τὸ προσωπικὸν (*nomen*), τὸ ὄνομα τοῦ γένους (*praenomen*) καὶ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα τῆς οἰκογενείας (*cognomen* = *πατρώνυμον*). Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας ἐξασθενοῦνται ἡ χρῆσις τῶν ὀνομάτων τῶν γενῶν, χρησιμοποιουμένων περισσότερον τῶν παρωνυμίων. Εἰς τὸν στρατὸν μάλιστα ἀρχίζουν τὰ προσωπικά παρωνύμια, τὰ ὁποῖα καλοῦνται *signa* ἢ *vocabula* καὶ εἰσάγονται διὰ τοῦ *sive* ἢ *quī et, cui et nomen, quī vocatur*, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ *ocae* (= *ὁ καὶ*), οἷον *Lucius Metrovius signo Sapricus* κττ. Τὰ τοιαῦτα παρωνύμια ἀπέβαινον πολλάκις τὰ κατ' ἐξοχὴν δηλωτικὰ τοῦ προσώπου ὀνόματα. Τοιοῦτον π. χ. εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος *Caligula*, μὲ τὸ ὁποῖον οὗτος ἔμεινε γνωστός εἰς τὴν ἱστορίαν.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐξακολουθεῖ ὁ τρόπος οὗτος τῆς δηλώσεως τοῦ προσώπου διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ παρωνυμίου, τὸ ὁποῖον εἰσάγεται διὰ διαφόρων φράσεων, ὡς *ὄνπερ*

ἐπίκλησιν ἐκάλουν, αὐτὸν προσωνόμαζον, τὴν ἐπίκλησιν, τοῦπίκλην, τὴν ἐπωνυμίαν κτλ. Οὕτω π. χ. φέρεται παρὰ Προκοπίῳ, Πέτρον ὀνόματι . . . ὄνπερ ἐπίκλησιν Βαρούμην ἐκάλουν.

Ἐκ τῶν παρωνυμίων τούτων ἐσηματίσθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον τὰ νέα βυζαντινὰ ἑλληνικὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα. Συντέλεσε δὲ εἰς τοῦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς γραφειοκρατικῆς καὶ ἰδίᾳ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὰ ἀριστοκρατικά γένη, αἱ λεγόμεναι *σειραί*, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ τὸ σημερινὸν ὄνομα *σειριά*. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ γένη ταῦτα, ὡς π. χ. οἱ Δούκαι, προσεπάθουν νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν πρώτην ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἀριστοκρατίαν, τοὺς μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου μετοικήσαντας Ρωμαίους πατρικίους. Τοιαῦτα οἰκογενειακὰ ὀνόματα εἶναι π. χ. *Δούκας*, *Κομνηνός*, *Παλαιολόγος*, *Συναδηρός*, *Καντακουζηνός*, *Μελισσηνός*, *Φιλανθρωπηνός* κτλ., ἐκ τούτων δὲ πολλὰ μέχρι τῆς σήμερον σφύζονται παρὰ τῷ λαῷ εἴτε ὡς βαπτιστικά ὀνόματα εἴτε ὡς οἰκογενειακά.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπωνυμίων, τὰ ὅποια πάντα ἐκ τοῦ ὀνόματος ἢ τοῦ παρωνυμίου τοῦ πατρὸς τῆς οἰκογενείας ἔχουν τὴν ἀρχὴν, εὐρίσκεται παρὰ τισι λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἐν Κῶ καὶ τὸ ἔθος τῆς ἀπὸ μητρὸς προσαγορεύσεως, ἧτις δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς μητριαρχικὴν ὀργάνωσιν τῆς οἰκογενείας, οἶαν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῶν ἀρχαίων Λυκίων καὶ οἶα σήμερον εὐρίσκεται εἰς πολλοὺς λαοὺς. Κατὰ ταύτην διὰ τὴν γενεαλογικὴν σειρὰν οὐχὶ ὁ πατήρ, ἀλλ' ἡ μήτηρ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ

Παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα δὲν εἶναι γενικόν. Βεβαίως εἰς πολλὰ μέρη, τὰ μᾶλλον προηγμένα, ὡς π. χ. εἰς πόλεις, καθὼς καὶ εἰς τὰς νήσους, ἢ ὅπου ἡ οἰκογενειακὴ ὀργάνωσις παρουσιάζεται ἰσχυρά, ὡς π. χ. ἐν Μάνῃ, διατηρήθησαν οἰκογενειακὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια εἶναι τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ βυζαντινά, εἴτε διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐσηματίσθησαν, εἴτε διότι ἐκ κληρονομίας περιεσώθησαν. Ἀλλὰ εἰς τὰ πλεῖστα μέρη οἱ χωρικοὶ ἀρκοῦνται εἰς τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπογράφοντες παραθέτουν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, ὡς π. χ. *Νικόλαος Γεωργίου*. Εἰς δὲ τὸν καθ' ἡμέραν διάλογον ὡς διακριτικὸν προστίθεται εἰς τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα παρωνύμιον ἐκ τοῦ χωρίου τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνο-

μαζομένου ἢ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ, καὶ συνηθέστερον σκωπτικόν, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐκόλλησαν οἱ συγχωρικοί του, τὸ *παρτσούκλι*.

Σήμερον ἡ χρῆσις τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεκτείνεται, κυρίως ὑπὸ τὴν ὄθησιν καὶ πολλάκις ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ σχολείου, τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς πολιτείας, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀρκετὰ τὰ δύο ὀνόματα πρὸς ἀκριβῆ διαστολὴν τῶν προσώπων καὶ ἀποφυγὴν τῶν συγχύσεων ἐκ τῶν ὀμωνυμιῶν. Ὁ προχειρότερος δὲ τρόπος τῆς δημιουργίας οἰκογενειακοῦ ὀνόματος εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀπαραιτήτου εἰς τὰ χωρία σκωπτικοῦ παρωνυμίου. Εἰς τὰ τέως καὶ νῦν τουρκοκρατούμενα μέρη, ὅπου οἱ ἀνωτέρω παράγοντες δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ σημασίαν, ἔξακολουθεῖ ἡ ἔλλειψις οἰκογενειακῶν ὀνομάτων, ὡς διακριτικὰ δὲ εἶναι ἐν χρήσει μόνον τὰ καθαρῶς *προσωπικὰ παρτσούκλια*.

Τὰ ἀνωτέρω μᾶς δίδουν ἐκ τῶν προτέρων ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς φύσεως τῶν σημερινῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Μέρος βέβαια αὐτῶν εἶναι συνέχεια τῶν βυζαντινῶν, πολλὰ ὅμως προέρχονται καὶ ἐκ παρωνυμιῶν, πολλάκις ἰδιοτρόπων, τῶν ὁποίων οὐχὶ σπανίως οὔτε τὴν σημασίαν οὔτε τὴν καταγωγὴν δύναται κανεὶς νὰ μαντεύσῃ. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀναμφιβόλως εἶναι καὶ ξενόγλωσσα, ἀλβανικὰ ἢ βλαχικὰ, εἰς δὲ τὰς νήσους καὶ φραγκικὰ ἕνεκα τῆς συμβίψεως καὶ ἀναμιξεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς συνοίκους ἢ κυριάρχους τούτους λαοὺς. Ἄλλα προέρχονται ἐξ ἐπιθέτων ἐκ χωρῶν, πόλεων ἢ χωρίων, π. χ. *Συριαρός, Συμρηνός, Πολίτης*, τὰ ὁποῖα δὲν δεικνύουν πάντοτε τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς τὴν διαβίωσιν ἢ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ἐν λόγῳ πόλιν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, οἷον *Ζωγράφος, Κονιτουρᾶς, Ράπτης* κτλ., ἀλλὰ ἐκ διαφόρων ἀξιωματίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκκλησιαστικῶν, οἷον *Ἀναγνώστης, Λαμπαδάριος, Λογοθέτης* κτλ. καὶ ἄλλα τέλος εἶναι πατρωνυμικά, οἷον *Νικόλας Γεωργίου*, ἢ ὅπως λέγουν εἰς τὰ χωρία ὁ *Νικόλας τοῦ Γεώργη*, ὁ *Γεώργης τοῦ Κυριάκη* κτλ. Αἱ γενικαὶ αὗται ἐπεκράτησαν κατόπιν καὶ ὡς οἰκογενειακά, ἐνίοτε δὲ μετεβλήθησαν καὶ εἰς ὀνομαστικάς, οἷον *Κυριακός, Λιαμαντής* κτλ. Παρὰ δὲ τοῖς λογιωτέροις μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον, προστεθεισῶν εἰς τὰ πατρωνυμικά τῶν καταλήξεων *-ίδης, -άδης*, οἷον *Γεωργιάδης, Νικολαΐδης* κτλ.

Μεταξὺ τῶν σημερινῶν ἐπωνύμων πολλάκις εὐρίσκει κανεὶς προερχόμενα καὶ ἐξ ὀνομάτων γυναικῶν. Τὰ πλεῖστα ὅμως τούτων, εὐρισκόμενα σποραδικά, βεβαίως δὲν ἀποτελοῦν λείψανα μητριαρχικῆς ὀργανώσεως, ἀλλ' εἶναι ἀπλούστατα ἐπώνυμα ὄρφανῶν, τὰ ὁποῖα ἀπο-

λέσαντα τὸν πατέρα εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἀπεκλήθησαν μὲ τὸ ὄνομα τῆς μητρός, ὡς π. χ. ὁ *Γιάννης τῆς Μαρίας*, ὁ *Σπύρος τῆς Γιαννάκαινας* κττ. Τοῦτο δὲ κατόπιν ἐχρησιμοποίησαν ὡς ἐπώνυμον, οἷον ὁ *Σπύρος Γιαννάκαινας*. Ἐὰν ὅμως πούθενά συστηματικῶς τὰ παιδιά λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον τὸ ὄνομα τῆς μητρός, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν συνέχειαν τοῦ παλαιοῦ ἐθίμου τῆς ἐκ μητρός προσαγορεύσεως. Πάντως δ' ὅμως σήμερον ἐν Λυκίᾳ, ὅπου πολὺ συνήθη εἰς τοὺς Ἑλληνας κατοίκους αὐτῆς εἶναι τὰ μητρωνυμικά, ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν αὐτῶν ἀφορμῶν, ἐξ ὧν καὶ ἀλλαγῆ τῆς Ἑλλάδος. Σχηματίζονται δὲ τὰ τοιαῦτα ὀνόματα ἐν Λυκίᾳ ἢ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς μητρός, οἷον *Ἐ Γιώργης τῆς Διβισιανῆς*, *Ἐ Δημήτρης τῆς Σμυρνῆς*, *Ἐ Ἐλένη τῆς Πολίτας*, *Ἐ Κωσταντῆς τῆς Νυντριώτισσας* (= Ἐ Υδροαίας) ἢ ἐκ χαρακτηριστικῶν αὐτῆς σωματικοῦ ἢ ἠθικοῦ, οἷον *Ἐ Πέτρος τῆς Χοντρολένης*, — *τῆς Ξαθθῆς*, — *τῆς Μανρομάτας*, — *τῆς Κοιτούλας*, — *τῆς Μουζαλιᾶς*, — *τῆς Ἀχάριστης*, — *τῆς Καφιρῆς* (= ἀπίστου). Ἄλλα εἶναι μὲν θηλυκαὶ ἐπικλήσεις, δὲν εἶναι ὅμως μητέρων ὀνόματα, ἀλλὰ παρωνύμια σκωπτικά, οἷον *Ἐ Νικόλας τῆς Παλιόβρακας*, — *τῆς Λακέρδας*, — *τῆς Σάχλας*, — *τῆς Καπάκας* κττ.

Γ'. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόση εἶναι ἡ σπουδαιότης τῆς ἐρευνῆς τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη αὐτῶν κατὰ τόπους δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἐπιμελῆ ἐρευνητὴν εἰς πολλὰ συμπεράσματα καὶ περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου τώρα καὶ εἰς τοὺς ἐγγυὲς παλαιότερους χρόνους, καὶ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτοῦ πρὸς ἄλλοφύλους ἢ πρὸς ἄλλας πόλεις εἴτε δι' ἐποικήσεων εἴτε δι' ἀποδημιῶν, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἔργων καὶ ἐπαγγελμάτων αὐτοῦ.

Συλλογαὶ συστηματικαὶ ἑλληνικῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων δὲν γνωρίζω νὰ ἔχουν δημοσιευθῆ, οὐδὲ πραγματεῖαι ἐπιστημονικαὶ περὶ αὐτῶν. Ὑλικὸν ἀφθονον εὐρίσκει κανεὶς εἰς τοὺς δημοσιευομένους ἐκλογικοὺς καταλόγους, εἰς ἐκκλησιαστικὰ βιβλία μητροπόλεων κτλ., ἀλλὰ τὸ ὕλικόν τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐπιστημονικῶς καταρτιζομένας ἐπιτοπίους συλλογὰς, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς πολλὰς λεπτομερείας, σχετικὰς πρὸς τὰ ἐπώνυμα, πρέπει νὰ δίδουν προσοχὴν, ὧν τινὰς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἔπειτα δὲ καὶ λεξικογραφικῶς δι' ἐπιτοπίου ἐρευνῆς δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὴν γλωσσικὴν ἐρμηνείαν πολλῶν, τὴν ὁποῖαν ἄλλως δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ μαθεύσωμεν.

III. ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Παρωνύμια είναι τὰ πρόσθετα ἔκείνα ὀνόματα, τὰ ὅποια ὁ λαὸς πλάττων ἐπικολλᾷ εἰς τὰ προσωπικά, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν σκώψην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν διευκολύνῃ τὴν διάκρισιν ἐντὸς τῆς κοινωνίας μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων ἀτόμων. Οὕτω τὰ παρωνύμια ἀποτελοῦν τὰ κατ' ἔξοχὴν προσωπικά διακριτικά ὀνόματα παρὰ τῷ λαῷ, ἀντικαθιστῶντα ἄριστα τὰ ἐπώνυμα, τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ ἡ ὀργανωμένη πολιτεία πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας συγχύσεων.

Τὰ παρωνύμια εἶναι συνηθέστατα εἰς ὄλους τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς, καθὼς καὶ εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ τὰ κατώτερα στρώματα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἔχουν, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀνεξάντλητον πρὸς τὸ σκῶμμα διάθεσιν τοῦ λαοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς σαφεστερας διακρίσεως μεταξὺ περισσοτέρων ὁμωνύμων προσώπων, ἢ ὅποια παρουσιάζεται καὶ εἰς τὰς μεγάλας κοινωνίας, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ὀλιγανθρώπους συνοικισμοὺς. Τρίτη δέ τις ἀρχὴ εἰς μερικοὺς λαοὺς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ δεισιδαίμων φόβος πρὸς ἀνακοίνωσιν τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματος, περὶ τοῦ ὁποίου εἶπομεν ἤδη καὶ ἔξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐπιτίθενται τὰ σκωπτικά παρωνύμια ὡς ἀποπλανητικά ἅμα καὶ ἀποτρόπαια. Ὅθεν καὶ τὰ παρωνύμια δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας, πρῶτον τὰ καθαρῶς σκωπτικά, δεύτερον τὰ ἀπλῶς χαρακτηριστικά καὶ τρίτον τὰ ἀποτρόπαια.

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη καὶ τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν ἀξία λόγου, τῆς μὲν πρώτης, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν πτυχὴν τῆς εὐτραπέλου καὶ σκωπτικῆς ὕψεως τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ κωμικοῦ καὶ γελοίου ἀντίληψιν αὐτοῦ, τῆς δευτέρας, διότι μᾶς δεικνύει ἐν τῶν κοινωνικῶν μέσων, δι' ὧν ἐπέτυχεν ὁ λαὸς τὴν διάκρισιν τῶν προσώπων ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῆς τρίτης, διότι μᾶς παρέχει ἐν ἐπὶ πλέον δείγμα τῆς ἀνεξάντλητου δεισιδαιμονίας αὐτοῦ. Πολυπληθέστερα ὁμῶς πάντων εἶναι τὰ σκωπτικά.

Ἡ πρὸς τὸ σκῶμμα διάθεσις εἶναι κοινὴ εἰς ὄλους τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς ζῶντας πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν, ἐκδηλουμένη οὐ μόνον εἰς τὰ παρωνύμια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σκωπτικά καὶ σατυρικά ἄσματα καὶ τὰ πολυειδῆ σκώμματα, τὰ ὅποια ἐκτοξεύει ὁ λαὸς κατὰ παντός, ὅ,τι δύναται νὰ παράσχη λαβὴν τινα, εἴτε πρᾶγμα εἶναι εἴτε ζῶν οἷον εἴτε ἄνθρωπος, εἴτε συμπατριώτης εἴτε ξένος. Δύναται δὲ νὰ

κινήση αὐτὴν πᾶσα παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ καὶ συνήθους, εἴτε σωματικὴ εἴτε ἠθικὴ, μεγάλη ἢ καὶ ἐλαχίστη, τὴν ὁποίαν μεγαλοποιεῖ ὁ λαός, ἢ καὶ μὴ ὑπάρχουσαν πλάττει, μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν σκώψην. Χαρακτηριστικώτατα διὰ τοὺς ἀρχαίους εἶναι τὰ τοῦ κωμικοῦ Ἄναξανδρίδου, τὰ ὁποῖα μᾶς περισφύζει ὁ Ἄθηναίος (Σ 242 e). Ἔμειψεν γὰρ ἀλλήλους ἀεὶ χλευάζει, οἷδ' ἀκριβῶς. Ἄν μὲν γὰρ ἢ τις εὐπρεπῆς, ἰερὸν γὰρ μὲν καλεῖται· ἐὰν δὲ μικρὸν παντελῶς ἀνθρώπιον, σταλαγμόν' . . . λιπαρὸς περιπατεῖ Δημοκλῆς, ζωμὸς κατωνόμασται· χαιρεῖ τις ἀχμῶν ἢ ρυπῶν, κορυορτοὺς ἀναπέφηνεν . . . ὑφείλετ' ἄργα ποιμένος παίζων, Ἄτρεῦς ἐκλήθη· ἐὰν δὲ κριόν, Φρίξος· ἄν δὲ κωδάριον, Ἰάσων. Μᾶς διασφύζει δὲ ὁ Ἄθηναίος ἐκ τοῦ Ἀλέξιδος καὶ παρωνύμια τοιαῦτα, οἷον Κάρραβος, Παραμασήτης, Σκόμβρος, Σεμίδαλις κτλ.

Ἐκ τῶν ὑστερωτέρων χρόνων ἔχομεν τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν εἰδησιν τοῦ Συνεσίου¹. Τοιγαροῦν ἕως οὐδὲν ἡμῖν δεινὸν ἦν, ἐκομψεύοντο (οἱ ναῦται τοῦ πλοίου) καὶ ἐκάλουν ἀλλήλους οὐκ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀτυχημάτων, ὁ χωλός, ὁ κηλήτης, ὁ ἀρτιστερόχειρος, ὁ παραβλώψ. Ἐκαστος ἐν γέ τι εἶχε τοῦπίσημον.

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπίσης ἀφθονα ἦσαν τὰ σκωπτικὰ παρωνύμια, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν προελθόντων ἐπωνύμων καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὀμιλῶν περὶ τῆς χωλότητος τοῦ Σουλτάνου Κιλίτζ-Ἀσλάν καὶ ἀναφέρων, ὅτι ἐκ τούτου Κουτζασθλάνην τὸν ὠνόμαζεν ὁ Ἀνδρόνικος, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ἐξάσῃ τὴν πρὸς τὸ σκῶμμα δεινότητα αὐτοῦ λέγων· Ὅθεν καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν κατ' αὐτοῦ σκωμμάτων ἐξ αὐτοῦ δὴ Ἀνδρόνικος ἐσέπειτα ποριζόμενος Κουτζασθλάνην τοῦτον ὠνόμαζε, φιλολοίδορος ὢν εἶπερ τις καὶ ἄλλος καὶ καθάψασθαι ἀνθρώπων δεινότητος. Ὁμοιάζουν δὲ τὰ βυζαντινὰ παρωνύμια, τὰ μέχρις ἡμῶν περιωφθέντα, καταπληκτικῶς πρὸς τὰ νεώτερα.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ

α') Ὄνομα καὶ προέλευσις.

Παρ' ἡμῖν τὰ παρωνύμια εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν λαὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα παρανόμια, παρονόματα ἢ παρανόματα, παραβγάματα, παρατσούκλια, παραγκώμια, παρασοῦμια, σουσοῦμια, ξούρια, πινό-

1) Ἐπιστολὴ δ', σ. 640, Hercher.

μα, πιμονές και εἴ τι ἄλλο. Εἶναι δὲ προϊὸν τῆς κατ' ἔξοχὴν φιλοσκώμονος διαθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Παρ' αὐτῷ τὸ σκῶμμα εἶναι συνηθέστατον. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὰ σκωπτικὰ ἔσματα καὶ ἰδίως τὰ δίστιχα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τὰς διασκεδάσεις διασταυροῦνται πανταχόθεν μεταξὺ τῶν συνδιασκεδαζόντων, ἀφήνω κατὰ μέρος τὰ σκώμματα, τὰ ὁποῖα οἱ χωρικοὶ ἀπευθύνουν πρὸς τοὺς γείτονας, καὶ περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν ἤδη, εἰς τὰ χωρία ἐν γένει ὅταν δὲν ἔχουν ἄλλο θέμα ὀμιλίας, καὶ συνήθως δὲν ἔχουν, καταντοῦν εἰς τὴν κακογλωσσίαν καὶ τὸ σκῶμμα καὶ διασκεδάζουν πειράζοντες τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλον. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος ἐντόπιος ἢ ξένος, ὅσονδήποτε τέλειος καὶ ἂν εἶναι, τοῦ ὁποίου νὰ μὴ βροῦν κάτι, νὰ μὴ τοῦ *κολλήσουν* τὸ *παρατσούκλι* του. Ἡ μορφὴ, ἡ ὄψις, ἡ χροιά τοῦ προσώπου, τὸ μέγεθος καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς ρινός, τῶν ὠτων, ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἡ τροφή, ἡ φωνή, ἡ ὀμιλία, αἱ προσφιλεῖς φράσεις, αἱ πράξεις, τὸ ἦθος, τὰ πάντα μετὰ θανμαστῆς δξύτητος παρατηροῦνται, ὅπως εὑρεθῆ ἡ ἀστεία αὐτῶν ὄψις καὶ ἐκπηδήσῃ τὸ σκῶμμα καὶ τὸ *παρατσούκλι*.

Πλάττονται δὲ τὰ παρατσούκλια οὐχὶ πάντοτε κατὰ κυριολεξίαν. Αἱ μεταφοραὶ καὶ συγκρίσεις πρὸς ζῶα καὶ πράγματα καὶ πρόσωπα καὶ ἡ δημιουργία πολλάκις ἐντελῶς νέων λέξεων εἶναι πράγματα συνηθέστατα εἰς τὰ παρωνύμια. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα τῆς προελεύσεως ἐκάστου εἶναι δυσχερεστάτη, ἂν μὴ γνωρίζῃ τις ἐξ αὐτῆς τῆς κοινωρίας τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπλάσθη.

Ὡς πρὸς τὰ ἀπλῶς *χαρακτηριστικὰ παρωνύμια* ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ταῦτα προέρχονται κυρίως ἐκ σωματικῶν ἐλαττωμάτων, τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς ἢ τῆς ἀποδημίας κτ., οἷον ὁ *Γεώργης ὁ Κουτσός*, ὁ *Γιάννης ὁ Στραβός*, ὁ *Δημήτρης ὁ Κουλοχέρης*, ὁ *Δημήτρης ὁ Κρητικός*, ὁ *Ἀμερικάνος* κτλ. Ἀνάλογα εἶναι καὶ τὰ βυζαντινὰ *Στραβορωμανός*, *Κουτζομούτης*, *Συναδηνός* κτλ., ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἔγιναν καὶ οἰκογενειακά.

Ἀποτρόπαια παρωνύμια ἐγὼ τοῦλάχιστον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ δὲν γνωρίζω. Τὰ δὲ πολυπληθέστατα *σκωπτικὰ ἀναλόγως* τῆς προελεύσεως αὐτῶν δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας:

1) τὰ λείψανα τῶν παιδικῶν χρόνων, οἷον *Μπάμπης ὁ Χαραλάμπης*, τὸ *Νὸ ὁ Στυλιανός*, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς παιδικῆς γλώσσης ὀρμηθέντα διατηροῦνται ἐνίοτε καὶ διὰ τοὺς μεγάλους. Συνήθως ὁμως ἀντικαθίστανται ὑπὸ ἄλλων.

2) τὰ ἐκ σωματικῶν ἰδιοτήτων, οἷον *Κεφάλας, Πουδάρα, Καμπούρης, Μουσιάκας, Στραβοπόδης, Πλατυπόδης* (βυζαντινόν), *Βραχνός, Σβαρνιάρα* (ὡς σύρουσα τοὺς πόδας), *Ζερβός* (καὶ βυζαντινόν), *Μακρὸς* (καὶ βυζαντινόν), *Καλλόμαλλος* (βυζαντινόν) κτλ. Ἐκ τούτων ὅμως πολλὰ εἶναι ἀπλῶς χαρακτηριστικά.

3) ἐκ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδιοτήτων, οἷον *Κακός, Ψεύτης, Γεντίμπελας* (= ἰδιότροπος), *Παλληκαράς, Ξυνός, Λιγοψύχης, Ἀγέλαστος* (καὶ βυζαντινόν).

4) ἐκ συνηθειῶν, πράξεων, συνήθους ἐνδυμασίας κτλ., οἷον *Μυξέλης, Κρασέλ', Πανταλόνας, Παρτάλης, Ξιπόλυτος, Σκουφᾶτος* κτλ.

5) ἐκ συνηθῶν φράσεων, ἀνυνήθους προφορᾶς κτλ., οἷον *Παικαλάς, Πασαπνοῆς, Δοξαπατηρῆς* (καὶ βυζαντινόν), *Πολυκαλάς, Δηλαδῆς, Σαλισβουρῆς, Στέκας, Βρόντας* (ἐκ τοῦ βροντώδους τόνου τῆς φωνῆς), *Καλημέρης* κτλ.

6) ἐκ πράξεων ἐκτρόπων, οἷον *Κλεφταβγός* (ὁ κλέψας ὄνον), *Ὀγδονταλιά* (ἡ φαγοῦσα ὀγδοήκοντα ἐλαίας), *Τηγανίτας* (ὁ τρώγων πολὺ τοὺς τηγανίτες) κτλ.

7) ἐκ συγκρίσεων πρὸς ἄλλα πρόσωπα, οἷον *Πασᾶς, Δεσπότης, Γύφτος, Πιλᾶτος* κτλ.

8) ἐκ συγκρίσεων πρὸς ζῶα, οἷον *Ἀλεπός* (καὶ βυζαντινόν), *Ζαγάρι, Γκαμήλας, Λαγός, Ψεῖρα, Σφήκα, Πειτειός, Ψύλλος* (καὶ βυζαντινόν) κτλ.

9) ἐκ συγκρίσεων πρὸς πράγματα, οἷον *Μπουγαδοκόφιντο, Ἀνεμόμυλος, Δεκές, Μαῦντανός* κτλ.

Καὶ πολλάκις μὲν αἱ ἕξ ὧν τὰ παρωνύμια λέξεις μένουσι ἀμετάβλητοι, οἷον ἡ *Χερούκλα* ἐπὶ ἀνδρός, ἡ *Ντομάτα* ἐπίσης, π. χ. ὁ *Γιάννης* ἢ *Χερούκλα*, ὁ *Δημήτρης* ἢ *Ψεῖρα* κτλ. Ἄλλοτε ὅμως ἐκ τῶν λέξεων τούτων ἐσηματίσθησαν ἐπίθετα, οἷον ὁ *Ντομάτας*, ὁ *Χερούκλας*, ὁ *Ψεῖρας*, ὁ *Πίττας* κτλ. τὰ ὁποῖα κατόπιν ἐπολιτογραφήθησαν καὶ ὡς οἰκογενειακά.

Ἄλλος δέ τις τρόπος εἶναι ἡ πρὸ τοῦ ὀνόματος πρόταξις τοῦ παρωνυμίου, ἔνεκα τῆς ὁποίας δημιουργοῦνται σύνθετα οἷον *Καραγιάννης, Μαυρογιώργης, Στραβοβασίλης, Στραβορωμανός* (βυζαντινόν), *Ψωρομητρος, Δελιγιάννης* κτλ.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων γίνεται καταφανές, ὅτι δὲν εἶναι ἀρκετὸν ὁ συλλογεὺς νὰ ἀποθησαυρίζῃ μόνον τὰ παρωνύμια, ἀλλὰ πρέπει, ὅπου εἶναι δυνατόν, καὶ ἐπὶ τόπον νὰ ἀναζητῇ τὴν αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν. Διότι ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος πολλὰ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνουν ἀνερμηνεύτα ἢ κακῶς νὰ ἐρμηνευθοῦν.

Συλλογὰς παρωνυμίων συστηματικὰς δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε. Ὁ P. KRETSCHMER εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ περὶ τῆς λεσβιακῆς διαλέκτου περιουλέξε τινα, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνίχει καὶ ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα κατάταξις. Ὁσαύτως ὁ K. DIETERICH ἔχει τιὰ ἐν τῷ περὶ νοτίων Σποράδων ἔργῳ του. Ὑλικὸν χρησιμοποιήσιμον παρέχουν ἀφθονοὶ τὰ ἐκ παρωνυμίων ἐπώνυμα, ἀλλὰ ταῦτα τοῦτο ἔχουν τὸ κακόν, ὅτι οὐδὲ νύξιν παρέχουν περὶ τῶν ἀφορμῶν, ἐξ ὧν ὠρμήθη τὸ παρωνύμιον, ἢ γνῶσις τῶν ὁποίων, ὡς εἴπομεν, εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἐρμηνείαν τῶν παρωνυμίων καὶ ἐπομένως καὶ διὰ τὴν κατάταξιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐπ' αὐτῶν ἐρευναν.

[Διὰ τὰ νεότερα βλ. τὴν βιβλιογραφίαν τῆς σ. 348 τοῦ παρόντος βιβλίου, ἀναφερομένην καὶ εἰς τὰ κύρια ὀνόματα, ἐπώνυμα, παρωνύμια κλπ.

Ἐκ τούτων βλ. εἰδικώτερον τὰς μελέτας καὶ συλλογὰς: Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ, Τὰ παρατσούκλια, Η.Μ.Ε., 1922, σ. 111 - 117. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὰ Νεοελληνικά παρωνύμια, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 6 (1923), σ. 40 - 71. ΜΑΝΟΛΗ ΚΡΙΑΡΑ, Συμβολὴ εἰς τὰ Νεοελληνικά παρωνύμια, Ἀθηνᾶ, τόμ. 44 (1932), σ. 171 - 183. ΓΕΩΡΓ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ, Κρητικὰ παρωνύμια, Κρητ. Μελέται, τόμ. 1 (1933), σ. 153 - 157. Σ. Α. ΚΡΑΝΙΚΟΛΑ, Παρωνύμια καὶ σκοπτικά ὀνόματα ἐν Σύμῃ, Δωδεκαν. Ἀρχεῖον, τόμ. Γ' (1958), σ. 134 - 176].

IV. ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Τοπωνύμια λέγοντες ἐννοοῦμεν οὐ μόνον τὰς ὀνομασίας τῶν πόλεων, χωρίων καὶ συνοικισμῶν, ἀλλ' ἐν γένει πάντα τὰ ὀνόματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς ὀνομάζει πᾶσαν πτυχήν, πᾶν τμήμα τοῦ πατρίου ἐδάφους. Τὰ τοπωνύμια δὲν εἶναι ἀυθαίρετα κατασκευάσματα. Ὅπου δὲν εἶναι λείψανα παλαιά, εἶναι στενότατα συνδεδεμένα πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ, τὴν βλάστησιν, τὰ ζῶα, τοὺς κατοίκους του, πολλάκις δὲ καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν εἶναι σπουδαιότατη οὐ μόνον διὰ τὴν γεωγραφίαν, σύγχρονον καὶ ἱστορικὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν λαογραφίαν, τὴν ἐθνολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν. Διὰ τὴν γεωγραφίαν τὴν σύγχρονον, οὐ μόνον, διότι τὸ ἰδιαιτερον ὄνομα δίδει πλήρη ὑπόστασιν εἰς ἓνα τόπον, διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ

παντός ἄλλου, καθὼς τὸ ὄνομα συμπληροῖ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα πολλάκις αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ χαρακτηρίζουν τὴν φύσιν καὶ τὴν μορφήν τοῦ ὀνομαζομένου τόπου. Διὰ τὴν ἱστορίαν, διότι μέρος αὐτῶν εἶναι λείψανα ὀνομάτων συνοικισμῶν παλαιῶν, ἐκλιπόντων, τὰ ὁποῖα μᾶς καθοδηγοῦν εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς γεωγραφικῆς θέσεως αὐτῶν. Διὰ τὴν λαογραφίαν, οὐ μόνον διότι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀποτελοῦν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν μελέτης, ἀλλὰ καὶ διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν ἐν ἐπιπλέον δεῖγμα τῆς μυθολογικῆς τοῦ λαοῦ φαντασίας, ἔτι δὲ καὶ διότι πολλὰ συνδέονται πρὸς παραδόσεις καὶ ἔθιμα παλαιότατα. Διὰ τὴν ἐθνολογίαν τέλος καὶ τὴν ἱστορίαν, διότι μέγα πλῆθος αὐτῶν ἢ εἶναι ξενόγλωσσα ἢ ὁμόγλωσσα μὲν, ἀλλ' εἰς ξένους λαοὺς ἀναφερόμενα, τὰ ὁποῖα, ἂν μὴ τι ἄλλο, μαρτυροῦν περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐποικίσεως ἢ καὶ τῆς διόδου ἀπλῶς τῶν λαῶν τούτων ἐκ τῶν σχετικῶν χωρῶν, πολλὰ δὲ καὶ περισφύζουν τὴν μνήμην μεγάλων ἀρχοντικῶν οἴκων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς τῶν τόπων τούτων οἱ εὐγενεῖς χωροδεσπόται.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω γενικῶς ἰσχύουν καὶ διὰ τὰ νεοελληνικά τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα ἀναλόγως τῆς προελεύσεως αὐτῶν δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας·

α') εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προφανῶς διατηρήθησαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, εἴτε μεμαρτυρημένα εἶναι εἴτε ἀμάρτυρα, ὅσον καὶ ἂν ἡ σημερινή των ὄψις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμαυρὰ καὶ ἐξηλωμένη. Οὕτω π.χ. *Χιλιαδὸν* λέγεται σήμερον ἡ ἀρχαία *Φυλιαδών*, *Λεψίνα* μέχρι πρότινος ἐλέγετο ἡ *Ἐλεῦσις*, *Γιόρκοι* ἐν Κύπρῳ οἱ *Γόλγοι*, *Αἶλι* τὸ *Ἰδάλιον*, *Βροῖσα* τὰ *Ἀφροδίσια*, *Ἀσίνον* ἢ *Ἀσίνη*.

β') εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι λείψανα βυζαντινῶν χρόνων, διασφύζοντα

1) τὴν μνήμην πόλεων καὶ συνοικισμῶν βυζαντινῶν, διατηρουμένων μέχρι τοῦ νῦν ἢ καὶ συνηθέστερον ἐκλιπόντων, οἷον *Μάκρη* ἐλέγετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ λέγεται καὶ σήμερον ἡ αὐτὴ θρακικὴ πολίχνη· *Μυστραῶς* ἔκαλεῖτο ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα πόλις ἐν Λακωνίᾳ, μὲ τὸ αὐτὸ δὲ ὄνομα καλεῖται σήμερον τὸ παρακείμενον εἰς

τὰ ἐρείπια χωρίων· *Μεσσηνε καλεσι* τουρκιστί καλοῦνται σήμερον τὰ ἐρείπια τοῦ κάστρου τῆς βυζαντινῆς ἐν Θράκῃ *Μοσσουνοπόλεως* κτλ.

2) τὴν μνήμην ἀγροτικῶν, διοικητικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διαρρέσεων, οἷον *Ζευγολατειῶ*, *Χιλιομόδι*, *Λιμοίρι*, *Ἀγοίδι*, *Πραστειῶ*, *Ἀπλίκιν*, *Ἀφεντιτσή*, *Κομιτιτσή*, *Σπαθαρικόν*, *Ἐπισκοπή* κτλ.

3) τὴν μνήμην τῶν βυζαντινῶν κτητόρων, οἷον *Κατακάλι* τὸ κτῆμα τῆς οικογενείας *Κατακαλῶν*, *Διαβολίτζι* τὸ κτῆμα τοῦ *Διαβολίτζη*, *Μιχαλίτσι* τὸ κτῆμα τοῦ *Μιχαλίτση*, *Λεοντάρι* τὸ τοῦ *Λεοντάρη*, *Μανιάκι* τὸ τοῦ *Μανιάκη*, *Μελιγαλαῖ* κλπ. Τὰ τοπωνύμια ταῦτα κατ' ἀρχὰς ἐξεφέροντο κατὰ γενεαίαν, ὡς δηλοῦνται τὸν κτήτορα, βαθμηδὸν ὅμως λησμονηθεῖσης τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἐξηγέθησαν καὶ κατ' ὀνομαστικὴν οὕτως, ὥστε τὸ *χωρίον* τοῦ *Διαβολίτζη* ἔγινε τὸ *χωρίον Διαβολίτσι*, καὶ ἐξελληνισθὲν ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ *Διαβολίτσιοι*. Ἐν Κύπρῳ εὗρηται καὶ εἰς ἀρσενικὸν γένος, οἷον ὁ *Καλλίνικος*, ὁ *Ζαχαριάς*, ὁ *Βάρδας*, ὁ *Κουρκούας*, ὁ *Λούκας*, ὁ *Λάσκαρης*, οἱ *Φωκάδες*, οἱ *Καβράδες*, οἱ *Λιγενῆδες* κλπ.

4) Τὴν μνήμην ἀξιωματίων ἢ ἐπαγγελμάτων τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἐκ τῶν ἐπωνύμων τῶν κτητόρων, οἷον *Τρικλίνη*, *Λογοθέτη*, *Πικέρι* (τοῦ Πιγκέρι).

5) Τὴν μνήμην στρατιωτικῆς χρήσεως, οἷον *Βίγλα*, *Μεροβίγλι*, *Σιδερόπορτα* κτλ.

γ') εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν λείψανα ἐποικίσεων ἢ καὶ προσωρινῆς παρουσίας ἢ διόδου ξένων λαῶν, Σλάβων, Τούρκων, Ἀλβανῶν καὶ Φράγκων. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ σλαβικά *Νεζερός*, *Ἀράχοβα*, *Ζάχολη*, *Ζιγοβίσι* κλπ., τὰ ἄλβανικά *Μαλακάσα*, *Κακοσάλεσι*, *Διόπεσι* κτλ., τὰ τουρκικά *Ταταρλάρ*, *Τοπουζλάρ*, *Χασάν ἀγᾶ*, *Ἀχμὲτ ἀγᾶ* καὶ τελευταῖον σποραδικά τινα φραγκικά ἰδίως εἰς τὰς φραγκοκρατηθείσας χώρας, οἷον *Σανταμέρι* ἐν Ἀχαΐᾳ ἐκ τοῦ Γάλλου *Saint-Omer*, *Τρέμουλας*, φρούριον ἐν Καλαβρύτοις ἐκ τοῦ βαρῶνου *de Tremouille*, *Καβοντόρος*, τὸ ἀκρωτήριον τῆς Εὐβοίας ὁ *Καφηρεύς*, ἐν Κύπρῳ *Ἀγκολέμης*, *Λαζανιάς*, τοῦ *Φικάρδου*, *Σανταλάριν*, *Σαντενί*, ἐν Κερκύρᾳ τὰ *Γήρου* ἀντὶ τὰ *Ρογήρου* κτλ. Ἐκ τούτων ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς διὰ τὴν ἐθνολογίαν εἶναι τὰ φαινόμενα σλαβικά, καθόσον εἰς αὐτὰ ἀνευρίσκονται τὰ ἴχνη τῶν σλαβικῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπέδραμον κατὰ τὸν Μέσον αἰῶνα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ τόσος θόρυβος περὶ τῆς ἐκσλαβώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ταχείας καταστροφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὰ ἄλβανικά διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἄλβανικῶν ἐποικίσεων, ἔπειτα δὲ

καὶ τὰ τουρκικά, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλὰ προέρχονται ἐκ τῶν ἰδιοκτητῶν Τούρκων, οἷον *Χασάν ἀγά* κτλ., ἀλλὰ πολλὰ ἀναφέρονται εἰς ἐποικήσεις καὶ μετακινήσεις πληθυσμῶν, προκληθεῖσας ἔνεκα τῶν πολέμων τῆς Πύλης ἢ ὑπ' αὐτῆς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως κατὰ καιροὺς πρὸς πύκνωσιν τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, οἷον *Ταταρλάρ*, *Τατάριοι*, χωρίον ἐκ Τατάρων συνοικισθέν· *Τσερκέζιοι*, χωρίον Κιρκασίων· *Καζακλάρ*, χωρίον Κοζάκων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐπειτα σπουδαῖα εἶναι τὰ τουρκικὰ τοπωνύμια, διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι αὐτὰ τὰ παλαιότερα ἑλληνικὰ καὶ μάλιστα βυζαντινὰ, τὰ ὁποῖα παραφθείραντες οἱ Τοῦρκοι κατέστησαν δυσδιάγνωστα. Οὕτως αἱ βυζαντιναὶ παρὰ τὴν Προποντίδα *Πηγαὶ* μετεβλήθησαν εἰς *Μπίγαν*, ἢ ἀνατολικῶς τῆς Σμύρνης *Παλαιάπολις* εἰς *Μπαγιάμπολον*, ἢ *Τρίπολις* εἰς *Ταράμπολον*, ὁ *Πύργος* εἰς *Μπουργκὰς* κτλ. Περιεργότατα παραδείγματα τοιούτων φθορῶν ἀναφέρει ὁ Σ. Μενάρδος ἐν Κύπρῳ, οἷον *εἰς τὴν Κίον* ἔγινεν *Ἰστιντζ'ιό*, ὁ *Ἅγιος Ἀμβρόσιος* (*Ἀη Βρόσης*, *Ἀη Γρόσης*) ἔγινεν *Ἀη Κουρούς* (= γρόσιον), τοῦ *Ἀντρολίκου Ἀντολί κιοῦ*, τὸ *Ἀγρίδι Ἀγίε-νταγί* καὶ ἐξ αὐτοῦ ἑλληνικὸν *Ἀγίριαν*, ἢ *Πέτρα τοῦ Διενῆ Γενιτζέ κιοῦ* κτλ. Πλὴν τῶν καθαρῶς ξένων τούτων τοπωνυμίων ἔχομεν καὶ ἑλληνικά, ἀναφερόμενα εἰς ξένας ἐποικήσεις καὶ ξένους λαοὺς, οἷον *Γυφτοχώρι*, *Ἀρμένηδες*, *Συρκάνηδες*, *Καραμάνοι*, *Ἀρραουτονια* κτλ.

δ') εἰς τὰ φαινόμενα καθαρῶς νεοελληνικά, μολοντί ἐπισταμένη ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν πηγῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς γεωγραφίας ἴσως πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἤθελεν ἀποδείξει βυζαντινὰ. Τὰ νεοελληνικά ταῦτα τοπωνύμια δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς διαφόρους κατηγορίας ἀναλόγως τῆς προελεύσεως αὐτῶν. Οὕτω προέρχονται ἄλλα:

1) ἐκ τῆς γεωλογικῆς συστάσεως τοῦ ἔδαφους, οἷον *Τράχωνες*, *Χωματερό*, *Χαρκός*, *Ἀμμούσα*, *Διθερή*, *Χαντριὰ* (διότι τρίβεται τὸ ἔδαφος εἰς χάντρες) κτλ.

2) ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἔδαφους καὶ διαφορῶν ἄλλων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, οἷον *Λάκκα*, *Στενή*, *Καταβόθρα*, *Ἀνλιωνάρι*, *Βαθύ*, *Ὀμαλός*, *Ἀγρό*, *Μαγούλα*, *Κοινόπετρα* κτλ. Εἰς ταῦτα ὑπάγονται καὶ τὰ ἐκ τῆς ἠχοῦς, οἷον *Ἀντίλαλος*, *Φώνισσα*.

3) ἐκ τοῦ χρώματος τοῦ ἔδαφους, οἷον *Ἀσπρόκαμπος*, *Ἀσπριά*, *Κοκκινιά*, *Ἀσπρόβαλτος* κτλ.

4) ἐκ τῶν ρεόντων ὑδάτων, οἷον *Κεφαλόβρυσο*, *Ἀρμυροπόταμο*, *Γλυκόβρυσση*, *Κρουνέρι*, *Μαυρονέρι* κτλ.

5) ἐκ τῆς φουομένης βλαστήσεως ἢ τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς, οἷον Ἄγριάδα, Μαραθῶνας, Μαραθωνήσι, Ἀμπελάκια, Ἀναδεντράδες, Πουρνάρι, Κερασιά, Ἀχλαδόκαμπος, Μαδάρα, Ξεροβοῦνι.

6) ἐκ τῶν συχναζόντων ζῳων, οἷον Ἀηδόνια, Ἀηδορόραχη, Ἀετόραχη, Ἀλποχώρι, Ἀλουπότρυπες κττ. Ἐντεῦθεν καὶ τινες κυνηγετικαὶ τοπωνυμῖαι, οἷον Τρυγονᾶς, Πέρασμα.

7) ἐκ διαφορῶν κτισμάτων, ἀρχαίων ἢ νέων, καὶ ἰδίᾳ ἐκκλησιῶν, διατηρουμένων ἢ καὶ ἠρειπωμένων, οἷον Ἀσπρόπυργος, Ἀνεμόμυλος, Πυργί, Καστράκι, Κολῶνες, Κιόνι, Ἅγιος Γεώργιος, Μοναστήρι, Παντάνασσα, Φανερωμένη κττ.

8) ἐκ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐπαγγέλματος τῶν κατοίκων, οἷον Ἀρκάτες (ἐργάται), Τορνάρηδες, Γραφκιάδες, Χαρτσιάδες κττ. Ἐκ τῶν ἰδιοκτητῶν, οἷον τοῦ Λεβίδη, τοῦ Ζαΐμη κττ. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, Κερκύρα καὶ εἴ που ἀλλαχοῦ ἀντὶ τῆς γενικῆς γίνεται χρῆσις τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος εἰς τὸν πληθυντικόν, οἷον Ἀλεξανδράδες, Πεσσάδες, Ἀσπιωτάδες, Ραφαλάδες κττ. ἢ οὐδετέρου ἐπιθέτου ἐκ τῶν εἰς -ατος ληγόντων, οἷον Λαφνάτα, Μαζαρακάτα, Κουντουράτα. Ἐν Κερκύρα γίνεται χρῆσις ἐπιθέτων εἰς -άτικα, οἷον Μαστοράτικα, Γεωργοτσάτικα, ἐν δὲ τῇ Μάνῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τῆς καταλήξεως -αῖκα ἢ -άνικα, οἷον Μαλευριάνικα, Κορακιάνικα, Καλιάνικα, Κατουλαίικα κττ.¹⁾

9) ἐξ ἐπιτοπιῶν ἱστορικῶν παραδόσεων, συνήθως ὀνομάτων ληστῶν ἢ καὶ ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἔδρασαν ἢ ἐφονεύθησαν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἄλλων ἐπιτοπιῶν πολλάκις ἀσημάντων γεγονότων, οἷον τὸ ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ Γεφύρι τοῦ Γιαννῖα, τοῦ ἐκ Προστοβίτσης ἀρματολοῦ, τοῦ δολοφονηθέντος ἐν Πάτραις ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1770, τὸ Κάστρο τοῦ Δοξαπατρῆ, Στοῦ Γουρῆ, Στοῦ Σατινᾶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, Κρέμμισμαν τοῦ καμήλου ἐν Κύπρῳ κττ.

10) ἐκ παρομοιώσεων πρὸς ζῳα, ἀνθρόπους ἢ καὶ πράγματα, οἷον Πενταδάκτυλον λέγεται ὄρος ἐν Κύπρῳ, Πενταδάκτυλος καὶ ὁ Ταύγετος, Ἀνὸ ἀδέρφια λέγονται αἱ δίδυμοι κορυφαὶ τοῦ Σιπύλου, Παλληκᾶρι ἢ ἑτέρα τῶν κορυφῶν τῆς Φολόης, τὸ δὲ ὄνομα καλόγερος συνηθέστατα ἀποδίδεται εἰς βράχους. Ἐν Κύπρῳ καλεῖται Γυναικόκρεμμος κρημνός, διότι ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐκ μαστῶν

1) Περὶ τῶν τοπωνυμικῶν ἐν γένει καταλήξεων ἔγραψεν ὁ κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen, München 1903. [Ἀνατύπωσις εἰς ΚΩΝΣΤ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Γλωσσικὰ μελετήματα, 1964, σ. 1 - 78].

καταστάζει ὕδωρ. Πολλοὶ χεῖμαρροι καλοῦνται *Διακονιάρηδες*, διότι ὡς ἐπαῖται δάνειον ἔχουν τὸν βίον. Τοιαῦτα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ τοπωνύμια *Δράπανος, Διχάλη, Σκάφη, Στεφάνη, Κάκκαβο, Χωνί* κτ. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰ τοιαῦτα τοπωνύμια εἶναι συνήθη εἰς ὄρη καὶ βράχους, ὅπου παρουσιάζονται σχήματα ποικίλα, δυνάμενα νὰ κινήσουν εἰς παρομοίωσιν, ἀποτελοῦν δὲ προβαθμίδα τῆς πλήρους μυθοπλαστίας, ἢ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν ἀναπτυσσομένας παραδόσεις.

11) ἐκ διαφορῶν *παραδόσεων*, σχετικῶν πρὸς *δαίμονας*, οἷον νεραΐδας, δράκους, διαβόλους κτλ. Οὕτως, ὡς ἐσημειώσαμεν εἰς τὰς παραδόσεις, συνήθη εἶναι τὰ τοπωνύμια *Δρακοσπηλιά, Δρακόλιμνη, Δρακότροπα, Νεραΐδοβούνι, Νεραϊδάλωνο* κτλ. *Μανωλιά ἢ τῆς Μανωλιάς τὸ λαγκάδι* καλεῖται χεῖμαρρος ἐν Ἀχαΐᾳ, διότι ἐκεῖ κατοικεῖ ἡ λάμια Μανωλιά.

12) καὶ τελευταῖον ἐκ διαφορῶν *παραδόσεων*, σχετικῶν πρὸς *παλαιότατα ἔθιμα*, οἷον *Γεροντόβραχος* καλεῖται ἡ χαμηλοτέρα τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ, διότι *ἀπ' αὐτῆ τὸν παλιὸ καιρὸ ἐγκρέμιζαν τοὺς γέρους, πὺν δὲν μογοῦσαν νὰ βγάνουν τὸ ψωμί τους*.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται καταφανές, ὅτι μία συλλογὴ τοπωνυμίων, διὰ νὰ εἶναι πλήρης καὶ χρήσιμος ἐπιστημονικῶς, πρέπει ὁ καταρτίζων αὐτὴν συλλογεὺς νὰ μὴ περιορίζῃ τὸ ἔργον του εἰς τὴν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε περισυλλογὴν καὶ ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχῃ καὶ ἄλλα μερικὰ πράγματα.

Πρῶτον αὐτὴ ἡ καταγραφή τοῦ ὀνόματος πρέπει νὰ εἶναι ἀκριβεστάτη, καθὼς ἀκριβῶς τὸ τοπωνύμιον λέγεται, προστιθεμένου ἀπαραιτήτως καὶ τοῦ ἄρθρου, διὰ νὰ δηλωθῇ τὸ γένος καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ πτώσις, καθ' ἣν τοῦτο ἐκφέρεται. Ταύτην πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ δῆλωσις καὶ ἡ περιγραφή τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ τοπωνύμιον ἀποδίδεται, διότι μόνον ἡ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, τῆς ἐπ' αὐτοῦ βλαστήσεως κτλ. δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου. Ἐπειτα πρέπει νὰ σημειώνεται ἐπιμελῶς πᾶν ὅ,τι λέγεται διὰ τὸν τόπον ἐκεῖνον, πᾶσα παράδοσις εἴτε ἱστορικὴ εἴτε μυθικὴ. Ὁ συλλογεὺς δὲν πρέπει νὰ βαρύνεται νὰ ἐρωτᾷ. Ἐὰν ἡ περιέργεια εἰς ἄλλας περιστάσεις εἶναι ἐλάττωμα, διὰ τὴν περιστασιν ὅμως ταύτην εἶναι ὠφελιμωτάτη. Κάλλιστον δὲ εἶναι τὴν συλ-

λογίην νὰ ἀκολουθῆ καὶ χάριτης, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ σημειώνεται τὸ τοπωνύμιον εἰς τὴν θέσιν του.

Διὰ ταῦτα πάντα ὁ ἄριστος τρόπος τῆς περισυλλογῆς τῶν τοπωνυμίων δὲν εἶναι ὁ ἐξ ἀκοῆς, ἀλλ' ὁ ἐξ αὐτοψίας. Ὁ λαογράφος συλλογεὺς διατρέχων τὴν χώραν συνοδεῖα μάλιστα χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὸν τόπον τους, δύναται, ἐρωτῶν πάντοτε καὶ πληροφοροῦμενος, ἄριστον ὕλικόν νὰ συλλέξῃ, τὸ ὁποῖον θέλει ἀποβῆ χρήσιμον οὐ μόνον διὰ τὴν μελέτην τῶν τοπωνυμίων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς παραδόσεις, καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη ἐκτὸς τῆς λαογραφίας μαθήσεις.

Νεοελληνικά τοπωνύμια εὕρισκει κανεὶς πολυπληθῆ εἰς διαφόρους περιηγήσεις καὶ ὁδοιπορικὰ ξένων καὶ ἡμετέρων, ἔπειτα εἰς διαφόρους γεωγραφικὰς, τοπογραφικὰς, ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς πραγματείας, τῶν ὁποίων ἡ μνημόνευσις θὰ ἦτο μακροτάτη. Ἐμελετήθησαν δὲ πολὺ τὰ τοπωνύμια ἰδίως ἀφ' ὅτου ἀνεκινήθη ὑπὸ τοῦ Fallmerayer τὸ ζήτημα τῶν σλαβικῶν ἐποικίσεων ἐν Ἑλλάδι. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πρῶτος τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῶν τοπωνυμίων τῆς Ἑλλάδος ὑπέδειξεν ὁ Α. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ¹, συστηματικαὶ δὲ ἐξ ἐπιστημονικῶν λόγων συλλογαὶ εἶναι ἡ τοῦ ΗΛ. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, Ὁνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ μετὰ τοπογραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ Παρνασσῶ, σ. 674 κέ., ἡ τοῦ Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΥ, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, ἐν Ἀθηνῶν τόμ. ΙΗ', σ. 315 κέ., ἡ τοῦ Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, ἐν τῷ Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖφ τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Α', σ. 12 κέ. καὶ 157 κέ.², ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Τοπωνυμικά, αὐτ., τόμ. Ε', σ. 58-64². Καὶ αἱ τρεῖς αὗται συλλογαὶ εἶναι καὶ πραγματεῖαι περὶ διαφορῶν ἑλληνικῶν τοπωνυμίων, αἱ δὲ δύο τελευταῖαι εἶναι ἀξιολογώταται καὶ ὑποδειγματικαὶ εἰς τὸ εἶδος των. Πλὴν τούτων τοπωνυμίας μετ' ἀξιολόγων παρατηρήσεων ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Κ. DIETERICH, Sprache u. Volksüberlief. der Südlichen Sporaden, σ. 267 κέ., ἐπίσης δὲ καὶ ὁ PAUL KRETSCHMER ἐν τῷ περὶ τῆς λεσβίας διαλέκτου ἔργῳ του πραγματεύεται περὶ τινῶν τοπωνυμίων τῆς Λέσβου (σ. 26 κέ.). Καὶ ἄλλαι δὲ τινες συλλογαὶ ἐξεδόθησαν ἤτιον σπουδαῖαι, οἷα ἡ τοῦ Γ. Ι. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, ἐν Λαογραφίας τόμ. Ζ', σ. 91 κέ., τοῦ Κ. Γ. ΠΑΠΑΛΕΚΟΥ, αὐτ., τόμ. Ε', σ. 396 κέ. Τοπωνυμιαὶ ἑλληνικαὶ Καλαβρίας ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ G. MOROSI ἐν Archivio glottologico italiano 1874, τόμ. IV, σ. 75. Τοπωνυμικά ἐδημοσίευσεν τελευταῖον καὶ ὁ Α. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συλλογὴν διαφορῶν αὐτοῦ γνωμῶν, δημοσιευθεισῶν ἤδη καὶ ἀλλαγῶν, περὶ τῆς ἔτυμολογίας καὶ τῆς ἀρχῆς διαφορῶν ἀττικῶν τοπωνυμίων. Τέλος σπουδαῖαν συμβολὴν διὰ τὴν μελέτην τῶν τοπωνυμίων ἀποτελοῦν καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ δημοσιευθεῖσαι, Γνωμοδοτήσεις περὶ μετονομασίας συνοικισμῶν καὶ κοινοτήτων, ἐν Ἀθήναις 1920. Τελευταῖον ὡς πρὸς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἑλλά-

1) Ἐν Φιλίστορι, 1862, τόμ. Γ', σ. 3-5. 2) [Ἀνετυπώθη εἰς Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Γλωσσικὰ μελετήματα, 1964, σ. 141-176].

δος υπάρχουν και οι πίνακες τῶν Δήμων και Κοινοτήτων τοῦ Κράτους, ἐκδοθέντες ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τὸ 1920.

[Διὰ τὰ νεώτερα βλ. τὰς σχετικὰς βιβλιογραφίας ἐν Ἐπετ. Λογρ. Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 227-233, 256, 8, σ. 268-275, 9/10, σ. 308-321, 11/12, σ. 129-135, 374-375, 15/16, σ. 163-166. Διὰ τὰ μέχρι τοῦ ἔτους 1930 δημοσιεύματα βλ. τὴν εἰδικὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ ΠΑΝ. Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΛ, Ὁ θησαυρὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Α'. Τὸ Ἀρχεῖον τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν τοπωνυμίων τῆς τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1933, ὡς καὶ τοῦ ΔΙΚΑΙΟΥ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962, Ἀθηνᾶ, τόμ. 67 (1963-64), σ. 145-369].

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὰ σημερινὰ τοπωνύμια. Διὰ τὰ παλαιότερα, τῶν χρόνων δηλ. τῆς Τουρκοκρατίας, σπουδαιοτάτην πηγὴν ἀποτελοῦν τὰ εἰς τὰ δημόσια ἀρχεῖα ἢ τὰς χεῖρας ἰδιωτῶν εὗρισκόμενα ἔγγραφα, οἷον προικοσύμφωνα, πωλητήρια, κώδικες μητροπόλεων καὶ κοινοτήτων, ἔτι δὲ καὶ οἱ τουρκικοὶ κώδικες καὶ τὰ φραγκικὰ καὶ τουρκικὰ ἔγγραφα. Διὰ τοῦτο οἱ συλλογεῖς, ὅσάκις τοὺς παρουσιάζονται τοιαῦτα, δὲν πρέπει νὰ χάνουν τὴν εὐκαιρίαν, ἀλλ' εἰ δυνατόν μὲν νὰ τὰ περισυλλέγουν καὶ τὰ ἀποστέλλουν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ἰδρυθέντα Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἄλλως τοῦλάχιστον νὰ κρατοῦν ἀκριβῆ ἀντίγραφα αὐτῶν.

V. ΟΝΟΜΑΤΑ ΩΡΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ, ΜΗΝΩΝ, ΗΜΕΡΩΝ ΚΤΛ.

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Ἡ περισυλλογὴ καὶ ἡ μελέτῃ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν φράσεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁ λαός, διὰ νὰ ὀνομάσῃ ὥρας καὶ μῆνας καὶ ἡμέρας, εἶναι ἀξιολογωτάτη, διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ αἱ φράσεις κρύπτουν ἐν ἑαυτοῖς παλαιωτάτους τρόπους διαίρεσεως καὶ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου, οἵτινες εἶναι στενότερα συνδεδεμένοι οὐ μόνον πρὸς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος, τὸ κλίμα, τὴν φύσιν καὶ τὴν βλάστησιν τῆς χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος λαὸς διαίταται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν ἔχει κάμει εἰς τὸν πολιτισμὸν. Διότι οἱ λαοὶ ὡς βάσεις διὰ τὴν διαίρεσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἐχρησιμοποίησαν ἀνεκάθεν διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα κατ' ἔτος ἢ κατὰ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα ἐπανέρχονται κανονικῶς ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ζοῦν. Τοιαῦτα εἶναι πρῶτον αἱ τροπαὶ τοῦ ἡλίου καὶ ἡ ἐπιτολὴ καὶ δύσις ὄρισμένων ἀστέρων, ὡς καὶ αἱ φάσεις τῆς σελήνης. Δεύτερον ἡ πρόοδος καὶ ἡ

φθίσις τῆς βλαστήσεως καὶ ἰδίως τῶν καρπῶν, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν τροφήν, ὡς εἶναι τὰ δημητριακά, τὸ ἀρτοκαρπόδεδρον κτλ. Τρίτον αἱ πρὸς τὴν βλάστησιν ταύτην συνδεόμεναι γεωργικαὶ ἐργασίαι, ὡς σπορά, θερισμός, ἀλώνισμα, κττ. Τέταρτον διάφοροι τῶν ζῴων κατὰ καιροὺς περιοδικαὶ ἐνέργειαι, καὶ μάλιστα ἡ ἀφιξίς καὶ ἀναχώρησις τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν, καὶ τελευταῖον αἱ κατὰ περιόδους ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐπανερχόμεναι μετεωρολογικαὶ καταστάσεις, οἷον βροχαί, ψύχη, ἄνεμοι.

Πλὴν τῶν φυσικῶν τούτων βάσεων εἰς προηγμένους ὅπωςδήποτε λαοὺς, ἔχοντας ρυθμισμένον καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον τὸν κοινωνικὸν καὶ θρησκευτικὸν αὐτῶν βίον, ὡς μέτρα χρονικὰ ἐχρησίμευσαν καὶ διάφορα κοινωνικῶς καὶ κατὰ χρονικὰ διαστήματα τακτά, μικρότερα ἢ μεγαλύτερα, ἐπαναλαμβανόμενα γεγονότα ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ θρησκευτικῷ αὐτῶν βίῳ, οἷαι αἱ ἐμπορικαὶ ἀγοραί, καθὼς καὶ αἱ κατὰ τακτὰς ἡμέρας ἐνιαύσιοι θυσίαι, ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις.

Αἱ ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων στηριχθεῖσαι διαιρέσεις, κρατήσασαι ἐπὶ χρόνους καὶ αἰῶνας μακροὺς, ἐξετοπίσθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων ὀρμηθέν, ἐπεκράτησε πρῶτον εἰς ὅλον τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον καὶ κατὰ καιροὺς τελειοποιηθὲν ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον εἰς ὅλους τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς. Παρὰ τὴν ἐπικράτησιν ὅμως ταύτην, ἡ ὁποία ἐγένετο κυρίως ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, τὰ κατώτερα στρώματα τῶν λαῶν καὶ μάλιστα οἱ πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν ζῶντες χωρικοὶ δὲν ἔπασαν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἐπίσημον ἡμερολόγιον νὰ διατηροῦν καὶ νὰ μεταχειρίζωνται πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τρόπους παλαιότερους, τοὺς ὁποίους ὁ σημερινὸς λαογράφος ἐρευνητῆς δύναται νὰ εὔρη καὶ καθ' ἑαυτούς, συνήθως ὅμως κεκρυμμένους ὑπὸ τὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς ὀνομάζει τοὺς μῆνας, τὰς ὥρας καὶ τὰς ἡμέρας.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΩΡΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ, ΜΗΝΩΝ ΚΤΛ.

Εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν αἱ ὥραι τοῦ ἔτους εἶναι τέσσαρες, φέρουν δὲ ὀνόματα, ἄλλα μὲν ἀρχαῖα, ἄλλα δὲ νεώτερα, πλασθέντα ἐπὶ μιᾶς τῶν ἀνωτέρω βάσεων. Οὕτως ἔχομεν τὸν *χειμῶνα*, ὄνομα ἀρχαῖον, τὴν *ἀνοιξη*, ὄνομα πλασθὲν ἐκ τῆς προόδου τῆς βλαστήσεως, διότι κατ' αὐτὴν ἀνοίγουν τὰ λουλούδια, τὸ *καλοκαίρι*, ἐκ τῆς κρατού-

σης καλοκαιρίας, και τὸ φθινόπωρο ἢ χινόπωρο ἢ κλινόπωρο ἢ μοθόπωρο κττ. ἢ ὑστεροκαίρι, στερονοκαίρι και εἴ τι ἄλλο, ὀνόματα, ἐκ τῶν ὁποίων, τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἀρχαία κληρονομία, τὰ δὲ τελευταῖα νεώτερα, πλασθέντα κατὰ τὸ καλοκαίρι και δηλοῦντα τὴν σχετικὴν αὐτοῦ ἐξακολούθησιν και κατὰ τοὺς μῆνας, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει τὸ φθινόπωρον.

Πλὴν ὅμως τῶν ὠρῶν τούτων ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καθορίζει και ἄλλας διαφόρους ἐποχάς, μακροτέρας ἢ βραχυτέρας, ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκ τῆς βλαστήσεως, τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τοῦ βίου τῶν ζώων, τῶν ἀστέρων και τῆς λατρείας. Οὕτω π.χ. συνήθως ἀκούει κανεὶς φράσεις, οἷον *στὰ κεράσια, στὰ σταφύλια, στὰ κράνα, στὰ κολοκύθια* κττ., δι' ὧν ὁ λαὸς καθορίζει τὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὰς ὁπώρας ταύτας χρόνον. Συμφώνως πρὸς αὐτὰ και οἱ πνεόντες ἐτησίαι διακρίνονται εἰς *μελέμια τῷ φρούτῳ* και *μελέμια τῷ σταφυλιῷ* (Νάξος). Τοιαύτας φράσεις ἀνευρίσκει κανεὶς και εἰς διαφόρους παροιμίας, οἷον *ἀπ' τὸ Μάη ὡς τὰ κεράσια· ἀπ' τὰ σῦκα ὡς τὰ σταφύλια· ἀπ' τὸ θέρος ὡς τὸ ἐλιές | δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλειές· ἐβγήκε τὸ ροδάκινο ἄρχισε τὸ νυχτέρι* κτλ. Ἐκ διαφόρων γεωργικῶν ἐργασιῶν καθορίζονται αἱ ἐποχαί, *στὸ θέρο, στ' ἀλώνια, στὸν τρύγο, στὰ πειμεζία* κττ. Ἐκ τοῦ βίου τῶν ζώων δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν φράσεις, ἔχομεν ὅμως παροιμίας και γεωργικὰ παραγγέλματα, οἷον *τζίτζικας ἐλάλησε | πάρτε τὰ δρεπάνια σας· μὴ σᾶς γελάση ὁ μπρακακᾶς, μὴτε τὸ χελιδονάκι | ἂν δὲν λαλήση τζίτζικας δὲν εἶναι καλοκαιράκι*. Ἐκ τῶν ἀστέρων ἢ πούλια εἶναι κυρίως ἡ καθορίζουσα ἐποχήν, ὡς και παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ὄθεν και ἡ φράσις, *ἔπεσ' ἡ πούλια στὴ θάλασσα*, και ἡ παροιμία, *ὄντας ἡ πούλια βασιλεύει, ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνει | κι οὔτε ἰσοπάνης στὰ βουνά, οὔτε ζευγᾶς στοὺς κάμπους*. Ἐκ τῆς λατρείας εἶναι τέλος συνήθεις οἱ καθορισμοί, τὸ *Πάσχα*, ἢ τὴ *Λαμπρή*, *ξώπασχα* ἢ *ξώλαμπρα*, τὰ *Χριστούγεννα* ἢ τοῦ *Χριστοῦ*, τὶς *Ἀποκριές*, τῆς *Παναγίας* και συνηθέστερον τὴν *Μεγάλην σαρακοστήν*, τὸ *Δεκαπενταῦγουστο*, τὸ *Σαραντάμερο* και εἴ τις ἄλλος, δι' ὧν καθορίζεται ὁ ἀντίστοιχος πρὸς τὰς ἑορτὰς και τὰς νηστείας χρόνος. Ἐκ τῶν ἁγίων διὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ χρόνου σπουδαιότατοι εἶναι ὁ Ἅγιος Γεώργιος και ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὁ μὲν πρῶτος ὡς ἀρχὴ τῆς καλοκαιρινῆς ἐποχῆς, ὁ δὲ δεύτερος ὡς ἀρχὴ τῆς χειμερινῆς. Οὕτω διχοτομοῦσι τὸν ἐνιαυτὸν, καθ' ὃν τρόπον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις και ἄλλοις λαοῖς αἱ πλειάδες. Εἶναι δὲ οἱ χρόνοι τῶν ἑορτῶν τούτων, δη-

λαδή ἢ 23ῃ Ἀπριλίου καὶ ἢ 26ῃ Ὀκτωβρίου, ἡ ἐποχὴ τῆς συνάψεως συμβολαίων καὶ μισθώσεων εἴτε κτημάτων εἴτε ἀνθρώπων¹.

Καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν εἰς τὸν λαὸν τῶν χωρίων ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν ἐπήγασαν. Βεβαίως δὲν εἶναι ἄγνωστα τὰ ὀνόματα τοῦ ἐπισήμου ἡμερολογίου, ὅσον καὶ ἂν παρουσιάζονται γλωσσικῶς κατὰ τόπους ἠλλοιωμένα, καὶ τινα δὲ καὶ παρητυμολογημένα, ὡς *Γεννάρης*, *Φλεβάρης* κτλ. Συνηθέστερα ὅμως πολὺ εἶναι νεώτερα ὀνόματα, πλασθέντα ἐκ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν καρπῶν, τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τῆς μετεωρολογικῆς καταστάσεως, τῶν πτηνῶν καὶ ἰδίως τῶν ἑορτῶν. Οὕτως ἔχομεν τὰ ὀνόματα *Ἀνοιξιάτης*, διὰ τὸν Μάρτιον, *Κερασάρης*, *Τριανταφυλλᾶς*, *Δούλονδος*, *Πράσινος* διὰ τὸν Μάιον, *Κερασάρης* ἐνιαχοῦ καὶ διὰ τὸν Ἰούνιον, *Γιαλιστής* διὰ τὸν Ἰούλιον, διότι γιαλίζον τὰ σταφύλια, ἔπειτα *Θεριστής*, *Ἐρμιαστής* διὰ τὸν Ἰούνιον, *Ἀλωνιστής*, *Χορτοκόπος*, *Χορτοθέρης*, διὰ τὸν Ἰούλιον, *Συκολόγος*, *Τρυγητής* διὰ τὸν Αὐγουστον, *Πετμεζᾶς*, *Σποράρης*, *Τρυγητής* καὶ *Τρυγομηνᾶς* διὰ τὸν Σεπτέμβριον, *Σπαρτής*, *Τρυγομηνᾶς* διὰ τὸν Ὀκτώβριον, *Νιαστής*, *Σπαρτής*, *Σποριᾶς*, *Μεσοσπορίτης*, *Κρατσομηνᾶς*, *Τρυγομηνᾶς* διὰ τὸν Νοέμβριον, *Κλαδευτής* διὰ τὸν Φεβρουάριον, *Φυτευτής* διὰ τὸν Μάρτιον κτλ.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ πανταχοῦ διὰ τὸν αὐτὸν μῆνα, πολλάκις δὲ ὄνομα δηλωτικὸν τῆς αὐτῆς γεωργικῆς ἐργασίας ἀποδίδεται ἄλλαχοῦ εἰς ἄλλον μῆνα. Τὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ κλίματος κατὰ τόπους, ἔνεκα τῆς ὁποίας αἱ αὐταὶ γεωργικαὶ ἐργασίαι ἄλλαχοῦ ἄλλοτε γίνονται, προἰμώτερον ἢ ὀψιότερον. Οὕτω τὰ τοιαῦτα τῶν μηνῶν ὀνόματα ἀποτελοῦν στοιχεῖα χρήσιμα οὐ μόνον διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς φυσιοδίφας, τοὺς μελετώντας τὰ τῆς βλαστήσεως κατὰ διαφόρους χώρας.

Ἐκ τῆς μετεωρολογικῆς καὶ κλιματολογικῆς καταστάσεως ἔχομεν ὀνόματα, οἷον *Κρηαρίτης* διὰ τὸν Ἰανουάριον, *Καλομηνᾶς* διὰ τὸν Μάιον, *Παχιστής* διὰ τὸν Ὀκτώβριον, *Βροχάρης*, *Ἀνακατωμένος* διὰ τὸν Νοέμβριον καὶ τὰ μεταφορικὰ *Παλου-*

1) Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ ὅποιοι ὀνομάζουσι τὰς δύο ἑορτὰς Χίντρελλῆς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ Κάσιμ τὸν Ἅγιον Δημήτριον, ἀριθμοῦν δὲ ἀπ' αὐτῶν τὰς ἡμέρας κατὰ προϊούσαν ἀρίθμωσιν, ὡς ἀριθμεῖ ὁ Ἅϊσοδος ἀπὸ τῶν ἡλιακῶν τροπῶν, συνάπτοντες πρὸς τὴν ἀρίθμωσιν καὶ διαφόρους μετεωρολογικὰς παροιμίας.

κοκαύτης, Γδάρτης, Κλαφομάρτης, Πεντάγνωμος καὶ εἴ τι ἄλλο διὰ τὸν Μάρτιον.

Ἐκ τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν ἔχομεν τὸ ὄνομα Ὀρνυκολόγος διὰ τὸν Σεπτέμβριον.

Συνηθέστατα εἶναι τὰ ἐκ τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν ἀγίων ὀνόματα, οἷον *Καλανιάρης* διὰ τὸν Ἰανουάριον, *Ἀηγιωργιάτης* καὶ *Λαμπριάτης* διὰ τὸν Ἀπρίλιον, *Σταυριώτης* διὰ τὸν Σεπτέμβριον, *Ἀηδημηριάτης* διὰ τὸν Ὀκτώβριον, *Ἀησιράτης*, *Ἀηαντιριάς*, *Ἀηταξιάροχης*, *Ἀηφιλιπιάτης* διὰ τὸν Νοέμβριον, *Ἀηνικόλας*, *Χριστός*, *Χριστουγεννιάτης* διὰ τὸν Δεκέμβριον κτλ.

Τελευταῖον ἔχομεν ὀνόματα καὶ ἐκ τοῦ μήκουσ, διὰ τὸν Φεβρουάριον, *Μικρός*, *Κούντουρος*, *Κουτσός*, *Κουτσοφλέβαρος*· κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐκλήθη καὶ ὁ Ἰανουάριος *Τρανός*, *Μεγάλος μήνας* ἢ *Μεγαλομηνᾶς*, ἐνῶ πραγματικῶς δὲν εἶναι μεγαλύτερος τῶν ἐχόντων 31 ἡμέρας.

Ὀνόματα ἐβδόμαδων ἰδιαιτέρα, καθ' ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, πλὴν τῶν καθιερωμένων ὑπὸ τῆς λατρείας, τῆς *Τυρινῆς*, τῆς *Καθαρῆς βδομάδας*, τῆς *Μεγάλης βδομάδας*, δὲν ἔχομεν.

Ἡμερῶν ἐπίσης ὀνόματα ἰδιαιτέρα δὲν ἔχομεν εἰμῆ σποραδικά τινα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ *Μερομήνια*, ἀλλαγῶ *Μηραλλάγια*, *Καταμήνια* ἢ *Καταμηνάτα*, αἱ πρῶται δηλ. τρεῖς, ἕξ, δώδεκα ἢ καὶ δέκα τέσσαρες κατὰ τόπους ἡμέραι συνήθως τοῦ Αὐγούστου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ Ἰανουαρίου ἢ τοῦ Ἰουλίου ἀπὸ τῆς 20ης αὐτοῦ, τῶν ὁποίων ἐκάστη ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓνα τῶν ἀκολουθῶν μηνῶν καὶ τῶν ὁποίων παρατηρεῖται μετὰ προσοχῆς ἢ μετεωρολογικῆ κατάστασις, διότι θεωρεῖται ὡς προσημαίνουσα τὸν καιρὸν τοῦ ἀντιστοίχου αὐτῆς μηνός· λείψανον παλαιῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν καὶ μαντικῶν τρόπων.

Ἐπειτα εἶναι οἱ *Δρίμες*, αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐνιαχοῦ καὶ τοῦ Μαρτίου, αἵτινες θεωροῦνται ἀκατάλληλοι διὰ πᾶσαν ἐργασίαν καὶ ἰδίως διὰ τὴν πλύσιν ἐνδυμάτων, κοπὴν ξύλων κτλ., τὰ ὅποια φθείρονται. Ἀνήκουν δὲ καὶ αὐταὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν αὐτῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν¹.

Ἐπειτα εἶναι ἐνιαχοῦ ἡ *Κλειδοχρονιά*, ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ λείψανον τῆς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἐνάρξεως τοῦ ἔτους καὶ τῶν ἰνδικτιόνων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἢ *Καλο-*

1) Περὶ τῶν *Δριμῶν* βλ. τὸ σχετικὸν ἄρθρον μου ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τόμ. 6 (1928), σ. 189 γ.

χροσιά, ὡς ὀνομάζεται ἐν Σύμῃ, ἢ *Τοῦ χρονογράφου ἐνιαχοῦ*, διότι πιστεύεται, ὅτι ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἀρχὴν τοῦ ἔτους, ὁ Χάρος γράφει ὄλους, ὅσοι θὰ πεθάνουν τὸν χρόνον.

Ἐπειτα *Οἱ μέρες τῆς γραιᾶς*, ὅπως λέγονται αἱ τρεῖς τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Μαρτίου ἐκ τῆς παραδόσεως περὶ τιμωρίας τῆς ἐξυβρισάσης τὸν Μάρτην γραιᾶς.

Ὄνόματα ἔχουν καὶ αἱ ἡμέραι τῆς πρώτης ἑβδομάδος τῆς τεσσαρακοστῆς, τῆς λεγομένης *Καθαρῆς βδομάδας*, *Καθαρῆ Δευτέρα* ἢ *Καθαροδευτέρα* καὶ ἐνιαχοῦ *Τσαγκαροδευτέρα*, *Καθαρῆ Τρίτη* κτλ., καθὼς καὶ αἱ τῆς τελευταίας, τῆς λεγομένης *Μεγάλης βδομάδας* ἢ *Μεγαλοβδόμαδου*, *Μεγάλῃ Δευτέρα*, *Μεγάλῃ Τρίτη* κτλ. Ἐπειτα ἡ *Τσικνοπέφτη*, ἡ πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεων Πέμπτη κτλ. Ἐνιαχοῦ καὶ αἱ ἑβδομάδες τῆς Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς φέρουν τὸ ὄνομα *Καλογριές*.

Ἄξια παρατηρήσεως ἐπίσης εἶναι τὰ ὀνόματα καὶ αἱ φράσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς διακρίνει εἰς διάφορα τμήματα τὸ ἡμεροῦκτιον καὶ ὀνομάζει τὰς ὥρας αὐτοῦ, καὶ διὰ τὴν διαίρεσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ὀνόματα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βίον. Οὕτως ἔχομεν πρῶτον τὴν ὥραν *σύννηχτα*, *σύναυγα*, *σύμπουρα*, *νυχτοξομερώματα*, ἀκολουθοῦν τὰ *γλυκοχαράματα*, *γλυκοφέγγισμα*, τὰ *χαράματα*, ἢ *ἀυγή*, καὶ μετὰ ταῦτα τὸ *ἔβγα τοῦ ἡλίου* ἢ τὰ *ἡλιοβγαλήματα*. Ἐχομεν ἔπειτα τὸ *πυρρὸ* ἢ *πρωὶ* καὶ μετ' αὐτὸ ἐνιαχοῦ τὸ *κολατσιὸ* ἢ *ὥρα τσικαλιῶ*, τὸν περὶ τὴν 9ην δηλ. χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐργάται τρώγουν τὸ πρόγευμα. Ἀκολουθεῖ τὸ *μεσημέρι*, τὸ ὁποῖον πολλαχοῦ καλεῖται *γίωμα* ἐκ τοῦ κατ' αὐτὸ φαγητοῦ¹, ἔρχεται ἔπειτα τὸ *ἀπόγεμα* ἢ *δειλινὸ* ἢ *μερέτι* ἢ *μερέντε*, καθ' ὃ πάλιν τρώγουν κατὰ τὸ θέρος, ἔπειτα κατὰ σειρὰν τὸ *βράδυ*, τὸ *ἡλιοβασίλεμα* ἢ ἡ *ὥρα πὸν βουτᾶ ὁ ἡλιος*, τὸ *σούρουπο* ἢ *μούχρωμα* καὶ τὰ *σύννηχτα* ἢ *σύσκοτα*. Ἡ νύξ ἔχει τὰ *μεσάνηχτα* καὶ τὸ πρωῖνον τμήμα, *δταν λαλοῦν τὰ κοκόρια κ' ὕστερα*.

Ἐν Κρήτῃ εἰς τοὺς ποιμένας ἔχομεν διαιρέσεις τοῦ ἡμερονυκτίου καὶ ὀνόματα ἐκ τῶν ποιμενικῶν ἐργασιῶν, οἷον *ὥρα νεροῦ*, ὃ περὶ τὴν 10ην χρόνος, καθ' ὃν ποτίζουν τὰ ζῶα *σταλιστό*, ἢ *ὥρα πὸν σταλίζον* τὰ δὲ περὶ τὴν μεσημβριαν *ξεσταλισμός* ἢ *ξεστάλισμα* ἢ *ξέσταλος* ἢ *ὥρα ξεσταλοῦ*, ἢ *ὥρα καθ'* ἣν γίνεται τὸ ξεστάλισμα μετὰ

1) Ἐν Πόντῳ *ὄλημερὸς* λέγεται ὃ περὶ τὴν μεσημβριαν χρόνος συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς.

μεσημβρίαν· *πρῶτος σαλεμός, δεύτερος σαλεμός, αἱ ὄραι τῶν νυκτερινῶν μετακινήσεων καὶ βροσκῶν· στεσὰ δὲ ὅταν στέκωνται τὴν νύκτα πρὸς ἀνάπασιν.*

Περίεργα εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν διαιρέσεων τοῦ ἡμερονυκτίου ἐν Βιθυνίᾳ, *ὥρα πὸν σχολάζουνε τὰ παιδιὰ, ἡ μεσημβρία· ὥρα πὸν σημαίνει ὁ παπᾶς, τὸ ἀπόγευμα περὶ τὴν 3ην ἢ 4ην· ὥρα πὸν σβήνουνε τὰ κεριά, ἡ ὥρα τοῦ ὕπνου, 3η ἢ 4η μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου· ὥρα τοῦ μεσανύχτου, ὥρα πὸν λαλοῦν οἱ πετεινοί, χαράματα, ξημερώματα.*

Ἐνιαχοῦ εἰσηλθόν ὀνόματα καὶ ἐκ τῶν Τούρκων, παρ' οἷς τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἡμερονυκτίου συνοδεύονται καὶ ὑπὸ προσευχῆς, οἷον *σαμπάχ ναμάζι, ὁ ὄρθρος, ἐκ τῆς πρωτῆς προσευχῆς· üstü üstü, ἡ μεσημβρία· κιντί, ἡ δειλὴ· ἀξιὰμ ναμάζι, ἡ ἔσπερινὴ προσευχὴ καὶ jaltisi ἡ κατάκλισις.*

Ὡς πρὸς τὴν μέτρησιν τῶν ὠ ρ ὦ ν ὁ λαὸς μεταχειρίζεται τὴν μὲν ἡμέραν τὴν θέσιν τοῦ ἡλίου, τὴν δὲ νύκτα τοὺς ἀστέρας. Σημεῖα δὲ σταθερὰ μετρήσεως διὰ τὸν λαὸν εἶναι ἡ ἀνατολή, ἡ μεσουράνησις καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου. Οὕτω λέγεται, *δνὸ ὄρες νύχτα, τρεῖς ὄρες νύχτα κτλ.* διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς ὥρας, *μιὰ ὥρα μέρα, δνὸ ὄρες μέρα·* διὰ τὰς μετὰ τὴν ἀνατολήν, *δνὸ ὄρες ὡς τὸ μεσημέρι, μιὰ ὄρα ὡς τὸ μεσημέρι, ὁ ἥλιος πάει γιόμα ἢ στέκεται καταμεσημερὶς ἢ εἶναι σιὸ ζύγι τῆς ἡμέρας* διὰ τὰς περὶ τὴν μεσημβρίαν· *τσάκισε (ἢ ἔγυρε) ὁ ἥλιος (ἢ ἡ μέρα ἢ ἡ μπαλάντσα), τοῦ ἡλιοῦ τὸ ἀπόκλωσμα, διὰ τὰς μετὰ τὴν μεσημβρίαν περὶ τὴν 2αν ὥρας· δνὸ ὄρες ὡς τὸ βράδν ἢ δνὸ ὄρες ἡμέρα* (δηλ. πρὶν δύσει ὁ ἥλιος) διὰ τὰς ἔσπερινὰς ὥρας· *μιὰ ὥρα νύχτα κτλ.* διὰ τὰς μετὰ τὴν δύσιν ὥρας, ὡς καὶ διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς.

Ἐκ τῶν ἀστέρων ἔχομεν τοὺς καθορισμούς, *ἄμα σκάση ἢ Πούλια, ἄμα σκάση ἢ Ἀλετροπόδα κτλ.* Πλὴν τούτων κατὰ τὴν ἡμέραν γίνεται χρῆσις καὶ τῆς μετρήσεως τοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου ὑπεράνω τοῦ ὀρίζοντος, καὶ ἀκούει κανεὶς συνήθως φράσεις, οἷον *Οὐ! πέρασε ἡ ὄρα, ὁ ἥλιος πῆγε τρία καλάμια ψηλά, θέλει δνὸ καλάμια ἀκόμα γιὰ νὰ βασιλέψη.* Πλὴν τῶν καλαμιῶν γίνεται χρῆσις καὶ τῶν λέξεων *μπόγια, κοντάρια, κονταρόξυλα, βουκέντρες, τριχιές, ὄργυνιές, πῆχες, μπράτσα.*

Ἐξ ὧν μέχρι τοῦδε εἶπομεν ἀποδεικνύεται ἡ σπουδαιότης τῆς

1) Αἱ αὐταὶ φράσεις καὶ διὰ τὰς πρὸ τῆς ἀνατολῆς ὥρας.

μελέτης τῶν ὀνομάτων τῶν ὠρῶν, μηνῶν κτλ., περὶ τῆς ὁποίας ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν. Τὰ ὀνόματα ταῦτα οὐ μόνον μᾶς παρέχουν τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον, ἔχον τὰς ρίζας εἰς αὐτὸν τὸν βίον τοῦ λαοῦ, συνεχίζει τὴν ζωὴν του παρὰ πᾶσαν τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἡμερολογίου ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δύνανται, ἐὰν μάλιστα αἱ ἀναγραφαὶ τῶν ὀνομάτων συμπληροῦνται καὶ δι' ἐπιτοπίων σχετικῶν πρὸς ἕκαστον ὄνομα παρατηρήσεων, ἐξ ὧν τοῦτο ἐρμηνεύεται, νὰ χρησιμεύουν καὶ ὡς πηγὴ ἐξαιρετος καὶ διὰ τὰ ἔργα καὶ τὸν βίον καὶ τὰς δοξασίας καὶ τὴν λατρείαν ἀκόμη τοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ διὰ τὴν φύσιν τῆς χώρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων πλήρης καὶ ἀρτία, πρέπει νὰ συνοδεύεται καὶ ὑπὸ σχετικῶν παρατηρήσεων, ἐρμηνευουσῶν τὸ ὄνομα. Δυστυχῶς συστηματικᾶς συλλογᾶς τοιούτων ὀνομάτων δὲν ἔχομεν.

Συλλογὰς μόνον ὀνομάτων μηνῶν ἔχομεν ἀρκετάς, τῶν ὁποίων ὁμοῦς αἱ πλείοται ἄνευ τῶν ἀπαραιτήτων παρατηρήσεων. Ταύτας προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ ὁ ΛΘ. ΜΠΟΥΤΟΥΡΑΣ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ: Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν ἐν τῇ νεοελληνικῇ, ἐν Ἀθήναις 1910. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην συμπληρώσεις ἐδημοσίευσεν εἰτα ὁ ἴδιος ἐν *Λαογραφίᾳ*, τόμ. Β', σ. 204 κέ. καὶ ὁ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ αὐτ., σ. 506 κέ. καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλους τόμους.

[Διὰ τὰ νεώτερα βλ. τὴν βιβλιογραφίαν τῆς σ. 348 τοῦ παρόντος βιβλίου τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ κύρια ὀνόματα, ἐπώνυμα, παρωνύμια κλπ. Εἰδικώτερον βλ. τὰς μελέτας τοῦ Α. Ι. ΘΑΒΩΡΗ, Τὰ ἐκφραστικὰ μέσα προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τοῦ ἡμερονυκτίου στὴν ἀρχαίαν, μεσαιωνικὴν καὶ νέα Ἑλληνικὴν, Θεσσαλονίκη 1959 καὶ ΘΑΝ. Π. ΚΩΣΤΑΚΗ, Ἐκφραστικὰ μέσα γιὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου στὰ Τσακόνικα, Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 27-65].

VI. ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΟΙΚΙΑΚΩΝ ΖΩΩΝ, ΣΚΕΥΩΝ, ΟΙΚΗΣΕΩΝ, ΠΛΟΙΩΝ, ΛΕΜΒΩΝ ΚΤΛ.

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Ἡ αὐτὴ μυθοπλαστικὴ φαντασία, ἡ ὁποία δίδουσα ζωὴν καὶ πρόσωπον εἰς τὴν φύσιν, ἔμφυχον καὶ ἄψυχον, ἐγέννησε τὰς ποικιλωτάτας παραδόσεις, ἀπέδωκε καὶ εἰς τὰ περιβάλλοντα τὸν ἄνθρωπον ζῶα καὶ πράγματα, μεθ' ὧν συζῆ καὶ τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται, ἰδιότητος καὶ ἐνεργείας συνειδητᾶς καὶ χαρακτῆρα, μετέπλασε δηλαδὴ

αὐτὰ εἰς ὄντα προσωπικά, εἰς τὰ ὁποῖα ἀκολούθως ἔδωκε καὶ προσωπικὸν ὄνομα. Τοιαῦτα προσωπικά ὀνόματα ζώων καὶ πραγμάτων εὐρίσκονται εἰς ὄλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Εἶναι δὲ ἀξιόλογος ἡ μελέτη αὐτῶν, ὄχι μόνον ὡς προϊόντων τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν βίον τοῦ λαοῦ.

Ὁ λαὸς δὲν αἰσθάνεται ὡς ὄντα προσωπικά καὶ δὲν δίδει ὀνόματα εἰμῇ εἰς τὰ ζῶα καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν μεταχειρίζεται καὶ ἀγαπᾷ καὶ αἰσθάνεται τρόπον τινὰ συνδεδεμένα μετὰ τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ μᾶλλον ἀξιόλογα ὀνόματα διὰ τὸ αἶσθημα καὶ τὴν φαντασίαν δι' ἕκαστον ζῶον ἢ πρᾶγμα, θὰ εὔρη τις ἐκεῖ, ὅπου τοῦτο κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖται πολῦτιμον. Οὕτως ὀνόματα κυνῶν πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ ἀξιόλογα δὲν δύναται κανεὶς νὰ εὔρη, εἰμῇ εἰς λαὸν ποιμενικὸν καὶ μάλιστα κυνηγετικόν, ὅπου ὁ κύων ἀποτελεῖ σύντροφον τοῦ βίου πιστὸν καὶ ἀπαραίτητον, ὀνόματα ἵππων εἰς ἕνα λαὸν ἵπποχαρῆ, ὀνόματα ὄπλων εἰς ἕνα λαὸν πολεμικόν, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὄπλον εἶναι ὅ,τι πολυτιμότερον δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὰς προσωπικοποιητικὰς ταύτας τάσεις, προκειμένου περὶ ζώων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐνίσχυε καὶ ἡ ἀνάγκη πολλὰκις τῆς διακρίσεως, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὁσάκις πρόκειται περὶ πλειόνων ἰδία ζώων, ζώντων ὑπὸ ἕνα ποιμένα ἀγεληδόν, οἶον βοῶν, αἰγῶν, προβάτων.

Ἀπορρέουσι δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ἐξ ἄλλων μὲν πηγῶν, ἀλλὰ συνήθως ἐκ τῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ ἐπιθυμεί ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχη τὸ ὀνομαζόμενον. Οὐχὶ σπανίως δὲ εἶναι μεταφορικὰ ἐκ προσώπων ἢ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦν διὰ τὸν ὀνομάζοντα ἰδιότητά τινα.

Β'. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΖΩΩΝ ΚΤΛ. ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ

α') Ὀνόματα κυνῶν.

Ἡ συνήθεια νὰ δίδονται ὀνόματα εἰς τοὺς κύνας ἦτο πολὺ δεδομένη εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἔχομεν δὲ ἀρκετὰ τοιαῦτα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Οὕτως ἔχομεν τὰ ποιητικὰ ὀνόματα τῶν κυνῶν τοῦ Ἀκταίω-νος, τὰ ὁποῖα παραδίδει ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ὄβιδιος καὶ ὁ Ὑγῖνος, καὶ τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ποιητικά, δὲν δύναται παρὰ νὰ ἔχουν κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικὴν συνήθειαν. Ὀνόματά κυ-

νῶν παραδίδει ἐπίσης ὁ Ξενοφῶν ἐν τῷ Κυνηγετικῷ αὐτοῦ (VII), σποραδικῶς δ' εὐρίσκονται καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν. Ἐπίσης ἄρκετὰ εὐρίσκονται καὶ εἰς ἐπιγραφὰς καὶ ἰδίᾳ ἐπιγραφὰς ἀγγείων ἑλληνικὰ δὲ καὶ ρωμαϊκὰ παρὰ Columella¹.

Τὰ πλεῖστα τούτων προέρχονται ἐκ διαφόρων ἰδιοτήτων, οἷον τοῦ χρώματος, τῆς τριχώσεως, τῶν σωματικῶν ἐλαττωμάτων, τῆς ἰσχύος, τῆς ταχύτητος, τῆς δεξυτερκείας, καθὼς καὶ ἐκ δεξιοτήτων καὶ τρόπων τοῦ βίου. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Μελάνιος*, *Λεύκιος*, *Μελαγχαίτης*, *Μελάμπους*, *Στικτή*. 2) ἐκ τῆς τριχώσεως, *Στίλβων*, *Αἶθων*, *Δάχνη*. 3) ἐκ τῶν ὀδόντων, *Ἀγριόδους*. 4) ἐκ τῆς ἰσχύος, *Ὀβριμος*, *Ἄλκη*, *Στερρός*, *Σθένων*. 5) ἐκ τῆς ὀρμῆς καὶ τῆς ὠκυποδίας, *Δρόμιος*, *Εὐδοδος*, *Εὐδρομος*, *Θοός*, *Ὀκυπέτης*, *Ὀκυδρομή*, *Ἄργος*, *Πόδαργος*, *Ποδῆς*. 6) ἐκ τῶν τρόπων τοῦ βίου, *Ὀρειάς*, *Ὀρίβασος*, *Ὀρεισίτροφος*, *Νάπη*. 7) ἐξ ἄλλων διαφορῶν ἰδιοτήτων, *Μάχιμος*, *Ἀγριος*, *Παμφάγος*, *Αἶμων*, *Δορκεύς*, *Ἰχνεύς*, *Ἰχνοβάτης*, *Μαρψίας*, *Νεβροφόνος*, *Θηριφόνης*, *Θήρων*, *Φύλαξ*, *Υλάκτωρ* κτλ.

Πολλὰ εἶναι παρὰ Ξενοφῶντι καὶ τὰ ἐξ ἀφρημένων οὐσιαστικῶν ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἀνταποκρίνονται εἰς ψυχικὰς ἢ σωματικὰς ἰδιότητας ἢ ἔργα τῶν κυνῶν, οἷον *Ψυχή*, *Θυμός*, *Ὀργή*, *Χαρά*, *Γνώμη*, *Ὀρμή*, *Ἄλκή*, *Κραύγη*, *Ρώμη*, *Φρουρά*, *Τάξις* κτλ. Συχνὰ εἶναι καὶ τὰ μεταφορικά, οἷον *Κόραξ* διὰ τὴν μελανότητα, *Ἄρρα*, *Λαῖλαψ*, *Ζέφυρος*, *Βορέας*, *Γοργῶ* διὰ τὴν ταχύτητα, *Τίγρις*, *Λέαινα* διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀγριότητα κτλ. Συνήθη τέλος εἶναι καὶ τὰ ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς, οἷον *Λάκων*, *Λάκαινα*, *Σῦρος* κτλ. Εὐρίσκονται δὲ καὶ κάπως ἀνθαίρετα ὀνόματα ἐξ ὀνομάτων θεῶν ἢ μυθικῶν προσώπων, ὡς *Ὀδρανία*, *Ἀρέθουσα* καὶ εἴ τι ἄλλο.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις τὰ ὀνόματα τῶν κυνῶν προέρχονται ἐκ φυσικῶν ἢ ψυχικῶν ἰδιοτήτων ἢ ἐκ μεταφορῶν. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Μαυρίκος*, *Μοῦρκος*, *Λιάρι* (κατὰ τὸ ἥμισυ λευκός καὶ μέλας), *Κοκκίνης*, *Παρδάλ'*, *Κανέλα*, *Νταβέλι* (παρδαλός), *Φοινίκου*. 2) ἐκ τοῦ μεγέθους, *Πίσκος*, ὁ μικροῦ ἀναστήματος. 3) ἐκ τῆς τριχώσεως, τοῦ

1) De re rustica VII, 12. Πρβλ. DAREMBERG - SAGLIO ἐν λ. *Canis*. Περί τῶν ὀνομάτων τῶν οἰκιακῶν ζῴων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν γένει JESCHONNEK, De nominibus quae Graeci pecudibus domesticis indiderunt, Diss. von Königsberg 1885.

σχήματος τῆς οὐρᾶς κτλ., *Μαλιαρός*, *Φονντούλα* κτλ. 4) ἐκ τῆς ἡλικίας, *Παπούλι*. 5) ἐκ τῆς καταγωγῆς, *Βέζας*, ὃ ἐκ τῆς στάνης τοῦ Βέζα, *Βλάχα*. 6) πολλὰ μεταφορικά, οἷον *Κοράκι*, *Ἀράπ'ς*, *Περδικ'* διὰ τὸ χρώμα, *Σπίθα* διὰ τὴν ταχύτητα, *Τζιαβέλας*, *Γραβάνης*, *Διάπης*, *Γκιολέκας* ἐν Ἡπειρῷ διὰ τὸ ἄγριον τοῦ ἦθους, οἷον εἶχον οἱ ὀνομαζόμενοι λησταί.

Εἰς τὰς πόλεις δὲν εἶναι σπάνια καὶ ἀνθρώπων ὀνόματα ἰδίως θηλυκά, ὡς *Ρόζα'* συνηθέστατα δὲ τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, οἷον *Ἄρης* καὶ ἰδίως τὸ ὄνομα τοῦ ὀμηρικοῦ *Ἐκτορος*. Ἐπίσης καὶ ὀνόματα ξένα, οἷον *Ζίπ*, *Μπὸν* κτλ.

Συλλογὰς ὀνομάτων κυνῶν δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, εἰμὶ ἐλαχίστας χειρογράφους ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ.

β') Ὄνόματα ἵππων, ἡμιόνων, ὄνων.

Καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἵππων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπίσης προήρχοντο ἐξ ἰδιοτήτων καὶ μεταφορῶν, τῆς πατρίδος κτλ. Οὕτως ἔχομεν 1) ἐκ τοῦ χρώματος, *Ξάνθος*, *Πύρος*, *Πυρίας*. 2) ἐκ τῆς τριχώσεως, *Δάμπων*, *Δάμπος*, *Αἴθων*. 3) ἐκ τῆς χαίτης, *Καλλικόμη*, *Πυροκόμη*. 4) ἐκ τῆς ταχύτητος καὶ ὀρμῆς, *Γοργάς*, *Θόας*, *Πόδαγρος*, *Ἄσχετος*. 5) ἐξ ἄλλων ἰδιοτήτων ἰδίως εὐφημα ὀνόματα διὰ τοὺς ἵππους τῶν ἱπποδρομιῶν, *Ἀρέτη*, *Ἀρίων*, *Εὐθύδικος*, *Φερένικος*, *Νικοπόλεμος* κτλ.

Σημειωτέα καὶ τὰ ποιητικὰ ὀνόματα τῶν ἵππων τοῦ ἡλίου *Πυρόεις*, *Ἐφῶς*, *Αἴθων*, *Φλέγων*. Πολλὰ εἶναι καὶ τὰ μεταφορικά, *Ἄετός*, *Αἴθη*, *Αἴθνια*, *Ἀστραπή*, *Κόραξ*, *Βροντή* κτλ., καθὼς καὶ τὰ αὐθαίρετα, τῶν ὁποίων τὴν προέλευσιν δυσκόλως δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, οἷον *Λίας*, *Δικαία*, *Εὐθύδικος*, *Εὐτύχης*, *Ἰλαρος*, *Χρόνος* κτλ.

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἔχομεν ἐπίσης ὀνόματα ἵππων, ἀλλ' ἀραιά. Οὕτω π.χ. ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ μνημονεῖ ἵππον τοῦ Ἀλεξίου *Σγουρίτην*.

Τὸ νεοελληνικὸν ὀνοματολόγιον τῶν ἵππων δὲν φαίνεται πολὺ πλούσιον. Ἡ δουλεία παρεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱπποτροφίας. Οἱ χριστιανοὶ δυσκόλως ἠδύναντο νὰ τρέφουν καὶ νὰ ἱππεύουν ἵππους, περὶ ἀγώνων δὲ καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσουν ποιητικωτέρας ὀνομασίας, παρὰ πολὺ περιορισμένος δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἔχω ὑπ' ὄψιν, στηρίζονται ὅλα εἰς τὸ χρώμα, οἷον *Ντουρῆς*, ὁ πυρρός, *Γρίβας*, ὁ σταχτερός, *Μαῦρος*, *Κα-*

ράς, *Ψαράς*, *Βλάχος*, *Μπάλιος*, ὁ ἀσπροκούτελος, *Ἀστέρω* ἡ φοράδα τοῦ Διάκου¹ κττ. Εὐρίσκω δὲ καὶ ὄνομα *Γκαρέζου* τοῦτ' ἔστιν Οὐγγαρέζος, διδόμενον εἰς ἵππους ὑψηλοῦς.

Καὶ ἡμιόνων δὲ καὶ ὄνων ὀνόματα ἀνευρίσκομεν. Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας τὸ ὄνομα τοῦ χωρικοῦ Εὐτύχου καὶ τοῦ ὄνου αὐτοῦ *Νίκωνος*, τὴν συνάντησιν τῶν ὁποίων ὡς ἀγαθὸν οἰωνὸν ἐθεώρησεν ὁ Ὁκτάβιος πρὸ τῆς ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίας. Σημερινὰ ὀνόματα ἡμιόνων ἔχω ὑπ' ὄψιν ἐκ Καλαβρυτῶν, προερχόμενα ἐκ τοῦ χρώματος, οἷον *Ψαράς*, *Κοκκίνης*, *Κόρμπος*, καθὼς καὶ ὄνων, οἷον *Γκέσος*, *Λάγιος*.

γ') Ὀνόματα βοῶν, αἰγῶν, προβάτων.

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν βοῶν, τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ὀλίγα περιέσωσεν ὁ Θεόκριτος εἰς τὰ εἰδυλλία του, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐκ τοῦ χρώματος, οἷον *Κνάκων*, ὁ ξανθός, *Λευκίτας*, *Λέπαγρος*, ὁ ὑπόλευκος· εὔρηται δὲ καὶ τὸ ὄνομα *Κώναρος* περὶ τράγου παρὰ τὸ *κέρατα ἔχειν κωνοειδῆ* κατὰ τὴν ἔρμηνείαν τοῦ σχολιαστοῦ.

Παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις τὰ ὀνόματα ταῦτα, δι' ὧν ὀνομάζουσι οἱ ποιμένες τὰ ζῶα τῶν ποιμνίων των, εἶναι ἀρκετὰ πολυαριθμα, τοῦθ' ὅπερ, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, προέρχεται καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται οἱ ποιμένες νὰ διακρίνουν ἀπ' ἀλλήλων τὰ ζῶα τῆς ποιμνῆς των. Προέρχονται δ' ἐπίσης, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος τῶν κεράτων, τῶν ὠτῶν καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν σωματικῶν ἰδιοτήτων.

Πλὴν τούτων ἔχομεν ὀνόματα καὶ ἐκ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, ὡς καὶ ἀρκετὰ μεταφορικά. Οὕτως ἔχομεν ὀνόματα βοῶν· 1) ἐκ τοῦ χρώματος, ὡς *Κοκκίνης*, *Μπλάβος*, *Παρθάλης*, *Καράς*, *Μελίσσης*, *Μοντζούρης*, *Μαυρομάτης*, *Μαῦρος*, *Λιάρος*, *Λευκούρα* ἡ ἀγελάς, ἡ ἔχουσα τὴν οὐρὰν λευκὴν, *Πετρωτὴ*, ἡ ἔχουσα στίγματα λευκὰ καὶ σταχτερά, *Σουμαδία*, ἡ ἔχουσα λευκὸν πεταλοειδὲς τρίχωμα ἐπὶ τοῦ μετώπου κτλ. 2) ἐκ τοῦ μηνὸς ἢ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, οἷον ἐν Τήλῳ *Μαρτίης*, *Γιαννάρης*· ἐν Νισύρῳ *Μάρτης*, *Ἀπρίλης*· ἐν Πόντῳ *Καλαντάρα*, *Βαγγέλα*, *Βαγίτσα*· ἐν Μακεδονίᾳ *Λευ-*

1) Βλ. ΑΡΙΣΤ. ΒΑΛΛΩΡΙΤΟΥ, Ἄπαντα, ἐκδ. Μαρσαλῆ, τόμ. Γ', σ. 193. Ὀνόματα ἵππων καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. Δ', σ. 305.

τέρς, *Σαββάτις*, *Παρασκευάς*· ἐν Ἡπείρῳ *Λευτέρι*, *Τριτούλι*, *Τετράδι*, *Πεφτούλι*, *Τσ'εύι*, *Σαββάτι*, *Κυριακί*, *Λευτέρω*, *Τριτούλω* κτλ. Πλήν τούτων ἐν Πόντῳ ἔχομεν καὶ ὀνόματα ἀγελάδων, ὡς *Τρυγόνα*, *Μεταξία*, *Περιστερά*, τὰ ὁποῖα εὐχρηστοῦν καὶ ὡς ὀνόματα γυναικῶν.

Ὅνόματα αἰγῶν καὶ προβάτων ἔχομεν ἐπίσης 1) ἐκ τοῦ χρώματος, οἷον αἴξ *Καφαλή* (ὑπέρυθρος), *Καφαλοφλάμπουρη* (ὑπέρυθρος μὲ οὐρὰν λευκὴν), *Καφαλοφέργγαρη* (ὑπέρυθρος μὲ λευκὸν μέτωπον), *Λιβανή* (μέλαινα, ἔχουσα τὰς παρεῖας ἐρυθράς), *Ρουσιὰ* (ἐρυθρά), *Λαδερή* (ἐλαιόχρους), *Τσερέπω* (ἢ ἔχουσα λευκοὺς τοὺς πόδας) κτλ., προβατίνα *Μπέλλα* (λευκὴ), *Λάγια* (μαύρη), *Κοκκινομάτα*, *Μαυρομάτα* κτλ., κριάρι *Λάγιο*, *Κάτσερο* (κόκκινο εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς πόδας) κτλ. 2) ἐκ τῶν κεράτων, οἷον αἴξ *Καφαλοκάγιαδη*, ἢ ἔχουσα τὰ κέρατα πρὸς τὰ ὀπίσω ἐστραμμένα, *Πλατοκέρατη*, κριάρι *Κουροῦτο* (μὲ μικρὰ κέρατα), *Στριφτό* (μὲ στριμμένα κέρατα) κτλ. 3) ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ὠτων, καθὼς καὶ ἄλλων σωματικῶν ἰδιοτήτων, οἷον αἴξ *Μπλαγκόφτα*, ἢ ἔχουσα πλατέα καὶ κάτω πίπτοντα ὦτα, *Κουρέλω*, ἧς ὑποκρέμανται ὑπὸ τὰς σιαγόνας δύο κουρέλια (;) δίκην ἐνωτίων, *Μονοβύζα*, ἢ εἰς τὸν ἕτερον μόνον μαστὸν ἔχουσα γάλα κτλ. 4) ἐκ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως, οἷον προβατίνα *Κυριακούλα*, *Τσενή* καὶ *Μπαράσκω*, *Βασίλω*. *Θανάσω* κτλ. 5) ἐξ ἄλλων περιστατικῶν καὶ ἰδιοτήτων, οἷον *Ἀρφάνω*, πού ψόφησε ἡ μάννα της, *Εὐτυχία*, πού εἶναι εὐτυχισμένη στὸ μαλλί καὶ στὸ γάλα, *Λάμπρος*, πού μαναρίζεται γιὰ τὴ Λαμπρή¹.

δ') Ὅνόματα ἄλλων ζώων.

Πλήν τούτων καὶ ἄλλων οἰκισίτων ζώων εὐρίσκομεν ὀνόματα, ὡς τῶν χοίρων, τὸ *Μπάλιο*, τὸ *Καστανό*, τὸ *Ἄσπρο*, ὁ *Μαυρίτσης*, τὸ *Μαλτέζικο*, καὶ τῶν ὀρνίθων, ἢ *Νιρένια*, ἢ *Διάρα*, ἢ *Σκουφονή*, ἢ *Σκουφωτή*, ὁ *Τριλείρης* κτλ., τὰ ὁποῖα προέρχονται καὶ αὐτὰ ἐκ τοῦ χρώματος καὶ ἄλλων σωματικῶν ἰδιοτήτων.

Καθὼς δὲ δύναται νὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παρατεθέντων παραδειγμάτων τῶν ὀνομάτων ζώων, ταῦτα δὲν εἶναι πάντα ἑλληνικά, ἀλλὰ κατὰ τόπους καὶ ξένα, ἀλβανικά καὶ βλαχικά, τοῦθ' ὅπερ

1) Βλ. Ὅνόματα αἰγῶν καὶ προβάτων ἐν Λεξικ. Ἀρχεῖφ, τόμ. Ε', σ. 267 κέ., Λαογρ., τόμ. Γ', σ. 672, Δ', σ. 733, ΙΑ', σ. 99 κέ., ΙΒ', σ. 253 κέ., ΙΕ', σ. 61 κέ., ΙΖ', σ. 21 κέ., ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, ἐν Ἀθήναις 1930, μ. Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ - ΝΟΥΑΡΟΥ, Λαογρ. Σύμμ. Κερπάθου, τόμ. Β', Ἀθήναι 1934, σ. 106 κέ. κ.ά.

μαρτυρεῖ τὴν καὶ ἄλλοθεν γνωστὴν ἐπίδρασιν τῶν συνοίκων τούτων λαῶν ἐπὶ τοῦ ποιμενικοῦ βίου.

ε') Ὀνόματα πλοίων.

Ὀνόματα πλοίων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περιεσώθησαν ἱκανὰ εἰς ἀττικὰς ἐπιγραφάς¹. Τὰ ὀνόματα ταῦτα προέρχονται 1) ἐξ ἰδιοτήτων, οἷον *Κουφοτάτη, Πετομένη, Στίλβουσα, Ἐπιπηδῶσα, Ἀμνομένη, Ἔρις, Ἀμιλλα, Γενναία, Κρατίστη, Ρώμη, Πολυνίκη, Φερενίκη* κτλ. 2) ἐκ διαφόρων φυλῶν καὶ τόπων, οἷον *Ἀμπρακιῶτις, Δηλιάς, Δήλος, Ἀμφίπολις, Ἑλλάς, Ἐλευσίς, Κεκροπὶς, Αἰαντεία, Σαλαμινία*· 3) ἐκ διαφόρων ἀφηρημένων ἐννοιῶν, οἷον *Δικαιοσύνη, Δόξα, Εἰρήνη, Ἐλευθερία, Εὐνοία, Δημοκρατία*, ἢ 4) εἶναι ὀνόματα Νηρηίδων ἢ ἄλλων θεαινῶν ἢ καὶ θνητῶν γυναικῶν, οἷον *Γαλάτεια, Ἥβη, Ἥγεμόνη, Ἥγησώ, Θέμις, Καλλιστώ, Καλλιστράτη, Κλεονίκη, Ὁρείθυια* κτλ., 5) πολλὰ εἶναι καὶ μεταφορικά ἐκ πραγμάτων ἢ ζώων, ἐκπροσωποῦντων ιδιότητος, οἷον *Αἰχμή, Αὔρα, Λόγχη, Ἀλκῶν* κττ.

Σήμερον τὰ πλείστα τῶν ὀνομάτων τῶν πλοίων προέρχονται ἐξ ὀνομάτων ἀγίων καὶ τόπων, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρχισαν καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ τῆς μυθολογίας².

Ἐπίσης ὀνόματα γυναικῶν δὲν εἶναι σπάνια.

ς') Ὀνόματα οἰκήσεων.

Ὀνόματα οἰκήσεων καὶ σκευῶν ἑλληνικὰ σημερινὰ δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι γνωστὰ ὀνόματα διὰ τὰ διάφορα ἀνάκτορα, ὡς τοῦ *Βουκολέοντος*, τῶν *Βλαχερνῶν* κτλ. Παρὰ Καντακουζηνῶ οἰκὸς τις ὀνομάζεται *Ἀετός*. Παρ' ἄλλοις λαοῖς δὲν εἶναι ἀσυνήθη. Ἰδίως αἱ ἐπαύλεις οὐχὶ σπανίως ὀνομάζονται διὰ προσωπικῶν ὀνομάτων³.

ζ') Ὀνόματα ὄπων.

Ὀπλων ὀνόματα ἔχομεν ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς κλεφτουργίας καὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀξιανάγνωστα ὅσα περὶ αὐτῶν

1) CIA II ἀρ. 789 κέ. Πρβλ. καὶ BÖCKH, Urkunden über das Seewesen des Attischen Staates, σ. 84 κέ.

2) ΑΝΑΓΥΡΟΥ, Σπετιωτικά, σ. 46-47.

3) Zeit. d. Ver. für Volks. 16 (1906), σ. 314-6. Πρβλ. καὶ τὴν ἑπαυλιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α' ἐν Κερκύρᾳ *Mon Repos*, τοῦ Κάϊζερ *Ἀχιλλεῖος* κτλ.

ἔγραψεν ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἐν τοῖς Μνημοσύνοις¹. Οἱ κλέφται «ἐξωσμένοι τὰ ὄπλα ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ οὐδέποτε παραιτοῦντες αὐτά, φυσικὸν ἦτο ν' ἀγαπῶσιν αὐτὰ μέχρι λατρείας. Δὲν εἶναι σπάνιον ν' ἀπαντήσῃ τις εἰς τὴν δημοτικὴν αὐτῶν ἱστορίαν ἀνήκουστα κατορθώματα, ἐνίοτε δὲ καὶ τρομερὰ κακουργήματα πρὸς κατάκτησιν ἢ ἀνάκτησιν ὄπλου τινὸς γνωστοῦ καὶ περιφήμου. Ὁ ἔρωσ αὐτῶν ἔμεγαλύνετο τόσον, ὥστε ἐ β ἄ π τ ι ζ ο ν α ὑ τ ἄ ὡ ς ἴ δ ι ἄ τ ω ν τ ἔ κ ν α. Ἐφήρμοζον δ' ἐπ' αὐτῶν ἢ ἐφεύρισκον ὀνόματα πάντη περίεργα.

Ἔχω εἰς χεῖράς μου γιαταγάνιον, ἐπονομαζόμενον *Βουκόλακαν*, γνωρίζω σπάθην καλουμένην *Μαυροῦχον*. Ὁ δὲ περίφημος Χρῆστος Μιλλιόνης ἔδωκε τῷνομά του εἰς τὸ τρομερόν του ὄπλον, ὅθεν καὶ *μιλλιόνια* εἶδος πυροβόλων, ἐχόντων τὴν μορφήν καὶ τὴν ἀξίαν ἐκείνου.

Τίς δὲν ἐγνώριζε τὸ ὄπλον τοῦ Παλαιοπούλου ἐπὶ Ἀλῆ-Πασᾶ, ἀλάνθαστον βροντοφῶνον; Ἐνόμιζον αὐτὰ ἔμψυχα καὶ συνδιελέγοντο πρὸς ἐκεῖνα². Τὰ ἐκόσμουν ὡς ἐρωμένας των καὶ θνήσκοντες ἤθελον αὐτὰ πλησίον των ἐντὸς τοῦ τάφου. Εἶναι ὠραία ἢ λατρεία αὕτη ἐνὸς πολεμιστοῦ».

Εἶναι γνωστὰ ἐπίσης ὀνόματα κανονιῶν τοῦ Ναυπλίου *Πέντε ἀδέρφια*, πέντε ὅμοια πυροβόλα εἰς ἓν ὄχρωμα τοῦ Ναυπλίου, *Κοφαχειλία*, γνωστὸν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως πυροβόλον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς φθορᾶς τοῦ στομίου.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Τί ἀπαιτεῖται διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων ἀρτία εἶναι αὐτονόητον. Ἀπαιτεῖται ὁ συλλογεὺς νὰ ζητῇ ἐπιτοπίως καὶ νὰ παρέχῃ πᾶσαν δυνατὴν πληροφορίαν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος, τοῦ ὁποίου ἢ σημασία δὲν εἶναι πάντοτε προφανής.

1) ΑΡ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ, Ἔπαντα, ἔκδ. Μαρασλῆ, τόμ. Β', σ. 62.

2) Πρβλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ἐκλογαί, ἀρ. 31.

«Χορεύουν τὰ κλεφτόπουλα, γλεντᾶνε τὰ καημένα,
κ' ἓνα μικρὸ κλεφτόπουλο δὲν παίξει, δὲ χορεύει,
μόν' τᾶρματα σιγῶραε καὶ τὸ σπαθὶ τροχάει.

«Τουφέκι μου περήφανο, σπαθὶ μου παινεμένο,
πολλὲς φορὲς μὲ γλύτωσε, βόηθα καὶ τοῦτ' ἐν ὥρα,
νὰ σ' ἀσημώσω μάλαμα, νὰ σὲ σμαλτώσω ἀσημί».

Συλλογαὶ τοιοῦτων ὀνομάτων ἰδίως ζώων ἐδημοσιεύθησαν σποραδικαί τινες εἰς τὸ περιοδ. *Λαογραφία* καὶ ἄλλα βιβλία, μερικά δὲ τοιαῦτα ὀνόματα ἀνευρίσκει κανεὶς ἐγκατεσπαρμένα καὶ εἰς τὰ γλωσσάρια. Ἄλλ' αἱ συλλογαὶ αὗται εἶναι ἀνεπαρκεῖς καὶ ἔκ τινων μόνον μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Συστηματικὴν δ' ἐπεξεργασίαν αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχομεν.

VII. ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ ΖΩΩΝ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Πλὴν τῶν προσωπικῶν ὀνομάτων τῶν ζώων καὶ τῶν συνήθων προσηγορικῶν φέρονται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διάφορα παρωνύμια αὐτῶν. Τὰ ζῶα δηλαδή, ἀφ' ὅτου μὲ τὴν σχετικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου ἀπέβαλον τὴν σοβαρὰν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον δι' αὐτόν, ὑπέπεσαν ταχέως εἰς τὸ σκῶμμα καὶ ἐπλάσθησαν, ὡς εἴπομεν ἤδη εἰς τὰ περὶ μύθων, ποικίλαι διηγήσεις εὐθυμοὶ καὶ σκωπτικαὶ εἰς βάρος των, διὰ τὰς σωματικὰς ιδιότητας, ὡς καὶ διὰ τὸν ἀποδοθέντα εἰς αὐτὰ ἔκ τῶν συνηθειῶν καὶ τρόπων των χαρακτηῖρα. Ἐκ τούτων δ' ἀκολούθως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἀνεπτύχθησαν ὀλόκληρα ἔπη ζώων, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ φέρουν τὸν ἀρχικὸν εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν χαρακτηῖρα.

Τοιαῦτα ἔπη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὀνομάζονται πολλά, οἷον *Ψαρομαχία*, *Ἀραχνομαχία*, *Γερανομαχία*, σφίζεται δὲ καὶ ἐν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ὅμηρον, ἢ γνωστοτάτῃ *Βατραχομαχία*¹, παρὰ δὲ τοῖς Γερμανοῖς τὸ ὑπὸ τοῦ J. Grimm τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν Reinhart Fuchs. Τὰ ζῶα μετεχειρίσθη καὶ ἡ ἀττικὴ κωμῶδία, εἶναι δὲ γνωστοὶ οἱ Ὅρνιθες, οἱ Σφῆκες καὶ οἱ Βάτραχοι τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ πάμπολλα ἄλλα ὅμοια δράματα τῆς ἀρχαίας καὶ μέσης κωμῶδιαι. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους ἡ δημοδεστέρα ἑλληνικὴ ποίησις ἠσχολήθη ἐπίσης περὶ τὰ ζῶα, χαρακτηριστικὸν δὲ δημιούργημα αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα *Παιδιόφρατος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκτίθεται συνάθροισις πάντων τῶν ζώων, ὅπως διασκεδάσουν, *σκώπτοντα ἄλληλα*, ἥτις ὅμως καταλήγει εἰς μάχην φοβερὰν μεταξὺ σαρκοφάγων καὶ μῆ. Ἐκ τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων ἔχομεν τὸ *Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου* καὶ νεωτέραν εἰς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους διασκευὴν τὴν *Γαδάρου λύ-*

1) LUDWIG, *Batrachomachia*, Leipzig 1896, σ. 9.

κου κι ἀλωποῦς διήγησιν ὠραίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ συνήθως καλουμένην *Φυλλάδα τοῦ γαιδάρου*.

Καθ' ὅσον νῦν εἰς τοὺς μύθους τούτους καὶ τὰ ἔπη ἐνεφανίζοντο τὰ ζῶα ὡς πρόσωπα δρῶντα, ἐλάμβανον καὶ ὄνομα, τὸ ὁποῖον, σκωπικὸν πάντοτε ἔχον χαρακτῆρα, ἢ ἐπλάττετο ἔκ τινος ἀστειοτέρας ἰδιότητος τοῦ ζῴου ἢ ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν προσωπικῶν ὀνομάτων τῶν ἀνθρώπων¹. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει συνήθως λαμβάνονται ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν κάποιαν σκωπτικὴν χροιάν παρὰ τῷ λαῷ, ἢ διότι εἶναι πολὺ κοινά, ὡς εἶναι π.χ. τὸ *Γιάννης*, *Μανόλης*, *Ἀντώνης*, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ αἱ σκωπτικαὶ παροιμίαι, οἷον *κόψε ξύλο κάμ'* *Ἀντώνη* κτλ. ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον δυσδιάγνωστον, σημασιολογικὸν ἢ ἱστορικόν². Ὄνόματα τοῦ πρώτου εἴδους ἀρχαῖα εὗρίσκει κανεὶς χαρακτηριστικώτατα εἰς τὴν *Βατραχομαχίαν*³. Εἰς τὴν *Παιδιόφραστον διήγησιν* ἔχομεν ἐπίσης μέγα πλῆθος σκωπτικῶν ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἀνεπτύχθησαν εἰς προσωπικά. Τοῦ δευτέρου εἴδους ὀνόματα ἀρχαῖα δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, νεώτερα παρ' ἄλλοις λαοῖς εἶναι συνήθη. Οὕτω π.χ. ἡ ἀλώπηξ λαμβάνει τὸ ὄνομα *Reinhart*, ὃ ὄνος καλεῖται *Baudouin* κτλ.⁴.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ ΖΩΩΝ

Τὰ νεώτερα, ὅσα τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, εἶναι ὀλίγα. Ἐν τινι κρητικῷ μύθῳ τῆς *ποντικίνας* μνημονεύονται τὰ ὀνόματα τῶν δεκατριῶν τέκνων τῆς, *Σαίτα* ἀπὸ τῆς ταχύτητος, *Πίτα* ἀπὸ τῆς προσφιλεστέρας τροφῆς, *Κριθοῦ* ὡσαύτως κτλ.⁵ Τοῦ δευτέρου εἴδους παρ' ἡμῖν γνωστότατα εἶναι τὰ ὀνόματα *Νίκος*⁶, *κὺρ Μέντιος* διὰ τὸν ὄνον, *κὺρ Νικολός* διὰ τὸν λύκον, *κὺρ Μάρω* ἢ *κὺρ Μαριά* διὰ τὴν ἀλώπεκα, *Μάρκος* διὰ τὸν ἡμίονον καὶ τὴν ἄρκτον καὶ τὸν πίθηκον, καὶ

1) Ὄνόματα προσωπικά εἰς τοὺς διδακτικούς μύθους, τοὺς αἰσωπεύς, δὲν εὗρίσκομεν. Οἱ Ἰνδικοὶ ὅμως μῦθοι, οἱ ὁποῖοι ἀνεπτύχθησαν εἰς μακροτέρας διηγήσεις, ὀνομάζουσι διὰ προσωπικῶν ὀνομάτων τὰ ἐν αὐτοῖς δρῶντα ζῶα.

2) Πρβλ. PAUL KRETSCHMER, *Der Esel Nikos ἐν Byz. Zeitschr.* 1897, 569 καὶ J. GRIMM, *Reinhart Fuchs*, σ. CCXXIX.

3) LUDWIG, *Batrachomachia*, σ. 70 κέ.

4) Πρβλ. PAUL KRETSCHMER, ἔνθ' ἄν.

5) *Λαογρ.*, τόμ. Ε', σ. 622.

6) *Νίκος* ὀνομάζεται καὶ εἰς τὴν *Φυλλάδα τοῦ γαιδάρου*.

εἶ τι ἄλλο. Ἐπίσης εἶναι γνωστὰ σκώπτικὰ τινὰ ὀνόματα πτηνῶν, οἷον *Γιαννακός* διὰ τὸ πτηνὸν *Ruticilia tithys* Lath., *Κυρὰ Πήγη* δι' εἶδος κίχλης (*turdus viscivorus* L.), *Μπάρμπα Θωμᾶς* διὰ τὸν πελεκάνον, *Καλογιάννος* καὶ εἶ τι ἄλλο. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐκ τοιούτων τινῶν μύθων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὀρηθέντα, χρησιμοποιῶνται σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ὡς γενικὰ παρωνύμια τῶν ζώων τούτων.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ σημασία τῆς περισυλλογῆς καὶ μελέτης τῶν παρωνυμίων τούτων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν λείψανα τῆς λαϊκῆς ποιήσεως καὶ δείγματα τοῦ σατυρικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὰ διάφορα ζῷα. Διότι ἀλλαγῶν ἄλλα ζῷα ὑπέπεσαν εἰς τὸ σκῶμμα τοῦ λαοῦ. Οὕτως, ἂν παρ' ἡμῖν σκώπεται ἡ ἀλώπηξ καὶ ὁ λύκος, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τὴν θέσιν τῆς ἀλώπεκος ἔχει ὁ θῶς, παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κωμικὴν θέσιν ἔχει ἡ ἄρκτος, εἰς τοὺς ἀφρικανικοὺς λαοὺς σκώπεται ὁ φοβερὸς διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ βασιλεὺς τῶν ζώων λέων. Ἐννοεῖται, ὅτι καὶ ἐνταῦθα καθῆκον τοῦ συλλογέως εἶναι κατὰ τόπους νὰ ἐξετάζη μὴ τυχὸν συνδέεται τις μῦθος πρὸς τὸ ὄνομα, ἐκ τοῦ ὁποίου τοῦτο νὰ ἐρμηνεύεται.

Συλλογὰς τοιούτων ὀνομάτων δὲν ἔχομεν, σποραδικὰς δὲ μόνον μνείας αὐτῶν.

VIII. ΟΝΟΜΑΤΑ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΦΥΤΩΝ ΥΠΕΜΦΑΙΝΟΝΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ἢ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτὰ καὶ διὰ τὸν κατὰ φύσιν καὶ διὰ τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον εἶχον καὶ ἔχουν πάντοτε σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὸν βίον αὐτοῦ, ἡ δὲ μελέτη τῶν ὀνομάτων αὐτῶν εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία ὄχι μόνον ἀπλῶς ὡς γλωσσικῶν στοιχείων, ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ὅσον ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ὀνομάτων τούτων εἰς διαφόρους λαοὺς ἀποκαλύπτεται ἡ θέσις πολλὰκις φυτῶν ἢ ζώων εἰς τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν καὶ ἡ ἱστορία τῆς διαδόσεως καὶ ἐξαπλώσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἡπείρου εἰς ἡπειρὸν, ἀλλὰ καὶ διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι προῖδον διαφορῶν μυθολογικῶν ἀντιλήψεων, παραδόσεων, δοξα-

σιῶν, λατρευτικῶν ἐθίμων καὶ δεισιδαιμονιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας συνέδεσεν ὁ ἄνθρωπος τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά. Ἡ τελευταία δ' αὕτη περίπτωσις εἶναι προφανές, ὅτι ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ τὴν λαογραφίαν.

Β'. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΦΥΤΩΝ

Τὰ σημερινὰ ὀνόματα ζῴων καὶ φυτῶν, ἄλλα μὲν εἶναι κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος, ἄλλα δ' ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ λαοῦ. Τὰ νεώτερα ταῦτα ὀνόματα προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πραγματικῶν ἰδιοτήτων τῶν ζῴων καὶ φυτῶν, τῆς μορφῆς, τῆς φωνῆς, τοῦ βίου, τῶν συνηθειῶν, κτλ., τὰς ὁποίας ἀκριβέστατα πολλάκις παρατηρεῖ καὶ ἐκφράζει ὁ λαὸς διὰ κυριολεξίας ἢ μεταφορῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ πολλά, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ φανταστικῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ὁ λαός, ἢ ἐκ παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἐπλασε περὶ αὐτῶν, ἢ ἐκ τῆς χρήσεως αὐτῶν, ἰδίως τῶν βοτανῶν, τῆς θεραπευτικῆς καὶ μαγικῆς. Μερικὰ δὲ εἶναι καὶ ἐντελῶς πεπλασμένα δι' ἀνύπαρκτα βότανα. Οὕτω π. χ. *κολλησόφαρο* καὶ *ἄργητα* ὠνομάσθη ἡ τῶν ἀρχαίων *εξενηίς*, διότι πιστεύεται περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι προσκολλημένη εἰς τὴν τρόπιν τῶν πλοίων ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κρατῇ τὸν πλοῦν αὐτῶν. *Ἀνεμογάμης* ὠνομάσθη εἶδος ἰέρακος, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπιστεύετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς βυζαντινοῖς, καθὼς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς, ὅτι ἐγκυμονεῖ ἐκ τοῦ ἀνέμου. *Θερμασιά* ὠνομάσθη εἶδος ἐντόμου, τὸ ὁποῖον πιστεύεται, ὅτι φέρει τὸν πυρετόν. Ἡ γνωστὴ *δεκοχτούρα* ὠνομάσθη οὕτως, διότι ἐκ τῆς φωνῆς αὐτῆς ἐπλάσθη ἡ γνωστὴ παράδοσις, περὶ τῶν δεκαοκτῶ ψωμιῶν ὁ *γκιώνης*, διότι ἐκ τῆς φωνῆς του ἐπλάσθη ἡ παράδοσις περὶ τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του. *Ψωμᾶς* ὠνομάσθη ἡ χελώνη, διότι ἐκ τῆς μορφῆς αὐτῆς ἐπλάσθη ἡ παράδοσις, ὅτι ἦτο ποτὲ ψωμᾶς, τὸν ὁποῖον ὁ Χριστὸς μετέβαλεν εἰς χελώνην διὰ τὴν ἀσπλαγχνίαν αὐτοῦ. *Κερά παπαδιά* ὠνομάσθη τιμητικῶς ἡ νυφίτσα, διότι ἄλλως φοβοῦνται, ὅτι ὀργιζομένη καταστρέφει τὰ ἐνδύματα.

Ἐκ τῶν φ υ τ ῶ ν *σταυράγκαθο* ὠνομάσθη ἄκανθά τις, διότι, ἐπειδὴ ὅταν κόπτεται χύνει χυμὸν αἱματώδη, ἐπλάσθη ἡ περὶ αὐτῆς παράδοσις, ὅτι ἔξ αὐτῆς κατεσκευάσθη ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ Χριστοῦ. *Δουλούδι τῆς ντροπῆς* ὠνομάσθη ἄνθος τι, διότι, λευκότερον ὄν, ἔχει εἰς τὸ μέσον μελανὸν στίγμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε πιστεύεται, ὅτι ἦτο μεγαλύτερον, βαθμηδὸν δὲ μικρύνεται καὶ ἐξαλείφεται, ὅσο χάνεται ἀπὸ τὸν κόσμον ἢ ντροπῇ. *Νεραϊδόχορτα* ἢ *νεραϊδορή-*

ματα ὀνομάζονται οἱ ἐπὶ τῶν κορμῶν τῶν δένδρων ἀναπτυσσόμενοι λειχήνες, διότι ἀποδίδονται εἰς νεράϊδες. *Βοτάνι τῆς ἀγάπης* καὶ *ἀνδραΐδα* λέγεται τὸ *ἠρίγγιον* καὶ τὸ *πόλιον*, διότι πιστεύεται, ὅτι ὁ εὐρὼν τὴν ἀνδρόμορφον ρίζαν αὐτοῦ προσελκύει ἀκατάσχετον τὸν ἔρωτα τῶν γυναικῶν. Ἄτεκνόχορτο ὀνομάσθη τὸ *Biarum tenuifolium*, διότι πιστεύεται, ὅτι τὰ πρόβατα, τρώγοντα ἐξ αὐτοῦ, καθίστανται στεῖρα· *ἄβδελλοχόρταρο* ὁ *Racunculus pratensis*, διότι προκαλεῖ εἰς τὰ πρόβατα τὸ καλούμενον *ἄβδέλλιασμα*, ἥτοι ἀνάπτυξιν βδελλῶν εἰς τὸ ἦπαρ τῶν προβάτων· *κουφολαχανίδα* ἢ *κουφολάχανο* ὁ ἀστεροκέφαλος, διότι πιστεύεται ὅτι ὁ τρώγων προσβάλλεται ὑπὸ κωφώσεως· *βεντερουγοχόρταρο*, *σπληνοχόρταρο*, *χελωνοχόρταρο*, *πειροβότανο*, *πωρόχορτο* κτλ. ὀνομάσθησαν διάφορα εἶδη χόρτων, δι' ὧν θεραπεύονται αἱ ἀντίστοιχοι νόσοι. Ἄγιοβασιλίτσα ὀνομάσθη ἡ σκίλλα, διότι ἀναρτᾶται εἰς τοὺς ἐξώστας καὶ τὰ υπέρθυρα κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, εἶτα δὲ τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, ὅπου φύει νέα φύλλα καὶ ἄνθη, ἂν καὶ ἡ ρίζα αὐτῆς δὲν εἶναι κεχωσμένη. *Τ' ἤη Γιωργιοῦ* τὸ *λοιλονγάτσι* ὀνομάσθη τὸ χαμαίμηλον διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνθήσεως· *τ' ἤη Γιαννιοῦ* δὲ τὸ *βοτάνι*, ἱαματικὴ τις βοτάνη, διότι συλλέγεται τὴν 24ην Ἰουνίου κτλ.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔχομεν καὶ μυστικὰ μαγικὰ ὀνόματα φυτῶν, τὰ ὅποια οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολούμενοι ἐπλαττον. Πολλὰ τοιαῦτα εὐρίσκει τις παρὰ Διοσκουρίδῃ καὶ Πλίνιῳ.

Πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα, ὧν παραδείγματα παρεθέσαμεν, δηλαδὴ τὰ ἐκ παραδόσεων, δοξασιῶν καὶ δεισιδαιμονιῶν προερχόμενα, εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν λαογραφίαν. Πλὴν τούτων ἐνδιαφέροντα λαογραφικῶς εἶναι ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τὰ εἰκονικὰ καὶ μεταφορικὰ, τὰ ὅποια δὲν συνάπτονται μὲν ἀμέσως πρὸς παραδόσεις, εἶναι ὅμως συγγενῆ πρὸς αὐτὰς γεννήματα τῆς μυθοπλαστικῆς τοῦ λαοῦ φαντασίας. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὰ ὀνόματα, τῆς *ἀλεποῦς* τὸ *μετάξι*, ἢ τὰ *μαλλιά* τῆς *Παναγίας* διὰ τὸ ἐπίθυμον, τῆς *παπαδιᾶς* ἢ τοῦ *παπᾶ* τ' αὐτὶ διὰ τὴν κοτυληδόνα, τῆς *γριαῦς* τ' *ἀδράχτι*, τῆς *πέδικας* τὰ *μάτια* δι' εἶδος ναρκίσσου κτλ.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παραδειγμάτων, διὰ νὰ εἶναι μία συλλογὴ τοιούτων ὀνομάτων πλήρης καὶ ἐπιστημονικῶς χρησιμοποίησιμος, πρέπει ὁ συλλογεὺς νὰ μὴ περιορίζεται εἰς τὴν ἀπλῆν

μόνον ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει γεννᾶται ἢ εὐλόγος ἀπορία εἰς τὸν χρησιμοποιοῦντα ἐπιστημονικῶς τὴν συλλογὴν, πόθεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ νὰ προσπαθῆ νὰ ἀνεύρη, ὅπου εἶναι δυνατὸν, καὶ νὰ σημειώη παρὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν δοξασίαν ἢ δεισιδαιμονίαν ἐξ ἧς προῆλθε τὸ ὄνομα. Πλείστα τοιαῦτα ὀνόματα, ἰδίᾳ φυτῶν, δύναται τις νὰ ἀνεύρη φυλλομετρῶν τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τοῦ *Heidreich* - *Μηλιαράκη* καθὼς καὶ τὸ φυτολογικὸν λεξικὸν τοῦ *Γενναδίου*. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις ἀκριβῶς τῆς σημειώσεως τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰ παραδόσεων, δοξασίων καὶ δεισιδαιμονιῶν, ἐλαττώνει πολὺ τὴν λαογραφικὴν αὐτῶν ἀξίαν.

Παρὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξακριβώνεται, ποῖον εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ζῴου, διότι ἄλλως καθίσταται ἀδύνατος ἢ ἀναγνώρισις τῆς ταυτότητος αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα βεβαίως δὲν εἶναι εὐκόλον, διότι ἀπαιτοῦνται εἰδικαὶ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἔχη ὁ συλλογεὺς μόνον, ὅταν συμπίπτῃ νὰ εἶναι ἐπιστῆμων φυσιδίφης. Διορθώνεται ὅμως τὸ πρᾶγμα, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ φυτὰ, ἐὰν συνοδεύσῃ τις τὴν συλλογὴν του καὶ διὰ συλλογῆς κλωναρίων ἐκ τῶν ὀνομαζομένων φυτῶν, προσαρτῶν εἰς ἕκαστον κλωνάριον καὶ τὸ ἰδιαιτέρον ὄνομα τοῦ φυτοῦ. Ἡ φυτολογικὴ αὕτη συλλογὴ κατόπιν ἐξεταζομένη ὑπὸ εἰδικῶν βοτανικῶν θέλει μᾶς δώσει τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα ἕκαστου φυτοῦ. Τὸ ἴδιον δύναται νὰ γίνῃ καὶ διὰ τὰ ζῶα τὰ μικρότερα καὶ ἰδίως τὰ ἔντομα. Διὰ ζῶα μεγαλύτερα τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ δυσκολώτερον.

Συλλογὰς γενικὰς ὀνομάτων δημῶδων ζῴων καὶ ἰδίᾳ φυτῶν ἔχομεν ἀρκετάς, ἰδίως ἐντὸς τῶν διαφόρων γλωσσариῶν. Δυστυχῶς αἱ συλλογαὶ αὗται, ἐφ' ὅσον δὲν σημειῶνουν τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα, εἶναι ἔλλιπεις. Ἐπιστημονικὴ συλλογὴ ἀξιολογωτάτη ὀνομάτων φυτῶν εἶναι ἡ τοῦ *HELDREICH*, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον πολλαχῶς συμπληρώσας ἐξέδωκεν ὁ *ΣΠ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ* ὑπὸ τὸν τίτλον, *Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς*, ἐν Ἀθήναις, 1910, ἐν τῇ *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου* καὶ εἰς ἰδιαιτέρον τεύχος. [Ἀξιολογώτατον ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ φυτολογικὸν λεξικὸν τοῦ *Π. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ*, ἐνθα πλείστα τοιαῦτα ὀνόματα ἀναγράφονται ὡς καὶ τὸ *Εἰκονογραφημένον Βοτανικὸν - Φυτολογικὸν λεξικὸν τοῦ ΔΗΜ. Σ. ΚΑΒΒΑΔΑ*, τόμ. I - IX]. Δυστυχῶς τὰ ἔργα ταῦτα διὰ τὴν λαογραφίαν εἶναι ἔλλιπῆ, δι' ὃν ἀνωτέρω εἴπομεν λόγον. Διὰ τὰ ζῶα ἔχομεν ἐπίσης τὸ ἔργον τοῦ *HELDREICH*, *La Faune de la Grèce*, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐλάχιστον μέρος τῶν πολυπληθῶν ὀνομάτων τῶν ζῴων περιέχει, ὡς καὶ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τούτου συνταχθεῖσαν πραγματείαν τοῦ *Δ. ΒΙΚΕΛΑ*, *Sur la nomenclature moderne*, Paris 1879 (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ *Annuaire de l'Association* κτλ. 1878). Ἀρκετὰ ὀνόματα ἐπίσης δύναται νὰ εὕρῃ κανεὶς σποραδικῶς εἰς τὰς Παροιμίας τοῦ *Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ*,

τόμ. Α'-Δ', συλλογαὶ δὲ τινες ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν *Λαογραφίᾳ*, τόμ. Δ', σ. 781, τόμ. Ε', σ. 642. Ἐπίσης εὐρίσκει κανεὶς τοιαῦτα καὶ εἰς εἰδικὰς πραγματείας, οἷον τοῦ Π. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, Πτηνοτροφία, 1915. Δ. ΔΗΜΑΔΟΥ, Ἡ δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος, 1916. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν σιτιογραφίαν. 1919, καὶ εἴ τι ἄλλο.

[Διὰ νεωτέρας συλλογὰς καὶ μελέτας βλ. τὴν βιβλιογραφίαν τῆς σ. 348 τοῦ παρόντος βιβλίου].

ΙΧ. ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ

Τὰ τῶν εὐφημισμῶν ἐθίζαμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ ἀπενχῶν. Εἴπομεν δὲ ἤδη πολλάκις περὶ τῆς πίστεως τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μαγικὴν ἐνέργειαν τῶν λέξεων. Ἐνεκα τούτου ὁ λαὸς ἀποφεύγει νὰ ὀνομάσῃ ἐπίφοβα πράγματα διὰ τοῦ κυριολεκτικοῦ αὐτῶν ὀνόματος, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο διαφόρους περιφράσεις, μετονομασίας, ἀντιφράσεις κττ. Οὕτως ἀποφεύγουν τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζουν διὰ διαφόρων ἄλλων ἀποτρεπτικῶν ἢ εὐφημιστικῶν ὀνομάτων, οἷον *ὄξ' ἀποδῶ, ὁ καταραμένος, τρισκατάρατος, πειρασμός* κτλ. Ἐν Πόντῳ οἱ καλλικάντζαροι καλοῦνται *ὡς ἐμᾶς καλοί*, ἦτοι καλύτεροὶ ἡμῶν, αἱ ἀσθένειαι ἐπίσης πανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ φέρουν εὐφημιστικὰ ὀνόματα, οἷον *Μελένια, Μελιτάτη* διὰ τὴν εὐλογίαν κτλ. Ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἡ νυφίτσα καλεῖται *κερὰ παπαδιά*, ὅπως κολακευομένη μὴ ἐπιφέρῃ ζημίαν εἰς τὰ ἐνδύματα. Ἐπίσης ἀποφεύγουν νὰ ὀνομάσουν τοὺς ποντικούς, ἰδίως ὅταν τρέφουν μεταξοσκώληκας (Γκιουμουλτζίνα), καλοῦντες αὐτοὺς *κ'φούς*, ὅθεν καὶ ἐν Αἰγίνῃ τὸ σύνηθες αὐτῶν ὄνομα εἶναι τὰ *κουφά*, τοὺς δὲ μύρμηκας ὀνομάζουν κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν *κουτσοπόδαρα*.

Πλὴν τῶν κυρίως τούτων εὐφημισμῶν, οἱ ὁποῖοι συνδεόμενοι πρὸς τὸν φόβον τῆς λέξεως δεικνύουν τὰ πράγματα, τὰ ὅποια κατ' ἔξοχὴν φοβεῖται ὁ λαός, ἄξιοι περισυλλογῆς καὶ μελέτης διὰ τὸ συναίσθημα τῆς αἰδοῦς παρ' αὐτῷ εἶναι καὶ οἱ εὐφημισμοί, οἱ συνήθως ἐπὶ τὸ ἀστείότερον πεπλασμένοι, δι' ὧν ὀνομάζονται τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος ἢ καὶ πράγματα, τῶν ὁποίων ἡ κυριολεκτικὴ ὀνομασία θεωρεῖται ὡς προσβάλλουσα τὴν αἰδῶ.

Συλλογὰς ἰδιαιτέρας τοιούτων εὐφημισμῶν δὲν ἔχομεν. Πολλοὺς δύναται νὰ εὔρη κανεὶς ἐγκατεσπαρμένους εἰς γλωσσάρια, ὡς καὶ εἰς παραδόσεις καὶ παραμύθια.

Χ. ΟΝΟΜΑΤΑ ΟΡΓΑΝΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ,
ΛΕΞΕΙΣ ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΙΔΙΑΖΟΥΣΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ
ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΒΙΟΥΣ, ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ, ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΚΤΛ.

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν ζώων καὶ φυτῶν, ἀξιόλογα ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ὀργάνων καὶ ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ ἔργα, ὡς καὶ αἱ λέξεις αἱ ἐπιτηδευματικάι, διὰ τῶν ὁποίων ἐν ἐκάστῳ ἐπιτηδύματι δηλοῦνται αἱ διάφοροι φάσεις καὶ τὰ διάφορα σημεῖα καὶ στάδια τῆς ἐργασίας, ὡς καὶ αἱ λέξεις, αἱ ἰδιάζουσαι εἰς τοὺς διαφόρους βίους, γεωργικόν, ναυτικόν, κυνηγετικόν κτλ.

Εἶναι δὲ ἡ μελέτη αὐτῶν σπουδαία, διότι οὐ μόνον βεβαιούμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως παρὰ τῷ σημερινῷ λαῷ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐργαλείου καὶ ὄργανου, τοῦ εἴδους καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑπάρξεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπιτηδύματος καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνασκήσεως αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα πάντα ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα, διὰ τὴν σχηματίσθαι κανεῖς πλήρη εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ, οὐ μόνον διαφωτιζόμεθα περὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτῶν τούτων, καθόσον εἶναι ἀρχαῖα ἢ νέα, ἑλληνικὰ ἢ δάνεια ἐκ ξένων γλωσσῶν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν κατὰ πόσον ἕκαστον ὄργανον ἢ ἐργαλεῖον ἢ ἐπιτήδευμα εἶναι ἀρχαῖον, βυζαντινὸν ἢ νέον, ἐγγώριον ἢ δάνειον ἐξ ἄλλου τόπου καὶ λαοῦ ἢ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν λαοῦ συνοίκου ἢ γειτονικοῦ.

Οὕτω π. χ. ἐνῶ εἰς τὸν ἴσθον καὶ τὴν ὑφαντικὴν, τὴν πατροπαράδοτον ἐννοῶ καὶ ὄχι τὴν βιομηχανικὴν, οὐδεμίαν ἔχομεν ξένην λέξιν, πολλὰς δὲ ἀρχαίας καὶ βυζαντινάς, ὡς *ξαίνω*, *τουλούπα*, *μιτώνω*, *ἀντί*, *ἀδράχι*, *στημόνι*, *βαρίδι*, *μιτάρι*, *καρούλι* κτλ., ἐν τῇ ὑποδηματοποιίᾳ παρὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα *καλαπόδι*, *κατόχι*¹, ἔχομεν πλῆθος ἰταλικῶν λέξεων, ὡς *φαλτσέτα*, *φόρτια*, *φορτέσα*, *καμαρέτο* κτλ. τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ἀναμφισβητήτως, ὅτι αὕτη, ὡς ἔχει σήμερον, ἀνεπτύχθη ὑπὸ ἐπίδρασιν ἰταλικὴν. Ἐν δὲ τῇ σημερινῇ ραπτικῇ τῶν φραγκοραφάδων ἔχομεν πλείστας γαλλικὰς ὀνομασίας.

Ἐν τῇ ἀμαξοπηγικῇ εὐρίσκει κανεῖς κατὰ τόπους ἀρχαιοτάτας λέξεις διὰ τὰ μέρη τῶν ὄχημάτων, ὡς *νυρμός*, *παραρύνια*, *ἀφαλός*²,

1) Τὸ λωρίον δι' οὗ συγκρατοῦν τὸ ὑπόδημα ἐπὶ τῶν γονάτων κατὰ τὴν κατεργασίαν. — 2) Γλασκίοι Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνῆς).

*ἀξόνι*¹· παρ' αὐτὰ ὅμως καὶ κυρίως εἰς μέρη, ὅπου ἀνεφάνησαν καὶ ἐπεκράτησαν Τούρκοι ἀμαξοπηγοὶ ἀνευρίσκει κανεῖς καὶ τουρκικὰς, οἷον *διγκιλ'* (ὁ ἄξων), *ἀρίς*² (ὁ ρυμὸς), *τσ'αμακτσ'ας*, *γιαστικ'*² κτλ.

Ὅτι ὅμως δὲν πρόκειται περὶ νέων πραγμάτων, τὰ ὅποια παράλαβον οἱ Ἕλληνες παρὰ τῶν Τούρκων, ὡς ἐν τῇ ὑποδηματοποιίᾳ παρὰ τῶν Ἰταλῶν, δεικνύει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ παράλληλος ὑπαρξίς εἰς γειτονικὰ μέρη ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν ὄρων, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ λέξις *ἀπίς* διὰ τὰ τμήματα ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ στεφάνη τοῦ τροχοῦ, ἡ ὁποία νεοελληνιστὶ λεγομένη *ἀπίδα* παρελήφθη καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀποκληθεῖσα *ιπίτι*. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ἄροτρον καὶ εἰς ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα.

Ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ ἐν Κρήτῃ ἔχομεν κατὰ τὸ μέγιστον πλῆθος ἑλληνικὰς λέξεις, ἀρχαίας, μεσαιωνικὰς καὶ νεωτέρας, ἐλαχίστας δὲ λατινικὰς καὶ ἰταλικὰς, ἐν ᾧ ἐν τῇ Ἑπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἔχομεν ἀρκετὸν πλῆθος ἀλβανικῶν, σλαβικῶν καὶ βλαχικῶν λέξεων, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως περὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν τούτων πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ. Ἐν τῷ ναυτικῷ βίῳ ἡ ὑπαρξίς μεγάλου πλῆθους ἰταλικῶν λέξεων εἶναι ἀναμφισβήτητον τεκμήριον τῆς ἰταλικῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία συνώδευσε τὴν ναυτικὴν ἐπικράτησιν τῶν ἰταλικῶν δημοκρατιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γενούης εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Β'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Καὶ ἐνταῦθα διὰ νὰ εἶναι ἡ συλλογὴ πλήρης καὶ χρήσιμος ἐπιστημονικῶς, δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀπλὴ τῶν ὀνομάτων ἀναγραφὴ, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται διὰ μὲν τὰ ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν οὐ μόνον ἡ περιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ σχεδιαγράφησις αὐτῶν, ὥστε νὰ παρέχεται καὶ ἡ ὄρατὴ εἰκὼν τοῦ ὀνομαζομένου καὶ περιγραφομένου, διὰ δὲ τὰς ἐπαγγελματικὰς λέξεις ἡ ἀκριβής, σαφὴς καὶ ἀπέριπτος περιγραφή τῶν ὀνομαζομένων ἔργων.

Συλλογὰς τοιούτων λέξεων συστηματικὰς δὲν ἔχομεν δημοσιευμένας, εἰ μὴ ἐλαχίστας, πολλαὶ ὅμως εἶναι αἱ περιεχόμεναι εἰς γλωσσάρια δημοσιευμένα καὶ μὴ. Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τῶν συντακτῶν αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐν Ἀθήναις τὴν περισυλλογὴν τῶν ἐπαγγελμα-

1) Ἀδριανούπολις. — 2) Γκιουμουτζίνα (Κομοτηνή).

τικῶν λέξεων, ἀλλὰ τὸ ἀποθησαυρισθὲν ὑλικὸν δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι. Ἄξιολογοτάτη εἶναι ἡ «Συλλογὴ ποιμενικῶν λέξεων» τοῦ ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν Ε΄ τόμον τοῦ *Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου* τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ν. Ἑλλ., ἡ ὁποία θὰ ἦτο πληρεστάτη, ἂν συνοδευέτο καὶ ὑπὸ τῶν εἰκόνων τῶν ὀνομαζομένων γαλακτοκομικῶν καὶ τυροκομικῶν ἐργαλείων, τῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων, τῶν ποιμενικῶν οἰκίσεων καὶ τῶν μανδρῶν, καὶ ἡ τοῦ Π. ΦΟΥΡΙΚΗ τῶν γεωργικῶν καὶ τῶν θαλασιουργικῶν ἐκ Μεγάρων. [Βλ. καὶ εἰς τὸ περιοδ. *Λαογρ.*, τόμ. ΙΑ΄, σ. 67 κέ., ΙΔ΄, σ. 209 - 219, Μ. Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ ΝΟΥΑΡΟΥ, *Λαογρ.* Σύμμ. Καρπάθου, τόμ. Β΄, Ἀθήναι 1934, σ. 13 κέ., τὸ βιβλίον τοῦ ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Γεωργικά τῆς Ροῦμελης*, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 19 - 50 κ.ά.].

ΧΙ. ΜΙΜΗΣΕΙΣ ΦΩΝΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΦΘΕΓΜΑΤΑ

Α΄. ΜΙΜΗΣΕΙΣ ΦΩΝΩΝ ΖΩΩΝ

Τὸ μιμεῖσθαι εἶναι σύμφυτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παίδων, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει ὁ ἄνθρωπος τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι εἶναι μιμητικώτατος καὶ τὰς μαθήσεις τὰς πρώτας ποιεῖται διὰ τῆς μιμήσεως. Εἶναι δὲ ἡ μιμητικὴ αὕτη ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου σπουδαιότατος παράγων καὶ διὰ τὴν ἐν γένει ἀνθρωπίνην πρόοδον καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν γλῶσσαν, ἔνθα ἀποτελεῖ τὴν καλουμένην ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων *ὀνοματοποιητικὴν ἀρχήν*, κατὰ τὴν ὁποίαν πλῆθος ἀρχετὸν λέξεων ἐρμηνεύονται ὡς προερχόμεναι ἐκ τῶν μιμήσεων φωνῶν ἢ κρότων, ἰδιαζόντων εἰς τὰ ὀνομαζόμενα ζῶα, πράγματα ἢ φυσικὰ φαινόμενα. Οὕτω π. χ. ὁ *κούκος* δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὀνομάσθη οὕτως ἐκ τῆς φωνῆς του *κούκου*, ὡς καὶ ὁ *κόκορας* ἢ *κουκουρίκος* ἐκ τῆς φωνῆς *κό κό* καὶ *κουκουρίκου*· τὸ *μπουμπουνιτὸ* ἐκ τοῦ κτύπου *μπού μπού* τῆς βροντῆς κτ., ὡς ἐπίσης καὶ τὸ *κακανίζω* ἐκ τῆς φωνῆς *κά κά* τῶν ὀρνίθων· τὸ *βακανίζω* ἐκ τῆς φωνῆς *βάκα βάκα* τῶν βατράχων κτλ.

Πλὴν ὅμως τῶν μιμητικῶν τούτων λέξεων ἢ, ὅπως συνήθως λέγονται, *ὀνοματοποιημένων* ἔχομεν εἰς τοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα τοὺς κατὰ φύσιν καὶ αὐτουσίους μιμήσεις φωνῶν ζώων. Τὸ ζῶον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον ἔχει, ὡς εἴπομεν, πολλαπλὴν σημασίαν. Ἐν πρώτοις κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ δὲν εἶναι τι διάφορον τοῦ ἀνθρώπου, εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν μορφήν. Εἶναι πεπρωκτισμένον μὲ ὄλας τὰς ἀνθρωπίνους ψυχικὰς ιδιότητας, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου, δυνάμενον νὰ γνωρίζῃ πολὺ περισσότερα αὐτοῦ, νὰ προμαντεύῃ τὰ μέλλοντα καὶ νὰ καθοδηγῇ αὐτὸν διὰ τῶν συμβουλῶν του εἰς τὰς ἐνεργείας του, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ νὰ τὸν βοηθῇ διὰ τῶν ἐξαιρετικῶν μα-

γικῶν ἰδιωτήτων, τὰς ὁποίας ἔχει. Αἱ κρανγαὶ τοῦ ἀποτελοῦν τὴν γλῶσσαν του. Ἐνῶ δὲ ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἔννοεῖ ἐκ τῆς γλώσσης ταύτης, τὸ ζῶον ἔννοεῖ οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν τῶν ἄλλων ζῴων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἐξαιρετικὰς δὲ περιπτώσεις δύναται καὶ ἀνθρωπίνως νὰ ὁμιλῇ. Εἶναι πασίγνωστον τὸ παράδειγμα τῶν ὀμηρικῶν ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως, οἱ ὁποῖοι, λυθείσης τῆς γλώσσης των δι' ἀνθρωπίνης φωνῆς, προλέγουσιν εἰς τὸν ἥρωα τὸν θάνατόν του. Οἱ αἰσώπειοι μῦθοι τίθενται εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς εἶχον φωνὴν τὰ ζῶα καὶ ὁμίλουσιν, εἰς δὲ τὰ νεώτερα ἄσματα συνήθως τὰ πουλάκια λαλοῦν ἀνθρωπινῆ λαλίτσα ἀγγέλλοντα εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα. Ἐνθυμεῖται δ' ὁ καθείς ἀπὸ τὰ παραμύθια, ποίαν σημασίαν ἔχει δι' ἓνα ἄνθρωπον ἢ γνῶσις τῆς γλώσσης τῶν ζῴων. Ἀπὸ τὰ τρία ἀδέρφια τοῦ παραμυθιοῦ ἐκεῖνος, ποῦ εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ μάθῃ τὴν γλῶσσαν των, σφῆζει τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως καὶ γίνεται πλούσιος.

Οὕτως αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος συμπάθειαν πρὸς τὸ ζῶον, ὡς πρὸς ὁμοῖόν του, τὸ συλλαμβάνει, τὸ περιποιεῖται, τὸ τιθασεύει καὶ τὸ καθιστᾷ οὕτω σύντροφον τοῦ βίου του καὶ προσφιλεῖ συμπαίκτηρα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ὃν ὑπέρτερον τὸ φοβεῖται καὶ τὸ τιμᾷ. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ ὁ φόβος, ὡς καὶ ἡ συσχέτισις του πρὸς τοὺς προγόνους, δὲν ἤργησαν νὰ δημιουργήσῃσιν τὴν λατρείαν αὐτοῦ, ἣτις εἶτε ζῶσα καὶ ἐν ἐνεργείᾳ, εἶτε εἰς ἡμαυρωμένα ἐγκαταλείμματα ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς.

Βαθυμῶδὸν ἐγνώρισεν ὁ ἄνθρωπος νὰ χρησιμοποιῇ τὰ ἐξημερωμένα ταῦτα ζῶα διὰ τὸ γάλα καὶ τὸ κρέας των καὶ τὰ ἄλλα χρήσιμα ὄλικά, τὰ ὁποῖα δύναται ταῦτα νὰ τοῦ παράσχουν. Ἀνεξαρτήτως δὲ τούτου τὸ ζῶον εἶτε ἐξημερωμένον εἶτε ἄγριον ἐχρησίμευσε πάντοτε καὶ χρησιμεύει καὶ ὡς τροφή εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ πλείστους δὲ λαοὺς τὸ κυνήγιον ἀποτελεῖ τὸν κυριώτατον πόρον τοῦ βίου.

Ἀναλόγως νῦν πρὸς τὴν πολλαπλὴν ταύτην σημασίαν τοῦ ζῴου, πολλαπλαῖ εἶναι καὶ αἱ ἀφορμαὶ καὶ ἀφετηρίαι τῆς μιμήσεως τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν φωνῶν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν πρώτοις ἔχομεν ἀπλᾶς μιμήσεις φωνῶν χάριν παιδιᾶς, ὅπως ἀκούει τις πολλάκις καὶ σήμερον τὰ παιδιά παίζοντα μὲ τὴν μίμησιν τῶν φωνῶν πότε τοῦ ἐνὸς καὶ πότε τοῦ ἄλλου ζῴου, τῆς γαλῆς, τοῦ κυνός, τῆς ὄρνιθος καὶ τοῦ ἀλέκτορος, τοῦ βατράχου καὶ εἴ τινος ἄλλου. Πολλάκις δὲ εἶναι τόσον ἐπιτυχῆς ἡ μίμησις, ὥστε οὐ μόνον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα δύναται νὰ ἀπατήσῃ. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους συνήθεις ἦσαν

πλανόδιοι θανατοποιοί, οἱ ὅποιοι μιμούμενοι φωνὰς ποικιλωτάτων ζώων ἐξέπληττον καὶ διεσκέδαζον διὰ τῆς τελειότητος τῆς μιμήσεως τοὺς ἀκροωμένους.

Ἐπειτα ἔρχονται αἱ λατρευτικαὶ μιμήσεις, αἱ ὁποῖαι, ἀποτελούμεναι πρωτίστως ἐκ χορῶν μιμικῶν, ἔχουν κυρίως μαγικὴν σημασίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἀναπαριστᾷ τὸ ζῶον φορῶν συνήθως καὶ τὴν προσωπίδα αὐτοῦ, διὰ δὲ τῆς μιμήσεως τῶν κινήσεων καὶ τῆς φωνῆς του προσπαθεῖ ἐνσωματῶν τὴν δύναμιν αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχη τὴν πλήρωσιν πότε τοῦ ἑνὸς καὶ πότε τοῦ ἄλλου ἐπιθυμητοῦ σκοποῦ. Ἄλλοτε πάλιν ὁ χορὸς οὗτος, ὡς ὅταν πρόκειται περὶ χοροῦ προκυνηγικοῦ, ἔχει τὴν δύναμιν ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας· ὅπως δηλαδὴ αὐτὸς καταλήγει εἰς τὸν φόνον τοῦ ζῴου, οὕτω καὶ ἡ κατακλείς τοῦ κυνηγίου θὰ εἶναι ἀναγκαίως ὁ φόνος αὐτοῦ. Αἱ μιμήσεις αὗται πολὺ συχνά, ἀπολέσασαι τὴν μαγικὴν αὐτῶν σημασίαν, κατήντησαν εἰς πολλοὺς λαοὺς προσφιλεῖ καὶ ἀστεία μέσα διασκεδάσεως, καὶ ὡς τοιαῦτα διητηρήθησαν. Ὅθεν καὶ σήμερον ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς λαοὺς, προχωρημένους ὅπως δὴποτε εἰς τὸν πολιτισμὸν, χοροὺς τοιούτους μιμικοὺς τῶν ζώων, οἷος π. χ. εἶναι ὁ γνωστὸς χορὸς τῆς ἀρκούδας εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ὅλοι οὗτοι οἱ χοροὶ συνοδεύονται συνήθως καὶ ὑπὸ φωνῶν μιμητικῶν τῶν φωνῶν τοῦ ζῴου.

Πλὴν ὅμως τούτων εὐρίσκομεν παρὰ τισι λαοῖς ἐν τῇ λατρείᾳ τοιαύτας μιμητικὰς φωνὰς καὶ ἄνευ χορῶν. Οὕτως οἱ Ἀπάχαί τῆς Ἀμερικῆς κατὰ τὴν πανσέληνον συναθροίζονται, ἀνάπτουν πυράς, πίνουν μεθυστικά ποτὰ καὶ ἀφ' οὗ ἕκαστος λάβη τὴν θέσιν, πού τοῦ ἀρέσει, ἀρχίζουν ἔπειτα μὲ τὴν ἀνατολὴν τῆς σελήνης κοινὴν ὀρυγὴν, μιμούμενοι τὰς φωνὰς ζώων. Ἀρχίζουν μὲ τὰς ὀρυγὰς τοῦ ἀμερικανοῦ λύκου (Coyot), αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν μὲ κλαυθμηρισμοὺς βρέφους, ἀκολουθεῖ ἰσχυρότερον τὸ οὐρλιασμα τῶν κυνῶν τῶν λειμώνων, καὶ ταύτην ἡ βραχνὴ κραυγὴ τῶν λυκαινῶν. Αἱ φωναὶ βαθμηδὸν γίνονται ἰσχυρότεραι, ὅλα ἀνάμεικτοι, μέχρις οὗ ἀπομακρυσμένον στίφος λύκων ἀπαντήσῃ καὶ τότε διεξάγεται ἀγὼν ὑπερτερήσεως μεταξὺ διπλῶν καὶ τετραπλῶν εἰς ἀγριότητα φωνῶν. Αἴφνης γίνεται σιωπὴ καὶ ἀντὶ τῶν λυσσαλέων ὀρυγῶν ἀγρίων ζώων ἀκούεται ἡ ἡλιθία φωνὴ τοῦ ὄνου. Ἐγείρεται ἄσβεστος γέλωσ καὶ ἡ διασκέδασις ἀρχίζει ἐκ νέου δι' ὅλης τῆς νυκτὸς μέχρι τῆς δύσεως τῆς σελήνης.

Ἐπειτα ἔχομεν τὰς μιμήσεις ἐν τῷ κυνηγετικῷ βίῳ καὶ τῷ πολέμῳ. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 242) περὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἀσκήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλονται οἱ Ἴνδοι ὡς πρὸς τὴν μίμησιν τῶν φωνῶν.

Διὰ τοὺς Βοσιμάνους τῆς Ἀφρικῆς οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται, ὅτι ἔχουν καταπληκτικὴν ἰκανότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν καὶ τῶν σπανιωτάτων φωνῶν τῶν πτηνῶν, καθὼς καὶ τῶν βραχνῶν τόνων τῶν τετραπόδων. Τοῦτο δὲ βοηθεῖ αὐτοὺς ἐξαιρετικῶς εἰς τὴν ἐνέδραν καὶ τὴν σύλληψιν αὐτῶν. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν μιμητικὴν τῶν ταύτην τέχνην εἶναι εἰς θέσιν μὲ τὰ ἀπλᾶ τῶν ὄπλα νὰ κυνηγοῦν μὲ ἐπιτυχίαν, καταπληκτικὴν διὰ τοὺς Εὐρωπαίους, τοὺς ἐφωδιασμένους μὲ τὰ τελειότατα ὄπλα.

* * *

Αἱ φωναὶ αὗται τῶν ζώων, τὰς ὁποίας μιμεῖται ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, δὲν εἶναι δι' αὐτὸν ἀπλαῖ φωναὶ ἢ κραυγαὶ ἄνευ σημασίας, ἀλλὰ γλῶσσα πραγματικῆ, ἀδιάφορον ἂν αὐτὸς δὲν τὴν ἐννοῇ πάντοτε. Ὁ Ἑσκιμῶς, ὁ μιμούμενος τὴν γλῶσσαν τῆς φώκης, παραπονεῖται, ὅτι δὲν γνωρίζει ἄρκετὰ καλὰ αὐτὴν καὶ ὅτι ἂν τὴν ἐγνωρίζεν ὅπως ἡ ἄρκτος, τότε ποτὲ δὲν θὰ ἀπετύγγανε εἰς τὸ κυνήγιόν του.

Ἐπειτα ὠρισμένα κραυγαὶ ἐταυτίσθησαν πρὸς λέξεις καὶ λόγους ἀνθρωπίνους καὶ ἐπλάσθησαν εἶτα μῦθοι καὶ παραδόσεις ποικιλώταται¹. Ἐκ τούτων ἄλλαι παρουσιάζουν τὰς φωνὰς τῶν ζώων ὡς κλαυθμηρισμούς καὶ θρήνους ἀνθρωπογλώσσους, ἄλλαι ὡς ἀπομιμήσεις φωνῶν καὶ λόγων ἀνθρωπίνων καὶ ἄλλαι, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ ἁσμάτων πτηνῶν, μυθολογοῦν ταῦτα ὡς ἐκ διδασκαλίας προελθόντα ἢ ἀπλῶς ἀποδίδουν ἀνθρωπογλώσσουν εἰς αὐτὰ σημασίαν. Αἱ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων, ἐπειδὴ ἀκριβῶς πρόκειται περὶ ἁσμάτων, ἔχουν διατυπωθῆ καὶ εἰς ἁσμάτια πολλὰκις χαριέστατα, τὰ ὁποῖα εἰς τοὺς πεπολιτισμένους σήμερον λαοὺς ἔχουν περιέλθει εἰς τὸν κύκλον τῶν παιδίων. Μέγα δὲ πλῆθος τέλος ἀποτελοῦν αἱ περὶ μεταμορφώσεων παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐρμηνεύουν τὰς φωνὰς τῶν ζώων ὡς φωνὰς ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μετεμορφώθησαν εἰς ζῶα, καὶ περὶ τούτων εἵπομεν ἤδη εἰς τὰ περὶ παραδόσεων. Ἐπίσης εἰς τὰ παραμύθια ἀνευρίσκει τις φωνὰς ζώων, αἱ ὁποῖα ἐρμηνεύονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν.

Ἐννοεῖται ὁμως, ὅτι εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν ἔχομεν τὴν ἀκριβῆ τῶν φωνῶν μίμῃσιν, ὅπως λ. χ. εἰς τὸ κυνήγιον, οὐδὲ κἂν προσπάθειαν πρὸς τελειότεραν ἀπόδοσιν τῶν φωνῶν, ἀλλ' ὅπως διαπλάττει αὐτὰς ἡ πρόχειρος παρατήρησις καὶ ἡ μυθοπλαστικὴ τοῦ

1) Συλλογὴν πλουσίαν τοιούτων παραδόσεων εὕρισκε τις παρὰ OSKAR DÄHNHARDT, *Natursagen*, τόμ. III, σ. 355 κέ.

ἀνθρώπου φαντασία. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ποικιλία αὐτῶν ἐν ταῖς παραδόσεσι. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐκτὸς τῶν παραδόσεων τούτων αἱ φωναὶ τῶν ζώων διαφόρως ἀποδίδονται καὶ εἰς τὸν αὐτὸν λαὸν κατὰ τόπους, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς διαφόρους λαούς. Οὕτω π. χ. ἡ φωνὴ τῆς γαλῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Γάλλοι ἀποδίδουν διὰ τοῦ *miaoui*, ὅθεν καὶ ρῆμα *miaouler*, παρ' ἡμῖν ἀποδίδεται διὰ τοῦ *νιάου*, ὅθεν καὶ ρῆμα *νιαουρίζω*, διὰ τοῦ *νιάρ*, ὅθεν τὸ *νιαρίζω*, διὰ τοῦ *μάου*, ὅθεν πιθανῶς ἐκλήθη καὶ *μάτσα*. Ἡ φωνὴ τοῦ κυνός, τὴν ὁποίαν ἀποδίδουν οἱ Πορτογάλοι διὰ τοῦ *béu béu*, οἱ Ἴταλοι διὰ τοῦ *bu bu*, οἱ Γάλλοι διὰ τοῦ *ouaoui*, παρ' ἡμῖν ἀποδίδεται διὰ τοῦ *γάου γάου* ἢ *γάβ γάβ*, ὅθεν καὶ τὸ ρῆμα *γαβγίζω*, ὡς καὶ διὰ τοῦ *χάρ χάρ*. Τὴν φωνὴν τοῦ βατράχου ἀπέδωκεν ὁ μέγας κωμικὸς τῆς ἀρχαιότητος Ἄριστοφάνης διὰ τοῦ γνωστότάτου *βρεκεκὲξ κοῶξ κοῶξ*, ἐνῶ σήμερον ἀποδίδεται κατὰ τόπους διὰ τοῦ *βράκ βράκ*, *μπάκ μπάκ*, *βάκα βάκα* καὶ εἴ τι ἄλλο, ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα *βράκακας* καὶ *μπάκακας* καὶ τὸ ρῆμα *βακανίζω*.

Ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ λαὸς πλὴν τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων, ὅπου καταβάλλει ἐξαιρετικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν μίμησιν, ὅπως εἰς τὸ κυνήγιον καὶ τὸν πόλεμον οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ, περιορίζεται εἰς μίαν ἀτελῆ μόνον ἀπόδοσιν τῶν κραυγῶν, ὧν ἡ ἀκριβὴς ἀκουστικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ φωνητικὴ ἀπόδοσις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔκολος, ἀπαιτοῦσα εἰδικὴν πρὸς τοῦτο καὶ πολλὰκις ἐπίμονον προσπάθειαν.

Σήμερον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πεπολιτισμένους λαούς, αἱ μιμήσεις τῶν φωνῶν τῶν ζώων περιήλθον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παιδίων καὶ μάλιστα τῶν μικροτέρων, εἶναι δὲ πολυάριθμα τὰ παιδικὰ ἄσματα, τὰ ἔχοντα ὡς ὑποκείμενον αὐτῶν τὰς φωνὰς τῶν ζώων, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἤδη εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

Μιμήσεις φωνῶν ζώων ἔχομεν καὶ εἰς διαφόρους παιδιάς, εἶναι δὲ γνωστότατον τὸ *κούκου*, τὸ ὁποῖον φωνάζουν εἰς τὸ κρυφτό, διὰ νὰ εἰδοποιήσουν, ὅτι ἐκρούβησαν καὶ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ τὸ κυνηγητό.

Β'. ΕΠΙΦΘΕΓΜΑΤΑ

Μιμήσεις φωνῶν ζώων ἔχομεν καὶ εἰς τὰς φωνὰς, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ὀδηγοῦν τὰ ζῶα. Τὰ ἐπιφθέγματα ταῦτα ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν γλώσσαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ πρὸς τὰ

κτήνη. Διάφορα δὲ κατὰ τόπους καὶ κατὰ λαούς, δὲν ἔχουν πάντοτε εὐδιάκριτον τὴν ἀρχήν.

Ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἐπιφθεγμάτων ἐν μέρος ὀρισμένως προέρχεται ἐκ μιμήσεως τῶν φωνῶν τῶν ζώων. Οὕτω π. χ. ὅταν προσκαλοῦν τὰς ὄρνιθας διὰ νὰ δώσουν εἰς αὐτὰς τροφήν φωνάζουν *κίτ, κίτ, κίτ*¹, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰς φωνῆς *κίτ κίτ κίτ κίτ κίτκίτκίτκίτ*.

Ἄλλαι εἶναι προδήλως λέξεις καὶ πολλάκις φράσεις, αἱ ὁποῖαι βαθμηδὸν κατήντησαν ἐπιφωνηματικά. Οὕτω π. χ. ἐν Κρήτῃ φωνάζουν διὰ τὰς αἴγας, *λάσω* = ἔλα ἔσω, διὰ νὰ τὰς μανδρίσουν, *λάξω* = ἔλα ἔξω, διὰ νὰ τὰς ἐκβάλουν τῆς μάνδρας, διὰ τὰ πρόβατα, *στήσω* = στάσου ἔσω, διὰ νὰ τὰ μανδρίσουν, *στήξω* = στάσου ἔξω, διὰ νὰ τὰ ἐκβάλουν τῆς μάνδρας, πρὸς τὸν κριὸν *κρίο* διὰ νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ποιμνίου κτλ.².

Τέλος ἔχομεν καὶ διάφορα ἐπιφθέγματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡς ἀπλαῖ ἀνθρώπινου κραυγαῖ ἀπροσδιορίστου ἀρχῆς. Οἷον λέγεται πρὸς τοὺς κύνας *οὐστ* ἢ *ὄστ* διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν, *κούτσιου, κούτσιου* διὰ νὰ πλησιάσουν, *φίσι φίσι* διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν, εἰς τὰς γαλαῖς *πίσι πίσι* διὰ νὰ πλησιάσουν, *πιτι* διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν, εἰς τὰς ὄρνιθας *ξίτ* ἢ *ξίσι*³ διὰ νὰ φύγουν, εἰς τὸν χοῖρον *γκούτσι*⁴, εἰς τὸν ὄνον *οὐς*⁴, εἰς τὸν ἡμίονον *πρω*⁴, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Τὰς αἴγας ἐλαύνουν διὰ τοῦ *ἡέι ἡέι*, ἐνῶ τοὺς βοῦς διὰ τοῦ *ἡόον ἡόον*, διὰ τοὺς ὄνους καὶ τοὺς ἡμίονους μεταχειρίζονται τὸ *ὄτσι* διὰ νὰ προχωροῦν καὶ τὸ *ξίσι* διὰ νὰ σταματήσουν, ἐνῶ διὰ τὸν ἵππον μεταχειρίζονται τὸ τουρκικῆς προελεύσεως *ντέ* καὶ τὸν δυσπροσδιόριστον καὶ δυσἀπόδοτον κροταλισμὸν *τσ τσ τσ*.

Ὡς δ' ἐκ τῶν φωνῶν τῶν ζώων ἔχομεν λέξεις καὶ ὀνόματα δηλωτικὰ αὐτῶν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκ τῶν ἐπιφθεγμάτων τούτων ἔχομεν ὀνόματα ζώων ἰδίως ἐν τῇ παιδικῇ γλώσσῃ. Οὕτως ὁ κύων καλεῖται ἐν τῇ παιδικῇ γλώσσῃ τὸ *κούτσι* καὶ κατόπιν ὁ *κοῦτσος*, ἡ γάτα ἢ *ψιψίκα*, ὁ ἵππος τὸ *ντέ* κτλ.

1) Γκιουμουλτζίνα (= Κομοτηνή).

2) ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΟΥ, Ποιμενικά Κρήτης, ἐν Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖο· τόμ. Ε', 1918, σ. 309 - 310. — 3) Γκιουμουλτζίνας (= Κομοτηνῆς). — 4) Ἐξ Ἠπειροῦ.

Γ'. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Τὰ ἐπιφθέγματα ταῦτα διαφέρουν, ὡς εἶπομεν, καὶ κατὰ ζῶα καὶ κατὰ τόπους καὶ κατὰ λαούς. Εἶναι δὲ ἄξια μελέτης καὶ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ καὶ διότι οὐχὶ σπανίως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς λαοῦ εἰς τὸν ἄλλον μεταδίδονται, ὅποτε βεβαιοῦται ἡ ξενὴ ἐπίδρασις ὡς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐν τῷ γεωργικῷ καὶ τῷ ποιμενικῷ ἰδίᾳ βίῳ.

Συλλογὰς τοιούτων δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν τοῦ ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΟΥ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῶν ποιμενικῶν τῆς Κρήτης, καὶ τινὰς χειρογράφους. [Ἐκ τῶν νεωτέρων βλ. εἰς Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, 1930, σ. 188, Κ. Ν. ΗΑΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ποιμενικά τῆς Ἡλείας, Λαογρ., τόμ. 12, σ. 281, ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΥΡΑΚΑΚΗ, Ποιμενικά Δυτικῆς Κρήτης, 1948, σ. 108 - 109, Γ. Δ. ΖΕΥΓΩΔΗ, Ποιμενικά τῆς ὄρεινῆς Νάξου, Λαογρ., τόμ. 15, σ. 88 - 89 κλπ.]

ΧΙΙ. ΕΠΙΦΘΕΓΜΑΤΑ ΕΡΓΑΤΙΚΑ, ΝΑΥΤΙΚΑ ΚΤΛ.

Πλὴν τῶν ἐπιφθεγμάτων, δι' ὧν ἐλαύνονται τὰ ζῶα, ἄξια συλλογῆς καὶ μελέτης εἶναι ἐπίσης καὶ διάφορα ἄλλα ἐπιφθέγματα ἐργατικά, ναυτικά κτλ., διὰ τῶν ὁποίων συνοδεύουν οἱ ἐργάται ἢ οἱ ναῦται κτλ. τὰς βαρείας τῶν ἐργασίας, διὰ τὰ συντονίζουσιν καὶ ρυθμίζουσιν δι' αὐτῶν τὰς κινήσεις τῶν. Τὰ τοιαῦτα ἐπιφθέγματα εἶναι αἱ ἀπαρχαί, ἐξ ὧν ἀνεπτύχθησαν τὰ ἐργατικά ἄσματα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἔργα μόλα, ἔργα λέσσα τῶν ναυτῶν, τὰ ὠσοόπ τῶν αἰρόντων βάρη κτλ.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἀριστοφάνης μᾶς περιέσωσε τοιαῦτα ἐπιφθέγματα ἐν τοῖς Βατράχοις (208), ὠόπ, ὄπ, ὠόπ ὄπ καὶ ἐν τῇ Εἰρήνῃ (512), ὄπου ταῦτα ἀποτελοῦν ὀλόκληρον στροφὴν.

Ἄγε νῦν, ἄγε πᾶς

καὶ μὴν ὁμοῦ ὅσιν ἦδη.

*Μὴ γυν ἀνώμεν ἀλλ' ἐπει-
τείνωμεν ἀνδρικώτερον.*

Ἦδη ὅτι τοῦτ' ἐκεῖνο.

᾿Ω εἶα νῦν, ὦ εἶα πᾶς.

᾿Ω εἶα, εἶα, εἶα, εἶα, εἶα, εἶα.

᾿Ω εἶα, εἶα, εἶα, εἶα, εἶα, πᾶς.

Τοιούτων επιφθεγμάτων νεοελληνικῶν συλλογὴν οὐδεμίαν ἔχομεν. Διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς εὗρισκεί κανεῖς πολλὰ εἰς τὸ θεμελιῶδες βιβλίον τοῦ K. B. ūcher, Arbeit und Rythmus.

XIII. ΜΕΤΑΦΟΡΑΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΙΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ, ΕΜΦΑΙΝΟΥΣΑΙ ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΙΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ

Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ ἄξια παρατηρήσεως, συλλογῆς καὶ μελέτης εἶναι καὶ διάφοροι λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν μυθοπλαστικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Πρὸς δήλωσιν δηλαδὴ τῶν διαφόρων φυσικῶν ἰδίᾳ φαινομένων, τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῆς πνοῆς τῶν ἀνέμων κττ. ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐσημάτισεν εἰδικὰς λέξεις, ἀλλ' ἐκφράζει ταῦτα διὰ διαφόρων φράσεων μεταφορικῶν, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Οὕτω προσωποποιῶνται τὰ ἄψυχα σώματα καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν ἐξανθρωπίζονται, ἐπαναλαμβάνεται δηλαδὴ ἡ αὐτὴ ψυχολογικὴ ἐνέργεια, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψαν καὶ αἱ παραδόσεις, εἰς περιορισμένην ὁμῶς ἔκτασιν. Οὕτω π. χ. λέγεται διὰ τὸν ἥλιον, *ἐξεμύτισε, στέκεται καταμεσημερίς, ἔπεσε, βασίλευσε, τὸν ἐκατόρησε ὁ ἥλιος, ἥλιος μὲ τὰ δόντια ἢ μὲ ποδάρια, ἥλιος ποδαρᾶτος* κτλ.¹ Διὰ τὰ νερὰ καὶ τὴν θάλασσαν λέγεται *κοιμοῦνται τὰ νερὰ, κοιμᾶται ἡ θάλασσα* κτλ.

Αἱ τοιαῦται μεταφορικαὶ ἐκφράσεις πολλάκις ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς πλάσεως διαφόρων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Οὕτως ἡ φράσις *γυρίζει ὁ ἥλιος*, λεγομένη διὰ τὴν τροπὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου, ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, παρερμηνευθεῖσα πιθανῶς ἔδωκε τὴν γέννησιν εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην περιστρέφεται ὁ ἥλιος ὡς τροχός². Ἐπίσης αἱ ἀνωτέρω φράσεις *κοιμοῦνται τὰ νερὰ, κοιμᾶται ἡ θάλασσα*, ἐλήφθησαν κυριολεκτικῶς καὶ ἐπιστεῦθη, ὅτι πραγματικῶς ὑπάρχουν ὥραι τοῦ ἡμερονυκτίου, καθ' ἃς κοιμῶνται τὰ νερὰ, εἶναι δὲ τότε ἐπικίνδυνος ἢ διατάραξις αὐτῶν διὰ τὸν διαταράσσοντα.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο γενιεύσαντες γλωσσολόγοι τινὲς ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἅπαντες οἱ μῦθοι προῆλθον ἐκ τοιούτων μεταφορικῶν ἐκφράσεων,

1) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Α. Σ., τόμ. Β', σ. 111, 119.

2) Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, ἐνθ' ἄν., σ. 118.

καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ἡ μυθολογία οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ «*διάλεκτός τις ἀρχαῖκή τις μορφή τῆς γλώσσης*». Ἐκ τῶν σκέψεων δὲ τούτων ὁρμώμενοι ἐπεχείρησαν διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἔτυμολογίας νὰ ἐρμηνεύσουν πάντα τοὺς μύθους. Ὅτι διὰ τῆς μεθόδου ταύτης καταντᾷ τις εἰς ὑπερβολὰς καὶ εἰς συμπεράσματα παρορακεινδυνευμένα καὶ ἀκροσφαλῆ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁμως καὶ ἡ γλωσσικὴ ἔρευνα τῶν τοιούτων φράσεων συμβάλλει πολλαχῶς εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς μυθολογίας καὶ τὴν ἐρμηνείαν πολλῶν μύθων δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία.

Β'. ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Συλλογαὶ ἰδιαίτεροι τοιούτων λέξεων, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἔχουν γίνεαι. Δύναται ὁμως πολλὰ νὰ ἀνεύρη ὁ ἐρευνητὴς ἀναδιφῶν τὰ διάφορα γλωσσάρια, καθὼς καὶ τὰ δημῶδη κείμενα, παραδόσεις, παραμύθια καὶ ἄσματα.

[Βλ. ἐιδικώτερον εἰς τὰ δημοσιεύματα Α. Ι. ΘΑΛΩΡΗ, Τὰ ἐκφραστικὰ μέσα προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τοῦ ἡμερονοκτίου στὴν ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ, Θεσσαλονίκη 1959, ΘΑΝ. ΚΩΣΤΑΚΗ, Ἐκφραστικὰ μέσα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου στὰ Τσακῶνικα, Λαογρ., τόμ. 20, σ. 40 κλπ.]

XIV. ΛΕΞΕΙΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΘΕΙΣΑΙ ΕΚ ΤΙΝΟΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΣ

Τελευταῖον ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ ἐνδιαφέρουν τὴν λαογραφίαν λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἐκ διαφορῶν περιστάσεων, ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστάσεων κτ. Οὕτω π.χ. εἰς τοὺς ἀρχαίους ἔμεινεν ἡ λέξις *σκυταλισμός* ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, καθ' ὃ ὁ δῆμος τῶν Ἀργείων ἐπιτεθεὶς διὰ σκυταλῶν ἐφόνησε τοὺς προύχοντας. Παρ' ἡμῖν αἱ λέξεις *μοσχομάγκα* καὶ *τραμποῦκος*, αἱ ὁποῖαι δηλοῦν τὸν ἐξώλη καὶ προσώλη, ἔχουν τὴν ἐξῆς ἀρχήν. *Μάγκα* ἐκαλοῦντο αἱ ὑποδιαρέσεις εἰς τὰ σώματα τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματολῶν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον αἱ ἐνωμοταί, καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς αὐτὰς ἐλέγοντο *μαγκατζήδες*. Ὑπῆρξε δὲ τις Μόσχος ὄπλαρχηγός, ὅστις ἐγένετο διαβόητος κατὰ τὰς ἐν Ναυπλίῳ ταραχὰς τοῦ 1832 ὡς φίλος τοῦ Κωλέττη. Ἐντεῦθεν ἡ μάγκα αὐτοῦ, ἡ *Μοσχομάγκα*, ἔγινε διαβόητος. Τὸ ὄνομα ἀκολούθως μετεφέρθη καὶ εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτήν, εἶτα δὲ καὶ εἰς πάντα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, οὕτω δὲ κατήντησεν ἀπλοῦν προσηγορικόν, δηλοῦν τὸν χειρίστου ἤθους ἄνθρω-

πον. Ἐδόθη δὲ τὸ ὄνομα καὶ ὡς σκωπτικὸν τοῦ φιλογαλλικοῦ κόμματος ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, διότι τὸ κόμμα τοῦτο πρῶτον ἀρχηγὸν εἶχε τὸν Ἰω. Κωλέττην, ὅμοια δ' ἦσαν τὰ σκωπτικὰ ὀνόματα τοῦ φιλορωσικοῦ κόμματος (*Ναπαῖοι*) καὶ τοῦ φιλαγγλικοῦ (*Μπαρλαῖοι*). *Τραμποῦκος* δὲ εἶναι ἡ μάρκα πούρων. Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα διενέμοντο εἰς τὰ ἐκλογικὰ σαλόνια τῶν ἄλλοτε ὑποψηφίων βουλευτῶν εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὰ κατὰ τὰς παραμονὰς ἐκλογῶν, ἐκλήθησαν *τραμποῦκοι* οἱ ἐξώλεις καὶ προώλεις, οἵτινες περιήρχοντο τὰ ἐκλογικὰ σαλόνια καὶ ὑπισχνοῦντο τὴν ψήφον των μόνον καὶ μόνον, διὰ νὰ καπνίζουν τὸν *τραμποῦκο*, ἐπέξετάθη δὲ ἡ χρῆσις καὶ ἐπὶ φιλοδωρημάτων, διδομένων πρὸς διαφθορὰν συνειδήσεων, οἷον *πῆρε τραμποῦκο*.

Α'. ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλέξῃ τοιαύτας λέξεις πρέπει νὰ ἀναζητῆ, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, καὶ τὸν λόγον τῆς προελεύσεώς των, διότι ἄνευ αὐτοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητοι.

Συλλογὰς ἰδιαιτέρας τοιούτων λέξεων, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἔχομεν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Πολλάκις μέχρι τοῦδε παρατηρήσαμεν, ὅτι πρῶτος καὶ κυριώτατος ὅρος τῆς ἀξίας μιᾶς συλλογῆς εἶναι ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς καταγραφὴ τῶν κειμένων. Διὰ τὸ ἔργον βεβαίως τῆς λαογραφίας μία καταγραφὴ, ἡ ὁποία δὲν περιέχει προσθήκας ἢ ἀνθαιρέτους μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις τοῦ καταγράφοντος, ἀποδίδει δὲ περίπου τὸ ἰδίωμα τοῦ τόπου, δύναται νὰ θεωρηθῆ ἄνεκτὴ καὶ χρήσιμος. Τελεία ὅμως γίνεται ἡ καταγραφὴ μόνον, ὅταν καὶ γλωσσικῶς εἶναι πιστή. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τόπους διάφορα λαλοῦνται γλωσσικὰ ἰδιώματα, καὶ τὰ λαογραφικὰ τοῦ λόγου μνημεῖα διάφορον κατὰ τόπους λαμβάνουν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν μορφήν τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος. Ταύτην πρέπει ἀκριβῶς νὰ προσπαθῆ νὰ ἀκούη ὁ καταγράφων καὶ πιστῶς νὰ ἀποδίδῃ.

Διαφέρουν δὲ τὰ ἰδιώματα καὶ ὡς πρὸς τοὺς γραμματικoὺς τύπους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, ὡς πρὸς τὸν τρόπον δηλαδὴ κατὰ τὸν ὁποῖον προσφέρονται τὰ διάφορα σύμφωνα καὶ τὰ φωνήεντα. Καὶ οἱ μὲν διάφοροι τύποι εὐκολώτερον καταγράφονται, ἐνῶ οἱ φθόγγοι ἔχουν τοιαύτας διαφορὰς, ὥστε καὶ δυσκολώτερον γίνονται ἀντιληπτοὶ εἰς τὸ οὖς τοῦ μὴ ἔχοντος γλωσσικὴν μόρφωσιν, καὶ δυσκολώτερον ἀκόμη ἀποδίδονται διὰ τῆς γραφῆς. Συνηθέστατα δὲ εἶναι τὰ παραδείγματα συλλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουν μὲν ἄριστα τοὺς διαφοροὺς διαλεκτικοὺς τύπους, καθυστεροῦν ὅμως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν φθόγγων. Ἐνεκα τούτου ἐθεώρησα ἀναγκαῖον ἐν τῷ ἐπιμέτρῳ τούτῳ νὰ δώσω κατωτέρω μερικὰς πληροφορίας περὶ τῶν φθόγγων, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν τὰ διάφορα νεοελληνικὰ ἰδιώματα, ὅχι ἐννοεῖται πλήρεις, ἀκολουθῶν τὸ φθογγικὸν διάγραμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν χρήσει καὶ εἰς τὸ Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Καὶ πρῶτον τὸ α πλὴν τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀνοικτῆς προφορᾶς εἰς μερικὰ μέρη (Πόντον, Θράκην) καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις προφέρεται καὶ κλειστότερον καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ ε. Ὁ τοιοῦτος φθόγγος γράφεται διὰ τοῦ *ä*, εἶναι δὲ προῖδον κυρίως συνιζήσεως τοῦ συμπλέγματος *εα* καὶ ἐνίοτε κατ' ἐπέκτασιν καὶ *ια*, ἀντὶ τοῦ κοινοῦ γιὰ,

οἶον ἀχλαδᾶ ἢ ἀχλαδέα, παλαμαρᾶ ἢ παλαμαρέα ἀντὶ ἀχλαδιά, παλαμαριά κτλ.¹.

Ἐπειτα τὸ β ἔχει τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ προφορὰν. Πλὴν ὅμως τούτου ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ, καὶ μάλιστα ἰδιαίτερος εἰς τινὰ ἰδιώματα, ἔχομεν καὶ τὸ ἠχηρὸν b. Τοῦτο δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ β, ἀλλ' εἶναι προῖον τῶν συμπλεγμάτων μβ καὶ μπ, οἶον βαίνω (= ἐμβαίνω), βορῶ (= ἡμπορῶ). Τὸ τοιοῦτον b καλύτερον εἶναι νὰ γράφεται ὡς συνήθως διὰ τοῦ συμπλέγματος μπ. Ἐπειδὴ ὅμως συμβαίνει εἰς ἄλλα μὲν μέρη νὰ προφέρεται τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀπλῶς ὡς b, ὡς π.χ. γαβρός (= γαμβρός), εἰς ἄλλα δὲ διατηρεῖ καὶ τὸν ἦχον τοῦ μ, δηλαδὴ προφέρεται ὡς μb, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις εἰς τὴν γραφὴν.

Ὅπου δηλαδὴ τὸ μβ ἢ τὸ μπ εἶναι ἀπλοῦν b πρέπει νὰ γράφεται $\overline{\mu\beta}$, ὅπου δὲ διατηρεῖ καὶ τὸ μ τὴν προφορὰν του νὰ γράφεται ἀπλῶς διὰ τοῦ μπ. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει καὶ ἡ περίπτωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς μερικὰς ἰδίως ἐκ τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς προερχομένης λέξεις, ἕκαστον τῶν γραμμάτων τοῦ συμπλέγματος μπ διατηρεῖ αὐτοτελῆ τὴν προφορὰν του, οἶον τράμπα, τράμπατζης (ὁ μεταπράτης), πρέπει αὕτη νὰ δηλοῦται τιθεμένων διαλυτικῶν ἐπὶ τῶν γραμμάτων τοῦ συμπλέγματος ὡς ἐξῆς, μπ. Ὅστε θὰ γραφῆ τράμπα, τράμπατζης. Εἰς τινὰ ἰδιώματα τὸ β μεταξὺ δύο φωνηέντων ἐκπίπτει. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει βεβαίως δὲν θὰ γράφεται.

Τὸ γ ἔχει παντοῦ τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ ὡς τὸ β προφορὰν του, πλὴν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου ἀπέβη ἠχηρὸν, ὡς τὸ λατινικὸν g. Τὸ τοιοῦτον γ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀποδίδομεν διὰ τῆς γραφῆς $\overline{\gamma\kappa}$. Ἐχομεν ὅμως g καὶ ἐκ τῶν συμπλεγμάτων γγ καὶ γκ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸ ἄλλοτε μὲν διατηρεῖ τὴν ἔρρινον προφορὰν, ἄλλοτε δὲ ὄχι, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις εἰς τὴν γραφὴν καὶ νὰ γράφεται ἀπλῶς μὲν γγ ἢ γκ, ὅταν διατηρῆται ἡ ἔρρινος προφορά, οἶον ἀνάγκη, ἀγκαλιά, ἀγγόνι, $\overline{\gamma\kappa}$ δὲ ὅταν αὕτη δὲν ὑπάρχη, τὰ δὲ συμπλέγματα ἰσοδυναμοῦν ἀπλούστατα πρὸς τὸ ἔρρινον ἠχηρὸν g, οἶον $\overline{\gamma\kappa}$ αστρῶν. Πλὴν τούτου τὸ γ, ὅταν ἀκολουθῆ ἰ ἢ ε, ἢ καὶ εἰς διάφορα συμπλέγματα, εἰς τινὰ ἰδιώματα ἐγινε πολὺ οὐρανικὸν καὶ πλησιάζει πολὺ πρὸς τὸν φωνήεντα φθόγγον ι, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἡμίφωνον j. Ἡ οὐρά-

1) Βλέπε ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Γλωσσολογικὰ σημεῖα, ἐν Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ, τόμ. 5', σ. 373.

νωσις (palatalisation) αὕτη τοῦ γ δηλοῦται, ὡς καὶ ὅλων τῶν οὐρανωθέντων φθόγγων, διὰ μιᾶς ᾿, ὅθεν γράφεται γ΄, οἷον γ΄λυτώνω. Καὶ ὅταν μὲν πρόκειται περὶ τῆς κοινῆς τοῦ γ οὐρανώσεως πρὸ τοῦ ε καὶ ι, ἐφόσον τὰ δύο ταῦτα διατηροῦνται, εἶναι περιττὴ ἡ σημειώσις. Ὅταν ὅμως πρόκειται περὶ συμπλέγματος συμφώνων, καθὼς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, ἢ ὅταν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, ἔξη ἐκπέσει τὸ ἀκολουθοῦν ε καὶ ἰδίως τὸ ι, τότε εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσῃται, οἷον ἀγῶγ΄ τὸ ἀγῶγι καὶ ὄχι ἀγῶγ.

Τὸ δ ἔχει καὶ αὐτὸ τὴν συνήθη μέσην καὶ διαρκῆ αὐτοῦ προφορὰν. Μόνον ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Καππαδοκίᾳ προέκυψεν ἐξ αὐτοῦ ἠχηρὸν d, τὸ ὁποῖον καὶ γράφομεν **ντ**. Τὸν ἠχηρὸν ὅμως τοῦτον φθόγγον ἔχομεν εἰς ὅλα τὰ ἰδιώματα καὶ εἰς τὴν κοινὴν ἐκ τῶν συμπλεγμάτων νδ καὶ ντ. Ὅτι δὲ παρατηρήσαμεν περὶ τῶν ἀνωτέρω συμπλεγμάτων μπ καὶ γκ, τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ. Ὅτι δηλαδὴ τὰ συμπλέγματα ταῦτα, ἄλλοτε μὲν ἀπετέλεσαν ἀπλῶς τὸν ἠχηρὸν φθόγγον d, οἷον ἐν Θράκῃ ἄδρας, ἄλλοτε δὲ διατηροῦν τὴν ἔρρινον προφορὰν, οἷον ἄντρας. Ἐνεκα τούτου πρέπει καὶ ἐδῶ νὰ γίνῃται διάκρισις. Καὶ ὅπου μὲν ἀκούεται καθαρὸν d νὰ γράφεται **ντ**, οἷον **ἄντρας**, ὅπου δὲ διατηρεῖται τὸ ἔρρινον ντ, ἄντρας. Εἰς ξένας δὲ τινὰς λέξεις, ὅπου ἕκαστον τῶν συμφώνων διατηρεῖ τὴν ἰδίαν προφορὰν, πρέπει νὰ τίθενται διαλυτικά, ὡς πάντα, πάντατζης (ὁ χαρτοπαίκτης) κτλ. Ὅπου τέλος τὸ δ κατήντησεν εἰς ἄλλους φθόγγους, ὡς λ. χ. ἐν Καππαδοκίᾳ εἰς ρ, θὰ γράφεται διὰ τῶν φθόγγων εἰς τοὺς ὁποίους κατέληξεν, οἷον ρώρεκα ἀντὶ δῶδεκα.

Τὸ ε παντοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν προφορὰν. Ὅπου ἐξασθενοῦται εἰς ι, καθὼς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, πρέπει νὰ γράφεται διὰ τοῦ ι, οἷον ἔρχιτι ἀντὶ ἔρχεται.

Τὸ ζ πλὴν τῆς κοινῆς αὐτοῦ προφορᾶς παρουσιάζει ἔνιαχοῦ καὶ διαφορὰς. Οὕτω προφέρεται δασύ, ὅπως καὶ τὸ δασὺ σῖγμα. Τὸ τοιοῦτον δασὺ ζῆτα δηλοῦμεν διὰ τοῦ ζ ἢ δι' ἐνὸς δασέος πνεύματος ζ'. Ἄλλοῦ πάλιν προφέρεται ἐντελῶς ὀπισθοδοντικόν, ἀκουόμενον λεπτόν καὶ συριστικόν. Τὸ τοιοῦτον ζῆτα δυνάμεθα νὰ δηλώσωμεν διὰ τοῦ ζ̣. Ἰδιάζει δὲ ὁ φθόγγος οὗτος εἰς τοὺς ἀλβανοφώνους πληθυσμούς καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ μακεδονικοῦ Μελενίκου, ἀκούεται κάπως εἰς τὴν Μαρώνειαν, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Ὅπου τέλος κατήντησεν εἰς ἄλλους φθόγγους, ὡς π. χ. τζ, θὰ γράφεται διὰ τῶν φθόγγων τούτων, οἷον τζῶ ἀντὶ ζῶ.

Περὶ τοῦ η οὐδὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν. Ὅπου ἔχει τὴν

προφοράν τοῦ ε, βεβαίως θὰ γράφεται ὡς ε, ὅπου δὲ ἐκπίπτει, καθὼς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, δὲν θὰ σημειοῦται καθόλου, οἷον ἡ ὄμορφ' ἀντὶ ἡ ὄμορφη.

Τὸ θ ἔχει τὴν κοινήν καὶ συνήθη αὐτοῦ προφοράν. Ὅπου, ὡς ἐν Καππαδοκίᾳ, ἔγινε σ, θὰ γράφεται διὰ τοῦ σ, οἷον σέλου ἀντὶ θέλω.

Το ι πλὴν τῆς κοινῆς αὐτοῦ προφορᾶς, ἔχει εἰς τινὰς ἐκ τῆς τουρκικῆς προελθούσας λέξεις μέσην τινὰ προφοράν μετὰ ζῦ ι καὶ ου. Τὸ τοιοῦτον ι δηλοῦται διὰ τοῦ ἱ', ἀκούεται δὲ συνήθως εἰς τὰς τουρκοκρατουμένας ἢ τὰς νεωστὶ ἀπελευθερωθείσας χώρας. Ὁ φθόγγος τέλος ι, εἴτε ι εἶναι εἴτε η εἴτε ει εἴτε οι εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη μετὰ ζῦ δύο φωνηέντων εἴτε ἐντὸς τῆς λέξεως εἴτε ἐν συνεπείᾳ ἀναλύεται εἰς ι καὶ τὸ ἡμίφωνον j. Τὸ ἡμίφωνον τοῦτο γράφομεν διὰ τοῦ ,ι οἷον ἡ: ὄμορφη, ἡ γριὰ κτλ.

Τὸ κ ἔχει τὴν συνήθη προφοράν, ἡ ὁποία πρὸ μὲν τῶν ἀδρῶν φωνηέντων α καὶ ο εἶναι μᾶλλον ὑπερωϊκῆ, πρὸ δὲ τῶν λεπτῶν ε, ι, μᾶλλον οὐρανικῆ. Πολλάκις δὲ καὶ ἐκπιπτόντων τῶν φθόγγων τούτων διατηρεῖ, ὡς τὸ γ, τὴν οὐρανικὴν αὐτὴν προφοράν, ὅποτε καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ δηλοῦται διὰ τοῦ κ', οἷον πιδάκ' τὸ παιδάκι. Εἰς μερικά ἰδιώματα εἰς τινὰς λέξεις, ἐχούσας συνήθως διπλοῦν κκ, συνοδεύεται ἢ ἐκφορὰ καὶ ὑπὸ δασέος πνεύματος. Τὸ τοιοῦτον διασὺν κάππα γράφεται διὰ τοῦ κ' ἢ κκ', οἷον κόκκ'αλο (προφ. κόκκηαλο). Ὅπου τὸ κ πρὸ τοῦ ε καὶ ι κατέληξεν εἰς τσ πρέπει νὰ γράφεται διὰ τοῦ τσ.

Καὶ τὸ λ παρουσιάζει κάποιαν ποικιλίαν εἰς τὴν προφοράν. Πρὸ τῶν λεπτῶν φωνηέντων ε καὶ ι προφέρεται οὐρανικώτερον ἢ πρὸ τῶν α καὶ ο. Ἐνίοτε δ' ἡ οὐράνωσις αὕτη προχωρεῖ πολὺ καὶ ἔχομεν τέλειον οὐρανικὸν λ, τὸ ὁποῖον σημειοῦμεν, ὡς συνήθως τὰ οὐρανωθέντα, διὰ τοῦ λ', οἷον κλ'έφτου, λ'ύκουσ. Ἡ οὐράνωσις αὕτη εἶναι συνήθης εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα. Πρὸ τοῦ α καὶ ο ἡ προφορὰ τοῦ λ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὑπερωϊκῆ, ἐνιαχοῦ δὲ προὔχθησε καὶ τόσον, ὥστε ἐκ τοῦ λ μᾶς ἔδωκεν ου, ὅπως εἰς τινὰ μέρη τῆς βορείου Θράκης. Ἡ ὑπερωϊκῆ αὕτη προφορὰ, συνήθης εἰς τοὺς Τσακῶνας καὶ πρὸ λεπτῶν φωνηέντων, δηλοῦται διὰ τοῦ λ'. Ὅπου ἔγινε ρ, ὡς εἰς τινὰ συμπλέγματα εἰς τὰ Σφακιά τῆς Κρήτης, θὰ γράφεται διὰ τοῦ ρ.

Τὸ μ δὲν παρουσιάζει ποικιλίαν εἰς τὴν προφοράν καὶ ἐπομένως οὔτε καὶ εἰς τὴν γραφήν.

1) Τὸ τοιοῦτον ἱ ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν διὰ τοῦ λατινικοῦ i.

Τὸ ν καὶ αὐτό, ὡς τὸ λ, δύναται νὰ εἶναι τὸ σύνηθες, δύναται νὰ εἶναι οὐρανικόν, οἶον ν'ύφ', ν'ιρό, κατβαίν', συχνὸν εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, δύναται νὰ εἶναι καὶ ὑπερωϊκὸν γ, ὡς εἶναι εἰς τὰ τσακωνικὰ γαστεγιὰ ἢ καστανιά.

Τὸ ξ ὡς τὸ ζ δύναται νὰ εἶναι τὸ κοινόν, δύναται νὰ εἶναι δασὺ ξ, οἶον ξέρου (= ξέρω), δύναται νὰ εἶναι καὶ ὀδοντικὸν ξ.

Τὸ ο πλὴν τῆς κοινῆς προφορᾶς εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα ἔγινεν ου καὶ πρέπει νὰ γράφεται ου. Εἰς τὸν Πόντον ὅμως ἔχομεν καὶ τὸ κλειστὸν ὄ, μεταξὺ ε καὶ ο, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς συνιζήσεως εο, οἶον σπέλῶν τὸ σπήλαιον.

Τὸ π δὲν ἔχει ποικιλίας εἰς τὴν προφορὰν, πλὴν ὅπου προσέλαβε τὸ δασὺ πνεῦμα, ὅποτε γράφεται π', οἶον κούπ'α (προφ. κούπηα), ἀπ'άρως (προφ. ἀππηαρος) ἐν Κύπρῳ ὁ ἵππος κττ.

Τὸ ρ παρουσιάζει ποικιλίαν εἰς τινὰ συμπλέγματα ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ. Οὕτως ἔχομεν τὸ ὀδοντικὸν ρ' (προφ. περίπου ρζ), οἶον ρ'άτζι (προφ. ρζάτζι = ρυάκι), καὶ τὸ παχὺ ρ̄ (προφ. ch, ὄ), οἶον ἄτῶπο (προφ. ἄτῶπο). Τὰ τοιαῦτα ὅμως δύνανται νὰ γράφονται καὶ ἀναλελυμένα, τὸ πρῶτον διὰ τοῦ ρζ καὶ τὸ δεύτερον διὰ τοῦ τζ, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, συμπίπτουν τελείως πρὸς τὰ συμπλέγματα ταῦτα. Ἐνιαχοῦ παρουσιάζεται καὶ τὸ ὑπερωϊκὸν ρ, τὸ ὁποῖον πλησιάζει πρὸς τὸ γ καὶ γράφεται διὰ τοῦ ρ, οἶον στερία ἢ στεριά.

Τὸ σ παρουσιάζει τὰς αὐτὰς κατὰ τόπους ποικιλίας, τὰς ὁποίας καὶ τὸ ζ. Ἡ ἔχει δηλαδὴ τὴν κοινὴν μέσην προφορὰν ἢ εἶναι δασὺ ὄ, ἢ ὀπισθοδοντικόν, συριστικὸν ὄ.

Τὸ τ πλὴν τῆς κοινῆς προφορᾶς, παραλαμβάνει ἐνίοτε καὶ τὸ δασὺ πνεῦμα, καὶ γράφεται τ', οἶον πετ'ερός, μούτ'η ἢ μύτη ἐν Κύπρῳ, ἐπτ'ά κττ.

Τὸ υ ἔχει τὴν κοινὴν τοῦ ι προφορὰν πλὴν ὅπου, ὡς ἐν Ἀτικῇ, Αἰγίνῃ καὶ Πόντῳ, διετήρησε τὴν ἀρχαίαν προφορὰν τοῦ γαλλικοῦ υ, ὅποτε καὶ γράφεται διὰ τοῦ υ, οἶον ἄχυρα τὰ ἄχυρα.

Τὸ φ ἔχει, καθόσον γνωρίζω, παντοῦ τὴν κοινὴν προφορὰν.

Τὸ χ, ὡς καὶ τὸ κ, πρὸ τῶν λεπτῶν φωνηέντων ε καὶ ι ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον οὐρανικὴν προφορὰν. Ὅταν αὕτη εἶναι πολὺ ἐντονος ἢ ὅταν ἐξέπεσε κατόπιν ι, πρέπει νὰ σημειώνεται τὸ οὐρανικὸν χ', οἶον ράχ' ἢ ράχη (ἢ προφορὰ ἐγγὺς πρὸς τὸ ράη). Ἐνιαχοῦ (Κάτω Ἰταλία, Καππαδοκία) ἢ προφορὰ τοῦ χ εἶναι δασεῖα πλησιάζουσα ἢ καὶ ταυτιζομένη πρὸς τὸ δασὺ ὄ, οἶον ὄιόνι, ὄερί. Τὸ τοιοῦτον δύνα-

ται νὰ γράφεται διὰ τοῦ ὄ. Ἄλλοῦ τέλος εἰς μερικὰς λέξεις τὸ χ πλησιάζει πρὸς τὸ δασὺ πνεῦμα. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ σημειώνεται διὰ τοῦ χ', οἷον χ'άιντι.

Τὸ ψ δύναται νὰ ἔχη, ὡς τὸ ζ, τριπλὴν προφορὰν, δηλαδὴ τὴν κοινήν, ψ, τὴν δασεῖαν, ψ̄, καὶ τὴν ὀδοντικὴν ψ̇.

Τὸ ω ἔχει τὴν προφορὰν τοῦ ο, ὅπου δὲ (ἐν Πόντῳ) ἐκ συνιζήσεως προέκυψε κλειστὸν ὄ γράφεται ὦ, οἷον παλῶ'νω τὸ παλαιώνω.

Πλὴν τῶν φθόγγων τούτων ἔχομεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ συνθέτους συμφώνους φθόγγους τσ, τζ, π. χ. ἔτσι, κουλουρτζής. Οὗτοι ἔχουν πολλάκις δασεῖαν προφορὰν, ὁπότε γράφονται διὰ τοῦ τσ̄ καὶ τζ̄, οἷον κοτζάμπασης, τσαῖρός, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὀπισθοδοντικὴν, συριστικὴν, ὁπότε δύναται νὰ γράφονται τσ̇ καὶ τζ̇. Πολλάκις παρουσιάζουν καὶ ἔρρινον προφορὰν, εἴτε ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ν εἴτε ὄχι, οἷον ἄντζελος, κοντζάμπασης, ὁπότε καὶ πρέπει νὰ γράφονται διὰ τοῦ ντσ, ντσ̄, ντζ, ντζ̄.

Τελευταῖον ἔχομεν τὸν ἐκ τοῦ ξ προελθόντα ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ φθόγγον ττσ, οἷον ἐπλεττσα τὸ ἐπλεζα.

* * *

Τὰ γράμματα καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα βεβαίως δὲν ἔξαντλοῦν πάσας τὰς φθογγικὰς περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὸν συλλογέα. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἐξ αὐτῶν λαμβάνει τινὰ ἔννοιαν τῆς ποικιλίας τῶν φθόγγων τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ χρησιμοποιῶν τὰ ἀνωτέρω σημεῖα ἢ ἐν ἀνάγκῃ καὶ συμπληρῶν αὐτὰ διὰ τῆς δημιουργίας νέων δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ παρουσιάσῃ πιστὴν εἰκόνα τῶν φθόγγων τοῦ ἰδιώματος, εἰς τὸ ὅποιον γράφει. Γράφων δ' οὕτω διπλὴν παρέχει ὑπηρεσίαν. Διότι τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα θέλει παρέχει, καὶ ὡς λαογραφικὰ μνημεῖα θὰ εἶναι τέλεια, ἀλλὰ καὶ ὡς γλωσσικαὶ πηγαὶ θὰ δύναται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀσφαλῶς διὰ τὴν πληρεστέραν γνῶσιν τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων.

Μίαν μόνον τελευταίαν ἐπιφύλαξιν ἔχομεν νὰ συστήσωμεν. Ἡ γνῶσις ἐνὸς ἰδιώματος νὰ μὴ παρασύρῃ τὸν συλλογέα νὰ μεταβάλλῃ ἢ ἀφομοιώσῃ τοὺς φθόγγους κατὰ τὰς γνώσεις τοῦ ἰδιώματος, τὰς ὁποίας ἔχει. Πολλάκις παρουσιάζονται διαφοραὶ, ἐσημειώσαμεν δὲ ἀνωτέρω τί συμβαίνει μὲ τὰ ἄσματα. Ἡ δὲ μεγίστη ἀρετὴ εἰς τὰς καταγραφὰς ταύτας παραμένει πάντοτε μία καὶ μόνη ἢ ἀκριβὴς ἀκουστικὴ τῶν ἐκφερομένων φθόγγων ἀντίληψις καὶ ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοσις τοῦ ἀκουσθέντος. Τίποτε περισσότερον.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Α΄ ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- *Άγιος Γεώργιος 373
 *Άγιο - νταγι 372
 *Άγιρτα 372
 *Άγκολέμης 371
 *Άγριάδα 373
 *Άγρίδι 371
 *Άδριανούπολις 79, 95, 398
 *Αετόραχη 373
 *Άη Βρόσης 372
 *Άη Γρόσης 372
 *Άηδόνια 373
 *Άηδονόραχη 373
 Άη Κουρούς 372
 *Άθηνοι 179
 Αίγινα 59, 74, 115, 255, 397
 Αίνος 156
 *Άλεξανδράδες 373
 *Άλουπότρυπες 373
 *Άλποχώρι 373
 *Άμμουσα 372
 *Άμπελάκια 373
 *Άναδεντράδες 373
 *Άνδρος 315
 *Άνεμόμυλος 373
 *Άντίλαος 372
 *Άντολίκιοι 372
 *Άπλίκιν 371
 *Άράχοβα 371
 *Άργος 92
 *Άργυρόκαστρον 175
 *Άρκαδία 157
 *Άρχάτες 373
 *Άρμένηδες 372
 *Άρμενόπετρα 180
 *Άρμυροπόταμο 372
 *Άρναουτονιά 372
 *Άσίνου 370
 *Άσπιωτάδες 373
 *Άσπριά 372
 *Άσπρόβαλτος 372
 *Άσπρόκαμπος 372
 *Άσπρόπυργος 373
 *Άττική 174, 180
 Αύγιο 372
 Αύλωνάρι 372
 *Άφεντιτσή 371
 *Άχαία 371, 373
 *Άχαιδα 374
- *Άχλαδόκαμπος 373
 *Άχμητ άγα 371
- Βαθύ 372
 Βάρδας 371
 Βασιλεόνικοις 315
 Βίγλα 371
 Βιθυνία 78
 Βοιωτία 180
 Βουλιαγμένη 176
 Βροίσα 370
- Γενιτζέκιοι 372
 Γεροντόβραχος 374
 Γεφύρι του Γιαννιά 373
 Γεωργουτσάτικα 373
 Γήρου, τά 371
 Γιασίκιοι Γκιουμουλτζίνας 398
 Γιόκχοι 370
 Γκιουμουλτζίνα 221, 225, 313, 397
 Γλυκόβρουση 372
 Γναφκιάδες 373
 Γορτυνία 223
 Γουρή, στού 373
 Γυναικόκρημμος 373
 Γυφτοχώρι 372
- Δάλι 370
 Δαμαλάς 316, 317
 Δαφνάτα 373
 Δελφοί 335
 Δερβενάκια 92
 Διαβολάλονο 202
 Διαβολίτζι 371
 Διαβολοσπηλιά 202
 Διακονιάρης 374
 Διγενήδες 371
 Διμοίρι 371
 Διχάλη 374
 Δούκας 371
 Δρακόλιμνη 185, 374
 Δρακοσπηλιά 185, 374
 Δρακότρυπα 185, 374
 Δράπανος 374
 Δυό άδέφρια 373
- *Έπισκοπή 371

Ἐπτάνησος 187
 Εὔβοια 371

Ζαΐμη 373
 Ζαχαριάς 371
 Ζάχολη 371
 Ζευγολατεῖο 371
 Ζιγοβίτσι 371

Ἡλεῖα 322
 Ἡπειρος 60, 64, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 93, 94, 95, 155, 156, 171,
 174, 179, 226, 260, 261, 322,
 386, 388

Θεοστρουγγα 179
 Θεσπρωτία 342
 Θεσσαλία 56, 57, 93, 94, 95
 Θήρα 133
 Θράκη 75, 78, 94, 111
 Θυμανά Χίου 260

Ἰθάκη 179
 Ἰκαρία 175, 179
 Ἰμβρος 140
 Ἴονιοι νῆσοι 94, 102
 Ἰστιντζ'ιό 372
 Ἰωάννινα 95, 175, 254

Καβοντόρος 371
 Καβράδες 371
 Καζακλάρ 372
 Καϊάφα μνήμα 180
 Κάκκαβο 374
 Κακοσάλεσι 371
 Καλάβρυτα 371
 Καλιάνικα 373
 Καλλίνικος 371
 Καππαδοκία 94, 100, 102
 Καραμάνοι 372
 Κάρπαθος 53
 Καταβόθρα 372
 Κάτω Ἰταλία 94
 Καρδάμυλα 180
 Καστράκι 373
 Κάστρο τοῦ Δοξαπατηρῆ 373
 Κατακάλι 371
 Κατουλαίικα 373
 Κερασιά 373
 Κέρκυρα 221, 307, 312, 371, 373
 Κεφαλληνία 58, 75, 359, 373
 Κεφαλόβρυσσο 372
 Κιόνι 373
 Κόκκινη Μηλιά 169
 Κοκκινιά 372
 Κολῶνες 373
 Κομιτιση 371

Κορακιάνικα 373
 Κόρινθος 92
 Κουντουράτα 373
 Κουνόπετρα 372
 Κουρζούας 371
 Κρέμμισμαν τοῦ καμήλου 373
 Κρήτη 82, 95, 107, 108, 110, 114,
 115, 155, 156, 158, 171, 175,
 177, 180, 208, 307, 329, 381,
 397, 398, 405
 Κρουονέρι 372
 Κύζικος 65, 74, 307
 Κύθηρα 329, 342
 Κύπρος 55, 63, 82, 95, 102, 110,
 156, 159, 177, 178, 179, 204,
 345, 372, 373
 Κῶς 157, 179, 341, 362
 Κωνσταντινούπολις 174
 Κωπαῖς 175

Λαζιανιάς 371
 Λάικα 372
 Λάσκαρης 371
 Λεβίδη, τοῦ 373
 Λεοντάρι 371
 Λεψίνα 370
 Λιάκουρα (ὄρος) 168
 Λιθερῆ 372
 Λιόπσει 371
 Λογοθέτη, τοῦ 371
 Λυκία 364

Μαγούλα 372
 Μαδάρα 373
 Μαζαρακάτα 373
 Μακεδονία 64, 158, 387. — Νότιος
 93, 94, 95
 Μαλακάσα 371
 Μαλευριάνικα 373
 Μάνη 52, 77, 79, 88, 89, 224, 258,
 316, 362, 373
 Μανιάκι 371
 Μανωλιάς λαγκάδι 374
 Μαραθῶν 174, 373
 Μαραθωνῆσι 373
 Μαστοράτικα 373
 Μεγισγαλῆς 371
 Μαυρονέρι 372
 Μεροβίγλι 371
 Μεσολόγγιον 95
 Μεσσηνία 153, 158, 159
 Μικρά Ἀσία 93
 Μιχαλίτσι 371
 Μνήμα τοῦ Δία 180
 Μοναστήρι 373
 Μοσσυνοῦπολις 371
 Μπαγιαμπόλου 372

- Μπίγα 372
 Μπουργιάς 372
 Μύκονος 200
 Μυστράς 370
- Νάξος 350
 Ναύπλιον 390, 408
 Νεζερός 371
 Νεοχώριον 315
 Νεραϊδάλωνο 374
 Νεραϊδοβούνι 195, 374
 Νεραϊδόκηποι 159
 Νεραϊδολίθι 195
 Νεραϊδόραχη 195
 Νεραϊδόσπηλιος 195
 Νεραϊδότρουπα 195
 Νικαριά' βλ. 'Ισαρία
 Νίσυρος 54, 387
- Ξεροβούνι 373
- 'Οξερός 175
 'Ολυμπος 179, 206
 'Ομαλός 372
 'Ορτάκιοι Βιθυνίας 75
- Παγγαίον 132
 Παλληκάρι 373
 Παντάνασσα 373
 Παραμυθιά 359
 Πάργα 95
 Παρνασσός 168, 175, 374
 Πάτριαι 373
 Πελοπόννησος 93, 260
 Πενταδάκτυλον 373
 Πεσσάδες 373
 Πέτρα του Διγενή 372
 Πικέριμι 371
 Πόλη 95, 169, 174
 Πόντος 94, 100, 102, 133, 225, 226,
 387, 388, 397
 Πορνάρι 373
 Πραστειό Μάνης 200, 371
 Πυργί 373
 Πύργος 322
- Ραφαλάδες 373
 Ρέθυμνον 81
 Ρογήρου, τὰ 371
- Σάμος 81, 262, 335
- Σανταλάριν 371
 Σανταμέρι 371
 Σαντενί 371
 Σατινᾶ, στοῦ 373
 Σέρραι 180
 Σιδερόπορτα 371
 Σίφνος 329, 340
 Σκάφη 374
 Σμύρνη 372
 Σογδιανή 216
 Σπαθαρικόν 371
 Σπάρτη 346
 Στενή 372
 Στερεά 'Ελλάς 93, 131
 Στεφάνη 374
 Στριγγλοχώρι' βλ. Πραστειό Μάνης
 Σύμη 99, 285, 340, 341, 381
 Συρκανήδες 372
- Ταράμπολον 372
 Τατάρκιοι 372
 Ταταρλάρ 371, 372
 Τεγέα 177
 Τήνος (Φειδοῦσα) 175, 290
 Τοπουζλάρ 371
 Τορνάρηδες 373
 Τράχωνες 372
 Τρέμουλας 371
 Τρικλίνη 371
 Τρόδος 177
 Τσερκέζιοι 372
 Τσουμέρκα 131
- Φανερωμένη 373
 Φικάρδου, τοῦ 371
 Φίλιπποι 179
 Φωκάδες 371
 Φώνισσα 372
- Χαλκιδική 74, 93
 Χαντριά 372
 Χαρκός 372
 Χαρτσιάδες 373
 Χασάν ἀγὰ 371, 372
 Χιλιαδου 370
 Χίλιομοδι 371
 Χίος 54, 99, 109, 174, 175, 178, 223,
 224, 225, 236, 260, 314, 315, 324
 Χωματερό 372
 Χωνί 374

Β΄ ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- *Αβδηρίτης 237, 238
 *Αβεσσαλώμ 251
 *Αβραγίδα· βλ. Νεραΐδες
 αγάπης ζσματα 82-84
 άγγελος φύλαξ 207
 άγελαιοί άνθρωποι 251
 άγελός 182
 *Αγελλούδες· βλ. Νεραΐδες
 *Αγεραγίδα, άγερικά· βλ. Νεραΐδες
 άγερμού ζσματα 55, 56, 47, 58, 63, 98
 άγιασμός 192
 *Αγία Σοφία 174, 181
 άγιακά 189, 196
 *Άγιοι (παραδόσεις) 180-181
 *Άγιος Βασίλειος (παράδ.) 180
 *Άγιος Γεώργιος 171, 378
 *Άγιος Δημήτριος 378
 *Άγιος Νικόλαος (παράδ.) 181 — έορτή 65
 *Άγιου Σπυρίδωνος λείψανον (παράδοσις) 180
 άγνοια 217, 223, 224, 226
 άγραμματωσώνη 226, 252
 *Άγριόνια 335
 άγροικία 223, 226
 άγρότης 101
 άδελφοποιήσις 148
 *Άδης 277
 άδηφαγία 273
 άδράχτι 178, 206
 *Άδωνις 335
 άηδόνος μεταμόρφωσις 185
 άθάνατο νερό· βλ. νερό άθάνατο.
 *Άθήναιος 10, 152, 366
 *Άθίγγανοι 127
 Αίλιανός 10
 αϊνίγμα 43, 302, 304, 332-343
 αίνος 248, 249
 αϊξ 203 — αϊγών όνόματα 387
 Αισώπειοι μύθοι· βλ. μύθοι — Αϊσωπος 241, 245, 247, 248, 252, 307 — Βίος Αισώπου 263.
 αϊτητικά ζσματα 55
 αϊτιολογικαί παραδόσεις· βλ. παραδόσεις
- *Ακκό 227
 άκριτικά ζσματα 94, 100-103, 286
 άλατι 153
 άλαφροήσκιωτος 195
 *Άλβανοί 225
 *Άλεκτροπόδα 382
 άλεκτρωνών 247
 *Άλέξανδρος ό μέγας 9, 100, 188, 189, 216, 333, 334 — *Άλεξάνδρου Ιστορία ή φυλλάδα 271
 άλεπού 243, 245, 258, 262 — μύθος 256
 *Άλῆ πασ'άς 316, 390
 *Άλκηστις 104
 *Άλλάτιος 11
 άλληγορία 251, 302, 342
 άλληλολοιδωρία 246
 άλλόγλωσσος 127
 άλφαβήτάρια ψυχωφελῆ 65, 66, 67, 99
 *Άλφάβητος αγάπης 83
 άλώνισμα 54
 άλόπηξ· βλ. άλεπού
 *Άμαδουάδες· βλ. Νεραΐδες
 *Άμαζόνες (παράδ.) 171
 άμάθεια 217, 223
 άμανές 46
 άμελέτητο 190
 άνάθεμα 139, 140, 209 — άναθεματούριο 140 — άνοσθηματούριν 140 — άναθηματίστρα 140
 άναθηματισμένος· βλ. διάβολος
 *Άναξανδρίδης 366
 *Άναράδινα· βλ. Νεραΐδες
 *Άνασκελάδες ή *Άντζουμπάδες 193, 194, 208
 άνδρεία 274
 *Άνδρόνικος 101, 103
 *Άνεμικές· βλ. Νεραΐδες
 άνεμος (παράδ.) 183
 άνεμοστρόβιλος 183, 196
 *Άνεραγίδα, *Άνεράδα, *Άνεραΐδα, *Άνερούσα· βλ. Νεραΐδες
 άνθραξ (νόσος) 189
 άνθρωποθυσία 273 — άνθρωπομορ-

- φισμός 8, 242, 246 — ἀνθρωπο-
φαγία 273
 ἄνοιγμα οὐρανοῦ 182
 *Ἀντζουμπάδες· βλ. *Ἀνασκελάδες
 ἀντίδορον 175
 ἀντίλογος 301
 ἀντρεωμένοι (παράδ.) 102, 176,
 177, 178
 ἄοιδος 115, 278
 ἀπατεών 276
 ἀπειλή 122
 ἀπειστά 340
 ἀπελάτης 103
 ἀπυχαί 149-152, 397
 ἀποκαλυψίς 277
 ἀποκορωμένο· βλ. διάβολος
 ἀποκριάτικα ἄσματα ε8, 96
 *Ἀποκριές 378
 *Ἀπολλαρίνες 315
 *Ἀπολλώνιος Τρανεὺς 101 — ὁ Τύ-
 ριος 345 — *Ἀπολλωνίου μυθι-
 στόρημα 286 — παραμύθι 272
 ἀποκαίδωσις ἠρώων 279
 ἀποστροφή κεφαλῆς 162
 ἀποτρόπαιος 354
 ἀπόφθεγμα 298, 302, 317, 335
 ἀρά· βλ. κατάρα
 *Ἀράπηδες (παραδόσ.) 186, 187
 *Ἀράπης 266
 Agar - Üzengi — Μαύρη Κόρη 285
 *Ἀργύρω 175
 *Ἀρέθας 10, 101
 *Ἀρειος 52 — *Ἀρειος (ὑβρις) 166
 ἀριθμητικά ἀλφαβητάρια 99 — ἄ-
 σματα 67. 85, 99
 *Ἀριστοτέλης 7, 8, 9, 33, 252, 295,
 297, 298, 300
 *Ἀριστοφάνης 252, 279, 391, 406
 ἄρκτος 218, 243 — μεγάλη 183
 ἀρμαδιακό· βλ. διάβολος
 *Ἀρμένιοι 225, 226
 ἀρχαιότητες λαϊκαί 15
 *Ἀρχίλογος 251
 ἀρχόντισσες· βλ. Νεράϊδες
 ἀσθένεια 169, 172, 179, 196, 206
 ἄσματα (ἐν γένει) 32, 44-118, 159,
 267, 268, 281, 286, 324 — ἀγά-
 πης 82-84 — ἀγερωῦ 55, 56, 57,
 58, 63, 98 — αἰτητικά 55 — ἀκρι-
 τικά 94, 100-103, 286 — ἀλφα-
 βητάρια ψυχοφελῆ 65, 66, 67,
 99 — ἀποκριάτικα 58, 96 — ἀρι-
 θμητικά ἀλφαβητάρια 67, 99 —
 Βαίων 55 — γάμον 84 — γνωμι-
 κά 97-98 — δεσκαφισιάτικα 54
 — διηγηματικά 49, 51, 90, 100,
 107 — ἐγκωμιαστικά 93 — ἐορ-
 ταστικά 98 — ἐργατικά 52-55,
 67-68 — ἐρωτικά 82 — εὐχητικά
 55 — θεριστικά 54 — θρηνητικά
 86, 88 — θρησκευτικά 98 — θρη-
 σκευτικοφιλοσοφικά 65 — ἱστο-
 ρικά 95-96 — κάλαντα 50, 55 —
 καμινιοῦ 54 — κατηγορικά 99 —
 κλέφτικα 50, 70, 90-95, 109 —
 κλιμακωτά 65 — κούνιας 58 —
 κοπηλατικά 53 — Λαζάρου 55,
 56 — Λειδινοῦ 59 — ληστρικά 94
 — μαγκάνου 54 — Μάνη 57 —
 Μοιρολόγια 86-90, 93 — μυλικά
 53 — ναουρίσματα 71 — ναυτι-
 κά 53 — Ξενιτεῖας 85 — παιδικά
 61-82, 127 — Πάσχα 58 — περι-
 στατικά 98 — πλαστά 103-107 —
 Ρίμες 107-111 — σατυρικά 96-
 97, 215 — σκοπτικά 215, 367 —
 στράτας 51 — τάβλας 51, 114 —
 ταχταρίσματα 71 — τρύγου 54 —
 τσοπάνικα ἢ κλέφτικα 51, 114
 — ὑφαντικά 54 — χελιδονίσματα
 56, 63 — χοροῦ 51, 58, 114
 ἄσματα σκοπτικά 77, 78, 79
 ἀσπασμός 162, 164
 ἀστεῖος 296
 *Ἀστέρα· βλ. Γαστέρα
 *Ἀστέρω· βλ. Νεράϊδες
 ἄστρα 181, 183
 ἀστραπή (παράδ.) 183
 ἀστρολογία 18
 ἀτομικόν 21
 Αὐγουστίνος 66
 αὐτοκατάρα 145
 ἀφέλεια 223
 ἀφηγητής 219, 247, 278, 279, 280,
 283, 284, 287
 *Ἀφοβος 284
 ἀφορισμοὶ καὶ ἀναθέματα 139 —
 141, 209
 ἀφορισμός 121
 *Ἀφροδίτη (ἄστηρ) 183
 ἀφορισμένος· βλ. διάβολος
 *Ἀχιλλεὺς 100, 104
 ἄχυρο κλεμμένο 183
- Βάβω 70
 βαγενάδρια 347
 Βαίων ἄσματα 55 — ἐορτῆ 64
 Βαλέριος Μάξιμος 345
 ballades 49, 106
 βαρβάλακας· βλ. βρικόλακας
 βαρελάδρια 347
 βαρυπνᾶς, βαρυχνᾶς· βλ. βραχνᾶς
 Basile 269

- βασιλιάδες 176
 βασιλόπουλα 176
 βασκανία 150
 Bastian Ad. 34, 35
 Βατραχομουμαχία 219, 391, 392
 Βέδαι 333, 337
 Bédier 270
 βελόνη 273
 Benfey 241, 282
 βιβλίον λαϊκόν· βλ. δημόδη βιβλία
 βιοι τοῦ λαοῦ 8, 381, 382, 398, 399, 400
 Βισνουσαρμάν 251
 βλασφημῖαι 165 - 167
 Βλάχος 165.
 Βλογιά 205
 βλονκόλακας· βλ. βρικόλακας
 βόες 387, 388
 Βοιωτοὶ 237
 Βουκέφαλος 179
 Βουκολικοὶ ποιηταὶ 9
 Βούλγαρος 165
 βουλαγμένοι τόποι καὶ πολιτεῖες 175
 βουρβούλακας, βουρδούλα, βουρδούλακας, βουρκολακας· βλ. βρικόλακας
 βραχνᾶς 169, 204, 205
 βρετὰ 340
 βρικόλακας 169, 187, 208, 209, 210, 211
 βροντή (παράδ.) 183
 βωμολογία 223

 Columella 385
 Conte merveilleux 267

 Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλεπούς διήγησης 258, 318, 392
 γαρδαβίτσες 123
 Γαλαξίας (παράδ.) 183
 Γαληνός 10
 γάμος 43 — γάμου ἕσματα 84
 Γαστέρα 205
 Γελλῶ 195, 197
 γελοία μιμικά 237
 γέλως 215, 217, 219, 221, 250
 Γεροντόβραχος 175
 Γετοὶ 70
 γεφύρι τρίχινο 211
 γεωγραφικοῖστορική ἐρευνα 270
 γῆ 181, 182 — γῆς ἄκρα 273
 γητεία, γήτεμα· βλ. ἐπωδαί
 Γαλλοῦδες· βλ. Νεραΐδες
 Γιάννης (παράδ.) 183
 Γιγάντες 176, 177, 178, 284
 Γιῆγαμος 277

 γκιώνης (παράδ.) 185
 γλιψίμο μετόπου 121
 γλῶσσα 333 - 415 — αἰνιγματική 345 - 347 — συνθηματική 347 - 349
 γλωσσικός τρόπος 329
 γλωσσοδέται· βλ. καθαρογλωσσήματα
 γνώμη 295, 296, 298, 299, 304, 305, 307, 310, 311, 320, 321, 323, 324, 330 — ἀλληγορική 299, 300 — μονόστιχος 301 — γεωργική 321 — διδακτική 299 — μονόστιχος 301 — ναυτική 321 — ποιμενική 321 — συνεπτυγμένη 299
 γνωμικά ἄσματα 97 - 98 — γνωμικόν· βλ. γνώμη
 γνωμολογία 301
 γνωμοτόπος 300
 γόης 120
 γουγκλισία 162
 Γοργόνα (παράδ.) 188, 189, 284, 285 — (ὑβρις) 166
 γοργόνη 187
 γραῖαι 200
 Graebner 34
 γραμματικός 238
 Grimm 241, 278, 391
 γυμνοσφιστής 333
 γῦμνωσις 162
 γυναικός ἀρπαγή 273 — πονηρία 254
 γυνή 226, 227
 guslar 84
 Γῦφτοι 225

 Δαίμονες 172, 186, 187, 194, 199, 206, 211, 273, 277 — ἐνιάλιοι 188, 189 — νεκροὶ 172 — ὀνοκέφαλοι 194 — ποιμενικοὶ 189, 190 — χθόνιοι 186 — δαμόνια 143, 195, 198, 199, 204 — δαιμονικό 190
 Δάνδαλος 316
 δασκαλόπετρα 174
 δαυλός 192
 δειλία 274 — δειλός 238
 δεῖπνον κοινόν 153
 Δεκαπενταύγουστο 378
 δεκοχτούρα (παράδ.) 184
 δερβίσης 284
 δεσκαφισκιάτικα ἕσματα 54
 Δευτερονόμιον 302
 Δήμητρα 252
 Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς 301
 δημόδη βιβλία 220, 262
 διαβολομηχανή 203
 διαβολόπουλο 202 — διαβολόσπαρμα

- 166, 202 — διαβολόσπορος 202
 διάβολος 190, 201, 202, 231, 374
 διακοπή 288
 Διάκος (παράδ.) 178
 διασκέλις παρθένου 322
 Διγενής 90, 103, 115, 169, 171, 176, 177, 178, 286, 318, 319
 διδάσκαλος (τύπος κωμικός) 238
 διήγημα 268, 272
 διηγηματικά ἄσματα 49, 51, 90, 100, 107 — διηγηματικὸν πλάτος 234, 235
 διήγησις 219, 221, 228-232, 247, 318 — αἰγυπτιακὴ 277 — διδακτικὴ 265 — ἐπεισοδιακὴ 244, 245, 248 — εὐτράτελος 144, 215-239, 241, 247, 248, 249, 255, 260, 262, 265, 267, 274, 275, 283, 313, 317 — θαυμαστὴ 274, 275 — καλλιτεχνικὴ 267 — μαγικὴ 277 — μυθικὴ 267, 274 — παραμυθιακὴ 241 — περὶ ζώων 243 — περὶ μαγισσῶν 182 — πλαστὴ 235 — παροιμιώδης 240, 247 — σκωπτικὴ 218, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 234, 235, 286, 237, 241, 244, 245, 246, 247, 249, 255, 275 — τοπικὴ 215, 222, 227, 235, 241, 255 — φανταστικὴ 265, 278
 Dieterich Albert 22, 27
 Δικαίωχος 8, 9
 δίκαιον τοῦ μικροτέρου 273
 Διόδωρος Ἀλεξανδρεὺς 334 — ὁ Σικελιώτης 9
 Διόνυσος 271 — Διονύσου τεχνίται 271
 δίστιχα 46, 47, 58, 82, 84, 95, 98, 158, 325, 367 — γνωμικά 83 — κλήδονα 59 — μανέδες ἢ ἀμανέδες ἢ κοτσάκια 83 — μαντινάδες ἢ πατινάδες 83 — παινήματα 83 — πεισματικά 83 — σκωπτικά 83
 Δονατισταὶ 66
 Δοξάρι τῆς καλογορίας 183
 Δοξασία φυσιογνωμικὴ 322
 δόξα τῶν πολλῶν ἀναπόδεικτος, ἀρχαία, δημοτικὴ, πάτριος 7
 Δούκις 109
 δράκοντες, δρακοντοκτονία· βλ. δράκος
 δράκος 185, 186, 273, 280, 284, 374
 δράμα 268
 Δρίμες 380
 Δρυάδες βλ. Νεράϊδες
 δῦσκαλος (τύπος κωμικός) 238
 Δωδεκαήμερον 191, 192, 193
 Ἑβραῖοι 225, 228, 230
 ἔγνα μόλα 63
 ἐγκατάλειμμα 7, 127, 163, 269
 ἐγκωμιστικά ἄσματα 93
 ἐγγελευς 252
 εἰδουλο (ὄνομα χαμοδρακίου) 190 — εἰδουλο (ὑβρίζ) 166
 εἰμαρμένη 206
 ἐκατόλογα· βλ. ἀριθμητικὰ ἄσματα
 Ἑκκλησία (παράδ.) 181
 Ἑκκλησιαστὴς 302
 ἐλατηρίων ὑποκατάστασις 219
 Ἑλλαδικὴ ποίησις 94
 Ἑλληνες (παράδ.) 176, 177, 178
 Ἑλλήτισσες 178
 Ἑμπούσα 194, 199, 200
 ἐμπτυσμός 149, 162
 ἐναγκαλισμός 161
 ἐντολὴ 155, 156
 ἐξαιρέτως 126
 ἐξορκισμός 121, 122, 125, 172, 189, 192, 196 — ἐξορκιστὴς 120
 ἐξυπνάδα 274
 ἐξωτικὸς· βλ. Νεράϊδες
 ἐξωτικόν· βλ. δαίμονες
 ἐορταστικά ἄσματα 98
 ἐπάδων, ὁ· βλ. ἐπφδαί
 ἐπανάληψις 45, 46, 48
 ἐπεισόδια 271, 272, 274, 279, 280, 281, 283, 284 — ἐθνολογικά 273 — μυθολογικά 273 — μαγικά 273 — παραμυθίων 233 — ἐπεισοδιακὴ διήγησις· βλ. διήγησις
 ἐπιβίωμα, ἐπιβίωσις 7, 8, 18, 62
 ἐπιμύθιον 250, 261
 ἐπίορκια 148
 ἐπίορκος 148
 Ἐπίσκοπος τοῦ Δαμαλά 316, 317
 ἐπιφθέγματα 53, 404-405 — ἐργατικά, ναυτικά 406
 ἐπιφώνησις 45, 87
 ἔπος 281 — μυθολογικόν 277 — παλαιόν 277 — τῶν ζώων 241, 248, 258
 ἐπύλλια 49, 286
 ἐπφδαί 46, 52, 68, 69, 76, 119-129, 182, 206, 281, 286, 337 — ἄμεσοι 122 — historiolae 124 — μειούμεναι 125
 ἐπώνυμα 360, 362, 363 — νεοελληνικά 362-364
 ἐργατικά ἄσματα 52-55, 67-68
 ἐργατικότης 274
 Ἐρεθθεῖου κόρες (παράδ.) 179
 ἔρις 246
 ἐρίφιον 204, 216

ἔρμα 186
 ἔρμηνεία φυσική καὶ φιλοσοφική 169
 ἔρωταποκρίσεων βιβλία 335 — ἔρω-
 ταπόκρισις 336, 339
 ἔρωτικά ἔξματα· βλ. ἀγάπης ἔξματα.
 ἔρωτοπαίγνια 83
 ἐστίασις 156
 Εὐστάθιος 10
 εὐτράπελος (τύπος) 238 — εὐτράπε-
 λος παράδοσις· βλ. παράδοσις·
 εὐτράπελος διήγησις· βλ. διή-
 γησις
 εὐχή 119, 121, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 138, 150, 151, 155,
 163 — εὐχεντικά ἔξματα 55
 Ἐφιάλτης· βλ. βραχνάς
 ἐχθρὸς 202

Fallmerayer 12, 14, 375
 Fauriel Cl. 12, 112
 Firdusi 334
 Folkeminder 5
 Folklore 5, 15
 Frobenius Leo 28

Ζάγκλη 166
 Ζεὺς (ἀστήρ) 183
 ζήλιο, τὸ 189
 Ζηνόβιος 327
 Ζήσης 138
 ζῶη 6
 Ζορζόνα· βλ. Γοργόνα
 Ζουγράφου· βλ. Νεράϊδες
 ζούδιο 187
 ζούζουλο 187
 ζουλάπι 190
 Ζούλιαρης 287
 ζούμπερο 187
 ζῶα 72, 73, 74, 76, 184, 218, 219,
 241, 242, 243, 244, 248, 251, 253,
 255, 256, 261 — εὐγνώμονα 284
 — ὀνόματα ζῶων, πτηνῶν 72,
 244, 383, 384-388, 394, 395 —
 παρωνύμια ζῶων 391, 392, 393
 ζωνάρι τοῦ Θεοῦ 183 — τῆς Πανα-
 γίας 183

Heim R. 121, 128
 historiola· βλ. ἐπφθαι

Ἡλιθίος 228, 233 — ἡλιθιότης 217,
 223
 ἡλιος 168, 181, 182, 273
 ἡμέραι 133, 137, 201, 376 — ἡμερῶν
 ὀνόματα 380, 381 — ἡμέραι πρῶ-
 τῆς ἑβδομάδος τεσσαρακοστῆς
 381 — Μέρεις τῆς γριᾶς 381

Ἡμεριῶν καὶ Μαργαρώνας (μυθι-
 στόρημα) 286
 Ἡρακλείδης 9
 Ἡρακλείδης 304, 335
 Ἡρακλῆς 100, 277
 Ἡρόδοτος 5, 6, 70, 177, 193, 339,
 346, 362
 Ἡσίοδος 176, 251, 301, 339
 Ἡσκίος· βλ. βραχνάς
 Ἡταυρος 185

Θάλασσα 181, 182
 Θαλῆς 335
 θάνατος 211, 212
 θαῦμα 266 — θαυματοποιὸς 279
 θέατρον λαϊκὸν 220
 Θεμιστοκλῆς 317
 Θεόγνις 301
 θεοδικία 147
 Θεοὶ καὶ ἥρωες ἀρχαῖοι (παράδ.)
 179
 Θεόκριτος 387
 Θεὸς ὀδηγὸς 211
 Θεόφραστος 8
 Θεοφύλακτος 103
 θεριὸν 187
 θεριστικά ἔξματα 54
 θέρη (ἀσθέν.) 205
 θηρία 185, 273
 θησαυροὶ 186, 207
 Θησεὺς 104
 Θεουκιδίδης 17
 θρηνητικά ἔξματα 86, 88 — θρηνησ-
 60, 108
 θρησκευτικά ἔξματα 98 — θρησκευ-
 τικοφιλοσοφικά 65
 Θυέστεια δειπνα 104
 θυμίαμα 192
 θωπεία ἀδέξιος 255

Ἰατρός 238
 Ἰδρωμα εἰκόνοσ 181
 ἱεραὶ γαφαὶ 318
 Ἰεροκλῆς 220, 236, 237
 Ἰζάρου φυλακὴ 179
 Ἰουδαῖος περιπλανώμενος (παράδ.)
 180
 Ἰούδας 313
 Ἰουλιανὸς 251, 252, 377
 ἵπποι 386, 387
 Ἰπποκλείδης 317
 Ἰπποκράτης 6, 10 — Ἰπποκράτους
 σπῆτι 179
 Ἰππὸν 104
 Ἰρις (παράδ.) 183

ιστορικά ἔσημα 95, 96 — ιστορική
ἐξέταση 33, 35
Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος 52, 105,
348

Κάβουρας 257
Κάηδες· βλ. Καλικάντζαρος
καθαρογλωσσηματα 157, 351 - 352
Καϊάφας (ἕβρις) 166
Καῖν 182, 313
καιροὶ 183
κακανθρωπίσματα 190
κάλαντα 50, 55
καλαντζήδικα 347
καλὲς κυράδες· βλ. Νεραΐδες
Καλικάντζαρος 182, 190, 191, 192,
193, 194
καλιοντζήδες· βλ. Καλικάντζαρος
καλιτσάγγαρος· βλ. Καλικάντζαρος
καλιῶρες· βλ. μεσελέδες
καλλιόπη· βλ. Νεραΐδες
καλλισπούδηδες· βλ. Καλικάντζαρος
καλόγηρος 111
καλοκυράδες· βλ. Νεραΐδες
καλομοῖρα (ἐνχῆ) 138 — καλομοῖ-
ρες· βλ. Νεραΐδες
καλὸς ἄνθρωπος· βλ. διάβολος
καλότυχες, καλοῦδες· βλ. Νεραΐδες
καλοχρονιά 381
κάλυμμα κεφαλῆς 131, 164
Κάλχας 334
καμάρα τοῦ Θεοῦ 183
κάμηλος 247
καμινοῦ ἔσημα 54
κανέλλα· βλ. Νεραΐδες
Καντακουζηνὸς 147, 389
κάπνισμα διὰ θυσοδῶν οὐσιῶν 189
Καρά Ἀλῆς 95
καράβια· βλ. πρόποσις
καράβι πὸν μαρμάρωσε 169
Καραγκιόζης 111, 237
Καρακίς (Μαύρη κόρη) 285
καρκάντζαλος, καρκαντζέλια· βλ.
Καλικάντζαρος
καρκίνος 257 — καρκίνου μῦθος 256
Καρτερία (πλοῖον) 96
καρτσάγγαρος· βλ. Καλικάντζαρος
καρούδι 212
καρφί 273
κασσίτερος 203
καστροῦκια 340
καταγραφή κειμένων 410 - 415
καταδέντρια 340, 341
καταιγίς 183
κατακλιεῖ παραμυθιοῦ· βλ. παρα-
μύθια
κατακλισμὸς 57

καταλόγια 83, 307, 340, 341
κατάρη 130, 131, 132, 133, 134, 136,
137, 138, 142, 149, 150, 151, 166,
210, 287 — δημοσία 139 — ἐμμε-
τρος 132
καταραμένος· βλ. διάβολος
καταστερισμὸς 183
καταχανᾶς· βλ. βρικόλακας
κατεβατὸς (ἄνεμος) 168
Κατελάνος (ἕβρις) 165
κατηχητικά ἔσημα 99
κατουρῶ 125
Κατωῆς Λάμπρος 315, 316
Κάτω κόσμος 211, 273
Κεῖο 175.
Κένταυροι 187
κεφαλῆς· κατάνευσις 164
Κίνυρος 313
κλάματα (εἰκόνων) 181
Κλειδοχρονιά 380
κλέφτικα τραγούδια 50, 70, 90 - 95,
109
κληρικὸς 226, 228 — κληρὸς 226,
231, 236
κλιμακωτὰ ἔσημα 65
κοινωνία οἴνου 153
κοινωνικαὶ ἀρχέγονοι ἀντιλήψεις
273 — κοινωνικὴ ζωὴ 43 — κοι-
νωνικὴ ὁμάς 217
κόκκαλο χελώνας καὶ ὄχιας 196
κόλασις 207
κολιτσάγγαρος· βλ. Καλικάντζαρος
Κολοκοτρώνης 92, 317
κομμὸς 60
Κομνηνὴ Ἄννα 386
Κοντορεβιθούλης 266
κοτυλιὰ 115
κοπέλλες· βλ. Νεραΐδες
κορακιστικά 347, 348
κοράσια· βλ. Νεραΐδες
Κορνάρος 316
κοττίματα 340
κούνιας ἔσημα 58
κουνούπι 177
κουρεὺς (κομμικὸς τύπος) 238
κουτοπόνηρος 228
Κουτρούλης 316
Κριτίας 6, 152
Κροίσος 313
κροκόδειλος 243
Κρόνος 337
κροῦσις πυρολίθων 121
κτίρια ἀρχαῖα 179
Κύκλωπες 177, 178
Κυμαῖος 237, 238
Κυνικοὶ φιλόσοφοι 252

- Κυνοκέφαλοι 185
 κυράδες, κυράτες· βλ. Νεράϊδες
 κύων 247, 384-386
 κωλοβελόνηδες· βλ. Καλικάντζαρος.
 Κωνσταντίνος 101, 103
 κωπηλάτης 63 — κωπηλατικά ἄσμα-
 τα 53
 κωφός 226, 233
- Λάβωμα 190 — λαβώνω 184, 196
 λαγώς 203
 Λαζάρου ἄσματα 55, 56
 λαϊκαὶ ἰδέαι 34
 λαϊμός 125
 λαλαγγίτες 191
 Λάμια 183, 199, 200, 273
 Λαμπητία· βλ. Νεράϊδες
 Λαμπρή 378
 Λαμφάκου κολόννες (παράδ.) 179
 Lang 269
 λαογραφία: ἱστορία, ἔγνοια καὶ ὀ-
 ρισμός, μέθοδος ἐρευνῆς, χρησι-
 μότης αὐτῆς καὶ λαογραφικά θέ-
 ματα 1—43
- Λάουρα (ὑβρις) 166
 λατρεία 172
 Λειδινού ἄσματα 59
 λειχήνα 126
 λέξις 149, 161, 249 — μαγική 266 —
 λέξεις εὐχετικάι καὶ καταραστι-
 καὶ 138—μέσον μαγικόν 119, 126
 — λέξεις ἐμφαίνουσαι μυθολα-
 στικήν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερι-
 κοῦ κόσμου 407-408 — σχημα-
 τισθεῖσαι ἐκ τινος περιστάσεως
 408-409· βλ. καὶ φράσις
- λεοπάδαλις 218
 λέων 218, 262
 Λέων ὁ Ἰσαυρός 147
 λησμονοβότανο 212
 ληστρικά ἄσματα 94
 Λιβάνιος 105, 106
 λυγὴν (παράδ.) 178
 λιθοβολία 140
 λιμοξήρος 238
 λιμπρεττίσται 105
 Λιογέννητης (παραμύθι) 286
 λόγια (παροιμία) 307
 λογοπαίγνια 349—351
 λογοποιός 5, 279
 λόγος 286, 317 — ἔμμετρος 287 —
 (μῦθος) 253 — πατινός (ἐπιμύ-
 θιον) 261 — (παροιμία) 307 — τε-
 λιχός· βλ. πατινός
 λογοτεχνία λαϊκὴ 267 — λογοτεχνικὴ
 ἐνότις 271
 λoidορῖαι 244
- Λουκιανός 272
 λυκανθρώπια 193
 λυκοκάντζαρος· βλ. Καλικάντζαρος
 λύκος 202, 203, 216, 218, 243, 245,
 258
 λυτὰ 340
- Μαγεία 43, 247, 266, 273
 μαγικός πάπυρος 10
 μάγισσα 169, 201
 μάγισσαι· βλ. Νεράϊδες
 μαγκάνον ἄσματα 54
 μάγοι 201, 276, 277
 Μάη ἄσματα 57
 Μαθουσάλας 313
 Μακροβολίτης 335
 Μανταλέτσιους 313
 Μανωλιὰ (λάμια) 374
 Μαραθωνοδρομὸς 174
 μαρδαβίτσες 122, 123
 Μάρκος Κράλιεβιτς 103
 μάριμα ἀρχαῖα 179
 μαρμαρώματα 183
 Märchen 267
 Μάρτης (μῆν) 169, 170
 Μάρω (παράδ.) 183
 μασάλι (μῦθος) 254· βλ. καὶ μεσε-
 λέδες
 μαστός 131
 μαυράδια σελήνης 182
 μαυρομάνικο μαχαίρι 121
 Maurer Georg 40
 Μέγας Βασίλειος 120
 μέθοδος λαογραφίας 31-35
 μέθυσος 238
 μεθυστικὸς καπνὸς καὶ ποτὸν 276
 Meier John 18
 μειλίγματα 206
 μειουμένη· βλ. ἐποδαί
 Μελισσηνός 101
 μελιτένιες· βλ. Νεράϊδες
 μελέμια 378
 μελῶν παραλληλισμὸς 46
 Μένανδρος 301, 311
 Μενίνιος Ἀγριππας 253
 μέρες τῆς γηϊᾶς· βλ. ἡμέραι
 μερομήνια 380
 μεσελέδες (εὐτράπελ. καὶ ἄλλαι διη-
 γήσεις) 220, 263
 Μεσηνίον 315
 μεταμόρφωσις 273
 μετάνοια 164 — κοπιαστικὴ 163
 μεταφορὰ 308
 μετέωρα 320
 Μῆδεια 104
 Μῆδαιοι 17
 Μιλλιόνης Χρῆστος 390

- μήλον 273
 μμήσεις φωνῶν ζῶων 400-404 —
 μιμικαὶ κινήσεις 246
 μίμοι, οἱ 220, 237, 238
 μηγαλλάγια 380
 μήγες 376 — μηνῶν ὀνόματα : ἐκ
 τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν καρ-
 πῶν 379, ἐκ τῆς μετεωρολογικῆς
 καὶ κλιματολογικῆς καταστάσεως
 379, ἐκ τῶν ἀποδημητικῶν πτη-
 νῶν 380, ἐκ τῶν ἐσρτῶν καὶ τῶν
 Ἁγίων 380, ἐκ τοῦ μήζους 380.
 Μίνως 104
 μισογύναιον (καμικὸς τύπος) 238
 Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος 21
 Μοῖρα 205, 206, 207, 284, 338 —
 μοιραῖω 206
 μοιρολόγια 50, 60, 86, 87, 88, 89,
 90, 93
 μοιρολογίστρια 87
 Μονοβύζα (παράδ.) 171, 174
 μονομάτηδες 178
 μονόματος· βλ. Καλικάντζαρος
 μονομαχία 147
 μονοπόδαρος· βλ. Καλικάντζαρος
 μοσχομάγα, ἡ 408
 μούτζα· βλ. μούτζωμα
 μουραμπάδες· βλ. μεσελέδες
 μουσικὴ ἄσματων 75, 109 — μουσικῆ
 (ἐν γένει) 267 — μουσικὸς 279
 μούτζωμα 121· βλ. καὶ φασκέλλωμα
 Μόψος 334
 Μπαίλος 316
 Μπαλουκλή (παράδ.) 174
 μπαρούτι 196
 Μπαρμπαρέζοι 85
 Μπαστουνόβλαχος (ὑβρις) 165
 μπέτης 316
 Μπερτολδίνος 219 — Μπερτόλδος
 219, 238
 μύγα καυτερὴ καὶ παρδαλή 206
 μυθεύματα γραῶδη 268 — μυθικὴ
 διήγησις· βλ. διήγησις
 μυθιστόρημα 267, 269, 272, 278,
 281, 286
 μυθολόγημα 211 — ἀρχαῖον 285 —
 μυθολογήματα περὶ ψυχῶν 207
 — μυθολογία 240 — μυθολογικαὶ
 ἀντιλήψεις 273 — μυθολογικὴ ἐρ-
 μηνεία τοῦ κόσμου 169 — μυθο-
 λογικὴ παράδοσις· βλ. παραδό-
 σεις — μυθολογικοθηρησκευτικὸν
 σύστημα 277
 μυθοπλαστικὴ φαντασία 168, 170,
 172, 173
 μῦθοι 43, 133, 180, 227, 231, 240-
 264, 267, 268, 271, 273, 274, 283,
 295, 302, 310, 311, 312, 318, 323,
 328, 338, 339· βλ. καὶ μεσελέδες
 — (αἶνιγμα) 340, — (παροιμία)
 307 — Αἰσώπειοι 212, 216, 244,
 250, 253, 260, 401 — αἰτιολογικοὶ
 311 — διδακτικοὶ 231, 240, 248,
 249, 250, 251, 254, 255, 259, 260-
 262, 283, 295, 299, 301 — Διονύ-
 σου 180 — εὐτράπελοι 296 — ζῶων
 241, 255, 261, 262, 309, 312 —
 νεοελληνικοὶ διδακτικοὶ 262 —
 Νιόβης 183 — παροιμιώδεις 240,
 248, 249, 250, 251, 255, 256, 258,
 259, 261, 262, 283, 295, 296, 297,
 309, 312, 315, 320 — σκοπτικοὶ
 296 — τοπικοὶ εὐτράπελοι παροι-
 μιώδεις 312
 μυλικά ἄσματα 53 — μύλος 203
 μυρμηγκέλλες· βλ. μαρδαβίτες
 Μῶρα· βλ. βραχνᾶς
 μῦροι 221, 223
 Μῶρος· βλ. Ἀράπηδες
 Ναϊάδες· βλ. Νεραΐδες
 νάνοι 284
 ναουρισματα 50, 71
 Ναστραντίν Χότζας 217, 219, 225,
 228, 238, 239, 241, 255
 Ναυοικᾶ 162
 ναυτικά ἄσματα 53
 νεκρὸς 186, 203, 207, 208, 209, 210,
 211, 273 — νεκροστολισμένο (ἀρά)
 138
 Νεοπλατωνικοὶ 9
 Νεοπυθαγόρειοι 9
 Νεραΐδας πέπλον βλ. Νεραΐδες
 Νεραΐδες 169, 172, 183, 184, 191,
 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
 200, 202, 284, 374
 νεραϊδιάρικο (ὑβρις) 166
 νεραϊδογεννημένος 198
 νεραϊδόξυλο 197
 νεραϊδοπαρμένος 197
 Νεραΐδος 197
 Νεραΐσσα· βλ. Νεραΐδες
 νερὸ ἀθάνατο 188, 189, 212, 273
 — ἄρνης 211 — λησμονιάς 211
 νεωτεροποιὸν 21
 Νηρηΐδες· βλ. Νεραΐδες
 νηστεία 276
 Νικήτας ὁ Χωνιάτης 366
 Νιόβη 183
 νοιώσματα 340
 νομάτισμα 123
 Νόννος 345
 ντελεσίμ 187

νύμφες 196, 198
 νωθρότης 223, 226, 274

Ξενιτειᾶς ἄσματα 85
 Ξενότροπον 217
 Ξενοφάνης 7
 Ξενοφῶν 154, 155, 252, 385
 Ξεφάντωσης (τραγουδία) 51
 Ξόανον 217 — Ξόγανο (ὑβρις) 166
 Ξόρχι· βλ. ἔξορσιζμός
 Ξουθιές· βλ. Νεραΐδες
 Ξούρια 366
 Ξυλοκόπος 262
 Ξυωνέρια· βλ. Νεραΐδες
 Ξώπασσα ἢ Ξώλαμπρα 378
 Ξωτικές· βλ. Νεραΐδες

Ὄβιδιος 384
 Ὄδυσσεύς 104, 162, 277
 Ὄσσοτόμος 238
 οἴνου κοινωνία 153
 ὀκνηρός (χωμικός τύπος) 238
 ὀλιγωρία 226
 ὀμηριστής 106, 271
 Ὀμηρος 5, 131, 150, 152, 174, 251,
 301, 334, 360, 391
 ὀμοιοκαταληξία 46
 ὀμοιοκάταρхта 46
 ὄνειρον 265, 270, 271, 273, 275,
 276, 279
 ὀνόματα Ἁγίων 122 — ἀποιρόπαια
 354 — βαπτιστικά 353 - 360 — γε-
 νικά 357 — διπλά 359 — ἐβδομά-
 δων 380 — ἐκ τῆς ἐκκλησιαστι-
 κῆς καὶ βυζαντινῆς παραδόσεως
 356, 357 — εὐόωνα 354 — εὐφη-
 μα 354 — ζῶων 72, 244, 253, 383,
 384, 385, 386, 387, 388, 393, 394,
 395 — ἡμερονυκτίου 381 — ἡμε-
 ρῶν 380 — λέμβων 383 — μηνῶν
 379, 380 — οἰκίσεων 383, 389 —
 οἰκογενειακά ἢ ἐπόνυμα 360,
 364 — ὄπλων 389, 390 — ὄργα-
 νων καὶ ἐργαλείων ἰδίαζόντα εἰς
 τοὺς βίους γεωργικόν, ναυτικόν
 κτλ. 398, 399, 400 — παροιμιώδη
 315 — περιστατικά 355 — πλοίων
 383, 389 — πραγμάτων 384 — ποι-
 μενικῶν ἐργασιῶν 381, 382 —
 προσωπικά 353, 383, 384 — προ-
 σωρινά 356, 359 — σκευῶν 383
 — φυτῶν 184, 393, 394, 395 —
 ὄρων 382

ὄνος 203

Ὀνοσκελία 194 — Ὀνοσκελῆς 194

Ὀνοσκελοῦ· βλ. Ὀνοσκελία

ὄξαποδῶς· βλ. διάβολος

ὄπιον 278
 ὄπτασία 277
 Ὀρεστιάδες· βλ. Νεραΐδες
 ὄρχια 142
 ὄρκοι 142 - 148, 178, 217 — μαγικοί
 144, 145, 217
 ὄρνοι 249
 ὄρησστής 105, 271 — ὄρηστικὸς 105
 ὄσμη δυσώδης 192
 οὐρά 177, 180, 182
 Οὐρανία· βλ. Νεραΐδες, 195
 οὐρανός 181, 182, 277
 ὄφεις 185, 186, 257, 258 — ὄφραως
 μῦθος 256

Παγανά, παγανός· βλ. Καλικάντζα-
 ρος
 παιγνίδια διαλογικά 350 — παίγνιον
 (γενικῶς) 237 — δραματικόν 111
 — παιγνιώδης παράδοσις· βλ. πα-
 ράδοσις
 παιδιὰ 62
 παιδικὰ ἄσματα 61 - 82, 127 — παι-
 δικοὶ στίχοι 64
 Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετρα-
 πόδων ζῶων 246, 391, 392
 παλάμη 131
 Παλαιολόγος (παράδ.) 174
 παλιῆς ἱστορίαι 174
 Παναγία 171, 184 — χελιδονοῦ 180
 — Παναγίας χεῖρ 169, 180
 Πανούκλα (ἀσθένεια) 205 — πανού-
 κλα (ὑβρις) 166
 παντόμοπος 105
 Παντοσατάντρα· βλ. Χιτοπαδάσσα
 παραβάματα 366
 παραβολή 254
 παραβροντάκια 340
 παράγγεσμα 319, 322
 παράγκουλα 340
 παραγκώμια 366
 παράδειγμα 241, 263
 παράδεισος 207
 παραδόσεις 43, 168 - 214, 246, 247,
 267, 268, 273, 274, 284 — αἰτιολο-
 γικαὶ 170, 173, 180, 184, 212, 227,
 244, 248 — ἀρχαίων 240 — εὐτρά-
 πελοι 244 — εὐτράπελοι αἰτιο-
 λογικαὶ 244, 247 — ζῶων 255 —
 πρωτόγονοι ζῶων 219 — θρη-
 σκευτικά 173 — ἱστορικαὶ 173 —
 μυθολογικαὶ 173, 234 — παιγνιώ-
 δεις 244 — παροιμιώδεις 258 —
 προσωποποιήσεων 173 — πρωτό-
 γονοὶ 218 — σκευτικαὶ αἰτιολο-
 γικαὶ 258
 παρακαταλογί· βλ. παραλογί

- παραλληλισμός 47
 παραλογή 51, 84, 104
 παραμαντέματα 340
 παραμέρισσις 162 — ἐκ τοῦ δρόμου 164
 παραμύθια 32, 43, 212, 219, 235, 248, 256, 258, 259, 261, 262, 265 - 294, 295, 318 — παραμύθι (αἰνιγμα) 340 — παραμύθι (μῦθος) 254 255 — παραμύθι (παροιμία) 307 — παραμύθια αἰνιγματικά 343 - 345 — διεθνή 284 εὐτράπελα 221, 232 - 235, 255 — ζῶων 247, 248, 258 — κοινὸς τύπος παραμυθίου 287, 288 — ἔναρξις παραμυθίου 287, 288 — τυπικὸν 272 — ὕφος 232 — πολυγενεσία παραμυθίου 269
 παραμυθῆς 278, 279, 280, 281, 286, 289, 290, 291, 292 — παραμυθούδες 290
 παραμυθιακὴ διήγησις· βλ. διήγησις
 παρανόματα, παρανόμια 366
 παραπουλητὰ 340
 Παρασκευὴ (ἡμέρα) 201
 παρασοῦμια 366
 παραστάσις δραματικὴ 111, 243
 παρατσάφαρα 340
 παρατσούκλια 366, 367 — προσωπικά 363
 παρμάκι (ὕβριςτικὸν σχῆμα) 167
 Παρμενίδης 7
 παρμένος· βλ. νεραῖδοπαρμένος
 παροιμία· βλ. παροιμία
 παροιμία 43, 139, 227, 240, 247, 254, 255, 256, 258, 263, 276, 295 - 331, 336 342 — (αἰνιγμα) 340 — ἔμμετρος 286 — ἐξ ἁσμάτων 318
 παροιμιώδεις διηγήσεις· βλ. διηγήσεις — παροιμιώδεις μῦθοι· βλ. μῦθοι — παροιμιώδεις λέξεις 326 — παροιμιώδη ὀνόματα 315 — παρωνύμια 315 — σκώμματα 315 — παροιμιώδεις στίχοι 76 — φράσεις 304, 326
 παροιμιώσεις 295, 308 — τυπικαὶ 241 — παραδειγματικαὶ 240, 241
 παρῶδια 219, 234 — ἐκκλησιωστικῶν ἁσμάτων 38 — παιδικαὶ 79 — παραμυθίου 233
 παρωνύμια 361, 362, 365, 366 — ἀποτρόπαια 365, 367 — παροιμιώδη 315 — σκωπτικὰ 365, 367 — χαρακτηριστικὰ 367 — παρωνύμια ζῶων 391 - 393
 παρωρίτες· βλ. Καλικάντζαρος
 Πάσχα (ἄσματα) 58
 Παῦλος (ἀπόστ.) 139
 Πανσανίας 10, 302
 Πενθεσίλεια 104
 πεντάλφα 210
 Πεντάμορφη 266
 περγαλιό 187
 περγάνια 187
 περιάπτον 192
 περιδρομος· βλ. διάβολος
 περιέργεια 274
 περιολή· βλ. παραλογή
 περίπταιγμα 287 — κατοίκων 238 — χωρίων 222, 227, 239, 314
 περίστασις 114
 περιστατικά ἄσματα 98
 περπεριά 57
 Perrault Charles 269
 Περσὺς 277
 πέτρα 132
 Πεφταργά 201
 Πηγελόπη 179
 Πιλάτος (ὕβρις) 166
 πῖλου ἀφαιρέσεις 162, 163
 πιμονές 367
 πινόμια 367
 πλανήταροι· βλ. Καλικάντζαρος
 πλαστὰ ἄσματα 103 - 107 — πλασταὶ διηγήσεις· βλ. διηγήσεις
 Πλανουίδης 11, 327
 Πλάτων 141, 252, 279
 Πλίνιος 345
 Πλούταρχος 10, 105, 339
 ποδαρικὸν 207
 ποιμένες 228
 ποιτάρηδες 47, 82, 110
 Πολέμων 10
 πολιτιστικοὶ κύκλοι 34
 Πολυδέκης 384
 Πολυζῶης 138
 πολυλογία 226, 227
 πολυχρονομένος 138
 Πολυχρόνης 138
 πολύχρονος 138
 πομπή, ποιμπιεμένος (ὕβρις) 166
 πονηρία 234
 popular antiquities 15
 πορνικὸν γύναιον 238
 ποιήρι 155 — κοινὸν 155
 Πορφύριος 101, 103
 Πούλια (παράδ.) 183, 378 — (ὄνομα) 382
 Πουολόγος 246
 Πρίσκος 152
 πρόβατα (ὀνόματα) 387

- προβλήματα ἀριθμητικά 349
 Πρόδικος 252
 Προκόπιος 362
 προλογικός 18 — πρόλογος ἄστειος
 234 — (παροιμία) 307
 προπώσεις 152-160
 προσαγόρευσις 287
 προσευχαί 80-81
 προσποιήσις 226
 προσφώνησις 161
 προσωποποιήσις 204 212 — προσω-
 ποποιία 168, 242
 Προφήτης Ἡλίας 181, 183
 πρωτογονικός 18
 πρωτοχρονιά 55, 207
 πτηνοὶ στρατιῶται 216 — πτηνῶν
 ἄσμα 73
 πτώσις ἐπὶ πρόσωπον 162
 Πυθαγόρας 335 — Πυθαγόρειοι 7,
 67, 335
 πῦρ 192
 Πυργούλα· βλ. Νεράϊδες
 Quintilianus 253, 299
 Ραγίδα· βλ. Νεράϊδες
 Ραμαζάνι 279, 284
 Rassenpsychologie 29
 Ratzel F. 34
 ραιψωδός 278, 279
 ρηγάδες 176
 Ρήγαινας αὐλή, θησαυρός, λουτρός,
 σπήλιος 176
 ρῆσις 318, 323 — γενικὴ 302, 319 —
 μνημονικὴ 325 — πρακτικὴ 322
 Riehl 23, 26
 ριμαδόφοι· βλ. ποιητάρηδες
 Ρίμες 107-111
 ρινός προστριβὴ 161
 ρίπτειν χῶμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς 162
 ρόκα 206
 Ρωμανός 147
 Σαβατογεννημένος 195
 Σαμαντίβα· βλ. Νεράϊδες
 σαμάροχο (ὑβριστικὸν σχῆμα) 167
 Σαμοβίλα· βλ. Νεράϊδες
 Σαμφών 344
 Σαπφώ 318
 Σαρακηνός 103, 171 — Σαρακηνός
 (ὑβρις) 166
 Σαρακοστή 378
 Σαρανταήμερο 290, 378
 Σαραντάπηγοι 177, 178
 Σαρδανάπαλος 313
 σάτυρα 97 — σατυρικά ἄσματα 96,
 97, 215
 σβαρνᾶς· βλ. βραχνᾶς
 Schach - Ismail (τουρκ. παραμῦθι)
 285
 Schmidt Bernhard 13
 σεβασμός 162
 Σεираχ 302, 303
 σειριά 362
 Σειρῆνες 189, 200
 Σελήνη· βλ. Φεγγάρι
 σιβότης· βλ. Καλιζάντζαρος
 σιδερόχορτο (φυτὸν) 184
 Σιδωνίος 238
 Siedlung (τοπικὴ ἐγκατάστασις) 26
 σιζῆς = ἀχουριέρης 292
 Σιμωνίδης 251
 σινιάτικος ἢ σοττεβριάτικος (σκο-
 πός) 54
 Σιντσιρλι (παραμῦθι) 286
 Σίανφος 273
 Sitte (ἔθιμον) 26
 σιφότης· βλ. Καλιζάντζαρος
 σκαντζόγερα (μῦθος) 256
 σκόρδο 150, 151, 196, 210
 Σκύλλα 189
 σκυλοπρόσωπος (ὑβρις) 166
 σκώμο 215, 216, 217, 218, 219, 221 -
 222, 224, 226, 244 249 — παροι-
 μῶδες 315
 σκωπτικά ἀνέκδοτα 223 — σκωπι-
 καὶ διηγῆσις· βλ. διηγῆσις —
 σκωπτικὰ ἄσματα 215, 367 —
 ἄσματα 77, 78, 79 — σκωπτικοὶ
 στίχοι 76
 σμερδάκια 190
 Σολομών 333, 334 — Σολομώντος
 Παροιμίαι 302, 303
 σουσοῦμα 366
 Σοφισταί 7
 Σοφοκλῆς 209
 Spramer Ad. 23, 24, 25, 28, 29, 30
 σπανοὶ 234
 σπεροκαθίσματα 291
 Sprache (γλῶσσα) 26
 Staat (πολιτεία) 27
 Stamm (φυλὴ) 26
 Stand (κοινωνικὴ τάξις) 27
 σταυροκόπημα 147
 Σταυρός 180, 192 — σταυρωτὰ 156
 — σταύρωμα χειρῶν ἐπὶ στήθους
 164 — σταύρωμα ἐπὶ ἐφθῶν 121
 στάχτη 151
 Σταχτοπούτα 261, 273, 284
 Στέρα· βλ. Γαστέρα
 Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης 251, 263
 Στίλπον (φιλόσοφος) 335
 στιχοῦργημα 318—διηγηματικὸν 107

στοιχεία ἀναβεβηκότα 18 — κατα-
πεπτοικότα 18
Στοιχείο 168, 169, 183, 186, 187, 188,
203, 204, 284 — σπιτιού 187 —
φυτῶν 184 — στοιχειωμένος τό-
πος 187, 188 — στοιχείωσις 188
στοιχειώδεις ἰδέαι 34, 35
Στράβων 10
Straparola 269
στράτας (τραγοῦδια) 51
Στρίγγα (ὄβρις) 166
Στρίγγες· βλ. Στριγγες
Στρίγγες 169, 200, 201, 202
Στωϊκοὶ 9, 10
Συβαρίται 237
συγκριτικὴ ἐξέτασις 33, 35
συμβίωμα 18 — συμβίωσις 18
συμβουλαὶ παραδειγματικά· βλ. πα-
ρομοιώσεις παραδειγματικά
συμφωνία διαβόλου - ἀνθρώπου 203
συναδέλφωσις 153
συναξάριον 180, 185 — Συναξάριον
τοῦ τιμημένου γαδάρου 391
συναπάντημα 162
Συνέσιος 366
συνήχησις 46
σύννεφον (παράδ.) 183
Συντίπας φιλόσοφος 253, 262
Σφιγξ 334
σφιρίγμα 203 — σφυρίζω 203 —
σφυρίκτρα 203
σχήμα 161, 162, 163 — ὄβριστικόν
167
σχολαστικός 238
Σχόλια εἰς τοὺς ποιητὰς 10
Σωκράτης 252 — Σωκράτους φυ-
λακὴ 179
Τάβλας ἕσματα 51, 114
τάδε· βλ. διάβολος
Τάνταλος 273
ταξίδι ἐναέριον 273 — εἰς τὸν Ἄδην
273 — τῆς ψυχῆς 277
ταπεινότης 274
ταχταρίσματα 71
τεμενάς 164
τέρας 275
Τεύτα 171
τεχνοτροπία 279 — νεοελληνικοῦ
παραμυθιοῦ 286
Thoms William John 15
τζιτζιρόκλιχο 64
τηγανίτες 191
Τηλέμαχος 179
Τιθωνός 313
τοπονύμια 369 - 376
totem 355

Τούρκου 225, 228, 230
τραγοῦδος 271
Traditions populaires 5 — Tradi-
zioni popolari 5
τραμπούκος 408
τράπεζα κοινὴ 153
τριμάτηδες· βλ. τρίματοι
τρίματοι 178
τρίστρατον 198
τροπάριον 126
τρόπος (μουσικός) 114
τρύγου ἄσματα 54
Τρύφων 317
τσάφαρα 340
τσιλικρωτά· βλ. Καλικάντζαρος
τσολάνικα ἢ κλέφτικα ἄσματα 51,
114
τσουζάλι 166.
Tylor Ed. 7, 15, 16, 18, 269
τύμπανα 203.
τύπος κωμικός 228
Τύχη 205, 207

*Υβρεις 165 - 167, 216
Υγίνος 384
ὕπερηφάνεια 274
ὕπερφυσικόν 247
ὕπρητης πείσμων 229
ὕποκλισις 162, 163, 164
ὕπολείμματα 269
ὕποταγὴ 162
ὕφαντικά ἕσματα 54
ὕφος εὐτροπέλων παραμυθίων 234
— πλατὺ διηγηματικόν 288
ὑψοσις δεξιᾶς χειρὸς μέχρι μετώ-
που· βλ. χαιρετισμός

Φαῖδρα 104
φαλακρός 238
φάντασμα 203, 204
Φαράλια τῆς Ἀτταλειᾶς· βλ. Λάουρα
φασκέλλωμα (ὄβριστικόν σχῆμα) 167·
βλ. καὶ μούτζωμα
Φεγγάρι 168, 181, 182, 225, 273 —
φεγγαρία παλαιά 217 — φεγγα-
ριοῦ μαυράδια 170
φθονερός 238
φίδι· βλ. ὄφεις
φιλαργυρία 223, 224, 225, 226
Φιλιστίων 238
φίλημα 161
Φιλόγελος 220, 236, 237, 239
φιλοδόρημα 154, 159
φιλόσοφος 252
Φιλόστρατος 101
Φλέγων 211

φλέμονας 124
 φλυαρία 274
 Φλωρίου και Πλαταιαφλώρας (μυθ-
 ιστόρημα) 286
 φούρνος 241
 φράσις άσμενος 192 βλ. και λέξις
 φτύσιμο· βλ. έμπτυσιμός
 Φυλλάδα του γαιδάρου· βλ. Γαδά-
 ρου, λύκου και άλεπους διήγησις
 φυλαχτάρι σαρανταβλογημένο 196
 — φυλαχτόν 198
 φύσημα 121
 φυτών (παραδόσεις) 184, 393, 394
 — όνόματα 184
 Φωκνλίδης 301
 φωνή 246 — ζφου 73, 74, 243, 403
 — μιμήσεις φωνών ζφών 400
 Χαιρετισμοί (δώρα) 164 — χαιρετι-
 σμός 161-164 — πελαγοφού 63,
 64 — τέττιγος 64 — χειλιδόνος
 63, 64
 Χαλιμά 334
 χαμοδράκια 189, 190
 χαμολιός 192
 χαρακτήρ αύθόρητος ή όμαδιός
 λαογραφικών στοιχείων 20 — χα-
 ρακτηρολογία λαϊκή 30
 χαριεντισμός 287
 χαριτωμένες· βλ. Νεράϊδες
 Χάρος 21, 103, 211, 212, 319
 Χαρσιανός 286
 χασίς 278
 χειραφία 161, 163 — χειρός άσπα-
 σμός 164 — κύπημα επί τραπέ-
 ζης 149
 χειρονομία 246
 χειλιδονίματα 56, 63 — χειλιδών 73,
 185, 252
 χελώνη 258
 Χιόνα 175
 Χιτοπαδάσσα 251, 253, 263

Χολέρα (άσθέν.) 205 — (ύβρις) 166
 ζοντροκεφαλιά 274
 χορός 267, 276 — χορός μαγικός
 121 — χοροφύ άσματα 51, 58, 114
 χρησημός 335
 Χριστός 171, 180, 202
 Χριστούγεννα 55, 378
 Χρονικόν του Μωρέως 110
 Χρονογράφος 381
 χρυσαφανατάδοι· ίδε Καλικάντζαρος
 Χρυσόπορτα (παράδ.) 169
 Χτικιό (άσθέν.) 205
 Χώρες και τόποι (παραδόσ.) 175
 ζωρικός 226, 236
 ζωάσματα 340

Ψαλις 206
 Ψελλός Μιχ. 11, 308, 335
 ψεύστης 226, 234
 Ψιττακού μυθολογία 254
 ψυχή 187, 207, 208, 211
 ψυχολογία των λαών 35 — ψυχολο-
 γική έξετάσις 35 — ψυχοσύνθε-
 σις 37
 ψωμί 153, 196

Ώρα 133, 376, 382 — κακή 131 —
 ώρων μέτρησις εκ της άνατολής,
 μεσουρανήσεως και δύσεως του
 ήλιου 382
 Ώρια 176 — Ώριας κάστρο (παρά-
 δοσις) 176
 Ώριγένης 120

Volkskulturkunde 27 — Volkskun-
 de 5, 15

Wähler Martin 26, 27
 Wagner 241
 Weber 241
 Wilamowitz 22, 23, 28
 Wundt W. 35

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
Προεισαγωγικὸν σημεῖωμα	ζ' - η'
Πρόλογοι	1 - 3
Εἰσαγωγή	5 - 43
Ἔσματα	44 - 118
Ἐπῳδαί	119 - 129
Εὐχαὶ καὶ κατάραι	130 - 138
Ἄφορισμοὶ καὶ ἀναθέματα	139 - 141
Ὅρκοι	142 - 148
Ἄπευχαὶ ἢ ἀποτροπαί	149 - 151
Προπόσεις	152 - 160
Χαιρετισμοὶ	161 - 164
Ὑβρεῖς, βλασφημίαι καὶ ὕβριστικὰ σχήματα	165 - 167
Παραδόσεις	168 - 214
Εὐτράπελοι διηγήσεις	215 - 239
Μῦθοι	240 - 264
Παραμῦθια	265 - 294
Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις	295 - 331
Αἰνίγματα καὶ σχετικὰ	332 - 352
Γλῶσσα	353 - 409
Ἐπίμετρον	410 - 416
Πίνακες: τοπωνυμίων, κυρίων ὀνομάτων, λέξεων καὶ πραγμάτων	418 - 432

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ

σελ. 118,	στ. 7 :	ΣΤ'.	γρ. Ζ'.
> 149,	> 2 :	ΠΡΟΤΡΟΠΑΙ	γρ. ΑΠΟΤΡΟΠΑΙ
> 250,	> 4 :	ἐπιθύμια	γρ. ἐπιθύμια
> 255,	> 14 :	παρομιώθεις	γρ. παρομιώδεις
> 294,	> 2 :	Ε.Μ.	γρ. ΕΜ.
> 343,	> 5 :	Β'.	γρ. Γ'.
> 372,	> 1 :	Πέτρα τοῦ Δινενῆ	γρ. Πέτρα τοῦ Διγενῆ

Τύποις : Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ, Ψαρών 41 — Ἀθήναι

